

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

RÁCZ TIBOR ÁKOS

A PESTI-SÍKSÁG FALVAI
A MAGYAR HONFOGLALÁSTÓL
A 14. SZÁZADIG

KERÁMIAMŰVESSÉG, LAKÓÉPÍTMÉNYEK,
TELEPÜLÉSI FORMÁK

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 13

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
Nemzetközi szerkesztőbizottság / International Advisory Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen, D)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology of NUAS (Kiev, Ua)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus, Syr)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff, UK)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara, Ru)

A PESTI-SÍKSÁG FALVAI A MAGYAR HONFOGLALÁSTÓL A 14. SZÁZADIG

Kerámiaművesség, lakóépítmények, települési formák

VILLAGES OF THE PEST PLAIN FROM THE HUNGARIAN CONQUEST UNTIL THE FOURTEENTH CENTURY

Pottery, residential buildings, settlement forms

Szerkesztők

MAJOR BALÁZS – TÜRK ATTILA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Régészettudományi Intézet

BUDAPEST
2019

A kötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem támogatásával (KAP17-61006-1.2-BTK) és az Árpád-ház Program IV.2. (Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere) projekt keretében készült.

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

A kötet az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájában 2017-ben megvédett disszertáció kibővített változata

Felelős kiadó

Dr. Major Balázs intézetigazgató
(PPKE BTK Régészettudományi Intézet)

Borítókép

Hangsúlyozott vállú fazék Vecsés 67. lelőhelyről (2007.5.733.1.)

Hátlapon

Árpád-kori veremház szerkezeti és tömegrekonstrukciója Üllő 1. lelőhely 26. objektuma alapján
Készítette Jakucs János és Rácz Tibor Ákos

Munkatárs

Füredi Ágnes

© A szerző és az Archaeolingua Alapítvány
© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Régészettudományi Intézet

ISBN 978-615-5766-20-6
HU-ISSN 2064-8162 (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia)

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

ARCHAEOLINGUA

2019

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY
H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

Fordítás: Rácz Tibor Ákos
Idegen nyelvű szövegek nyelvi lektorálása: Majorossy Judit

Tördelés és layout: Váczi Gábor

Nyomda: Prime Rate Kft.

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás.....	7
1. Bevezetés.....	9
1.1. Korszakok, kutatók és kutatási szempontok az Árpád-kori településrégészetben.....	9
1.2. A Pest megyei Árpád-kori emlékek kutatásának rövid története.....	16
1.3. Földrajzi, kronológiai keretek és az elemzésbe vont régészeti forrásanyag.....	19
1.4. A forrásanyag kiértékelésének módszere, a kötet szerkezeti felépítése és tematikus bontása.....	20
2. Árpád-kori települések régészeti emlékei az M0-s autópálya nyomvonalon.....	25
2.1. Árpád-kori település Maglódon és Ecseren.....	25
2.1.1. Maglód 1. lelőhely.....	26
2.1.2. Ecsér 6. lelőhely.....	29
2.1.3. Ecsér 7. lelőhely.....	31
2.2. Árpád-kori település Üllőn.....	33
2.2.1. Üllő 2. lelőhely.....	34
2.2.2. Üllő 10. lelőhely.....	36
2.2.3. Üllő 1. lelőhely.....	37
2.2.4. Üllő 7. lelőhely.....	40
2.3. Árpád-kori település Vecsésen.....	42
2.3.1. Vecsés 67. lelőhely.....	43
3. A Pesti-síkság 9–14. századi kerámiaművessége és a települések keltezési problémái.....	49
3.1. Bevezetés.....	49
3.2. Módszertani megjegyzések az Árpád-kori kerámia osztályozásához.....	51
3.3. Az Alföld a honfoglalás előtt.....	55
3.4. Újabb 9. századi telepek a Pesti-síkságon.....	58
3.5. A Pesti-síkság kora Árpád-kori kerámiaművessége.....	61
3.6. Honfoglalás vagy megtelepedés?.....	64
3.7. Hengeres és bordázott nyakú edények Pest megyében.....	67
3.8. A Pesti-síkság kerámiaművessége a 11–12. században.....	78
3.9. A Pesti-síkság késő Árpád-kori kerámiaművessége.....	80
3.10. Nyersanyag, készítési technika és a kerámiakészítés szervezeti keretei.....	82
4. Árpád-kori lakóépítmények a Pesti-síkságon. Szempontok a veremházak rendszerezéséhez.....	97
4.1. Bevezetés.....	97
4.2. A földbe mélyített építmények leírása.....	101

4.3.	A veremházak változásai az Árpád-kor folyamán.....	117
4.3.1.	Kora Árpád-kor.....	117
4.3.2.	Középső Árpád-kor	119
4.3.3.	Késő Árpád-kor	121
4.4.	Szemponatok a veremházak rendszerezéséhez	122
4.5.	Veremház rekonstrukciók	125
5.	Az Árpád-kori települési formák változásai és terminológiája	133
5.1.	Bevezetés.....	133
5.2.	Az M0-s autópálya-nyomvonal Árpád-kori településeinek szerkezete.....	133
5.3.	A települési formák változásai az Árpád-kor folyamán	136
5.4.	Az Árpád-kori falusias települések terminológiája	138
6.	Társadalmi differenciálódás és a központi politikai hatalom jelenléte a Pest-síkság 10–14. századi falvaiban.....	145
6.1.	Társadalmi differenciálódás Árpád-kori falvainkban.....	145
6.2.	A <i>Medium Regni</i> és a Pesti-síkság falvainak viszonya.....	149
7.	Összefoglalás	153
7.1.	Korszakok és fordulópontok a Pesti-síkság Árpád-kori kerámiaművességében.....	153
7.2.	Árpád-kori veremház típusok a Pesti-síkságon	155
7.3.	Az Árpád-kori települési formákat meghatározó tényezők.....	156
8.	Irodalom.....	161
9.	Villages of the Pest Plain from the Hungarian conquest until the fourteenth century. Pottery, residential buildings, settlement forms (Resume)	185
9.1.	Introduction. Aims, source material, methods of processing	185
9.2.	Epochs, researchers and research aspects in the Árpáadian Age settlement archaeology	186
9.3.	The Hungarian conquest and the 9 th –10 th -century settlements of the Pest Plain	190
9.4.	Pots with cylindrical and ribbed neck in Pest County	194
9.5.	Epochs and turning-points in the Árpáadian Age pottery production of the Pest Plain.....	196
9.6.	Árpáadian Age pit house types in Pest County	198
9.7.	Árpáadian Age settlement structures.....	199
	Képtáblák	203

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

2003 tavaszán kezdtem el Vecsés 67. lelőhely ásatását az M0-s autópálya-nyomvonal megelőző feltérési munkálatai keretében. Ez volt az első önállóan vezetett feltérásom és az első alkalom, hogy az Árpád-kori települési struktúrákat több hektáros egybenyitott felületeken tanulmányozhattam. Az autópálya-nyomvonal feltérásának terepi munkálatai 2006 nyarán értek véget és addigra mintegy tucatnyi további lelőhelyen is szerencsém volt Árpád-kori telepjelenségeket kutatni. Első helyen a projekt koordinátorának, Tari Editnek fejezem ki köszönetemet, aki az Árpád-kori telepek kutatásának és feldolgozásának lehetőségét biztosította számomra, valamint hogy a kutatói pályán megtett első lépéseimet messzemenően támogatta.

Nem csak az M0-s autópálya feltérások, hanem az ezt követő számos infrastrukturális beruházás megelőző feltérása is csapatmunkában folyt, melyek során rendszerint én vezethettem az Árpád-kori és középkori telepjelenségek feltérását. Amennyiben erre nem nyílt lehetőség, vagy párhuzamosan több projekt is futott, régész kollégáim önzetlenül engedték át számomra feldolgozásra, vagy tanulmányozásra az általuk feltárt emlékanyagot. Munkatársaim rendkívül sok segítséget nyújtottak abban, hogy megkezdett munkámat mindvégig nyugodt, baráti légkörben folytathassam, és hogy a rám háruló feladatok szakmai érdeklődéssel összhangban álljanak. Egykori és jelenlegi kollégáimnak, Batizi Zoltánnak, Bózsa Anikónak, Dinnyés Istvánnak, Herbst Annának, Jászberényi Mónikának, Kovács Katalinnak, Kővári Klárának, Kulcsár Valériának, Nagy Andreának, Nagy Balázsnak, Ottományi Katalinnak, Patay Róbertnek, Rajna Andrásnak, Tettamanti Saroltának együttesen fejezem ki hálámat. Külön köszönet illeti Kozma Tibor gépes vállalkozót, aki a kezdetektől fogva a napjainkig résztvevője volt ásatásainknak, munkánkat erkölcsileg és anyagilag is támogatta.

2012 végén kaptam meghívást Takács Miklóstól „Az átalakulás évszázadai – települési struktúrák, települési stratégiák a Kárpát-medence központi részein a 8–11. században” című, 104533 számú OTKA kutatási projektben való részvételre, melyhez készülő disszertációm szervesen kapcsolódni tudott. A kutatócsoport által szervezett konferenciák, workshopok és megbeszélések tág keretet biztosítottak az általam vizsgált szakmai problémák szélesebb körben való megvitatására. Takács Miklós utóbb az elkészült disszertációm egyik opponense lett, véleményében további kutatási szempontokra hívta fel a figyelmet, melyeket jelen kötetben igyekeztem hasznosítani. Támogatását és javaslatait ez úton köszönöm meg. A munkámban szereplő korai telepek révén kapcsolódtam be 2017-ben a Türk Attila által vezetett „A magyar honfoglalás kori régészeti hagyaték keleti kapcsolatrendszere a magyar őstörténet fényében. Régészeti adatbázis és archaeometriai kutatások” című, 106369 számú OTKA kutatási projektbe.

Köszönet illeti másik opponensemét, Feld Istvánt is, akinek kritikus szemlélete pozitívan formálta készülő disszertációmát és a megjelent munkát egyaránt.

A kötet megírását – közvetve vagy közvetlenül – több további régész és történész kollégám is segítette tanácsokkal, korrektúrával. Itt köszönöm meg Majorossy Judit, Tomka Péter és Vargha Mária több rendbeli baráti szívességét. Munkámhoz a szakmai kontrollt témavezetőm, Laszlovszky József biztosította. Kitartó figyelmét és javaslatait ez úton is köszönöm. Könyvem nem születhetett volna meg családom, elsősorban feleségem, Füredi Ágnes segítségével. Éveken át tartó türelmét, szakmai javaslatait köszönöm.

Az M0-s autópálya lelőhelyek felszín- és metszetrajzainak digitalizálását, átrajzolását, szerkesztését Érdi Benedek geodéta, térinformatikus végezte el. A periodizált alaprajzok szintén az ő munkáját dicsérik. A kerámiaanyag profil- és értelmező rajzait Jakucs János grafikus, a tárgyfotókat Szászvári Linda fotós készítette. A táblák szerkesztésében szintén Jakucs János nyújtott segítséget. Sződ, Nevelek-dűlő lelőhely kerámiaanyagának fotóit, rajzait Nádaí Zsófia és Fazekas András készítették el, az objektumok rajzát Giedl Dániel és Dákó Balázs digitalizálták. Munkájukért fogadják köszönetemet. Váczi Gábornak szeretném megköszönni disszertációm könyvvé formálásához nyújtott sokoldalú segítségét. A kötet megjelenítéséért a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Régészettudományi Intézetnek és Türk Attilának mondok köszönetet.

1. BEVEZETÉS

1.1. KORSZAKOK, KUTATÓK ÉS KUTATÁSI SZEMPONTOK AZ ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSRÉGÉSZETBEN

Honfoglalás kori és Árpád-kori falvaink, amelyek egykor a lakosság nagyobb részének, a köznép és középréteg tömegeinek adtak otthont, nem maradtak fenn. Pusztulásuk mértéke gyakorlatilag teljes, mivel fizikai összetevőik, a házak, gazdasági épületek nem készültek időtálló anyagokból, és így mint épített örökséget, igen kis mértékben lehet tanulmányozni őket. A földbe mélyített, vagy éppen földfelszíni, rendszerint oszlopszerkezetes lakóépítmények a konstrukció pusztulása után ugyan régészeti érzékelhető nyomokat hagynak maguk után, de ritkán maradnak meg tájrégészeti elemként. A felhagyásuk utáni intenzív mezőgazdasági művelés és az erózió nyomaikat eltünteti, feltérképezésük jórészt csak földfelszíni leletek regisztrálása alapján lehetséges. Hasonlóképp nehéz azonosítani a korabeli gazdaság és tájhasználat elemeit, a szántókat, halastavakat, vagy a közlekedésre, kapcsolattartásra, szállításra használt utakat. Az Árpád-kori épített örökség igen fontos elemei a templomok. Nagyobb részük rég elpusztult, és jó esetben egy-egy kőtörmelék földhalom utal egykori létükre, vagy átépítve, elfedve kisebb részleteikben tanulmányozhatóak és csak egészen kivételes esetben álló épületként. A 13–14. század fordulóján meginduló társadalmi és gazdasági átalakulás teljesen átrendezte a korábbi települési formákat, a falvak belső szerkezetét és magát a településhálózat egészét is, majd a hódoltság kori településpusztulás után az újkori demográfiai robbanás, az iparosodás révén megszülető út- és faluhálózat, az agrárterületek újrendezése és az urbanizáció írta felül a késő középkori települési rendet. Árpád-kori falvaink és környezetük anyagi maradványainak kutatásában legnagyobb tere a régészeti módszereknek nyílik.

Az Árpád-kori magyar társadalom kisszámú elitjét, az egyház és a katonáskodó csoportok vezető tagjait leszámítva a lakosság döntő többsége a mezőgazdaságból tartotta fenn magát. A földművelés már a 10. században alapvető jelentőségű lehetett. A kézművesség és a kereskedelem ebben az időszakban nem érte el a mezőgazdaság fontosságát, ezt jól tükrözi a városias települések, hatalmi központok kis száma, valamint az árucserre visszafogott mértéke és az agrárgazdaságra specializálódott falusias települések túlsúlya. Az Árpád-kori Magyarország települési képét magányos tanyákból, kisebb-nagyobb házcsoportokból és helyenként intenzíven betelepített központi magból összetevődő falvak ezrei határozták meg.

A történeti falu jól körülhatárolható földrajzi térben fejezi ki egy kisebb emberi közösség adott korszakban jellemző birtokjogi, társadalmi, gazdasági, ökológiai viszonyait. Létrejött és élete számtalan párhuzamosan zajló folyamat eredménye. Nem csak egy házakkal fedett földterület, hanem időben és térben dinamikusan változó, organikus egység. A régészet az emberi életteret a maga teljességében próbálja rekonstruálni, ezért nem állhat meg a feltáráson regisztrált jelenségek tényszerű leírásánál. Nem csak a feltárt objektumokat és leleteket, vagy a falu közvetlen, természeti környezetét, szántókat, legelőket, erdőket kell vizsgálnunk, hanem a lehető legtágabb értelemben vett történeti kontextust. A telepkutatás kérdéseit nem lehet elválasztani az adott korszakra jellemző gazdasági termelői rend és a társadalmi felépítés szabta feltételektől, amelyek az általunk vizsgált több száz éves periódus alatt lassú, de állandó átalakulásnak voltak alávetve.

A jelen emberét óriási távolság választja el ettől az elsüllyedt világtól, közvetlen kapcsolódási pontjaink nincsenek. A rendelkezésre álló írott és régészeti források csak emléktöredékek egy számunkra idegen szellemiségű és berendezkedésű gazdasági és társadalmi rendről. A régészeti kutatás sajátos eszközeivel

általában az egykori anyagi valóság részleteit ragadja meg, például településmaradványt, temetőt, vagy építészeti emléket, mint például egy várat vagy templomot, de ezeknek is inkább csak kisebb egységeit. Ezek a részegységek azonban az élettér egészének egymást feltételező, egymással szerves kapcsolatban álló összetevői voltak. Ha a korabeli valóságot nem csak részleteiben akarjuk megragadni, a vizsgálatokba integrálnunk kell minden egyes kutatható elemet, vagyis a falusias települések esetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül a templom, temetkezések, lakóépítmények, nyersanyag lelőhelyek, művelt területek eredeti összefüggéseit, térbeli és időbeli viszonyát.

A magyar falurendszer megszületését és korai fejlődését történész, néprajzos, településföldrajzos és régész szakemberek generációi vizsgálták. A településkutatás munkamódszerei, kérdésfelvetései az újabb és újabb, vizsgálatba vont forrásbázisok, vagy kutatási szempontok és nem utolsósorban a különböző politikai és eszmei áramlatok hatására folyamatosan formálódtak. Nem céлом e helyen részletes kutatástörténet összeállítani, ez alól mentesítenek a kerámiaművesség, a lakóépítmények, vagy a telepszerkezet kutatásáról a közelmúltban készített áttekintések.¹ Fontosabbnak tartom megragadni azokat a tudománytörténeti pillanatokat, amelyekben a kutatás új szempontjai és lehetőségei felmerültek. Az alábbiakban a középkori településrégészletben kimutatható változó kutatási tendenciákat, a szakágot befolyásoló tényezőket próbálom értékelni annak érdekében, hogy a nagy felületű, megelőző régészeti feltárások jelentőségét kontextusba tudjam helyezni.

Az első középkori telepkutatások a két világháború közti időszakra mennek vissza.² A korszak ideológiája az egykori magyar falvak névtelen lakóinak, a parasztság munkájának és kultúrájának megismerését, elismerését, közkinccsé tételét szorgalmazta.³ Ez a műltszemlélet még nem szakadt el teljesen a romantikus megközelítéstől és nem volt mentes az egyszerű nép idealizálásától. Valódi hőskorszak ugyanakkor, szenedélyes kutatással és a múlt apró momentumainak aprólékos, esetenként művészi igényű dokumentálásával. Olyan témák kerültek terítékre, mint az alapvető középkori tárgytipusok meghatározása és keltezése, a lakóépítmények szerkezete és a tüzelőberendezések változatai a különböző korszakokban, a középkori táj és települések kapcsolata, a településállomány pusztulásának körülményei. Szabó Kálmán monográfiája méltóképp fémjelzi e tudományterület hajnalát.⁴

Kritikus időszakban, 1939–42 között készült el a gazdaság- és társadalomtörténész Domanovszky Sándor szerkesztésében az öt kötetes Magyar művelődéstörténet.⁵ A kötet szerzői egyaránt törekedtek a történeti kutatás eredményeinek szintézisére és a nemzeti tudat építésére. Egy-egy korszak történeti kultúrájába magától értetődően foglalták bele a falvak világát is. A mű nem tudott megfelelő hatást kifejteni, koncepciója és eszméi a háború utáni ideológiai váltás következtében nemkívánatossá váltak.⁶

A paraszti kultúra elemeinek kutatásában a 19. század vége óta jelentős szerepet töltött be a néprajz. A hosszú ideig tartó szívós adatgyűjtés a 80-as évektől olyan monográfiák, lexikonok, atlaszok közreadását tette lehetővé, mellyel kevés tudományterület dicsekedhet.⁷ A korszak ősrégészei, Csalogovits József, Banner János számára a korabeli falvak és tanyák népi építészete inspiráció volt más korszakok épületeinek megértéséhez.⁸

¹ TAKÁCS 1996; TAKÁCS 1997; TAKÁCS 2002; TAKÁCS 2006; TAKÁCS 2010; TAKÁCS 2012. A kötet kiértékelő fejezeteiben megtalálható e témák részletes irodalomjegyzéke.

² ZOLTAI 1925; PAPP 1931; CSALOGOVITS 1937; BÁLINT 1939.

³ Hasonló megfogalmazásokat olvashatunk a kortárs nyugat-európai szakirodalomban is. Christopher Hawkes 1937-ben így fogalmazott: *'an archaeologist's picture of a fourteenth-century English peasant community would be a unique contribution...'* (DYER–EVERSON 2012, 12).

⁴ SZABÓ 1938.

⁵ MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

⁶ KÓSA 2015, 7–8.

⁷ NÉPRAJZI LEXIKON I–V; MAGYAR NÉPRAJZ I–VIII; NÉPRAJZI ATLASZ I–IX.

⁸ BANNER 1911; CSALOGOVITS 1935.

Fontos ezeket az előzményeket felemlengetni, mert Méri István alakja utóbb kissé elhomályosította elődeit. Méri már pályája elején a középkori régészet legfontosabb teendői közt a középkori falu településrendjének megismerését jelölte meg, és ennek részeként a magyar ház fejlődésének és a magyar nép anyagi kultúrájának vizsgálatát.⁹ Azon túl, hogy kiváló érzékkel mutatott rá a településkutatás alapvető problémáira, teoretikusan megalapozott, interdiszciplináris kutatási tervet készített a Néptudományi Intézet öt éves terve részeként.¹⁰ Csak ez után indult el Tiszalökön az első módszeres Árpád-kori faluásatás, ahol elgondolásait gyakorlatba ültetve megalapozta az Árpád-kori településásatás módszertanát. A tiszalöki Rázom falu területén végzett munkálatok azonban nem az áhított tervásatás, hanem rendkívül kedvezőtlen feltételek mellett zajló leletmentés keretein belül zajlottak. Ennek ellenére alapos megfigyeléseivel, precíz feltárási és dokumentációs módszerével, valamint a régészeti jelenségek interpretációjával, rendszerbe illesztésével Méri István megteremtette a modern magyar középkori településrégészet alapjait. Az 1950-es évektől megfogalmazott tételei¹¹ szervesen beépültek a történeti kutatásnak elsősorban az írott források kiértékelésére alapozott, a középkori falvak kialakulásával, településrendjével foglalkozó monografikus feldolgoásaiba,¹² illetve igazodási pontként szolgáltak a későbbi feltárások értékelése során.

Méri személyét sajátos tisztelet lengte körül az elmúlt évtizedekben, munkásságát többen hajlamosak abszolutizálni, és ez bizonyos szempontból gátja a továbblépésnek, mert Méri István faluképétől a mai napig nem igazán tudnak a kutatók elszakadni.¹³ Mint minden kutató, Méri is a saját korszakából érthető meg. A baloldali fordulattal megjelenő új eszmerendszer ideológiai alapon erősítette fel a szociális érzékenységet, a dolgozó nép, a falvak, a mindennapi használati eszközök iránti figyelmet. Adva volt tehát a kontextus, hogy a középkori falukutatás lendületet kapjon, és különleges szerencse, hogy a munkálatok középpontjában Méri István állt, akit alapvető felismerései és precizitása a legkiemelkedőbb kutatók közé emelt. Tanulmányainak megjelenésétől kezdve végleg visszaszorul a historizáló ideológia, és helyére az egzakt tudományosság lép. Érdemei a középkori településrégészet kialakulásában vitathatatlanok, konkrét kutatási eredményeit pedig nem meghaladta, hanem felülrétegezte az új ismeretanyag, például a lakóépítmények változatosságát illetően. 50–60 év távlatából azt láthatjuk, hogy a rendelkezésére álló adatokból a legtöbbet hozta ki, és nekünk is erre kell törekednünk.

Érdemes itt röviden párhuzamot vonni az angliai középkori településrégészet kezdeteivel. Wharram Percy (North Yorkshire) elpusztult középkori települést 1948-ban azonosította Maurice Beresford gazdaságtörténész professzor. A falu a 10–12. században élte fénykorát, későbbi életét is számtalan írott forrás világítja meg. Nem sokkal 1500 után hagyták fel. Beresford 1950-ben elkezdte a falu régészeti feltárását is, ugyanabban az évben, mint Méri István Rázom faluét. 1952-ben csatlakozott a kutatáshoz John Hurst régész (Cambridge), aki a precíz régészeti feltárási és dokumentálási módszertant is bevezette a lelőhely kutatásába. Kettejük munkássága nyomán egy 1990-ig tartó, 40 éves kutatási program bontakozott ki. Tervásatás keretein belül, kis felületekkel haladva, önkéntesek részvételével, a szakmai közélet folyamatos figyelme mellett vált Wharram Percy a legismertebb középkori faluásatássá Nagy Britanniában, olyan kiindulási alappá, melyre a mai napig rendszeresen hivatkoznak. Nem véletlenül: itt ültették gyakorlatba az újabb és újabb kutatási technikákat és itt nevelkedtek településrégészek tucatjai. Beresford vezetésével alakult meg 1952-ben a középkori településkutatás máig legjelentősebb fóruma, a Deserted Medieval Villages Research Group, mely 1971-től, a kutatási szempontok bővülésével a Medieval Village Research Group nevet vette fel. Ebből alakult később a Medieval Settlement Research Group.

⁹ MÉRI 1986, 55–56.

¹⁰ FODOR 2013, 201–203.

¹¹ MÉRI 1952; MÉRI 1962; MÉRI 1964.

¹² SZABÓ 1966, különösen az első két fejezet és MAKSAY 1971.

¹³ E szemléletről kritikus hangon nyilatkozott nemrég Wolf Mária (WOLF 2014, 20–23).

A kutatócsoport adja ki jelenleg a témakör legjelentősebb periodikáját.¹⁴ Az ásatási beszámolók nem kevesebb, mint 13 önálló kötetben kerültek publikálásra, 130-nál több szerző részvételével. Beresford 1954-es könyve a középkori elpusztult településekről ma ugyanúgy mérföldkőnek számít, mint a Beresford – Hurst páros 1990-es kötete.¹⁵

Ha mindezeket a fejleményeket tekintetbe vesszük, a magyar középkori településrégészet útja, és különösen a tiszalök-rázomi ásatás utóélete elég lehangoló képet fest. Méri munkájának jelentőségét kezdettől fogva felismerték pályatársai, de érthető okokból elmaradtak a nagyobb léptékű kutatások, közös munkára építő kezdeményezések. Mindössze néhány tanítványának egyéni teljesítményét emelhetjük ki.¹⁶ Különösen fájdalmas arról olvasni, hogy már 1948-ban szorgalmazta a civil lakosság bevonását a gyűjtőmunkába;¹⁷ ez egy olyan kezdeményezés, amely Angliában a kezdetektől a mai napig meghatározó része a régészetnek, míg Magyarországon Méri halála után 40 évvel is mondhatni tesztidőszakát éli. Méri egyetlen rövid beszámolót írt feltárásairól.¹⁸ Az eredeti ásatási dokumentumok és leletek közreadására szorító, gyakorlatilag minden értékelést nélkülöző *Opuscula* kiadvány méltatlan Méri teljesítményéhez.¹⁹ A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat és a Magyar Nemzeti Múzeum által 2011 októberében megrendezett Méri István emlékkonferencia némileg törlesztette ezt a hiányt: Méri személyiségének megidézése mellett a kutatók igyekeztek értékelni sokrétű szakmai tevékenységét is.²⁰

A modern értelemben vett terepbejárások egyik bevezetője – amint ez éppen a tiszalöki és túrkevei publikációkból kiderül – szintén Méri István volt. Az 1960-70-es években a felszíni leletgyűjtések szolgáltatott új információkat az Árpád-kori települések megismeréséhez. Mivel ezek természetszerűleg nagyobb felületeket vizsgáltak, mint egy ásatás, a telepek sűrűségére, intenzitására és földrajzi környezetére, tehát magának a településhálózatnak a jellemzésére vonatkozó első szintetizáló igényű elemzések is megszülettek.²¹ Elengedhetetlen részét képezte a tanulmányoknak az írott források adatainak komplex felhasználása az egykori falvak azonosításához. 1963-ban jelentette meg Györffy György az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzának I. kötetét. A négy kötetig eljutó sorozatban megyék szerinti beosztásban tárgyalta az összes írott forrásban szereplő magyarországi település történetét és ezáltal egy újabb, megkerülhetetlen fontosságú adatbázist bocsájtott a korszak kutatóinak rendelkezésére.²² Györffy életműve nemcsak gazdagította, hanem hosszú időre a maga hatása alá is vonta a középkori település kutatást. Történelem- és tájszemlélete szervesen beépült a későbbi régészeti topográfiai témájú művekbe. A történeti helynévi anyag interpretációja, a megyék kialakulásáról és az állam születéséről megfogalmazott elvei még sokáig izgalmas vitákat generáltak.²³ Ugyancsak Györffy végzett először becsléseket arra vonatkozóan, hogy milyen mértékű pusztítást okozott a tatárjárás az ország népességében és településállományában.²⁴ Évtizedeken keresztül pozitívan befolyásolták a régészek gondolkodásmódját Szabó Istvánnak a középkori falvakról ekkoriban írt munkái és Maksay Ferenc településszerkezeti monográfiája is, melyek a középkori írott források csoportját és az újkori térképi ábrázolásokat

¹⁴ MSR

¹⁵ BERESFORD 1954; BERESFORD–HURST 1990.

¹⁶ KOVALOVSKI 1980; KOVALOVSKI 2001.

¹⁷ MÉRI 1986, 55.

¹⁸ MÉRI 1952.

¹⁹ MÉRI 2000.

²⁰ Az elhangzott előadások egy része meg is jelent a *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2010–2013 hasábjain.

²¹ PL. VALTER 1964; KOVALOVSKI 1964.

²² GYÖRFFY 1963.

²³ KRISTÓ 1976; KRISTÓ 2003.

²⁴ GYÖRFFY 1961. A történeti és régészeti szakirodalom azóta is újra meg újra visszatér a problémára új szempontokkal gazdagítva a tatárjárás kutatását: SZABÓ 1966, 178; SZŰCS 1993, 5–6; LASZLOVSKY 2003, 462–463; FODOR 2014.

elemezték.²⁵ Maga Szabó István utalt arra, hogy majd a régészet lesz az, ami alapvetően alakíthatja a későbbiekben a falvakra vonatkozó elképzeléseinket.

A 60-as évektől vált egyre hangsúlyosabbá a regionális kutatás, a helytörténetírás, melyet csak fokozott a Magyarország Régészeti Topográfiaja munkálatainak kiteljesedése.²⁶ Az a törekvés azonban, hogy a terepbejárások adatait szondázó ásatásokkal is kiegészítsék sajnos csak kivételes esetekben valósulhatott meg. Példaként említhető a Békés megyei Szarvas-Rózsás és Örménykút kutatása.²⁷

1990 előtt a magyar településkutatók nagy felületű feltárásokkal csak elvétve találkozhattak.²⁸ Felvidéken és Erdélyben viszont már az 50-es évektől több, jelentős mennyiségű új információt szolgáltató feltárás is történt, amelyekről a 80-as évekre összegző feldolgozások is születtek.²⁹ Alojz Habovštiak több évtizedes kutatómunka után tett kísérletet a középkori falu fejlődéstörténetének megrajzolására. Monográfiája híven közvetíti a kor szellemét, de ki kell emelni a szerző komplex látásmódját: figyelme egyaránt kiterjedt a települési objektumokra, a természetföldrajzi környezetre, az előkelők rezidenciájára és a falusi templomokra, a történeti forrásokra és a terminológiára. Munkájának további erénye a kötethez csatolt katalógus. Kurt Horedtnak a malomfalvi feltárásokat bemutató, Németországban publikált kötetéről Bóna István írt metsző kritikát.³⁰ Recenziója jól jelzi, milyen problémákkal kellett ekkor az objektivitásra törekvő kutatóknak megküzdeni, például a szomszédos országok koncepciózus történelemszemléletével, erőszakolt etnikai attribúciókkal, félresikerült keltezésekkal. Természetesen a magyar tudományosság sem volt mentes a szocialista államhatalom nyomására megfogalmazott hamis interpretációktól: a zalavári 9. századi Karoling település és hatalmi központ így vált az 50-es évek elejétől három évtizeden keresztül szláv fejedelmi központtá, mígnem maga a feltárások vezetője is felülbírálta saját nézeteit.³¹ A mai napig zajló itteni ásatások felszínre hozták az Árpád-kori ispánsági központ részleteit is, így a bencés monostor és a várnép egyházának temetőit, valamint profán jellegű építményeket, udvarházat, tornyot és az egykori település maradványait.³²

Az 1970-es, 80-as években szisztematikus telepkutatásokat elsősorban késő középkori elpusztult falvak helyén végeztek. A Sarvalyon és Szentkirályon több éven át húzódó feltárások szerencsés módon elsősorban tudományos problémákat voltak hivatva tisztázni és nem aktuális kultúrpolitikai célokat szolgáltak, továbbá az alkalmazott ásatási technika, dokumentációs rend, majd a szakszerű közlések és házrekonstrukciós kísérletek igazi etalonná avatták e két telepásatást.³³ Talán Sarvaly és Szentkirály példája is hozzájárult ahhoz, hogy az Árpád-kori telepkutatás is hangsúlyosan a települési objektumokkal, lakóépítményekkel, a leletanyag kronológiai értékelésével foglalkozott. Az 1980-as években intenzíven folytatódó terepbe-

²⁵ SZABÓ 1966; SZABÓ 1969; MAKSAY 1971.

²⁶ Az első kötet 1966-ban látott napvilágot, az utolsó 2012-ben (MRT 1; MRT 11). A „Magyarország Régészeti Topográfiaja. Múlt, jelen, jövő” című, frissen megjelent tanulmánykötet a tudományterület aktuális kérdéseinek összefoglalását nyújtja, egyúttal a régészeti topográfia lehetséges útjait fűrkészi (TOPOGRÁFIA 2017).

²⁷ JANKOVICH 1994; HEROLD 2004. Ugyancsak Békés megyében bontakozott ki a topográfiai munkák lezárulásával az a mikrorégiós program, melynek keretében négy Árpád-kori lelőhelyen végeztek feltárásokat, illetve négy további, más korszakos lelőhely kutatása során tártak fel Árpád-kori telepjelenségeket. A szondázó jellegű kutatásokat felszíni gyűjtések, geofizikai mérések, légifotózások stb. egészítették ki. Az intenzív kutatások monografikus feldolgozása nemrég jelent meg (JANKOVICH–SZATMÁRI 2013).

²⁸ BÓNA 1973.

²⁹ HOREDTE 1984; HABOVŠTIK 1985.

³⁰ BÓNA 1985.

³¹ 1951–1954 között id. Fehér Géza vezette a zalavári feltárásokat. Az eredmények monografikus feldolgozását munkatársa, Cs. Sós Ágnes végezte el (Cs. Sós 1963; Cs. Sós 1965). Ugyanő folytatta a megkezdett munkát az 1970-es évek elejétől még két bő évtizeden keresztül. Szemléletváltásáról utolsó tanulmánya tanúskodik (Cs. Sós 1994).

³² A zalavári feltárások Árpád-kori emlékeit Ritoók Ágnes dolgozta fel doktori disszertációjában: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/ritookagnes/tezis.pdf>. (2018. 04. 17). Ld. továbbá RITOÓK 2010.

³³ HOLL 1979; HOLL–PARÁDI 1982; PÁLÓCZI 1996; PÁLÓCZI–SABJÁN 2000; SABJÁN 2001.

járások ugyan az Árpád-kori települési formák alapvető kutatási kérdéseinek megfogalmazását eredményezték, és az ekkoriban megszületett elemzések³⁴ sokban árnyalták is a meglévő elképzeléseket, de a forrásanyag mértéke nem tette lehetővé megalapozott álláspontok kialakítását. Ebből az időszakból ered a tanyaszerű, vagy szállásszerű települések értékelésének és a tényleges falutól való megkülönböztetésének összetett problémaköre. A Kengyel határában végzett nagyobb felületű leletmentések révén immár nem csak terepbejárásokon, hanem régészeti feltáráson is vizsgálni lehetett az Árpád-kori kistelepek jellegzetességeit.³⁵ Az időszak egyik legizgalmasabb szakmai kihívása a történeti források elemzése³⁶ révén egyre plasztikusabban elkülönülő településtípusok (*villa, possessio, terra, praedium*) összekapcsolása a régészeti módszerekkel azonosított telepnyomokkal.

A korszak a jelentős mértékben megszorodó, de nem kellőképpen rendszerezett ásatási adatokkal jellemezhető. Szemléletes a lakóépítmények fejlődésével kapcsolatosan a 80-as évek végén kibontakozó szakmai vita. A néprajzkutatók már Papp László 1931-es tanulmánya³⁷ óta élénken követték a régészetnek a magyar népi építkezéssel kapcsolatosan elért eredményeit, és a témához értékes kutatási szempontokat szolgáltatottak,³⁸ míg a 80-as évek közepére két olyan monográfia is született, amelyek a régészeti eredményekre alapozva készítették el a lakóépítmények történeti fejlődésének szintézisét.³⁹ Balassa M. Iván igényes kiállítású könyve egyenesen „A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlata” alcímet viselte. A néprajzi fogantatású munkákat bíráló régész szakemberek (Fodor István, Kovalovszki Júlia és Bóna István) a középkorkutatás avatott ismerői, maguk is telepásatók voltak és sommás véleményük megfogalmazása során arra kényszerültek, hogy a kutatási helyzetkép értékelése mellett a régészet ilyen vonatkozású adósságait is számba vegyék.⁴⁰ Következésképp a magyar középkori régészetben a lakóépítmények kutatása fellendült, sok fontos részeredmény született⁴¹ és alkalmanként tematikus tanulmánykötetekre is futotta.⁴² A néprajzi vonal tehát pozitívan stimulálta a középkori telepkutatást, ezért is lenne célszerű az aktuális gyakorlatnál alaposabban figyelembe venni a rokon szakma rendszerezési kísérleteit.

A rendszerváltást követő időszak számtalan nyitott kérdéssel indult, a lendületet kapó feltárásokat azonban korántsem a tudományos kutatási szempontok ösztönözték, hanem a gazdasági szektor felhajtó ereje révén meginduló nagyberuházások, különösen a nyomvonalas létesítmények. A nagyfelületű feltárások helyét, idejét, körülményeit nem a szaktudományos érvek határozzák meg, hanem a kényszer, ezért az ezekből származó adatok sokkal inkább alárendeltek az esetlegességnek, véletlenszerűségnek. A több hektáros és akár évekig elhúzódó, bonyolult költségvetésű ásatási projektek kissé váratlanul érték a szakmát, a megyei rendszerben működő múzeumok országosan egységes ásatási protokoll helyett saját eljárásrendet alkalmaztak. Az új kihívások mellett továbbra is nagyon kevés tervásatás valósulhatott meg és talán ennek is a következménye, hogy bár a kutatási ágban az adatok intenzív növekedésnek indultak, sokáig elmaradt a tudományterület elméleti-módszertani háttérének megalapozása, ami egyébként korábban is ugyancsak elhanyagoltnak volt mondható. Bő két évtized telt el már a nagyfelületű feltárások időszakából, mire a Magyar Régész Szövetség szerkesztésében kiadtak egy régészeti kézikönyvet terepi segédlet gyanánt a legváltozatosabb ásatási szituációkra.⁴³ A középkori falusias települések feltárásának módszertanát Takács

³⁴ HOLL 1985; JANKOVICH 1985; MIKLÓS 1985.

³⁵ LASZLOVSKY 1986.

³⁶ BELÉNYESY 1948; MAJOR 1960; SZABÓ 1963; MAKSAY 1971; MAKSAY 1978; FÖLDES 1983.

³⁷ PAPP 1931.

³⁸ DÁM 1979; K. CSILLÉRY 1982.

³⁹ BALASSA 1985; Barabás Jenő: Fordulatok és korszakok a magyar népi építészetben c. doktori értekezése szerkesztésén beépült a szerző munkáiba. Pl. BARABÁS–GILYÉN 1987.

⁴⁰ BARABÁS ET AL. 1988; BÓNA 1988.

⁴¹ FODOR 1989; MESTERHÁZY 1991.

⁴² NÉPI ÉPÍTÉSZET 2001.

⁴³ <http://regeszet.org.hu/regeszeti-kezikonyv/> (2018. 04. 17)

Miklós írta meg.⁴⁴ Nem véletlenül: Takács Miklós ekkor már évtizedek óta szinte minden figyelmét a középkori falvaknak, és hangsúlyosan az Árpád-kornak szentelte. Sok tekintetben továbbvitte a korábbi magyar kutatói hagyományt, például egyes kerámiacsoportok vizsgálatával,⁴⁵ a lakóépítmények értékelésével és rekonstrukciós kísérleteivel,⁴⁶ ugyanakkor a nyugat-európai szempontokat is sikeresen közvetítette, például a települési formák rendszerezési kísérlete kapcsán.⁴⁷ Maga is szerzett nagy felületű feltárási tapasztalatokat,⁴⁸ és felismerte az új forrásbázis feldolgozásában rejlő lehetőségeket.⁴⁹ Kutatói pályája abban a vonatkozásban is termékenynek bizonyult, hogy szakmai vitákat szült: különösen Wolf Mária volt az, aki rendszeresen és következetesen mérlegre tette Takács Miklósnak a kora Árpád-kori kerámiával, vagy éppen a lakóépítményekkel kapcsolatosan kifejtett nézeteit.⁵⁰

Az Árpád-kori településkutatás a 90-es évek óta nagyon intenzív korszakát éli.⁵¹ A legtöbb esetben azonban csak a kutatásokról beszámoló, változatos színvonalú jelentésekre szorítkoztak a feltárók, a teljességre törekvő közlés vagy komplex kiértékelés igen ritka. Az általános vélekedés szerint is az Árpád-kori településkutatásban új eredményeket elérni a nagyberuházásokhoz kapcsolódó megelőző feltárások feldolgozásával lehet.⁵² Az Árpád-kori falusias településekről szerzett jelenlegi ismereteink a feltárások általános feldolgozatlansága miatt nincsenek összhangban a rendelkezésre álló régészeti forrásanyag nyújtotta lehetőségekkel. Nem véletlen, hogy ezzel kapcsolatban elhangzott már rendkívül pesszimista nyilatkozat is: „...Úgy vélem tehát, hogy az óriási mennyiségi növekedés nem párosult kellő minőségi előrehaladással. Sőt, lényegében nagyon is kevés olyan jellegzetességét ismertük meg Árpád-kori falvainknak, amiről korábban ne tudtunk volna.”⁵³ Ez a fajta visszautalás a Méri István után hosszú ideig statikus Árpád-kori faluképre jelzi a kutatási problémát, de egyáltalán nem tükrözi a valós helyzetet.

A modern kutatás valójában elég tágran értelmezi a településkutatás területét.⁵⁴ A természettudományos vizsgálatok és a tájrégészet arzenáljának bevetésével gyakorlatilag ez a tudományterület is eljutott a totális régészethez, azaz a minden részletre kiterjedő vizsgálathoz a lehető legkomplexebb módszerekkel. Az egyre táguló perspektívát jelzik például Monostorossáp monográfiája,⁵⁵ a Torma István tiszteletére összeállított, elsősorban topográfiai jellegű kutatásokkal foglalkozó tanulmánykötet,⁵⁶ a Fialat Középkoros Régészek konferenciasorozatának tanulmánykötetei,⁵⁷ vagy a 2017-es tájrégészeti konferencia.⁵⁸ A magyarországi településkutatás gazdag tematikájában, kérdésfelvetéseiben, vagy módszereiben kiválóan illeszkedik a nemzetközi kutatási trendekbe.⁵⁹ Óriási különbség mutatkozik ugyanakkor az örökségvédelmi intéz-

⁴⁴ TAKÁCS 2011.

⁴⁵ TAKÁCS 1986; TAKÁCS 1993; TAKÁCS 1997.

⁴⁶ TAKÁCS 1999; TAKÁCS 2001; TAKÁCS 2002.

⁴⁷ TAKÁCS 2000; TAKÁCS 2010, 14–18.

⁴⁸ TAKÁCS 1996; TAKÁCS 1996a.

⁴⁹ Munkáiban – a kutatás elmaradottsága miatt – folyamatosan hangsúlyozza a mielőbbi közlések fontosságát (TAKÁCS 2001, 39; TAKÁCS 2009, 227–228; TAKÁCS 2010a, 912–913).

⁵⁰ WOLF 2013; WOLF 2014.

⁵¹ Takács Miklós anyaggyűjtése az 1990 és 2005 közti települtárásokat vette számba (TAKÁCS 2013). Azóta újabb áttekintés nem született.

⁵² Kifejezetten erre a célra jött létre „Az átalakulás évszázadai” című OTKA projekt, számos, a településkutatás iránt elkötelezett kutatóval (TAKÁCS 2013).

⁵³ FODOR 2013a, 338.

⁵⁴ TAKÁCS 2014, 137.

⁵⁵ RÁCZ–LASZLOVSZKY 2005.

⁵⁶ FÉL ÉVSZÁZAD TEREPEIN 2011.

⁵⁷ FKRK 4 2013; FKRK 5 2014; FKRK 6 2015.

⁵⁸ A 2017 novemberében szervezett konferencia tanulmánykötete szerkesztés alatt van. Absztraktfüzete az alábbi linken érhető el: http://www.ri.btk.mta.hu/images/01_Tajregeszeti_absztrakt_compressed.pdf (2018. 04. 17).

⁵⁹ HAMEROW 2002; LOST FARMSTEADS 2006; MEDIEVAL RURAL SETTLEMENTS 2012; TURNER–SILVESTER 2012; O’SULLIVAN ET AL. 2014.

ményrendszer, a kutatóközpontok száma és a jogszabályok által meghatározott kutatási lehetőségekben, a tervátadások és mentőfeltárások arányában, a feldolgozások, publikációk számában, és nem utolsó sorban a társadalom szerepvállalásában.

Ha fentiek alapján az Árpád-kori telep kutatás perspektíváit akarjuk vázolni, az adatok és lehetőségek bőségére kell utalnunk. Igazi kihívást jelent a mai kutatói nemzedéknek a nagy felületű feltárások adatállományának kezelése és együttes értékelése, az összefüggések, szabályszerűségek felismerése és ezekből a megfelelő következtetések levonása. Ha nem végezzük el ezt a munkát, soha nem is tudjuk meg, milyen lehetőségeket rejt magában forrásanyagunk. Az ásatási dokumentáció rendezése és magának a leletanyagnak a leírása legtöbbször unalmas, lélekölő, ám az elhivatottsággal elvégzett alapvizsgálatok után kibontakozó összkép magában hordozza az előrelépés lehetőségét. Kutatói felelősségünk, hogy a feldolgozás nyomán születő eredményeket legjobb tudásunk szerint interpretáljuk. Ezzel összhangban jelen kötet az alapvető településtörténeti problémákra igyekszik egyfajta lehetséges értelmezési modellt nyújtani, nem csak egy-egy tudományos részkérdésre adott válasz formájában, hanem a válaszok rendszerbe foglalásával. A kötet alapjául a 2017 márciusában az Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájában megvédett és átdolgozott PhD disszertációm szolgál. Munkám alapvető célja az Árpád-kori falukép régészeti alapon történő elemzése.

Tisztában vagyok ugyanakkor azzal, hogy a rögzült állásfoglalás bármilyen tudományos kérdésben addig indokolt, amíg valaki újabb adatokkal és érvekkel nem árnyalja, vagy cáfolja meg. Ilyenkor a meghaladott tételeket el kell engedni. Minden generáció újraírja a történelmet, a felállított érvrendszerek időről-időre frissítésre szorulnak. Egyetértek tehát azokkal a kutatókkal, akik elvetik a kialakult sémákhoz, vagy tekintélyelvűséghez való merev ragaszkodást. Szakirodalmunkban a sokszólamúság, a vélemények sokszínűsége és a kutatási eljárások változatossága természetes kellene legyen. Nem azért, mert az igazság többféle, hanem mert a múlt összetett, és minél többet ásunk és publikálunk, annál bonyolultabbá fog válni. Chris Taylor több mint 25 éve írta a rendkívül termékeny angolai településkutatásra visszatekintve: *“The last thirty years’ work in medieval rural settlement in England has not produced any clear pattern. Indeed, matters have become increasingly complex and confused.”*⁶⁰

1.2. A PEST MEGYEI ÁRPÁD-KORI EMLÉKEK KUTATÁSÁNAK RÖVID TÖRTÉNETE

Pest megye Árpád-kori történetéről, műemléki állományáról a közelmúltban készültek monografikus feldolgozások.⁶¹ Györffy György már említett történeti földrajzában Pest megye okleveles emlékeit is összegyűjtötte, közreadta.⁶² Az Árpád-kor időszakával foglalkozó fenti tanulmányok azonban a falusias településeknek csak egyes aspektusait világítják meg, és ugyanez érvényes az eddig elkészített régészeti koncepciójú feldolgozásokra is. A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének munkatársai és a megyei régészek közös munkája révén született meg a budai és szentendrei, a szobi és váci, valamint az aszódi és gödöllői járások régészeti topográfiája.⁶³ E munkák kitűnő összegzést adnak a helytörténeti adatokról, a felszíni leletgyűjtések eredményeiről, vagy a nagyberuházásokat megelőző időszak feltárásainak eredményeiről. Tari Edit több Cegléd környéki Árpád-kori pusztatemplom régészeti kutatását végezte el, illetve megyei kitekintéssel gyűjtötte össze a középkori templomok okleveles és régészeti adatait.⁶⁴ A nagy felületű régészeti feltárások adatainak kiértékelésére alapozott településtörténeti feldolgozás azonban a szóban

⁶⁰ TAYLOR 1992, 9.

⁶¹ PEST MEGYE I/2. 2001.

⁶² GYÖRFFY 1998.

⁶³ MRT 7, MRT 9, MRT 11.

⁶⁴ TARI 2000.

forgó időszakból nem csak hogy megyénkben nem született, de országosan is csak töredékes formában.

Megyénk területén, talán központi elhelyezkedése miatt is, már a nagy felületű, megelőző feltárások időszaka előtt is történtek témánk szempontjából meghatározó fontosságú, kisebb lélegzetű régészeti kutatások. Parádi Nándor 1975-ben adta közre a 13. századi, elsősorban a tatárjáráskor elrejtett, éremmel keltezett kincsleleteket.⁶⁵ A közlemény hangsúlyosan foglalkozik a 60-as évek közepén napvilágot látott nyáregyháza-pusztapótharaszti érem- és kincslelettel. Nemcsak a lelőköörülmények részletes ismertetését olvashatjuk itt, hanem a helyszínen talált kerámiaanyagra, az Árpád-kori településre, és a tágabb környezetre vonatkozó adatokat is.⁶⁶

Mesterházy Károly Horváth Lajos helytörténész, levéltáros társaságában 1976-tól végzett településtörténeti kutatásokat Veresegyház déli részén, illetve Szada és Mogyoród külterületén. Szisztematikus terepbejárásokkal azonosított több avar kori és Árpád-kori telepnymot, némelyiket kis felületű ásatással meg is szondázta. A szentjakabi telep és kerámiaanyaga a Duna–Tisza közti késő avar – 9. századi megtelepedés igen fontos emléke.⁶⁷ 1976-ban egy egyenes szentélyzáródású Árpád-kori templom részletét és hat földbe mélyített házat tárt fel Veresegyház-Ivacson.⁶⁸ A beszámoló tartalmazza a lakóépítmények és a kerámiaanyag példaszerű ismertetését és elemzését is. A feltáráson megfigyelt szuperpozíciók az Árpád-kori kerámiaanyag precíz kronológiai besorolását is lehetővé tették.

A Pesti-síkság Budapest közigazgatási területére is kiterjed, így természetesen a területileg illetékes Budapesti Történeti Múzeum munkatársai is végeztek itt régészeti kutatásokat. A BTM által folytatott munkálatokat is két időszakra, a nagyberuházások előtti és a nagyberuházások időszakára bonthatjuk. Irásné Melis Katalin a 70-es évek elejétől négy évtizeden át kutatott és publikált Árpád-kori régészeti emlékeket a főváros területén, a középkori településhálózat kialakulására és fejlődésére több ízben is kitért. Az ő érdeme, hogy a középkori Buda és Pest városok gazdag történeti és régészeti szakirodalmában korábban csak érintőlegesen tárgyalt⁶⁹ Pest melletti falvak (Cinkota, Bökényfölde, Csabarákosa, Szentlőrinc, Gubacs, Kerekegyháza stb.) és templomaik régészeti és építészeti emlékeit, okleveles és helynévi adatait rendszerezte, saját feltárásainak adataival kiegészítette és különböző összefoglaló igényű közleményekben, adattárakban közreadta.⁷⁰ A 90-es évek elején bekapcsolódott az M0-s autópálya nyomvonal pesti szakaszainak megelőző feltárásaiba is.⁷¹ Munkáiban megpróbálkozott a lakóépítmények és egyéb települési objektumok térbeli elrendezésének értelmezésével is.

Az Árpád-kori lakóépítmények szóródása és koncentrálódása rendkívül változatos települési képet formáz és nem követi a mai értelemben vett szabályosságokat. A nagy felületű feltárásoknak ez az első szembeötlő tanulsága. Sajátos kivételként emlegeti a szakirodalom a rákospalota-újmajori teleprészetet, ahol a feltárást vezető Bencze Zoltán szabályos telekosztást és utcaserkezetet rekonstruált.⁷² Itt valójában egy többé-kevésbé szabályos árokrendszer került elő és a közlés alapján egyetlen ház illeszkedik ehhez a rendszerhez, az összes többit vagy vágják az árkok, vagy az árkokkal határolt, téglalap alakú területeken kívül helyezkednek el. Maguknak az árkoknak az egymáshoz viszonyított kronológiai helyzetéről nem esik szó, a házak pedig biztosan nem mind egyidejűek. A telkekre feltételezett esetleges földfelszíni építmények léte

⁶⁵ PARÁDI 1975.

⁶⁶ A Ferenczy Múzeumi Centrum közösségi régészeti programjának keretein belül 2018. március 10-én Nagy Balázs vezetésével és Füzy Endre, Greman István, Tóth György hivatásszerű fémkeresősök részvételével az 1965-ben készült jelentés térképmellékletén feltüntetett három gócpont közül a középsőt sikerült újra azonosítani. Négy friesachi denár került elő, melyeket az 1170 és 1230 közötti időszakban vertek.

⁶⁷ MESTERHÁZY–HORVÁTH 1983.

⁶⁸ MESTERHÁZY 1983.

⁶⁹ GÁRDONYI 1940; GYÖRFFY 1973.

⁷⁰ IRÁSNÉ 1975; IRÁSNÉ 1983; IRÁSNÉ 1991.

⁷¹ IRÁSNÉ 1992; IRÁSNÉ 1992a; IRÁSNÉ 2007.

⁷² BENCZE 1999.

se nem bizonyítható, se nem tagadható. Úgy vélem, egy település szerkezetének megítélésében elsődleges szerepe a lakóépítményeknek kell legyen, nem az árkoknak. A házak nélküli beltelkeket, további, biztos kronológiai alapon álló példák közléséig, fenntartással kezelhetjük.

Országos viszonylatban is az elmúlt évtizedek egyik legfontosabb telepkutatása zajlott le a XI. kerületi Kőérberek-Tóváros Lakópark építését megelőzően az Árpád-kori Kána falu területén. Közelsége miatt a mintegy 200 lakóépítmény és a település rendkívül gazdag leletanyaga a Pesti-síkság Árpád-kori emlékeinek legjobb párhuzamát jelentik. A feltárást koordináló Terei György és munkatársai több előzetes közleményt,⁷³ anyagközlést⁷⁴ és feldolgozást⁷⁵ publikáltak, az emlékanyag kiértékelését folyamatosan végzik, de a kötetünk szempontjából lényeges kerámiaanyag, a lakóházak és a telepszerkezet feldolgozása még nem látott napvilágot, így érdemi összehasonlításra egyelőre nem nyílik lehetőségünk.

Pest megyében az M0-s autópálya ásatásokat megelőző időszakban, illetve feltárásainkkal párhuzamosan is folytak módszeres Árpád-kori telepásatások, de ezek eredményei még nem, vagy csak részlegesen kerültek publikálásra. Dabas (Gyón)-Paphegyen, egy több évig elhúzódó leletmentés kapcsán 12–13. századi települési objektumokat bontott ki Simon László.⁷⁶ A 405. sz. út építéséhez kapcsolódó megelőző régészeti feltárások során egy körülbelül egy hektáros területen tártak fel Árpád-kori objektumokat Nyáregyháza határában.⁷⁷ Az újhartyáni nyomvonal-szakaszon előkerült 9. századi és Árpád-kori emlékeket Jankovich B. Dénes ismertette.⁷⁸ Tizenkét Árpád-kori ház és több települési objektum maradványa került elő Vecsés-Lakópark 2001. évi ásatásából.⁷⁹ Az M6-os autópálya Pest megyei szakaszának feltárását Ottományi Katalin koordinálta, a 4. sz. főút Abonyt elkerülő nyomvonalának feltárását pedig Dinnyés István. Mindkét nyomvonal-szakaszon jelentős Árpád-kori emlékek kerültek elő.⁸⁰ Az M0-s autópálya-nyomvonal feltárása előtt, 1997–1998-ban, egy tavaszi és egy őszi szezomban került sor Vecsés teljes közigazgatási területének terepbejárására, melynek eredményeit az M0-s munkálatok folyamán és egyéb nagyberuházások kapcsán is hasznosítani lehetett. A terepbejárás Árpád-kori emlékeinek kiértékelésével kísérletet tettünk a felszíni leletgyűjtés és a megelőző feltárások során kirajzolódó települési kép összehasonlítására is.⁸¹

Az ezredforduló körül szisztematikus kutatások zajlottak az Árpád-kori hatalmi központnak számító Vácon.⁸² Míg az autópálya-nyomvonalakon a kiterjedt ásatási felületek és a kerámia eszközkészlet mennyiségi növekedése jelentett új kutatási potenciált, addig Vác esetében a szerencsés lelőkörmények (elkülönülő kultúrretek, szuperpozíciók) lehetővé tették a stratigráfiai elemzés korlátozott mértékű alkalmazását, és ezáltal a finomabb kronológiai értékelést. Az egykori település szerkezetéről és lakóépítményeiről az intenzív kutatások ellenére is nagyon keveset lehet tudni, a nagy mennyiségben feltárt kerámia vizsgálata azonban számtalan tanulságos eredményt hozott.⁸³

A 13–14. századra keltezhető a 2007–2008 telén kutatott dabasi középkori település.⁸⁴ A nagy felületű feltárás eredményeit annyiban használtam fel, hogy érzékeltetni tudjam a települési formák átalaku-

⁷³ TEREI 2005; TEREI 2010.

⁷⁴ A teljesség igénye nélkül: TEREI–HORVÁTH 2007; TEREI–HORVÁTH 2007a.

⁷⁵ DARÓCZI–SZABÓ–TEREI 2011; TEREI–VARGHA 2013; VARGHA 2015.

⁷⁶ SIMON 1994a, 67–68.

⁷⁷ TARI 1997.

⁷⁸ JANKOVICH 2009.

⁷⁹ TARI 2003.

⁸⁰ TARI 2006, 69–111; OTTOMÁNYI 2008, 100–107.

⁸¹ RÁCZ–TARI 2011.

⁸² A püspöki székhely, a későbbi váci vár kutatásának történetét Magyarország Régészeti Topográfiájának 9. kötete összegzi (MRT 9, 380–382). Az 1962–1990 között lezajlott feltárások eredményeit 1994-ben adta közre Tettamanti Sarolta (TETTAMANTI 1994). Az 1998–2002 közt lezajlott tervásatások értékelése: TETTAMANTI 2014; RÁCZ 2015.

⁸³ RÁCZ 2016.

⁸⁴ A település kutatásáról előzetes közlemény jelent meg: RÁCZ 2013. A középkori templom és a templom körüli temető feltárásának publikációja: RÁCZ 2014.

lását a két történelmi korszak határán. A feltárás gazdag emlékanyagának közlése túlságosan kitolná e kötet kronológiai és terjedelmi kereteit, és olyan újabb kutatási problémákat vetne fel, amelyekkel jelen munka nem tudna foglalkozni a szétesés veszélye nélkül.

1.3. FÖLDRAJZI, KRONOLÓGIAI KERETEK ÉS AZ ELEMZÉSBE VONT RÉGÉSZETI FORRÁSANYAG

Hagyományosan a településkutatás homlokterében a kerámiaművesség, a lakóépítmények, valamint a településszerkezet és településhálózat értékelése áll. Jelen kötet ezeket a témákat egy régészeti szempontból intenzíven kutatott mintaterületen, a középkori Magyar Királyság központi részén elhelyezkedő földrajzi tájegységen, a Pesti-síkságon (*1. kép*) vizsgálja a szomszédos régiókra (Gödöllői-dombság, Ócsai Tájvédelmi Körzet) való kitekintéssel. A Pesti-síkság két kistájból áll: északi részén található a Vác–Pesti-Duna-völgy a kötetben többször is hivatkozott Sződ-Nevelek-dűlő lelőhellyel, a Pesti-hordalékkúpsíksághoz tartoznak a részletesen elemzett ecseri, maglódi, vecsési és üllői Árpád-kori települések. Az időbeli kereteket egyértelműen próbáltam már a címben is jelezni: munkám a történelmi-régészeti szakirodalomban általánosan elterjedt, az uralkodó dinasztia nevével fémjelzett történelmi korszakra, az Árpád-korra fókuszál. A honfoglaláskor kerámiaművessége, vagy éppen veremház építészete nem választható el az államalapítás utáni időszakétól, ezért az Árpád-kor tágabb értelmezésével a 10. századot is bevontam az elemzésbe. A felső kronológiai határt a 13–14. század fordulója képezi. Az ekkortájt átalakuló társadalmi és gazdasági rendszer egy új korszak kezdetét jelzi, amely gyökeres változásokat hozott az anyagi kultúra teljes spektrumában, a lakóépítmények fejlődésében és a települési formák sajátosságaiban egyaránt.

Pest megyében országos viszonylatban is sok nagyberuházás zajlott le az elmúlt pár évtizedben, és ennek következtében a vizsgálatba vonható nagy felületű feltárások száma is viszonylag magas. A régészeti kutatások elsősorban a Pesti-síkság falusias településeit érintették. Az M0-s autópálya délkeleti nyomvonalának és a 4. számú főút Vecsést és Üllőt elkerülő szakaszának megelőző régészeti feltárása az érintett lelőhelyek számát, kiterjedését és intenzitását tekintve az elmúlt időszak egyik legnagyobb régészeti vállalkozása volt Magyarországon.⁸⁵ A 2001 és 2006 között folytatott munkálatok során huszonhárom lelőhelyen találtunk a 10–11. és 14. század közé keltezhető régészeti emlékeket.⁸⁶ A kötet régészeti forrásanyagának nagy részét ezek a lelőhelyek szolgáltatják.

Több további Pest megyei település területén végzett ásatás Árpád-kori emlékanyagát is felhasználtam az elemzés során, részben kontroll-anyagként, részben hogy egyéb rövidebb korszakokat is le tudjak fedni (*1. kép*). A 2. számú főút építését megelőző feltárásokon Sződ-Nevelek-dűlőn kerültek elő 8–9. századi, valamint középső Árpád-kori telepjelenségek.⁸⁷ Az ásatási felületek korlátozottabb kiterjedése miatt a Nagytarcsán és Ócsán végzett ásatások településszerkezeti következtetések levonására nem alkalmasak, de lehetővé teszik, hogy összetettebb képet alkothassunk a korabeli kerámiaművességről és veremház-építészetről.⁸⁸

⁸⁵ A nagyobb lelőhelyek feltárásának legfontosabb adatait az ásatásvezetők egy színes, térképmellékleteket és leleteket is közreadó kiadványban ismertették (TARI 2006). A nagy felületű feltárások tanulságairól az M0-s autópálya feltárások koordinátora számolt be (TARI 2010). Az M0-s autópálya feltárások Árpád-kori emlékeit ismertető előzetes közleményben röviden már érintettem az egyes településszerkezeti sajátosságokat (RÁCZ 2010).

⁸⁶ A települési egységek kisajátítási határon kívüli felületeit – néhány részletől eltekintve – csak terepbejárásból ismerjük, ezért egyetlen település feltárását sem tekinthetjük teljesnek, és így rekonstrukciós lehetőségeink is korlátozottak. A feltárások adatai ugyanakkor jól kiegészítik egymást, a településrészek szerkezete egymással összevethető.

⁸⁷ DINNYÉS 1997, 81.

⁸⁸ Ezek a feltárások még részlegesen sem kerültek közlésre. A nagytarcsai kutatásokról beszámoló jelentés készült (RÁCZ 2010a).

1.4. A FORRÁSANYAG KIÉRTÉKELÉSÉNEK MÓDSZERE, A KÖTET SZERKEZETI FELÉPÍTÉSE ÉS TEMATIKUS BONTÁSA

Az elmúlt két évtizedben Pest megyében lezajlott nagy felületű feltárások és régészeti terepbejárások értékelésével egyedi lehetőségünk nyílik az Árpád-kori településkutatás aktuális problémáinak tárgyalására. A forrásanyag feldolgozásának menetét, és a kiértékelés logikai felépítését egyaránt meghatározza, hogy milyen alap kutatások vezethetnek a települési formák megismeréséhez (2. kép). Lényeges, hogy első körben a leleteket, az anyagi kultúra emlékeit értékeljük ki, hogy keltezni tudjuk a települési objektumokat. A következő munkafázisban a régészeti jelenségek szintjén vizsgálódunk. A kiterjedt felületeken megfigyelt telepjelenségek értelmezése, a földbe mélyített építmények funkciójának és az objektumok egymás közti kapcsolatrendszerének tisztázása teszi lehetővé egy-egy településrészlet árnyaltabb jellemzését. Több, egymás közelében elhelyezkedő és kronológiailag is átfedésben lévő Árpád-kori település összehasonlító elemzésével juthatunk el az Árpád-kori települési formák alapvető jellegzetességeinek megértéséhez.

A 10–14. századokra keltezhető települési objektumok első pillantásra minden rendszer nélkül, leginkább szórványos házak és házcsoportok láncolatoként helyezkednek el a feltárt M0-s autópálya-nyomvonalon. Az egy időben használt, egybetartozó, egy települési egységet alkotó objektumok egyértelmű lehatárolása nehézségekbe ütközik, nem csak a kronológia bizonytalansága miatt, hanem az objektumok térbeli szórtsága miatt is. A feltárásokat megelőző felszíni leletgyűjtések több, egymástól elkülönülő Árpád-kori lelőhelyet határoltak le.⁸⁹ A feltárásokkal azonban világossá vált, hogy egy lelőhelyen belül több olyan ház és házcsoport is van, amelyek nem voltak egyidejűek, másrészt sok esetben az egymással kapcsolatba hozható telepjelenségek több szomszédos lelőhely területére is kiterjedtek. Ebből következően, a települési kép kiértékelése során a lelőhely, mint topográfiai, vagy települési egység, nem volt használható.

Már a vizsgálatok elején kirajzolódott több olyan nagyobb, egymással kronológiai átfedésben álló lelőhelycsoport, amelyek közt kisebb-nagyobb üres felületek húzódtak, és amelyeken belül az egyes lelőhelyek Árpád-kori emlékei között valamilyen kapcsolatot fedezhetünk fel (3. kép).⁹⁰ Összetartozásuk egyértelmű bizonyítékának tekinthetjük például az egyes lelőhelycsoportok centrumában elhelyezkedő pusztatemplomot.⁹¹ A terepi dokumentálás és a leletek nyilvántartásba vétele természetesen lelőhelyek szerinti bontásban készült, de a települési kép értelmezésénél tágabb kategóriákat kellett alapul vennem. Ennek megfelelően, három nagyobb települési egységet elemeztem részletesen, amelyek a nyomvonal Árpád-kori lelőhelyeinek nagyobb részét lefedték. Az ecseri lelőhelycsoport a Maglód 1., Ecser 2., 6., 7., 9. lelőhelyeket foglalja magába (4. kép), az üllői az Üllő 1., 2., 7., 10. lelőhelyeket (8. kép), a vecsési pedig Vecsés 67., 97., 98. lelőhelyeket jelenti (13. kép).⁹²

A kötet törzsanyagát az M0-s autópálya-nyomvonal három nagy Árpád-kori települési egységén feltárt régészeti objektumok és leletanyaguk kiértékelése képezi (2. fejezet). Ez a szövegrész nem egy monografikus leletközlés, hanem az elemzések összesített eredménye. A lelőhelyek bemutatása minden esetben két részre bomlik: a települési objektumok és a leletanyag ismertetésére. Az objektumok esetében fon-

⁸⁹ Az adatgyűjtők a módszertani alapszabályokat (JANKOVICH 2010, 886–887) szem előtt tartva a lehető legkisebb egységet értelmezték önálló lelőhelyként. 30–50 m-es leletmentes sáv esetén már új lelőhely sorszámot osztottak ki, akkor is, ha ugyanaz a korszak folytatódott, hogy elkerüljék a kiterjedt, tagolatlan, és ezért kezelhetetlen lelőhelyek létrejöttét.

⁹⁰ RÁCZ 2010, 71, 1. ábra

⁹¹ Vecsés közigazgatási területén a felszíni leletgyűjtések és a régészeti feltárások két ilyen középkori lelőhelycsoportot rajzoltak ki, amelyek az írott forrásokból is ismert egykori templomos falvakkal voltak azonosíthatóak (RÁCZ–TARI 2011, 58).

⁹² A gyáli lelőhelyek (Gyál 3., 3a, 7a, 8–9a, 9., 10., 13., 14., 24.) további lelőhelycsoportokat, települési egységeket alkothattak. Gyál 3. és Gyál 10. lelőhelyeket a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársai tárták fel. Feldolgozásukat Simonyi Erika végzi (SIMONYI 2003).

tossági sorrendben haladtam, így első helyen a lakóépítmények szerepelnek. Lelőhelyenként a lakóépítmények együttes jellemzésére törekedtem, vagyis kivonatoltam és összesítettem a lényegi információkat. A klasszikus, minden részletre kiterjedő házleírások a lakóépítményeket feldolgozó fejezetben olvashatóak. A főszövegben és a leírásokban is a megközelítési szempont mindvégig következetes: előbb az alak és méretek, majd a betöltések jellemzése, utána a tüzelőberendezések bemutatása, végül az oszlophelyek és tájolás értékelése következik, esetenként pár szó esik a leletanyagról, a különböző betöltött funkciókról is.

A földbe mélyített települési objektumokra a leletszegénység jellemző; a nagyon kevés fém-, csont- és agyageszközön kívül túlnyomó részt kerámia és állatcsont került elő. A kerámiaanyag közreadása és összehasonlító elemzése szintén lelőhelyek szerinti bontásban olvasható. Ha egy összesített, minden lelőhely anyagát egybemosó értékelést alkalmaztam volna, nem tudtam volna részletbe menni, minden egyes töredékre figyelve értékelné az anyagot és ez az apró részletek elsikkadásához vezetett volna. A kerámiaanyag mennyisége is a részletesebb bemutatást indokolja. Minden lelőhelyen külön tárgyaltam edénytípusonként a készítési fázisok sorrendjében a nyersanyagra, készítési technikára vonatkozó adatokat, a peremkiképzések és díszítések sajátosságait, valamint a formai jellegzetességeket. Az elemzésbe egy adott lelőhely teljes Árpád-kori kerámiaanyagát bevontam. Minden leletünk leltározott; a nyilvántartásba vétel során egy edény összetartozó, de nem illeszkedő töredékei is azonos leltári számot kaptak. A szövegben hivatkozott leltári számok tehát egy tételt jelentenek, amelyhez esetenként több kerámia-töredék is tartozik.

A régészeti jelenségeket és a leletanyagot értékelő szövegrész után az Árpád-kori telepkutatás jellegzetes problémaköreivel foglalkozó, egymásra épülő, kiértékelő fejezetek következnek. A 3. fejezet tárgyalja a kerámia eszközkészlet legfontosabb problémáit. A kerámia természetesen elsősorban a datálás szempontjából fontos. Emellett, mint a korabeli anyagi kultúra jellegzetes tárgycsoportja, önmagában is érdekes problémákat vet fel, mint például a különböző edények tipológiai rendszerbe illesztésének lehetőségét, a kerámiaművesség szervezeti felépítésének lehetséges rekonstruálását, a regionális különbségek problémáját a kerámiaművességben, a nyersanyag felhasználás sajátosságait, a falusias települések és a preurbánus hatalmi központok anyaga közti különbségeket. Mivel jelentős számú 10. századi telepnyomot is sikerült feltárunk, felmerült a kérdés, hogy megfogható-e a magyarság betelepődése a településkutatás eszközeivel. A régészeti terepbejárások és nagy felületű feltárások tanúsága szerint a Pesti-síkság, valamint a Duna mente a 10. században már intenzíven lakott volt. A 9. és 10. századi emléktanyag elkülönítése és az első honfoglaló telep régészeti meghatározása azonban rendkívül nehéz feladat. 10. századi településeink jellemzésével adatokat szolgáltatunk olyan nagyobb horderejű kérdések megítéléséhez, mint a honfoglaló magyarság gazdasági berendezkedése és társadalmi szerkezete.⁹³

A települési objektumokat a leletanyag tipológiai és kronológiai elemzésével megközelítőleg évszázados pontossággal keltezhetjük és kronológiai sorba állítva szemlélhetjük. Ennek elsősorban a lakóépítmények vizsgálata szempontjából van jelentősége. A 4. fejezet foglalkozik a Pesti-síkságon feltárt Árpád-kori veremházak értékelésével. A veremházak építésének hagyománya a Kárpát-medencében a szkíta-kelta korszakra nyúlik vissza. A kora középkor elejétől használata általános, a szarmaták, a különböző germán népek, valamint avarok és szlávok időszakát követően a magyar honfoglalást követő néhány száz év a veremház építészet utolsó fejezetét jelenti. Míg a kora középkori és középkori magyarországi veremházak kutatását és problematikáját áttekinthető értékelések még nemrégiben is kénytelenek voltak egységként kezelni a 10–13. századi időszakot,⁹⁴ az egyre szaporodó régészeti adatok lehetővé teszik, hogy általános jellemzés helyett az Árpád-kori veremház építészet sajátosságait évszázados bontásban vizsgáljuk.

⁹³ A honfoglaló magyarság társadalmi-gazdasági berendezkedésére kidolgozott, egymástól jelentős mértékben eltérő történeti és régészeti koncepciójú modelleket Takács Miklós foglalta össze (TAKÁCS 2014, 137–139; TAKÁCS 2014a, 177–187).

⁹⁴ MÉRI 1952; MICHNAI 1981; BÓNA 1988; TAKÁCS 2002. Balassa M. Iván a témában írt könyvében (BALASSA 1985) finomabb kronológiával dolgozott, de bírálói ennek sikerességét megkérdőjelezték (BARABÁS ET AL. 1988, 247).

Az 1980-as évek végén, mikor a néprajztudomány a régészet friss, de nem kellőképpen kiértékelt és rendszerezett ásatási anyagára támaszkodva több szintézist is készített a népi építészet történetéről, Barabás Jenő dolgozatáról készített bírálatában Bóna István úgy vélekedett, hogy a veremházakat „*egyelőre időszerűtlen tipologizálni*”, egyszerre utalva a forrásanyag elégtelen voltára, de sokkal inkább a megfelelő színvonalú anyagközlések és értékelések hiányára.⁹⁵ Most, a nagy felületű feltárások adatainak ismertetésével együtt szükséges ismét felvetni a rendszerezés, típusalkotás lehetőségének kérdéseit. Szűkebb régióink néhány tucatnyi házának értékelésével természetesen nem lehet végleges eredményeket elérni, de már csak a szakmai vita megindulása érdekében is érdemes kísérletet tenni a rendszerezésre.

Az Árpád-koron belül elkülönülő korszakokra keltezhető régészeti objektumokat lelőhelyenként, illetve települési egységenként is periodizált alaprajzokon tüntettem fel, melyeken a korszakok színek szerint különülnek el.⁹⁶ Ábrázoltam továbbá a lelőhelyek terepbejáráson megállapított kiterjedését és a lehumuszolt/kutatott terület nagyságát is. Ezek a térképek segítettek a települések belső szerkezetének elemzését, a települési formák modellezését (5. fejezet). A kerámiatöredékek és földbe mélyített objektumok alapján megalakított települési modell természetesen csak egy közvetett adatokból felépített elméleti rekonstrukció, így a megfelelő óvatossággal kell kezelni. A feltárásokon készített ásatási dokumentáció a felhagyott/elpusztított eredeti települések értelmezését jelenti. Másodlagos forrás tehát, melyben a jelenségek funkcionális meghatározása jelentős mértékben szubjektív. Elsődleges forrásnak csak a zárt objektumokból származó, kézzel fogható leletanyag minősül. Árpád-kori településeink teljesen hű rekonstrukcióját valószínűleg soha nem tudjuk elkészíteni, hiszen ásatásainkkal nem mutatható ki az összes korabeli építmény, például a földfelszíni, vagy a humuszba alig mélyedő, süllyesztett padlójú házak. A Pesti-síkság Árpád-kori településeinek szerkezetére vonatkozó adatokat a korszak társadalmi-gazdasági viszonyainak és a településkutatás eddigi eredményeinek kontextusában értékeltem. Igyekeztem feltárni az átalakulások háttérében húzódó okokat, illetve kimutatni a szóban forgó földrajzi tájegység településtörténeti sajátosságait. Ezeknek a rendkívül változatos települési struktúráknak a tudományos megközelítése megkövetelte a történeti források és szakterminológia értékelését, sőt felülvizsgálatát is. A fejezet végén, a kutatási eredmények összegzése után igyekeztem régészeti alapú meghatározást adni a korszak alapvető települési struktúráira.

A 6. fejezet azt vizsgálja, hogy a földrajzi térben hogyan jelennek meg a társadalmi dimenziók, azaz, hogy a hierarchikus viszonyok hogyan befolyásolták az emlékművet, vagy építmények minőségét és a települések szerkezetét. A Pesti-síkság területileg kapcsolódik az Árpád-korban kiemelt gazdasági, közigazgatási és kulturális szerepet játszó, vagy egyházi funkciót betöltő központok vonzáskörzetéhez, az ún. „*Medium Regni*”-hez. Milyen hatást gyakoroltak a preurbánus települések közvetlen környezetükre? A régió falusias településeinek vizsgálata az ország hatalmi központjában lejátszódó gazdasági-társadalmi folyamatok jobb megértését teszi lehetővé. Szorosan kapcsolódik ehhez a társadalmi viszonyok kutatási lehetőségeinek kérdésköre. Az államalapítás utáni írott források bizonyos mértékig lehetővé tették az Árpád-kori társadalom rekonstrukcióját, de ennek a rendkívül színes világnak a régészeti hagyatékát nem sikerült még a társadalmi csoportok szerint differenciálni. Lehetséges-e a településszerkezet adatainak társadalomtörténeti jellegű értelmezése? Az írott források alapján feltételeznünk kell, hogy a társadalmi elkülönülés az Árpád-korban meglehetősen éles volt, a különbségeknek pedig a külsőségekben is meg kellett nyilvánulniuk. A települések társadalmi összetételét lakóinak jogállása, vagyoni helyzete és birtokviszonyai határozták meg. Szerencsés esetben az írott források szolgáltatnak adatot néhány településre, de az Árpád-kori lelőhelyek túlnyomó többségében ezeket a segédleteket nélkülözünk kell. A későbbiekben gyarapszik a vonatkozó információk száma, de az Árpád-korban magában a leletanyagban, az építészeti megoldásokban, esetleg a településszerkezetben kell keresnünk a társadalmi elkülönülés jeleit.

⁹⁵ BÓNA 1988, 409.

⁹⁶ A keltező értékű lelet nélküli objektumok bármelyik korszakhoz tartozhattak, így ezeket a településszerkezeti rekonstrukciókban nem használtam fel.

Összefoglalásképpen a 7. fejezetben tágabb kontextusban próbáltam értékelni a Pest megyei jelenségeket és a régészeti forrásanyag által nyújtott lehetséges interpretációkat. A többes szám itt természetesen nem véletlen: a felmerülő kérdésekre igyekeztem a szaktudomány mai állása szerinti legvalószínűbb válaszokat adni, de az egyes fejezetek bevezetőjében is megfogalmazott kutatási nehézségek, objektív korlátok ismeretében nem zárhatjuk ki az alternatív értelmezési lehetőségeket sem. Szükséges hangsúlyozni, hogy a forrásadottságból következően alapvetően regionális igényű megállapításokat tehetek, melyek részadatokat és lehetséges modelleket szolgáltathatnak az általános érvényű település- és népességtörténeti folyamatok megismeréséhez.

Már a disszertáció készítésének első éveiben mérlegelni kellett, hogy a feldolgozás során monografikus anyagközlésekre törekedjek, vagy inkább szintetizáló értékelésre. A megoldás végül inkább az utóbbi felé hajlik: a települési objektumok és leletanyag ismertetése során összegző leírásokat adtam, így több lehetőségem nyílt a kapcsolódó problémák tágabb összefüggéseinek vizsgálatára.

Az elemzés alapjául szolgáló leletanyag és a települési objektumok rajzai, fotói, valamint a lelőhelytérképek a kötet végén találhatóak. Az alapvető információkat igyekeztem rajzos és fotótáblákon, könnyen áttekinthető formában bemutatni. A kerámiatáblákat nem az objektumszámok logikája szerint, hanem az elemzés alapján kibontakozó kronológiai és tipológiai rend szerint csoportosítottam. Helyet kapott rajtuk a sorszámozott kerámiák fotója, profilrajza, leltári száma és objektumszáma. Arra törekedtem, hogy a lehető legtöbb kerámiatöredék ábrája vizsgálható legyen. A szövegben hivatkozott házak, gödrök felszín- és metszetrajza, méretei, a házak alapterülete és betöltésük leírása szintén képtáblákon tanulmányozható. A leletek és a régészeti jelenségek hagyományos, leíró anyagközlése terjedelmi okokból nem került be a kötetbe, hiszen több ezer tételről van szó. Az ásatási dokumentáció és a kerámialeltár eredeti információtartalmát a képek gazdag ábrázoló anyagával és a részletes ismertetésre is törekvő elemzéssel igyekeztem kiváltani. A folyószövegbe a jobb megértést elősegítő táblázatok kerültek.

2. ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSEK RÉGÉSZETI EMLÉKEI AZ M0-S AUTÓPÁLYA-NYOMVONALON

2.1. ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉS MAGLÓDON ÉS ECSEREN

Az ecseri települési egység Maglód 1., Ecsér 2., 6., 7. és 9. lelőhelyekre terjed ki (4. kép). Maglód 1. és Ecsér 2. lelőhelyek egymás mellett, Maglód és Ecsér települések közt helyezkednek el (5. kép).⁹⁷ A kisajátított felület itt nagyobb kiterjedésű volt, mint a nyomvonal egyéb szakaszain, mert az autópálya mellé zajvédő övezetet is kiépítettek. A két lelőhelyet keskeny, leletmentes mélyedés választja el egymástól, melyben időszakosan víz is folyhatott. A mélyedés mindkét oldalán viszont ugyanazon korszakok települési objektumai találhatóak meg. Ugyanez mondható el Maglód 1. és Ecsér 6. lelőhelyek viszonyáról is, melyeket egy mélyedés mellett a vasúti sín töltése választ el egymástól. A lényegében azonosnak tekinthető Maglód 1. és Ecsér 2. lelőhelyek szélét északon értük el, a nyugati és a keleti oldalon, a kisajátítás határán még intenzíven jelentkeztek az objektumok. A két lelőhely déli része, a vasúti sín környezete mocsaras, vízjárta terület, amely azonban objektumokkal fedett volt. Ezeket a magas talajvízszint miatt nehezen tudtuk bontani. Maglód 1. és Ecsér 2. lelőhelyek déli irányba lejtő domboldalon terülnek el a Gödöllői-dombság peremén, az autópálya-nyomvonal többi lelőhelye majdnem teljesen sík területen található.

Ecsér 6., 7., 9. lelőhelyek környezetében nincsenek olyan tájelemek, amelyek a települési képet döntően meghatározták volna. A nyomvonalon hosszan elnyúló Ecsér 6. lelőhely északi, mocsaras része kapcsolódik Maglód 1. lelőhelyhez (6. kép).⁹⁸ A felület bontása nem csak a talajvíz, de a többszörös rétegződés miatt is a szokásosnál bonyolultabb volt. Mindez fokozottan érvényes Ecsér 7. lelőhelyre, ahol a régió legintenzívebb szarmata kori települését tártuk fel (7. kép).⁹⁹ Ecsér 9. lelőhely szintén az ecseri lelőhelycsoporthoz kapcsolható, de itt összesen tíz objektum került elő és csak kettőben találtunk Árpád-kori cseréptöredékeket (292. kép 2).¹⁰⁰ 2008 decemberében Patay Róbert próbafeltárást végzett Ecsér 10. lelőhelyen, az autópálya-nyomvonal közelében. A kis felületű kutatáson fehérre égett anyagú, 13. századi kerámiával datált, földbe mélyített házak foltja került elő.¹⁰¹ A beruházás megghiúsulása miatt azonban a megelőző feltárás elmaradt.

Maglód 1., Ecsér 6. és Ecsér 7. lelőhelyek több ezer rézkori, szkíta, kelta, szarmata és avar kori objek-

⁹⁷ A két település közigazgatási területén az M0-s autópálya építését megelőzően alig folyt régészeti tevékenység. Terepbejárások és helyszíni szemlék során néhány lelőhelyet sikerült lehatárolni a Maglódi (17.) csatorna és az Alsó-Tápió mentén. Viszonylag frissen került elő, de jól ismert a szakirodalomban a maglódi avar vezéri sír álcasatos leletegyüttese, amelyet 2003-ban vásárolt meg a Magyar Nemzeti Múzeum. Az övgarnitúra 26 díszes tagból tevődik össze (GARAM 2005). Jelentősebb Árpád-kori emlékekről azonban továbbra sem voltak adataink. Az M0-s autópálya-nyomvonalon 2001-ben végzett terepbejárások több kiterjedt lelőhelyről szolgáltatott bizonyítékot. Maglód 1. lelőhely feltárásának vezetője 2005-ben: Rácz Tibor Ákos és Siklódi Csilla, régész munkatárs: Tari Edit (RÁ CZ–SIKLÓDI 2006). A feltárások vezetője 2006-ban Rácz Tibor Ákos, régész munkatársak: Bodnár Katalin, Fekete Zoltán, Kis Attila, Mérai Dóra, Patay Róbert, Rosta Szabolcs (RÁ CZ 2007). Ecsér 2. lelőhely feltárásának vezetője: Rácz Tibor Ákos, régész munkatárs: Bodnár Katalin (RÁ CZ 2006; RÁ CZ 2007a).

⁹⁸ Ecsér 6. lelőhely feltárásának vezetői: Bóka Gergely, Fekete Zoltán, Kis Attila, Nagy Andrea, Patay Róbert (NAGY–PATAY 2005; BÓKA ET AL. 2006; PATAY 2007).

⁹⁹ Ecsér 7. lelőhely feltárásának vezetői: Gallina Zsolt, Kóvári Klára, Kulcsár Valéria, Mérai Dóra, Nagy Andrea, Patay Róbert, Pesti Krisztina, Rácz Tibor Ákos, Rosta Szabolcs, Somogyi Krisztina, Tari Edit, Voicsek Vanda (GALLINA ET AL. 2005; KULCSÁR ET AL. 2006; TARI ET AL. 2007).

¹⁰⁰ Ecsér 9. lelőhely feltárásának vezetője: Rácz Tibor Ákos (RÁ CZ 2006a).

¹⁰¹ PATAY 2009.

tuma mellett csak elenyésző számú régészeti jelenség keltezhető az Árpád-korra. Maglód 1. lelőhely feltárt területe 54 111 m², Ecser 2. lelőhelye 8 659 m², Ecser 6. lelőhelye 50 070 m², Ecser 7. lelőhelye 87 837 m², Ecser 9. lelőhelye 1 584 m².

2.1.1. MAGLÓD 1. LELŐHELY (NYILVÁNTARTÁSI AZONOSÍTÓ SZÁM: 30886)

2.1.1.1. AZ OBJEKTUMOK

A kora Árpád-korra egy ház, egy szabadtéri tüzelőberendezés és húsz gödör keltezhető. Az 1642. számú földbe mélyített lakóépítmény (40, 142. képek) ívelt, néhol méhkasos falú, egyenetlen aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú. Betöltése kétrétegű, vízszintesen rétegződik. Alján padlót, járászintet nem találtunk. A keleti sarokban, a kürtővel szemközti oldalon került elő a kőből és agyagból rakott tüzelőberendezés, melynek gödrét a ház aljánál kissé mélyebbre ásták. A házban kevés lelet volt, a legtöbb kerámiatöredék egy fazékhoz tartozott. Állatsonton kívül néhány bizonytalan funkciójú vastöredék került még elő.

Az 1331. objektum (39, 141. képek) északnyugat-délkeleti irányban 480 cm hosszan elnyúló beásás, egyik végében kővel kirakott aljú, vékony sütőfelületű tüzelőberendezéssel és kormos betöltéssel. A tűzhelynek nem volt kiépített oldala, boltozata, de minden bizonnyal sütésre-főzésre, esetleg füstölésre használhatták.

A korai településrészlet egyszerű, kerek gödrei leginkább hulladék tárolására szolgálhattak. Betöltésük általában egyrétegű, barna humusz. Vékony koromréteg volt az 1321. gödörben (140. kép 2). Az 1284. gödörben ferdén rétegződött a barna humusz és homok. Nagyon sok állatsont került elő az 507., 1279. (38. kép, 139. kép 1), 1312. gödrökből. Az 507. gödörben kutya vázrész, az 1086. (37, 138. képek) és 1801. (144. kép) gödrökben teljesen ép kutya csontvázakat találtunk. Az 516. objektumban lókoponya volt. Méhkas alakú volt az 1285. (139. kép 2), 1310. (140. kép 1) és 1377. gödör. Az 1649. gödör alját kikapasztották.

A 13–14. századból nem kerültek elő lakóépítmények. A legtöbb lelet a 663. hosszan elnyúló, széles, árokszerű beásásból származott, melyhez erősen rétegzett betöltésű, mély gödrök (657., 673–675., 678.) és árkok (667., 677.) csatlakoztak (29–32. képek). A felső, kevert, paticsos, koromszemcsés rétegből sok fazéktöredék és vaseszköz, például kulcs tolla került elő. A betöltés alsó részén foltosan keveredett a barna talaj és a sárga homok. A csatlakozó gödrökben és üreges vajatokban pelyvás agyagból tapasztott tűzhelyet, és további tüzelés-, égésnyomokat találtunk. A gödörkomplexumban füstöléssel, szárítással, aszalással kapcsolatos tevékenységet folytathattak. A késő Árpád-kori beásások nagy része különböző méretű, kerek gödör kevert, többretegű betöltéssel (például az 590., 643., 777. gödrök: 135. kép 2). Kevés állatsontot tartalmaztak (kivétel a 921. objektum: 35. kép, 137. kép 1), de annál több kerámiát (például a 637., 931. beásások: 36, 145. képek, 137. kép 2). Az 1781. gödörben (41. kép, 143. kép 2) több kiegészíthető edény is volt (216. kép), valamint további, festett edények töredékei is. Az 1541. gödörben ásópapucsot találtunk (230. kép 5). Méhkas alakú volt a 770. (135. kép 1) és az 1759. gödör (143. kép 1). Mérete és jellege alapján valószínűleg agyagnyeres céljából ásták ki a 833. (33, 136. képek) gödröt. Fehérre égő anyagú kerámia és orsógomb került elő belőle.

2.1.1.2. A LELETANYAG

Az M0-s autópálya megelőző régészeti feltárásain belül Maglód 1. lelőhelyen került elő a legtöbb Árpád-kori kerámia. A nyolcvanegy Árpád-kori objektumból hétszázhatvanegy tétel kerámiát leltároztunk be, ebben százhatvanöt peremtöredék és százegy fenéktöredék volt. Ez a mennyiség korszakonként egyenetlenül oszlik meg. A kora Árpád-korra huszonkét objektum keltezhető összesen mintegy ötven darab kerámiatöredékkel, a 13–14. századra ötvenkilenc objektum hétszáznál több kerámiatöredékkel. A korai időszakban, az 1642. házat leszámítva, objektumonként egy-két cseréptöredék volt, a későbbi időszakban tíz-tizenöt. A szárító, aszaló gödörkomplexum részét képező 657. beásásban száznál több fazéktöredéket találtunk.

A kora Árpád-korban különféle méretű, vörös és barna fazekakat készítettek. Egyetlen szórvány cserépbográcsot találtunk. A 13. századtól nagy mennyiségben jelent meg a jellegzetes fehér fazekasáru, amelyben már palackok, kancsók, csészek is előfordultak. A 13–14. századi objektumokban tíznél is kevesebb volt a vörösre, barnára égő anyagú kerámiatöredék. A 2008.2.364.124. vörösre égett, csillámos, kavicsos anyagú fazéktöredék (226. kép 9) fehér kerámiával együtt került elő. Oldalát bekarcolt hullámvonallal és vonalkötéggel díszítették. Egy másik, kisebb töredéken (226. kép 6) párhuzamos bekarcolásokat figyelhetünk meg. E néhány kivételtől eltekintve, a 13. században szinte kizárólagos a fehér kerámia, amit a század végén, illetve a 14. században gyorskorongolt fazekasáru egészít ki. A lelő-

helyen összesen hét darab legömbölyített peremű, peremélléllattott, csapott vállú, gyorskorongolt peremtöredék került elő (227–228. képek). Méretéből ítélve fedőgomb, kisebb valószínűséggel edényfenék lehetett a 2008.2.364.103 töredék (225. kép 5). Gyorskorongon készült és anyaga is a 14. századi gyorskorongolt áruhoz hasonló.

Több edényt újrahasonosítottak törés után. Drótozásra utaló kerek furatot találtunk például a 2008.2.371.5. és 2008.2.371.7. csészéken (222. kép 1, 3), valamint a 2008.2.364.93. és 2008.2.1024.1. fazék oldaltöredékeken (226. kép 7–8).

Fazekak

Készítési technika és nyersanyag

A kora Árpád-kori fazekak színe barna és vörös. A legtöbb esetben foltosra égtek, törésselületük réteges. Anyaguk csillámos, homokos, ritkábban kavicsos. A 2008.2.18.1. fazék sok hozzáadott kavicsot tartalmaz (212. kép 4). A fehér fazekak anyaga kavicsos, csillámos. Nagy szemű kavicsot adagoltak a 2008.2.292.2 és 2008.2.464.1. fazekakhoz. Erősen csillámos anyagú a 2008.2.1008.3. töredék (217. kép 2). Három domború fenékbélyeges, fehér fazéktöredék is előkerült (225. kép 1–3). A 2008.2.488.22. és 2008.2.490.19. fazekakon egyenetlen vonalakból szerkesztett, szabálytalan, kerek minta látható, a 2008.2.1030.6. töredéken csillag alakú fenékbélyeg. A gyorskorongolt kerámiát redukációs eljárással egyenletesen szürkére égették. Színe és minősége alapján nagyon hasonlít a szarmata kori, szemcsés fazekasárura, de peremképzése és anyaga attól különbözik. Felülete kívül szépen, belül kevésbé eldolgzott. A 2008.2.494.1. fazekat (227. kép 2) agyagmázzal vonhatták be. A mikroszkópos anyagvizsgálat szerint a gyorskorongolt fazekak durvaszemcsés, mélységi magmás közettörmeléseket tartalmazó nyersanyaga idegen származású. A fehér kerámiák nyersanyaga a többi lelőhelyről származó fehér kerámiákkal mutat nagyfokú hasonlóságot.

Peremképzés

A kora Árpád-kori fazekak pereme egyszerűen kihajló, tagolatlan, legtöbbször legömbölyített. A 2008.2.770.1. edény (212. kép 3) peremét belül sekély horonnyal tagolták, a 2008.2.18.1. (212. kép 4) és 2008.2.959.1 peremét kívül ferdén síkozták. A 13–14. századi, kettős tagolású perem került elő a legnagyobb számban. A horony és a borda megformálásának variálásával többféle változatot hoztak létre. A peremeket felül ferdén (221. kép 3), vagy vízszintesen (218. kép 1) síkozták, ritkán horonnyal tagolták (220. kép 1, 4), vagy legömbölyítették (217. kép 1, 221. kép 2). Élesen kiugró bordája van több peremtöredéknek is (218. kép 1, 219. kép 1). Alig érzékelhető a tagolás a 2008.2.396.1. peremen (221. kép 1). A fehér anyagú fazekak közt néhány atipikus peremtöredéket is találtunk: a 2008.2.364.21 fazék (226. kép 2) pereme megvastagodó, enyhén legömbölyített, belül sekély horonnyal tagolt. A gyorskorongolt áru pereme lekerekített. A 2008.2.376.14. szürke, megvastagodó, legömbölyített, kívül-belül horonnyal tagolt peremtöredék (226. kép 4) az ún. galléros típushoz hasonlít leginkább.

Díszítések

A kora Árpád-kori fazekak felületét szinte teljes egészében díszítették. Jellemző dísz a hullámvonal köteg (211. kép 1) és a vonalköteg (212. kép 3). Ezeket szívesen kombinálták egymással (211. kép 2), esetleg kiegészítették bevagdosással (214. kép 5). Előfordul az edény alsó két harmadát teljes felületen fedő sűrű bekarcolás (214. kép 4). A 2008.2.772.1 edény oldalát vastag, élesen kiugró borda tagolja (215. kép 9). A 13. századi, fehér fazekak szinte kizárólagos dísze a bekarcolt csigavonal, melynek vonalvezetése lehetett sűrű (218. kép 4), vagy ritkás közül (217. kép 2). A 2008.2.396.1 fazék csigavonala hullámos (221. kép 1). A 2008.2.349.8. fehér oldaltöredéket bekarcolt hullámvonal díszítette (226. kép 5). A gyorskorongolt fazekak díszítetlenek, de a 2008.2.371.13. és 2008.2.409.4. fazekakat lépcsős kiugrás tagolja (227. kép 3, 228. kép 2).

Formai jellemzők

A kora Árpád-kori fazekak megformálása változatos. Formai alapon több csoport is elkülöníthető. A 2008.2.450.1. és 2008.2.745.1. fazekak viszonylag nagyméretűek, öblösek, gömbölydedek, oldalfaluk vastag (211. kép). Szintén gömbölyded, de az előbbieknél jóval kisebb méretű a 2008.2.985.1. fazék (213. kép 2). A 2008.2.18.1. nagyméretű, vállas fazék (212. kép 4) profilja teljesen kiserkeszthető. A nyomvonal teljes kora Árpád-kori leletanyagában nincs közeli párhuzama. A legtöbb korai edény a kislefák kategóriába sorolható (214. kép 1–5). Peremük egyszerűen kihajló, legnagyobb szélességüket a hasuknál érik el. Mindössze egy teljesen ép darabunk van (213. kép 1). Alakja karcos, hordószerű, fala rendkívül vastag. Ismeretlen a funkciója és formája sem rekonstruálható a 2008.2.772.1., vastag falú, vonalköteggel díszített, éles bordával tagolt edénynek (215. kép 9). Bordás nyakú edényhez tartozhatott a 2008.2.450.2 bevagdosásokkal díszített töredék (215. kép 1). A 13. századi, fehérre égő anyagú fazekak mérete, peremátmérője egymástól erősen különbözik. Alakjuk is változatos, legnagyobb szélességüket rendszerint a vállban

érték el. Nagyobb méretű, öblös edény volt a 2008.2.349.1. (219. kép 1). A 2008.2.1008.1. ép fazék válla csapott, oldala kevésbé hasasodó (216. kép 2). Teljes felületét egyenletesen karcolt csigavonal díszíti. A 2008.2.449.1. teljes profilú edény (217. kép 1) vállában éri el legnagyobb szélességét. Csigavonalas díszítését felül szűkebb, alul tágabb vonalközzel karcolták. A 13–14. századi, szürke, gyorskorongolt fazekak mérete különböző. Sajnos egyetlen ép edényünk sincs ebből a típusból, és csak egy fazék (227. kép 1) alakja rekonstruálható többé-kevésbé. Pereme szélesen kihajló, válla csapott, teste nyúlánk.

Palackok és kancsók

Összesen nyolc palacktöredéket találtunk, de teljes profilt sajnos nem tudunk rekonstruálni. A 2008.2.376.10. perem (223. kép 1) bordával tagolt, egyenes és szűk szájú, a 2008.2.312.2. perem (223. kép 2) horonnyal tagolt és tölcséres alakú. A palackok oldalát bekarcolt csigavonallal díszítették (223. kép 3–5). Néhány további, festett töredék, például a 2008.2.364.114. szintén tartozhatott palackhoz (224. kép 5). Biztosan kancsó oldaltöredéke volt a 2008.2.1008.9. oldaltöredék (224. kép 4), melyen látszik a kiöntő indítása. A peremkiképzés és vörös festés alapján a legnagyobb valószínűséggel kancsók voltak a 2008.2.376.11., 2008.2.1008.8. peremtöredékek (224. kép 2–3) és a 2008.2.409.9. fenéktöredék (224. kép 6). A 719. árokban fehér kerámiával együtt került elő egy bevagdossal díszített fültöredék (225. kép 6). Valószínűleg egy edény darabjai voltak a 2008.2.1008.8. és 2008.2.1008.9. töredékek, illetve egy másiké a 2008.2.376.11. és 2008.2.409.9. töredékek. A palackok és kancsók fehérre égő agyagból, kézi korongon készültek, anyaguk kavicsos.

Csészék

A csészék méretben és alakban egymásra hasonlítanak. Összesen kilenc darabot találtunk, az egyetlen kiegészíthető példány (216. kép 1) egy gödörből került elő egy ép fazék társaságában. A 667. árokból három csésze peremtöredéke is előkerült (222. kép 1–3). Peremük szélesen kihajló, alig formázott, hasukban megtörnek, majd erősen szűkülnek a fenék felé. Díszítésük a vállon, vagy hason elhelyezett, párhuzamos bekarcolásokból áll. Kézzel hajtott korongon készültek, fehérre égő, kavicsos anyagból.

Bogrács

Az egyetlen bogrács peremtöredék (214. kép 6) szórványként került elő a 745. objektum környékéről. Az objektum egyébként Árpád-kori leletanyagot nem tartalmazott. Kézzel hajtott, lassú korongon formázták: külső felülete egyenletes, peremén jól láthatóak a fazekas ujjá által hagyott sekély barázdák, belső felületét viszont a fül felragasztása miatt egyenetlenül nyomkodták. Viszonylag jó minőségű, foltosan vörösre égett, anyaga kavicsos. Tagolatlan pereme rézsűsen kifelé áll, ezért a vödörszerű bográcsok típusába sorolható. Oldalát kívül egyenetlenül bekarcolt vonalköteg díszíti. Vaskos belső akasztófület két szabályos, kerek lyukkal törték át.

Orsógombok

A 2008.2.312.14 orsógomb az 590. gödörből került elő, szürke, simított, kerámiázúzalékkal soványított. A 2008.2.490.38. a 833. agyagnyerő gödörben volt, barna, csillámos anyagú, gömbös testű, jól égetett. A velük együtt előkerülő kerámatöredékek alapján a 13–14. századra keltezhetőek.

Fémleletek

A lelőhely kora Árpád-kori fázisából leginkább kerámia és állatcsont leletek maradtak ránk, a 13–14. században már több vaseszköz, kevés köeszköz, sőt egy padlótegla töredék is a földbe került. Néhány értelmezhetetlen töredéket leszámítva a vaseszközök mind a település későbbi, 13–14. századi objektumaiból származtak. A különböző kés-, és sarlópengék mellett előkerült egy széles, ívelt pengéjű, markolattüskével ellátott vágóeszköz töredéke (229. kép 1). Néhány egyszerű, hajlított vaspálca funkciója bizonytalan, horgok, kampók lehetnek (229. kép 2, 5). Előkerült továbbá egy véső (229. kép 8), egy ásópapucs (230. kép 5), egy balta (230. kép 6), egy sarkantyú (230. kép 1) és egy kulcs szárának alsó része tarajjal (230. kép 4). Az U alakú ásópapucs egyik szára hiányzik, éle ívelt, nem hegyesedő, vályúja sekély. Lényegileg nem különbözik a 12–13. századból ismert ásópapucsoktól.¹⁰² A vaskos, egy darabból

¹⁰² DINNYÉS 1994, 106, 1. tábla 4; SIMON 1994, 322–323, 5. kép 1, 3; TEREI–HORVÁTH 2007, 215, 2. kép 1–2.

kovácsolt balta köpönyílása szabálytalan U alakú, nyaka a penge felé szélesedik. Pengéje egyenes, alsó sarka letört. Az aszimmetrikus baltát fa megmunkálására használhatták. Analógiái a Cegléd-madarászalmi temetőből ismeretek.¹⁰³ A sarkantyú tuskéje és ívelt szárai töröttek, teljes alakja nem rekonstruálható.

2.1.1.3. DATÁLÁS

A kerámia jellegzetességei alapján Maglód 1. lelőhely Árpád-kori emlékanyaga élesen elkülönül egy korai (10. század) és egy kései (13–14. század) korszakra. 13–14. századnak határozta meg a gyorskorongolt kerámiát is tartalmazó objektumokat. Több objektum azonos, vagy közel azonos idejű használatát bizonyítják a betöltésükből előkerült, ugyanahhoz az edényhez tartozó töredékek. A 718. objektum 2008.2.410.1. peremtöredéke azonos az 1781. objektum 2008.2.1008.8. peremtöredékével, az 1086. objektum 2008.2.628.1. töredéke azonos az 1311. objektum 2008.2.771.1. töredékével, továbbá egy kancsó darabjai voltak a 2008.2.376.11. és 2008.2.409.9. töredékek, ezért a 673. és 716. objektumok feltehetőleg egyidősek.

2.1.2. ECSEK 6. LELEŐHELY (NYILVÁNTARTÁSI AZONOSÍTÓ SZÁM: 30837)

2.1.2.1. AZ OBJEKTUMOK

Ecsek 6. lelőhely 3375 objektumából huszonnégy keltezhető az Árpád-korra. Három objektumot (101., 441., 908.) lakóépítményként határozhatunk meg, a 2614. ismeretlen funkciójú, földbe mélyített oszlopszerkezetes építmény volt, a 2354. és 2358. objektumok egy külső kemence részeit képezték. A maradék tizennyolc beásás egyszerű gödör volt.

A 101. (42, 146–147. képek) és a 441. (43, 148–149. képek) házak alakja szabálytalan négyzet, a valamivel nagyobb méretű 908. ház (44, 151–153. képek) szabálytalan téglalap, sarkuk lekerekített. Mindhárom objektum betöltése többszörösen rétegzett, a 101. és 441. házakban többretegű, döngölt padlót találtunk. A két kisebb ház abban is hasonlít egymásra, hogy mindkettő keleti sarkában egy-egy kőkemencét sikerült megfigyelni. A 441. ház kőkemencéjéhez egy, a ház padlójánál mélyebb, ovális munkagödör is járult. A 101. házhoz délnyugatról egy tapasztott aljú sütőkemence csatlakozott, melynek felmenő része sajnos nem maradt ránk. A 441. ház északnyugati oldalában egy méhkasos, égett falú gödröt találtunk, ezt tűzhelyként használhattak. Betöltése kormos, paticsomladékos volt. A 908. ház északnyugati oldalfalánál szintén egy tapasztott aljú sütőkemence került elő. A 101. ház sütőfelületéhez hasonlóan, ez a sütőfelület is a ház oldalfalán kívül és a járósintől 20–30 cm-rel magasabban helyezkedett el, tehát a házból könnyen hozzáférhető volt. A 908. ház keleti sarkában több átégett falú gödör is előkerült, melyeket tüzelésre használhattak. A lakóépítmények tájolása egységesen északnyugat-délkelet lehetett, bár a 101. objektumban nem találtunk oszlophelyet, ami a ház tengelyére utalt volna, és a 441. házban is csak egy volt, a délkeleti oldalfal közepén. A 908. ház két oszlophelye egy északnyugat-délkelet irányú tengely mentén helyezkedett el. A 441. és 908. házakban örlőkő töredékeket találtunk. A legtöbb Árpád-kori kerámia a 908. házból származott. A 101. házat ráásták a 134. szarmata gödörre, a 441. ház vágta a 486. bizonytalan korú árkot. A 908. ház több gödörrel is szuperpozícióban áll. A 902. objektum szarmata kori kerámiát tartalmazott, korábbi a háznál. Az 599. (150. kép 2) és 1497. (154. kép) méhkas alakú gödrök leletanyaguk alapján szintén Árpád-koriak, a ház tartozékai lehettek, bár a bontás közben tett megfigyelések szerint attól eltérő időpontban temetődtek be: legkorábban az 599. gödör, majd a ház és végül az 1497. gödör.

A 2614. szabálytalan L-alakú, sekély beásás (46, 158–159. képek). Tüzelőberendezése, padlója nem volt, betöltése egyrétegű: elszórtan paticsal, mésszel és sárga agyagszemcsékkel kevert szürkésbarna agyagos homok. Oldalfalai mentén hat mély oszlophelyet találtunk, a közepén egy gödör és egy további oszlophely került elő.

A 441. házat kétféle tüzelőberendezéssel látták el. Ez a kettős funkció jellemző a szabadtéren kialakított 2354–2358. tüzelőberendezésre is (45, 156–157. képek). Egy ovális munkagödör egyik végében kőből épített kemencét (2354. objektum), a másik végében földbe vájt, egyrétegű sütőfelülettel ellátott sütőkemencét alakítottak ki (2358. objektum). A földbe vájt kemence száját két nagyobb terméskő képezte. A két tüzelő használata egykorú volt. A 2354. kemence omladékában is egy nagyobb örlőkő töredék helyezkedett el.

A legtöbb gödör sekély, kerek beásás volt, egyrétegű betöltéssel. Többretegű, kevert volt a 228. gödör betöltése. A 2233–2234. gödrökben (155. kép) nagyobb mennyiségű hamut találtunk. Méhkas alakúak voltak az említett 599. és 1497. gödrökön kívül még a 235. és 256. gödrök a 101. ház közelében.

¹⁰³ TOPÁL 1972, V. tábla 7–8. A Cegléd-madarászalmi fémleleteket Müller Róbert dolgozta fel részletesen. Megállapítása szerint a leletek a 13. század közepén kerültek a földbe (MÜLLER 1975, 66–70).

2.1.2.2. A LELETANYAG

Ecsér 6. lelőhelyen az Árpád-kori régészeti jelenségek száma elenyésző a többi korszak objektumaihoz képest, és ugyanez érvényes a leletanyag mennyiségére is. A huszonnégy objektumból hetvenhét tétel kora Árpád-kori kerámiát leltározunk be, köztük huszonhárom perem-, és tizenhat fenéktöredéket. Fémanyagot nem találtunk, állatcsontot is csak elvéve. Az M0-s autópálya-nyomvonal többi Árpád-kori leletegyütteséhez viszonyítva magas a peremek és fenéktöredékek aránya. A kerámiaanyag töredezett, de egy edénynek rendszerint sok részlete megmaradt. Például a 908. házban tizenhárom különböző edény összesen száznegyvenhárom db töredéke maradt meg. A gödrökben általában két-három különböző edényhez tartozó töredék volt. Kivétel az 592. gödör, melyből hat edény huszonkét db töredéke került elő. A kerámia eszközkészlet egy bordás nyakú edénytöredékből, egy fazékból másodlagosan kialakított tálkából és fazekakból áll. A kerámiaanyag zömét kitevő kislefűk, fazekak és gömbös testű edények anyagában, díszítésében, peremkiképzésében nincs számottevő eltérés.

Fazekak

Készítési technika és nyersanyag

A 2007.1.1258.3. fazéktöredék (237. kép 5) belső felén szabálytalan karcok, ujjnyomok láthatóak, amiből szabadkézi megformálásra következtethetünk. Ennek némileg ellentmond az edény testét borító szabálytalanul bekarcolt vonalköteg díszítés, melyet egyszerűbb volt korongon megforgatott edényen elhelyezni. Rendkívül durva kivitelű a 2007.1.1258.2. fazéktöredék (238. kép 3). Anyaga csillámos, kavicsos, réteges töréssel. Oldalfala 1 cm vastag, alakja szabálytalan. Itt sem zárhatjuk ki a szabadkézi megformálás lehetőségét. A lelőhely többi edénye kézzel hajtott, lassú korongon készült, hurkatechnikával. Szintén 1 cm-es falvastagságú a 2007.1.1565.1. fazék (231. kép 2). A legtöbb fazék külső oldala elsimított, díszített, belül pedig eldolgazatlan, egyenetlen. A fenék felülete szintén egyenetlen, göröngyös. A 2007.1.671.137. fazék alján elmosódó, kereszt alakú, domború fenékbélyeg látható. A fazekak anyaga csillámos, homokos, csak egy pár edény (235. kép 3, 237. kép 1, 238. kép 3) anyagában találtunk apró szemű kavicsot. A 2007.1.1565.1. fazék (231. kép 2) anyagába nagyobb szemű kavicsot keverték. Más esetben szándékos soványítást nem lehetett megállapítani. Az edények nagy része foltosan barnára, vagy szürkére égett, töréssel réteges (238. kép 3).

Jobb minőségük, finoman iszapolt nyersanyaguk és színük alapján különülnek el a lelőhely átlagos anyagától a vöröses narancssárgára égő fazekak (233. kép). Egyenletesen, az átlagnál magasabb hőfokon égtek ki. Legnagyobb részük a 908. házból származott, de kisebb számban az 592. és 599. objektumokból is előkerültek. A három objektum egymás közvetlen közelében helyezkedik el.

Peremkiképzés

Ecsér 6. lelőhely fazékperemeinek nagy része egyszerűen kihajló, tagolatlan. Előfordulnak levágott, avagy síkozott¹⁰⁴ változatok (231. kép 1), illetve tagolatlanok (234. kép 1). Sekély horonnyal tagolták a 2007.1.195.21. (235. kép 1) és 2007.1.235.1. (235. kép 3) kislefűk és a 2007.1.209.1. fazék (234. kép 3) belső peremét. A 2007.1.342.3. kislefűk (236. kép 2) pereme vízszintesen szélesen kihajlik, a 2007.1.429.22. peremét (232. kép 1) belül bekarcolt hullámvonal köteg díszíti. A vöröses narancssárgára égő fazekak pereme viszonylag magasra húzott, egyszerűen kihajló, finoman hornyolt.

Díszítések

A fazekak felületét a legtöbb esetben sűrűn kitöltötték egyenesen és hullámosan bekarcolt vonalkötegekkel. Gyakori a kétféle díszítés együttes alkalmazása (234. kép 2, 235. kép 3). Ritkásabb a díszítése a két gömbös testű edénynek (231. kép). A hullámvonal köteg lehetett sűrűn karcolt, vagy lágyabb vonalvezetésű (231. kép 1) is. A 2007.1.180.1. fazék (232. kép 2) és a 2007.1.928.1. töredék (235. kép 2) teljes felületét finom, sekély, már-már hornyolásnak ható bekarcolás borítja. A két edény színe és anyaga is egymáshoz nagyon hasonló. A 2007.1.1258.3. fazék (237. kép 5) vállán beszurkált fésűminta, oldalán vonalköteg és hullámvonal köteg látható. A vöröses narancssárgára égő edényeken a bekarcolt vonalköteg (233. kép 2) és a hornyolt (2007.1.671.56.) díszítésforma figyelhető meg.

¹⁰⁴ Az Árpád-kori kerámiaművészet tárgyaló szakirodalom nem következetes a peremkiképzési formák leírását illetően. Általánosan elterjedt formula a függőlegesen, vízszintesen, avagy ferdén levágott perem. A peremeket valójában csak igen ritkán vágják le, sokkal inkább csak formázták, vagyis ujjal képeztek ki felületet, vagy síkot rajtuk. Szerencsésebbnek tartom a függőlegesen, vízszintesen, stb. síkozott perem meghatározást.

Formai jellemzők

A változatos kialakítású fazekak formai alapon jól csoportosíthatóak. A 2007.1.206.1. a nagyméretű, gömbös testű fazekak csoportjába tartozik (231. kép 1). Talán ide tartozik a 2007.1.1565.1. fazék is, amelynek azonban nyakkiképzése eltér az előbbtől, oldalfala pedig szokatlanul vastag (231. kép 2). Nem kizárt, hogy ide sorolhatjuk a 2007.1.1657.1. peremtörödéket is (234. kép 2). A hangsúlyozott vállú, kihajló peremű fazékformát tarthatjuk a lelőhely jellemző típusának, mert a legtöbb fazék ebbe a csoportba tartozik (232. kép). Hasonló a kialakítása a kislefakaknak is (234. kép 1, 235. kép 1–2), de alakjuk nem rekonstruálható teljesen. Az egyetlen teljes profilú edényünk a 2007.1.235.1. kislefák (235. kép 3). Alakja tömzsi, rövid pereme egyszerűen kihajtott, felül horonnyal tagolt. Vállát és oldalát hullámos és egyenes vonalkötegek díszítik. Gyenge minőségű, vastag falú, méreteihez képest nehéz. Foltosan szürkére égett, anyaga erősen csillámos, kavicsos. A vöröses narancssárgára égő fazekak (233. kép) alakját sajnos nem ismerjük. A 2007.1.671.127. fenéktörödékek alapján a lelőhelyen viszonylag nagy méretű edények is előfordultak (239. kép 2).

Tál

Szintén a 908. házból került elő az M0-s feltárások egyetlen kónikus táltörödéke, melyet másodlagosan alakítottak ki egy fazék alsó feléből (236. kép 3). Peremén egyértelműen látszik, hogy lecsiszolták, az eredeti edényre karcolt hullámvonal köteget ezzel ketté is vágták. A sötétbarna, foltosra égett edény fala vastag, anyaga homokos, csillámos. Alsó két harmadát vastag hegyű eszközzel mélyen bekarcolt, szabálytalan vonalvezetésű barázdák díszítik. Hurkából építették, felületét lassú korongon dolgozták el.

2.1.2.3. DATÁLÁS

A kerámiaanyag jellegzetességei alapján Ecsér 6. lelőhely általunk vizsgált emlékanyagát a 10. századra keltezhetjük. A 2007.1.1258.3. (237. kép 5) és a 2007.1.1552.3. (237. kép 1) törödékek ugyanannak a fazéknak a darabjai, ezért nagy valószínűséggel az 1798. és 2233. objektumok azonos időszakban töltődtek be. A fazék készítési technikája és díszítése alapján nem zárhatjuk ki a két objektum 9. századi keltezését. Az 1798. objektumban talált és feltehetően szintén pusztá kézzel formált 2007.1.1258.2. fazéktörödékek (238. kép 3) is 10. századnál korábbi fazekas hagyományokat képvisel. A szuperpozíciók alapján egy minimális időbeli eltérést feltételezhetünk az 599. gödör, a 908. ház és az 1497. gödör leletanyag közt.

2.1.3. ECSER 7. LELŐHELY (NYILVÁNTARTÁSI AZONOSÍTÓ SZÁM: 30839)

2.1.3.1. AZ OBJEKTUMOK

Ecsér 7. lelőhelyen az Árpád-kori megtelepülők egy rendkívül kiterjedt szarmata kori települést rétegeztek felül. A több ezer császárkori objektum mellett mindössze harminc biztosan kora Árpád-kori beásás került elő, objektumként két-három, a korszakra jellemző cseréptörödékekkel. A kevés Árpád-kori lelet az objektumok keltezését és ezáltal a településszerkezeti következtetések levonását is valamelyest bizonytalanná teszi. A 991. házban (48, 165. képek) például egyetlen Árpád-kori edény fenéktörödékek volt (2007.9.688.24.), a házba ásott 992. szabadtéri kemencében (48, 166. képek) egy oldaltörödékek (2007.9.689.17.), és mindkét objektumban tizenöt-húsz szarmata kori fazéktörödékek. Ebben az összefüggésben felmerülhet, hogy az Árpád-kori leletanyag csak szórvány, utólagos bolygatással került az objektumokba, így bizonytalanná téve a keltezését. Az objektumok jellege azonban mégis inkább az Árpád-korra vall. Az 1658. házban (50, 169. képek) két biztosan Árpád-kori cseréptörödékek volt és hat darab szarmata kori. Itt valószínűbb, hogy az Árpád-kori leletek kelteznek az objektumot. Az 1685. gödörben (51, 169. képek) egy darab atipikus Árpád-kori peremtörödékek (241. kép 3) mellett negyven darab szarmata kori cserép került elő. A perem megformálása beleillik az Árpád-korba: kívül horonnyal tagolt, felül csúcsosodó. Vállán ferdén elhelyezett, párhuzamos bevagdosásokkal díszített. Az edény iszapolt, szürkére égő, homokos anyaga és jó minősége viszont szokatlan.

A leletanyag alapján összesen három ház, négy külső kemence, egy tűzhely, négy árokyszerű gödör, két árok és tizenhat gödör keltezhető a kora Árpád-korra. Hét további objektumhoz köthető Árpád-kori cserép, de ezek keltezése a fentebb részletezett okok miatt bizonytalan. A 914. objektum (47, 164. képek) szabályos téglalap alakú, lekerekített sarkú, egyenes falú és aljú építmény volt. Az 1658. földbe mélyített lakóépítmény (50, 169. képek) alakja nehezen rekonstruálható a szuperpozíciók miatt. Csak a keleti oldala mélyedt bolygatatlan talajba, és ez alapján az előbbihez

hasonló, lekerekített sarkú, négyzetes építményt feltételezhetünk. A 7267. objektum (52, 171. képek) északnyugati fele a szelvényfalon kívülre esett. A kőből épített tüzelőberendezés omladéka minden esetben a keleti sarokban került elő, ezért feltételezhetjük, hogy a házak tájolása, elrendezése egymáshoz hasonló volt. Az alaprajzi elrendezés egyezést mutat Ecsér 6. lelőhely 101. és 441. házaival is. A 914. ház betöltése a felső 15–20 cm-en barnás fekete kormos, hamuval kevert talaj, ez alatt fekete talajszemcsékkel kevert, világosbarna homok. A másik két ház betöltése egyrétegű, az 1658. házé szürkésbarna, hamus humusz, a 7267. házban vörösesbarna paticsos humuszt dokumentáltunk. Mindhárom építmény alján kemény, egyrétegű, tapasztott padlót találtunk. A tüzelőberendezések nehezen rekonstruálhatóak; a 914. és 1658. házakban nagyobb méretű kövekből épültek, ezek valószínűleg kemencék voltak. A 7267. házban kisméretű kövekből kirakott felületet találtunk, ami alatt nem volt sütőfelület. Elképzelhető, hogy ez csak egy tűzrakó hely volt. Oszlophelyet egyik építményben sem találtunk. Mind a három ház korábbi, szarmata kori objektumokat vágott, az 1658. például az 1660. házat.

A külső kemencék közül csak az 1843. számút (170. kép 1) találjuk a földbe mélyített lakóépítmények közelében, a többi három távolabb helyezkedett el. Kerek, vagy szabálytalan ovális sütőfelületük egyrétegű volt, egyiket sem újították meg. A 3777. kemence (170. kép 4) sütőfelülete alá köveket és kevés kerámatöredéket tapasztottak. A 2220. kemencének (170. kép 2) szabálytalan téglalap alakú munkagödre is előkerült, melyet a kemence szájnáljának szintjénél 20–30 cm-rel mélyebbre ástak. A munkagödör alján kemény, letaposott járószintet találtunk. A 3544. gödörben (170. kép 3) kővel kirakott aljú tűzhelyet alakítottak ki. A lelőhelyen feltárt gödrök alakja változatos: egyaránt előfordulnak sekély, egyrétegű beásások (162. kép 2, 163. kép 2), és mély, többszörösen rétegzett objektumok (168. kép 1). A méhkas alakú, kerek gödrök (160. kép 1–2, 168. kép) szintén többrétegűek, leletanyaguk az átlagosnál gazdagabb. A 614. gödörbokorban (161. kép) összesen három Árpád-kori kerámatöredéket találtunk, a komplexum gödreinek nagy része valószínűleg szarmata kori volt. Kút lehetett a 630., nagyméretű, mélyre ásott, természetesen feltöltődött objektum, melynek alján mi is talajvízre bukkantunk (162. kép 1). Az egyrétegű, sekély árokserű gödrök (160. kép 3, 167. kép) szerepe bizonytalan. A 739. (163. kép 1) és 1202. árkok a település belső osztásában nem játszhattak szerepet, házakhoz sem kapcsolódtak. Funkciójukat nem tudjuk meghatározni.

2.1.3.2. A LELETANYAG

Ecsér 7. lelőhely kora Árpád-kori leletanyaga kevés állatsontból és összesen hatvanöt tétel kerámiából tevődik össze. Ezek közt tizennégy perem-, és tizenhat fenéktöredék volt. A legtöbb töredék (nyolc különálló edény darabjai) az 1269. beásásból származott. A kora Árpád-kori objektumokban esetenként tízszer is több volt a másodlagosan bekeveredett, szarmata kori kerámia. Mindez jól jelzi a különbséget a két népesség megtelepedésének intenzitásában. A kora Árpád-kori kerámia eszközkészlet változatos megformálású fazekakból, egy bordás nyakú edénytöredékből, egy bográcsötöredékből és egy tálkából áll.

Fazekak

Készítési technika és nyersanyag

Az edények színe a vöröstől a barnán át a barnásszürkéig változik. Néhány kivételtől eltekintve (240. kép 1; 241. kép 1) foltosra égtek, törésfelületük réteges. Anyaguk javarészt csillámos, sokkal ritkábban kavicsos (241. kép 2). A 2007.9.431.6. szürke fazék (241. kép 1) kiemelkedő minőségű. Az átlagnál magasabb hőmérsékleten égethették, anyaga kavicsos. Leggyengébb minőségű, legdurvább megformálású a 2007.9.726.1. töredék (243. kép 6), melynek anyagába nagy szemű kavicsot keverték. Az edények külső felületét díszítették, simították, de belsejük kivétel nélkül eldolgozatlan. Talán a külső felületkezelés és nem díszítés nyoma a 2007.9.424.75. fazékon (242. kép 2) látható sűrű, függőleges vonalkázás. A még nyers agyagot formázás után durva textillel simíthatták le. Egy edény fenéktöredékén (244. kép 2) szintén megfigyelhető a textillenymot. Viszonylag finom megformálású a 2007.9.852.1. töredék (244. kép 4). Külső oldalát ronggyal simították el, feneke érdes maradt. A nagyobb fazéktöredékeken (241. kép 4) megfigyelhető, hogy az edények hurkatechnikával készültek. A 2007.9.5144.4. fazék fenéktöredékén körbe szerkesztett kereszt alakú, domború fenékbélyeg látható, a 2007.9.852.3. fenéktöredéken csillag alakú fenékbélyeg. A 2007.9.431.5. fazékon (242. kép 4) látható drótozásra utaló, kerek furat arra utal, hogy egy korabeli törés után az edényt újra hasznosították. Hasonló furat van a 2007.9.424.81. oldaltöredéken is (243. kép 4).

Peremkiképzés

A gömbös testű, csapott vállú fazekak pereme egyszerűen kihajló, legömbölyített. A hangsúlyozott vállú fazekak pereme szintén tagolatlan, de némelyikét kívül ferdén sikozták (240. kép 1–2). A 2007.9.5144.3. fazék (240. kép 5) pereme felül csúcsosodó. Ferdén sikozták és horonnyal tagolták a 2007.9.639.5. töredéket (242. kép 1). Szélesen ki-

hajló, tagolt pereme van a 2007.9.67.3. és 2007.9.431.6. fazekaknak (241. kép 1–2). A 2007.9.864.2. öblös, gömbös testű fazék (241. kép 4) pereme kihajló, kívül legömbölyített, belül horonnyal tagolt. Különleges, ferdén síkozott, de kívülről visszanyomott, szögfej alakú pereme van a 2007.9.424.75. fazéknak (242. kép 2).

Díszítések

A fazekak díszítése, a peremkiképzésekhez hasonlóan, rendkívül változatos. Legáltalánosabb a hullámvonal köteg (240. kép 2–3, 242. kép 1) és a vonalköteg (240. kép 1, 241. kép 1), melyeket együtt is alkalmaztak (241. kép 4, 243. kép 5). A 2007.9.397.2., 2007.9.726.1., 2007.9.5144.3. edények (240. kép 5, 242. kép 3, 243. kép 6) felületét sűrű, párhuzamos bekarcolással díszítették. A 2007.9.67.3. és 2007.9.1158.1. fazekak (241. kép 2–3) vállát ferdén elhelyezett, párhuzamos bevagdosásokkal díszítették. Az edények alsó harmada díszítetlen.

Formai jellemzők

Ecser 7. lelőhely kora Árpád-kori fazekait az anyag csekély mennyisége és töredékessége miatt nehéz formai alapon csoportosítani, de itt is a Maglód 1. és Ecser 6. lelőhelyeken már megfigyelt alapformákat rekonstruálhatjuk. Nincs ép, vagy kiegészíthető edényünk. A 2007.9.864.2. peremtöredék (241. kép 4) a nagyméretű, öblös, gömbös testű fazekakhoz hasonlít. Ecser 6. lelőhely kerámiaanyagához hasonlóan, Ecser 7. leletei közt is túlsúlyban vannak a hangsúlyozott vállú fazekak (240. kép 1–3, 5). A 2007.9.431.5. fazéknak (242. kép 4) volt legjobban rekonstruálható a profilja. A gömbös testű, csapott vállú fazekak csoportjába tartozik, peremkiképzése tölcséres. Megformálásban hasonlít hozzá a 2007.9.397.2. fazék (242. kép 3) és ugyaneke sorolható a 2007.9.424.75. töredék is (242. kép 2). A 2007.9.2314.4. edény (243. kép 3) kislemez méretű. A többi fazék egyedi kialakítású.

Bogrács

A 2007.9.59.10. bogrács peremtöredék (243. kép 7) kívül vörös, belül foltosra égett, réteges törésfelületű. Anyaga csillámos, kavicsos, gyenge minőségű. Pereme szinte csak jelzésszerűen hajlik ki, nem vastagodik meg, kívül legömbölyített, belül ferdén síkozott. Alakját nem tudjuk teljesen rekonstruálni, de a fémbográcsot utánozó típusba tartozott. Alacsony oldalfalú, nyomott, szinte tálszerű, oldalán a hastörés indítása még megvan, de fenéke hiányzik. Felfüggesztési módja ismeretlen. Hullámvonal köteggel és vonalköteggel díszített fazéktöredékkel (243. kép 5) volt együtt a 91. objektumban.

Tálka-, vagy fedő

Az egész M0-s autópálya-nyomvonal 10–11. századi leletanyagában egyedülálló a 2007.9.884.5. szürke peremtöredék (243. kép 1). A töredékből részlegesen kiserkeszthető edény gömbszelet alakú, fala ívelt, tagolatlan. Pereme belül horonnyal tagolt, külső oldalát mélyen karcolt hullámvonallal és egyenes vonalköteggel díszítették. Anyaga csillámos, homokos. Az 1269. objektumból került elő, több más, hullámvonal köteggel díszített fazékkal (240. kép 2) együtt.

2.1.3.3. DATÁLÁS

A kerámiaanyagon kívül Ecser 7. lelőhelyen nincs más, a keltezését segítő lelet. A fazekak díszítésmódja a 10–11. századra jellemző, ezen belül a bordás nyakú edénytöredék és a táltöredék a korai keltezését valószínűsítik. A 2007.9.424.75 fazék (242. kép 2) textiles besimítása felveti a 614. objektum 9. századi keltezésének lehetőségét.

2.2. ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉS ÜLLÓN

Üllő 1., 2., 7., 10. lelőhelyek Vecsés és Üllő települések közt, a 4. sz. főúttól délre, egymás közelében helyezkednek el és leletanyaguk alapján időben is kapcsolódnak egymáshoz (8. kép).¹⁰⁵ Üllő 1. és Üllő 7. lelő-

¹⁰⁵ Üllő legtöbb régészeti lelőhelye az autóutak építéséhez kapcsolódóan került elő az elmúlt két évtizedben, eloszlásuk így nagyon csalóka képet nyújt a tényleges régészeti topográfiai helyzetéről. A település külterületének szisztematikus bejárása valószínűleg megsokszorozná az ismert lelőhelyek számát. A nagyberuházások megindulása előtt, még az 1930-as években ismertté vált két olyan temető, amelyekre gyakran hivatkoztak a kora középkor kutatói. A több száz síros avar temető monografikus feldolgozását Horváth Tibor végezte el (HORVÁTH 1935). László Gyula és Nemeskéri János egy bejelentés nyomán 1939-ben végzett hitelesítő ásatást

helyek közt emelkedik a vasúti sín töltése. A lelőhelyek környezetében más, meghatározó környezeti elem, magaslat, vagy vízfolyás nem található. A Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársai először 1998-ban végeztek felszíni leletgyűjtést a lelőhelyek területén, majd 2001-ben, az autópálya-nyomvonal feltárását közvetlenül megelőző időszakban kiterjedésüket újabb terepbejárásokkal pontosították. Az Árpád-kori kerámiatöredékek a felszín enyhe kiemelkedésein sűrűsödtek, köztük leletmentes felületek húzódtak.

2002-ben kezdődtek az M0-s autópálya-nyomvonal megelőző régészeti ásatásai, majd a 2004-es kisa-játításokat követően további felületeket tártunk fel.¹⁰⁶ 2006-ban a MOL Tiszaújváros–Százhalombatta terméktávvezetékének bővítése során újabb objektumokat bontottunk ki Üllő 1. és Üllő 2. lelőhelyeken.¹⁰⁷ Egy korábbi távvezeték-fektetés megelőző feltárása során Dinnyés István is talált itt Árpád-kori objektumokat.¹⁰⁸ A MOL vezeték ásatásának eredményeit figyelembe vettem az elemzés során.

Üllő 1., 2., 7. lelőhelyeken szinte kizárólag Árpád-kori emlékek kerültek elő, Üllő 10. lelőhely túlnyomó részt avar kori volt. Későbbi ráadásokkal, építkezésekkel a lelőhelyeket nem bolygatták. Az újkori vízszabályozások és a jelenkori mezőgazdasági művelés sem változtatta meg jelentősen a domborzat korabeli képét. A lelőhelyek ármentes, nagyjából sík területen helyezkedtek el. Üllő 1. és Üllő 7. lelőhelyeket, akárcsak a feltárás pillanatában, egy kisebb kiemelkedés választotta el egymástól. Üllő 1. lelőhely feltárt területe 11 800 m², Üllő 2. lelőhelyé 9 587 m², Üllő 7. lelőhelyé 5 010 m², Üllő 10. lelőhelyé 12 230 m².

2.2.1 ÜLLŐ 2. LELŐHELY (NYILVÁNTARTÁSI AZONOSÍTÓ SZÁM: 27021)

2.2.1.1. AZ OBJEKTUMOK

Üllő 2. lelőhelyen (*10. kép*) a két ásatási idényben összesen száznegyven objektumot tártunk fel. A 99. gödörben Árpád-kori fazéktöredék mellett szarmata kori cserepeket is találtunk. A többi objektumból Árpád-kori emlékműanyag került elő. A beásások több mint fele gödör, másik felének nagy része árok. Bizonytalan szélű, ismeretlen alakú és kiterjedésű volt a kemencével ellátott, oszlopszerkezetes 100. építmény (*65, 179. képek*), mely mindössze 4–5 cm-t mélyült az altalajba. Ezen kívül összesen öt földbe mélyített lakóépítményt bontottunk ki. A négyzetes alaprajzú házak mérete kicsi, lakógödörük oldalszélessége 250–350 cm körüli. Faluk ívelt, aljuk kissé egyenetlen. Betöltésük egyrétegű: sárga altalajszemesekkel és kevés paticsal kevert barna humusz és barna homok. Több ház alján találtunk letaposott járósíntet, de egyik esetben sem volt nyoma mesterségesen kialakított padlónak. A sütőkemencék rendszerint az északi, illetve a 46. (*60, 177. képek*) és 75. házak (*62, 178. képek*) esetében a keleti sarokban helyezkedtek el. Agyagból épültek, alakjuk ovális, vagy négyzetes, sütőfelületük minden esetben egyrétegű. A sütőfelület alá hőtartó anyagot nem tapasztottak. Boltozatuk beszakadt, némelyik oldala a sütőfelület szintjéig lepusztult. Az 5. ház (*55, 175. képek*) kemencéjének belső oldalát, akárcsak a vecsési 164. házét (*114, 202. képek*), őrlőkö torodékekkel rakták ki. A legtöbb leletet a kemencék kevert betöltései tartalmazták. A 75. ház kemencéjének oldalfalából vassalak került elő. A kemencékkel szemközti oldalon vezetett ki a házból az altalajba fűrt kürtő. Ezeknek jobbára csak az alja maradt meg, például a 30. házban (*59, 176. képek*), de egy esetben, az 5. házban a szabadba vezető, alagútszerű járatot is dokumentálhattuk. Az építmények felmenő szerkezetére a rövidebb oldalak mellett, és néha a ház közepén talált, egy tengely mentén elhelyezkedő oszlophelyek utaltak. Betöltésük a házéval megegyezett. A 120. ház (*68, 181. képek*) délkeleti oldala mentén hat oszlophelyet bontottunk ki, melyek egy, a tetőgerinccel párhuzamos

az üllői Ilona úton. 8 honfoglalás kori sírt tártak fel ekkor, majd a következő évben Kiss Károly helyi lakos további sírokat is dokumentált ugyanitt. Az arany ékszert is tartalmazó temetőben László Gyula a Megyer törzs egyik nagycsaládját sejtette (NEMESKÉRI–GÁSPÁRDY 1954). Árpád-kori emlékeket nagyobb mennyiségben azonban csak az M0-s autópálya megelőző feltárásai, valamint az ezt követő kisebb beruházások előtti kutatások eredményezték (PATAY 2012).

¹⁰⁶ 2002-ben Batizi Zoltán (Üllő 2., 7., 10. lelőhelyek) és Tari Edit (Üllő 1. lelőhely) vezetésével folytak feltárások (BATIZI 2004; BATIZI–TARI 2004; BATIZI–TARI 2004A; TARI 2004). A 2004-es kutatásokat (Üllő 1., 2., 10. lelőhelyek) Rácz Tibor Ákos vezette, régész munkatársak: Füredi Ágnes, Gál Krisztián (RÁCZ–TARI 2005; RÁCZ–TARI 2005a; RÁCZ 2005).

¹⁰⁷ A 2006-os ásatások vezetői Kis Attila és Tari Edit voltak (TARI 2007; TARI–KIS 2007).

¹⁰⁸ DINNYÉS 2002; DINNYÉS 2002a.

oldalszelemen elhelyezésére, és esetleg a bejárat helyére engednek következtetni. Szintén a ház tartozéka volt továbbá két, a járószint alá mélyedő, téglalap alakú tároló gödör, melyek peremén sekélyebb vájatot észleltünk: ez a tárolók deszkalappal való lefedését valószínűsíti. Az öt földbe mélyített ház jellege, alaprajzi elrendezése a 120. ház kivételével egymással megegyezik, de tájolásuk eltérő. Az 5., a 30. és a 120. házak tengelyének tájolása északkelet-délnyugat, a 46. és 75. házaké északnyugat-délkelet; e két utóbbi tengelye tehát 90°-al eltér az előzőektől.

A felületen egyetlen, viszonylag épen megmaradt külső kemencét tártunk fel (66–67, 180. képek). Szerkezetben és méretben is eltér a házban talált kemencéktől: a gömbszelet alakú sütőteret az altalajba vájták és előtte méretes, a kemence sütőfelületénél mélyebbre vájt munkagödört alakítottak ki, melyben többszörösen rétegződött a kemencéből kikotort égési hulladék. A munkagödör terébe benyúló száját sárga agyagból építették meg. A külső kemence sütőfelülete is egyrétegű volt.

A településrészlet objektumainak nagy részét a gödrök képezték, de pontosabb funkciójuk meghatározása nehézségekbe ütközik. Viszonylag ritkásan helyezkedtek el, legtöbbjük jellegtelen, sekély, egyrétegű, lelet nélküli volt. Ez alól csak néhány beásás kivétel, például a 4. gödör (54. kép; 173. kép 1), amelyből egy csaknem ép fazék (245. kép 1), vagy az 56. gödör (61. kép; 173. kép 4), amelyből egy lókoponya került elő. Méhkas alakú volt a 26., a 46a és a 99. gödör (64. kép, 173. kép 2–3). A 26. és a 46a. betöltésében égett rétegeket találtunk, és oldaluk is kiégett. Végleges betemetésük előtt tűzhelyként használhatták őket.

A gödrökhöz hasonlóan, az árkok funkciójának megállapítása is nehéz. A jelenkori intenzív művelés következtében a felszínen nem maradt meg az árkokból annak idején kitermelt föld és az ebből épített esetleges sánc. A 2. árok (53. kép, 172. kép 1) szabálytalan téglalap alakú területet határol, és csak északnyugati szakaszán nyitott, mintegy bejáratot képezve. A hasonló jellegű objektumokat karámként határozza meg a szakirodalom.¹⁰⁹ Ezt a feltételezést támogatja, hogy az árok metszete aszimmetrikus, egyik oldala lépcsős, másik ívelt, vagyis a földet valószínűleg csak az egyik oldalra dobták, így az árok a mellé emelt sánccal együtt átjárhatatlan volt az állatok számára. Hasonlóan „zártabb” jellegű a 6. körárok (56. kép, 172. kép 2–4). Az általa bezárt földfelület viszont jóval kisebb, és délnyugaton nyíló bejárata jóval szélesebb. Ebből az árokból fűtötték a 26. tűzhelyet (173. kép 2), így az árok biztosan nem állatok elkerítésére szolgált, hanem valamilyen emberi élettér lehetett.

A lelőhelyen mindössze két kutat találtunk. A 14. kút (57. kép, 174. kép 1–2) betöltése végig természetes volt, a 15. kút (58. kép, 174. kép 3) félig feltöltődött természetes módon, majd betemették.

2.2.1.2. A LELETANYAG

Leletanyag leginkább a házakból, árkokból került elő. A 140 objektumból mindössze huszonhárom tartalmazott kerámiatöredékeket. Összesen ötvenhárom tételt leltározunk be, ezek közt tizenegy peremet és tizenkét fenéktöredéket különítettünk el. Négy perem bográcshoz tartozott. A többi edény fazék, kislefűző volt. A házakat leszámítva az objektumokból nagyon kevés, két-három darab cseréptöredék került elő. Az 5. ház összes kerámiatöredéke egy fazékhoz tartozott (245. kép 2). A 30. és 100. lakóépítményekből nem került elő datálható értékű lelet. A két kútból egyetlen kerámiatöredék származott, ezekben viszont több kutyacsontvázat bontottunk ki. Állatsont (szarvasmarha, ló, juh) huszonkét objektumban volt, a házakból fenékö, örlőkö, elvéve vassalak került még elő. Fémleleteket nem találtunk.

Fazekak

Készítési technika és nyersanyag

A 2006.9.1.1. kislefűző (245. kép 1) anyaga kavicsos, csillámos. A 2006.9.2.1. fazék (245. kép 2) anyaga finomszemcsés, csillámos. Kézikorogon, hurkatechnikával készültek, színük eredetileg barna, de a használat során foltosra, kormosra égtek. A többi edény a két előzőnél jobban ki van égetve. Legjobb minőségű a 2006.9.14.1. töredék (246. kép 4). Anyaguk jellemzően kavicsos, de gyakori bennük a csillám. A mikroszkópos anyagvizsgálat szerint a lelőhely kerámia eszközkészletének változatos az összetétele, az edények nyersanyaga több forrásból származhatott. Nem sikerült meghatározni egy általánosan használt nyersanyagot, a kiválasztott négy minta egymástól eltérő összetevőket tartalmazott. A természetes agyagot tisztítás, soványítás nélkül, közvetlenül használták fel. Biztosan nem helyi eredetű a 46. ház fehérre égő agyagból készült fazéktöredéke (2006.9.9.2.). Mivel a fazéktöredékek egy viszonylag szűk időhatáron belül keltezhetőek, és mindenképpen megelőzik a 13. századot, arra következtethetünk, hogy fehérre égő kerámiát Üllőn már a 12. században is használtak.

¹⁰⁹ LASZLOVSKY 1982.

Peremkiképzés

A 2006.9.1.1. kislemez pereme kihajló, kívül-belül horonnyal tagolt, a 2006.9.2.1. fazék pereme kihajló, tagolatlan, kívül függőlegesen síkzott. A többi fazék peremét kívül-belül sekély horonnyal tagolták. A 2006.9.14.1. fazéktöredék (246. kép 4), pereme szélesen kihajló.

Díszítések

A 2006.9.1.1. kislemez felső kétharmadát sekély, szabálytalan bekarcolások, a 2006.9.2.1. fazék felső felét hullámvonal-kötegek díszítik. A 2006.9.11.2. fenéktöredéken (247. kép 4) fogaskerek minta látható. A többi, egységes megformálású edény jellemző díszítése a bekarcolt hullámvonal (246. kép 2) és a perem alatti párhuzamos bekarcolás (246. kép 4–5).

Formai jellemzők

A lelőhely legkorábbra keltezhető edényei a 2006.9.1.1. (245. kép 1) és 2006.9.2.1. (245. kép 2) ép fazekak. Az előbbi előkerülési pillanatában is majdnem teljesen ép volt, a másikat kiegészítettük. A 2006.9.1.1. kislemez válla hangsúlyos, fala vastag. A 2006.9.2.1. fazék alakja gömbölyű, szabálytalan forgástest. A lelőhely többi fazeka (246. kép) a tagolt peremű, hangsúlyozott vállú, egyszerű bekarcolásokkal díszített fazekak csoportjába sorolható. Méretük egymástól különbözik.

Bográcsok

A 2006.9.21.1., fehérre égő anyagú, fazékszerű bogrács (247. kép 2) vízszintesen kihajló, tagolt peremtöredéke a 125. gödörből került elő. A 120. ház két, egymáshoz hasonló megformálású, fémüstöt utánzó bogrács peremtöredéket tartalmazott (247. kép 3). Színük vörös, oldalfaluk vékony, és tiszta, képlékeny agyagból készültek. Egy további, kavicsos anyagú, bekarcolással díszített bográcstöredék a 112. gödörből került elő. A 2006.9.20.1. bogrács nyersanyaga az anyagvizsgálat szerint a fazekakéhoz képest tisztább, képlékenyebb volt. Az agyagot soványítás nélkül használták fel.

2.2.1.3. DATÁLÁS

A 39. árok betöltésében Könyves Kálmán ezüstdenárt találtunk (CNH I. 49: 247. kép 1). Az árokból még egy bekarcolt díszű oldaltöredék és egy külső oldalán horonnyal tagolt peremű fazéktöredék is előkerült (246. kép 1). A tagolt peremű, inkább 12. századra jellemző fazéktöredékek mellett a lelőhely néhány edénye, például a 4. és 5. objektumból előkerült 2006.9.1.1. (245. kép 1) és 2006.9.2.1. (245. kép 2) ép edények a 11. századot idézik. A kerámiaanyag jellegzetességei és a pénz alapján a lelőhely a 11. század végére – 12. század elejére keltezhető. Az objektumok egyszerű rétegződései és a leletszegénység a lelőhely rövid használatára és békés felhagyására utalnak.

2.2.2. ÜLLŐ 10. LELŐHELY (NYILVÁNTARTÁSI AZONOSÍTÓ SZÁM: 30904)

2.2.2.1. AZ OBJEKTUMOK

Az Üllő 10. lelőhelyen (12. kép) feltárt kilencvennégy régészeti objektum túlnyomó többsége avar kori, kisebb része újkori és mindössze egy földbe mélyített építmény (20. objektum) és két gödör (27–28. objektumok) keltezhető biztosan az Árpád-korra. A 8. objektum a legnagyobb valószínűséggel szintén Árpád-kori. A lelet nélküli objektumok egy része szintén lehetett Árpád-kori, de ugyanúgy tartozhatott más korszakhoz is, így ezeket figyelmen kívül hagytam az elemzés során. Az Árpád-kori beásások a lehumuszolt felület keleti szélén kerültek elő, Üllő 2. lelőhelytől 80–100 m-re, és valószínű, hogy ugyanazon település részét alkották, nem csak térbeli elhelyezkedésük miatt, hanem a leletanyag hasonlósága alapján is (8. kép).

Az ívelt falú, egyenes aljú, szabálytalan ovális 20. beásás (69. kép, 182. kép) minden bizonnyal földbe mélyített ház volt. Betöltése egyrétegű: enyhén kevert, laza, sárgásbarna homok és szürkésbarna humusz. Az északi oldalon került elő a 30 cm mélyen az altalajba vájt, méhkasos falú, egyenes aljú, ovális kemence. A kemence és munkagödörnek betöltése többretegű volt. Sütőfelülete elpusztult, törmelékeit a szomszédos 28. gödörbe szórták, amelyből szintén került elő Árpád-kori leletanyag. A ház legalján letaposott, sárga agyagos járósínt került elő, illetve két oszlophely, melyek betöltése a házával megegyezett. Tetőgerince északkelet-délnyugati irányú volt. A ház tájolása és kemencéjének elhelyezkedése is megegyezik Üllő 2. lelőhely lakóobjektumainak térbeli elhelyezkedésével.

2.2.2.2. A LELETANYAG

Az Árpád-kori objektumban összesen tizenöt cseréptöredék volt, további öt töredék szórványként került elő a lelőhely nyugati részéről. Kivétel nélkül fazekakhoz, esetleg kislefakakhoz tartoztak. Egyik sem volt ép, vagy kiegészíthető. A 20. ház sütőkemencéjéből került elő a 2008.4.34.12. világosbarna, homokos anyagú, réteges törésfelületű peremtöredék (248. kép 2). Pereme kihajló, megvastagodó, legömbölyített, felül csúcsosodó, belül horonnyal tagolt. Vállát párhuzamos bekarcolásokkal díszítették. A 27. gödörben feltárt 2008.4.36.2. fenéktöredék (248. kép 5) színe világos vörös, majdnem narancssárga, anyaga homokos, jól iszapolt, fenéke lépcsős. Az oldaltöredékek színe szürke, anyaguk inkább kavicsos, oldalukat párhuzamos bekarcolások, ritkábban hullámvonalak díszítik. A 2008.4.34.11. töredéket (248. kép 3) másodlagosan orsókarikának használták fel. A 20. házban kerámián kívül őrlőkő töredékeket, csigát és kagylót találtunk. Az objektumok a 12. századra keltezhetőek.

2.2.3. ÜLLŐ 1. LELŐHELY (NYILVÁNTARTÁSI AZONOSÍTÓ SZÁM: 27020)

2.2.3.1. AZ OBJEKTUMOK

Üllő 1. lelőhelyen (9. kép) összesen százöt objektumot bontottunk ki. A 22. ház (71. kép), valamint a 41., 49., 83. objektumok, kerámiaanyaguk alapján szarmata korinak bizonyultak, a többi objektum a 11–12. századra datálható. A 25., 36., 82. Árpád-kori objektumokba is keveredtek szarmata kori kerámiatöredékek. Az Árpád-kori beásások alakja változatosabb, mélységük nagyobb, és rendeltetésük jobban meghatározható volt, mint a szomszédos Üllő 2. lelőhely objektumainak esetében. Ez nem annak köszönhető, hogy a felszín kevésbé erodálódott és jobban megmaradtak az eredeti állapotok, hanem mert a megtelepülők itt a lakóépítmények fejlettebb, differenciáltabb változatait építették meg.

Négy Árpád-kori földbe mélyített lakóépítményt tártunk fel (19., 24., 26., 63. objektumok), ezek közül a 24. ház (72–73, 184. képek) az ásatási körülmények miatt nehezen volt bontható és rekonstruálható. Jellegük és szerkezetük egysége a korábbi lelőhelyekhez képest még jobban megbomlott. A 19., 26. és 63. házak fejlettebb típusba tartoznak, mint Üllő 2. lelőhely házai: méretük nagyobb, alaprajzukon több szerkezeti elem is megfigyelhető volt. A házak alapgödrének fala általában rézsús, aljuk egyenes. A 26. és 63. házak alakja szabályos téglalap, a többi szabálytalan négyzet. Betöltésük kevert, de egyrétegű, aljukon foltokban előkerült a tapasztott vagy letaposott padló nyoma. Kemencéjük agyagból épült, sütőfelületük egyrétegű volt. A 19. ház (70., 183. képek) alapterülete 270 × 290 cm. A négyzetes alaprajzot a kemence helyzete, az előtte kialakított, a ház síkjából kiugró munkatér, és a kemencével szemközti kürtő töri meg. Az északnyugati oldal mentén egy karólyuk sor, a ház belsejében további karólyukak bontakoztak ki. Ágasfáira két nagyméretű oszlophely utal az északkeleti és a délnyugati oldalfal mentén. A fejlettebb típusúhoz tartozó 26. ház (74., 185. képek) hossza 460 cm, szélessége 340 cm volt. Északnyugati oldalát a nagyméretű, jó állapotú kemence és egy méhkasos verem (39. objektum) tagolja, melyből igen sok állatsont került elő. A lakógödör alját és oldalát is agyaggal kitapasztották. Két rövidebb oldalának síkját megtöri a két fő oszlophely. Délkeleti oldalfala mentén két további oszlophely került elő, melyek talán a bejárat tetőszerkezetére utalnak. A ház későbbi a vele szomszédos árkoknál, azokat vágta, nincs köztük funkcionális kapcsolat. Nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy a 63. házban (77., 186. képek) melyik oszlophelyek tartották a tetőt. Legvalószínűbb a tetőgerinc északnyugat-délkeleti tájolása. A házban előkerült egy nagyobb tárológödör, mely az Üllő 2. lelőhely 120. házának tárolóihoz hasonló, valamint a kemencével szemben egy széles lelépő, valószínűleg a bejárat helye. Alakja miatt kisebb valószínűséggel lehetett kürtő. Az építmények tájolása az Üllő 2. lelőhely házaihoz hasonlóan északkelet-délnyugat, egy esetben (63. objektum) pedig bizonytalan.

Nagy számban kerültek elő külső kemencék. Alakjuk szabálytalan kerek, vagy téglalap volt. A házak kemencéihez hasonlóan agyagból épültek, egyrétegű sütőfelületük alá kerámiát (79. kép, 187. kép 3) vagy kavicsot (187. kép 4) tapasztottak. Munkagödörük egy kivétellel (76. kép; 187. kép 1) nem mélyült az altalajba és ebben is különböztek az előző lelőhely külső kemencéjétől. A 81. és 81/a külső kemencék (80–81. képek, 187. kép 4) utólag épültek rá a 46. árokra. A két, egymás mellett elhelyezkedő kemence valószínűleg követte egymást időben. A 81/a teljesen lepusztult, a 81. kemencének több ép részlete maradt, ez lehetett a későbbi. Sütőfelülete teljes, rajta a bezuhant boltozat maradványai láthatóak. Agyagból épített felmenő falában vesszőlenyomatokat lehetett megfigyelni. Sütőfelületét nagyméretű kövekre, illetve csontokra tapasztották. Munkagödre erősen kormos betöltésű volt.

A lelőhely gödreinek betöltése kevert volt (78. kép), gyakran tartalmaztak kerámia- és állatsont töredékeket. A 70. gödör (188. kép 1) tele volt állatsonttal, juh/kecske és lókoponya, állkapocs, lapocka töredékek kerültek elő belőle, és viszonylag kevés hosszúcsont. Talán konyhai hulladékártoló, szemetesgödör volt. A kutak alján több kutyaváz feküdt (75. kép). Nagy valószínűséggel kút lehetett a 75., szokatlan alakú, igen mély, rétegzett betöltésű beásás is (188. kép 2).

2.2.3.2. A LELETANYAG

Üllő 1. lelőhelyről hatszor nagyobb mennyiségű kerámiatöredék került elő, mint Üllő 2. lelőhelyről, összesen háromszáztizzenegy tétel. A gödrökből, árkokból átlag öt-tíz cseréptöredék származott, a 23. és a 89. árkból, illetve a 72. méhkas alakú gödörből ennél több is előkerült. A legtöbb lelet a 24., 26., 63. házakban volt. Az 53. árok alján egyszerű bronz S-végű karikaékszer (257. kép 2) került elő sűrű vonalköteggel díszített kerámiatöredékekkel. A százöt objektumból negyvenöt tartalmazott kerámiatöredékeket. Ezek közt harminchét perem- és huszonkét fenéktöredéket különítettünk el. A 2006.8.34.5. töredék talán fedő pereme lehetett (256. kép 1). A 2006.8.11.1. bogrács (256. kép 2) kivételével az összes többi edényt fazéknak határozhatjuk meg.

Fazekak

Készítési technika és nyersanyag

Az edények kézzel hajtott korongon, hurkatechnikával készültek. Néhány edény oldalfala egyenetlenebb, a fazekas kéznymoi kívül-belül megfigyelhetőek (250. kép 2, 256. kép 4). Az egységes kialakítású, széles szájú, vállas edények szimmetrikusabbak, felületüket több esetben is finoman elsímították (252. kép 3). Belső oldalukon viszont ugyanúgy megmaradtak a fazekasok ujjnyomai, mint a többi edényen. Hozzáadott kavicsot tartalmaz a 2006.8.16.10. töredék. Jól iszapolták, tisztították a 2006.8.14.8., 2006.8.29.2., 2006.8.35.1. (250. kép 2) fazekak anyagát. A 2006.8.14.8. töredék a legjobb minőségű Üllő 1. lelőhely anyagában. Az edények legnagyobb része szürkére égett, ritkább a barna és vörös fazék. Az egyenetlen égetés és a használat miatt az edények mintegy harmada foltos, kormos, törésfelületük réteges. A 2006.8.42.3. fazék (256. kép 3) alján háromszöget formázó, domború fenékbélyeg látható. A mikroszkópos nyersanyagvizsgálat szerint a lelőhelyen többféle forrásból nyerték az agyagot. Az azonos korú és típusú 2006.8.14.12. és 2006.8.45.1. (251. kép 3) fazéktöredékek anyaga is csak annyiban hasonlított egymáshoz, hogy mindkettőben megtalálható ugyanaz a tiszta agyag, de a 2006.8.14.12. anyagához egy másik agyagos komponenst is keverték. A 2006.8.36.3. fazék soványított nyersanyagának összetétele és szövete a fehér kerámiákkal mutatott hasonlóságot, de nem teljes egyezést, tehát itt a fehér anyagcsoport egyik speciális darabjával, talán utánzáttal számolhatunk.

Peremkiképzés

A fazekak peremei körülbelül fele-fele arányban voltak tagolatlanok, illetve külső oldalukon horonnyal tagoltak. Az egyszerűen kihajló, tagolatlan peremeket vízszintesen (249. kép 1), vagy ferdén (249. kép 2) síkozták.

Egységesebb csoportot képviselnek a széles szájú, hangsúlyozott vállú, külső oldalukon horonnyal tagolt peremű, vállukon párhuzamos bekarcolásokkal díszített fazekak. Ezek minősége a tagolatlan peremű fazekaknál és Üllő 2. lelőhely edényeinél jobb. Leginkább házakból (251. kép 1–2; 252. kép 3), ritkábban gödörből (251. kép 3), illetve kútból kerültek elő (252. kép 1).

A korszakban szokatlanak tűnik a 2006.8.12.1. edény (253. kép 1) megvastagodó, legömbölyített peremformája. Vállán bekarcolt hullámvonallal díszítették. Tagolt peremű fazéktöredékekkel (252. kép 2–3) együtt került elő a 24. házból. A 2006.8.35.1. fazék (250. kép 2) cseréptöredékeit a 74. kemence (79. kép, 187. kép 3–4) sütőfelülete alá tapasztották. Pereme atipikus, kívül ferdén síkozott, felül csúcsosodó. Vállát bevagdosásokkal, oldalát bekarcolással díszítették, anyaga csillámos. Szintén egyedi az üllői kerámiaanyagban a kívül legömbölyített, felül csúcsosodó 2006.8.34.4. peremtöredék (253. kép 2).

Díszítések

Üllő 1. lelőhely edényeinek díszítése kevésbé változatos, mint az ecséri és maglódi lelőhelyek edényeié. Kis számban előfordul még a hullámvonal köteg (255. kép 1) és vonalköteg (249. kép 1). Gyakrabban alkalmaztak egyszerű, párhuzamos bekarcolásokat (251–252. képek). A 2006.8.25.4. gyenge minőségű fazekat (255. kép 2) sekélyen karcolt, elnagyolt hullámvonalakkal díszítették. A 2006.8.34.9. edény (255. kép 3) vállán ferde bevagdosás, oldalán sűrű vonalközű csigavonal figyelhető meg.

Formai jellemzők

Üllő 1. lelőhelyen is jelen van az Üllő 2. lelőhelyről bemutatott, hangsúlyozott vállú fazéktípus, de a mennyiségileg jóval nagyobb anyagban a formák és díszítések gazdagabb skálájával találkozhatunk. A viszonylag egységes méretű, tagolt peremű, hangsúlyozott vállú, párhuzamos bekarcolásokkal díszített fazekak alkotják a kerámiaanyag nagyobb részét (251–252. képek). A többi edény csoportosítása a változatos formák miatt nehézségekbe ütközik. Három fazék

profilja volt teljesen kiszkereszthető. Peremük kihajló, alakjuk és minőségük is különbözik egymástól: a 2006.8.34.1. fazék (249. kép 1) és a 2006.8.44.1. fazék (249. kép 2) hordó alakú, a 2006.8.35.1. fazék (250. kép 2) viszonylag nagyméretű, válla hangsúlyozott. Kisfazék méretű a 2006.8.25.4. edény (255. kép 2). Egyedi kialakítású a 2006.8.12.3. fazék (254. kép 3). A változatos peremekhez valószínűleg további, különböző formák is társultak, de ezek nem rekonstruálhatóak.

Bogrács

A fémüstöt utánzó bogrács peremtöredék (256. kép 2) barnára égett, kavicsos anyagú, pereme felül vízszintesen síkzott, kívül-belül legömbölyített, inkább kifelé szélesedő. Felfüggesztésre szolgáló lyukai egymáshoz közel vannak, pereme itt enyhén kiszélesedik.

Fémleletek

Üllő 1. lelőhelyről kevés vaseszköz került elő, csont-, vagy agyageszközt nem találtunk. A 24. és 41. objektumok környékéről egy-egy vaspengé származott (257. kép 4, 7). A nagyméretű, kerek 71. gödörből 12. századi kerámiával és fenékövel együtt két kovácsoltvas nyílcsúcs is előkerült (257. kép 6). Az egyik a deltoid alakú forma hosszú vágóéllal ellátott, keskeny, tüskés végű variánsa, a másik véso alakú, egyenes vágóéllú. A töredékes olló (257. kép 8) párhuzamai 12–13. századi Pest megyei leletegyüttesekből, vagy a közeli Kána faluból jól ismertek.¹¹⁰ Rugólemeze ovális, pengéi ék metszetűek. A bronzhuzalból készített S-végű karikaékszer (257. kép 2) az Árpád-kor jellegzetes lelete. Az 53. árokból került elő a 11. századra keltezhető hullámvonal köteggel díszített kerámatöredékekkel együtt.

2.2.3.3. DATÁLÁS

A lelőhely feltárása előtt elvégzett terepbejáráson egy III. Béla rézveret (CNH I. 98: 257. kép 1) került elő, ami támpontot nyújt a településrészlet datálásához. A lelőhely objektumainál a 11. és 12. század elkülönítése több szempont figyelembe vételével, a kerámatöredékek anyaga, megformálása, peremkiképzése és díszítése alapján történt (9. kép). A leletanyag nagyobb része mutatott 12. századi jellegzetességeket. A hullámvonal köteg (255. kép 1) és vonalköteg (249. kép 1) díszítés inkább a korábbi, kora Árpád-kori kerámiaművességre jellemző, a középső Árpád-korban egyszerűbb, párhuzamos bekarcolásokat, avagy csigavonalat alkalmaztak (251–252. képek). Az inkább 11. századra keltezhető fazekak anyaga jellemzően csillámos, a 12. században gyakrabban használtak fel kavicsos nyersanyagot. A külső oldalukon horonnyal tagolt peremű fazekak valószínűleg egy 12. századi egységesedési folyamat megindulását jelzik. A legtöbb kerámatöredéket ugyanakkor nem lehetett élesen keltezni.

A lelőhely objektumainak finomabb kronológiai szétbontását nagyban segítették a megfigyelt szuperpozíciók és a párhuzamos keltezések, amit egyazon edény töredékeinek különböző objektumokban való felbukkanása tett lehetővé. A 21. árokszerű gödör vonalköteg díszes cseréptöredéke (2006.8.9.3.) a 36. gödör 2006.8.18.1. (255. kép 1) töredékével összeilleszthető, ugyanazon fazék részei, tehát ez a két beásás feltehetőleg azonos időben volt nyitott. A 46. árok vonalköteggel díszített kerámatöredéke (2006.8.24.1.) azonos a 72. gödör fazekával (249. kép 1), a két objektum tehát valószínűleg egykorú. A 46. árkot vágta a 81. kemence, de ez utóbbiból csak egy jellegtelen fenéktöredék került elő, így nem nyílt lehetőség a két szuperpozícióban álló objektum leletanyagának összehasonlítására. A 26. ház vágta a 7. árkot. A házból tagolt peremű fazéktöredék (251. kép 2), valamint párhuzamos bekarcolásokkal díszített oldaltöredék került elő, az árokból pedig egyszerűen kihajló, ferdén síkzott peremű fazéktöredékek (2006.8.5.1., 2006.8.5.2.), illetve egy vonalköteg díszes oldaltöredék (2006.8.5.3.). A 24., 26., 63. házak gazdag leletanyagában ugyanazon fazéktípusokat figyelhettük meg, ezért feltételezhető, hogy használatuk azonos időszakra, a 12. századra esett. A 19. házban összesen négy darab gyenge minőségű oldaltöredék került elő, melyeket bekarcolt vonalköteggel díszítettek, és időben minden bizonnyal megelőzték a 24., 26., 63. házak kerámiaanyagát.

Üllő 2. és Üllő 1. lelőhelyek korban részben fedik egymást. Mindkét lelőhelyen vannak 11. századra utaló jellegzetességek, de dominál a 12. század. Üllő 1. lelőhely nagyobb mennyiségű leletanyaga intenzívebb, vagy hosszabb idejű használatra utal, de ezt az időtartamot nem tudjuk pontosan meghatározni. Mindenesetre, a 11., illetve 12. századiként meghatározott objektumok közt nem lehetett nagy időbeli különbség.

¹¹⁰ DINNYÉS 1994, 108, 3. tábla 17; SIMON 1994, 322, 3. kép 4; TEREI–HORVÁTH 2007, 231, 11. kép 1–3.

2.2.4. ÜLLŐ 7. LELŐHELY (NYILVÁNTARTÁSI AZONOSÍTÓ SZÁM: 30900)

2.2.4.1. AZ OBJEKTUMOK

Üllő 7. lelőhelyen két földbe mélyített lakóépítmény (89., 98. objektumok), három bizonytalan funkciójú, földbe mélyített építmény (29., 46., 99. objektumok), és egy földfelszíni építmény került elő. A házak alakja az Üllő 1. és 2. lelőhelyek házához képest sokkal szabálytalanabb, de téglalaphoz közelít. Méretük egymástól is különbözik, hosszuk 430–520 cm, szélességük 380–405 cm közt alakul, tehát nagyobbak és mélyebbek is Üllő 1. és Üllő 2. lelőhelyek házáinál. Lakógödruk fala rézsús, kiugrásokkal tagolt, aljuk nagyjából egyenes. Betöltésükben ívesen rétegződik a barna humusz és a világosabb homok, néhol korommal erősen keverten. Padlót egyikben sem lehetett megfigyelni. A 89. házban (90–91, 193. képek) sütőfelületet, a 98. házban (95–96, 194. képek) agyagból épített kemencét találtunk. A 29. építményben (82–83, 191. képek) ismét csak sütőfelület, a 99. objektumban (97, 195. képek) tűzrakásra utaló égésnyomok voltak. A kemencék az építmények keleti felében kerültek elő, de csak a 89. házé volt közvetlenül az oldalfalba építve, a 29. és 98. építmények esetében rést hagytak az oldalfal és a kemence közt. A 98. kivételével a sütőfelület szintjéig lepusztultak. Alakjuk kerek, vagy ovális, sárga agyagból épültek, egyrétegű sütőfelületük vöröses feketére égett. Kürtöt nem találtunk és a házak mélységét figyelembe véve valószínűleg eredetileg sem járult hozzájuk. Az 55. szabadtéri tűzhelyet (87. kép) egy gázvezeték árkával részben elpusztították. Kétrétegű sütőfelületéből kerámiatöredékek kerültek elő. A cölöpök helyzete nem szabályos, igen nehéz belőlük felmenő szerkezetet rekonstruálni. A 89. házban egy ismeretlen funkciójú gödrot is találtunk. A 98. házat a 126. árok keríti. A házak mérete, betöltése és leletanyaguk mennyisége összességében a többi üllői lelőhely esetében megfigyelteknél hosszabb és intenzívebb használatra utal. A 29. és 99. objektumokat házként valószínűleg nem használták, funkciójuk bizonytalan. A 46. építmény (85–86, 192. képek) szintén valamilyen melléképület, ől lehetett.

A lelőhely gödrei az Üllő 1, Üllő 2. lelőhelyekhez viszonyítva jóval mélyebbek voltak, faluk és aljuk leginkább ívelt, betöltésük sokszor korommal keveredett. Három méhkasos gödör került elő, ezek közül talán a 87. (89. kép, 189. kép 1) és a 90. (92. kép, 189. kép 2) lehetett terménytároló. A 87. gödörből rendkívül sok kerámia és állatsont került elő. A településrészletet tagoló 41., 74., 79. árkok (190. kép) szélesek, egyenesen haladnak, faluk ívelt, betöltésük egyrétegű.

2.2.4.2. A LELETANYAG

Üllő 7. lelőhely kerámiaanyaga időben követi és mennyiségileg jóval meghaladja az Üllő 1. és Üllő 2. lelőhelyek anyagát. A százharminckét objektumból ötvenhat tartalmazott kerámiát. Összesen ötszázhuszonnyolc tételt leltározunk be, ebből százhat peremtöredéket és hetvenhét fenéktöredéket különítettünk el. A kerámiaanyag nagyon egysegű képet mutat. Az összes edényt tartalmazó objektumban volt fehér kerámia. Amíg Üllő 2. lelőhelyen csak két, Üllő 1. lelőhelyen egy fehér edénytöredék fordult elő, Üllő 7. lelőhelyen már általános volt a fehérre égő agyagból készített kerámia. Az új nyersanyagból elsősorban fazekakat, de kisebb számban palackokat (265. kép), sőt bográcsokat is készítettek (262–263. képek). A barna vagy vörös fazekak (261. kép 1–2, 4, 6) és bográcsok (264. kép) a lelőhely kerámiaanyagának mintegy 15 %-át tették ki. Az árkokból, gödrökből, kutakból átlag tíz-tizenöt cserép, a földbe mélyített építményekből – a 29. objektumból és főleg a 89., 98. házakból – ötven-hatvan töredék is előkerült. A legtöbb és legszebb kerámia és a fémek nagy része a 89. házból került elő. A ház alján, a kemence mellett ép, fehér, csigavonalas díszű kislefeket (258. kép 1), az északi oldalon emberi koponyatöredéket, továbbá a betöltésben bronz-, és vastárgyakat találtunk. Néhány Árpád-kori objektumba szarmata kori edénytöredékek is keveredtek. A 3. gödörben egy szürke, jól iszapolt és egy szemcsés kerámiatöredék, a 29. házban *terra sigillata* töredék mellett egy vörös és egy szürke, jól iszapolt, és egy szarmata házi kerámia, a 89. házban szintén szürke, jól iszapolt, simított oldaltöredék volt.

Fazekak

Készítési technika és nyersanyag

Egy kivétellel a lelőhely teljes kerámiaanyaga kézzel hajtott lassúkorongon készült. Az edények belseje eldolgozatlan, általában jól látszanak a formázás nyomai. A fehér fazekak, palackok és bográcsok minősége jobb a vörös és barna edényekénél. Edényfaluk jól átégett, égetésük egyenletes. Nagyobb részük kívül szürkére színeződött, néhány darab rózsaszínes árnyalatú (261. kép 6). A használatból kormozódott össze a 2006.10.23.1. töredék (266. kép 5). A fehér fazekak anyaga jellemzően kavicsos, ritkábban csillámos (2006.10.1.3.). A barna és vörös fazekak égetése egyenletes. Több fazék réteges töréssel (261. kép 4, 266. kép 1) és szinte mindegyik foltosra égett. Anyaguk leginkább homokos, de gyakran tartalmaznak csillámot. Több fenékbélyeges fazéktöredék is előkerült (267. kép).

A bélyegek minden esetben domborúak voltak és egyszerű, geometrikus idomokat, kört, csillagot formáztak. A mikroszkópos anyagvizsgálat során egyértelműen elkülönült a fehér kerámiák csoportja, de ezen kívül a barna fazekak közt is ki lehetett mutatni azonos összetételű és szövetű darabokat. Ezeket metamorf és granitoid kőzettörmelékeket tartalmazó homokos, kőzetlisztes agyagból készítették soványítás nélkül. Szintén soványítás nélkül készítették csillámos, kőzetlisztes agyagból a 2006.10.40.16. fenékbélyeges fazekat (267. kép 3).

Peremkiképzés

A fehérre égő nyersanyagból, lassú korongon, hurkatechnikával készült fazekak jellegzetessége a kettős tagolású peremformálás. A lelőhely peremtöredékeinek 80 %-a ebbe a csoportba tartozik (258–260. képek). A peremeket felül általában vízszintesen, vagy ferdén síkozták, kívül horonnyal és bordával tagolták. A horony és a borda kiképzése alapján több változat is elkülöníthető. A 2006.10.9.5. és a 2006.10.14.1. (260. kép 4–5) fazekak peremét felül is hornyolták. A 2006.10.17.1. (258. kép 2) és 2006.10.25.1. (260. kép 1) peremtöredékek bordája élesen kiugró. A 2006.10.1.2. (260. kép 2) peremtöredéken alig érzékelhető a tagolás. A fehér kerámia mellett jóval kisebb mennyiségben kerültek elő barna, vagy vörös fazéktöredékek (261. kép 1–2, 4). Peremük felül csúcsosodó, kívül legömbölyített, belül tagolatlan, vagy sekély horonnyal tagolt. Összesen tizenegy peremtöredék sorolható ide. Szinte kivétel nélkül együtt fordultak elő a kettős tagolású peremekkel, így használatuk ugyanarra az időszakra tehető. A 2006.10.3.1. gyorskorongolt fazéktöredék (261. kép 5) szintén kettős tagolású peremmel együtt került elő, pereme szélesen kihajló, kissé legömbölyített, pereméle rendkívül hangsúlyos.

Díszítések

A fehér fazekakat minden esetben bekarcolt csigavonallal díszítették. A vonalközök felül szűkebbek, alul tágabbak, vonalvezetésük általában egyenetlen (258. kép 2). A vörös és barna edények vállát egyszerű, bekarcolt hullámvonal (261. kép 4), vagy félkörös bevagdosás (266. kép 4) díszíti. A félkörös bevagdosásokat úgy érték el, hogy a hullámvonal felső ívét nem, vagy csak alig mélyítették be. Egy vörös oldaltöredéket fogaskerek mintával díszítettek (266. kép 1). Ugyanebben az objektumban fehér kerámia is volt, többek között egy palacktöredék, tehát a minta használata a késő Árpád-korban is igazolható.

Formai jellemzők

A különböző nyersanyagú és eltérő készítési sajátosságokat mutató fehér és vörös-barna edények formai jellegzetességeit érdemes külön tárgyalni. Üllő 7. lelőhelyen egyetlen ép edény került elő. A 89. ház fehér kislefázeka (258. kép 1) anyagát, peremkiképzését és díszítését tekintve a lelőhely jellegzetes darabja. Magassága 12 cm, alakja tömzsi, legnagyobb szélességét a pereménél éri el. Kézzel hajtott, lassú korongon készült, anyaga kavicsos. Pereme kettős tagolású, oldalát bekarcolt csigavonal díszíti. A lelőhely fehérre égő anyagú fazekai hasonló jellegzetességeket mutatnak, de – akárcsak Maglód 1. lelőhelyen – méretben különböznek egymástól. A fazekak magassága 15–30 cm közt változott. Igen nagyméretű, öblös edény lehetett a 2006.10.23.1. fazék (266. kép 5). A 2006.10.24.4. edény (267. kép 5) kislefázék méretű volt. A jellegzetes fehér fazéktípustól eltér a 2006.10.1.1. fazéktöredék (261. kép 3). Anyaga azonos a fehér fazekakéval, de külső felülete sötétszürkére égett. Pereme nem kettős tagolású, hanem viszonylag egyszerűen formázott: kívül-belül sekély horonnyal tagolt, alul peremével ellátott. Vállán a magában álló hullámvonalat vízszintes bekarcolással (talán csigavonallal) kombinálták. A vörösre-barnára égő fazekak nagy része azonos csoportba sorolható. A 2006.10.26.4., 2006.10.43.6., 2006.10.45.2. fazekak (261. kép 1–2, 4) pereme legömbölyített, hangsúlyozott vállukat bekarcolt hullámvonal díszíti. Egyedi megformálású a 2006.10.40.4. fazék (261. kép 6). Az ép fehér kislefázékon kívül a 2006.10.40.2. vörösre égett bögrének (266. kép 4) teljes a profilja. Anyaga kavicsos, szintén kézi korongon készült, alakja rendkívül nyomott, a csészék méretarányaihoz közelít. Szája széles, pereme egyszerűen kihajló, kívül ferdén síkozott, hasa gömbölyű. Vállán félkörös bevagdosásokkal díszített. Üllő 7. lelőhely anyagában egyedi a 2006.10.3.1. gyorskorongolt fazéktöredék (261. kép 5). Az edény alakja nem rekonstruálható.

Palackok

Üllő 7. lelőhelyen négy palack perem-, oldal-, illetve fenéktöredéke került elő. Fehérre égő agyagból, lassúkorongon készültek, anyaguk kavicsos, csillámos. Tiszta fehér a 2006.10.50.4. palack (265. kép 2), a 2006.10.1.6. szürkés árnyalatú. A 2006.10.25.5. palack (265. kép 1) pereme kihajló, nyakán bordaszerű kiugrást figyelhetünk meg. Oldalukat hullámosan bekarcolt csigavonal (265. kép 2), illetve sávós, vörös festés díszíti (265. kép 3).

Bográcsok

A bográcsok száma megnövekedett az Üllő 1. és Üllő 2. lelőhelyekhez képest. Gödrökből, házakból egyaránt előkerültek. A fazékszerű bogrács kedvelt edénytípus lehetett; valószínűleg mind a kilenc, fehérre égő anyagú bogrács

ebbe a típusba sorolható (262–263. képek). Sajnos egyik bográc profilja sem teljes. Alakjuk gömbölyded, fenékképzésük nem rekonstruálható. Peremképzésük egységes: felül vízszintesen, kívül és gyakran belül is függőlegesen síkzott. Némelyik töredéknek határozott pereméle van (263. kép 4). Oldalukat bekarcolt csigavonal díszíti. Kézzel hajtott lassú korongon készültek, anyaguk erősen kavicsos, ritkábban csillámos. A 2006.10.51.1. bográc (263. kép 4) fehér, a 2006.10.40.3. bográc (262. kép 5) rózsaszínre égett, a 2006.10.43.8. (263. kép 3) szürkére. A 2006.10.19.4. bográc (262. kép 4) a nyílt tűzön való használat során vált kormossá. A 2006.10.40.3. és 2006.10.19.4. bográcok peremén nyolcas alakú, belső függesztő fület alakítottak ki. A fémüstöt utánzó bográcok (264. kép) barnára, illetve vörösre égő agyagból készültek. Peremük felül síkzott, kívül és belül csúcsosodó. Minőségük a fehérre égő anyagú bográcokhoz képest gyenge, foltosra égtek ki, törésfelületük réteges. Anyaguk kavicsos, a 2006.10.7.1. bográcshoz nagy szemű kerámiazúzalékot keverték. Ez utóbbi alakja rekonstruálható: oldala közép magas, alja gömbölyű, kissé lapított. Együtt fordultak elő a fehérre égő anyagú bográcokkal, kronológiai különbség nincs a két típus közt.

Orsókarikák

Az agyageszközöket az edények oldalfalából kialakított orsókarikák képviselik (268. kép 6–7, 9). A 3. objektum lelete négyeszetes kialakítású.

Fém-, és üvegleletek

A kerámia mennyiségi növekedésének ellenére lelőhelyünkön kevés a fémleletek száma. A 89. házból bronzlyukasztó, vasszeg, kampó és egy üvegtöredék került elő (268. kép 2, 4–5, 8). Ez utóbbi talán egy palack talpához tartozott. A jó megtartású olló (268. kép 1) formája az egy évszázaddal korábbi Üllő 1. lelőhely ollójához képest semmit sem változott. Az íves, sima élű sarló (268. kép 3) pengéje törött, nyaka majdnem derékszögben csatlakozik a nyéltüskéhez. Analógiái többek közt Kánán találhatóak meg.¹¹¹

2.2.4.3. DATÁLÁS

Pénzleletek hiányában a kerámiaanyag sajátosságaira hagyatkozhatunk a lelőhely datálása során. A fehérre égő anyagú kerámia a 12. század végén, 13. század elején terjedt el. A kettős tagolású perem, a bekarcolt csigavonalas és a vörös festéses díszítés a 13. században vált általánossá. A vörösre-barnára égő kerámiaanyagban Üllő 2. és Üllő 1. lelőhelyek kerámiaanyagához képest új peremformák jelentek meg, a régiket itt már nem használták. Kronológiai átfedés Üllő 7. és a másik két lelőhely közt valószínűleg nem volt. A fentiek alapján a 13. századra határozható meg a településrészlet élete.

2.3. ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉS VECSESEN

Vecsés közigazgatási területén a 90-es évek közepétől kisebb-nagyobb megszakításokkal, de rendszeresen folytak régészeti terepmunkák.¹¹² A Vecséstől délre elterülő, több lelőhely területére is kiterjedő Árpád-kori települést (13. kép) több nagyberuházás megelőző feltárásán is lehetőségünk nyílt kutatni. Vecsés 67. lelőhely régészeti ásatása 2003-ban kezdődött az M0-s autópálya építését megelőző feltárások keretében. A lelőhely ásatását 2004-ben is folytattuk és ekkor tártuk fel Vecsés 98. lelőhelyet is, mindösszesen huszonöt objektummal.¹¹³ Vecsés 67. lelőhely feltárt területe 32.000 m², Vecsés 98. lelőhelyé 4.810 m². Vecsés 67. lelőhelyen 1500 objektumot tártunk fel, melyeknek túlnyomó többsége szarmata és szkíta kori volt. Terepen száztizenegy objektumot kelteztünk az Árpád-korra, leltározás és elemzés után ez a szám száznegyvenhatra változott. 2006-ban a MOL gázvezeték-kiváltási munkálatok során az autópályától pár 100 m-re,

¹¹¹ TEREI–HORVÁTH 2007, 221–224, 4. kép.

¹¹² Vecsés középkori templomának területén Tari Edit végzett szondázó ásatást (TARI 1997a). 1997–98-ban a Pest megyei múzeumok régészeinek közös munkájával elkészült a település külterületének teljes régészeti topográfiai kutatása (RÁCZ–TARI 2011). Ezt követően indult a vecsési lakópark nagy felületű megelőző feltárása (TARI 2003), majd az M0-s autópálya munkálatai.

¹¹³ A feltárások vezetője: Rác Tibor Ákos, régész munkatársak: Füredi Ágnes, Nagy Nándor, Szanyi Brigitta, Szekeres Krisztina, Voicsek Vanda (RÁCZ 2004; RÁCZ 2005a; RÁCZ 2005b).

északra, két különböző helyen csoportosulva, Vecsés 67. és Vecsés 97. lelőhelyeken ismét Árpád-kori településnyomokat találtunk (20. kép, 127–128. képek). Az egyik csoport (Vecsés 67.) ötvenhat objektumának nagy része szarmata volt, hat objektumban találtunk Árpád-kori leleteket. A másik csoportból (Vecsés 97. lh.) huszonhárom tartalmazott Árpád-kori leleteket, egy volt szarmata, kettő avar kori, egy 14–15. századi. A maradék ötven objektum nem tartalmazott datálható értékű leletet.¹¹⁴ Korábban, 1999-ben, ugyancsak MOL gázvezeték fektetés kapcsán Dinnyés István Vecsés 97. lelőhelyen hatvankét Árpád-kori települési objektumot tárt fel, valamint több 10–11. századi sírt. Vecsés 69. lelőhelyen további Árpád-kori objektumok kerültek elő.¹¹⁵ 2008-ban egy tervezett beruházás kapcsán próbaásatást végeztünk Vecsés 97. lelőhelyen.¹¹⁶ A több hektáros, kutatóárkokkal átvizsgált területen több száz újabb objektum került elő, többségük Árpád-kori leletekkel keltezve. A beruházás azonban elmaradt és a lelőhelyen további kutatás nem folyt. Jelen tanulmányban csak az M0-s autópálya Árpád-kori emlékeivel foglalkoztam részletesen, de az elemzéshez a többi beruházás ásatási adatait is felhasználtam.

2001–2008. között Vecsésen a megszokottnál nagyobb, összefüggő felületet vizsgáltunk különböző régészeti módszerekkel. Kiderült, hogy a terepbejárások alapján különálló lelőhelyként nyilvántartott települések egyetlen nagy, több periódusú lelőhely részei. Az Árpád-kori település pontos kiterjedését azonban még így sem állapíthattuk meg. Valójában csak nyugaton és keleten értük el a település szélét, az északi és déli oldal lehatárolásához csak a terepbejárások adataira támaszkodhatunk. Az M0-s autópálya ásatásai során derült ki, hogy Vecsés 67. lelőhely a terepbejárások alapján megrajzolt kiterjedéshez képest nyugati irányban több száz méterrel nagyobb, összeér Vecsés 98. lelőhellyel, és magába foglal egy, a terepbejárásakor üresnek talált, nyárfással fedett domboldalt is. Vecsés 97. lelőhely is részben ezen a dombon helyezkedik el, és itt tártuk fel egy kiterjedt késő avar kori temető több sírját is. 2008-ban bizonyosodott be, hogy ez a lelőhely is összeér Vecsés 67. lelőhellyel. A feltárások befejezése után kérésünkre az örökségvédelmi hatóság a lelőhelyeket összevonta, így Vecsés 33 néven (nyilvántartási azonosító szám: 27025) egyetlen hatalmas lelőhely jött létre, a többi lelőhelynevet és azonosítóját archiválták. A kötetben azonban megtartottam a részletező felosztást az áttekinthetőség kedvéért és a korábbi, a területet érintő publikációkban szereplő lelőhelynevek miatt.

A terepbejárási adatok intenzív szarmata kori és ritkásabb szkíta, Árpád-kori és késő középkori megtelepedésre utaltak.¹¹⁷ A feltárások teljes mértékben igazolták a megtelepedés intenzitására vonatkozó előzetes adatokat. A lelőhelyet korábban szántónak használták, leszámítva a már említett nyárfást a nyugati részen. A mezőgazdasági műveléssel nem bolygatott domboldalon már a humuszrétegben regisztrálni lehetett a régészeti objektumokat. A lelőhely északkeleti szélét egy modern kori csatorna határolja, ami azonban már a történeti korokban is vízjárta, mocsaras rész lehetett. Ebben az irányban a szarmata kori település sem terjed tovább; széles, csatornaszerű, településhatároló árkok zárják a lelőhelyet. A lelőhely jól kutatható állapotban maradt ránk. Egy 19. századi tanya és melléképületei kis mértékben bolygatták a szarmata és Árpád-kori települési objektumokat.

2.3.1. VECSÉS 67. LELŐHELY (EREDETI NYILVÁNTARTÁSI AZONOSÍTÓ SZÁM: 30944, JELENLEG VECSÉS 33 NÉVEN: 27025)

2.3.1.1. AZ OBJEKTUMOK

A megelőző és próbaásatások együttes adatai alapján mintegy kétszáznegyven objektum keltezhető az Árpád-korra. A kerámiaanyag keltezése alapján kísérletet tettem az azonos időszakban funkcionáló települési objektumok meg-

¹¹⁴ A feltárások vezetője: Rácz Tibor Ákos, régész munkatárs: Kis Attila (Rácz 2007b; Rácz 2007c).

¹¹⁵ DINNYÉS 2002b; DINNYÉS 2002c.

¹¹⁶ A feltárások vezetője: Farkas Zoltán.

¹¹⁷ Az M0-s autópálya régészeti terepbejárási jegyzőkönyve, CKM Adattár.

határozására. Ez által időben és térben jól elválaszthatóvá vált egymástól a település 10–11. századi, keleti fele (14. kép) és 12. századi, nyugati fele (15. kép). Az objektumok nagyjából egyenlő arányban oszlanak meg a két korszak közt. Két harmaduk gödör volt, előkerült továbbá harmincegy árok, hat külső kemence, három kút és tizenkét földbe mélyített építmény.

A keleti településrészlet lakóobjektumai változatos méretűek, alakjuk szabálytalan négyzet. Betöltésük egyszerű, általában világosbarna talaj, agyag-, és koromszemcsékkel keverve. Járószintjük több esetben vékony, alig érzékelhető volt, máshol keményen letaposott padlóréteget regisztráltunk. A keleti sarokban helyezkedett el a kőből épített tüzelőberendezés, melyhez gyakran használtak fel őrlőkő töredékeket, például a 619. objektumban (116–117, 204. képek). A házak sarkát esetenként karéjosan kivájták, a kövek és a mélyedés együttesen határozták meg az égetőtér alakját, például a 164. házban (114, 202. képek). Teljesen megegyezett alaprajzi elrendezésük: az oszlophelyek egy északnyugat-délkeleti tengely mentén helyezkedtek el, az oldalfalak mellett rendszerint volt egy-egy oszlophely, néha a ház közepén is. Szokatlanul mélyre ásták a 303. házat (115. kép, 203. kép 1). Teljes egészében egy szarmata árok betöltésében helyezkedett el. Betöltése hamus, de tüzelőberendezése nem volt. Közvetlenül mellette található azonban a 322. külső kemence (203. kép 2) a házéhoz hasonló leletanyaggal, így összetartozásuk valószínűsíthető.

A 164., 303., 619. házak szórtan helyezkedtek el a településrészlet keleti felén. Ezekről elkülönül azonban egy házcsoport (17. kép), melynek földbe mélyített építményei, kútjai, külső kemencéi szoros kapcsolatban állhattak egymással. Ennek része a 30. földbe mélyített építmény (103. kép, 198. kép 2–3), mely bonyolultabb szerkezetű volt, mint a többi, csoporton belüli lakóház és láthatólag nem lakás céljára, hanem valamilyen ipari tevékenység folytatására épült. Alján 3 kormos betöltésű, átégett falú gödröt bontottunk ki, és ezekből több vassalag, illetve salaktöredék került elő. Az Árpád-kori objektumok legnagyobb számban a kovácsműhely és a mellette elhelyezkedő, 10., 40. és 100. lakóházak (102, 104, 108, 198. képek) környékén kerültek elő, és leginkább ezek rendelkeztek olyan sajátosságokkal, melyek alapján funkciójukat megállapíthattuk. Konyhai hulladékot dobáltak a 2. objektumba (101, 124. képek, 197. kép 1). A 38. és 41. gödrök biztosan a műhely hulladékgyödrői voltak (105. kép, 197. kép 2). Ezek közvetlenül mellette helyezkedtek el és nagy mennyiségű vassalagot tartalmaztak. Több gödröt, például a 43., 139., 143. objektumokat (197. kép 4) kerámia híján egyenesen a vassalag keltezett az Árpád-korra. A klaszszikus méhkas alakú gödrök élelemtárolók lehettek (197. kép 3). Az egyikből egy balta került elő (106. kép, 289. kép 4). Az egyik enyhén méhkasos gödörben ép kutyaváz és orsókarika volt (125. kép). A gödör nyilván több funkciót is betöltött, amíg teljesen betemették, a kutyaváz nem a legalján helyezkedett el. A 124. beásás (199. kép 4) igen nagyméretű, amorf, ugyanakkor szinte lelet nélküli volt. Talán agyag kitermelésére használták. A gödrök jó részének funkciója bizonytalan; kevés leletet tartalmaztak, betöltésük egyszerű, egyrétegű volt.

A három szabadtéri kemence egymás mellett került elő, a 126. és a 131. számúaknak egy közös munkagödört ástak (111–112, 200. képek). A 132. kemence munkagödörre eredetileg kút volt, majd ennek részleges betemetődése után másodlagosan munkagödörnek kezdték használni (113, 201. képek). A kemencék közös jellemzője, hogy betöltésükből vassalag került elő, illetve, hogy sütőfelületük alá állatcsontot tapasztottak.

A 116. objektum (109, 199. kép 1–2) eredetileg kút lehetett, alját a talajvíz miatt nem bonthattuk ki. Természetes módon kezdett feltöltődni, alján beszakadt, bemosódott rétegeket találtunk, majd behelyeztek egy elhullott szarvasmarhát (126. kép) és végül teljesen betemették. A csoporton belül a legtöbb és legváltozatosabb kerámiaanyagot a rendkívül nagyméretű 117. víznyerő (110. kép, 199. kép 3) szolgáltatta, ami hosszabb idő alatt, természetes módon töltődött fel.

Szerkezetükben és jellegükben is elkülönülnek az eddigiektől a település nyugati háza. Két házcsoportha rendeződnek (18–19. képek), illetve egy harmadikat alkot a MOL ásátások két lakóobjektuma (20. kép). Mindhárom csoportra 12. századi leletanyag jellemző, de ezen belül pontosabb keltezésre alkalmas lelet nem került elő.

Térbeli közelségük és jellegzetességeik alapján az 1301–1302., 1306., 1369. építmények alkotják az egyik házcsoporthat (18. kép). Az 1302. ház (121, 207. képek) lakógödörét a humuszrétegbe ásták, csak oszlophelyei mélyedtek az altalajba. Betöltése többrétegű volt. Tengelye az előzőekhez hasonlóan északnyugat-délkeleti irányú. Agyagból épített kemencéje a déli sarokban került elő. A kemence alapozásához szabályos téglalap alakú gödröt vájtak a földbe, melynek oldalát vastagon kitapasztották sárga agyaggal. A ház betöltésének jó részét elvágta egy II. világháborús lövészárók. Az 1302. ház közvetlen közelében rajzolódott ki az 1306. objektum (208. kép 1) beásása, melyhez az előzővel megegyező szerkezetű, sárga agyagból épített kemence tartozott. A beásás nem érte el az altalaj szintjét, alakja és kiterjedése bizonytalan volt, ezért nem lehetett megállapítani, hogy szabadtéri kemence, vagy kisméretű, földbe mélyített ház volt eredetileg.

A közelben helyezkedett el az 1369. ház (208. kép 2) és az 1301. ház (120, 206. képek). Ez utóbbinak sem mélyedt beásása az altalajig, ezért alakja nehezen rekonstruálható. Betöltése hamus, paticsos talaj, alján markáns padló vált láthatóvá. A padlóréteg ráfedett az egyik oszlophelyre, így a házat valószínűleg megújították. Sütőfelülete is többrétegű volt, aljába kerámiatöredékeket tapasztottak. Nem maradt meg felmenő fala, így szerkezetét nem ismerhettük meg maradéktalanul.

A másik házcsoportot a közvetlenül egymás mellett elhelyezkedő 1482–1483. házak képezik (19. kép). Szerkezetükben, megjelenésükben is leginkább egymáshoz hasonlítanak: tájolásuk északnyugat-délkeleti irányú, a keleti sarokban agyagból épített, kerek sütőkemence, ezzel átellenben pedig kürtő található. Padlójuk viszonylag épen megmaradt. Az 1482. házat (122, 209. képek), rétegsorai alapján egyszer megújították. A délnyugati oldalfal mentén előkerült két oszlophely a bejárat kialakításával állhatott kapcsolatban. A sekélyre ásott 1483. háznak (123, 210. képek) hosszú kürtője volt. Valószínűleg a csoport részét képezte a Vecsés 98. lelőhely 15. kisméretű, földbe mélyített építménye is. A házcsoporton belüli objektumok szoros időbeli kapcsolatát igazolja, hogy ugyanazon edény töredékei kerültek elő az 1336. árokból és az 1337. gödörből (2007.5.693.1. és a 2007.5.694.3. töredékek).

A 12. századi házcsoportok környezetében nem találtunk olyan intenzív meglepedési nyomokat, mint a kovácsműhely körüli, 10–11. századi házcsoport esetében. A házak viszont a korábbiaknál változatosabbak, és a megújítások arra utalnak, hogy hosszabb ideig is használták őket. Kevesebb a szabadtéri tüzelő, a kemencék már a házakban kaptak helyet. Sütőfelületük alá (az 1301. ház kemencéjének kivételével) nem tapasztottak hőtartó réteget. Kutat ezen a környéken nem találtunk. A gödrök sekélyek, jellegtelenek, funkciójukat ritkán lehetett meghatározni. A két kürtős ház környezetében feltárt 1484. (205. kép 3), 1485., 1500. téglalap alakú gödrök talán tárolásra szolgáltak.

Az árkok funkciójának meghatározása nehézségekbe ütközik. A keleti, 10–11. századi házak környezetében kevesebb árkot találtunk, mint a lelőhely nyugati felében. Sem a 10–11., sem a 12. századi településrészleten nem találtunk karámra utaló egyértelmű jellegzetességeket. Az 1308–1309. és talán az 1216. árkok az 1301. házat keríthették. Vízvezetésre szolgálhattak a mélyedésbe vezető 1057. és 1220. árkok.

Az aljába ásott oszlophely-sor miatt palánképítmény alapja lehetett az 1340. árok (205. kép 2). A palánk ívesen kerítette az 1482–1483. házak környékét, de nem ismerjük teljes hosszát, illetve a lehatárolt terület kiterjedését. Az ív külső oldalán több száz méteren keresztül, az 1301–1302. házak környékéig nincsenek Árpád-kori objektumok. A palánkfal bizonyos fokú stabil letelepedettséget sugall. Az 1482–1483. házak környékén találjuk az 1343., 1492. árkokat, illetve Vecsés 98. lelőhely 11. árkat. Irányuk megegyezik a házak oldalfalainak tájolásával, így lehetséges, hogy területi osztással hozhatóak kapcsolatba.

A feltételezhető 13. századi házak, házcsoportok kívül estek a feltárás területén. A néhány 13. századi kerámiával keltezett gödör egymás közelében helyezkedett el a település nyugati részén. Csekély számuk miatt nem alkalmasak településszerkezeti következtetések levonására. A 14–15. században nagyméretű, mély gödröket ástak a lelőhely legmélyebb, vízjárta részén. A sok, hasonló jellegű beásásból csak az 1071., 1155., 1157. (205. kép 1), 1176. tartalmazott korhatározó leleteket és kivétel nélkül természetes módon töltődtek fel. Feltehetőleg a környéken fellelhető agyag kitermelésére nyitották őket.

2.3.1.2. A LELETANYAG

Vecsés 67., Vecsés 97. és Vecsés 98. lelőhelyeken a kerámia és állatsont leletek mellett csak elvétve találtunk fémet, kő-, és csonteszközöket. Az M0-s ásatások száznegyvenkét Árpád-kori és négy 14–15. századi objektumból összesen négyszázharmincegy tétel kerámiát leltároztunk be, melyek közt hetvenhét perem-, és hatvanhét fenéktöredéket különítettünk el. Ez az edénykészlet szegényes, ha tekintetbe vesszük a település időbeli és térbeli kiterjedését. A 10–11. századi gödrök nagyon kevés (1–2, ritkábban 4–5 db.) cserepet tartalmaztak, a házakból és a kutakból valamivel több töredék került elő. A 40. házból (24 db.) és a 117. víznyerőből (32 db.) származott a legtöbb kerámia. Az árkok alig tartalmaztak leleteket. A 12. században nőtt a leletek száma az objektumokban, az 1301. házban például negyvennyolc db. kerámiatöredék volt. A hetvenhét peremtöredékből hetet bográcsnak, kettőt bordás nyakú edénynek határoztunk meg. Az összes többi fazékhoz tartozhatott. Az oldaltöredékek közt ilyen elkülönítésre nem volt lehetőség.

Fazekak

Készítési technika és nyersanyag

Pusztá kézzel formázták a különösen vastag falú (0,8–1 cm) 2007.5.211.7. kifizeket (271. kép 2). A felületét díszítő hullámos és egyenes vonalköteg is nagyon szabálytalan, egyenetlen. A késő középkoriakat leszámítva, a többi edény hurkatechnikával készült, kézzel hajtott, lassú korongon. A perem és nyak környékét rendszerint szebben kidolgozták, elsimították. Egyenetlenségek inkább az edények alján, fenekén láthatóak. A 2007.5.74.5. edény (270. kép 1) belsejében, a váll magasságában figyelhetők meg az agyaghurkák összedolgozásának nyomai. Az edényfalat formázó fazekas ujjnyomai megmaradtak a 2007.5.691.1. kerámiatöredéken (275. kép 2). A göröngyös felületű fenéktöredékek utalnak arra, hogy az edényeket a korongról leemelték. Egyszerű, szabálytalan kör alakú, domború fenékbélyeg látható a 2007.5.736.2. töredék alján (274. kép 4).

A kerámiatöredékek anyaga körülbelül azonos arányban homokos, kavicsos, csillámos, illetve vegyes összetételű. Szándékos soványítást viszonylag ritkán és jellemzően a 12. századi fazekakon lehetett megfigyelni: a legtöbb esetben apró kavicsal dúsították fel az agyagot (281. kép), de előfordul csillámos soványítás is (275. kép 4). A 10–11. századi edények némelyikében szabad szemmel is lehet látni meszes csiga, vagy kagyló héjtöredékeket (275. kép 1). A 2007.5.74.5. edényen (270. kép 1) jól megfigyelhető, hogy alján sokkal több a hozzáadott kavics, mint a felső részen. A 12. századi fazekak anyagában gyakoribb a kavics és a csillám. A vékonycsiszolatos anyagvizsgálat szintén fölfedte a két kor közti különbségeket. A 10–11. században kevésbé finomszemcsés és kevésbé képlékeny, talán folyóvízi, homokos agyagot választottak az edénykészítéshez, a 12. században az anyagválasztás kifinomultabbá vált, tisztább és képlékenyebb agyagot használtak, illetve soványítást is alkalmaztak.

A fejletlen technikai feltételek és égetési körülmények miatt az edények színe változatos. Legnagyobb részt szürkére, sötétszürkére égtek, valamivel ritkább a barna és vörös, illetve ezek árnyalatai. Az egyenetlen hőhatás következtében az edények negyede foltosra sikerült. Mintegy hatvan töredék volt réteges töréssel, a kívül-belül eltérő színű töredékek száma körülbelül ötven. Használat során kormosra, foltosra égett több mint húsz edény (269. kép 4). A 10–11. századi edények minősége és színe közt nagyobb a változatosság, több köztük a vörös, barna és drapp. A 12. századi fazekak inkább redukált égetésűek, színük szürke. Oldalfaluk vastagsága a korábbiaknál egyenletesebb. A 2007.5.665.1. az egyetlen durva kivitelű, vastag oldalfalú 12. századi fazéktöredék (283. kép 1). A 13. századi és későbbi edények fehérre égő agyagból készültek. A széttört edényeket próbálták megjavítani: drótozásra utaló kerek furat látható a 2007.5.438.6. és a 2007.5.750.42. töredékeken.

Peremkiképzés

A kora Árpád-kori fazekak peremei tagolatlanok (huszonhét ilyen peremtöredék került elő), több változatban is előfordulnak: van lekerekített (270. kép 2–3), illetve ferdén, vízszintesen sikozott (269. kép 2, 4; 272. kép 3). A 2007.5.74.6. töredék (269. kép 1) pereme igényesen kialakított: kívül legömbölyített, felül vízszintesen sikozott. A peremek többnyire erősen kihajlanak. Az egyszerű, tagolatlan perem a 12. században is megmaradt (előfordul az 1302–1303. objektumok leletei közt), de ekkor már gyakoribb a külső oldalán horonnyal tagolt perem. Az 1301. házban tizennégy különböző fazék peremét tudtuk elkülöníteni és ebből tíz ebbe a csoportba tartozott (279–280. képek). Hornyolt peremű fazekak környezetéből került elő az említett III. Béla érem (291. kép 1), így megerősítette azok 12. századi datálását. A 13. században, a fehérre égő anyagú kerámia elterjedésével meghatározóvá vált a jellegzetes kettős tagolású perem (284. kép 1, 3–4). A 2007.5.643.3. megvastagodó, legömbölyített peremtöredék (284. kép 2) oldalát bekarcolt hullámvonal díszíti. Legjobb párhuzamai Üllő 7. lelőhely 13. századi fazekai közt találhatóak (261. kép 1–2, 4). A 2007.5.631.1. és 2007.5.702.1. edények (285. kép) már gyorskorongon készültek, peremük kihajló, kissé lekerekített, pereméllátott. A 2007.5.702.1. töredékkel együtt az 1370. objektumban csigavonalas oldaltöredékek is voltak. Koruk a fentiek alapján 13–14. század. A 2007.5.657.1. (286. kép 1) gyorskorongolt töredék késő középkori: fehér, vékony falú, pereme kihajló, megvastagodó, legömbölyített, alul-felül csúcsosodó.

Díszítések

Az edények vállát és oldalát különböző típusú bekarcolásokkal díszítették. Alsó harmaduk általában díszítetlen maradt. A 10–11. századi fazekak felületét sűrűn kitöltötték. Jellemző minta a vonalköteg (269. kép 1, 276. kép 11–12) és a hullámvonal köteg (270. kép 2, 271. kép 1, 273. kép 4). Ezeket külön-külön és együttesen (276. kép 8) is alkalmazták. Gyakori a ferde bevagdosás, avagy körömbenyomkodás is. A 2007.5.143.19. töredéket (272. kép 4) közvetlenül a perem alatt látták el bevagdosásokkal. Fogaskerek minta egyetlen töredéken látható (276. kép 3). Szabálytalanul karcolt csigavonal díszíti a 2007.5.74.5. fazekat (270. kép 1), ami jellegzetes 10–11. századi kerámiatöredékekkel, például bordás nyakú edénnyel (273. kép 1) együtt került elő a 117. kútból. A 12. századi jellegzetességek jól tanulmányozhatóak az 1301. ház leletein (279–280. képek): a fazekak vállát bekarcolt vonal, vagy vonalköteg díszíti. A csigavonalas díszítés egyre gyakoribbá vált (281. kép). A kisebb oldaltöredékeken megfigyelhető párhuzamos bekarcolások valószínűleg mind csigavonal mintához tartoztak. A 13. századi edények egyetlen dísze a bekarcolt csigavonal (284. kép 1, 4). A késő középkori 2007.5.645.1. töredék (286. kép 5) sekély hornyolatokkal díszített, a 2007.5.659.2. vékony falú, korongolt, fehér fazék (286. kép 6) vállán két sorban elhelyezett ellentett irányú ferde bevagdosások láthatóak.

Formai jellemzők

A vecsési település kerámiaanyaga még a nyomvonal többi leletegyütteséhez képest is nagyon apróra töredezett, és ez nehezíti a megfigyeléseket, valamint az edények formai csoportosítását. Nincs ép edényünk, teljes profilú edény is csak kettő (270. kép 1, 281. kép). A kora Árpád-kori fazekak alakja változatos. A kihajló peremű, csapott vállú edények (269. kép 2, 4) mellett nagyobb számban voltak jelen a hangsúlyozott vállú típusok (270. kép). Külön típusba sorolható a gömbös testű, vöröses narancssárgára égett 2007.5.74.6. fazék (269. kép 1),

amely anyagában, színében és minőségében is különbözik a többi fazéktól és Ecser 6. lelőhely hasonló anyagú és színű edénycsoportjával mutat rokonságot. Mérete alapján kifizék kategóriába sorolható a 2007.5.24.1. (271. kép 1) peremtöredék és a 2007.5.211.7. (271. kép 2) edényke. A 12. századi fazekak megformálása jóval egységesebb: szájuk széles, legnagyobb átmérőjüket vállban érik el (279–282. képek). Magasságuk 15–20 cm közé tehető. A vecsési településen, akárcsak az üllői lelőhelyeken a 12. század tipikus lelete a széles szájú, tagolt peremű, vállán egyszerű bekarcolással, vagy hullámvonallal díszített fazék (281. kép). A 13. századi, fehérre égő anyagú fazekak (284. kép 1, 3–4) alakja csak részlegesen rekonstruálható, de úgy tűnik, hogy hasukban érték el legnagyobb szélességüket. A legömbölyített peremű, barna fazék (284. kép 2) válla hangsúlyozott. A 14. századi és későbbi fazekak alakja nem rekonstruálható.

Bográcsok

Összesen hét bogrács peremtöredéket különítettünk el (277–278. képek). Kézzel hajtott, lassú korongon készültek, a 2007.5.163.3. és 2007.5.694.6. bográcsok anyaga csillámos, a többi erősen kavicsos. A 2007.5.706.1. anyagában hozzáadott kavicsot tartalmazott. Színük világosbarna és vörös. A 2007.5.163.3. töredék árokból került elő a település keleti részén. A 2007.5.655.1. bográcstöredék az 1144. gödör egyetlen lelete volt. A 2007.5.694.6. töredék mellett jellegtelen oldaltöredékeket találtunk az 1337. gödörben. A 2007.5.706.1. az 1386. gödörből került elő, korhatározásra alkalmas Árpád-kori lelet nélkül. Az 1301. házban három bogrács volt (2007.5.685.23–25.), jellegzetes 12. századi, hornyolt peremű fazéktöredékekkel együtt. A többi bográcsunk sajnos nem keltezhető kísérőleletek alapján, ezért formai szempontból érdemes vizsgálni őket. Kivétel nélkül a fémbográcsot utánozó alakú típusba tartoznak. Teljes profiljuk nem rekonstruálható, ez nehezíti a következtetések levonását. Peremkiképzésük nem egységes. Az 1301. ház bográcsainak pereme felül síkzott, kívül-belül legömbölyített, valamint kifelé és befelé is szélesednek, oldalfaluk kissé ívelt. Ugyanilyen a kiképzése a 2007.5.706.1. bográcsnak is. A 2007.5.163.3. peremtöredék keskenyebb, peremén kívül és belül kisebb horony figyelhető meg. Az 1301. ház fazekainak keltezése alapján az objektum bográcsait a 12. századra keltezhetjük. A 2007.5.163.3. töredék esetén meg kell jegyezni, hogy környezetében 10–11. századi objektumok találhatóak, ezért valószínűbb korábbi keltezése. A 2007.5.655.1. töredék viszonylag szögletes kiképzésű, pereme kívül függőlegesen síkzott, pontosabb datálása nem megoldható.

Pohár

Az 1176. gödörből egy pohár talptöredék került elő (286. kép 2) egy bizonytalan korú oldaltöredékkal. Csillámos anyagú, fehérre égő agyagból készítették. Fenekét és a talp felmenő részét két külön darabból formázták.

Ismeretlen funkciójú edények töredékei

Ismeretlen formájú és edényekhez (talán palackokhoz) tartoztak a 2007.5.658.3–4. vörösre égő anyagú kerámiatöredékek (286. kép 3–4), melyeket vörös, illetve fehér festés díszített.

Orsókarikák

Fazekak oldaltöredékeiből alakították ki az öt orsókarikát (287. kép 1–5). Kivétel nélkül a település 10–11. századi feléből kerültek elő. Némelyiken látható a fazekat díszítő egyenes, vagy hullámos vonalköteg.

Csonteszközök

A kopásnyomok alapján eszközként (valószínűleg árként) használták a 48., 164., 186. objektumok csont szilánkjait, töredékeit (287. kép 6–8). A 48. objektumból egy ún. „csontkorcsolya” is előkerült (288. kép).

Fémleletek

A 10. és 40. lakóépítményben sarló pengetőredékeket találtunk, a 30. műhelyben késpengét (289. kép 1–3). A kovácsolt balta (289. kép 4) köpűje vaskos, ovális, nyaka keskeny, pengéje széles, éle sérült. 10–11. századi fazéktöredékekkel együtt került elő a 61. méhkas alakú gödörből.

A 994. objektumból, újkori cserepekkel együtt előkerült, késő középkori, vagy újkori, bronz ruhakapocs (289. kép 5)

közeli párhuzamai a nyársapáti középkori templom körüli temető 31. és 61. sírjaiból kerültek elő.¹¹⁸ Az 1126. objektumból kísérőlelet nélkül került elő egy 5 cm hosszú bronzeszköz, melynek egyik végét fűrónak, másikat vésőnek képezték ki (289. kép 6).

2.3.1.3. DATÁLÁS

A település nyugati részén, Vecsés 97. lelőhely kutatása során, a 12. századi házcsoportok környékéről szórványként került elő 2008-ban egy III. Béla érme (CNH I. 101: 291. kép 1). A kerámialeleteken (290–291. képek) és a pénzen kívül más, datáló értékű leletet nem találtunk. A kerámiaanyag zöme a 10–11., illetve a 12. századokra keltezhető. Nagyon kevés a 13. századi és annál későbbi lelet: néhány fehér anyagú fazéktöredék, illetve egy pohár talptöredék sorolható ide. A kovácsműhely és környéke, a 117. víznyerőben talált bordás nyakú edénytöredék alapján inkább a 10. századra keltezhető. A kerámiaanyag egységessége és a vassalak intenzív jelenléte igazolja, hogy a házcsoport objektumai egyidejűek. Ezen túl, több esetben is előfordult, hogy ugyanazon edény darabjai a házcsoport különböző objektumaiból kerültek elő: A 2007.5.7.4., 9., 11. és 2007.5.24.12. fazéktöredékek azonos fazékhoz tartoznak, így a 10. és 40. házak egykorúak lehetnek. Hasonlóképp, az 51. gödörhöz tartozó 2007.5.31.1. és az 55. gödörhöz tartozó 2007.5.35.3. töredékek szintén azonos edényhez tartoztak. A 2007.5.74.6. peremtöredék azonos a 2007.5.78.13. peremtöredékkal, így a 117. kút és a 124. anyagnyerő hely egymáshoz közeli időpontban tölthettek be. A házcsoporttól északra fekvő szórványos objektumokból egy db. vassalak került elő, ez alapján még nem valószínűsíthető a teljes keleti településrészlet objektumainak egyidejűsége. A 2007.5.211.7. kislefűző (271. kép 2) datálása kérdéses; avar kori, 9. századi, vagy 10. századi is lehet. Mindenesetre az objektum másik kerámiatöredéke (274. kép 3) a 10–11. századra keltezhető. A település élete tehát bizonytalan, feltehetően 9. századi előzménnyel indul, melyet intenzív 10. századi megtelepedés követ, majd erőteljes 12. századi jelenlét. A 13. századi megtelepedés súlypontja feltehetően kívül esett a nyomvonalon, de a szórványos nyomok alapján biztosan igazolható. A település élete csak a késő középkorban szűnik meg.

¹¹⁸ BENKŐ 1980, 324–325, 10. tábla, 17–18. képek és 12. tábla, 12–13. képek.

3. A PESTI-SÍKSÁG 9–14. SZÁZADI KERÁMIAMŰVESSÉGE ÉS A TELEPÜLÉSEK KELTEZÉSI PROBLÉMÁI

3.1. BEVEZETÉS

Az Árpád-kori kerámia datálása közismerten nehézségekbe ütköző probléma az egyes peremformák, vagy a mintakincs több évszázados folyamatos divatja miatt, így jelenleg csak egy viszonylag tág kronológiai besorolás alkalmazható.¹¹⁹ A kerámia-kronológia viszont finomítható a nagy felületű feltárások edénysorozatainak elemzésével és közreadásával, ugyanis itt egy-egy korszak edényformái, perem-típusai, díszítésmódjai szélesebb spektrumban és nagyobb szériaszámban fordulnak elő. Az M0-s autópálya feltárások kerámiaanyaga jó megfigyelési körülmények közt dokumentált települési objektumokból származik, nagyon kevés volt a bolygatott régészeti jelenségek száma, vagy a bizonytalan eredetű szórvány lelet. Az Árpád-kor egészét felölelő, 9. és 14. századi elemeket is tartalmazó, nagy mennyiségben feltárt kerámiaanyag alkalmas kronológiai és tipológiai vizsgálatokra.

Az alábbiakban az M0-s autópálya-nyomvonal és néhány további kisebb feltárás kerámiaanyagának kiértékelésével megpróbálom tovább bontani a hagyományosan korai, középső és kései fázisra osztott Árpád-kori kerámiaművesség korszakolását. Az előző fejezetben az egyes lelőhelyek abszolút keltezéséhez az Árpád-kori kerámia országosan egységes jellemzőit, a feltárásokon szórványosan felbukkanó érméket, illetve a szuperpozíciók tanulságait használtam fel. További lehetőségeket tartogat azonban az azonos korú lelőhelyeink kerámiaanyagának összehasonlító elemzése. A keltezett leletegyüttesek segítségével nyomon követhetjük a Pesti-síkságon az Árpád-kori kerámiaművesség változásainak, átalakulásainak sajátosságait, és ezek alapján kísérletet tehetünk egy regionális kerámiatipológia kidolgozására. Az Árpád-kori kerámia nyersanyagának petrográfiai-ásványtani vizsgálata segít csoportokra bontani a makroszkopikusan nehezen differenciálható forrásanyagot, különösen akkor, ha az anyag töredékessége miatt formai alapon nem állíthatunk fel típusokat, továbbá olyan problémakörök tárgyalását is lehetővé teszik, mint az edényégetés technológiai sajátosságai, vagy a termelés szervezeti keretei, melyekről viszonylag keveset lehet olvasni a vonatkozó szakirodalomban.

Régészeti forrásanyagunk információ értékét több tényező is befolyásolja, melyeket az elemzés során mérlegelni kell. Nagyon esetleges, hogy mi marad ránk az egykori anyagi kultúra teljességéből. Nem biztos, hogy egy adott településen az egykori élet súlypontja az általunk vizsgálható objektumokra esett. Eleve csak töredékét találhatjuk meg az egykori települési struktúráknak – gondoljunk csak a földfelszíni építményekre. Teljes falvakat csak kivételes esetekben vizsgálhatunk, jellemzőbb, hogy házakat, házcsoportokat tárunk fel. A leletek esetünkben békésen felhagyott, gondosan kiürített településekről származnak, tehát földbekerülésük idején már használaton kívüli edények töredékei voltak, ezért egyik településen sem rekonstruálhatjuk az egykori háztartások teljes edénykészletét.¹²⁰ A települési objektumokból származó kerámialeletek kronológiai értékét erősen befolyásolja az objektumok betöltésének, vagy természetes betöltődésének és a leletek bekerülésének nehezen rekonstruálható folyamata.¹²¹ Egy földbe mélyített ház

¹¹⁹ TAKÁCS 1993, 448–449; TAKÁCS 2009, 239; TAKÁCS 2012, 145–148.

¹²⁰ A régészeti kutatás számára viszonylag ritkán adódik lehetőség olyan települést vizsgálni, melyet értékeik hátrahagyásával hagytak fel lakói. Egyik, régészeti szempontból szerencsés példa a 10. századi borsodi település, melynek tűzvészben elpusztult házaiból teljes edénykészletek kerültek elő (WOLF 2003, 86; WOLF 2006, 47).

¹²¹ TAKÁCS 2012, 145–146.

betöltéséből előkerülő emlékanyag nem az építmény használatáról tanúskodik, hanem inkább utóéletéről, és tartalmazhat az építmény életénél korábbi és későbbi leleteket is. Nagyon fontos, hogy elkülönítsük a tényleges használattal egykorú és biztosan az adott objektumhoz tartozó, a padlóba, járósíntekbe taposott leleteket az építmények használatával nem feltétlenül egyidős, a betöltésből származó leletektől, mert ezek előkerülési helye nem feltétlenül azonos az eredeti felhasználásuk helyével.¹²² Amikor azonban ez így is történt (például Üllő 7. vagy Vecsés 67. lelőhelyek házai esetében), ismét azzal a problémával találtuk szembe magunkat, hogy a leleteket nem tudjuk száz-százötven évnél precízebben korszakolni. Az építmények keltezését általában segíteni szokták a belső kemencék sütőfelületébe tapasztott kerámiatöredékek, ásatásainkon azonban mindössze egy ilyen típusú hőtartó réteggel rendelkező tüzelőberendezés került elő: Vecsés 67. lelőhelyen az 1301. ház agyagból épített kemencéje (*18, 120, 206. képek*). A sütőfelületébe tapasztott kerámiaanyag azonban formailag teljes egészében megegyezett a ház betöltéséből előkerült kerámiatöredékekkel (*277, 279–280. képek*).

A kerámia kronológia nem alkalmas arra, hogy meghatározhassuk, mennyi idő telt el egy ház vagy házcsoport létrejötte és felhagyása közt. Üllő 1. és Üllő 2. lelőhelyek házait például a 11. század végére–12. századra keltezhetjük. Ezen az időszakon belül – a kevés kerámiaanyag alapján – a tényleges megtelepedés maximum egy-két évtized lehetett, de lehet, hogy csak néhány év. A két lelőhelyen nagyjából ugyanannyi házat és egyéb objektumot tártunk fel, de Üllő 1. lelőhelyen öt-hatször több kerámiatöredék került elő, mint Üllő 2. lelőhelyen. A leletek intenzitása, az edényformák gazdagodása Üllő 1. lelőhelyen valószínűleg a hosszabb idejű használatot jelzi, de teljes biztonsággal nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy egyszerűen egy nagyobb létszámú közösség népesítette be a települést ugyanannyi ideig.

A nyomvonalon nem került elő honfoglalás kori temető, így nincs sírkerámiánk, ami az összehasonlító elemzés révén a kora Árpád-kori edények finomabb kronológiai besorolását lehetővé tehetné. Nem találunk továbbá mázas edénytöredékeket, vagy kályhástermékeket, amelyek a 14. századtól kezdtek feltűnni falusias településeinken. A 10–11. századi objektumokból a kerámiával együtt nem került elő olyan kísérőlelet, amelynek segítségével a két évszázados időhatárt valamelyest szűkíthettük volna. A fémleletek, pénzek a 11. század végétől–12. század elejétől jelennek meg a leletanyagban. A datálást megkönnyítik az érmék, de esetünkben ezek sem tarthatók abszolút korhatározó értékűnek, hiszen Üllő 2. lelőhely Kálmán verete (CNH I. 49: 247. *kép 1*) árokból származott, ami az egyéb objektumoknál – például egy háznál – hosszabb ideig is használatban lehetett. Vecsés 4. lelőhelyen humuszolás során került elő egy másik Kálmán denár (CNH I. 49), de a feltárások egyetlen Árpád-kori objektumot sem eredményeztek. Üllő 1. lelőhely pénze (CNH I. 98: 257. *kép 1*) a feltárást megelőző terepbejárásból származik, így nem köthető konkrét objektumhoz. Vecsés 97. lelőhely III. Béla verete (CNH I. 101: 291. *kép 1*) szórvány, míg a Halomegyháza templománál előkerült bécsi fillér (II. Albrecht 1330–1358 között, Bécsben kibocsátott pfennigje) szintén terepbejárásból származik és nem ásatásból. A településrészek relatív kronológiájához viszont a pénzek jól felhasználhatók. A mindennapok során használt fémeszközök formáit a funkcionalitás határozza meg és általában alig változtak az Árpád-kor, esetenként a teljes középkor folyamán, így a szórványosan előkerülő kések, ollók, balták, sarlók sem segítettek érdemben a datálást. Településeink keltezésében nem segítettek az írott források sem: csak a Vecsés külterületén elhelyezkedő Halomegyházát említik oklevelek, de olyan időszakban, mikor a település régészeti adataink szerint már több száz éve létezett.¹²³

Az összehasonlító elemzésbe külső párhuzamként bevonható leletegyüttesek száma erősen korlátozott. A távolabbi tájegységeken feltárt települések anyagai, tekintve a regionális sajátosságokat, használhatóak ugyan analógiaként, de nem alkalmasak finomabb kronológiai meghatározásokra.¹²⁴

¹²² MACHÁČEK 2010, 42.

¹²³ Ld. 5. fejezet!

¹²⁴ Különböző régiók kerámiaművességének változásait, fejlődését nem szabad feltétlenül azonos üteműnek gondolnunk (HOLL 1963, 81).

3.2. MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉSEK AZ ÁRPÁD-KORI KERÁMIA OSZTÁLYOZÁSÁHOZ

A kronológiai értékelés során az azonos jellemzőkkel bíró edények megnevezésére, illetve egymástól való megkülönböztetésére két alapkategóriát alkalmaztam: az egyik a *csoport*, másik a *típus*. Kerámiacsoportokat létre lehet hozni az edényformák, a funkciók, a peremkiképzés, a díszítési technikák, a készítéstechnika és a nyersanyag vizsgálatának szempontrendszerei szerint, ez tehát egy elég tág értelmű gyűjtőfogalom. Egy tipológiai rendszer alapkategóriája a *típus*, aminek jelentéstartalma valamivel több kifejtést igényel. Az alábbiakban az M0-s autópálya-nyomvonalon előkerült edényeket próbálom tipológiai rendszerbe illeszteni, a kísérlet tehát regionális igényű. Célom a kerámia-kronológiai vizsgálatok megkönnyítése. Csakis egy bővíthető, rugalmas felosztást érdemes létrehozni, hiszen az ásatások révén egyre bővülő forráscsoportban újabb edénytípusok bukkanhatnak fel, melyek módosíthatják a tipológiát, és mindig lesznek kivételek, vagy átmeneti formák.¹²⁵

Árpád-kori kerámiatipológia – a cserépbográcsokat,¹²⁶ a kislalföldi régiót¹²⁷ és a 10–11. századi sírkerámiát¹²⁸ leszámítva – nem készült, noha több régióból is rendelkezésünkre állnak anyagközlések. Jóval erősebb hagyománya van az edénytípusok osztályozásának a késő avar kori – 9. századi időszak leletegyütteseiben. A tipokronológiai módszertani alapvetés ebben a korszakban is várat még magára, de a legtöbb kutató kialakított magának egy stabil, követhető szempontrendszert anyagközlései során. A szempontrendszer és az erre épülő elemzés igencsak változatos, annak függvényében, hogy az adott szerző kérdésfelvetése inkább kronológiai, vagy technológiai jellegű. A teljesség igénye nélkül említek itt meg néhány meghatározó fontosságú tanulmányt. Szőke Béla Miklós a Körös-vidék kora középkori – Árpád-kori településkerámiájában különítette el a késő avar korra – 9. századra keltezett csoportot, melyben dominálnak a kézzel formált edények, míg a honfoglalás kori – Árpád-kori csoportban csak kézikorongolt edények fordulnak elő.¹²⁹ A két horizont elkülönítését azóta is meggyőzőnek tartja a kutatás, kronológiai kereteinek finomítása azonban még ma is zajlik. Bálint Csanád az edények formai sajátosságainak értékelése, a peremtípusok elkülönítése, valamint a méretbeli különbségek meghatározása után, fenti szempontok együt-

¹²⁵ Régészeti tipológiai rendszerek alkotásának módszertanához ld. HOLL 2009, 119–126. A kora középkori – Árpád-kori kerámiatipológiához ld. továbbá MACHÁČEK 2010; TAKÁCS 2012, 157–160.

¹²⁶ TAKÁCS 1986.

¹²⁷ TAKÁCS 1996.

¹²⁸ Merva 2014. Merva Szabina a 10–11. századi sírkerámiát edénytípusokra (fazekakra – ’*jar*’ angol fordítással –, tálakra, hengeres nyakú edényekre, stb.) osztotta, majd ezeket formai szempontok szerint tagolta tovább altípusokra. A fazekak besorolásánál a magasság és legnagyobb szélesség arányait vette alapul, így születtek meg a gömbös testű, a nyúlánk, és a kettő közt átmenetet képező, jobb híján „normális”-nak nevezett fazekak. Egy további altípust alkotnak a széles szájú fazekak, itt tehát már egy másik osztályozási szempont érvényesül. Bár ez utóbbi csoport edényei besorolhatóak lennének az előbbi három altípusba is, mint utóbb kiderül, csak ennek van többé-kevésbé elkülönülő területi és kronológiai kiterjedése. A változatos megformálású anyag ennél finomabb tipológiai besorolást is lehetővé tenne egy összetettebb szempontrendszer alkalmazásával. Az így keletkezett tipológia nem tükrözi sem a kronológiai, sem a regionális különbségeket, ugyanakkor egymáshoz nagyon hasonló edények a felosztásban külön altípusokba kerültek, míg máskor egy-egy altípuson belül a legkülönfélébb formájú és méretű edények vannak együtt. Az ibrány-esbóhalmi 165. sír körte formájú edénye például teljesen különbözik az altípus összes többi edényétől. Nem tudni, hogy a gáva-vásártéri 18. sír edénye, vagy a miskolc-repülőtérsi szórvány nyúlánk alakjukkal miért kerültek be a gömbös testű edények közé, és az ibrány-esbóhalmi 164. sír ténylegesen gömbös testű edénye miért a normális edények közt szerepel, vagy miért van a nagyhalász-kiszombori 1. sír vállas bögréje a nyúlánk fazekak közt? Több edény tipológiai besorolása nincs megadva, például a Tiszacsege-Rákóczi utcai különleges formájú fazéké. A kistokaj-homokbányai szórvány két típusnál is megjelenik, de a képtáblákon csak egy edényt láthatunk. A bodroghalom-eresztevényhomoki 25. sír edénye ránézésre sokkal inkább illeszkedik az 1. altípusba, mint a 2-ba.

¹²⁹ SZŐKE 1980, 182–189.

tes értékelésével határozott meg fazéktípusokat az eperjesi késő avar kori telepkerámiában.¹³⁰ A készítési technika, adalékanyagok, felületkezelés, égetés precízebb vizsgálata idővel egyre inkább kezdett meghatározóvá válni a leletegyüttesek értékelésében,¹³¹ de a legkifejezettebben Herold Hajnalka munkáiban érvényesült.¹³² A nyersanyag szintjén vizsgálódva olyan technológiai csoportokat határozott meg, melyek az egyes elkülönülő települési fázisokat voltak hivatottak képviselni. A technológiai szempontú elemzés igen erős jellegzetessége a friss anyagközléseknek. A kompolt-kistéri-tanyai kézzel formált és utánkorongolt cserépbográcsok publikációjában, tekintettel a tárgy típusnak hosszú évtizedek óta szentelt kiemelt figyelemre, a készítéstechnikára, nyersanyagra, díszítésre és az analógiák értékelésére is kiterjedő okfejtés után fogalmazta meg formai-tipológiai következtetéseit az anyagot közlő szerzőpáros.¹³³ Tisztán formai alapon osztályozta a Keszthely-fenékpusztai edényeket Szőke Béla Miklós.¹³⁴ Az analógiákkal megtámogatott csoportosítás kronológiai jellegű következtetéseket is lehetővé tett. Ha a mai országhatárokon túlra tekintünk, meg kell említenünk a kora középkori régészeti kutatások egyik jelentős fórumát, a Mikulčice névvel fémjelzett nemzetközi konferenciasorozatot és kiadványait (Internationale Tagungen in Mikulčice). Az első kötet a Közép-európai szláv kerámiával foglalkozik a 8–11. században, a tanulmányok közt magyarországi anyagközlést is olvashatunk.¹³⁵ Szintén nemzetközi szerzői és szerkesztői stáb jegyzi a pozsonyi egyetem kiadványaként megjelent, a kerámiaelemzés módszertanával foglalkozó kötetet, melyben Jíří Macháček foglalkozott a kora középkori települések kerámiaanyagával.¹³⁶ Tipokronológiai rendszerek kidolgozására késő középkori – újkori régészeti anyagok esetében is történtek kísérletek, és ezek a népi kerámia csoportosítási szempontjait vették alapul.¹³⁷

Az egységre törekvés jegyében magam is a néprajzi kerámia felosztási szempontjait követtem,¹³⁸ kiegészítve egyrészt a kora középkori, másrészt a késő középkori – újkori anyagcsoportok rendszerezésének tanulságaival. A felosztási szempontrendszer és alkalmazott kategóriák átültetése nem egyszerű, hiszen az Árpád-kori és a késő középkori – kora újkori kerámiaművesség közt legalább akkora különbség van, mint a késő középkori – kora újkori és népi kerámia között. Köztudomású, hogy a régészeti kerámiaanyag sokkal kevésbé differenciálható a népi kerámiánál. Fokozottan igaz ez az Árpád-kori kerámiaanyagra, ahol az egyediségnek, reprezentációnak, specializációnak sokkal kevesebb tere nyílt. Ez látszólag leegyszerűsíti a feladatot, hiszen kevesebb edénytípussal kell számolnunk. Vannak azonban olyan edénytípusok, melyek már nincsenek jelen a késő középkorban, a néprajzi anyagban még kevésbé, ezért besorolásuk külön mérlegelést igényel. A létező, de egyébként is inkább csak formálódó modellek tehát nem alkalmazhatóak az Árpád-korra változtatások nélkül. A struktúra módosítása mellett a népi kerámia terminológiáját helyettesíteni kellett az Árpád-kori kerámia nevezéktanával. Ez utóbbi sem teljesen problémamentes, gondoljunk csak a kifizék – bögre – csupor, a fazék – szilke, valamint a csésze – tálka, egymást részben fedő jelentéstartalmú terminusokra.¹³⁹

Kerámia leletegyüttesek tipológiáját a leletek technológiai és morfológiai sajátosságainak meghatározásával és csoportosításával lehet elkészíteni. A technológiai szempontú vizsgálatok elemei a készítési technika, a nyersanyag, az adalékanyag, az égetési eljárás. Morfológiai sajátosságok az edény- és perem-

¹³⁰ BÁLINT 1991, 36–41.

¹³¹ VIDA 1996, 329.

¹³² HEROLD 2004; HEROLD 2006.

¹³³ TAKÁCS–VADAY 2012.

¹³⁴ SZŐKE 2011, 532–534.

¹³⁵ MÜLLER 1994.

¹³⁶ MACHÁČEK 2010.

¹³⁷ F. LAJKÓ 2010; VIZI 2010.

¹³⁸ IGAZ–KRESZ 1965.

¹³⁹ Az elemzés során azt a terminust alkalmaztam, melyet a szakirodalom leggyakrabban használ az adott edénytípus leírására. Terminológiai kérdésekhez ld. TAKÁCS 1996, 174–176.

formák. A díszítés, utólagos felületkezelés egy további osztályozási szempontot képez. Egy leletegyüttes tipológiai rendjét külső analógiákkal lehet finomítani, illetve hitelesíteni. A kora középkori leletegyüttesek vizsgálatában a technológiai sajátosságok hangsúlyosabban jelennek meg, mint a későbbi időszakban. A készítés technológiájára vonatkozó adatokat azonban elég nehéz érvényre juttatni a régészeti interpretációban. Egyrészt azért mert a készítési technikák (kézzel formált, lassú-, illetve gyorskorongolt edények előállítás) csak hosszú évszázadok alatt változtak, másrészt mert a nyersanyagok, adalékanyagok és égetési körülmények egzakt meghatározásához természettudományos vizsgálatok szükségesek, amelyek nem minden esetben hozzáférhetőek. A morfológiai sajátosságokat azonban egyszerű rajzi ábrázolásokon is meg lehet jeleníteni.

A késő középkori és újkori (néprajzi) kerámiaanyagok esetében alapvetően kétféle megközelítési mód vált jellemzővé: a forma és a funkció szerinti csoportosítási eljárás.¹⁴⁰ A régészeti korú anyagokra az előbbi alkalmazható jobban, hiszen egy-egy edény funkciójának pontos megállapítása nehézségekbe ütközik, különösen akkor, ha az töredékesen marad ránk, és feltételezhetjük, hogy egy-egy edény többféle funkciót is betöltött.¹⁴¹ Elkerülhetőek így azok az Árpád-kor kontextusában vitára okot adó megfogalmazások, mint például az „asztali edények”.¹⁴² Fontos azonban megjegyezni, hogy az edényformát elsősorban annak funkciója határozza meg, és másodsorban a gazdasági-társadalmi környezet, fazekashagyományok, vagy divat. Az M0-s autópálya-nyomvonalon előkerült Árpád-kori edények formai felosztását és kronológiai besorolását egy összesítő táblázaton tüntettem fel (*1. táblázat*).

Formai alapon a népi kerámiát két nagy csoportra osztják: laposedényekre és fennálló öblösedényekre.¹⁴³ Egy harmadik csoportot alkotnak a kályhás munkák, melyeket az általunk vizsgált korszakban figyelmen kívül hagyhatunk. Léteznek azonban egyéb kerámiatárgyak, mint például az orsókarikák, padlótegélák, stb. Ezek a tárgy típusok azonban feltárásainkon elenyésző számuk miatt irrelevánsak voltak, ezért csak az edényekre összpontosítottam. A két fő kategória további edénycsoportokra osztható: a laposedények tálasedényekre és sütőedényekre, a fennálló öblösedények fazékfélékre (nyak nélküli öblösedények) és korsófélékre (öblösedények nyakkal). Már a késő középkori – kora újkori anyagok feldolgozói is problematikusnak tartották a fedők besorolását,¹⁴⁴ ezek funkcionálisan a főzőedényekhez és a tárolóedényekhez egyaránt kapcsolhatóak, de a formai felosztásban egyértelműen a laposedények közé sorolandóak. Sütőedény (tepsi, lábos) az M0-s autópálya-nyomvonalon nem került elő, ezért ezt a kategóriát, ha egyéb leletegyüttesek esetén fenn is tartjuk (például sütőtálaknak), most üresen kell hagynunk. Nem egyértelműen eldönthető a bográcsok hovatarozása. Legtöbb típusuk formailag besorolható lenne a fazékfélék közé, hiszen jórészt nyak nélküli öblösedények, de vitára adhatnának okot például a vödörszerű bográcsok. A bográcsok formailag és funkcionálisan annyira összetettek, hogy nem lehet a fazékfélék alá sorolni őket. Mennyiségük és az Árpád-kori kerámiaművességben betöltött jelentőségük egyaránt azt indokolja, hogy

¹⁴⁰ HOLL 2009, 125; F. LAJKÓ 2010, 799–802; VIZI 2010, 828–830.

¹⁴¹ Nem véletlenül, a késő középkori anyagok feldolgozói is a tiszta formai felosztást tekintették a követhető útnak (VIZI 2010, 828). Wolf Mária a borsodi 10. századi edényeket szintén elsősorban formai szempontból elemezte (WOLF 2013, 755). Az Ausztria területén előkerült középkori és újkori kerámialeletek rendszerezésére alakult kutatócsoport szintén a formai felosztást tekintette elsődlegesnek és a hierarchikus felosztás harmadik szintjén kapott szerepet a funkcionalitás (HANDBUCH 2010, 56–65). Vegyes szempontrendszer (készítési technika és forma) alkalmazott Takács Miklós a bográcsok felosztása során (TAKÁCS 1986). Tipológiáját a kutatási adatok megszorodásával később finomította (TAKÁCS–VADAY 2012, 749). Van példa azonban az elsősorban funkcionális szempontú felosztásra is: Jankovich B. Dénes főzőedényekre, asztali edényekre és más, cserépből készült használati tárgyakra osztotta a békési mikroregionális kutatások során feltárt lelőhelyek Árpád-kori kerámiaanyagát (JANKOVICH–SZATMÁRI 2013, 206).

¹⁴² TAKÁCS 1993a, 209; TAKÁCS 1996, 170; TAKÁCS 1997, 208. E terminológiával kapcsolatban Wolf Mária fogalmazott meg kritikát (WOLF 2006, 49).

¹⁴³ IGAZ–KRESZ 1965, 90.

¹⁴⁴ F. LAJKÓ 2010, 801–802; VIZI 2010, 833.

külön edény családnak tekintjük őket. Hierarchiailag tehát ugyanabba a kategóriába sorolhatóak, mint a fazékfélék és korsófélék. A bográcsoknál problémásabb a hengeres nyakú edények családja, osztályozásuk további vizsgálatokat igényel.¹⁴⁵ Ha a formai rendszert következetesen akarjuk alkalmazni, a pohárféléket ugyanígy külön kategóriának kell tartanunk a fennálló öblösedényeken belül. A poharak, serlegek tipikus funkcionális csoportot alkotnak, és ha ez lenne az elsődleges felosztási szempont, akkor a többi folyadék-tároló mellé (korsó, kancsó, palack) lennének sorolhatóak. A funkció itt ugyanakkor jól meghatározható formákkal társul, tehát nincs akadálya, hogy a fazékfélék, korsófélék, bográcsfélék mellé rendezzük őket, a talpas öblösedények kategóriát alkalmazva összesítő megnevezésükre.

1. táblázat. A Pesti-síkság 9–14. századi edényeinek formai és kronológiai besorolása.

Sötéttel szedve a bizonytalan keltezésű leletek

Table 1. Formal and chronological classification of the 9–14th century pottery of the Pest Plain.

Finds with uncertain dating are marked in grey

		9. század	10. század	11. század	12. század	13. század	14. század
Tálasedények	Tálak						
	Csészék						
Fedők							
Sütőharangok							
Fazékfélék (nyak nélküli öblösedények)	Fazekak						
	Kisfazekak (bögrék)						
Korsófélék (öblösedények nyakkal)	Korsók						
	Kancsók						
	Palackok						
Pohárfélék (talpas öblösedények)	Poharak						
Cserépbográcsok	Vödörszerű cserépbográcsok						
	Fémüstöt utánzó cserépbográcsok						
	Fazékszerű cserépbográcsok						
Bordázott nyakú edények							

A további felosztással immár eljutunk az alapvető Árpád-kori edénytípusokhoz: a tálasedények közé tartoznak a tálak és csészék, a fazékfélékhez, a fazekak, kisfazekak/bögrék, a korsófélékhez a korsók, kancsók,

¹⁴⁵ TAKÁCS 1997, 209–210; TAKÁCS 2012, 159; WOLF 2006, 52; WOLF 2013, 758–759, 16. lábjegyzet. Jankovich B. Dénes véleménye szerint korai lenne még a bordás nyakú edények tipológiai osztályozása (JANKOVICH–SZATMÁRI 2013, 222). A problémáról bővebben a 3.7. alfejezetben írtam.

palackok, a bográcsfélékhez a jól ismert bogrács alaptípusok. A hierarchikus felosztás e harmadik szintjén a formát egyre inkább a különböző funkciók határozzák meg. A kronológiai szempontú elemzés révén az edénytípusokat is további típusokra lehetett osztani, elsősorban a fazekakat. A fazéktípusok megalkotásánál szintén a formai szempontokat (az edény alakja és peremkiképzése) részesítettem előnyben. A típusnak időbeli és térbeli kiterjedése van, tehát meghatározásához együttesen figyelembe kell venni a keltezés, elterjedést és a formát. Egy típusba a felosztásom szerint analóg edények tartoznak, melyeknek kronológiai helyzete és térbeli elterjedése megegyezik. A díszítések és esetlegesen a nyersanyag jellegzetességei szerint a típusokon belül variánsokat lehet felállítani. Egyetlen olyan fazéktípus volt, ahol a nyersanyag volt az elsődleges osztályozási szempont: a vöröses narancssárgára égő anyagú fazekak csoportja a kora Árpád-korban. Ezt a típust leszámítva az összes fazéktípuson belül a nyersanyag nem volt specifikus, hanem a lokális nyersanyag lelőhelyek kiaknázási lehetőségeinek függvénye, vagyis a típuson belül is változó. A fő fazéktípusok meghatározásán túl a variánsok jellemzését csak korlátozottan tette lehetővé a forrásanyag mennyisége.

3.3. AZ ALFÖLD A HONFOGLALÁS ELŐTT

A korai magyar történelem szempontjából rendkívül fontos, de nehezen rekonstruálható településtörténeti folyamatok zajlottak le a 9–10. századi Kárpát-medencében. A 9. század előtt még egy életerős politikai formáció, az avar kaganátus uralta a térséget, majd a 10. századi előzmények után az új évezred legelején megalapították a keresztény magyar monarchiát. Ebben az időszakban gyökeresen átalakult a Kárpát-medence népi összetétele, politikai berendezkedése és kulturális arculata. A politikai eseménytörténet szálait igen körülményesen lehet felfejteni, de még nehezebb a régészeti forrásanyagban megragadni az etnikai és kulturális változásokat, mert egyrészt kevés az adat, másrészt azokat ellentmondásos értékelések, koncepciók terhelik. Mégis, az avar népesség sorsát és a magyar honfoglalás településtörténeti hatásait illetően eddig megalkotott és jelen pillanatban is csak szaporodó narratívák helyességét hosszú távon a régészeti leletek és jelenségek világíthatják meg. A Pesti-síkságon lezajlott nagy felületű feltárások révén egyedi lehetőségünk nyílik a 9. századi őshonos lakosság és a magyar falurendszer kialakulásával kapcsolatos problémák tárgyalására.

Az időszakot meghatározó legjelentősebb eseménysorozat a magyarság megjelenése a Kárpátoktól nyugatra (862, 881), melyet hamarosan követett új hazájuk területének elfoglalása a század vége felé, és végül megtelepedésük, berendezkedésük a 10. század folyamán. Megfelelő mennyiségű anyagközlés híján egyelőre csak elvettve találunk utalást arra a kérdésre, hogy milyen hatást gyakorolt ez a feltehetően mélyreható demográfiai és etnikai változásokat hozó, jelentős történeti fordulópontként kezelt esemény a korabeli települési struktúrára. A Kárpát-medence már az őskortól folyamatosan fogadott be keletről érkező népesség-hullámokat. Az utolsó betelepülők egyike a magyarság volt, akik – a hunokkal és az avarokkal ellentétben – sikeresen reagáltak a gyorsan változó politikai és kulturális kihívásokra, és akiknek finnugor, nem indoeurópai nyelve a Kárpát-medence központi területein a mai napig domináns. A magyarok megjelenése lokális településrégészeti probléma, de olyan általánosabb jellegű kérdéseket vet fel, melyek jelentősége túlmutat a jelzett földrajzi egység határain. Mi történik az őshonos lakossággal egy új nép területhódítása esetén? Asszimiláció, akkulturáció, vagy annihiláció? És mi történik a hódítókkal? Mennyire maradhatnak önmaguk az új viszonyok közt, vagyis milyen hatással volt az új környezet társadalmi-gazdasági berendezkedésükre és ez hogyan jelenik meg a régészeti emlékanyagban?

A honfoglalás után 100 évvel alapított keresztény monarchia korai időszakának írott forrásai és a korai helynevek alapján egységes, nagy népességszámú magyarul beszélő lakosságot feltételezhetünk, legalábbis a központi területeken.¹⁴⁶ Természetes kellene, hogy legyen egy teljesen új anyagi kultúra és települési

¹⁴⁶ ENGEL 2001, 6.

rendszer megjelenése a honfoglalással együtt. A régészeti anyagot vizsgálva ezen a ponton azonban ellentmondásos adatokat találunk. A 10. századi temetőkben látványosan jelenik meg a honfoglaló fegyveresek gazdag felszerelése és asszonyaiknak nemesfémekkel díszített ruházata és ékszerei. Egy sztyeppi jellegű, lovasnomád nép anyagi kultúrája, a nyugati írott forrásokból ismert marcona harcosok, akikkel büszkén azonosította a magyar ősokeket a 19. század nemzeti romantikus szemlélete. Egy évszázaddal későbbi felismerés volt, hogy a jóval nagyobb lélekszámú köznépi jellegű temetők egyszerű mellékletekkel, vagy melléklet nélkül eltemetett, alacsonyabb társadalmi státusú populációja is része volt a magyar népnek.¹⁴⁷ Az elit gazdagságának azonban a korabeli településeken szinte semmi nyoma nincs. A földbe mélyített veremházakkal jellemezhető falvak százait dokumentáljuk, melyek feltehetően a köznép és középréteg lakhelyeként szolgáltak, de a 10. századi elit lakhelye számunkra egyelőre ismeretlen. Amíg a gazdag sírleletek alapján a honfoglalók első és második generációját próbálják elkülöníteni, a településeket nem, vagy alig tudjuk keltezni a 9–10. századokon belül, sok esetben a 11. századot is ide számíthatjuk, mert elenyésző a jellegzetes, keltező értékű tárgyaink, fémleleteink, vagy pénzeink száma, melyek pontosabban kijelölhetnék a falvak használati idejét, megszületését és felhagyását.¹⁴⁸ A településrégészet egyre erőteljesebb kibontakozásával csak az utóbbi években merült fel a kérdés: el lehet-e egyáltalán különíteni az első honfoglaló magyar településeket a kora középkori települési struktúrákban, és ha igen, milyen ismérvek alapján?

Ha meg akarjuk érteni, mit jelentett a Kárpát-medence településtörténetében a magyar honfoglalás, foglalkoznunk kell a 9. századi őshonos lakossággal és települési viszonyaival. A 9. századi Kárpát-medence politikailag széttagolt, népi összetételét tekintve többszínű volt és ennek következtében anyagi kultúrája sem volt homogén és feltehetően települési struktúráinak fejlődése is más-más úton haladt a különböző régiókban. Amint arra az utóbbi időben többen utaltak,¹⁴⁹ a mikroregionális kutatások fedhetik fel azokat a sajátosságokat, melyek az egyes populációk anyagi kultúrájában megragadhatóak, és e sajátosságok megismerése után lehet óvatosan visszakövetkeztetni a kulturális kapcsolatokra, migrációra, társadalmi és gazdasági státuszra, vagy netán etnikai különállásra.

Nagy Károly 8. század végi hadjáratait és a belső politikai válságot követően pár évtizeden belül a Dunántúlon az avar uralom helyett véglegesen berendezkedett a Karoling adminisztráció. A kultúraváltás fokozatosan zajlott le, a lassú akkulturációs folyamatot érzékletesen szemléltetik az elmúlt évtizedek régészeti kutatásai. A Dunántúl Karoling-korának anyagi kultúrája a domináns kultúrához való alkalmazkodás lenyomata.¹⁵⁰ A Dunától északra Mojmir szláv fejedelem fellépésétől (820-as évek) I. Szvatopluk fejedelem haláláig Moravia elég jelentős politikai hatalmat képviselt ahhoz, hogy a dunántúli Karoling uralmat is fenyegetse. A bolgárok dunai kánsága a Dráva és a Száva alsó folyásánál a frankok szomszédja volt, ugyanakkor Erdély déli területeit is befolyása alatt tartotta. Ami az Alföldet illeti, az írott források hiánya tág teret engedett a különböző történeti narratíváknak. Jeles történész és régész szaktekintélyek nyomán hazánkban sokáig az volt az uralkodó felfogás, hogy Nagy Károly és a bolgár Krum hadjáratai a teljes avar lakosságot megsemmisítették, és az Alföld a 9. század folyamán jóformán üresen tátongott, a szomszédos birodalmak peremvidéke volt.¹⁵¹ Ezek a kora középkori államalakulatok több mai nemzet etnogenezisében is fontos szerepet játszottak és történelemszemléletünkben hajlamosak a hajdani nagyságot területi kiterjedéssel is érzékeltetni. Így például a bolgár uralom kiterjedését a Duna-Tisza közén egészen a Duna vonaláig és a Felső-Tisza-vidékre helyezik, másrészt a Morva Birodalomba tagolják a Nagyalföld egészét a 9. század második felében.¹⁵²

¹⁴⁷ SZÓKE 1962; LANGÓ 2007, 61–132.

¹⁴⁸ LANGÓ 2010; MERVÁ 2017, 524–525.

¹⁴⁹ RÉVÉSZ 2014, 112–117; SZENTPÉTERI 2014, 48; MADARAS 2017, 22.

¹⁵⁰ SZÓKE 2014, 25–35; SZÓKE 2014a, 33–34.

¹⁵¹ BÓNA 1984; GYÖRFFY-ZÓLYOMI 1994.

¹⁵² LANGÓ 2016; TAKÁCS 2016.

Az Avar Kaganátus felbomlása után a tömeges szláv jelenlét, térhódítás nem igazolható régészeti leletekkel, ugyanígy a bolgár térfoglalás sem.¹⁵³ A peremterületekről nyilván megindulhatott egyfajta vándorlás a belső részek felé. A szilárd avar uralom korábban kizárta a szlávok területfoglalását a Kárpát-medence belső részein. Több magyar kutató, régészek és történészek egyaránt, a fentebbi nézetekkel szemben azt vallják, hogy az Alföldet a 9. században ugyanaz az avar népesség lakta, mint korábban.¹⁵⁴ Innen csak egy lépés az a szintén többek által megfogalmazott következtetés, hogy ez a népesség Árpád magyarjaiba olvadva, azok köznépi rétegét gazdagították. A késő avar kor, avagy régészeti terminussal a griffes-indás kultúra kutatói sikeresen különítettek el olyan tárgytipusokat, jellemzően öntött övgarnitúrákat, melyek használata a 9. század elejére, első felére is áthúzódik.¹⁵⁵ Nehéz azonban kitölteni a magyar honfoglalásig tartó kulturális űrt. Az Alföldön hiányzik az a lelethorizont, ami a Dunántúlon Karoling hatásra jött létre. A 9. század első harmada után megfogyatkoznak a leletek; az avar lelőhelykataszter (ADAM) adatbázisában szórványosan felbukkanó 9. századi keltezők sok esetben nem állják ki az újraértékelés próbáját.¹⁵⁶

A régészeti kutatást tehát évtizedek óta foglalkoztatja az alföldi avarság 9. századi továbbélésének lehetősége.¹⁵⁷ Az elmúlt negyed században a tudományos álláspontokban lassú hangsúlyeltolódás zajlott le a kontinuitás javára. Szalontai Csaba szerint a szükségszerű paradigmaváltáshoz a természettudományos vizsgálatok mellett a 8–11. századi települések kutatására kell koncentrálni.¹⁵⁸ A teleprégészet eredményeit az adatok mennyisége és a kerámia keltezésének problémái miatt egyelőre nem igazán lehetett ehhez a kérdéskörhöz felhasználni. Kovács László nemrégiben sommásan állapíthatta meg: „...a Dunától keletre, ott, ahol egyelőre nincsenek kimutatva a 10. századig tovább élő kései avar lakosság temetői, ott egyáltalán nincsenek 9. századi telephelyek sem...”.¹⁵⁹ Ezt látszólag a Pest megyei régészeti topográfiai térképei és összefoglalói is megerősítik, melyek a 9. századot kihagyva, csak késő avar és honfoglalás kori, vagy kora Árpád-kori telephelyeket határoznak meg, ezzel önkéntelenül a 9. századi hiátus képzetét keltik.¹⁶⁰ Mindkét korszak emlékei a patakok völgyében, láncszerűen helyezkednek el. Köztudott, hogy a terepbejárásokon gyűjtött, apróra töredezett 8–11. századi kerámia nehezen köthető egy adott évszázadhoz, de van több elgondolkodtató régészeti emlékünks is, így például az isaszegi szárnyas lándzsa, a Mesterházy Károly által kutatott Szentjakab falu kerámiája, vagy a Jankovich B. Dénes által közölt újhartyáni teleprészlet.¹⁶¹ Nehéz elképzelni, hogy a topográfia kötetben említett több mint 170 telephely közül egy se lenne 9. századi, de bizonyítani nem lehet, tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy jelen pillanatban kutatóink nem tudják, vagy nem merik a rendelkezésre álló adatok alapján elkülöníteni a 9. századi anyagi kultúrát. Amíg tehát a Dunántúlon több csoportot lehetett körülhatárolni és sokféle kulturális hatást,¹⁶² az Alföld esetében a forrásanyag egyelőre nem enged meg hasonló differenciálást.

A kutatás nem adott egyértelmű választ arra, hogy a kései avarok megérték-e a magyar betelepülést és hogyan alakult a két nép viszonya. Az asszimiláció lehetőségét a temetők vonatkozásában vizsgálták, és a legtöbb kutató a felvetést elutasította, ugyanis azokban az esetekben, ahol egyazon temetőben van avar és magyar anyag is, a magyar temetkezések későbbiek és nem egyidejűek, a kontinuitás nem bizonyítható.¹⁶³

¹⁵³ SZALONTAI 2000, 285.

¹⁵⁴ SZŐKE 1994, 83; SZŐKE 1999, 94–95; OLAJOS 2004, 118; SZALONTAI 2018.

¹⁵⁵ SZALONTAI 1991; SZALONTAI 1995; SZALONTAI 2003; MADARAS 2017, 10; SZALONTAI 2018, 2. diagram.

¹⁵⁶ MÉSZÁROS 2017.

¹⁵⁷ SZABÓ 1966; BÓNA 1971, 324–334; SZŐKE 1991; MADARAS 2017.

¹⁵⁸ SZALONTAI 2018, 220–221.

¹⁵⁹ KOVÁCS 2014, 186.

¹⁶⁰ Az aszódi és gödöllői járásban a késő avar telepek száma 99 és 10 lelőhelyen igazolható a biztosan késői avar temetkezés. Honfoglalás, vagy kora Árpád-kori 72 telephely volt (MRT 11, 16.).

¹⁶¹ MRT 11, 304; MESTERHÁZY–HORVÁTH 1983; JANKOVICH 2009.

¹⁶² TOMKA 1994.

¹⁶³ BÓNA 1996, 39–40.

Egy anyaggyűjtés szerint a mintegy 4000 ismert avar lelőhely közt alig néhány temető van, amelyet mindkét népesség egyaránt és egyidejűleg használt.¹⁶⁴ A késő avar és a magyar temetők nem keverednek, a magyarság jellemzően új helyeket nyitott meg. Kovács László a honfoglalás kori és kora Árpád-kori temetők rendszerezése során olyan temetőtípusokat is meghatározott, melyeket még a 9. században nyitottak és megérték a magyar honfoglalást is.¹⁶⁵ Ezek jellemzően a morva törzsterületen, illetve a Karoling Pannoniában találhatóak. A Dunától keletre szembesülnie kellett a 9. századi temetők kis számával, de ezzel együtt maga is úgy vélte, hogy a késő avar települések és temetők megélhették és túlélhették a 895. évi eseményeket.

3.4. ÚJABB 9. SZÁZADI TELEPEK A PESTI-SÍKSÁGON

A Pesti-síkság földrajzi tájegység a 9. század politikai viszonyait tekintve, a frank *Oriens* tőszomszédságában, a Morva Fejedelemség közelében, az egykori avar törzsterületen található (*I. kép*).

Szöd, Nevelek-dűlő több egymással szomszédos lelőhely neve a közhiteles nyilvántartásban és Magyarország Régészeti Topográfiája 9. kötetében. A Nevelek-dűlő határrész területe ma mezőgazdasági művelés alatt áll, kisebb része legelő, vagy telepített erdővel fedett. Délnyugatról az Ilka-patak, északkeletről a Tece-patak határolja. Az Ilka-patak mentén húzódó vizenyős rétekből kiemelkedő homokdombokon, egymástól több száz méterre is megfigyeltek Árpád-kori kerámiatöredékeket (Szöd 22–23., 25–26. lelőhelyek) és ezek az Árpád-kori Nevel falu elkülönülő részeire utalhatnak.¹⁶⁶ A településnek Árpád-kori említése nem ismert, a késő középkorra viszont már elpusztult.

Szöd 26. és Szöd 36. lelőhelyeken a 2. sz. főút építését megelőzően 1995 őszén és 1996 tavaszán Dinnyés István vezetésével végeztek feltárást a Pest Megyei Múzeumok munkatársai. A 2. sz. főút nyomvonalára észak-északnyugati irányban haladva vágta a két elkülönülő homokdombon lehatárolt lelőhelyet. Szöd 26. lelőhelyen (nyilvántartási azonosító szám: 11712) a topográfiai munkálatok során viszonylag kis kiterjedésű, 80×150 m-es területen 8–9. századi kerámiatöredékeket találtak.¹⁶⁷ Szöd 36. lelőhelyet (nyilvántartási azonosító szám: 70959) az MRT 9. kötetének lezárása után, csak a 2. sz. főút építését megelőzően azonosították.

A munkálatok 1995 októberében egyszerre indultak mindkét lelőhelyen, de Szöd 36-on októberben csak a feltárást előkészítő humuszolás történt meg. A régészeti jelenségek nagyobb része itt késő avar kori volt. Szöd 26. lelőhelyen 41 objektumot bontottak ki év végéig, ezek közül a 20. gödör DVK kottafejes leleteket tartalmazott. A 35. kút, 41. gödör, valamint a 34., 39., 42. árkok késő avar koriak voltak. A telepobjektumok többsége, köztük az öt földbe mélyített lakóépítmény Árpád-korinak bizonyult.¹⁶⁸ A következő év tavaszán főleg Szöd 36. lelőhelyen folytak feltárási munkák; az avar kori telep árokrendszerének részletét és két földbe mélyített építményt bontottak ki. Szöd 26. lelőhelyen a 117. objektumszámig jutottak el. Egy újkőkori gödör és egy 410 cm-es mélységig kibontott késő avar kori deszkabéléses kút mellett zömmel ismét Árpád-kori telepjelenségeket regisztráltak, melyek közt további öt földbe mélyített lakóépítmény is volt.¹⁶⁹ Mivel mindkét lelőhelyen ugyanazon korszakok emlékei kerültek elő és térben is szorosan kötődnek egymáshoz, valószínűleg az avar korban és az Árpád-korban is ugyanazon telepek elkülönülő részei lehettek. Az Árpád-kori lakóépítmények Szöd 26. lelőhelyen koncentráltak, Szöd 36. lelőhelyen néhány objektum volt az Árpád-korra keltezhető.

¹⁶⁴ SZENTPÉTERI 2014.

¹⁶⁵ KOVÁCS 2013, 515–518.

¹⁶⁶ MRT 9, 369.

¹⁶⁷ MRT 9, 370.

¹⁶⁸ Tragor Ignác Múzeum Adattár 1983–97.

¹⁶⁹ Tragor Ignác Múzeum Adattár 1993–98.

Vác vonzáskörzetében ez volt az első olyan megelőző feltárás, ahol Árpád-kori telepjelenségeket viszonylag nagy felületen sikerült megfigyelni. A korabeli hatalmi központnak számító váci püspöki székhely területéről egyelőre kevés leletegyüttes ismert a kora Árpád-korból,¹⁷⁰ a város környezetéből pedig egyelőre csak a topográfiai munkák során megtalált kerámiatöredékek közöltek. A szödi emlékmű felmérésére, a dokumentáció digitalizálására, tárgyrajkok és fotók elkészítésére, valamint a természettudományos vizsgálatokra 2015–2016-ban került sor.

Pest megyében itt nyílt először lehetőség ¹⁴C vizsgálatra a jelzett korszakon belül (2. táblázat). A vizsgálatot az MTA Atommagkutató Intézetének Hertelendi Ede Környezetanalitikai Laboratóriuma (HEKAL) végezte el.¹⁷¹ A vizsgálat a kontinuitás szempontjából negatívnak bizonyult, ugyanis a kijött értékek két különböző korszakot jelöltek ki. A négy vizsgált minta közül kettő középső Árpád-kori, egy késő avar kori és egy 9. századi intervallumot eredményezett. Ez utóbbi minta keltezése 780–860 cal AD (egy szigma) releváns témánk szempontjából. A késő avar kori és az Árpád-kori populáció valószínűleg nem érintkezett, de a kerámiaanyag alapján több objektum esetében feltételezhető, a 39. árok esetében nagy valószínűséggel igazolható volt a 9. századi használat.

2. táblázat: AMS ¹⁴C vizsgálati jegyzőkönyv szödi mérési eredményei (Debrecen, Isotoptech Zrt.)
Table 2. ¹⁴C dating results of the Szöd samples from the AMS report (Debrecen, Isotoptech Zrt.)

HEKAL minta kód	AMS ¹⁴ C mérés kód	Minta neve/kódja	Konvencionális ¹⁴ C kor (év BP) ($\pm 1\sigma$)	Kalibrált naptári kor (cal AD) ($\pm 1\sigma$)
I/1238/9	DeA-7927	Szöd, 26/35 kút	1280 \pm 19	680–770
I/1238/10	DeA-7933	Szöd 26/38 ház	941 \pm 20	1040–1150
I/1238/11	DeA-7934	Szöd 26/24 ház	918 \pm 19	1050–1160
I/1238/12	DeA-7935	Szöd 26/39 árok	1208 \pm 19	780–860

Az ásatási felszín egy hosszan elnyúló nyugati és egy arra merőleges, rövidebb keleti felületre oszlik (21. kép). A 8–9. századi teleprészlet gazdag kerámiaanyagának túlnyomó többsége két objektumból, a 35. kútból és a 39. árokból származott. Mindkét objektum a keleti felületen került elő. Az árok viszonylag széles, többszátú, ívesen kanyarodó objektum volt, melynek feltehetően csak egy kis szakasza esett a kisajátítási határon belülre. A kút szabálytalan kerek szájának átmérője nyelési szinten 260 cm volt, a talajvíz szintjét 313 cm mélységben érték el. Oldala lefelé haladva szűkült, alját kövekkel rakták ki. Az árokban 646, a kútban 435 tétel kerámiatöredék volt, valamint patics. A kerámiatöredékek alapján ugyanebbe a korszakba sorolható a 31. árok, a 33. gödör, a 34. árok, a 36. gödör, valamint a szintén jelentős mennyiségű kora középkori kerámiát tartalmazó 41. gödör 122 tétellel és a 42. árok 170 tétellel. Összességében jóval nagyobb mennyiségű kerámia került elő ebből a néhány objektumból, mint a későbbi, Árpád-kori településrészlet beásásaiból.

A korai időszaknál maradvány, a kerámia eszközkészletben dominálnak a vörösesbarnára és szürkésbarnára kiégetett fazekak és bögrék. Minőségük gyenge, foltosra égtek, oldalfaluk sokszor réteges törésfelületű. A 2015.3.39.22. fazék (297. kép 1) alakja a fenekét leszámítva teljesen rekonstruálható: széles szájú, vállas, vastag oldalfalú edény, melynek oldala lefelé haladva egyenletesen szűkül. Peremét kívül függőlegesen levágták. Hasonló megformálású, de jóval nagyobb méretű lehetett a 2015.3.39.55. fazék is (297. kép 5). A többi fazék válla inkább csapott volt (295. kép 5, 9–11), alakjuk eszerint hordószerű lehetett. Egyedi darab, talán csésze lehetett a fazekaknál szűkebb peremátmérőjű, majdnem feketére égett, utánkorongolt 2015.3.35.8. edény (295. kép 8), melyet elvékonyodó, lekerekített pereme alatt kiugró bordával, alatta

¹⁷⁰ RÁCZ 2015.

¹⁷¹ Szöd, Nevelek-dűlő lelőhely kerámiaanyagának feldolgozását és a radiokarbon vizsgálatokat az OTKA 104533 sz. projekt pénzügyi forrásaiból finanszíroztuk.

bekarcolt hullámvonallal díszítettek. Megvastagodó, kívül lekerekített, felül és belül síkozott pereme volt a tölcésesen szűkülő oldalfalú, széles szájú 2015.3.35.24. tálnak (295. kép 12). Hasonló, válltörés nélküli, ferde, vagy egyenes állású tálperemek a 39., 41., 42. objektumokban is voltak. Mind közül a legjobb minőségű a 2015.3.31.1. sárgára kiégett, homokos, csillámos anyagú, megvastagodó peremű tál a 31. gödörből (295. kép 2). A masszív, kézzel formált, durva kerámiazúzalékos anyagú, gyengén égetett, ovális keresztmetszetű 2015.3.39.276. és 2015.3.41.1. fültöredékek (298. kép 3; 300. kép 3) sütőharangok fogantyúi lehettek. Néhány bikónikus (298. kép 13, 300. kép 13) és lapított (300. kép 14) orsógomb tartozott még a kerámialeletek közé.

Az edények többsége kézikorongon készült, de rendkívül magas volt a pusztá kézzel formált edények aránya, a teljes mennyiség $\frac{1}{4}$ -ét tették ki (300. kép 4, 7–9, 15, 301. kép 9–10). Az edények nyersanyagában gyakori a durva szemcse, kavics, hozzáadott kerámiazúzalék, kevés a csillám. A fazekak peremét nem túl változatos módon tagolták, gyakran síkozták, néha lekerekítették. Az edényperemet benyomkodással (300. kép 8, 301. kép 9), vagy bevagdosással (300. kép 6) is díszítették. Gyakori a perembelsőre, vagy -külsőre karcolt hullámvonal köteg (295. kép 5; 296. kép 3, 10–11; 301. kép 7). A kézikorongolt edények felületét is hullámos és egyenes vonalköteg kombinációk fedik, de előfordul a ferde fésűs bebökődés (298. kép 2) és a bekarcolt szimpla hullámvonal (295. kép 8). Enyhe bordázás figyelhető meg a 2015.3.39.37. sárgára kiégett edény hengeres nyakán (296. kép 12). A ^{14}C vizsgálat eredményei mellett további fontos érv a 9. századi keltezés mellett, hogy mind a kútban (295. kép 1), mind az árokban (298. kép 8–9) találtak a szentjakabihoz hasonló, rácsmintás, bepecsételt felületű kerámiatöredékeket.

Mogyoródon, az M3 autópálya és 31 sz. út csomópontja építéséhez kapcsolódóan végeztünk feltárásokat 2016–2017-ben. Mogyoród, Mély-gáti lelőhelyen (nyilvántartási azonosító szám: 26169) tucatnyi beásás mellett egy viszonylag nagy, 1,5 ha kiterjedésű felületen dokumentáltuk a 20–30 cm vastag, kora középkori kultúrréteget. A szubhumusz alatti sötétbarna elszíneződésű rétegből és több beásásból (8., 11., 13. régészeti objektumok) is hullámos és egyenes vonalköteggel díszített kerámiatöredékek kerültek elő. A 13. árokban legalább négy különböző fazékhoz tartozó kerámiatöredékeket találtunk. Ezek közt volt egy kézzel formált, egyszerűen kihajló peremű, csapott vállú, kavicsal soványított, teljes profilú fazék (302. kép 1), valamint egy másik kézzel formált fazék néhány töredéke, de ugyanebből az árokból előkerült több vonalköteggel díszített oldaltöredék is, melyek két különböző kézikorongolt fazékhoz tartoztak (302. kép 2–3). Mindnek barna volt az alapszíne, alacsony hőmérsékleten égtek ki, és viszonylag vastag volt az oldalfaluk. 9. századi keltezésüket a kézzel formált és a kézikorongolt fazekak aránya, az edényformák, a díszítéstechnika és a 10–11. századi edényektől markánsan eltérő, erősen kavicsos soványítású nyersanyag valószínűsíti.

A fentiekben ismertetett leletektől egy kilométerre került elő a Mogyoród, Juhállás-dűlői hengeres nyakú, kétfülű edény.¹⁷² A leletek közti kapcsolat a jelentős távolság és a feltételezhető kronológiai különbség miatt is bizonytalan, de a lelőhelyek jellege hasonlít egymáshoz. Az M2 autópálya építéséhez kapcsolódóan, Szödliget, Csörögi-dűlő lelőhelyen (nyilvántartási azonosító szám: 71779) 2017-ben egy kisebb terület kutatására nyílt lehetőség egy homokdomb tetején.¹⁷³ Régészeti objektumokat nem találtunk, de a humusz alatt a domb teljes kiterjedésében végighúzódott egy olyan 30–40 cm vastag kultúrréteg, melyből több tucat kora középkori – kora Árpád-kori kerámiatöredék került elő, bármiféle beásás foltja nélkül. Az edénytöredékek közt volt tagolatlan perem-, illetve hullámvonal köteggel díszített oldal. A réteg maga szürkésbarna homok kevés faszén szemcsével. Kutatószondáink alapján ez a réteg a dombon kívül már nem volt megfigyelhető. A fenti néhány példa a 9–10. századi megtelepedés szórványos jellegét jelzi, de egyben azt is, hogy a korabeli települési struktúrák nem feltétlenül mélyedtek az altalaj szintjéig. Könnyen

¹⁷² Ld. 3.7 alfejezet!

¹⁷³ A Ferenczy Múzeumi Centrum ásatása, ásatásvezető: Rácz Tibor Ákos.

elképzelhető, hogy jóval több ilyen „rejtőzködő” kora középkori lelőhellyel számolhatunk, melyeket azért nem tudunk dokumentálni, mert a felszínen megtalálható kerámia- és fémleletei elenyésző mennyiségűek és a gépi humuszoslással gyakorlatilag a teljes lelőhelyet eltüntetik.

3.5. A PESTI-SÍKSÁG KORA ÁRPÁD-KORI KERÁMIAMŰVESSÉGE

Kora Árpád-kori kerámiaanyag Vecsés 67., Maglód 1., Ecser 6. és Ecser 7. lelőhelyekről került elő. Vecsés 67. és Maglód 1. lelőhelyen a 10. századi emlékanyag mellett 13–14. századi leleteket tartalmazó objektumokat is feltártunk.

A 10–11. századi kerámia eszközkészlet összetételét tekintve dominálnak a fazekak, és csak kis számban kerültek elő bordás nyakú edények, tálak és bográcsok. Elenyésző a biztosan kézzel formált edények száma. Teljességgel hiányoznak ugyanakkor a sütőharangok, sütőtálak. A korszakra a fazekak rendkívüli formai változatossága jellemző, ami a méretek – vagyis az űrtartalom – szabályozatlanságából, a peremformák, valamint a váll és has hangsúlyozásának variálásából adódik.

Ebben a változatos 10–11. századi együttesben elkülönülnek az átlagosnál nagyobb méretű, gömbös testű fazekak, amelyek jelen vannak Maglód 1, Ecser 6. és Ecser 7. lelőhelyeken is (1. ábra 1–5; 211. kép 1–2; 231. kép 1–2, 241. kép 4).¹⁷⁴ Még a csoporton belül is változatos a peremkiképzés. Nyakuk a legtöbb esetben éppen csak jelzésszerű. Megkülönböztethetünk továbbá vállban (1. ábra 6–10; 232. kép 1–3; 240. kép 5; 270. kép 1–3), vagy hasban (2. ábra 1–5; 242. kép 1–4; 269. kép 2, 4) hangsúlyozott edényformákat. Valamivel ritkábbak a hordószerű fazekak (2. ábra 6; 213. kép 1). A fazekak kicsinyített másai a kislefakak, vagy bögrék, amelyek formailag szintén változatosak, de méreteikben viszonylag egységesek, így egy jól körülhatárolható csoportot alkotnak (2. ábra 8–11; 214. kép 1–5; 235. kép 3; 271. kép 1–2), kisebb méretben megismételve a fazék alapformákat. A kislefakak a kora Árpád-korban gyakoribbak, utána számuk egyre inkább csökken. A formai alapon meghatározott csoportok, például az eléggé jellegzetes gömbös testű edények funkcionális különbségeket tükrözhetnek. A legtöbb fazék e négy alapforma valamelyikébe besorolható. Szűkebb kategóriákat csak a 10–11. századi kerámiaművesség jobb megismerése után alkalmazhatunk. Ebben a korszakban az ország egész területén gyakoriak az egyedi kidolgozású edények,¹⁷⁵ csak újabb feltárásokkal, illetve anyagközlésekkel nyílhat lehetőség az egyedi darabok rendszerezésére.

A kora Árpád-kori fazekaink nyersanyaga jellemzően homokos, csillámos, és csak kivételes esetben tisztították, vagy dúsították további anyagokkal.¹⁷⁶ Legnagyobb részt egyenetlenül, foltosra égtek ki, a vörös, barna és szürke különböző árnyalataiban. Ecser 6. lelőhelyen egységes csoportot alkotnak a 908. házból (44, 151–153. képek) és a szomszédos gödrökből előkerült, egyenletesen vöröses narancssárgára égetett fazekak (3. ábra 2–4; 233. kép 1–3). Nyersanyaguk a többi fazékhoz képest jóval tisztább, jól iszapolt, peremkiképzésük is egységes, alakjuk gömbölyded, megformálásuk igényes. Ugyanebbe a csoportba tartozik Vecsés 67. lelőhelyen a 117. kútból (110. kép; 199. kép 3) előkerült 2007.5.74.6. fazékperem (3. ábra 1; 269. kép 1.), a 2007.5.74.11. (276. kép 8) oldaltöredék, és minden bizonnyal a 40. házból

¹⁷⁴ A gömbös testű edény a korszak más leletegyütteseiben, például Esztergom-Szentgyörgymezőn is felbukkant, de nem olyan mennyiségben, hogy önálló csoportként értékelhették volna (LÁZÁR 1998, 34. kép 1). Az Alföld keleti peremén, a gyula-sióréti lelőhelyen is megtalálható. Köszönöm Lukács Nikolettának, hogy a feldolgozás alatt álló leletegyüttest megmutatta számomra.

¹⁷⁵ TAKÁCS 1996, 150–151.

¹⁷⁶ Igen nehéz szabad szemmel meghatározni, hogy edénykészítéskor mikor használták a nyersanyagot eredeti összetételében, és mikor soványították egyéb anyagokkal. A kerámiaanyag mikroszkópos és műszeres anyagvizsgálata (röntgen pordiffrakciós analízis) több esetben is azt eredményezte, hogy a makroszkópiusan adalékként meghatározott homok és kavics az agyaggal együtt fordul elő a természetben. Ld. továbbá SIMONYI 2005, 43; SZILÁGYI–SZAKMÁNY–WOLF 2006, 62.

(104. kép; 198. kép 4) előkerült 2007.5.24.5. peremtöredék is. Az ecseri 908. házban és a vecsési 117. kútban bordás nyakú edénytöredék is volt (236. kép 1; 273. kép 1). A narancssárga fazéktöredékek száma jóval kevesebb az átlagos minőségű 10–11. századi kerámatöredékeknél. Mindkét településen csak egy-egy háztartásban fordulnak elő. Egységes jellemzői alapján indokolt ezt a csoportot külön típusként kezelni, és talán ez az egyetlen tényleges típus, hiszen itt több jellemző sajátosság (nyersanyag, peremtípus, forma) következetesen ismétlődik.¹⁷⁷ A többi csoportban (gömbös testű, vállban, illetve hasban hangsúlyozott, illetve hordószerű fazekak) valójában edény alapformák jelennek meg, peremkiképzésükben, felületkezelésükben, vagy nyersanyagukban semmi olyan következetesség nem mutatható ki, ami csak egy bizonyos csoportra lenne jellemző.

A fazekak díszítése ebben a korszakban szinte kizárólag az egyenes és hullámos vonalköteg. Az egyik vecsési fazekat bekarcolt csigavonallal díszítették (1. ábra 10; 270. kép 1). Néhány maglódi és ecseri fazéktöredéken ferde bevagdosást alkalmaztak (214. kép 5; 241. kép 2–3). Az edények felületét néha nedves ronggyal elsimították, például Ecser 7. lelőhely 2007.9.852.1 fazéktöredékét (244. kép 4). Sekély, függőleges vonalkázás borítja több, az Ecser 7. lelőhelyről származó fazék felületét (2. ábra 3; 242. kép 2), és ez legvalószínűbben valamilyen textillel való lesimítás nyoma.

A fazekakon kívül – jóval kisebb számban – bordás nyakú edények, tálak és bográcsok kerültek elő a kora Árpád-korból (3. ábra 5–10). A hengeres nyakú edények bordázott változatai a kora Árpád-kor jellegzetes leletei. Lelőhelyeinken mindössze négy peremtöredék került elő (236. kép 1; 243. kép 2; 273. kép 1–2). Elemzésük, további Pest megyei hengeres nyakú edényekkel együtt a 3.7 alfejezetben olvasható.

A két ecseri táltöredék meghatározása rejt magában némi bizonytalanságot. Ecser 6. lelőhely tálkáját másodlagosan alakították ki egy fazék alsó részéből (3. ábra 7; 236. kép 3). Ugyanolyan virágcserep alakú formát értek el így, mint amelyet a korszak más ásatásaiból is ismerünk,¹⁷⁸ de a jellegzetes talpkarika az eredeti edény megformálása miatt itt hiányzik. Oldalát igen mély, már inkább bordázásnak ható bekarcolás díszíti. Ecser 7. lelőhely 2007.9.884.5. töredékének (3. ábra 8; 243. kép 1) peremformája és tagolása alapján nem zárható ki, hogy eredetileg fedő volt, így – további adatok híján – bármelyik meghatározás csak feltételes lehet.¹⁷⁹ Az Ecser 7. lelőhelyről előkerült 2007.9.431.6. (241. kép 1) és 2007.9.864.2. (241. kép 4) fazekak bordával és horonnyal tagolt pereme alkalmas volt fedő felhelyezésére.

Kora Árpád-kori bográcsaink kérdése élénken foglalkoztatja a korszak kutatóit.¹⁸⁰ Az M0-s autópályanyomvonal kora Árpád-kori lelőhelyein előkerült bográcsok értékelése nem problémamentes. A három szóba jöhető peremtöredék közül biztosan 10. századi, legfeljebb 11. századi a 2007.9.59.10. bogrács Ecser 7. lelőhelyről (3. ábra 9; 243. kép 7). A 2007.9.59.14. (243. kép 5) mélyen bekarcolt, hullámos és egyenes vonalköteggel díszített oldaltöredékkel együtt került elő, zárt objektumból, és a lelőhelyen egyet-

¹⁷⁷ A Veszprém megyei kora Árpád-kori kerámiaanyag elemzésekor színe és nyersanyaga alapján különítette el ezt az edénycsoportot Takács Miklós is (TAKÁCS 1996b, 334, 340). További párhuzamokat is említ Győrből, Mosonmagyaróvárról és Nyitra környékéről. Pap Ildikó Katalin élénk narancsvörös színű, lapos aljú cserépbográcsról adott hírt Sárvár, Faképi-dűlőről (PAP 2013, 246).

¹⁷⁸ LÁZÁR 1998, 13. kép, 25. kép, 27. kép; HEROLD 2004, 44. Taf. 70: 6; WOLF 2006, 6. kép

¹⁷⁹ Jankovich B. Dénes alapos mérlegelés után sütőharagnak határozta meg az újhartyáni 9. századi településrészlet kerámiaanyagában is felbukkanó, hasonló edénytípust (JANKOVICH 2009, 131. Fig. 9). Bár az újhartyáni edények átmérője több mint kétszer nagyobb az ecserinél, nem zárhatjuk ki ezt a lehetőséget sem. Esetünkben a perem tagolása és díszítése azonban inkább a tálként való meghatározást valószínűsíti. Edényünk a klasszikus sütőharangoktól méretében és kézikorongolt technikájában is különbözik.

¹⁸⁰ Formai és időrendi kérdésekkel, valamint az edénytípus eredetének kérdéskörével többször is foglalkozott Takács Miklós (TAKÁCS 1986; TAKÁCS 1993; TAKÁCS 1996, 167–169; TAKÁCS 2009, 237; TAKÁCS 2010b; TAKÁCS 2012b). Vélekedésével ellentétben Wolf Mária az edénytípus 10–11. századi használatát nem tartotta bizonyítottnak (WOLF 2003, 100–103). Egy újabb áttekintés alapján a bográcsok csak a 11. századtól keltezhetők biztosan (MERVA 2012, 283; MERVA 2014, 202–204). A Takács Miklós által 10. századnak tartott bográcsokat – lelőkörményeik alapján – tágabb időintervallumban keltezte újabb reflexiójában Wolf Mária (WOLF 2013, 763–765).

len, a kora Árpád-kornál későbbi időszakba sorolható objektumot sem találtunk. Formailag nem hasonlít az M0-s autópálya-nyomvonal későbbi időszekekre keltezhető bogrács típusaihoz. Ugyancsak eltér formailag a kora Árpád-korban szórványosan felbukkanó lapos tálaktól.¹⁸¹ Az ecseri bogrács peremtöredék párhuzamai megtalálhatóak az örménykúti A1 ház leletei közt.¹⁸² Az objektum datálása az anyag feldolgozója szerint is problematikus: a kerámialeletek alapján a III. települési fázisba, vagyis a honfoglalás korába sorolható, de előkerültek belőle korábbi leletek, pl. sütőharang is.¹⁸³ A bográcsperemeket mégis a IV. települési fázis (11–12. század) leletei közé sorolta, noha a feltárási körülmények korai keltezésüket indokolják. A bográcsok 10. századi meglétét a teljes települési anyagban határozottan kizárta.¹⁸⁴

Vödörszerű bográcsokat a legutóbbi időig csak a Tiszától keletre ismertünk.¹⁸⁵ A maglódi szórvány, vödörszerű, kézikorongolt bogrács peremtöredék (3. ábra 10; 214. kép 6) kronológiája azért bizonytalan, mert sem objektumhoz, sem más lelethez nem köthető. A lelőhelyen a 10. század mellett középső avar kori sírok és 13–14. századi települési objektumok is előkerültek. A datálást nem könnyíti meg a külső oldalán elhelyezett seprűs mintára emlékeztető vonalköteg sem. A lelőhely kronológiája alapján azonban a 10. századi keltezés tartom a legvalószínűbbnek. A vödörszerű bográcsok időrendjét Takács Miklós anyaggyűjtése sem tudta megnyugtatóan tisztázni.¹⁸⁶ A kerámia csoport datálása csak további leletek segítségével oldható meg. A formailag rokon, de pusztá kézzel formált, belső füles cserépküveteket a kezdeti bizonytalanságok után a magyar honfoglalás előtti időszekekre keltezte a kutatás.¹⁸⁷ A honfoglaló magyarság régészeti emlékeinek archaikus elemeit jobbra az ún. szaltovo-majackaja kultúra területén szokták keresni. A Sarkel környékéről származó cserépbográcsok¹⁸⁸ a peremkiképzés és a külső díszítések alapján a maglódi példány rokonainak tekinthetők, de valószínűleg nem előképeinek. A magyarságnak a szaltovói kultúrkörrel való kapcsolatát újabban Türk Attila sokkal árnyaltabban ítélte meg,¹⁸⁹ és többek közt ismételten felhívta a figyelmet az „archaikus” elemek datálási problémáira. A belső füles cserépbográcsok a szaltovói kultúrkörön kívül is előfordulnak.¹⁹⁰ Érdemes itt megemlíteni Takács Miklósnak a gömbölyű aljú, fémüst alakját utánzó bogrács típus megjelenésére és elterjedésére vonatkozó újabb megállapításait is. Az Árpád-kori, kézikorongon formált bográcsok a szaltovóiakhoz képest eltérő technikával készültek, mivel ezeket már peremmel lefelé fordítva húzták fel, majd beboltozták, továbbá az elterjedési térképek alapján az is valószínűsíthető, hogy ez az edénycsoport délről került a Kárpát-medencébe.¹⁹¹

A vecsési 2007.5.163.3. díszítetlen bogrács peremtöredék (278. kép 2) a település keleti, azaz 10–11. századi részéről került elő. Az objektum a bográcson kívül az Árpád-korból egy közelebbi datálásra nem alkalmas oldaltöredéket tartalmazott. A keskeny, de tagolt, felül vízszintesen síkozott, kifelé szélesedő bogrács perem a kora Árpád-korra jellemző,¹⁹² arányaiban ugyanakkor bográcsunk nem különbözik a lelőhely biztosan 12. századi bográcsaitól. Az M0-s nyomvonalon előkerült bográcsok formai és kronológiai csoportosítását a 10. ábra össezgi.

A kerámiaanyag együttes jellemzői, különösen a formai jegyek, készítés- és díszítéstechnikai eljárások alapján kísérletet tehetünk arra, hogy a kora Árpád-kori periódust rövidebb időszekekre szűkítsük. A különálló településeket nem kezelhetjük egységesen, a vecsési és maglódi telepnyomok nem feltétlenül

¹⁸¹ LÁZÁR 1998, 29, 28. kép.

¹⁸² HEROLD 2004, Taf. 8: 9., 10., 11.

¹⁸³ HEROLD 2004, 77.

¹⁸⁴ HEROLD 2004, 44, 62.

¹⁸⁵ TAKÁCS 1986, 94; TAKÁCS 1997, 218.

¹⁸⁶ TAKÁCS 1986, 111–114.

¹⁸⁷ SZŐKE 1980, 184–185.

¹⁸⁸ BÁLINT 1990.

¹⁸⁹ TÜRK 2010.

¹⁹⁰ TÜRK 2010, 282.

¹⁹¹ TAKÁCS 2012a, 429–435.

¹⁹² Takács Miklós felosztásában az „a” típusoz áll legközelebb (TAKÁCS 1996, 169, Abb. 16).

fedik egymást időben. Feltételezhető, hogy maguk az elkülönülő településrészek, így például Maglód 1., Ecsér 6. és Ecsér 7. lelőhelyek sem teljesen azonos korúak, még hogyha egyetlen nagy kiterjedésű telep is alkotnak. Nem tanácsos pusztán az edények formai jegyeire hagyatkozva kronológiai következtetéseket levonni. Lelelőhelyeinken a nyúlánk és zömök fazéktípusok együtt kerültek elő a kora Árpád-korban. A készítéstechnikai sajátosságok többe elárulhatnak. Ahol az archaikus díszítési eljárás pusztá kézi megformálással társul (2. ábra 11; 271. kép 2), ott feltételezhetjük a 9. századi keltekezést. Az említett kifizék is ugyanakkor egy biztosan kézzel hajtott korongon készült fazék fenéktöredékével együtt került elő a vecsési lelőhelyen. A közeli objektumokban bordás nyakú edénytöredékek és vöröses narancssárgára égő anyagú fazekak is előkerültek, melyek azt jelzik, hogy a településrész életének súlypontja már a 10. századra esett. Néhány díszítésbeli sajátosság arra utal, hogy lelőhelyeink élete a 9. században indulhatott. Ecsér 6. lelőhely 2007.1.429.22. fazekának (1. ábra 7; 232. kép 1) belső peremdíszje olyan sajátosság, ami a 9. és 10. században egyaránt előfordul.¹⁹³ A 2007.1.1552.3. és 2007.1.1258.3. azonos edényhez tartozó töredékek (237. kép 1, 5) vállán ferdén elhelyezett fésűs beszurkálások ismét inkább a honfoglalást megelőző leletegyüttesekből ismeretek, de előfordulásuk nem zárható ki a 10. században sem.¹⁹⁴ A kónikus tálforma, a bordás nyakú edénytöredék, és a vöröses narancssárgára égő anyagú fazekak azonban itt is a 10. századra datálják a településrész objektumainak nagyját. Ecsér 7. lelőhely 2007.9.424.75. fazekán (2. ábra 3; 242. kép 2) látható textiles besimítás 9. századi leletegyüttesből is ismert.¹⁹⁵ Maglód 1. lelőhely kézikorongolt, belső füles bográcspere me keltezésének kérdéséhez a maglódi leletegyüttes néhány további sajátosságát is mérlegelni kell. A 2008.2.18.1. fazék nagyméretű, vállas fazékformája és az egész felületre kiterjedő hullámvonal köteges díszítés (1. ábra 6; 212. kép 4) az Al-Duna és a Dnyeszter közötti vidéken fordul elő együtt a 8–10. században,¹⁹⁶ ezt tehát nem tudjuk elég precízen keltezni. A bográcspere me esetében sem zárhatjuk ki tehát teljesen a korábbi, 9. századi datálást. Elgondolkodtató továbbá a 2008.2.772.1. éles bordával díszített edénytöredék (215. kép 9), melynek távoli párhuzama a zalavári 9. századra keltezett, rátétdíszes edény,¹⁹⁷ de hasonlóan vastag oldalfalú, szürkésbarna, bekarcolt vonalköteggel és kiugró bordával díszített edénytöredékek kerültek elő a visegrádi Szent András monostor 2001–2003. közt lezajlott ásátásából is. A leletanyag feldolgozója a kerámiatöredékeket 11. századi morva importnak határozta meg.¹⁹⁸ A 9. századi keltekezés lehetősége a korai lelőhelyeink néhány objektuma esetében merül fel, túlnyomó többségük 10. századi. A 11. századi keltekezést az egyes díszítési eljárások továbbélése miatt természetesen szintén nem zárhatjuk ki, de ennél konkrétabb bizonyítékot a felső időhatár kitolására nem tudunk hozni, ezért ennek valószínűségét kicsinek tartom.

3.6. HONFOGLALÁS VAGY MEGTELEPEDÉS?

A 9. vagy 10. század elkülönítése mindig komoly kihívást jelentett a kutatók számára és hiába tudjuk egyre jobban megragadni azokat a jellegzetességeket, melyek csak egyik, vagy másik évszázadot jellemzik, úgy tűnik, hogy nincsenek egymástól tisztán elkülönülő leletegyüttesek: nem tudunk egyértelműen csak

¹⁹³ SZ. GARAM 1981, 144; WOLF 2003, 96, további irodalommal.

¹⁹⁴ SZŐKE 1992, 9. kép 6–7; HEROLD 2004, Tafel 13: 2; Tafel 17: 1–2; Tafel 58: 3; SKRIBA 2010, 233, 7. kép 12; 9. kép 3; 13. kép 19.

¹⁹⁵ Kővári Klára 2010. évi sződligeti ásátásán került elő hasonló díszítés 9. századi településről. Köszönöm Kővári Klárának, hogy az egyelőre közöletlen ásátási anyagát megtekinthetem.

¹⁹⁶ KOZLOV 1990.

¹⁹⁷ MERSDORF 2007, 209, 3. kép 4.

¹⁹⁸ Az ásátás kerámianyagát szakdolgozatában elemezte Kiss Bernadett. Ezúton is köszönöm, hogy kéziratát olvashattam és eredményeit felhasználhattam jelen munkához. A feltárásról összefoglaló igénnyel írt Buzás Gergely (BUZÁS 2004).

a 9. századra, vagy csak a 10. századra keltezni. Az archaikus, 9. századi jegyek felbukkanása ellenére a fentiekben bemutatott M0-s autópálya lelőhelyek nagy része a 10. századra keltezhető. Erre utal a pusztá kézzel formált edények elenyésző száma, a sütőharangok, sütőtálak teljes hiánya, másrészt a bordás nyakú edények és a vöröses narancssárgára égő fazekak jelenléte. A 9. és 10. század kerámiaművességében kimutatható kulturális kapcsolatok a kontinuitás kérdését vetik fel. Biológiai, etnikai, nyelvi kontinuitást ez alapján aligha tudunk igazolni, de mivel valakik ezeket az edényeket előállították és használták, óvatos feltételezés formájában megfogalmazhatjuk, hogy egy ismeretlen létszámú alaplakosság lakta a Pesti-síkságot és a Duna mentét a 9. század végén, melyet minden bizonnyal békésen rétegeztek felül a betelepülő magyarok.

Igencsak megfontolandó Vác példája, ahol a kerámia eszközkészlet nagy hányada keltezhető a honfoglalás elé.¹⁹⁹ A 9. századi telep élete a 10. században minden pusztítás nélkül tovább folytatódott, majd a virágzó településen a 11. század elején Szent István király püspökséget alapított. Itt nincs okunk kételkedni a népesség részleges kontinuitásában. A jelenség arra figyelmeztet bennünket, hogy a magyar honfoglalás eseménye nem feltétlenül jelentett drasztikus változást, jól meghatározható időhatárt kora középkori – Árpád-kori települési anyagainkban.

Ha a magyar falurendszer kialakulását akarjuk megragadni, nagyon furcsa helyzettel találjuk szemben magunkat. Vácon, Maglódon, Ecsere és Vecsésen ugyanazt a jelenséget észleljük: nincsenek meg a kezdetek, illetve azok belenyúlnak a 9. század egyelőre nagyon nehezen megfogható települési struktúráiba. A 9. századon belüli keltezéssel, be kell ismernünk, komoly gondjaink vannak, mert hiányoznak az abszolút kronológiai támpontok, a pénzek és a fémleletek. A szódi és a mogyoródi lelőhelyet a 9. századon belül bizonytalan időszakban lakhatták. Az egyetlen radiokarbon adatunk egy hosszabb időszakot jelöl ki (780–860), melynek az első fele ráadásul még az avar korba esik.²⁰⁰ A rácsmintás kerámia felbukkanása szintén jó támpont, de mivel ezekből az egész országban nagyon kevés van, a kerámiacsoportot alig ismerjük, a keltezése tehát még módosulhat a szűk 9. századról. A mogyoródi edényeknek általánosságban véve a jellege az, ami markánsan eltér az avar kori és kora Árpád-kori edényektől. Pontos keltezésüket további adatokkal kell majd megerősíteni. Egyelőre csak reménykedhetünk abban, hogy idővel e településeket létrehozó közösségek temetőit is meg fogjuk találni. A vecsési, ecseri és maglódi lelőhelyeken a 9. század végén telepedhettek meg, és folyamatosan lakták még a 10. századba nyúlóan is.²⁰¹ Sehol nincsenek meg a bizonyítékai az egyértelműen a 10. században megjelenő, új faluhálózatnak, sem a korábbi települések fegyveres pusztításának. Tulajdonképpen a Pesti-síkság kora középkori települési anyagában nincs jele a magyar honfoglalásnak.²⁰² A kerámiaművességben alig néhány olyan elem van, ami nem vezethető le a 9. századi előzményekből. Sokkal nagyobb eredménnyel kereshetjük a 10. századi edényművesség eredetét a Kárpát-medencei 9. században, mint a szaltovói kultúrkörben. Az új elemek, például a bordás nyakú edények maguktól is kialakulhattak kulturális hatásra, vagy egy ma már nehezen rekonstruálható gyakorlati szükségletre adott technológiai válasz révén.²⁰³ A 10. századi honfoglaló magyar falvak hiánya

¹⁹⁹ RÁCZ 2016.

²⁰⁰ A 8–9. században a ¹⁴C vizsgálatok alkalmazása a szokásosnál is problematikusabb (SZALONTAI 2018, 216).

²⁰¹ Telepésztások esetén gyakran előfordul a szakirodalomban az ún. keretes keltezés, például 9–10. század, mely a magyar honfoglalás előtti és utáni századokat egységes időszakként kezeli. Ez azonban sokkal inkább a keltezési bizonytalanságot takarja, mintsem a szerzők meggyőződését az adott telep kontinuitását illetően. 9. századi telep megszakítás nélküli 10. századi használatát feltételezte például Istvánovits Eszter a nyíregyházi Manda-bokor esetében (ISTVÁNOVITS 2003, 252). A példák száma a jövőben várhatóan szaporodni fog.

²⁰² A sztyeppe népek történetével foglalkozó kutatók körében jól ismert az ún. „első nemzedék” problémája (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2001). A szarmaták, vagy az avarok első generációjának régészeti anyaga rendkívül gyér, vagy éppenséggel hiányzik. A magyar honfoglalás kori temetkezések korai horizontjának elkülönítése szintén problémás. Erről legutóbb természettudományos vizsgálatok alapján részletesen ld. TÜRK–LŐRINCZY–MARCSIK 2015, 95–109.

²⁰³ Ez történhetett a 13. században Zágráb környékén (ANTONIC–RÁCZ 2017).

régiókban természetesen számtalan okkal magyarázható, kezdve a kutatási hiányosságokkal, folytatva az elit esetleges életmódbeli különbségeivel, vagy éppen az éghajlati-természettörténelmi tényezőkkel, melyek az egyes területek fokozatos, több fázisban történő betelepítését is meghatározhatták.

Az írott forrásokból megrajzolható kép alapján a 9. század második felében nem volt szervezett államhatalom a Kárpát-medence keleti felében, a régészeti adatok alapján azonban lakatlan sem volt. Mindezt egyelőre néhány település kerámiaanyagára hagyatkozva állíthatjuk és csak a Pesti-síkság vonatkozásában, de mindjárt nagyobb súllyal esnek a latba, ha az ismert és megbízhatóan keltezett 10. századi települések elenyésző számához viszonyítjuk a 9. században is használt 10. századi telepeink számárányát. Valószínűtlen, hogy a 9. században az Alföld üres, vagy gyeplő legyen, miközben a szomszédban tetterős birodalmak határai húzódnak. Vajon miért nem vették a magyarok birtokukba már korábban ezt a területet, ha a 9. század második felében már Etelközt tartották megszállva? Nyilván jó okuk volt rá: vagy olyan tömegben élt itt az alaplakosság, hogy hosszú ideig nem kockáztattak meg egy háborút, vagy olyan viszonyban álltak ezzel a lakossággal, ami kizárta a fegyveres konfliktus lehetőségét.

Pest megyei településrégészeti adataink is megerősítik, hogy a honfoglalást megelőzően egy számunkra ismeretlen nyelvű és etnikai azonosságú alapnépesség volt jelen az Alföldön.²⁰⁴ Ők népesítették be a 9. és 10. századi falvakat, letelepedett életmódot folytattak és nagy sírszámú köznepi temetőbe temetkeztek a templomok és templom körüli temetők megjelenése előtt. A gazdag honfoglalás kori sírok száma elenyésző az egyszerű mellékletű sírokhoz képest. Jelen pillanatban a korai magyar történelem egyik legnagyobb rejtélye a közrendűek etnikai összetételében rejlik, mivel nem tudjuk megállapítani, milyen részarányban voltak avarok, vagy esetleg egyes régiókban szlávok leszármazottai, akik túlélték a frank és bolgár hadjáratokat, a belső konfliktusokat, később a magyar honfoglalást, és milyen részarányban voltak a magyar köznép tagjai, akik a fegyveres honfoglalókkal, Árpád és Kurszán magyarjaival jöttek a Kárpát-medencébe. Annyi bizonyos, hogy a szűk elit nem lett volna elég ahhoz, hogy a magyar nyelv évszázadokig fennmaradjon. A 9. és 10. századi régészeti emlékek etnikai besorolása nem megoldható, különösen a településekről származó, jellemzően csak kerámia leletegyüttesek vonatkozásában, hiszen az elit gazdag mellékletei közt sincs olyan egyértelmű marker, ami konkrétan utalna etnikumra, maximum egy közösségen belüli idegen eredetre.²⁰⁵

A dunántúli frank tartomány elfoglalását (900), majd a nyugat-európai keresztény királyságok dűlását feljegyezték írott források, de a Dunától keletre eső vidék kívül maradt az írástudók látókörén. A magyarok a Kárpát-medence keleti felét különösebb vérontás nélkül vehették birtokba.²⁰⁶ Természetesen megvívták a maguk harcát, hogy biztosítsák új hazájukat; a Morva Fejedelemséggel és a Bolgár Kánsággal 894–895-ben folytatott csatározások azonban nem érintették az Alföld településeit és az alaplakosságot. Így lehetett ez már a római, vagy avar foglалás idején is. A politikai események a településrégészetben csak kivételes esetben csapódnak le látványosan.²⁰⁷ Kivételként a mongol invázióra kell utalnunk, melynek nyomai az Alföldön egyre gyakrabban bukkannak fel.²⁰⁸ A mongolok hadviselésének taktikai eleme volt a megszállt területek lakosságának és javainak brutális pusztítása és ez minden korábbi esettől különbözött.

Az új haza birtokba vételét nem lehet egyetlen történelmi pillanathoz, egy rövid eseménysorhoz kötni; egy hosszabb folyamat lehetett, melynek pontos időtartamát azonban régészetiileg még nem tudjuk megragadni. A birtokba vételt leíró, szóba jöhető terminusok közül valóban a harcias „honfoglalás” hangzik a

²⁰⁴ Természetesen nem tehetünk egyenlőségjelet a kései avarok és a 9. század végi lakosság közé. Az anyagi kultúrában megfoghatóak a változások, de fogalmunk sincs, hogy a populáció identitástudata mennyiben és milyen hatásokra alakult át egy évszázad alatt.

²⁰⁵ RÉVÉSZ 2014, 99.

²⁰⁶ Hasonló következtetésekre jutott az írott forrásokat értelmező Szabados György is, aki szerint az avarok és magyarok viszonyát a „jóindulatú semlegesség” jellemezte, mivel a Kárpát-medence korábban avarok által lakott törzsterületeiről nincs adatunk harci cselekményekről (SZABADOS 2015).

²⁰⁷ TAKÁCS 2012, 146–147.

²⁰⁸ TARI 2007a; GULYÁS 2014; VARGHA 2015.

legjobban és ez gyökeresedett meg a legmélyebben. Visszaadja azt a tényt, hogy a magyarok politikailag uralmuk alá vonták a területet, de jelentéstartalma nem tükrözi teljes mértékben a lejátszódott eseményeket. A fegyvertényt hangsúlyozó „honfoglalás” terminus mellett a településtörténeti folyamatok érzékelésére „megtelepedés” terminus használata szintén alkalmas és indokolt, a kettő együttesen hordozza magában az államalapítás előzményét.

3.7. HENGERES ÉS BORDÁZOTT NYAKÚ EDÉNYEK PEST MEGYÉBEN

3.7.1. BEVEZETÉS

A kora Árpád-kori kerámiaművesség kutatásában már az 1970-es évektől kiemelt figyelmet kaptak a bordás nyakú edények. Takács Miklós több mint két évtizeddel ezelőtt javasolt csoportosítása²⁰⁹ csak tág kereteket biztosít a rendkívül változatos formavilágú edények osztályozására. A 10–11. századi kerámiatípusok Kárpát-medencei elterjedését vizsgáló, 2012-ben közreadott anyaggyűjtése²¹⁰ két tanulsággal szolgált. Egyrészt még mindig nincsenek olyan összetett ismereteink az edénycsoport jellegzetességeiről, hogy finomabb tipológiai besorolást készíthessünk. A szerző kénytelen volt megtartani a korábbi, szükség-szülte beosztást és terminológiát, noha utalt a szakmai konszenzusra a precízebb differenciálás igényét illetően. Az edénycsoportot hengeres illetve bordás nyakú edényekre bontotta, és ezeknek megkülönböztette füles és fületlen változatait is, ami formai szempontból valóban fontos jellemző, de sem funkcionálisan, sem kronológiailag e különbséget nem tudjuk értelmezni. Másik tanulság, hogy az edénycsoport jó része közöletlen, vagy nem megfelelő szakmai színvonalú kiadványokból ismert, és ez megnehezíti az elterjedésére, tipokronológiai besorolására vonatkozó következtetések levonását. Így például az említett tanulmány Pest megyéből mindössze öt példányt jelez,²¹¹ noha az elmúlt évtizedek telepfeltárásain további, méghozzá egész alakos edények is előkerültek. A Pest megyei edények nagyobb része jól dokumentált telepásatásról származik, de közlemény híján ismeretlenek maradtak.

A kutatásra általánosan jellemző, hogy a rendelkezésre álló forrásanyag töredékéből próbálja az edénycsoport kapcsolatrendszerét és kronológiai problémáit megoldani, de a számtalan lehetséges analógia, eredetmegjelölés, vagy az etnikai alapú értelmezés kétes eredményekre vezetett.²¹² Merva Szabina találóan jegyezte meg, hogy a témában érintett kutatók ott találtak párhuzamot a bordás nyakú edényekhez, ahol csak keresték.²¹³ Az edénycsoport jobb megismeréséhez, a tipokronológia finomításához véleményem szerint az elterjedési térképek készítése, vagy az analógiák listázása helyett jelen pillanatban az egyes tárgyak szintjén történő vizsgálatok vezetnek közelebb, nevezetesen: a nyersanyag, készítéstechnika, felületkezelés egységes szempontrendszer szerinti leírása, majd értékelése.²¹⁴ A keltezés vagy az eredeti funkció

²⁰⁹ TAKÁCS 1997, 214–218.

²¹⁰ TAKÁCS 2012a, 413–420.

²¹¹ TAKÁCS 2012a, 438–441.

²¹² A teljesség igénye nélkül, a kutatástörténet első fontosabb állomásait Mesterházy Károly, Fodor István és Jankovich B. Dénes tanulmányai jelzik (MESTERHÁZY 1975; FODOR 1985, 165–170; JANKOVICH 1994, 408–409). Wolf Mária funkcionális csoportként különítette el őket (WOLF 2006, 52). Kutatóink egyetértének abban, hogy használata a kora Árpád-korra jellemző (TAKÁCS 1997, 214; WOLF 2013, 759). Mi több, az Árpád-kor nehezen keltezhető kerámia leletegyütteseiben a korai időszak egyik legbiztosabb indikátora (TAKÁCS 1996, 156). Vita tárgyát inkább az képezi, hogy csak a 10. században használták, vagy a 11. században is (MERVA 2014, 201). Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a kerámia csoportnak vannak olyan variánsai, melyek az Árpád-kor második felében is felbukkannak (JANKOVICH 1991, 192; TAKÁCS 1996, 157., Abb. 14).

²¹³ MERVA 2014, 214; MERVA 2016, 67.

²¹⁴ Példaként idézhetjük az 1950-es években feltárt halimba-cseresi temető bordás nyakú edényeinek újraközlését (SZIGETI 2016, 82–85).

szempontjából nagyon fontos, hogy a tárgyak lelőköörülményeit is megismerjük: a tágabb kereteket, vagyis a lelőhely időrendi besorolását, valamint a szűkebb környezetet, vagyis az edényt tartalmazó régészeti jelenség jellegét, korát és kísérőleleteit.

Az alábbiakban a teljesség igényével adom közre a Pest megyei hengeres és bordás nyakú edényeket a maguk kontextusával egy majdani tipokronológiai rend felállításának reményében. A hengeres nyakú edények példányszáma egy-egy leletegyüttesben a dokumentálható mennyiségnél nagyobb kellett legyen, mert a nyak, vagy perem hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy egy oldal-, vagy fenéktöredék bordás nyakú edény, vagy egyszerű fazék része volt-e. Az ismertetendő példányok nagyobb része is ennek következtében perem- és nyaktöredék. Terminológiai probléma, hogy a körbordákkal ellátott, vagyis bordázott nyakú edények egyben hengeres nyakúak is. Az edénycsoport hengeres és bordás nyakú csoportokra osztása ezért nem szerencsés, hiszen a hengeres nyakú edények halmaza magába foglalja a bordás nyakúakat is. Ezért az edénycsoport egészére, mint hengeres nyakú edényekre fogok utalni, megkülönböztetve ezen belül a mennyiségileg domináns bordázott nyakúakat.²¹⁵

3.7.2. HENGERES ÉS BORDÁZOTT NYAKÚ EDÉNYEK PEST MEGYÉBEN

Mogyoród, Juhállás-dűlő. Nyilvántartási azonosító szám: 92303; leltározatlan (303. kép).

Kontextus: Mogyoródon, az M3 autópálya és 31 sz. út csomópontjában 2016 őszén végeztünk próba-feltárásokat, a megelőző feltárásokra 2017. május-júniusában került sor.²¹⁶ A Mogyoródi-patak két oldalán emelkedő meredek dombokon és a patak menti teraszon három különböző lelőhelyen kerültek elő régészeti jelenségek a beruházás kapcsán. Régebb óta ismertek a Mély-gáti-dűlő (ny.sz. 26169) és a Kis-vizek (ny. sz. 26171) lelőhelyek, az előbbi területén kora Árpád-kori kerámatöredékek is előkerültek.²¹⁷ A Mogyoródi-pataktól délre, az M3 autópálya mindkét oldalára kiterjedő, 92303 nyilvántartási azonosító számú lelőhely a próbaásatások során került elő, korábban ismeretlen volt a kutatás számára. A lelőhelynek az autópályától északra fekvő része a Mogyoródi-patak erdős-bokros teraszán található, déli fele egy viszonylag magas dombra, a Juhállás-dűlőre nyúlik fel. A területet régóta legelőként hasznosítják, régészeti leletek valószínűleg ezért nem kerültek elő a topográfiai munkálatok alkalmával. A próbafeltárások során megtalált 15 objektum szórányosan helyezkedett el. Az autópályától délre emelkedő dombon került elő a 7. számú gödör, amelyből a hengeres nyakú edény származott. A megelőző feltárás során derült ki, hogy szűkebb környezetében egyetlen további objektum sincs. A kutatóárokkaal szinte véletlenszerűen megtalált ívelt falú és aljú, sekély kerek gödör betöltése egyrétegű volt: barna, homokos talaj, mely élesen elvált a sárga homokos altalajtól. A gödörből csak a hengeres nyakú edény töredékei kerültek elő, néhány állatcsont töredéket leszámítva nem volt benne más lelet. A megelőző feltárás során 54 objektumot regisztráltunk, az objektumok mintegy fele kelta volt, másik fele nem tartalmazott leleteket, egy gödör volt még Árpád-kori. A régészeti jelenségek inkább az autópályától északra nyitott felületeken sűrűsödtek. A lelőhelynek ez a része a Kis-vizek (ny. sz. 26171) kelta lelőhelyéhez kapcsolódik.

Leírás: Világosbarna, egyenletesen kiégett, külső felületén kormos, réteges törésfelületű, csillámos anyagú, kézikorongolt hengeres nyakú, füles edény. Hurkatechnikával készült, de a varratokat gondosan eldolgozták. Alakja gömbölyded. Pereme és felső fele a töredékekből pontosan összeállítható volt. Alsó része nem rekonstruálható,

²¹⁵ Az anyaggyűjtés során nyújtott segítségért és a publikálásra átadott leletekért ezúton szeretnék köszönetet mondani a visegrádi Mátyás Király Múzeumból Buzás Gergelynek és Szőke Mátyásnak, a váci Tragor Ignác Múzeumból Kóka Istvánnak, Mag Hellának, Molnár Róbertnek és Tettamanti Saroltának, a Ferenczy Múzeumi Centrumból Kalácska Róbertnek és Ottományi Katalinnak, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetemről Kékesi Márknak.

²¹⁶ A feltárásokat a Ferenczy Múzeumi Centrum végezte, ásatásvezető: Rác Tibor Ákos.

²¹⁷ MRT 11, 363.

de több töredék ide tartozott. Pereme legömbölyített, nyaka közel függőlegesen áll, enyhén befelé dől, bordázatlan. Válla és oldala teljes felületét egymást váltó hullámos és egyenes vonalkötegekkel díszítették. Két kis kerek fülét a vállra tapasztották, az edényttest előzőleg bekarcolással díszített felülete itt elkenődött. Több töredékből ragasztott. Perem átmérő: 8,6 cm; Magasság: 14,4 cm; Falvastagság: 0,7 cm.

Szob, Vendelin-földek. Nyilvántartási azonosító szám: 11653; leltározatlan (306. kép 3).

Kontextus: Szob, Vendelin-földek 142 síros 10–11. századi temetőjét Horváth Adolf János ásta 1929–1933 között. A feltárásról készített rövid összefoglalóját Bakay Kornél idézi a sírok vázlatos ismertetésével együtt.²¹⁸ A temetőről Török Gyula írt korábban ismertetőt.²¹⁹ A leletek korszerű közlése azonban, az 51. sír csontborítású szablyájától eltekintve,²²⁰ továbbra is várat magára. A hengeres és bordázott nyakú edény a 25. sírből került elő. A nyugat-keleti tájolású váz további mellékletei: gyöngysor 5 kauri kagylóval, 4 ezüst fülbevaló, 5 hajkarika, 2 bronz fülesgomb, kerek bronz lapocska, 2 bronz gyűrű.

Leírás: A Nemzeti Múzeumban őrzött szobi edény a világháború alatt elpusztult. Fotója és leírókartonja azonban megmaradt, ez használta fel Török Gyula, majd Mesterházy Károly is az edény leírásához.²²¹ Sárgára kiégett, gömbös testű, hengeres és bordázott nyakú edény. Nyaka felfelé szűkül, négy éles bordával tagolt. Kiugró vállán bekarcolt hullámvonal köteget láthatunk, alatta az edényttest középső harmadát sűrűn húzott csigavonallal díszítették. Az edényttest alsó harmada díszítetlen. Perem átmérő: 5,5 cm; Magasság: 10,3 cm; Fenék átmérő: 6,5 cm.

Budaörs, Kamaraerdei-dűlő. Nyilvántartási azonosító szám: 10082; Ltsz. 2003.10.220.1. (304. kép).

Kontextus: A Kamaraerdei-dűlői római *vicus* megelőző feltárásan kevésbé ékszerezett, de figyelemre méltó honfoglalás kori sírok is előkerültek Ottományi Katalin 2002-es ásatásán. A 158. sír kettős temetkezésnek bizonyult: a padkával elválasztott sírok egyikében S-végű karikapár, és három, talán nyakláncra felfüggesztve viselt, még az itáliai kalandozásokból származó ezüstpénn volt. A közelben feküdt egy gazdagabb női sír is: a halott ruháját aranyozott ezüst pitykék díszítették, ékszerei közt akadt sodrott karpercec-pár és nyakpercec, valamint nyitott karikapár is. A mintegy 25 síros temetőhöz köthető település épületeinek maradványai nem kerültek elő, de az L/263 sz. római kori kőépület 2. helyiségében 2003 júniusában egy kora Árpád-kori kerámiatöredéket tartalmazó, égett betöltésű gödröt tártak fel. A gödör vágta az épület C falát. A töredékek között bekarcolt hullámvonalas és hullámvonal köteges fazék peremtöredékek és egy kiegészíthető bordás nyakú edény darabjai is előkerültek.²²² Az L/68 sz. kerek, függőleges falú, sötétbarna betöltésű gödör szintén tartalmazott néhány bekarcolt hullámvonal díszes peremtöredéket. Fentiekén kívül még két szórvány kerámiatöredék (L/263. épület Z falnál, illetve Z/20 római falnál) keltezhető az általunk vizsgált korszakra. A temető közelsége miatt a két gödröt és a sírokat azonos kronológiai horizontba sorolhatjuk, az edénytöredékek keltezése is így a legvalószínűbben a 10. század.

Leírás: Világosbarnára, vörösrre égett, foltokban kormos, réteges törésfelületű, kerámiazúzalékos, csillámos anyagú, hengeres és bordázott nyakú edény. Kézikorongon, hurkatechnikával készült, felülete simított. Szabálytalanul megformázott, pereme és nyaka szűk, vállja erősen kiugrik, legnagyobb szélességét itt éri el, majd feneke felé egyenesen szűkül. Egyenetlen pereme felül ferdén síkozott, belül tagolatlan, kifelé csúcsosodóan egy bordát formáz. Egyenesen álló nyaka két további éles bordával tagolt. Az edényttest díszítetlen, de a felületén a használatból eredő karcok láthatóak. Alján négyzetes keretben hatágú küllős fenékbélyeg található. Perem átmérő: 10,6 cm; Magasság: 21,7 cm; Fenék átmérő: 10,2 cm, Falvastagság: 0,7 cm.

²¹⁸ BAKAY 1978, 56–59.

²¹⁹ TÖRÖK 1956.

²²⁰ HONFOGLALÓ MAGYARSÁG 1996, 410–411.

²²¹ MESTERHÁZY 1975, 104.

²²² Az edény fényképe több kiadványban is megjelent (OTTOMÁNYI 2008, 103, 2. kép; OTTOMÁNYI ET AL. 2014, 31–32).

Ecser 6. lelőhely. Nyilvántartási azonosító szám: 30837; ltsz. 2007.1.671.1. (236. kép 1).

Kontextus: A nagy kiterjedésű, több korszakos lelőhely egyetlen bordás nyakú edénytöredéke a 908. házából került elő.²²³ Kísérőleletei miatt – kónikus tál (236. kép 3), vöröses narancssárgára kiégett fazekak (233. kép 1–3), sűrű bekarcolással díszített fazék (239. kép 2) – a lelet megbízhatóan keltezhető a 10. századra.

Leírás: Világosbarna, kissé foltosra égett, csillámos anyagú, kézikorongolt, hengeres és bordázott nyakú edény peremtöredéke. Pereme felül vízszintesen síkozott, belül tagolatlan, kifelé csúcsosodóan egy bordát formáz. Egyenesen álló nyaka két további éles bordával tagolt. A többi edényhez viszonyítva kiemelkedő minőségű. Perem átmérő: 10 cm; Magasság: 2,3 cm; Falvastagság: 0,4 cm.

Ecser 7. lelőhely. Nyilvántartási azonosító szám: 30839; ltsz. 2007.9.2500.1. (243. kép 2).

Kontextus: Az autópálya csomópontban elhelyezkedő, nagy kiterjedésű lelőhelyen, a kisajátított terület északnyugati szélén került elő az észak-déli irányba húzódó, keskeny, sekély, egyosztatú 3667. árok. Egyrétegű, sötétbarna, sárga agyagszemcsés betöltéséből került elő a bordás nyakú edény töredéke. Semmilyen más kerámia nem volt az objektumban, csak néhány állatcsont töredék és kő. A lelőhely keltezése a legvalószínűbben a 10. század.

Leírás: Világosbarna, foltosra kiégett, réteges törésfelületű, homokos anyagú, kézikorongolt, hengeres és bordázott nyakú edény peremtöredéke. Peremének felső része letört, befelé dőlő nyaktöredékén két legömbölyített borda és talán egy harmadik borda indítása látható. Magasság: 1,8 cm; Falvastagság: 0,6 cm.

Vecsés 67. lelőhely, 117. objektum. Nyilvántartási azonosító szám: 30944; ltsz. 2007.5.74.7. (273. kép 1).

Kontextus: Az M0-s autópálya-nyomvonalon a 10. századi megtelepedés legintenzívebb nyomai Vecsés 67. lelőhelyen kerültek elő. A 117. kútból a bordás nyakú edénytöredékekkel együtt gazdag kora Árpád-kori kerámiaanyag került elő, többek közt vöröses narancssárgára kiégett fazéktöredékek (269. kép 1) és teljes profilú, tág közöttű csigavonallal díszített fazék (270. kép 1). Az objektumot a 10. századon belül hosszabb ideig használhatták.²²⁴

Leírás: Vörös, jól kiégetett, jó minőségű, homokos anyagú, kézikorongolt, hengeres és bordázott nyakú edény peremtöredéke. Pereme felül ferdén síkozott, belül tagolatlan, kifelé csúcsosodóan egy bordát formáz. Kifelé dőlő nyaka két további éles bordával tagolt, illetve feltehetően egy harmadik borda indítása is látszik. Perem átmérő: 15,8 cm; Magasság: 5 cm; Falvastagság: 0,7 cm.

Vecsés 67. lelőhely, 164. objektum. Nyilvántartási azonosító szám: 30944; ltsz. 2007.5.93.1. (273. kép 2).

Kontextus: A 164. földbe mélyített lakóépítmény a település korai, 10. századi horizontjába tartozik.²²⁵ A bordázott nyakú edénytöredékekkel együtt több hullámos és egyenes vonalköteggel díszített fazéktöredék került elő (276. kép 9–11).

Leírás: Szürke, gyengén kiégett, kerámiazúzalékos anyagú, kézikorongolt, hengeres és bordázott nyakú edény peremtöredéke. Pereme felül letöredezett, enyhén kifelé dőlő nyaka három lekerekített bordával tagolt. Magasság: 3,4 cm; Falvastagság: 0,7 cm.

Vác, Géza király tér. Nyilvántartási azonosító szám: 12064; ltsz. 93.1.18. (305. kép 1).

Kontextus: A váci vár 1978–1990 között zajló ásatásait bemutató, összefoglaló igényű publikációjában Tettamanti Sarolta részletes leírás nélkül közölte egy bordás nyakú edénytöredék profilrajzát.²²⁶

²²³ Az objektum részletes ismertetése és értékelése a 2. és 4. fejezetben olvasható.

²²⁴ Az objektumról és leletanyagáról további információk a 2. fejezetben olvashatóak.

²²⁵ Az objektum részletes ismertetése és értékelése a 2. és 4. fejezetben olvasható.

²²⁶ TETTAMANTI 1994, 107, 15 tábla 5.

A peremtöredék másodlagos helyzetben, szórványként került elő, eredeti kontextusa tehát nem ismert. Az 1998–2002 között folytatott tervátasok több kora Árpád-kori telepobjektumot és kora középkori kultúrreget is azonosítottak és jelentős mennyiségű 9–11. századi kerámiaanyagot hoztak napvilágra,²²⁷ de ebben a kampányban már egyetlen bordás nyakú edénytöredék sem került elő. A váci püspöki székhelyet egy 9. századi eredetű, a 10–11. században is intenzíven lakott településen hozták létre. A kerámatöredék pontosabb keltezése nem lehetséges.

Leírás: Világosbarna, egyenletesen kiégett, belsejében kissé foltos, jól iszapolt anyagú, kézikorongolt, hengeres és bordázott nyakú edény peremtöredéke. Pereme felül vízszintesen síkzott, függőlegesen álló nyaka két erőteljesen kiugró körbordával tagolt. Vállrészének, vagy esetlegesen egy harmadik bordának csak az indítása maradt meg. Az edényhez tartozó további töredékeket nem sikerült azonosítani. Perem átmérő: 10 cm; Magasság: 3,3 cm; Falvastagság: 0,5 cm.

Vác, Múzeum utca 9. Nyilvántartási azonosító szám: 12178; leltározatlan (305. kép 2).

Kontextus: A váci püspöki székhely közelében, a Múzeum utca 9. sz. alatti telken Batizi Zoltán lakóház építéséhez kapcsolódóan végzett megelőző feltárást. A kis felületű kutatás kora Árpád-kori régészeti jelenségeket és gazdag kerámiaanyagot is a napvilágra hozott, amely összetételében, nyersanyagában, felületkezelési technikájában nagyon szoros kapcsolatot mutat a püspöki székhely anyagával. Jelentős mélységben, a jelenlegi felszíntől számított 330 cm mélyen került elő a kövekkel kirakott, ovális tűzhellyel rendelkező, cölöpszerkezetes 77. sz. ház. Az objektumnak csak egy része esett a szelvénybe, illetve vágta egy késő középkori kút, így nem alkothatunk teljes képet a kiterjedéséről. Rétegtanilag azonban az egyik legkorábbi régészeti jelenség volt, alatta már a bolygatatlan altalaj következett. Betöltését kompakt, kavicsos, szén szemcsés, szürkésbarna réteg alkotta. A házból két bordás nyakú edény peremtöredéke is előkerült nagy mennyiségű kora Árpád-kori kerámatöredék társaságában. Meg kell említeni a grafitos edénytöredékeket és egy sűrű fazék perem- és oldaltöredékeit, melyet peremének belső oldalán hullámvonal köteggel díszítettek. Az egyik bordás nyakú edénytöredéket komplex archeometriai vizsgálatra küldtük, azonban a kézirat lezárásáig csak a röntgen pordiffrakciós vizsgálat készült el, melyből a kiválasztott minta fázisösszetételére és égetési hőmérsékletére vonatkozóan kaptunk adatokat.²²⁸

3. táblázat: Bordás nyakú edényre vonatkozó adatsor Pest megyei minták röntgen pordiffrakciós fázisanalízisének vizsgálati jegyzőkönyvéből

Table 3. Data on pot with ribbed neck from X-ray powder diffraction phase analysis of samples from Pest county

Minta	XRD file	Fázisösszetétel	Égetési hőmérséklet (°C)
Sötétbarna, csillámos anyagú, bordás nyakú edény három bordával tagolt peremtöredéke. pá: ?; m: 3,8 cm; fv: 0,4–0,6 cm.	43543	Kvarc >>>> 10 Å -ös filloszilikát > plagioklász > káliföldpát > klorit, kaolinit (nyom)	550–650

Ugyanebben az objektumban volt egy további kerámatöredék, mely szintén tartozhatott a bordás nyakú edénycsoporthoz. Hasonlóképp a legkorábbi települési fázishoz tartozott a 47. objektum, amelyet szintén házként határozott meg a feltárás vezetője. Az objektum alja alig 20 cm-rel volt magasabban, mint a 77. házé, betöltésében egy majdnem teljesen rekonstruálható profilú, gömbös testű, grafitos edénytöredék is volt.²²⁹ A két objektum kerámiaanyagának összetétele alapján a bordás nyakú edény legvalószínűbben a 10. századra keltezhető, de a 11. század sem zárható ki.

²²⁷ RÁCZ 2016.

²²⁸ A vizsgálatot Dr. Tóth Mária (MTA CsFK Földtani és Geokémiai Intézet, Budapest) végezte el. Munkájáért fogadja köszönetemet.

²²⁹ RÁCZ 2015, 278–279.

Leírás: Sötétszürke, réteges törésfelületű, csillámos, apró kavicsos anyagú, kézikorongolt, hengeres és bordázott nyakú edény peremtöredéke. Pereme felül vízszintesen síkozott, enyhén kifelé dőlő nyaka három éles, kissé szabálytalan, elkenődött körbordával tagolt. Perem átmérő: 10 cm; Magasság: 3,4 cm; Falvastagság: 0,5 cm.

Vác, Katona Lajos utca 10. Nyilvántartási azonosító szám: 12196; Ltsz. 2009.1.4. (305. kép 3).

Kontextus: Tettamanti Sarolta 1997-ben végzett megelőző régészeti feltárást a Katona Lajos u. 10. sz. telken, 250 m² kiterjedésű felületen, a középkori Vác német városának központi részén.²³⁰ Az 53 feltárt régészeti objektum kisebb része a német város 13. századi megalapítását megelőző időszakból származik. Három ágasfás-szelemenés tetőszerkezettel, meneteles bejáráttal és kötőzhellyel rendelkező lakóépítményt a feltárást vezetője a 11–12. századra keltezett.²³¹ Néhány további objektum szintén az Árpád-kor első felére keltezhető, de jelentős mennyiségű kerámiatöredék került elő a telek középkori feltöltődésének alsó rétegeiből is. Az I. kutatóárok északkeleti sarkában, 90 cm mélyen jelent meg az 50 cm mélységű 19. számú, kerek gödör. Három jellegzetes kora Árpád-kori kerámiatöredék származott belőle: egy sötétszürke, csillámos anyagú, kézikorongolt fazék vékony falú, tagolatlan peremtöredéke (2009.1.5. ltsz.), egy sötétszürke, erősen grafitos anyagú, vastag falú, bekarcolt hullámvonallal díszített oldaltöredék (2009.1.6. ltsz.), valamint a hengeres, bordás nyakú edény töredéke. A zárt egységként értékelhető leletegyüttes keltezése ismét csak viszonylag széles időbeli keretek közt, a 10–11. században jelölhető meg. Az objektum tágabb kontextusa, vagy az azzal közvetlenül összefüggő telepjelenségek a kis felületű kutatás miatt tisztázatlanok maradtak.

Leírás: Világosszürke, egyenletesen kiégett, kívül foltokban kormos, erősen kavicsos anyagú, kézikorongolt, hengeres és bordázott nyakú edény peremtöredéke. Pereme felül és kívül csúcsosodó, kissé letöredezett, függőlegesen álló nyaka két vastag körbordával tagolt. Perem átmérő: 10 cm; Magasság: 4,3 cm; Falvastagság: 0,7 cm.

Vác, Gépipari technikum. Nyilvántartási azonosító szám: 12172; Ltsz. 97.3.440. (306. kép 1).

Kontextus: Miklós Zsuzsa 1989. június 27 – augusztus 23. között közművek fektetéséhez kapcsolódóan végzett leletmentést a Gépipari technikum udvarán, a középkori Vác magyar városának területén.²³² Az 1,60 × 19,80 m alapterületű, kutatóárokká szélesített közmű árokban a 10–11. és 17. századok közé keltezhető települési objektumokat tárt fel. A kutatóárok déli végén, 150–185 cm-es mélységben, kormos, faszenes barna homokrétegből került elő több kora Árpád-kori, barna és vörös, foltosra égett, csillámos anyagú bekarcolt hullámvonalköteggel, egyenes vonalköteggel és csigavonallal díszített fazék perem- és oldaltöredék, valamint a bordás nyakú edény peremtöredéke.²³³ Pusztán a kerámiaanyag alapján a 10–11. századon belül nem tudunk pontosítani. Ugyanezen a részen az említett réteget vágta egy gödör, melyből az Árpád-kor közepére keltezhető kerámiaanyag származott, köztük egy bográcspere.

Leírás: Világosbarna, gyengén kiégett, kívül-belül kormos, erősen csillámos anyagú, kézikorongolt, hengeres és bordázott nyakú edény peremtöredéke. Pereme kissé legömbölyített, felül horonnyal tagolt, függőlegesen álló nyaka két enyhén kiugró körbordával tagolt. Perem átmérő: 15 cm; Magasság: 3,4 cm; Falvastagság: 0,5 cm.

Vác, Gombás. Nyilvántartási azonosító szám: 12078; leltározatlan (306. kép 2).

Kontextus: Vác külterületén, a Felső- Gombás-patak mentén elnyúló domb keleti, lankásabb részén helyezkedik el a rendkívül intenzív Gombás nevű lelőhely, területéről őskori (DVK, lengyeli, badeni,

²³⁰ A Váci Tragor Ignác Múzeum Adattára 2099–99, 2100–99.

²³¹ TETTAMANTI 1999, 87.

²³² A Váci Tragor Ignác Múzeum Adattára 1567–90.

²³³ 97.3.430–97.3.445. ltsz.

urnamezős kultúrák, kelta), császárkori és középkori leletek ismertek.²³⁴ A lelőhelytől pár száz méterre, ugyancsak a Gombás-dűlőben, egy meredek dombon találjuk az Egyház-möge nevű lelőhelyet középkori templommal és intenzív középkori leletanyaggal.²³⁵ A két említett lelőhely mellett a 31/45–46 lelőhelyeket is ideszámolva egy jelentős kiterjedésű Árpád-kori – középkori települést kapunk, amelyet Naszály faluval azonosítottak a váci topográfiai munkálatok résztvevői.²³⁶ A település neve 1075-ben tűnik fel a garam-szentbenedeki alapítólevélben, melyben a Nazal erdő melletti Nesku övöst említik.

2016-ban a váci Tragor Ignác Múzeum munkatársai házépítés miatt régészeti megfigyelést végeztek a helyszínen.²³⁷ Ennek során 140 m²-es felületet kutattak át, és a sárga agyagos altalajban jelentkező, mintegy 50 m²-es, összefüggő jelenségcsoporthoz a megfigyelés keretében feltárták. A sötétbarna betöltésű, sok követ, paticot tartalmazó nagyméretű, amorf beásásban több gödröt, cölöphelyet lehetett elkülöníteni, keleti részén egy külső kemence és a hozzá tartozó munkagödör került elő. Járófelületet nem tudtak megfigyelni. A betöltési rétegekben keveredve jelentkeztek az őskor különböző korszakaiból és az Árpád-korból származó kerámiatöredékek. Lefelé haladva egyre kevesebb volt a lelet. A betöltésben és a tapasztott falú kemence szájánál kétoldalt malomkő-töredékek voltak. Több fémlélet is előkerült: apróbb fémtöredékek (réz, bronz, vas), ólomtöredékek (köztük sérült ólom orsókarika), sarkantyú, késtok merevítő, vas ár, vascsat, sarokvas-töredék, vaskapocs és hét vaskés. A betöltés felső részéről került elő öt II. Béla érme és egy III. Béla érme, melyek zárták az objektumot, ezzel gyakorlatilag *ante quem* keltezési értékkel bírnak. Már a kivitelezés során az objektum felső harmadát géppel elnyesték, így csak valószínűsíteni tudjuk, hogy használatának vége a 12. század végére esett. A bordás nyakú edénytöredék és néhány további kora Árpád-kori kerámiatöredék az objektum legalján dokumentált sárga agyaggal kevert, barna feltöltésből származtak, melyben több őrlőkö töredék is volt. Alatta közvetlenül már a sárga agyagos altalaj jelentkezett. A töredékek feltehetően két-három edényhez tartoztak, a bordás nyakú edény mellett egy világosbarna, foltosra-kormosra égett, kézikorongolt fazék legömbölyített, kívül horonnyal tagolt peremtöredéke és széles közű bekarcolt hullámvonallal, valamint egyenes vonallal díszített oldaltöredékei különültek el és egy további csillámos, homokos anyagú fazék oldaltöredéke.

Leírás: Világosszürke, egyenletesen kiégett, csillámos, apró kavicsos anyagú, kézikorongolt, hengeres és bordázott nyakú edény peremtöredéke. Pereme felül horonnyal és kis csúcsos bordával tagolt, befelé dőlő nyaka két egyenletlenül megformázott, enyhén kiugró körbordával tagolt. Vállrészének csak az indítása maradt meg. Két darabból ragasztott. Perem átmérő: 17 cm; Magasság: 3,7 cm; Falvastagság: 0,6 cm.

Vámosmikola, Kengyeles-dűlő. A lelőhely nem szerepel közhiteles nyilvántartásban; a két darab közül az egyik leltározott (Ltsz. 2016. 06. 17.), a másik leltározatlan (307. kép 1–4).

Kontextus: Kengyeles-dűlő lelőhely az Ipoly kanyarulatában, az ártérből kiemelkedő dombocskán található. Az Ipoly 1985-ös szabályozása során a kanyarulatot levágva, egyenes mederbe terelték a folyót, a munkálatokhoz kapcsolódóan Gabriel Fusek végzett megelőző régészeti feltárást. Egy veremház, két kemencebokr, egy kút és néhány gödör került elő, melyeket az ásató a 10–11. századra keltezett.²³⁸ A ház kerámiaanyagában grafitos edénytöredék is volt. A domb eredetileg Ipolybél (Bielovce, Szlovákia) közigazgatási területéhez tartozott, ma Vámosmikola külterületén fekszik. A mezőgazdasági művelés alatt álló felszínen Kóka István, a váci Tragor Ignác Múzeum technikusa végzett több ízben fémdetektoros lelőhely-felderítést 2016–2017 folyamán. Megfigyelései szerint az Árpád-kori telep az egész domboldalra kiterjedt, a cserepek egyenletesen szóródtak a teljes felületen. A behozott anyagban 28–30 darab kora

²³⁴ Vác 31/15 lelőhely: MRT 9, 462–463.

²³⁵ Vác 31/47 lelőhely: MRT 9, 479–480.

²³⁶ MRT 9, 479–480.

²³⁷ A szakfelügyelet keretében végzett bontómunkát Mag Hella és Molnár Róbert vezette.

²³⁸ FUSEK 2007.

Árpád-kori kerámiatöredéket különítettünk el, de ezekkel vegyesen kerültek elő középső Árpád-kori kerámiatöredékek is. A kora Árpád-kori kerámiaanyag szürkére, barnára és kisebb részben vörösre kiégett fazéktöredékekből áll. Díszítésük változatos: hullámvonal köteg, egyenes vonalköteg, fogaskerek minta, hullámvonallal kombinált sűrűn húzott párhuzamos bekarcolások egyaránt előfordulnak. Két peremtöredék belső oldalát is díszítették, az egyiket hullámvonal köteggel, a másikat párhuzamos bekarcolásokkal. Az intenzív fémkeresőzés eredményeként gazdag Árpád-kori fémanyag került elő. A 10. századra keltezhető egy lépcsős fejű bronzgyűrű (2016.06.63.). Pántja sérült, töredékes, kiszélesedő feje három beütött pontkörrel díszített, egy a lépcsőn, kettő a két oldalán, a kiszélesedő fej széleit pontsor zárja (307. kép 4). Szintén honfoglalás kori a bronz fülesgomb (2016.06.53.) és több ónozott bronzcsörgő (például a 2016.06.59.). Előkerült egy bronzból öntött, pontsorral díszített, líra alakú csat (307. kép 3; 2016.06.54.), Érdekesség a két ólomból öntött, bikónikus, geometrikus mintával díszített orsógomb. A lelőhely keltezését érmék segítik: a sort II. Boleszláv (967–999) prágai verete nyitja (2016.06. 26.), ezen kívül I. (Szent) László és Kálmán, valamint több III. Béla érme is előkerült. A két bordás nyakú edénytöredék pontos keltezése a 10–11. századokon belül ismét nehézségekbe ütközik, mert felszíni szórványként kerültek elő egy hosszabb időszak alatt használt lelőhelyről.

Leírás (Ltsz. 2016.06.17.): Vörös, egyenetlenül kiégett, réteges törésfelületű, erősen kavicsos anyagú, kézikorongolt, hengeres és bordázott nyakú edény peremtöredéke. Kihajló pereme legömbölyített, felül horonnyal tagolt, egyenesen álló nyaka két erősen kiugró körbordával tagolt. A kihajló perem mintegy harmadik bordát képez. Peremének belseje gyűrött, eldolgatlan. Perem átmérő: 11 cm; Magasság: 3,9 cm; Falvastagság: 0,6 cm.

Leírás (leltározatlan): Világosbarna, egyenetlenül kiégett, réteges törésfelületű, csillámos, kavicsos anyagú, kézikorongolt, hengeres és bordázott nyakú edény peremtöredéke. Pereme felül vízszintesen síkozott, kifelé dőlő nyaka három enyhén kiugró körbordával tagolt. Perem átmérő: 10 cm; Magasság: 2,9 cm; Falvastagság: 0,6 cm.

Cegléd, Fertály-földek I. Nyilvántartási azonosító szám: 35073; Ltsz. 2005.5.150.3. (308. kép).

Kontextus: A 4-es főút építését megelőzően, 2005 nyarán és őszén Kalácska Róbert végzett megelőző feltárást Cegléd, Fertály-földek I. Árpád-kori lelőhelyen (Cegléd 4/17 lh.). A nagy számú települési objektum közt volt 23 veremház, valamint 17 műhelygödör, melyeket vasfeldolgozáshoz lehetett kapcsolni.²³⁹ A leletanyag tanúsága alapján a település hosszú ideig, akár több évszázadon át is lakott volt. A hengeres, bordázott nyakú edény előkerülési körülményei sajnos nem teljesen egyértelműek. A 319. objektumban találtak, amelyet házként határozott meg a feltárást vezetője. A beásáson belül azonban több más jelenség (gödörök, kemence) is előkerült, amelyek nem kaptak külön objektumszámot, leletanyagukat nem különítették el, és amelyeknek a házzal való viszonya nem tisztázott. A hengeres nyakú edényen kívül a leletanyag egésze az Árpád-kor közepére keltezhető. A kerámialeletek közt volt egy kiegészíthető fazékszerű bogrács, illetve egy másik is, melynek a felső két harmadát lehetett rekonstruálni. Ezek nem nagyon lehettek egykorúak a hengeres nyakú edénnyel, ezért valószínűbbnek gondolom, hogy a lakóépítmény szuperpozícióban állt egy másik, korábbi beásással, melynek az anyaga idekeveredett. A településen a 11. századnál korábbi leletek nem kerültek elő, ezért – ha fenntartásokkal is – de a hengeres nyakú edényt a 11. századra keltezhetjük.

Leírás: Világos vörösesbarna, foltosra kiégett, külső felületén kormos, kerámiazúzalékos, csillámos anyagú, hengeres és bordázott nyakú edény. Kézikorongon, hurkatechnikával készült, viszonylag szabályos forgástestű. A formázás nyomait kívül-belül függőleges irányú mozdulatokkal gondosan eldolgolták. Szája széles, alakja tömzsi, nyomott, legnagyobb szélességét a hasánál éri el. Pereme enyhén kifelé hajlik, belül bordával, felül horonnyal tagolt. Egyenesen álló nyaka két enyhén kiugró, széles körbordával tagolt. Vállát egy sorban elhelyezett, ferde bevagdosásokkal díszítették, oldalán tág közű, sekélyen bekarcolt csigavonal fut körbe. Perem átmérő: 14,5 cm; Magasság: 19,4 cm; Fenék átmérő: 13,3 cm.

²³⁹ KALÁCSKA 2011.

Visegrád, Várkert-dűlő. Nyilvántartási azonosító szám: 53013; Ltsz. 82.14.17. (307. kép 5).

Kontextus: A visegrádi hengeres nyakú edény töredékei az ispáni székhely melletti plébániatemplom déli oldalához épített oszlopszerkezetes, földfelszíni építmény omladékrétegéből kerültek elő több más kora Árpád-kori fazéktöredékkel és grafitos anyagú edénytöredékkel együtt.²⁴⁰ A leletcsoport keltezéséhez így kivételesen jó kronológiai támpontokkal rendelkezünk. Az épületegyüttes feltárását Szőke Mátyás végezte el 1976–1979-ben,²⁴¹ a korai magyar egyházszerkezet e kiemelkedő emlékének teljes közlése egyelőre várat magára. Az államalapítás korából származó téglalap alaprajzú, félköríves szentélyzáródású templomot a 11. század közepe után építették át egyhajós, egyenes szentélyzáródású, nyugati végén karzattal ellátott, terrazzopadlóval burkolt, belsejében freskókkal díszített, reprezentatív célokot szolgáló templommá, mely vélhetőleg Visegrád esperesi székhelye volt. Ehhez a templomhoz csatoltak utóbb délről egy ívelt kőfalat, jelentős alapterületű belső teret nyerve, melyet az ásató még plébánosi háznak tartott, az épületegyüttest újonnan értékelő Buzás Gergely viszont temetkezésre szolgáló terasznak határozott meg.²⁴² Az ásatási dokumentáció bizonyága alapján egy későbbi fázisban építették hozzá ehhez a falhoz a belső tüzelőberendezéssel ellátott, jól meghatározható járószinttel rendelkező, feltehetőleg lakó- és/vagy konyhafunkcióval bíró oszlopszerkezetes építményt. A hengeres, bordázott nyakú edény az építmény területére eső 9. szelvény délnyugati részéről, nagyjából az építmény déli fala mellől, 90–120 cm-es mélységből került elő. A házban talált leletek keltezése az egyházi központ fokozatos kiépítésének kronológiai fázisai alapján a 11. század második felére-végére tehető.

Leírás: Világosbarna, egyenletesen kiégett, kissé foltos, réteges törésfelületű, csillámos és apró kavicsos anyagú, kézikorongolt, hengeres és bordázott nyakú edény. Nagyjából a felső két harmada rekonstruálható, az is kisebb bizonytalansággal, több össze nem illő töredékből. Alakja nyújtott, hordószerű, szája széles, vállá csapott, legnagyobb szélességét hasban éri el. Pereme felül vízszintesen síkzott, függőlegesen álló nyaka két körbordával tagolt. Vállán hegyes szerszámmal ejtett, háromszög alakú bebökődések láthatóak, vállától lefelé az edényttest sűrűn karcolt csigavonallal díszített. Több töredékből ragasztott. Perem átmérő: 13 cm; Magasság: 18 cm; Falvastagság: 0,7 cm.

Tura, Tó-szeg. Nyilvántartási azonosító szám: 26327; leltározatlan (309. kép).

Kontextus: Tura, Tó-szeg régészeti lelőhely feltárási munkálatainak első ütemében, 2018 májusában 0,8 ha területen végeztünk kutatást.²⁴³ A mintegy 230 régészeti objektum nagyobb része késő bronzkori volt, de előkerült három avar kori sír is és egy Árpád-kori település intenzív, központi magja. A 61 Árpád-kori objektumból 20 volt komplexebb struktúra, lakó- vagy egyéb építmény, ezeken kívül előkerült három kemencebokr és több külső kemence, füstölő is. A házak egymás közelében csoportosultak, de nem voltak mind egyidejűek: egy esetben sikerült szuperpozíciót megfigyelnünk, a 99. és 100. házak vágták egymást. A házakon kívül alig került elő egyéb települési objektum, 17–18 gödör és 6 árok. A házak szabályos téglalap alakúak voltak, keleti vagy déli sarkukban tüzelőberendezéssel. A lelőhely területéről szórványként, de néhány objektumból, például a 200. házból is a 12. század első felére keltezhető pénzek kerültek elő. A 255. házhoz tartozó 262. gödörben Salamon denárt találtunk. Egy további ház betöltésében S-végű karika volt. A kerámiaanyag hullámvonalköteg díszes és fogaskerek mintás fazekakkal jellemezhető, és ez összességében az Árpád-kor első felére – közepére utal. A településrészt jelenlegi adataink szerint²⁴⁴ a 11. század közepe és a 12. század közepe között lakták.

A házaktól és a külső kemencéktől is jellegében eltért a 185. objektum. Szabálytalan ovális, nagyon se-

²⁴⁰ RÁCZ 2017, 193–195.

²⁴¹ SZŐKE 2000.

²⁴² BUZÁS 2015, 594–595, 598–600.

²⁴³ A feltárást a Ferenczy Múzeumi Centrum végezte, ásatásvezető: Rác Tibor Ákos.

²⁴⁴ A kézirat lezárásának pillanatában a feltárásnak még az első üteme sem ért teljesen véget. A kerámia- és fémanyag mosatlan, restaurálatlan, ezért pontosabb kormeghatározásra nem alkalmas.

kély beásás, keleti sarkában kötőhely/kemence omladékával. Eredeti helyzetben talán egy-két kötőredék maradt meg, a többi szétszóródott a beásás déli felében. A kövek közt terméskő és őrlőkő töredékek egyaránt voltak. A tüzelőberendezés egyrétegű sütőfelülete kis felületen megmaradt. Az objektumból a köveket leszámítva elenyésző mennyiségű leletanyag került elő: néhány állatsont töredék, köztük egy pata, egy bikónikus orsógomb és kevés kerámiatöredék. Még az objektum tisztítása során, nyesési szinten került elő a bordázott nyakú edény peremtöredéke. Ezen kívül összesen hét darab kerámiatöredék volt a betöltésben, ezek egy szürke, réteges törésfelületű, csillámos anyagú, kézikorongolt fazék fogaskerék mintával díszített oldaltöredékei voltak. Az objektum keltezése nem egyértelmű. A kőből rakott tüzelőberendezés és a bordázott nyakú edény a korai időszakra, a 11. századra utalnak, a fogaskerék mintás fazék hagyományosan a 12. századra. A 200. házban szintén volt még korai jellegű, hullámvonal köteg díszes kerámia, de ez az a ház, amelyet több éremmel is a 12. század első felére keltezhetünk. Fogaskerék mintás kerámiatöredékek a település több lakóépítményéből is előkerültek. Fentiek alapján biztos keltezést nem tudunk nyújtani: több jel a 11. századot valószínűsíti, de elképzelhető, hogy a bordázott nyakú edények egyes változatai a 12. században a jelenlegi elképzeléseknél jóval nagyobb mértékben voltak használatban.

Leírás: Téglavörös, egyenletesen kiégett, réteges törésfelületű, csillámos és apró kavicsos anyagú, kézikorongolt, bordázott nyakú edény vastag falú peremtöredéke. Pereme felül csúcsosodó, kívül ferdén sिकozott, belül tagolatlan, szája alatt kissé megduzzad. Pereme tölcésesen kifelé hajlik, nyakát egyetlen masszív, éles körborda tagolja. Kiugró vállán ferdén elhelyezett fésűs bebökődésekkel díszített. Perem átmérő: 14 cm; Magasság: 9 cm; Falvastagság: 0, 9 cm.

3.7.3. ÉRTÉKELÉS

Hengeres nyakú edényeinknek nemcsak formai csoportosítása megoldatlan, hanem keltezése és funkcionális besorolása is. Pest megyei példányaink keltezéséhez a saját lelőkönyvetüket vettem figyelembe. A külső párhuzamok bevonása – különösen a kisebb töredékek esetében – nem jelent megoldást, hiszen az analógiák pontos keltezése is problémás.

Sajátos a mogyoródi hengeres nyakú edény előkerülési helye, erre érdemes egy kicsit részletesebben kitérni. A leletet tartalmazó gödörtől több száz méterre került elő a következő objektum, és az is teljesen más korszakba volt sorolható. Ez nagyon behatárolja az interpretálási lehetőségeinket: nem tudunk a keltezésnek pontosabb keretet biztosítani, csak az edény megformálásának sajátosságai maradnak, és ezek legvalószínűbben a 10. századot jelölik ki. A lelőhelyen intenzíven fémkeresőztünk, mégsem került elő a korszakba sorolható fémtárgy. Felmerül a kérdés: településhez tartozott-e egyáltalán ez az objektum? A barna, homokos talajréteget gépi erővel távolították el, a humuszos rétegészeti megfigyelés mellett zajlott, melynek során nem sikerült további régészeti jelenségekre, kultúrrétegekre utaló nyomokat felfedezni. Az intenzív és összetett lelőhelyfelderítési módszerekkel kutatott felületen legfeljebb ideiglenes megtelepedéssel, esetleg földfelszíni struktúrákkal számolhatunk.

A fentiekben leírt Pest megyei hengeres, illetve hengeres és bordázott nyakú edények egy kivétellel (Szob, Vendelin-földek) településekről, telepobjektumokból származnak. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy csak egy részüket lehetett pontosabban keltezni a kora Árpád-koron belül. Biztosan 10. századi a budaörsi és a szobi edény, illetve az M0-s autópálya nyomvonalának lelőhelyein, Ecseren és Vecsésen megtalált négy bordázott peremtöredék. A visegrádi oszlopvázás épület az esperesi templom megépítése után épült hozzá a templom íves déli falához a 11. század vége felé, ez a példányunk tehát az egyik legkésőbbi. A legvalószínűbben a 11. század második felére keltezhető a turai példány is, amely egy fogaskerék mintás fazék töredékeivel együtt került elő. Ez alapján vagy azt a berögzült nézetet érdemes újragondolni, hogy a fogaskerék díszítés az Árpád-kor közepére jellemző, vagy azt, hogy a bordás nyakú edények az Árpád-kor elejére, de valószínűbb, hogy mindkettőt.

A telepkerámia rendszerint nagyon töredékes, ezért különleges szerencse, hogy két teljes profilú edényünk is van, a budaörsi és a ceglédi, illetve további kettő, a mogyoródi és a visegrádi szinte teljes egészé-

ben tanulmányozható. A szobi edényről szintén készült fotó és ez alapján rajz, de maga a tárgy már nincs meg.²⁴⁵ A vizsgálatba vont anyagcsoport többi része viszont csak perem- illetve nyaktöredék, melyeket nem tudunk formailag csoportosítani. Nem egyszerű a budaörsi edény besorolása, melynek formája valahol a fazék és a palack közt helyezkedik el, és leginkább virágvázára emlékeztet.²⁴⁶ Nagyon egyenetlenül megformázott, szabálytalan forgástestű, egyedi darab. A nyaka szűk, egyik oldalán egyenesen áll, másikon már befelé dől. Szabálytalan megformálása szintén utalhat korai, 10. századi eredetére. Egyetlen megformálású, gömbös testű, és viszonylag szűk, befelé dőlő nyakú a szobi edény. A legnagyobb valószínűséggel 10. századi a mogyoródi is, az egyetlen bordázatlan hengeres nyakú edényünk. Minősége, megformálása, égetése ennek volt a leggyengébb. Ismét egyedi formával állunk szemben, bár az alja hiányzik, feltételezhetjük, hogy gömbös testű, erősen összeszűkülő szájú, leginkább fazéokra emlékeztető edény volt. Korai edényeink esetében tehát a formai változatosságot kell kiemelnünk. A budaörsi példányhoz hasonlóan szűk nyak és erősen kiugró, éles bordasor jellemzi a többi biztosan 10. századi edényt is, különösen az Ecsér 6. lelőhely 908. házának edényét és a vecsési 117. kútban talált peremtöredéket. Ezek a jellegzetességek nem tűnnek el a 11. században sem: a turai edénynek is szűk a nyaka, amelyet azonban egyetlen éles bordával tagoltak. Ha ezekkel összehasonlítjuk a többi 11. századi edényt, a visegrádit és a szintén kései keltezésű ceglédit, néhány szembeötlő különbséget láthatunk. A bordázás mindkét esetben enyhe, jelzésszerű.²⁴⁷ A szájak átmérője kifejezetten széles. Az edények forgásteste szabályos, minőségük teljesen átlagos, és a fazekak csoportjába sorolhatóak. Ezek a különbségek apró átalakulási tendenciákat jelezhetnek az általam vizsgált mintán belül, de további aprólékos vizsgálatok híján nem kívánom általánosítani.

Nehéz feladat az edénycsoport osztályozása és Pest megyénél jóval nagyobb területű gyűjtést igényel. A felosztás kiindulópontja jelen pillanatban a hengeres, legtöbb esetben bordázott nyak és további jellegzetes elemként a kutatás a kis kerek füleket szokta megjelölni, melyek viszont nem jellemzik az összes példányt. Ezek az elemek adják az edénycsoport különlegességét, de tisztázatlan kérdés, hogy egy formai, vagy funkcionális besorolás esetén ténylegesen bírnak-e olyan fontossággal, hogy az osztályozás alapját képezzék. A hengeres nyakú edények magukba foglalnak fazekakat, bögréket, palackokat is, olyan formai gazdagsággal, mely messze meghaladja a sokkal nagyobb darabszámú fazekak variációit. Ez véleményem szerint funkcionális gazdagságra utal: joggal gyanakodhatunk arra, hogy az edénycsoporton belül főzésre, tejfeldolgozásra, folyadéktárolásra alkalmas darabok is voltak, és talán étkezés során is alkalmazták néhányukat. A mogyoródi és a ceglédi edény külső felületén kormos, és ha ez nem másodlagos égés nyoma, akkor nagy valószínűséggel főztek bennük. A mogyoródi példányt két vastos fülétől fogva akár a tűz fölé is függeszthették. A bordázott nyak talán az edény valamilyen szerves anyaggal, bórral való szoros lezárásra szolgálhatott, ez utalhat a tejtermékek feldolgozását betöltő funkcióra. A tény, hogy bordázott nyakú edényeket sírokba is raktak arra utal, hogy folyadék- vagy élelemtárolásra, felszolgálásra is használták a mindennapi életben. Elképzelhető tehát, hogy egy majdani, teljes körű gyűjtésre alapozott tipológia nem egységes csoportként fogja kezelni az edénycsaládot, hanem az egyes példányokat a fazekak, bögrék, palackok típusai közé sorolja.

Több további körülményt is érdemes mérlegelni az edénycsoport jellemzése során: ahol történtek nyersanyagvizsgálatok,²⁴⁸ ott kiderült, hogy anyagában egyáltalán nem különbözik a helyben gyártott szokványos kerámia eszközkészlettől. Az egyre szaporodó, településekről származó példányok jelzik, hogy a helyi mes-

²⁴⁵ A szobi hengeres nyakú edény rajzát Mesterházy Károly publikációja alapján közöltem újra (MESTERHÁZY 1975, 3. ábra 2).

²⁴⁶ Formai párhuzamai például a szintén 10. századra keltezhető ágcsernyői és bélyi példányok, azzal a különbséggel, hogy azok füles változatok (MESTERHÁZY 1975, 104; HONFOGLALÓ MAGYARSÁG 1996, 129, 136; MERVA 2014, Fig. 13: 1–2).

²⁴⁷ A halimba-cseresi 149. sír 11. századra keltezett vállas edényén szintén alig kiugró a bordázás (SZIGETI 2016, 7. kép 4).

²⁴⁸ SIMONYI 2016.

terek minden nehézség nélkül elő tudták állítani bárhol az országban, előállítási technológiája széles körűen ismert volt. Ezek az edények csak a peremük, nyakuk, fülük és általában véve a formaviláguk miatt voltak különlegesek, nyersanyaguk, vagy díszítésük alapján egyébként beleillenek a kor kerámiaművességébe. Ugyanúgy előfordulnak köztük gyengébb és jobb minőségű példányok is, mint a fazekak esetében.²⁴⁹

A régészeti kutatás kezdettől az eredetkutatás bővületében égett addig, amíg apránként kiderült, hogy az előképek igencsak tág földrajzi körből, a bordásnyakú palack esetében akár Bizáncból is származhatnak.²⁵⁰ Egyelőre senki nem vetette fel komolyan, hogy ezek az edények helyi, Kárpát-medencei, önálló fejlődés eredményei is lehettek, melyek felfutása, virágkora épp a 10. századra esik. Bármikor megtörténhet, hogy egy populáció étkezési kultúrájában új elem lép fel, és ez új eszközkészletet igényel és az új igény megszüli az ennek megfelelő formát és variációit. Ez a forma még nem rögtön ideális és végleges, hanem nagyon változatos, formálódó, vagyis nehezen klasszifikálható. A külső kulturális hatást, vagy idegen etnikai kapcsolódást természetesen így sem lehet kizárni. Éppenséggel a Kárpát-medencébe költözők magyarak is magukkal hozhatták az új igényt, a fokozott tejtermék-fogyasztást, melyhez a helyi kerámiaművesség igyekezett alkalmazkodni.

A hengeres nyakú edények multifunkcionális teremékek. Egyelőre nem lehet eldönteni, hogy lokális fejlődés eredményei, vagy a magyarok kívülről hozott edénykészítési hagyományait tükrözik.²⁵¹ Az edénycsoport készítéstechnikai sajátosságai, díszítőmotívumai az adott korszak egyéb kerámia csoportjainak fejlődésével megegyezően alakultak. A 10–11. században egyaránt használatban voltak. A korai példányok változatosabbak, gyakoribb közöttük a szűk nyak, az éles perem és a vállas edényforma. Az uniformizálódás, ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről, egy későbbi fázisra, a 11. századra tehető, ekkor már a fazékforma dominál. Az edénycsoport használata jelenlegi adataink szerint a 12. és 13. századra erőteljesen visszaszorul. Korongolt változatai a zalai Fenék falu területéről²⁵² és egy távolabbi régióból, Zágráb környékéről ismertek.²⁵³

3.8. A PESTI-SÍKSÁG KERÁMIAMŰVESSÉGE A 11–12. SZÁZADBAN

Nagyon kevés a 11. századi leletegyüttesünk, ezért nehezen körvonalazhatóak a régió 11. századi edényművességének jellegzetességei (4. ábra). Néhány vecsési fazéktöredék mellett az üllői lelőhelyek edénykészletének kisebb része sorolható ide, mindenekelőtt Üllő 2. lelőhely ép fazekai (4. ábra 1–2; 245. kép 1–2), vagy a fogaskerék mintás fenéktöredék (4. ábra 3; 247. kép 4). Üllő 1. lelőhely 2006.8.34.1. fazeka a vonalköteges díszítés alapján valószínűleg szintén 11. századi (4. ábra 4; 249. kép 1). 11. vagy 12. századi is lehet a 2006.8.44.1 síkozott peremű, csigavonallal díszített fazék (4. ábra 5; 249. kép 2). A négy teljes profilú edény alakja háromféle (vállas kifizék, gömbös testű, valamint hordó alakú fazekak), tehát az évszázad edényművességének legjellemzőbb sajátossága talán még mindig a formai gazdagság. Jelen van a mintakincsben a fogaskerék díszítés, de megmarad az egyenes és hullámos vonalköteg is. Az edények minőségében nem történt értékelhető változás.

A Sződ, Nevelek-dűlői teleprészlet a 11. század második felére, 12. század első felére keltezhető a 24.

²⁴⁹ A visegrádi, vagy a nagykanizsai példányok alapján arra is gyanakodhatunk, hogy a minőségbeli különbség kronológiai különbségre is visszavezethető (KVASSAY 2007, 58, 65; KOLLER 2016, 141).

²⁵⁰ BÁLINT 2004, 39.

²⁵¹ A magyar népesség saját kerámiaművességéről csak akkor tudunk érdemben nyilatkozni, ha a kibocsátó terület anyagi kultúráját precízen meg tudjuk határozni. Közvetlen kapcsolódási pontjaink – legalábbis a kerámiát illetően – nincsenek.

²⁵² JANKOVICH 1991, 192.

²⁵³ Itt minden előzmény nélkül, de több példánnyal képviselve bukkannak fel 13–14. századi kontextusban (ANTONIC–RÁCZ 2017, 267, 270).

és 38. házból vett mintákon végzett radiokarbon mérések alapján (2. táblázat). Ezen a hosszabb időszakon belül az edények megformálásának módja és díszítései inkább a 11. század második felét valószínűsítik. Noha tíz lakóépítmény és több más települési objektum is előkerült, a kerámia eszközkészlet elég csekély mennyiségű. Ha az orsógombokat nem számítjuk, a kerámialeleteket kizárólag a fazekak körébe sorolhatjuk ezen a lelőhelyen. Minőségük gyenge, vörösre és barnára, több esetben foltosra égtek ki, törésfelületük réteges. A 15. és a 26. házból került elő teljes profilú fazék (294. kép 5–6). Széles szájú, vállas, tömzsi formájuk van, egyik pereme horonnyal tagolt, másiké függőlegesen síkozott. A többi peremtöredék (293. kép 1–5; 301. kép 1) is hasonló megformálású, vállas fazekakra enged következtetni, melyek peremét vagy nem, vagy csak egy horonnyal tagolták. Általánosan jellemző a bekarcolt hullámvonal köteg és a vonalköteg, más típusú díszítés alig fordul elő. A 94. árokban volt egy viszonylag jó minőségű, profilált peremű fazék (301. kép 6), melynek vállát ferde bevagdosás és párhuzamos bekarcolás díszítette. Ez lehetett a település legkésőbbi ideig, talán a 12. században is használt objektuma. Ismeretlen edényhez tartozott a 75. házban talált 2015.3.75.3. éles bordával tagolt, vastag falú oldaltöredék (301. kép 3).

A 12. század vonatkozásában a készítési technika és a formák egységesedését, sőt egyszerűsödését szokták hangsúlyozni.²⁵⁴ Ez a megállapítás kétségtelenül igaz a vecsési 12. századi településrészlet formai szempontból szegényes kerámiaanyagára. Az egymáshoz közelítő méretben megformált, tagolt peremű, széles szájú, hangsúlyozott vállú, felső harmadában párhuzamos bekarcolásokkal, ritkábban hullámvonallal díszített típuson (5. ábra 1–5; 279. kép; 280. kép 1–3; 281. kép) kívül alig lehet más típust (például 280. kép 4) elkülöníteni. Az üllői 12. századi településrészekben azonban megmarad a korábbi időszak változatos formavilága. Ez talán azzal is magyarázható, hogy a kerámiaanyag kisebb része még inkább a 11. századra keltezhető. Az üllői lelőhelyeken is a fentebb leírt fazéktípus van jelen a legnagyobb számban, a vecsésiekkel azonos kivitelben (5. ábra 6–11; 246., 251–252. képek).²⁵⁵ Üllő 2. lelőhelyen a 39. árokban a tagolt peremű fazéktöredékekkel együtt talált Kálmán denár bizonyítja, hogy a fazéktípus a 11–12. század fordulóján megjelent. A 11. század végi–12. század eleji Üllő 2. lelőhelyen a tagolt peremű, vállas fazekak mérete még nagyon különbözik egymástól, Üllő 1. lelőhelyen a méretek egységesednek.²⁵⁶ Felületüket több esetben is gondosan elsímították (252. kép 3). A fenti, egységes kivitelű fazekakon kívül több egyedi formával (6. ábra 4; 254. kép 3; 250. kép 2) és peremkiképzéssel is találkozhatunk. A megvastagodó, legömbölyített perem (6. ábra 5; 253. kép 1) mellett a felül csúcsosodó perem több változata is előkerült (6. ábra 6–7; 253. kép 2–3).

A 12. századtól szaporodnak meg a bográcsok. Nem csak az M0-s autópálya-nyomvonalon, de a megye alföldi részein végzett terepbejárások és műszeres lelőhely-felderítések alkalmával is érzékeltetni lehetett, hogy a 12. századi érmekkel keltezett településeken a bográcsok jelentősége nemcsak hogy utoléri a fazekakét, hanem néha meg is haladja azokét.²⁵⁷ Üllő 2. lelőhelyen a tizenegy peremből négy tartozott bográcsokhoz. Az enyhén kiugró, szögletes peremű, oldalán csigavonallal díszített, fémbográcsot utánzó típus

²⁵⁴ TAKÁCS 1994, 212–213; TAKÁCS 1996, 157; SIMONYI 2005, 45.

²⁵⁵ Hasonló edényeket tárt fel Irásné Melis Katalin Rákospalota északi határában (IRÁSNÉ 2007, 65. kép 3–6; 68. kép 2; 69. kép 1). A fazéktípus a 12. században felbukkan a közeli Zsámbéki-medencében is (KOLLER 2014, 178, 4. kép 3, 9). Távolabbi párhuzamai Kánáról is ismertek (DARÓCZI-SZABÓ–TEREI 2011, 11, 34. képek).

²⁵⁶ Takács Miklós úgy vélekedett, hogy a kisalföldi falusias települések kerámiaművességében a 12. századtól tapasztalható átalakulási folyamat (edényformák egységesedése, bekarcolt díszítések elszegényedése) az ország keletibb régióiban később, a 13. századtól kezdődően játszódott le (TAKÁCS 1996, 159). A Pesti-síkság 12. századi fazekainak formai és díszítésbeli jellemzői azonban azt mutatják, hogy az említett folyamat ezzel párhuzamosan zajlott le az ország központi területein is.

²⁵⁷ 2015-ben Pusztavacs-Nagyréten erőirtás után lehetőségünk nyílt egy 12. századi teleprészleten fémkeresős terepbejárást végezni. A tuskózás után elhordott humuszréteg alatt szemmel láthatóan különültek el a régészeti objektumok, köztük házhelyek. A földmunka a korábban gyakorlatilag érintetlen lelőhelyet roncsolta és bejárásunk során nem a modern mezőgazdaság által apróra zúzott kerámiatöredékeket, hanem kiegészíthető, értékelhető méretű edényeket találtunk. A kerámiaanyag több mint 50 %-a bográcsokhoz tartozott.

mellett (6. ábra 10; 247. kép 3) már a 12. században megjelennek a fehérre égő agyagból készített, fazékszerű bográcsok is (6. ábra 9; 247. kép 2). Üllő 1. lelőhely egyetlen bogrács-töredéke (256. kép 2) felül vízszintesen síkozott, kívül-belül kissé legömbölyített peremű, kissé ívelt oldalfalú. Takács Miklós osztályozásában a közepesen magas oldalfalú típushoz hasonlítható.²⁵⁸ Ugyanebbe a típusba tartozik Vecsés 67. lelőhely 12. századi bográcsainak nagy része, például az 1301. ház leletei (277. kép), vagy az 1386. gödör bográcsa (6. ábra 12; 278. kép 4). Középső Árpád-kori, fémbográcsot utánzó bográcsaink peremei Takács Miklós „b” típusával kapcsolhatóak össze.²⁵⁹

A 12. századi edényeket gondosabban formálják meg a korábbi időszakhoz képest, az edénytestek szimmetrikusabbá válnak, nincsenek viszont kiugróan jó, vagy rossz minőségű edények, mint ahogy az a 10–11. században előfordult. A 12. századi kerámia mennyisége összességében nagyobb, mint a 10–11. századra keltezhető edényeké, de ez nem az összetettebb, gazdagabb edényhasználat, hanem a települési objektumok számának növekedésével magyarázható. Ha objektumonként nézzük az előkerült kerámia mennyiségét, szembejűnő, hogy a hosszabb ideig használt objektumok nagyobb mennyiségű leletet eredményeztek mindkét korszakban. A 10. századi ecseri házakból általában egy-két, egy esetben tizenhárom (Ecser 6. lelőhely, 908. objektum) tétel kerámia származott. A hasonló korú vecsési településen, a kovácsműhely környékén elhelyezkedő házakból, vagy a 117. kútból ennél jóval több edény került elő, a 40. házból például huszonhárom tétel. A vecsési település 12. századi településrészén volt olyan ház, amelynek feltárása csak egy-egy töredéket eredményezett (1369. és 1482. házak), de az 1301. házból összesen negyvennyolc tételt leltározunk be. Üllő 2. lelőhely rövid ideig használt, 11. század végi–12. század eleji házai közt volt olyan, melyben nem volt leletanyag (például a 30. ház), ugyanakkor Üllő 1. lelőhely némelyik házában harmincnél több, különböző edény töredékét különítettük el (például a 24. házban).

3.9. A PESTI-SÍKSÁG KÉSŐ ÁRPÁD-KORI KERÁMIAMŰVESSÉGE

A 13. századtól az ország központi régiójában, városias és falusias településeken egyaránt általánosan ismerték és használták a fehérre égő anyagú kerámia csoportot.²⁶⁰ Az M0-s autópálya-nyomvonal 13–14. századi leletegyütteseiben is meghatározó szerepet játszik a fehér kerámia. Nagyobb mennyiségben Üllő 7. és Maglód 1. lelőhelyeken került elő, mivel itt volt a legtöbb 13–14. századi objektum. Ott is megjelent, ahol csak néhány beásás volt a 13. századra keltezhető (például Vecsés 67. lelőhelyen). Üllő 2. lelőhelyen 12. századi környezetben találtunk két fehérre égő anyagú kerámia-töredéket. Az egyik házból került elő és fazék oldaltöredéke volt, a másik gödörből, és bogrács peremtöredéke volt. Üllő 1. lelőhely egyetlen fehér anyagú, szintén a 12. századra keltezhető kerámia-töredékét vékonycsiszolatos vizsgálatnak is alávetettük.

A fehér edények kivétel nélkül kézzel hajtott, lassú korongon, hurkatechnikával készültek, anyaguk erősen kavicsos, néha csillámos. Színüket tekintve a kerámia csoporton belül is többféle változat figyelhető meg. A legtöbb edény alapvetően fehér, még akkor is, ha az égetés és a nyílt tűzön való használat következtében több szürke árnyalat keletkezett. Üllő 7. és Maglód 1. lelőhelyen is van néhány edény, főleg palack és bogrács, melyek színe élénk narancssárga, vagy rózsaszín tónust kapott. A színbeli különbségek azonban nem az eltérő nyersanyag, hanem a fejletlen égetési technika következtében állhattak elő, tehát nem tudatos törekvés eredményei voltak.

²⁵⁸ TAKÁCS 1993, 452; TAKÁCS 2010b, 142.

²⁵⁹ TAKÁCS 1996, 169, Abb. 16.

²⁶⁰ A fehér kerámia kutatásáról legújabban Simonyi Erika írt összefoglalást (SIMONYI 2012, 327–329). A topográfiai munkálatok a nehezen megközelíthető településeken is azonosítottak fehér kerámia töredékeket (MRT 9). Az újhartyáni késő Árpád-kori településrészlet elemzése során Jankovich B. Dénes is kiemelte a fehér kerámia túlsúlyát a leletegyüttesben és általában Pest megyei intenzív jelenlétét (JANKOVICH 2009).

A kerámia csoport nagy része fazék (7. ábra 2–3; 216. kép 2; 217–221. képek, 258. kép 2, 259–260. képek), vagy kifizék (7. ábra 1; 258. kép 1). Ugyanakkor megszorodnak az olyan, korábban alig használt edényfajták, mint például a palack (7. ábra 6–10; 223., 265. képek), és újak is megjelennek, mint például a csésze (7. ábra 11–12; 222. kép) és a kancsó (7. ábra 4–5; 224. kép). Nem találtunk viszont fedőt, mely egyébként a nyomvonal teljes Árpád-kori anyagában alig van jelen. A fazekak permkiképzése egységes, kettős tagolású, amelytől csak rendkívül ritkán tértek el. Kizárólagos díszük a bekarcolt csigavonal. A nyersanyag, a peremkiképzés, és a díszítés egysége mellett feltűnő viszont a méretbeli különbözőségük. Minden egyes darab mérete, alakja egyedi, peremátmérőjük különbözik. A csészék megformálásakor viszont úgy tűnik, hogy azonos méretre, alakra törekedtek.²⁶¹ Peremük szélesen kihajló, alig formázott, hasukban megtörnek, fenekük erősen szűkül. Díszítésük a vállon, vagy hason elhelyezett, vízszintes, párhuzamos bekarcolásokból áll. A palackok, kancsók megformálása változatos. Sajnos egyetlen ép, vagy kiegészíthető darabunk sincs ebből az edényfajtából. A palackok díszítése a fazekakon is általános csigavonal, a kancsóké sávós, vörös festéssel kialakított, egyszerű minták.²⁶² A máshol ritkaságszámba menő fehér, fazékszerű bogrács igen gyakori volt az üllői településen.²⁶³ Széles és lapos, profilált peremeik a Takács Miklós által szintén késő Árpád-korra keltezett „d” típusal mutatnak rokonságot.²⁶⁴ Az M0-s autópálya-nyomvonalon feltárt fehérre égő anyagú kerámia legjobb párhuzamait Budán találjuk meg, ahol több szerencsés leletegyüttest is pénzzel lehetett a 13. századra keltezni.²⁶⁵

Megjelenése után az új kerámia csoport szinte azonnal kiszorította a korábban használt vörös, vagy barna edényeket. Maglód 1. lelőhely 13–14. századi objektumaiban hétszáznál több, különböző edényhez tartozó kerámatöredék került elő, ebből mindössze tíz volt a korábbi fazekas hagyományokat képviselő kerámia, illetve további hét darab volt szürke, gyorskorongolt fazekastermék. Az összes többi kerámatöredék a fehér csoporthoz tartozott. A lelőhely 10–11. századi településrészletén még teljesen ismeretlen volt a fehérre égő nyersanyag. Üllő 7. lelőhely kerámia eszközkészlete 13. századi. Maglód 1. településénél valamivel korábbi, és nem éri el a 14. századot. Itt a teljes kerámiaanyag 85 %-a fehér. Feltűnő, hogy bár Maglód 1. lelőhelyen több fehérre égő anyagú edénytípus volt jelen, mint Üllő 7. lelőhelyen, a bográcsok mégis teljes egészében hiányoznak. Kérdéses, hogy ez mennyiben vezethető vissza kronológiai okokra. A fehér kerámia megjelenésével együtt a leletegyüttesekben jelentős mennyiségi ugrást is megfigyelhetünk. A 13–14. századi lelőhelyeken öt-hatszor is több volt a kerámialeletek száma, mint korábban. Az új anyagot annak minősége miatt kedvelhették: jobban kiégették őket, kevésbé voltak porózusak és mállékonyak, mint a korábbi vörös és barna edények, így a mindennapi használatra, főzésre alkalmasabbnak bizonyultak.

Üllő 7. lelőhely kerámiaanyagának kisebb részét teszik ki a vörösre-barnára égő fazekak. Egy pár kivételtől eltekintve azonos típusba sorolhatóak: peremük enyhén kihajló, megvastagodó, legömbölyített, hangsúlyozott vállukat hullámvonal, illetve félköríves bekarcolás díszíti (8. ábra 1–3; 261. kép 1–2, 4). A fazéktípus Vecsés 67. lelőhely 13. századi edényei közt is megjelent (8. ábra 4; 284. kép 2), sőt itt ez az egyetlen nem fehér anyagú fazék ebből a korszakból. A barna és vörös fazekak csoportján belül is kimutatható tehát valamilyen szintű egységesedés. Az edények díszítése leginkább bekarcolt hullámvonal, ritkábban csigavonal, de a fogaskerék minta is megmarad (266. kép 1). Hullámvonallal díszítették

²⁶¹ Hasonló jelenséget figyeltek meg más korabeli leletegyüttesekben is (BÁRDI 2014, 26). Holl Imre a fehér cseréppoharak esetében a 14. századtól tételezi fel, hogy a korabeli ürmértéket megközelítő méretben készültek (HOLL 1992, 51–53).

²⁶² Ezek a díszítési eljárások nem csak az M0-s autópálya-nyomvonal leletein, hanem a kerámia csoport elterjedési területén mindenhol általánosak (HOLL 1956; PARÁDI 1963, 223).

²⁶³ A fazékszerű bográcsok az ország központi területein vannak jelen nagyobb számban és jellemzően a 13. században (TAKÁCS 1997, 218, 2. térkép).

²⁶⁴ TAKÁCS 1996, 169, Abb. 16.

²⁶⁵ KÁRPÁTI 2002; TÓTH 2004.

a vörösre égett, széles szájú, gömbölyded 2006.10.40.2. bögre vállát is (8. ábra 5; 266. kép 4).²⁶⁶

Maglód 1. lelőhely hét darab szürke, gyorskorongolt, lekerekített peremű fazéktöredéke kivétel nélkül fehér kerámiát is tartalmazó objektumokból került elő (9. ábra 3–6; 227–228. képek). Ugyanebből a fazék-típusból Üllő 7. lelőhelyen csak egy darabot találtunk (9. ábra 2; 261. kép 5), Vecsés 67. lelőhelyen kettőt (9. ábra 1; 285. kép). Pontosabb datálásra alkalmas kísérőleletet az objektumok nem tartalmaztak, így pusztán arra a tényre hagyatkozva, hogy gyorskorongoltak, feltételezhetjük, hogy a fazéktípus a 14. században vált általánossá. Más gyorskorongolt edényfajta ebből a korszakból az M0-s autópálya-nyomvonalon nem került elő. Készítési, égetési technikájukat és színüket tekintve, edényeink hasonlítanak ahhoz az edénycsoporthoz, amelyet osztrák importként aposztrofál a régészeti kutatás, és amely ugyanebben az időszakban volt rendkívül népszerű az ország hatalmi központjaiban.²⁶⁷ Teljesen eltérő viszont a formaviláguk: nyakuk nem hengeres, hanem ívelt, peremük szélesen, ívelten kihajló. Alakjuk, méretük egymástól is eltér. Nincs rajtuk peremjegy, anyagukból teljesen hiányzik a grafit. Nem találtunk korongolt, redukált égetésű kancsókat, mécseseket, melyek az ún. „bécsi” kerámia csoportban rendszeresen előfordulnak. Egyelőre nincs elég adatunk, hogy meghatározhassuk készítési helyüket, de a nyersanyagvizsgálat alapján kizárhatjuk, hogy helyben készültek. A fazéktípusnak a vizsgált tájegységen kívül számomra nem ismertek párhuzamai.

3.10. NYERSANYAG, KÉSZÍTÉSI TECHNIKA ÉS A KERÁMIAKÉSZÍTÉS SZERVEZETI KERETEI

Az egyes korszakok jellegzetes kerámiatípusaiból összesen negyven reprezentatív mintát választottunk ki mikroszkópos petrográfiai vizsgálatra.²⁶⁸ Célunk az edénykészítési technika és a nyersanyaghasználat sajátosságainak természettudományos vizsgálata volt. A kiválasztott kerámiatöredékek nagyobb része (huszonnégy darab) anyagösszetételét tekintve a Duna vízgyűjtő területének komplex földtani hátterével mutatott hasonlóságot, ami az edények helyi készítését bizonyítja,²⁶⁹ hiszen településeink a Duna egyik teraszán helyezkednek el. A helyi-regionális nyersanyagokból készült edényeknek az alapanyagait azonban nem ugyanarról az anyagnyerő helyről termelték ki. Az egyes telepek közvetlen környezetében fellelhető nyersanyagok más-más adottságokkal rendelkeztek, például Vecsés 67. lelőhelyen karbonátosabb, Üllő 1. lelőhelyen képlékenyebb, Maglód 1. lelőhelyen finomszemcsésebb agyagot sikerült kimutatni. A nyersanyaghasználat egy-egy településen belül is rendkívül összetettnek bizonyult, így például a régészeti besorolásban azonos típusba tartozó edények nyersanyagának összetétele is különbözött egymástól Üllő 1. lelőhelyen. Vecsés 67. lelőhelyen sikerült kimutatni, hogy ugyanazon a településen a különböző korszakokban (10. illetve 12. században) más-más szempontok szerint választották ki és készítették elő a nyersanyagot. A lelőhelyenként megvizsgált négy-öt minta általában egymástól eltérő anyagi összetételt mutatott. Üllő 7. lelőhelyről összesen nyolc mintát vizsgáltunk meg. A nagy mennyiségben jelen lévő fehér kerámia mellett a barna fazekak anyagában is sikerült olyan egységes összetevőket felfedezni, amelyek alapján elkülöníthettünk egy referenciacsoportot, vagyis meghatározhattuk a település általánosan használt, helyi nyersanyagát. Az edénykészítés során igen gyakran használták fel közvetlenül az agyagos

²⁶⁶ Az edényforma már a kora Árpád-korra keltezhető Pilisvörösvár-Keréktanya lelőhelyen is megtalálható, itt a bögre vállát két vonalköteg díszíti (KOLLER 2014, 172, 2. kép 5).

²⁶⁷ HOLL 1955. E jellegzetes kerámia csoport részben északnyugat-magyarországi városokban is készülhetett külföldről betelepült mesterek munkájaként (FELD 2008, 310–311).

²⁶⁸ A mintákat a nagyobb objektumszámú lelőhelyekről (Gyál 3., 9., Maglód 1., Üllő 1., 2., 7., Vecsés 36., 67.), leginkább házak, kemencék anyagából válogattam. Arra törekedtem, hogy az egyes rövidebb korszakok teljes kerámia eszközkészlete képviselve legyen. A vizsgálat eredményeit Szilágyi Veronika kutatási jelentése alapján ismertetem: Árpád-kori cseréptöredékek anyagvizsgálata. Kutatási jelentés. CKM Adattár, 2009.01.20.

²⁶⁹ Általános gyakorlat lehetett az Árpád-kor első felében, hogy a kerámia készítéshez a helyben elérhető agyagot használták fel, és csak kivételes esetben soványították szándékosan (SIMONYI 2013).

üledéket, ritkábban fordul elő a soványítás (például Maglód 1. lelőhely mintáinál), vagy az agyagkeverés (Üllő 1. lelőhelyen). A kiégetés 700–750 °C alatt történt, általában oxidatív légkörben.

A vizsgált kerámiák kisebb részénél lehetett kimutatni a lelőhelyek földtani környezetétől idegen anyagok használatát, ezekben az esetekben a nyersanyag, vagy a késztermék importja valószínűsíthető. Ez elsősorban a fehér kerámia csoportra vonatkozik, de vannak olyan egyedi sajátosságokkal rendelkező, nem fehér anyagú kerámiák is, amelyek esetében szintén nem zárható ki az import lehetősége. A fehér kerámia csoportból Üllő 1. és Üllő 2. lelőhelyekről, 12. századi környezetből egy-egy mintát, a 13. századi Üllő 7. lelőhelyről négy mintát, a 13–14. századi Maglód 1. lelőhelyről két mintát választottunk ki petrográfiai vizsgálatra. Az eltérő korú minták között fazekak, bográcsok és palackok töredékei is voltak, de nyersanyagukat tekintve egy rendkívül egységes csoportot alkottak. Vasszegény, tiszta, képlékeny agyagból készültek, amely metamorf és granitoid közetszemcséket tartalmazott, valószínűleg szándékos soványítás eredményeképp. Anyaguk a régió földtani környezetétől idegen.

Az Árpád-kori edények égetési technikájának rekonstruálása általában csak az oxidatív, vagy redukzív eljárás megkülönböztetésére szorítkozik. Rendkívül kevés az ismert edényégető berendezések száma az Árpád-korban és ez a régészetileg nehezebben regisztrálható, épített rostély nélküli edényégető gödrök, egykamrás építmények használatát valószínűsíti.²⁷⁰ Az M0-s autópálya nyomvonalában feltárt, égetett/kiégett falú gödrök környékén azonban nem kerültek elő ilyen jellegű ipari tevékenységre utaló maradványok, például rontott, deformált darabok, stb. A Veszprém megyei kora Árpád-kori kerámiaanyagban elkülönített jó minőségű, vörös narancssárga edények egyenletes égetése és színe Takács Miklós véleménye szerint edényégető kemencére utal, míg a foltos edények égetőgödörben készülhettek.²⁷¹ Ezek szerint az Árpád-kori falusias településeken kétféle, a késztermékek minőségében is megjelenő edényégetési eljárás párhuzamos létét feltételezhetjük. Konkrét bizonyíték híján ez azonban egyelőre feltételezés marad. Igen lényeges – bár szintén további bizonyításra szoruló – megfigyelés, hogy az edényégető kemencékben feltárt kerámiaanyag mindig az átlagnál jobb minőségű, és az általánosan elterjedt, gyengébb minőségű áru a kemencékben nem található meg.²⁷² A fejlettebb technológiájú, de nagyon ritka edényégető kemencék az égetőgödörnél erősebb és egyenletesebb hőhatást biztosíthattak. A két eltérő technológia ismérve így a kerámiák égetési hőmérséklete lehet, ami vékonycsiszolatos anyagvizsgálatokkal lenne rekonstruálható.

Az edényégetési technológia és a fazekastermékek közti minőségbeli különbségek egy további kérdéskörhöz vezetnek, nevezetesen az edények készítőinek specializációjához és a műhelykörzetek problémájához. Ez egyúttal a kerámiaművesség fejlettségének és szervezeti kereteinek vizsgálatát is jelenti. Fontos leszögeznünk, hogy a kerámia nem csak önmagában, tárgyként érdekes számunkra, hanem a gazdasági és társadalmi környezetével együtt, amelyben előállították és használták.²⁷³ A kora középkor – kora Árpád-kor időszakában jellemzően háziipari keretek közt állítottak elő fazekastermékeket. Az alapvetően természeti gazdálkodást folytató, önálló közösségek az élelemtermelés mellett, kiegészítő tevékenységként foglalkoztak edények előállításával.²⁷⁴ Feltehetően az egyes háztartások nem maguk állították elő kerámia eszközkészletüket, hanem egy bizonyos fokig specializálódott mester látta el a közösséget. A szervezeti felépítésre vonatkozó írásos adataink a szóban forgó időszakból gyakorlatilag hiányoznak, ezért nem zárhatjuk ki, hogy alkalmanként nem specializált egyének, például maguk az asszonyok, vagy szűkebb

²⁷⁰ Szabad tűzön, gödörben égették ki termékeiket a Novi Pazar (SRB) környéki fazekasok is, kiknek munkamódszereit az Árpád-kori fazekasság közeli párhuzamaként ismertette Holl Imre (HOLL 1956, 184).

²⁷¹ TAKÁCS 1996b, 341.

²⁷² VÁGNER 2002, 335. A hács-béndekpusztai edényégető kemence feltárója a rendelkezésére álló adatok alapján még az Árpád-kori edénykészítés egységes technikai színvonalát hangsúlyozta (PARÁDI 1967, 36).

²⁷³ Ebben a szemléletben fogant D. P. S. Peacock munkája, melyben a római kori kerámia készítés technológiai/fejlettségi szintjeit modellezi (PEACOCK 1982). Kategóriáinak (household production, household industry, individual workshop, stb.) átültetését a kora középkori leletegyüttesekre Herold Hajnalka kísérte meg (HEROLD 2006, 75).

²⁷⁴ HOLL 1956, 186; ALMÁSI 1994.

csoportosulások (háztartások közössége) közös munkával szintén készítettek edényeket. A háziipari termelés a kora Árpád-korban minden bizonnyal országos szinten jellemző volt. Vannak azonban olyan helyszínek, jellemzően hatalmi központok, ahol már a 9. században minőségi termékeket is előállítottak, feltehetően kereskedelmi célból, ami mélyebb specializációval rendelkező mesterek jelenlétét tételezi fel.²⁷⁵ Nem egyértelmű, hogy mikortól számolhatunk a kifejezetten kerámiakészítésre szakosodott, elsődleges foglalkozásként a fazekasságot űző mesterek és fazekasműhelyek általánossá válásával, és hogy milyen szerepe volt ebben a szolgáltatónépi rendszernek és a prédiomok szakosodott termelésének. Takács Miklós a 12. századtól számol műhelykörzetekkel,²⁷⁶ azaz szakosodott műhelyek hálózatával, „iparszerű” tömegtermeléssel. A kérdés jelen pillanatban véleményem szerint nem ítéltető meg egyértelműen, hiszen ehhez jóval több kiértékelt középső Árpád-kori adatra lenne szükség az ország különböző részeiről, és nem utolsó sorban régészetileg azonosított fazekasműhelyekre. A kajárpéc-pokolfadombi főzőedényeket egy kézműipari jellegű fazekasság termékeinek tartja,²⁷⁷ de ha így is van, a leletgyűttes akkor sem keltezhető a 12–13. század fordulójánál korábbra.

Az M0-s autópálya-nyomvonal kerámiáinak vizsgálatával nyomon követhetjük, hogy az Árpád-kor első felére jellemző háziipari termelés hogyan haladt egyre inkább a specializált termelés felé. Korlátozott mennyiségű mintánk alapján nem lehet végleges következtetéseket megfogalmazni, de a kerámiaművesség szervezeti kereteinek tisztázásához a nyersanyagvizsgálatok és tipológiai elemzések közelebb vezethetnek. A fehér kerámia megjelenése előtt az edénykészítés valóban háziipari keretek közt folyt. Kora Árpád-kori lelőhelyeinken a nyersanyagként felhasznált agyag nem csak településenként különbözött, hanem az egyes településeken belül is összetett volt, ami a kisebb régiókat lefedő műhelyek ellen bizonyít. Alig találunk országos szinten ebből az időszakból edényégető kemencéket, ami szintén a szakosodott termelésnek lehetne a bizonyítéka. Az Árpád-kor második felétől, a nagyon egységes fazéktípusok megjelenésétől feltételezhetjük a fazekasságra specializálódott mesterek intenzívebb jelenlétét. Ekkor még azonban az azonos típusba sorolható fazekak nyersanyaga egymástól különbözött Üllőn, és csak a 13. században sikerült a fehér kerámián kívül a barnára-vörösre égő edények nyersanyagában is egy referenciacsoportot meghatározni, ami következetes nyersanyag kiválasztásra és felhasználásra utal. A késő Árpád-kor a magyar fazekasságban nemcsak új nyersanyagot, de új formavilágot és új edénytípusokat is hozott. A fehér kerámia egyes elemei, például a csigavonalas díszítés, vagy a fenékbélyegek a korábbi termékeken is megvoltak, de a nyersanyag és a peremkiképzés egységesülése, a korábbiaknál jobb minőség és a leletek mennyiségi ugrása azt sejteti, hogy egy teljesen új, erősebben szakosodott, fazekassággal foglalkozó társadalmi csoport jelent meg, melynek műhelyhagyományai nem vezethetők le szervesen a korábbi gyakorlatból.²⁷⁸ Ebben az időszakban az edények céltudatos és következetes kialakítására már nem csak az egységes formák, hanem a peremformák és díszítések típusok szerinti következetes alkalmazása is utal. A fehér kerámia készítését a kutatók egyhangúlag háziipari keretek közt végrehajtott tevékenységként értékelték,²⁷⁹ noha számos, fentebb említett jegye már a kézműipari termelés felé mutat. Valódi kézműiparról a városi kézművesség meg-

²⁷⁵ MERSDORF 2007, 210.

²⁷⁶ TAKÁCS 1994, 212; TAKÁCS 1996, 159.

²⁷⁷ TAKÁCS 1993a, 217.

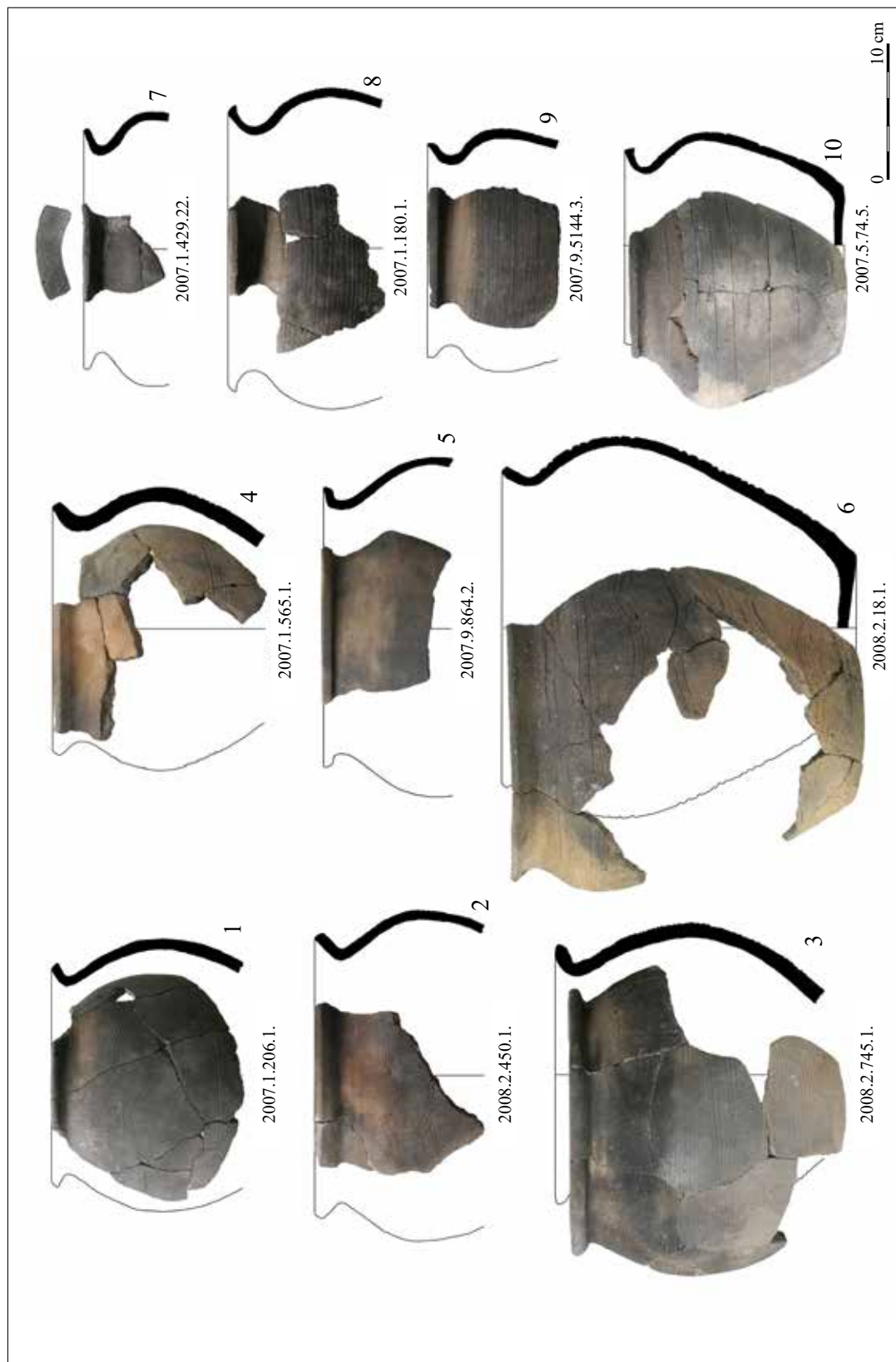
²⁷⁸ A kerámiacsoport alapvető jellegzetességeit már a múlt század közepén tisztázták, de a keltezéssel és tipológiával ellentétben a régészeti kutatás sokáig nem foglalkozott az egyik legizgalmasabb kérdéssel, a nyersanyag eredetével. A nyersanyaggal kapcsolatos problémakör tisztázására munkacsoportot alkottunk. Az M0-s autópálya nyomvonalon feltárt, Buda vonzaskörzetébe tartozó falusias települések fehér kerámiája mellett összehasonlító elemzéssel vizsgáltuk a 13–14. századi északkelet-magyarországi települések és várak leletanyagát is. A mikroszkópos petrográfiai-ásványtani vizsgálatokkal a szakirodalomban általánosan fehérnek nevezett kerámiafajtán belül több jellegzetes nyersanyag-csoportot sikerült kimutatnunk (SZILÁGYI ET AL. 2010; SZILÁGYI ET AL. 2014).

²⁷⁹ Viszonylag egyértelműen értelmezhetőnek tűntek a vonatkozó adatok még az 1950–1960-as években, mikor Holl Imre több tanulmányában is érintette a kérdést. Eszerint a 13. század legvégén, 14. század folyamán indul meg a fazekasság differenciálódása, és ekkor jelennek meg azok a termékek, amelyek már a háziipari keretből kilépő, specializált városi fazekasság termékei voltak (HOLL 1963, 70; ld. továbbá FELD 1987, 266–267).

szilárdulásától, a 14. századtól számolhatunk, a fehér kerámia készítését tehát egyfajta köztes állapotnak tarthatjuk. Iparszerű, szériagyártásra berendezkedett műhelykörzetek feltételezésének csak a 13. századtól, a következetes nyersanyagkiválasztás és egységes edényformákra való céltudatos törekvés fellépésétől van létjogosultsága. Regionális különbségek természetesen ettől függetlenül korábban is kialakulhattak.²⁸⁰ A 13. század az az időszak, amikor más, jól körülhatárolható jellemzőkkel bíró kerámiacsoportok, pl. az ún. „osztrák kerámia” és utánpótlói is feltűnnek az ország nyugati és központi területein, jellemzően városi környezetben.²⁸¹ Tipikus kézműipari termékeknek, az „osztrák kerámia” hatását mutató edényeknek tarthatjuk az M0-s autópálya-nyomvonal kerámiacsoportjain belül a gyorskorongolt, szürke fazekakat. További régészeti adatok híján egyelőre nehezen megválaszolható kérdés, hogy ez már egy városi kézműipar terméke volt, vagy egy falusi környezetben is alkalmazott új technológia eredménye.

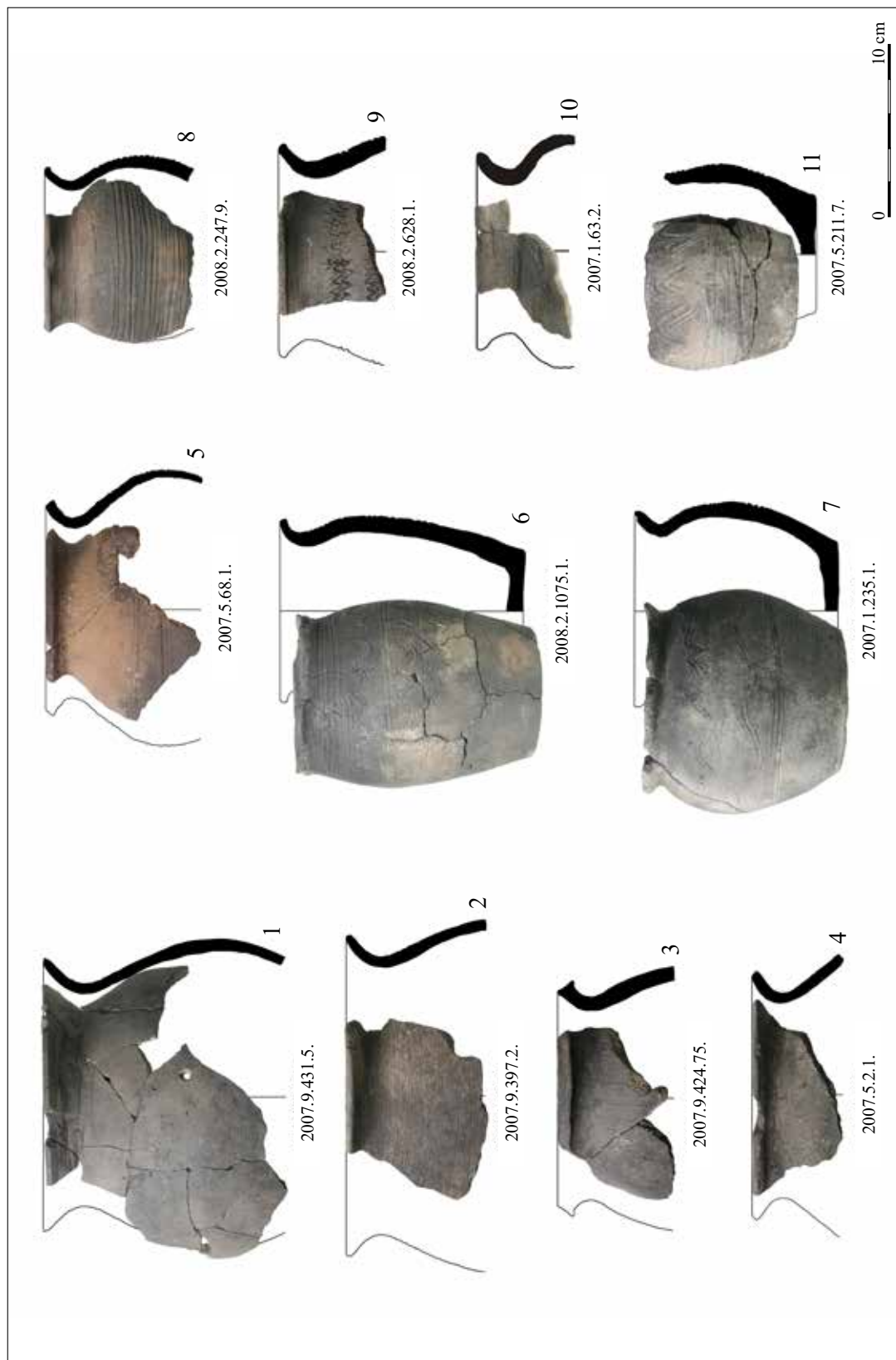
²⁸⁰ Már a kora Árpád-kortól más-más fazék alapformák körvonalazódnak a Kisalföldön (TAKÁCS 1996, Abb. 14), mint a Pesti-síkságon. A két régió kerámiaművességében a 12. századtól még markánsabbá válnak a különbségek, ha összehasonlítjuk a Kisalföldön domináns fazék alaptípust (TAKÁCS 1996, 157–158) a Pesti-síkság jellegzetes 12. századi vállas fazéktípusával. Jellemző példaként említhetjük a kajárpéc-pokolfadombi edényeket (TAKÁCS 1993a, 209, 8. kép 1, 5, 7, 10).

²⁸¹ FELD 1987, 262–263.

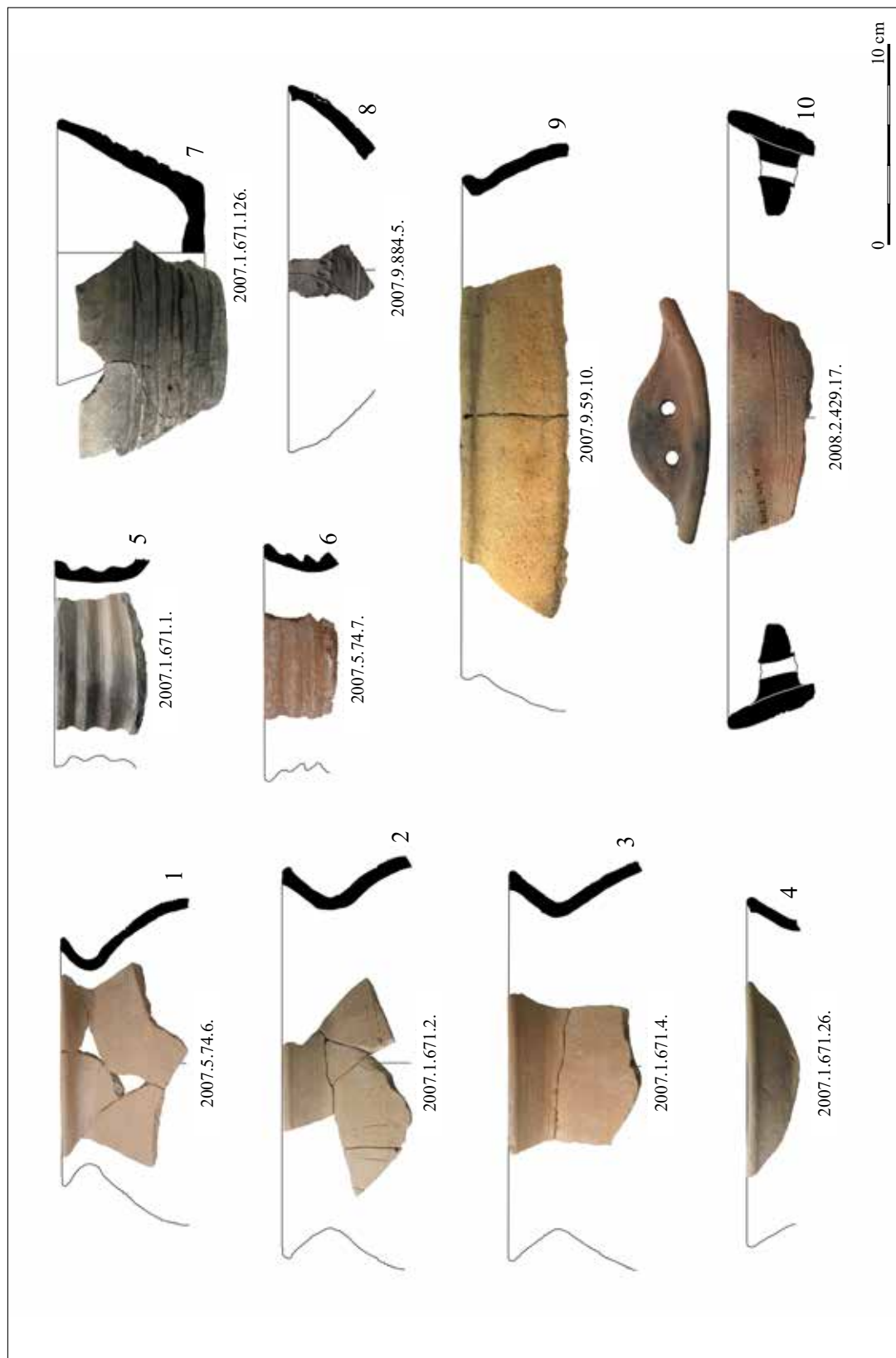
1. ábra: 10. századi fazék alapformák: gömbös testű és vállban hangsúlyozott fazékok. 1, 4, 7–8: Ecser 6. lelőhely; 2–3, 6: Maglód 1. lelőhely; 5, 9: Ecser 7. lelőhely; 10: Vecsés 67. lelőhely

Fig. 1: Basic pottery forms from the 10th century: globular pots and pots with accentuated shoulder. 1, 4, 7–8: Ecser, Site 6; 2–3, 6: Maglód, Site 1; 5, 9: Ecser, Site 7; 10: Vecsés, Site 67.

2. ábra: 10. századi fazék alapformák: hasban hangsúlyozott fazékok, hordószzerű fazék és változatos megformálású kisfazékok. 1–3: Ecser 7. lelőhely; 4–5, 11: Vecsés 67. lelőhely; 6, 8–9: Maglód 1. lelőhely; 7, 10: Ecser 6. lelőhely

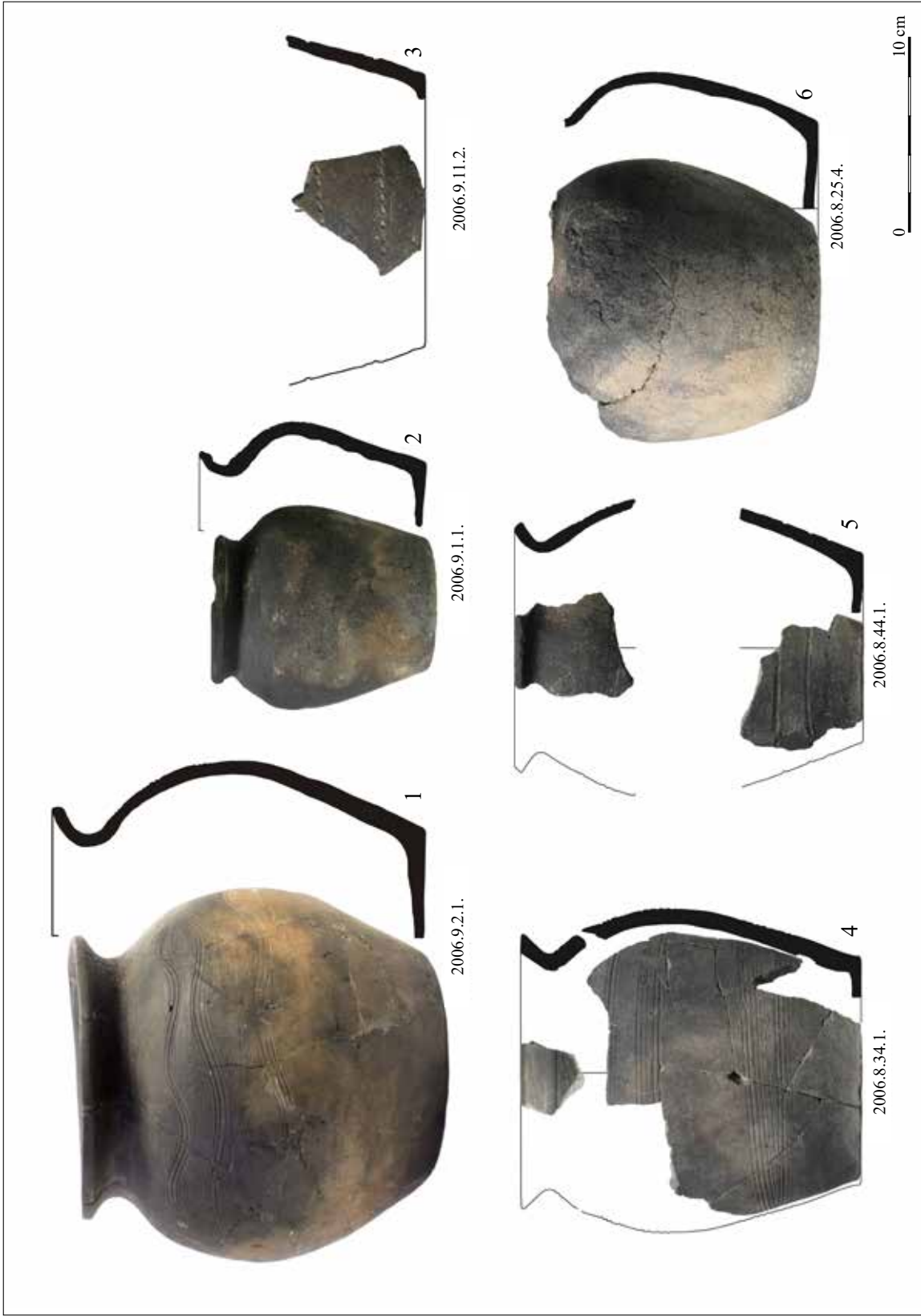
Fig. 2: Basic pottery forms from the 10th century: pots with accentuated belly, barrel-shaped pot and diverse small pots. 1–3: Ecser, Site 7; 4–5, 11: Vecsés, Site 67; 6, 8–9: Maglód, Site 1; 7, 10: Ecser, Site 6.

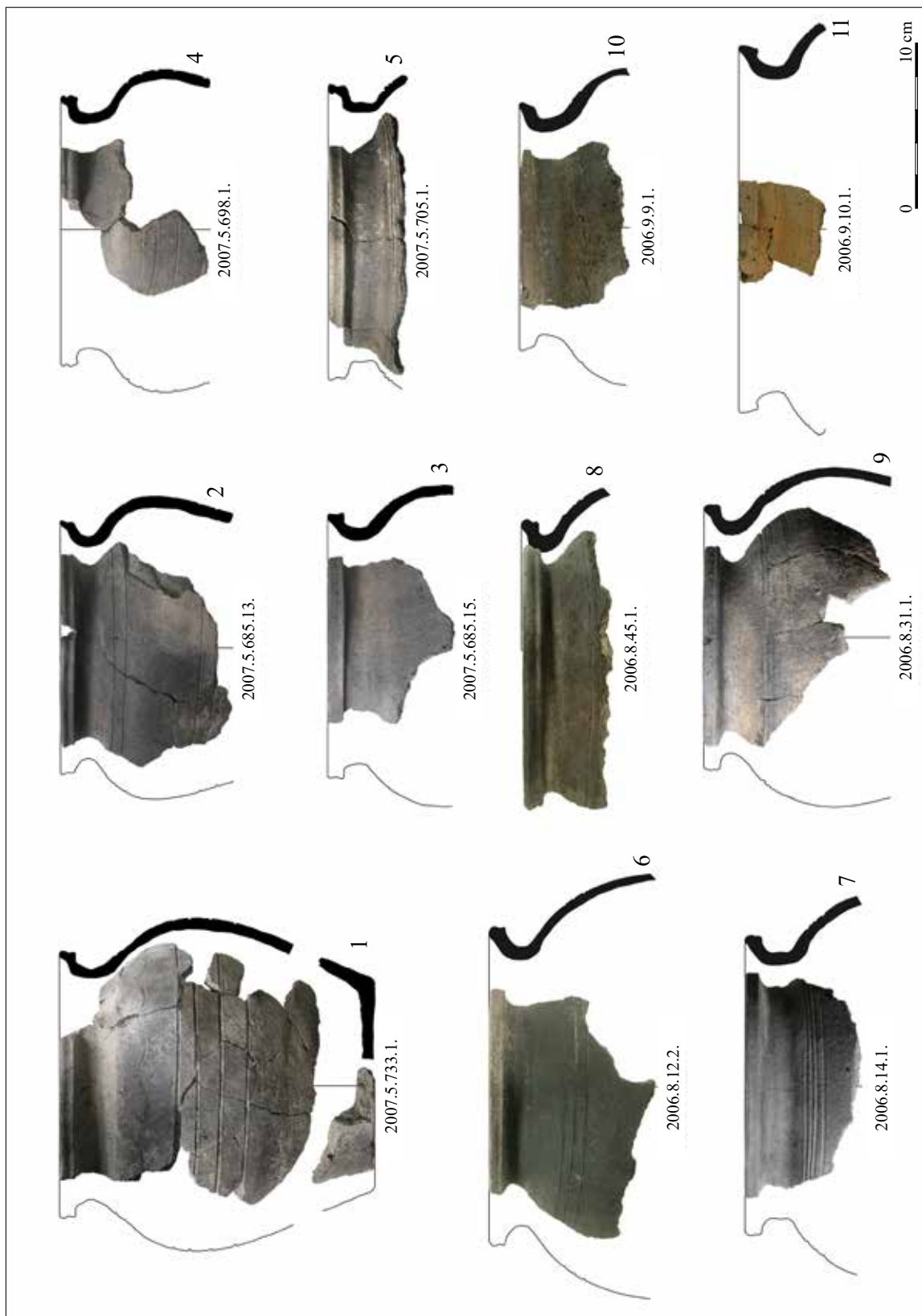
3. ábra: 10. századi edények: vöröses narancssárgára égő anyagi fazekak, valamint bordás nyaki edények, tálak és bográcsok.

1, 6: Vecsés 67. lelőhely; 2–5, 7: Ecser 6. lelőhely; 8–9: Ecser 7. lelőhely; 10: Maglód 1. lelőhely

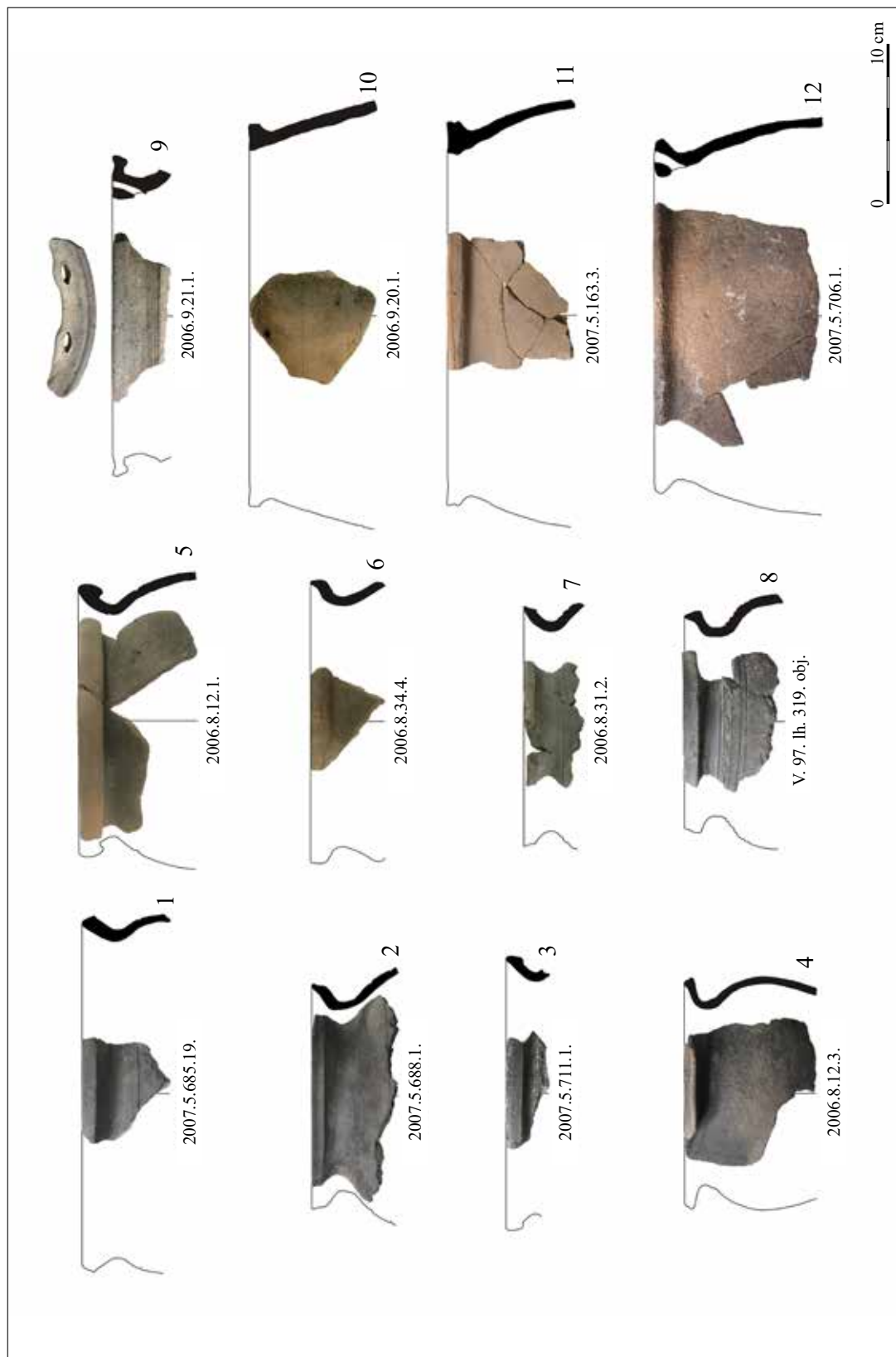
Fig. 3: 10th century pots: pots burnt to reddish orange colour, pots with ribbed neck, bowls and cauldrons. 1, 6: Vecsés, Site 67; 2–5, 7: Ecser, Site 6; 8–9: Ecser, Site 7; 10: Maglód, Site 1.

4. ábra: 11. századi fazékformák. 1–3: Üllő 2. lelőhely; 4–6: Üllő 1. lelőhely
 Fig. 4: Pottery forms from the 11th century: 1–3: Üllő, Site 2; 4–6: Üllő, Site 1.

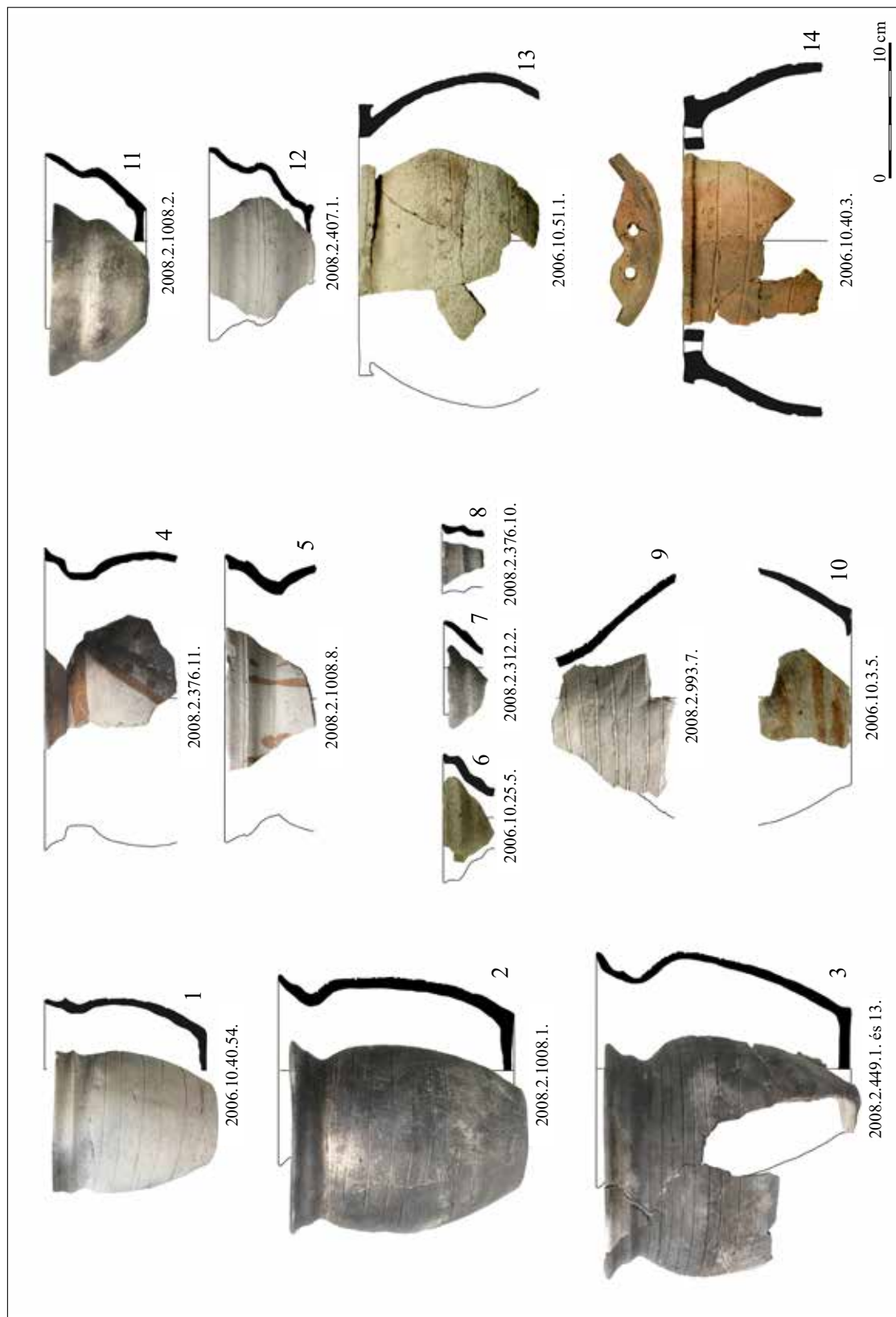

5. ábra: A 12. század leggyakoribb fazéktípusa a Pesti-síkságon. 1–5: Vecsés 67. lelőhely; 6–9: Üllő 1. lelőhely; 10–11: Üllő 2. lelőhely
 Fig. 5: The most prevalent pot type of the 12th century on the Pest Plain. 1–5: Vecsés, Site 67; 6–9: Üllő, Site 1; 10–11: Üllő, Site 2.

6. ábra: 12. századi változatos formájú és peremképzésű fazekak, valamint bográcsok. 1–3, 11–12: Vecsés 67. lelőhely; 4–7: Üllő 1. lelőhely; 8: Vecsés 97. lelőhely; 9–10: Üllő 2. lelőhely

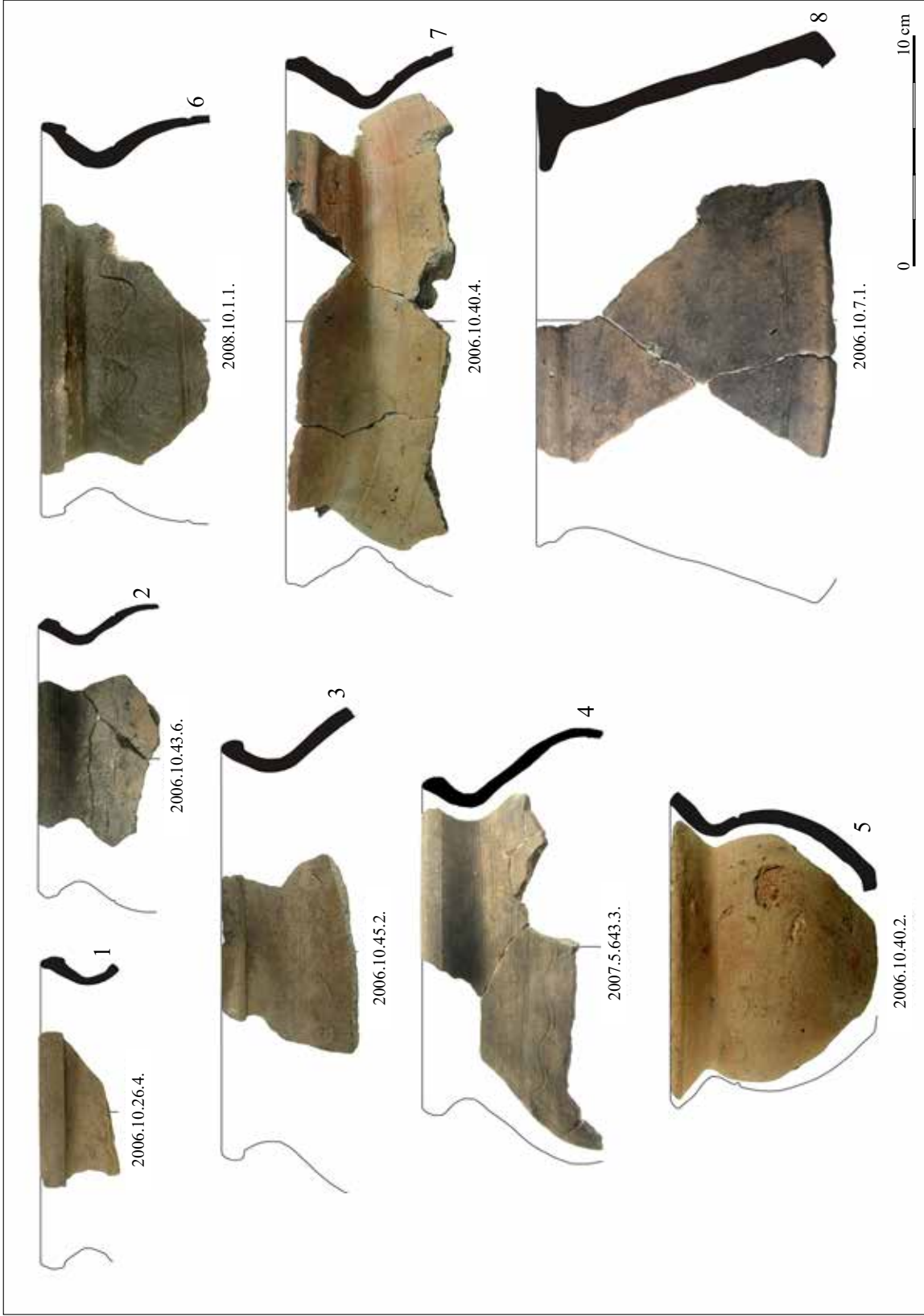
Fig. 6: Pots with diverse forms and rims from the 12th century and cauldrons. 1–3, 11–12: Vecsés, Site 67; 4–7: Üllő, Site 1; 8: Vecsés, Site 97; 9–10: Üllő, Site 2.

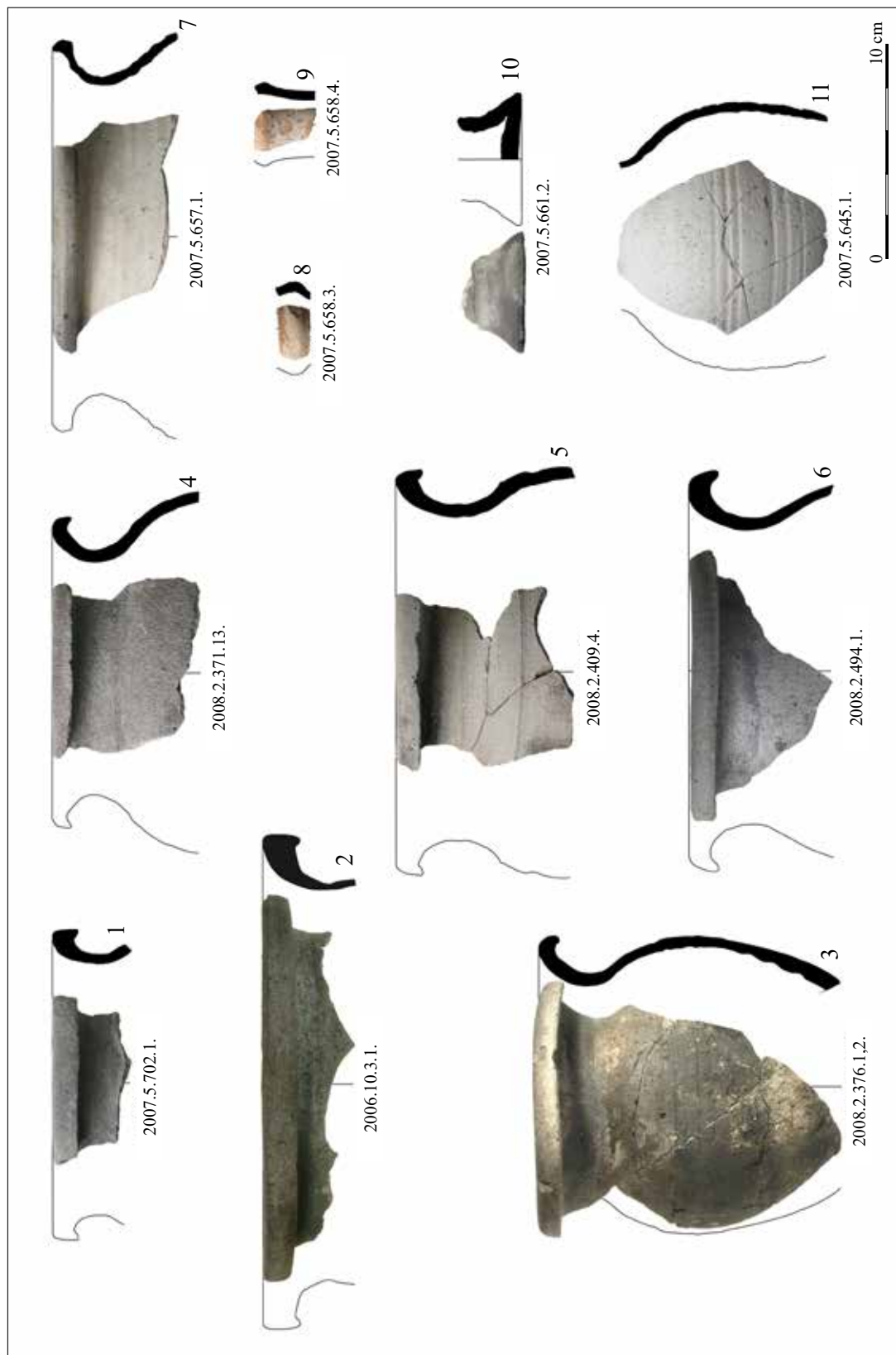
7. ábra: 13. századi fehérre égető anyagú fazekak, kancsók, palackok, csészék és bográcsok. 1, 6, 10, 13–14: Üllő 7. lelőhely;

2–5, 7–9, 11–12: Maglód I. lelőhely

Fig. 7: 13th century white ware: pots, jugs, bottles, cups and cauldrons. 1, 6, 10, 13–14: Üllő, Site 7; 2–5, 7–9, 11–12: Maglód, Site I.

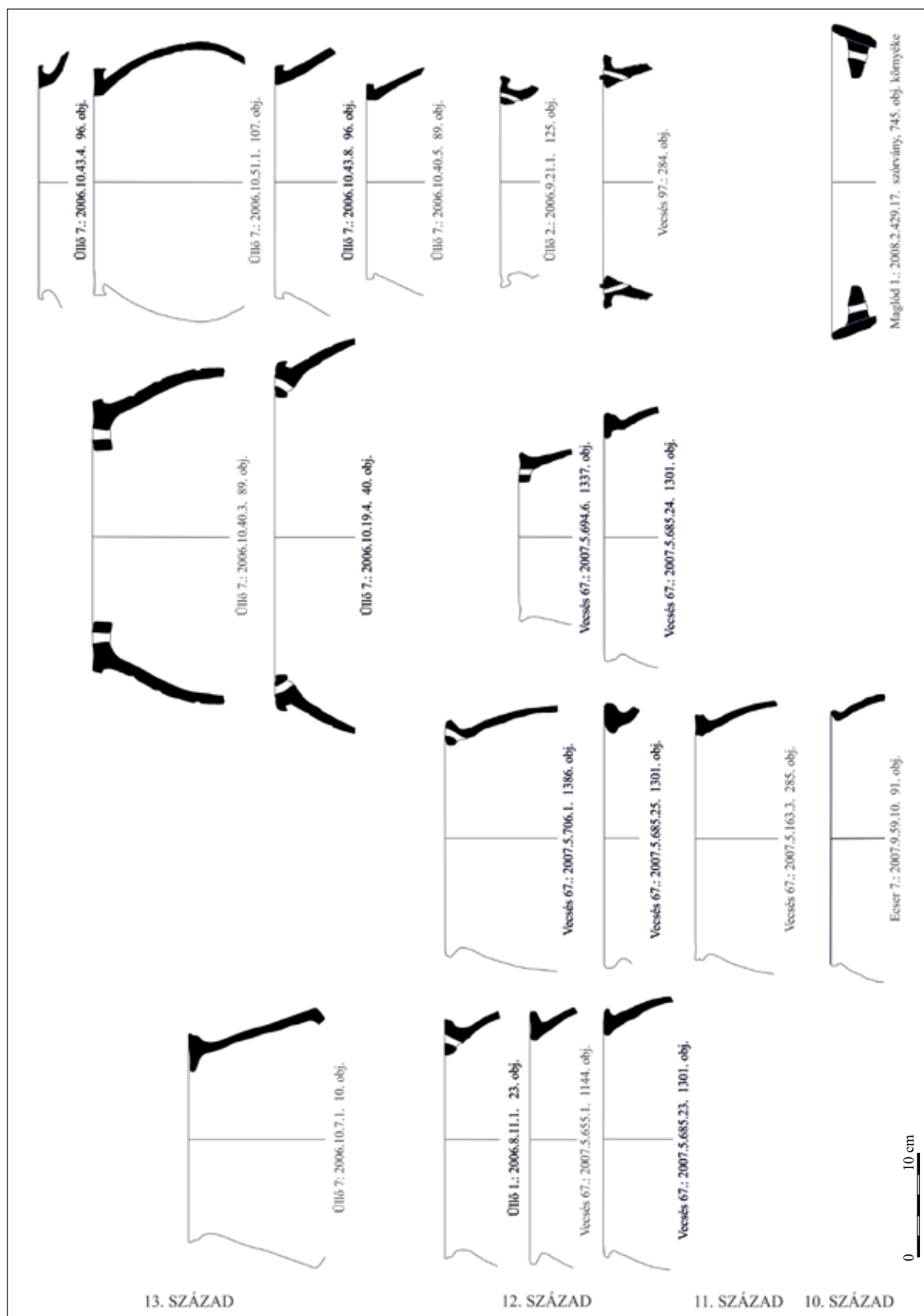
8. ábra: 13. századi felül csúcsosodó peremű, csapott vállú fazekak, bögre és bogrács. 1–3, 5–8: Üllő 7. lelőhely; 4: Vecsés 67. lelőhely
 Fig. 8: 13th century pots with rims peaked on top and leaning shoulders, wide mouth mug and cauldron. 1–3, 5–8: Üllő, Site 7; 4: Vecsés, Site 67.

9. ábra: 13–14. századi, gyorskorongolt, szürke fazekak, valamint késő középkori palack-, pohár- és fázéktörödékek. 1, 7–11: Vecsés 67. lelőhely;

2: Üllő 7. lelőhely; 3–6: Maglód 1. lelőhely

Fig. 9: 13th–14th century grey pots thrown on a fast wheel and Late Medieval bottle, cup and pot fragments. 1, 7–11: Vecsés, Site 67; 2: Üllő, Site 7; 3–6: Maglód, Site 1.

10. ábra: Az M0-s autópálya-nyomvonalon előkerült bográcsok formai és kronológiai csoportosítása

Fig. 10: Formal and chronological classification of the clay cauldrons unearthed along the track of M0 motorway

4. ÁRPÁD-KORI LAKÓÉPÍTMÉNYEK A PESTI-SÍKSÁGON. SZEMPONTOK A VEREMHÁZAK RENDSZEREZÉSÉHEZ

4.1. BEVEZETÉS

Veremházak, vagy gödörházak alatt a régészeti kutatás olyan lakóépítményeket ért, melyek földbe süllyesztett padlóval, belső tüzelőberendezéssel rendelkeznek és tetőszerkezetüket alapgödörökbe helyezett ágasok hordják. A veremházak természetesen nem képezték kizárólagos elemeit az Árpád-kor lakófunkcióval rendelkező épületeinek. A lakóépítmények tágabb fogalmába beletartoztak a könnyűszerkezetes építmények, sátrak, valamint a stabilabb konstrukciójú, süllyesztett padlójú falas házak, vagy földfelszíni fa-, esetleg kőépületek. Utóbbiak azonban a Kárpát-medence sajátos természetföldrajzi körülményei és gazdasági-történeti viszonyai miatt nem maradtak ránk, pontosabban: a rájuk vonatkozó régészeti bizonyítékok elenyésző mennyisége és töredékessége csak erősen hipotetikus rekonstrukciókat tesz lehetővé jelen pillanatban.²⁸² Régészeti módszerekkel igazán a veremházak tanulmányozhatóak földbe mélyedő lakógödreik révén. Lakófunkciójukat a viszonylagos stabilitásra utaló kemencék és padlók jelzik, valamint a betöltésből, járószintről előkerülő használati eszközök. A telepfeltárások e jellegzetes objektuma igen hamar a kutatás fókuszába került. Jelentősége túlmutat az egyszerű gödörökön és árkokon, hiszen mint föld-fa szerkezetű épület, lehetőséget nyújt a korabeli építészet tanulmányozására, a háztípusok kialakulásának és fejlődésének vizsgálatára. Tájékoztatót nyújt az ott lakók életformájáról, letelepedettségének, vagy mobilitásának mértékéről, lakáskultúrájának fejlettségéről. Mint egy háztartást, családot jelző települési egység, a lakóépítmény nélkülözhetetlen az egykori települések belső szerkezetének rekonstrukciójában, és mint viszonylag nagyméretű, leleteket tartalmazó régészeti objektum, alkalmas a korabeli anyagi kultúra elmélyültebb megismerésére is.

Az Árpád-kori lakáskultúra témájában az utóbbi évtizedekben számos közlemény látott napvilágot, elsősorban anyagközlések, ritkábban ezekre alapuló összefoglalások és értékelések, és a növekvő forrásbázis a friss eredmények mellett újabb kutatási szempontokat is hozott.²⁸³ A magyar házépítés eredete,²⁸⁴ a szerkezeti rekonstrukciók,²⁸⁵ a tüzelőberendezések típusai,²⁸⁶ a különböző funkciók és funkcionális terek kérdései,²⁸⁷ a lehetséges anyagi és társadalmi különbségek nyomai²⁸⁸ mellett mindmáig a veremházak történeti fejlődése, pontosabban átalakulási tendenciái, és – ezzel szoros összefüggésben – a veremházak rendszerezése képezi az egyik legizgalmasabb kihívást, hiszen ehhez a fenti szempontokat együttesen és maradéktalanul értékelni

²⁸² Az Árpád-kori földfelszíni faépítményeknek a korabeli lakáskultúrában betöltött kiemelkedő szerepét Tari Edit és Wolf Mária is hangsúlyozta (TARI 2001; WOLF 2014). Tanulmányaikból kiderül, hogy noha a régészeti forrásanyag ebben a vonatkozásban szaporodik, az adatok értelmezése körül egyelőre sok a bizonytalanság. A korabeli földfelszíni faépítészet arányait, elterjedését illetően igencsak megoszlanak a szakmai vélemények (BÓNA 1988; BAKAY 1989, 141; VÉKONY 2002, 29–30; TAKÁCS 2010, 4–5). Wolf Mária, amint tanulmányának alcíme is sejteti, a köznép körében is jellemzőnek tartja.

²⁸³ A veremházak kutatásának történetét a kezdetektől a 20. század végéig Takács Miklós tekintette át (TAKÁCS 2001). Az Árpád-kori falusias települések kutatását összegző újabb tanulmánya immár a nagy felületű megelőző régészeti feltárások részeredményeinek ismeretében újra tárgyalja a veremházak kutatásának egyes aspektusait (TAKÁCS 2010).

²⁸⁴ DÁM 1979; K. CSILLÉRY 1982; FODOR 1983.

²⁸⁵ TAKÁCS 1999; SABJÁN 1999; SZENTGYÖRGYI 2001; ZAY 2013.

²⁸⁶ FODOR 1989, 33; TAKÁCS 1996a, 201–202; TAKÁCS 1998, 182; TAKÁCS 2001, 32–33; GALLINA–GULYÁS–MOLNÁR 2014, 301–305.

²⁸⁷ BALASSA 1985, 45–46; BARABÁS ET AL. 1988, 257–258; TAKÁCS 2001, 37; TAKÁCS 2010, 9–10.

²⁸⁸ BÓNA 1988, 410; TAKÁCS 1998, 190; RÁCZ 2013a.

kell. Egy „...*térben és időben differenciált leírás*”,²⁸⁹ vagyis egy tipokronológiai rendszer megalkotásához hiányzott azonban a reprezentatív mennyiségű, az Árpád-kor teljes időszakát képviselő, azonos régióból származó régészeti forrásanyag. Különösen tanulságos lenne a veremházak formai és funkcionális értékelése megjelenésüktől az Árpád-kor végéig, de ehhez először az egyes rövidebb korszakokra lebontott szintéziseket kellene elkészíteni.²⁹⁰

Az alábbiakban az M0-s autópálya-nyomvonalon 2001–2006 között feltárt Árpád-kori lelőhelyek 42 földbe mélyített építményét, Sződ-Nevelek-dűlő lelőhely 10 építményét, és néhány további, kisebb feltárás Árpád-kori házáat adom közre egységes szempontú leírásokban, illetve ezek alapján a veremház építészet sajátosságait vizsgálom a Pesti-síkságon.²⁹¹ A kiterjedt felületű megelőző feltárások kétségtelen előnyei (nagy adatmennyiség, egységes dokumentációs rendszer) mellett a gépi humuszosítás és a szűk határidők keretei között végzett munka erősen befolyásolták a megfigyelések körülményeit, különösen a veremházak betöltésének felső rétegeit és az egykori járószint és a padlószint közötti szintkülönbségeket illetően. Nem csak azokat az építményeket vontam be a feldolgozásba, amelyek esetén a lakófunkció valószínűsíthető volt, hanem ahol azonosítható volt a veremházak valamelyik klasszikus tartozéka, és ha életvitelre nem is volt alkalmas, de gazdasági funkciót betölthetett. Az egymás közelében elhelyezkedő lelőhelyek lehetővé teszik azt, hogy az építmények változásait egy viszonylag jól körülhatárolható, kisebb régióon belül vizsgáljuk.²⁹² A magyar honfoglalástól a 14. századig keltezhető lelőhelyek régészeti emlékei segítségével kronológiai rendbe állíthatjuk a földbe mélyített építményeket, és elsősorban az alaprajzokra támaszkodva meghatározhatjuk az egyes rövidebb korszakokra jellemző építészeti sajátosságokat. A minél precízebb kronológiai besorolás azért fontos, mert a változások megragadásában jelenleg is a datálási nehézségek okozzák a legtöbb gondot. A datálás alapjául az objektumokban talált kerámianyag szolgált, ami nagyjából évszázados elkülönítést tett lehetővé. Az építmények alapvető adatait táblázatos formában is összesítettem (4. táblázat).

4. táblázat: *A Pesti-síkságon feltárt lakóépítmények jellemző adatainak összesítő táblázata (100–103. oldal)*
 Table 4. *Summary of characteristic data of dwelling structures unearthed on the Pest Plain (pp. 100–103)*

<i>Lelőhely neve</i>	<i>Objektum szám</i>	<i>Rövid oldal (cm)</i>	<i>Hosszú oldal (cm)</i>	<i>Alapterület (m²)</i>	<i>Relatív mélység (cm)</i>	<i>Tüzelőberendezés típusa</i>	<i>Tüzelőberendezés helye</i>	<i>Bejárat helye</i>	<i>Padló</i>
Szöd-Nevelek-dűlő	14	305	310	9,45	20	kötőanyag nélkül, kövekből épített	D	–	taposott/döngölt, hamus padló
Szöd-Nevelek-dűlő	15	280	294	8,23	21	kötőanyag nélkül, kövekből épített	ÉK	–	egyenetlen járószint
Szöd-Nevelek-dűlő	24	320	370	11,84	22	kör alakba rakott kövek kétrétegű tapasztással	ÉK	–	keményre taposott altalaj

²⁸⁹ TAKÁCS 2001, 31.

²⁹⁰ Kevesen követték és értékelték Bóna István szemléletét, aki a veremházakról mindig igen tág, évszázadokat és népeket átfogó kontextusban érkezett (BÓNA 1973, 68–71).

²⁹¹ Jelen fejezet a 2014-ben megjelent tanulmányom (RÁCZ 2014a) kibővített változata.

²⁹² Módszertanilag kifogásolható az a szemlélet, mely a Kárpát-medence távoli vidékeiről származó házakat egységes fejlődési sorba rendezi, mert nem számol a regionális sajátosságokkal. Már az eddigi kutatások alapján is kirajzolódnak az egyes tájegységek közti különbségek az Árpád-kori veremház építési gyakorlatban, noha pontos képünk egyetlen régióról sincs. Mesterházy Károly 1991-ben így fogalmazott: „...*mindig egy-egy zárt területen belül kellene a fejlődést végigkísérni, hogy pontos és továbblépésre használhatóbb adatokat nyerjünk. Ma ettől még messze állunk.*” (MESTERHÁZY 1991, 69).

Szöd- Nevelek-dűlő	26	225	245	5,51	17	–	–	–	keményre taposott/ döngölt padló
Szöd- Nevelek-dűlő	37	300	320	9,6	42	–	–	–	–
Szöd- Nevelek-dűlő	38	305	319	9,72	30	ovális mélyedésbe rakott kövek	K	–	keményre taposott padló
Szöd- Nevelek-dűlő	47	273	280	7,64	15	sekély mélyedésben szétszóródott kövek, örlökövek	ÉK	–	keményre taposott, sötét-barna padló
Szöd- Nevelek-dűlő	69	337	338	11,39	45	vörösre égett folt, szétszóródott kövek	É	–	vékony, sötét-barna, keményre taposott réteg
Szöd- Nevelek-dűlő	74	323	338	10,91	31	–	–	–	vékony, letaposott humusz- réteg, nem döngölt
Szöd- Nevelek-dűlő	75	310	337	10,44	28	vörösén átégett gödörtüzhely?	K	–	vékony, ke- mény, fekete humuszos, letaposott
Maglód 1	1642	260	320	8,30	46	agyagba rakott kövek	ÉK	–	–
Ecsér 6	101	296	298	8,58	50	kőből épített + agyagból épített ovális	K	–	kétrétegű
Ecsér 6	441	295	310	11,23	42	kőkemence mun- kagödörrel + földbe vált tüzelő	K	–	három ré- tegű döngölt agyag
Ecsér 6	908	390	438	18,89	38	agyagból épített sü- tőkemence + földbe vált tüzelők	Ny	–	egyrétegű agyag
Ecsér 6	2614	190	324	7,44	18	–	–	–	–
Ecsér 7	914	295	295	8,81	46	kőkemence	K	–	egyrétegű agyag
Ecsér 7	1658	340	400	13,78	40	kőkemence	K	–	egyrétegű tapasztott
Ecsér 7	7267	280	320	7,62	18	ovális kőkemence	ÉK	–	egyrétegű, kemény, tapasztott
Vecsés 36	2	258	285	7,35	23	tüzelőgödör alján kötőredék	K	–	–
Vecsés 36	3	257	373	9,58	50	földbe vált tüzelő	ÉK	ÉNy	–
Vecsés 36	142	380	495	18,81	20	agyagból épített sütőkemence	ÉK	–	egyrétegű tapasztott
Vecsés 67	10	352	375	13,24	45	altalajba vált + kőépítmény	K	–	–

Vecsés 67	30	322	383	11,86	70	tüzelőfelület	ÉNy	ÉK	vékony sötét-barna járószint
Vecsés 67	40	381	454	14,55	50	–	–	É	letaposott kormos járószint
Vecsés 67	100	316	372	10,74	76	épített kőkemence	K	–	–
Vecsés 67	164	267	286	7,52	40	altalajba vájt + kő-építmény	K	–	–
Vecsés 67	303	300	341	7,66	78	–	–	–	keményre taposott talaj
Vecsés 67	619	248	331	7,97	45	ovális kőkemence	DK	–	–
Vecsés 67	1301	418	436	16,12	20	agyagból épített sütőkemence	É	–	kemény, kormos
Vecsés 67	1302	358	364	12,78	37	agyagból épített sütőkemence	D	–	–
Vecsés 67	1306	290	316	9,16	7	agyagból épített sütőkemence	É	–	–
Vecsés 67	1369	384	438	16,81	10	agyagból épített sütőkemence	D	–	–
Vecsés 67	1482	276	334	9,75	14	agyagból épített sütőkemence	ÉK	–	keményre taposott agyag
Vecsés 67	1483	304	415	13,50	14	agyagból épített sütőkemence	K	–	–
Vecsés 98	15	250	250	6,50	42	–	–	–	–
Üllő 1	19	250	272	6,85	13	agyagból épített sütőkemence	K	–	egyrétegű
Üllő 1	22	205	215	4,40	22	agyagból épített sütőkemence	K	–	–
Üllő 1	24	460	460	18,69	40	agyagból épített sütőkemence	K	–	–
Üllő 1	26	340	460	12,72	20	agyagból épített sütőkemence	É	–	tapasztott agyag
Üllő 1	63	330	445	15,76	32	agyagból épített sütőkemence	É	DNy	keményre taposott agyag
Üllő 2	5	237	267	6,28	25	agyagból épített sütőkemence	É	–	egyrétegű
Üllő 2	30	296	311	9,01	20	agyagból épített sütőkemence	É	–	kétrétegű letaposott
Üllő 2	46	240	330	10,58	30	agyagból épített sütőkemence + tűzhely	K	–	–
Üllő 2	75	311	365	10,19	35	agyagból épített sütőkemence	K	–	agyagos járószint
Üllő 2	100	200	250	5,00	0	agyagból épített sütőkemence	?	–	–
Üllő 2	120	290	345	10,06	22	agyagból épített sütőkemence	É	–	letaposott barna talaj

Üllő 7	29	400	500	16,74	85	agyagból épített sütőkemence	K		–
Üllő 7	46	420	420	15,52	80	–	–	–	–
Üllő 7	89	440	560	18,30	60	oldalfalba vájt és agyagból épített sütőkemence	K	–	–
Üllő 7	98	400	520	16,99	45	agyagból épített sütőkemence	DK	–	–
Üllő 7	99	260	320	7,42	14	tűzhely	K	–	–
Üllő 10	20	317	370		30	altalajba vájt sütőkemence	É	–	letaposott sárga agyag
Ócsa, Mádencia	30	385	445	17,13	45	agyagból épített, kerek	Ny	–	–
Nagytarcsa, Millenium	40	334	388	12,95	31	sárga, homok agyagból épített	Ny	–	–

4.2. A FÖLDBE MÉLYÍTETT ÉPÍTMÉNYEK LEÍRÁSA

Szöd-Nevelek-dűlő, 14. objektum (22. kép 1)

Szabálytalan négyzet alakú, északkeleti oldalán kifelé ívelt falú, földbe mélyített lakóépítmény. Körvonala több helyen bizonytalan a sok állatjárat miatt. A humuszréteg eltávolítása után barnásszürke betöltésű foltként jelent meg és már a kézi nyésés során sok vonalköteggel díszített kerámiatöredék került elő belőle. H.: 310 cm, sz.: 305 cm, m.: 20 cm. Tengerszint feletti magassága az alján: 114,75 m. Betöltése egyrétegű: sárga homokkal kevert, barna, barnásszürke talaj, helyenként hamus foltokkal. Alatta húzódtott a keményre taposott, vagy döngölt, helyenként hamus padló. Vastagsága 1–2,5 cm. A széleken nem volt megfigyelhető. A délkeleti oldalfal mellett, a tüzelőberendezés környékén felülete égett volt. Itt fél cm vastag hamuréteget sikerült megfigyelni. Többféle kőfajtát különítettünk el, folyami kavicsot is. A kövek szóródása alapján a déli sarokban helyezkedhetett el a kövekből épített tüzelőberendezés. A padló ezen a részen hiányzott és az elszórt kövek itt jobban lemélyedtek. Nem tudni, hogy nyílt, vagy zárt tüzelő volt-e, alakja és mérete szintén rekonstruálhatatlan. Kötőanyagot a köveken, kövek közt nem találtak. A déli sarok kövei alatt, 8–9 cm-es mélyedésben nagyon kis felületen sikerült megfigyelni a töredezett, 1–1,5 cm vastag sütőfelületet. Az északnyugati és a délkeleti oldalfal közepénél egy-egy egyenes falú, ovális oszlophely került elő (m.: 32 cm és 33 cm). Az északkeleti oldalfal mentén négy további, oszlophely-szerű kis gödröt tártak fel, melyek valamivel sekélyebbek voltak. Bontás közben a betöltésből több vonalköteg díszes fazéktöredék, állatsont, sok kötőredék, halcsigolya és tojáshéj került elő. Egy orsókarika a déli házrészben, a kövek között, -20 cm-en került elő, alatta erősen hamus betöltést figyeltek meg. Egy másik orsókarika, furata körül benyomott pontokkal a ház közepe táján volt. A délnyugati fal keleti harmadánál egy harmadik, zöldesszürke orsókarika is előkerült, ennek délkeleti oldalánál felfelé álló, deformált, vékony bronzhuzalból készített S-végű kariaékszer volt. A padló elbontásából is kerültek elő edénytöredékek, valamint állatsontok (hal- és szárnyas csont is).

Szöd-Nevelek-dűlő, 15. objektum (22. kép 2)

Felszíni nyésés során szabályos négyzet alakú, erősen faszenes, hamus foltként jelent meg. Keleti-északkeleti sarkában már a nyésési szinten sok kődarab és kevés edénytöredék volt. A változóan meredek oldalfalak 10–26 cm magasak voltak, a déli saroknál viszont csak 3–6 cm. H.: 294 cm, sz.: 280 cm, m.: 21 cm. Betöltése egyrétegű: sötétszürke és szürkésbarna, hamus humusz, vöröses, helyenként lilás, átégett foltokkal. Járószintje kissé egyenetlen volt, de nem

volt sem döngölve, sem vastagon letaposva. A járósínt mélysége a tüzelőberendezésnél 18–20 cm volt a nyesési szinttől számítva. Az objektum északkeleti felében a nyesési szinttől lefelé haladva különböző méretű és anyagú kövek és kavicsok bontakoztak ki. Elbontásuk után egy vörösre és feketére égett, sérült tüzelőberendezés jelent meg. Betöltése erősen hamus humusz volt, melyből sűrű bekarcolással díszített fazék töredékei, valamint kevés állatsont került elő. A kövek között, a köveken kötőanyag nem volt. A szabálytalan körvonalú, csonka sütőfelület keményre, feketére égett és megrepedezett, mellette a tapasztott agyag vörösön átégett. A tapasztás vastagsága 1–5 cm. Oszloplukak az objektumban nem kerültek elő. A keleti sarok mellett a ház aljában sekély, árokszerű mélyedés került elő, a délnyugati fal mellett, a déli részen kis teknős, ovális gödör. A nyesési szinttől számított m.: 35 cm. A betöltés délnyugati felében, különösen a felső részen nagyobb faszéndarabok is előkerültek, 5–15 × 3–7 cm vastag elszenesedett részletek, melyek szélességük miatt gerenda, illetve deszka darabjai is lehettek. A betöltés keleti negyedében néhány kő- és fazéktöredék volt, köztük fogaskerek mintás oldaltöredék is.

Szód-Nevelek-dűlő, 24. objektum (23. kép 1)

Szabályos téglalap alakú, rézsús falú, kissé egyenetlen aljú, földbe mélyített építmény. Délnyugati sarkából 50–60 cm széles, 70 cm hosszú nyúlvány nyúlik ki. Ennek mélysége mindössze 5–6 cm, alja egyenes. Keleti oldalfalában szintén van egy kisebb kiöblösödés. Szürkésbarna, hamus, faszenes, szögletes foltként jelent meg. Betöltéséből gépi és kézi nyesés során Árpád-kori kerámiatöredékek, állatsontok kerültek elő, valamint az északi sarokból vastag őrlőkötöredék. Állatjáratok miatt több helyen bizonytalan a széle. H.: 370 cm, sz.: 320 cm, m.: 22 cm. Betöltése egyrétegű: szürkésbarna, hamus humusz. Padlóként a keményre járt altalaj szolgált. A ház tüzelőberendezése az északkeleti sarokban helyezkedett el. A kövek egy sekély mélyedésbe helyezve, körbe rendeződtek. Több sima felületű őrlőkötöredék és téglá is volt közöttük, kötőanyag nyoma viszont nem került elő. A kövek alatt kis sötétbarna, bikónikus orsógomb volt. Ugyancsak a kemence kövei közt volt egy lapos fenőkő, egy kerek vassalak és egy hullámvonal-köteges fazék válltöredék. A kövek között és alatt kibontakozott a tapasztott sütőfelület. A kemence gödrének előterében kétrétegű, vörösre égett agyagtapasztás volt, a két tapasztásréteg közt szürke hamus és sárga agyagréteg. A tapasztás alatt az altalaj ívesen lemélyült. A két rövidebb oldalfal közepénél helyezkedett el a két szabálytalan ovális, mély oszlophely. Betöltésük barna – világosbarna, homokos humusz, apró faszén szemcsékkel. A ház délnyugati negyedében nagyobb, szabálytalan ovális gödör volt. Oldalfala rézsús, lefelé erősen szűkül. Hamus, humuszos betöltéséből faszén szemcsék kerültek elő. A gödörfal helyenként vörösre égett. A ház betöltéséből sok kő és állatsont került elő.

Szód-Nevelek-dűlő, 26. objektum (23. kép 2)

Egyenes oldalfalú, vízszintes aljú, szabályos négyzet alakú, lekerekített sarkú, földbe mélyített építmény. Gépi nyesés után faszenes, hamus betöltésű, viszonylag kisméretű, négyzetes foltként jelent meg. H.: 245 cm, sz.: 225 cm, m.: 17 cm. Betöltése egyrétegű: sötétszürke, helyenként fekete humusz, délkeleti felében hamus, faszenes. Viszonylag sekély beásás, alja a nyesési szinttől számított 10–17 cm-es mélységben került elő. Alján keményre taposott/döngölt padló, amely a széleken már nem volt kemény. Az építménynek tüzelőberendezése nem volt, legalábbis nem volt dokumentálható. Hossztengelyében, a két rövidebb oldalfal közepénél egy-egy kerek oszlophely került elő. Betöltésük barna – barnás fekete humusz, az északnyugatié kevertebb, faszén-darabokkal. Nyesési szinttől számított m.: 23 és 69 cm. Az északi sarokban sekély, szögletes beásás, a keleti sarokban egy kisebb, szabálytalan ovális mélyedés került elő. Nyesési szinttől számított m.: 27, illetve 28 cm. A déli sarok mellett, 2–9 cm-rel a padlószint fölött összefüggő, 2–4 cm vastag elszenesedett gerendadarab volt. Az objektum betöltéséből kisebb kődarabok, kevés kerámiatöredék került elő. Szintén az északi sarok közelében két nagyobb kődarab helyezkedett el. A délkeleti oldalfal mentén egy helyen sűrűsödve sűrű bekarcolásokkal díszített edény oldaltöredékei voltak. Az épületnek méretei és a kemence hiánya miatt valószínűleg nem volt lakófunkciója.

Szód-Nevelek-dűlő, 37. objektum (24. kép 1)

Szabálytalan téglalap alakú, földbe mélyített építmény, vagy nagyobb gödör. Oldalfalai meredek, alja a széleinél sekély, közepe táján ívelten, gödörszerűen lemélyed. Hosszanti oldalfala mentén íves kikanyarodások, az objektum körvonalát a betöltés és a kötőanyag szépen kirajzolták. Már a nyesési szinten rengeteg kő jelentkezett. Délkeleti részét vágta a 38. ház foltja, annál korábbi. H.: 320 cm, sz.: 300 cm, m.: 42 cm. Betöltése egyrétegű: világosszürke

ke, barna humusz. A betöltésben is sok volt a kötőredék, folyami kavics. Az objektumban tüzelőberendezés, vagy oszlophelyek nem voltak, padlója nem volt dokumentálható. Az altalaj sárga homok. A keleti sarkában szabálytalan mélyedés, a kövek többsége ebben helyezkedett el. Semmi nem utalt arra, hogy itt egy tüzelőberendezés lett volna, de egykori létét nem is zárhatjuk ki teljesen. Az objektum tengelye északnyugat-délkeleti irányú. A betöltésből kevés kerámiatöredék származott, ezek kivétel nélkül kézzel formált edények töredékei voltak, köztük egy peremtöredék az északkeleti negyedből. Az objektum keletkezése 8–9. század. Kevés állatsont is előkerült. A keleti mélyedésben tojásbéj is volt a kövek között, a délnyugati oldalfal mellett kagylóhéj. A tüzelőberendezés, oszlophelyek és a padló hiányából arra következtethetünk, hogy nem volt lakófunkciója.

Szód-Nevelek-dűlő, 38. objektum (24. kép 2)

Szabálytalan téglalap alakú, lekerekített sarkú, meredek oldalfalú, egyenes aljú, földbe mélyített építmény. Hosszanti tengelye északnyugat-délkeleti irányú. Felszíni nyeresésben feketésszürke betöltésű, faszenes foltként jelent meg, egyértelműen látszott, hogy vágta a 37. objektum délkeleti szélét, annál későbbi. Déli sarka kicsit jobban kiugrik, betöltése itt barnás színű volt. Északkeleti oldalfalát állatjáratok bolygatták, a beásás vonala itt bizonytalan. H.: 319 cm, sz.: 305 cm, m.: 30 cm. Betöltése egyrétegű: fekete humusz faszenmaradványokkal. Délnyugati felében hamus foltok. Alján keményre járt padló. Altalaj világossárga homok. Keleti sarkában ovális mélyedés került elő, melyben kötőredékek sűrűsödtek. Egy tüzelőberendezés maradványai lehettek, alattuk az altalaj vörösre égett, de csak foltokban, nem a teljes felületen. Az északnyugati és a délkeleti oldalfal mellett egy-egy mély oszlophely került elő. Betöltésük a házéval megegyezik. Mindkét oszlophelyből került elő Árpád-kori kerámiatöredék. Felszíntől számított mélységük 84 cm. A délnyugati oldalfal közelében két további oszlophely is előkerült, melyeknek az építmény szerkezeti felépítésében játszott szerepe bizonytalan. Az északkeleti fal mellett szabálytalan téglalap alakú mélyedés, benne egy nagyobb kődarab. M.: 44 cm. Feketésbarna betöltéséből néhány kerámiatöredék is előkerült. Az objektum betöltéséből néhány Árpád-kori kerámiatöredék, állatsont, apró vaslemez és kötőredék származott. A déli negyedben egy szögletes, vörös téglatöredék hevert a padlón.

Szód-Nevelek-dűlő, 47. objektum (25. kép 1)

Szabálytalan négyzet alakú, viszonylag kisméretű, egyenes oldalfalú és aljú, földbe mélyített építmény. Nyeresés során barna, illetve fekete humuszos betöltésű foltként jelent meg. Szinte teljes területében a 2,5 m széles 46. őskori árokra ásták rá. Már nyeresési szinten tégl- és kődarabok, Árpád-kori kerámiatöredékek kerültek elő belőle. H.: 280 cm, sz.: 273 cm, m.: 15 cm. Alig 10–15 cm vastag betöltése egyrétegű: barna, sötétbarna humusz. Alatta 1 cm-nél vékonyabb, kötött, sötétbarna, lejárt padló, mely a széleken nem volt meg. Altalaj az északi felében sárga agyag, déli felében sárga agyagos homok. Az északkeleti sarokban sekély mélyedésben kövek, őrlőkövek heverték, tüzelésre utaló nyomok nélkül. A tetőt tartó oszlopok lyukai nem kerültek elő, csak a délnyugati fal kiugrásában volt egy kis cölöplyuk. A délnyugati sarokban 42–44 cm mély, hosszúkás gödör volt, benne őrlőkő töredék. Az északnyugati oldalfal közepén, a ház síkján kívül vörösén átégett az altalaj, de ez a házban nem folytatódott, tehát egy korábbi tüzelőberendezés maradványa lehetett. A ház az északkeleti oldalon szintén vágott egy korábbi átégett felületet. Az objektum betöltéséből kevés kerámia és állatsont került elő.

Szód-Nevelek-dűlő, 69. objektum (25. kép 2)

Szabálytalan négyzet alakú, meredek oldalfalú, egyenes aljú, földbe mélyített lakóépítmény. Felszíni nyeresésben betöltése a nyugati oldalon sárgásbarna, keleten barna-sötétbarna, a belső részeken fekete, szenes volt. Vágta a nyugat-keleti irányú, sekély 70. árok, annál korábbi. Az árok beásása a nyugati oldal közepénél haladt be a házba és még 30–40 cm hosszan követhető volt. A ház a keleti-délkeleti oldalon is vágott egy korábbi sekély gödröt. H.: 338 cm, sz.: 337 cm, m.: 45 cm. Betöltése 10–15 cm-es mélységtől egységesen világos szürkésbarna, kevés lelettel. Padlója vékony, sötétbarna, kemény, lejárt réteg. Altalaj sárga agyag. Az északkeleti saroknál sekély, 5–7 cm mély, szabálytalan alakú mélyedés, északi részén kerek, vörösre égett folt (nem tapasztás). Fölötte, és részben rajta kisebb-nagyobb kövek, egy kis téglatöredék. Az égett felületen 1–2 cm vastag hamuréteg volt, a kövek többsége is fekete kormos. A hamuból tojásbéj töredékek kerültek elő. A délkeleti oldalfal mentén kis kerek oszlophely volt egy peremtöredékkel, az északnyugati oldalon valamivel nagyobb, téglalap alakú oszlophely négy darab oldaltöredékkel. A bejáratot

nem sikerült azonosítani. A nyugati házrészben 30 cm mély, ferde oldalú, kerek gödör volt, aljában bekarcolt vonaldíszes fazéktöredékből készített orsókarika, északi pereménél vöröses, kormos tégladarab és kis kő. Leletanyag leginkább a ház keleti részéből került elő, vonalköteg díszes fazéktöredékek és állatsont.

Sződ-Nevelek-dűlő, 74. objektum (26. kép 1)

Szabálytalan négyzet alakú, egyenetlen oldalfalú, egyenetlen aljú, földbe mélyített építmény. Keleti oldala egyenes, az északi és a déli kifelé ívelő, a nyugati ferde. Az északi, a nyugati és a déli 45°-ban lejtős, a keleti meredek. H.: 338 cm, sz.: 323 cm, m.: 31 cm. Betöltése egyrétegű: fekete-sötétbarna, kissé hamus humusz. Padlója vékony, letaposott humuszréteg, nem döngölt. Altalaj sárga agyag. Tüzelőberendezése nem volt. A keleti és a nyugati oldalfal mentén egy-egy kerek oszlophely. A keleti falnál a padlón egy lapos fenőkő került elő.

Sződ-Nevelek-dűlő, 75. objektum (26. kép 2)

Szabálytalan négyzet alakú, meredek oldalfalú, közel egyenes aljú, földbe mélyített építmény. Hamus, humuszos foltként jelent meg állatsontokkal, égett tapasztásdarabokkal. Utólag ástak rá a ház nyugati felére egy kemencét, a kemence maga a ház faltján kívül helyezkedett el, munkagödre nagyrészt már a házba esett. A kemence munkagödrének erősen hamus, humuszos foltja nem vált el élesen a ház betöltésétől, de egyértelműen későbbi volt a háznál. Az északnyugati rész kiugrása a kemence előterének része lehetett. H.: 337 cm, sz.: 310 cm, m.: 28 cm. Betöltése egyrétegű: fekete, hamus humusz. Járószintjét vékony, kemény, fekete humuszos, letaposott réteg jelezte. Altalaj világossárga agyagos homok. Az északnyugati házrészét kitöltötte a kemence munkagödrének humuszos, hamus betöltése. Alja kerek gödörként jelent meg a padlószinten, a ház aljától még 45 cm-t mélyült lefelé. A kemence sütőfelülete a házon kívül, mindössze 10 cm-es mélységben, kemény, szürkére égett, 3–5 cm vastag tapasztásként jelent meg. A tapasztásban kis kődarabok voltak és néhány állatsont. Körben, a széleinél hiányos. Itt a vörösre égett, agyagos altalajt lehetett megfigyelni. A kemence szájánál, az északi oldalon nagyobb kő. A délkeleti és az északnyugati oldalfal mellett egy-egy ovális cölöplyuk volt. Az oszlophelyek szokatlan módon a hosszabb oldalfalak mentén helyezkednek el. Tájolása az oszlophelyek elhelyezkedése szerint nyugat-északnyugat – kelet-délkelet. Hosszanti tengelye dél-délnyugat-észak-északkelet. A keleti sarokban egy sekély, ovális gödör volt. Alja vörösesre égett, betöltése sötétszürke hamu. Az objektum betöltéséből kézzel formált és kézikorongolt cserepek kerültek elő, kevés állatsont és néhány apró kődarab.

Ecsér 6. lelőhely, 101. objektum (42. kép; 146–147. képek)

Enyhén ívelt, majdnem függőleges falú, egyenes aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan négyzet alakú, viszonylag kisméretű, földbe mélyített lakóépítmény. Tájolása az oszlophelyek hiánya miatt ismeretlen. H.: 298 cm, sz.: 296 cm, m.: 50 cm. Betöltése egyrétegű: sötétbarna, homokos talaj. Északnyugati részén, kis felületen kétrétegű padló maradványa került elő. A ház keleti sarkában helyezkedett el a kőből épített kemence, melynek az omladékát sikerült dokumentálni. Néhány kőtöredék eredeti helyzetben maradt, illetve előbukkant az egyrétegű, gyengén átégett sütőfelület is. A kemencének nem vájtak külön gödröt, nem ugrott ki a ház síkjából, nem is mélyítették le. A lakóépítménynek egy másik kemencéje is volt. A ház déli oldalán, a ház síkjából kilógva, a járószintnél magasabban, az altalaj és humusz határán helyezkedett el egy agyagból épített, ovális kemence egyrétegű sütőfelülete. Egyértelműen a házhoz tartozott és azzal egy időben használták, mert szájánál a sütőfelület ráfedett a ház oldalára, 20 cm mélységig átégetve azt. A házban oszlophelyet nem találtunk. Bejáratának helye ismeretlen.

Ecsér 6. lelőhely, 441. objektum (43. kép; 148–149. képek)

Ívelt, egyenetlen falú, egyenes aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú, viszonylag kisméretű, földbe mélyített lakóépítmény. Tájolása valószínűleg nyugat-északnyugat – kelet-délkeleti irányú. H.: 310 cm, sz.: 295 cm, m.: 42 cm. Betöltése egyrétegű: világosbarna agyagfoltokkal kevert, tömött, barna humusz. Alján teljes kiterjedésében háromrétegű, keményen letaposott/döngölt agyagpadlót találtunk. A keleti sarokban kőkemencére utaló omladékos kőépítményt dokumentáltunk, melyhez egy szabálytalan ovális, a padlóba mélyedő munkagödör járult (441/2). Ennek alján 2 cm vastag, égett, faszenes réteg húzódott. A ház nyugati oldalfalából kerek, enyhén méhkasos, a földbe vájt gödör nyúlt ki, melyet tüzelőberendezésként használtak. Eredeti állapotában biztosan volt boltozata is, oldala

vörösen átégett, alja a ház legalsó járószintjénél 10 cm-rel mélyebben volt. Betöltéséből előkerültek a boltozat maradványai (átm.: 116 cm, m.: 76 cm). A ház északi negyedében egy ívelt falú, ovális mélyedés is előkerült (441/3), melynek a házzal való kapcsolata bizonytalan (h.: 126 cm, sz.: 95 cm, m.: 82 cm). A ház keleti oldalfala közepén ívelt falú, teknős aljú, kerek oszlophely került elő (átm.: 38 cm, m.: 30 cm).

Ecser 6. lelőhely, 908. objektum (44. kép; 151–153. képek)

Egyenes falú és aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú, viszonylag nagyméretű, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince északnyugat-délkeleti irányú. H.: 438 cm, sz.: 390 cm, m.: 38 cm. Betöltése egyrétegű: homokfoltokkal és mészszemcsékkel erősen kevert sötétbarna humusz. Alján barna agyagos padlóréteg húzódott. A ház keleti sarkából több, szabálytalan kerek és ovális, enyhén méhkasos, földbe vájt gödör nyúlt ki, melyeket az égésnyomok alapján, feltehetően egymást követően tüzelőberendezésként használtak. 908/2: h.: 146 cm, sz.: 114 cm, m.: 57 cm. 908/3: h.: 191 cm, sz.: 92 cm, m.: 66 cm. 908/4: átm.: 110 cm, m.: 30 cm. Pontos szuperpozíciójuk nem állapítható meg. Betöltésük paticsos omladékkal kevert barna humusz, aljukon koromréteg, mely a házba húzódott. Közös munkagödrük (908/5) a keleti negyedben helyezkedett el (h.: 132 cm, sz.: 104 cm, m.: 60 cm). Biztosan a házhoz tartozott a 908/1 agyagból épített, ovális, egyrétegű sütőfelülettel rendelkező sütőkemence, mely a ház nyugati síkjából nyúlt ki, és az altalaj és humusz határán helyezkedett el. A ház északnyugat-délkeleti tengelye mentén két oszlophelyet bontottunk ki: A 908/7 az oldalfal mellett helyezkedett el: átm.: 32 cm, m.: 28 cm, a 908/6 ettől 60 cm-re: átm.: 27 cm, m.: 21 cm. A nyugati oldalfal mellett is feltételezhetünk egy oszlopot melynek nem maradt nyoma. Az 599. és 902. gödrök nem tartoztak a házhoz.

Ecser 6. lelőhely, 2614. objektum (46. kép; 158–159. képek)

Rézsűs falú, egyenetlen aljú, szabálytalan L alakú, sekély, földbe mélyített építmény. H.: 324 cm, sz.: 190 cm, m.: 18 cm. Hosszabbik oldala északkelet-délnyugati tájolású. Betöltése egyrétegű: paticsal, mésszel és sárga agyagrögökkel kevert tömött, szürkésbarna, homokos agyag. Padlója, tüzelőberendezése nem volt, funkciója bizonytalan. Hosszanti tengelyében két oszlophely (2614/1: átm.: 36 cm, m.: 46 cm, 2614/6: h.: 34 cm, sz.: 24 cm, m.: 39 cm), keleti oldala mellett két további oszlophely (2614/7: h.: 34 cm, sz.: 20 cm, m.: 34 cm, 2614/8: h.: 32 cm, sz.: 24 cm, m.: 34 cm), délnyugati és délkeleti sarkában egy-egy további oszlophely (2614/5: átm.: 24 cm, m.: 21 cm, 2614/3: h.: 34 cm, sz.: 24 cm, m.: 17 cm) került elő. Keleti felében sekély, ovális gödröt találtunk (2614/2: h.: 86 cm, sz.: 72 cm, m.: 33 cm).

Ecser 7. lelőhely, 914. objektum (47. kép; 164. kép)

Ívelt falú, egyenetlen aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan négyzet alakú, kisméretű, földbe mélyített lakóépítmény. Sz.: 295 cm, m.: 46 cm. Betöltése kétrétegű: felül fekete, homokos talaj, alatta paticsal, mésszel és sárga agyagrögökkel kevert világosbarna talaj. Legalján egyrétegű padló húzódott. A keleti sarokban kőkemencére utaló omladékos kőépítményt dokumentáltunk. A nyugati oldalfal mellett egyetlen sekély, ovális oszlophely került elő: h.: 30 cm, sz.: 20 cm, m.: 15 cm. Az objektum vágott több szarmata kori objektumot.

Ecser 7. lelőhely, 1658. objektum (50. kép; 169. kép 1)

Ívelt falú, egyenes aljú, lekerekített sarkú, téglalap alakú, földbe mélyített lakóépítmény. Pontos alakja bizonytalanul rekonstruálható a számtalan szuperpozíció miatt. Tájolása ismeretlen. H.: 400 cm, sz.: 340 cm, m.: 40 cm. Betöltése egyrétegű: barnásszürke, homokos hamuval kevert, fekete talaj. Alján egyrétegű, tapasztott padló húzódott. A keleti sarokban kőkemencére utaló omladékos kőépítményt dokumentáltunk. Oszlophelyet a házban nem találtunk. Több szarmata kori beásást vágott.

Ecser 7. lelőhely, 7267. objektum (52. kép; 171. kép)

Egyenes falú és aljú, téglalap alakú, sekély, földbe mélyített lakóépítmény. Nyugati fele a szelvényfalon kívül helyezkedik el. Tájolása ismeretlen. H.: 320 cm, sz.: 280 cm, m.: 18 cm. Betöltése egyrétegű: vörös és sárga szemcsékkel,

hamuval kevert, sötétbarna talaj. Alján egyrétegű, kemény, egyenetlen felületű, tapasztott padló húzódott. Az északkeleti sarokban ovális kőkemencére utaló, apró, tört köves omladékot dokumentáltunk. Átm.: 126 cm, m.: 6 cm. Az öklömnyi kövekből álló réteg elbontása alatt sütőfelületet nem találtunk, de alja kis foltban vörösen átégett. Oszlophely nem került elő, bejáratának helye ismeretlen.

Maglód 1. lelőhely, 1642. objektum (40. kép; 142. kép)

Ívelt, néhol méhkásos falú, egyenetlen aljú, lekerekített sarkú, téglalap alakú, földbe mélyített lakóépítmény. Tájolása északkelet-délnyugati irányú. H.: 320 cm, sz.: 260 cm, m.: 46 cm. Felszíni nyelésben sötétbarna, homokos foltként jelent meg. Betöltése kétrétegű, vízszintes rétegekben: felül koromszemcsékkel kevert, tömött, paticsos, szürkésbarna homok, alatta kormosabb, sötétbarna homok. A két rétegben több helyen, foltokban koncentrázódtak a paticsörmelek. Alján padlót nem találtunk. Az északkeleti sarokban, 20 cm mélyen jelent meg a tüzelőberendezés omladéka. A ház falát itt kissé ívesen bevájta. Agyagba rakott kövekből építették, sütőfelülete nem volt. Betöltése egyrétegű: korommal és paticszemcsékkel kevert, sötétbarna homok. Bevájt alja teknős kiképzésű. A kürtő betöltése megegyezik a házéval. A keleti oldalfal mentén két szabálytalan ovális gödör, a nyugati oldalfal mentén két szabálytalan ovális oszlophely került elő. Betöltésük megegyezett a házéval.

Vecsés 36. lelőhely, 2. objektum (129–130. képek)

Enyhén ívelt, majdnem függőleges falú, egyenes aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú, viszonylag kisméretű, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince északnyugat-délkeleti irányú. H.: 285 cm, sz.: 258 cm, m.: 23 cm. Felszíni nyelésben éles körvonalú, szabálytalan téglalap alakú, löszfoltokkal kevert, tömött, sötétbarna agyagos foltként jelent meg. Betöltése egyrétegű: sárga löszös és fekete humuszos foltokkal, illetve sárga löszszemcsékkel kevert szürke agyag. Alján padlót nem találtunk. A ház keleti sarkában az oldalfalak síkjából karéjosan kiugrott a rézsús falú, egyenes aljú, ovális tüzelőberendezés gödre, melynek alján kötőredékeket találtunk (h: 72 cm, sz: 61 cm, m: 34 cm). Oldala helyenként vörösen átégett, alját a járósíntnél mélyebbre ásták. Felszíni nyelésben betöltése nem különbözött a házétól. Vele szemben, a ház déli sarkából kinyúlva, délnyugati irányba húzódik a teknős falú és aljú, hosszúkás kürtő. H.: 120 cm, sz.: 25 cm, m.: 14 cm. Alját a járósíntnél magasabbra ásták, helyenként teknősen lemélyül. Betöltése elvált a ház betöltésétől: a házénál homogénebb és világosabb, szürke agyag. Az épület északnyugat-délkeleti középtengelyében tártuk fel a tetőszerkezetet tartó 3 oszlop helyét, az északnyugati (átm.: 20 cm, m. a felszíntől számítva: 47 cm) és a délkeleti (h.: 30 cm, sz.: 25 cm, m. a felszíntől számítva: 56 cm) a fal síkjából kissé kiugrottak. A középső oszlophely: h.: 25 cm, sz.: 20 cm, m. a felszíntől számítva: 46 cm. Nyugati negyedében lekerékített sarkú, szabálytalan téglalap alakú, teknős aljú, a ház aljába mélyedő gödör került elő (h.: 102 cm, sz.: 95 cm, m.: 82 cm). Betöltése nem vált el a házétól, azzal egyszerre töltődött fel.

Vecsés 36. lelőhely, 3. objektum (131–132. képek)

Ívelt falú, egyenes aljú, lekerekített sarkú, téglalap alakú, viszonylag mély, földbe mélyített lakóépítmény. Tájolása megközelítőleg nyugat-északnyugat – kelet-délkeleti irányú. H.: 373 cm, sz.: 257 cm, m.: 50 cm. Felszíni nyelésben éles körvonalú, szabálytalan téglalap alakú, löszfoltokkal kevert, tömött, sötétbarna agyagos foltként jelent meg, délnyugati sarkában egy utólag ráasott gödör (4. objektum) foltjával, délkeleti sarkában a kürtő nyúlványával. Betöltése többretegű, nagyjából vízszintes rétegekben: felül löszszemcsékkel enyhén kevert, tömött, szürke agyag, alatta kevertebb, löszös, humuszos agyag, alatta löszszemcsékkel enyhén kevert, tömött, fekete humusz, legalján ismét löszfoltos, szürke agyag. Alján padlót nem találtunk. Az északkeleti sarokban került elő a kisméretű, kerek, földbe vájt tüzelőberendezés gödre. Átm.: 55 cm, m.: 45 cm. Oldala helyenként vörösre égett. Szája a ház belsejébe, délnyugati irányba nyílt. Egyrétegű sütőfelületét agyagból tapasztották. Vele szemben, a ház délkeleti sarkából kinyúlva déli irányba húzódik az egyenes falú, teknős aljú, hosszúkás kürtő, a lakógödör aljánál mintegy 40 cm-rel magasabban. H.: 115 cm, sz: 26 cm, m.: 10 cm. Alját a járósíntnél jóval magasabbra ásták. Betöltése nem vált el a ház betöltésétől. Tengelyében két oszlophelyet (a középső oszlophely méretei: H.: 29 cm, sz.: 27 cm, m. a felszíntől számítva: 45 cm; a keleti oszlophely méretei: h.: 25 cm, sz.: 19 cm, m. a felszíntől számítva: 62 cm), a déli oldalfal mentén újabb két oszlophelyet (a déli oszlophely méretei: átm.: 24 cm, m. a felszíntől számítva: 62 cm; a délkeleti oszlophely méretei: átm.: 25 cm, m. a felszíntől számítva: 61 cm) találtunk. Az ugyanitt azonosított harmadik mélyedés funkciója bizonytalan. Délnyugati

negyedében egyenes falú és aljú, lekerekített sarkú, téglalap alakú gödröt találtunk. H.: 83 cm, sz.: 54 cm, m. a felszíntől számítva: 91 cm. Betöltése nem vált el a háztól, azzal egyszerre töltődött fel. A ház nyugati oldalfala mentén egy sekélyebb padka húzódott. Sz.: 75 cm, m.: 28 cm. Nem zárható ki, hogy itt további szuperpozíciókkal kell számolnunk, és a padka más gödrök beásása révén keletkezett és így nem a házhoz tartozik. A bontás során mindenesetre eltérő jellegű betöltést a feltárók nem regisztráltak. Ezen az oldalon, talán az északnyugati sarokban lehetett a bejárat.

Vecsés 36. lelőhely, 142. objektum (133–134. képek)

Enyhén ívelt falú, kissé egyenetlen aljú, éles sarkú, téglalap alakú, viszonylag nagyméretű, földbe mélyített lakóépítmény. Tengelye nyugat-északnyugat – kelet-délkeleti irányú. H.: 495 cm, sz.: 380 cm, m.: 20 cm. Felszíni nyelésben éles körvonalú, szabályos téglalap alakú, löszszemcsékkel kevert, tömött, sötétbarna agyagos foltként jelent meg, északkeleti sarkában a kemence vörösre égett, paticsos omladékával, délkeleti sarkában a kürtő nyúlványával. Betöltése egyrétegű: faszénnel, hamuval, paticsoszemcsékkel, illetve sárga löszszemcsékkel enyhén kevert, sötétbarna, homokos agyag. A ház keleti felében nagyobb foltokban megtaláltuk a világosszürke, egyrétegű, tapasztott, agyagos padló maradványait. A ház északkeleti sarkában bontottuk ki a szabálytalan ovális, lepusztult oldalfalú, agyagból épített sütőkemencét. Betöltése egyrétegű: vörös paticsoszemcsékkel kevert sötétbarna homok és humusz. Szája délnyugati irányba nyílt. H.: 173 cm, sz.: 155 cm. 8–10 cm magasan megmaradt oldalfalát foltosan vörösre égett, szennyezett, sárga agyagból építették fel, nem az altalajba vájták. Sütőfelületét kétszer megújították, tehát háromrétegű. A sütőfelületek sötét vörösesbarnára égtek, felületük töredezett. A felső és a középső tapasztás alatt kerámiatöredékekből szabályosan kirakott hőtartó réteg került elő. A kürtő betöltése a házéval megegyezik. H.: 120 cm. Az építmény alján több rendszertelenül elhelyezkedő gödör és oszlophely is előkerült. Néhány gödörre (délnyugati negyedben) ráfedett a ház betöltése, azoknál későbbi. Az oszlophelyek azonban biztosan a házhoz tartoztak, betöltésük megegyezett a ház betöltésével. Az északkeleti oldalfal mellett négy méretes oszlophely került elő (átm.: 25–50 cm, m.: 18–32 cm), és ezekkel párhuzamosan, 50–60 cm-re, a ház közepe táján húzódott egy másik oszlophely sor három, nagyjából egyforma gödörrel (átm.: 20 cm, m.: 15 cm) is. A ház délnyugati oldalfala közepén egy további oszlophelyet regisztráltunk (átm.: 25 cm, m.: 20 cm).

Vecsés 67. lelőhely, 10. objektum (102. kép; 198. kép 1)

Ívelt falú, egyenetlen aljú, lekerekített sarkú, négyzet alakú, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince északnyugat-délkeleti irányú. H.: 375 cm, sz.: 352 cm, m.: 35–45 cm. Betöltése egyrétegű: hamuval, széndarabkákkal és paticsal enyhén kevert, tömött, szürkésbarna humusz. Alján dokumentálható padlóréteget nem találtunk. Tüzelőberendezése a keleti sarokban helyezkedett el. Vegyes technikával készült: részben az altalajba vájták, részben kőből építették. Oldala karéjosan kiugrott az objektum oldalfalának síkjából. A ház felhagyása előtt valószínűleg elbontották: egy nagyobb kötömb és egy átégett, erősen hamus folt utaltak egykori helyére, ezért nem lehet megállapítani, hogy zárt tüzelő volt-e, vagy nyitott kőkoszorú. Közvetlenül az északnyugati és a délkeleti oldalfalak mellett, a ház tengelyében egy-egy kerek oszlophely helyezkedett el. Északnyugati oszlophely: átm.: 19 cm, m.: 50 cm a ház aljától számítva. Délkeleti oszlophely: átm.: 20 cm, m.: 32 cm a ház aljától számítva. Nyugati negyedében teknős falú és aljú, sekély, szabálytalan ovális gödör került elő. Betöltése különbözött a háztól: tömött, vörösesbarna, löszfoltos humusz. H.: 98 cm, sz.: 87 cm, m.: 52 cm. Valószínűleg nem tartozott a házhoz, annál korábbi beásás lehetett. A bejárat helye nem volt megállapítható.

Vecsés 67. lelőhely, 30. objektum (103. kép; 198. kép 2–3)

Egyenetlen falú és aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú, földbe mélyített építmény, valószínűleg műhely, kisebb valószínűséggel lakóház. Tetőgerince északnyugat-délkeleti irányú. H.: 383 cm, sz.: 322 cm, m.: 60–70 cm. Betöltése egyrétegű: löszszemcsékkel enyhén kevert, tömött, sötétbarna humusz. Járószintje – mely vékony, sötétbarna elszíneződésként jelent meg – követte a ház aljának egyenetlenségeit, illetve megszakadt az objektumban talált beásásoknál. Alján három oszlophelyet és három gödröt találtunk, ezek a házzal egykorúak voltak. Az északnyugati negyedben egy foltban a ház alja vörösre átégett, fölötté mintegy 15 cm vastag kormos-hamus átégett réteg volt megfigyelhető. Ez feltehetően tüzelőfelület volt, ahonnan a hamut és kormot a délnyugati oldalfal közepébe vájt, kerek, méhkas alakú gödörbe szórták. Átm.: 53 cm, m.: 36 cm

a ház aljától számítva. Betöltése hamuval és korommal erősen kevert világosbarna humusz. Oldala a tüzelőfelület felől átégett. Két további gödör az északkelet-délnyugati irányú tengely mentén helyezkedett el. Az objektum közepén elhelyezkedő, ovális gödör betöltése hamuval kevert barna humusz. H.: 55 cm, sz.: 46 cm, m.: 42 cm a ház aljától számítva. Délnyugati felében, középtájon volt a lekerekített sarkú, téglalap alakú gödör. Betöltése erősen kormos, sötétbarna talaj. H.: 65 cm, sz.: 54 cm, m.: 65 cm a ház aljától számítva. A ház déli sarkában karéjszerűen kiugrott egy teknős falú és aljú, kerek gödör, melynek alja 20 cm-rel magasabban volt, mint a házé. Betöltéséből egy jól iszapolt, szürke, szarmata kerámiatöredék került elő. Elképzelhető, hogy egy korábbi, különálló objektum volt, de a környékbeli házak jellege alapján a házhoz is tartozhatott és a felszíni nyesésben sem különült el. Az oszlophelyek a ház északnyugati (h.: 14 cm, sz.: 12 cm, m.: 34 cm) és északkeleti (h.: 17 cm, sz.: 15 cm) oldalai mentén, illetve a ház közepén, a fentebb leírt gödrök között (átm.: 17 cm) helyezkedtek el. Talán a bejárat helyét jelzi az északkeleti oszlophely.

Vecsés 67. lelőhely, 40. objektum (104. kép; 198. kép 4)

Egyenetlen falú és aljú, szabálytalan téglalap alakú, karéjos kiugrásokkal tagolt, földbe mélyített építmény, talán műhely, kisebb valószínűséggel lakóház. Tetőgerince északnyugat-délkeleti irányú. H.: 454 cm, sz.: 381 cm, m.: 40–50 cm. Betöltése egységes, egyrétegű: homokkal enyhén kevert, világosbarna, tömött, löszszemcsés humusz, helyenként sötétbarna foltokkal. Padlója erősen letaposott, kormos, homokos réteget képzett a betöltés alján. A nyugati oldalon kis foltban, a déli oldalon körülbelül egy négyzetméteren sikerült megtalálni. Tüzelőberendezése nem volt, de nyugati negyedében egy ovális gödörben (h.: 114 cm, sz.: 73 cm, m.: 35 cm) négy kötőredéket (köztük őrlőkő töredékeket) találtunk, melyek gabonaőrlésre utalhatnak, esetleg egy szétrombolt kemence vagy tűzhely alkotóelemei lehettek. Az egykori ágasfákat tartó, ovális oszlophelyek a ház északnyugati (h.: 36 cm, sz.: 33 cm) és délkeleti (h.: 43 cm, sz.: 33 cm) oldalai mentén, középtájon, illetve ez utóbbitól délre, 25 cm-re (h.: 27 cm, sz.: 22 cm) helyezkedtek el. Északi sarkában került elő jó állapotú bejárata: a fal síkjából téglalap alakban kissé kiugró, egyetlen, vízszintes lépcsőfok.

Vecsés 67. lelőhely, 100. objektum (108. kép)

Egyenes, függőleges falú és aljú, szabálytalan négyzet alakú, földbe mélyített lakóépítmény. Északnyugati oldalán nagyobb karéjos kiugrás, délkeleti oldalfalában méhkasos bemélyedés volt. Tetőgerince északnyugat-délkeleti irányú. H.: 372 cm, sz.: 316 cm, m.: 68–76 cm. Beásása kézi nyesés során határozott szélű, világosbarna, löszszemcsékkel enyhén kevert, humuszos betöltésű foltként jelent meg. Betöltése kétrétegű, a felső teknőszerűen mélyed az alsóba: felül homogén, tömött, világosbarna, löszszemcsés humusz, alatta kevert, laza, sárga agyagos, sötétbarna humusz. Padlót az alján nem találtunk. Keleti sarkában kisebb mélyedést és több szétszórt kötőmböt (köztük őrlőkő töredéket) találtunk, melyek korábban egy tüzelőberendezés alkotóelemei lehettek. Az ágasfákat tartó, kerek oszlophelyek a ház északnyugati (átm.: 26 cm) és délkeleti (átm.: 18 cm) oldalai mentén, középtájon helyezkedtek el. A bejárat helye nem volt megállapítható.

Vecsés 67. lelőhely, 164. objektum (114. kép; 202. kép)

Egyenes, délkeleti oldalán ívelt falú, egyenetlen aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan négyzet alakú, kisméretű, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerincének iránya az oszlophelyek elhelyezkedése miatt ismeretlen. H.: 286 cm, sz.: 267 cm, m.: 31–40 cm. Beásása kézi nyesés során határozott szélű, sötétbarna, löszszemcsékkel enyhén kevert, homokos betöltésű foltként jelent meg. Betöltése kétrétegű, a felső teknőszerűen mélyed az alsóba: felül laza, sötétbarna homok, alatta sárga löszszemcsékkel és humusszal kevert, tömött, sötétbarna homok, legalján korom- és sárga agyagfoltok. Padlót az alján nem találtunk. Az ovális tüzelőberendezést vegyes technikával építették. A ház keleti sarkát 10 cm szélesen méhkasosan kivájták, és a méhkas ívének házba eső részét változatos méretű kővekből építették fel. Szájnyílása a ház belsejébe nyílt. H.: 77 cm, sz.: 54 cm, m.: 31 cm. Az alsó kősor nagyjából sértetlenül a helyén maradt, a kivájt részén a homokos altalaj vörösen átégett. Sütőfelülete szintén kőből lehetett, tapasztott felületet nem találtunk, és az alja csak egy kis foltban égett át. Csekély alapterületéből kiindulva nyitott kőkoszorú lehetett. A tüzelőberendezéstől 35 cm-re délnyugatra egy enyhén kiugró peremrésszel tagolt, faragott őrlőkő töredék került elő, amely valószínűleg szintén az építményhez tartozott. Az északnyugati és délnyugati oldalfalak mentén, de azoktól viszonylag távol három oszlophelyet találtunk. Nem egy hosszanti tengely szerint rendeződtek, hanem a déli (164/1.

átm.: 20 cm, m.: 29 cm), nyugati (164/2. h.: 20 cm, sz.: 16 cm, m.: 33 cm) és északi (164/3. h.: 28 cm, sz.: 24 cm, m.: 17 cm) szelvény közepén helyezkedtek el. A ház déli sarkában egy kisebb mélyedés volt, ez azonban méretei miatt nem tűnt különálló objektumnak. A bejárat helye nem volt megállapítható.

Vecsés 67. lelőhely, 303. objektum (115. kép; 203. kép 1)

Ívelt falú, egyenetlen aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan négyzet alakú, kisméretű, viszonylag mély, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince északnyugat-délkeleti irányú. H.: 341 cm, sz.: 300 cm, m.: 67–78 cm az altalaj szintjétől számítva. Beásása a 302. szarmata árokrendszer bontása során, 60 cm-es mélységben különült el. Teljes egészében ráásták az árokrendszerre, annál 30–40 cm-rel mélyebb. Foltja a felszínen nem vált el, betöltése a felső részen hasonló volt az árokéhoz. Betöltése két, vízszintes rétegből tevődik össze: felső részén egységes, szürkésbarna, enyhén kevert, löszszemcsés humusz, alatta, különösen a ház északi felében mintegy 10 cm vastag hamuréteg húzódik. A hamu szinte teljesen homogén volt, keményre cementálódott. A padló keményre taposott, sötétbarna talaj volt, de csak foltokban találtuk meg. A házban a hamun kívül tüzelőberendezésre utaló nyomot nem találtunk, talán csak egy nyílt tűzhelyet használtak. A ház északnyugat-délkeleti tengelyében, az oldalfalak mellett és a ház közepén három oszlophely helyezkedett el. A két oldalsó nagyobb és mélyebb volt, és mivel a 302. árokrendszer egy gerincébe mélyedtek, a ház járószintjétől mintegy 40 cm-rel magasabbról követhetők voltak. Az északnyugati oszlophely: h.: 45 cm, sz.: 36 cm, m.: 34 cm. A délkeleti oszlophely: h.: 40 cm, sz.: 33 cm, m.: 45 cm. A középső oszlophely: h.: 25 cm, sz.: 21 cm, m.: 22 cm. A keleti sarokban egy négyzet alakú kiugrás került elő, mely 10 cm-rel mélyebb volt a ház járószintjénél. H.: 40 cm. A bejárat helye bizonytalan.

Vecsés 67. lelőhely, 619. objektum (116–117. képek; 204. kép)

Enyhén ívelt, majdnem függőleges falú, egyenes aljú, lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince északnyugat-délkeleti irányú. H.: 331 cm, sz.: 248 cm, m.: 45 cm. Beásása kézi nyesés során határozott szélű, sötétbarna homokos betöltésű foltként jelent meg, mely láthatólag két korábbi objektumot is vágott, egyrészt a bizonytalan falú és mélységű 660. szarmata beásást, másrészt a 651. kerek gödröt, mindkettőnél későbbi. Betöltése többretegű, nagyjából vízszintes rétegekből tevődik össze: felül sárga agyagszemcsékkel kevert, szenes, barna humuszos homok, alatta hamuval, patics- és faszénzemcsékkel kevert, sötétbarna homok, amelyben több összefüggő koromfolt, koromréteg volt megfigyelhető. Az alsó réteg túl laza volt ahhoz, hogy padló legyen. A délkeleti sarokban 17–18 őrlőkötőredékből épített, kisméretű, ovális kőkemence került elő. Oldalait és boltozatát egy-egy nagyobb kőlap alkotta. Szája a ház belsejébe, nyugat felé nyílt. Az északnyugati és délkeleti oldalfalban egy-egy oszlophelyet találtunk, melyek a ház síkjából kissé kiugrottak (619/1. átm.: 19 cm, m.: 19 cm. 619/2. átm.: 26 cm, m.: 21 cm). Betöltésük határozottan elütött a házétól: kívül függőleges rétegben szürke homok, belsejükben sárga agyagfoltokkal kevert, sötétbarna homok, aljukon korom. H: 60 cm. Sz: 50 cm. Betöltésében kormot találtunk, sütőfelülete nem volt.

Vecsés 67. lelőhely, 1301. objektum (120. kép; 206. kép)

Ívelt falú, nagyjából egyenes aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince északkelet-délnyugati irányú. H: 436 cm, sz.: 418 cm, m.: 20 cm. Beásása gépi humuszolás során, még a humuszrétegben, nyesési szint fölött hamuval erősen kevert, paticsos, világosbarna humuszos foltként jelent meg. Északi oldala teljes egészében a humuszban volt. A felszínt itt nem humuszoltuk az altalajig, hanem meghagytunk egy kb. 7 × 8 m alapterületű, 20–40 cm magas talajszigetet. Betöltése egyrétegű: hamuval erősen kevert, szürkésbarna, paticsos humusz. 20 cm mélyen kopogós kemény, 2–3 cm vastag, barnásszürke, kormos padlót találtunk, ami közvetlenül a mészkicsapódásos, kemény geológiai felszínen feküdt, és a háznak mintegy 2/3-ára terjedt ki. A ház északi oldalán helyezkedett el az agyagból gondosan felépített, kerek sütőkemence (1301/1). Szája a ház belsejébe, dél felé nyílt. Átm.: 100 cm. Oldala teljesen lepusztult, valószínűleg elszántották. Csak agyagból tapasztott sütőfelülete maradt meg, ez viszont jó megtartású, vöröses feketére égett. Alját, közvetlenül a sütőfelület alatt, Árpád-kori, bekarcolt díszű kerámiatöredékekkel tapasztották ki, amit sárga agyagos, paticsos, vékony humuszrétegbe (töltőanyagba) raktak. A töltőanyag felszíne egy cm vastagon vörösszürkére égett, legalsó rétege fehér, karcos, meszes agyag. A ház délnyugati oldala mentén egy kisebb gödröt (1301/2) és egy oszlophelyet (1301/3) bontottunk ki. Mindkettő vágta a padlóréteget. Az 1301/2 gödör méhkas alakú, betöltése egyrétegű: kevert, laza, világosbarna humusz és sárga homok. Az 1301/3 oszlophely betöltése homogén, laza, világosbarna humusz.

Az 1301/4 kerek oszlophely a ház közepén helyezkedett el, a padló ráfedett. Betöltése az előzőéhez hasonló. Átm.: 30 cm, m.: 60 cm. Az 1301/4 oszlophely talán a ház egy korábbi használati fázisára utal. A ház északnyugati oldala mentén húzódik az 1308–1309. árok, mely valószínűleg vízvezetőként funkcionált.

Vecsés 67. lelőhely, 1302. objektum (121. kép; 207. kép)

Ívelt falú, egyenes aljú, lekerekített sarkú, négyzet alakú, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince északnyugat-délkeleti irányú. H.: 364 cm, sz.: 358 cm, m.: 31–37 cm. Beásása gépi humuszolás során, még a humuszrétegben erősen hamus, paticsos, barnásszürke foltként jelent meg. A felszínt itt nem humuszoltuk az altalajig, hanem meghagytunk egy kb. 10 × 10 m alapterületű, 20–40 cm magas talajszigetet. Ugyanitt egy másik ház (1306.) foltja is megjelent. Betöltése többretegű, vízszintes rétegekből tevődik össze: felül foltosan kevert, szürke hamuréteg, alatta hamuval és paticsszemcsékkel kevert, barna homok, legalján fehér szemcsékkel és apró kavicsal kevert, világosbarna és sárga homok. Beásása nem mindenütt érte el a sárga, homokos altalajt; a betöltés alja és az altalaj közt helyenként bolygatatlan humuszréteget találtunk. 5 cm mélyen a ház északi sarkában elkülönülő, zsíros hamufoltot találtunk (1302/2), de végül nem bizonyult különálló objektumnak. A ház déli sarkában található, agyagból épített kemence (1302/1) már felszíni nyeséskor szokatlan szerkezetűnek tűnt: a barna humuszban élesen elvált a lekerékített sarkú, téglalap alakú, 120 × 130 cm alapterületű, határozott körvonalú, sárga agyaggal kitöltött beásás. A szabályosan kialakított gödör falát 10–15 cm vastagon tapasztották végig sárga agyaggal. Szája a ház belsejébe, észak-északkeletre nyílt. Oldala 20 cm magasán maradt meg, kissé ívelt, keményre égett, vörös és fekete színű. Sütőfelülete egyrétegű: teljesen ép, kemény, feketére égett agyag. Betöltése felül kissé paticsos, zsíros, szürke hamu, alatta erősen (mintegy 50%-ban) paticsos, laza, sárgásbarna homok. Oldala a ház belseje felé, észak-északnyugat felé omlott. Az omladék agyag és patics keverékéből áll. Alatta 12–13 cm vastag, szürke és barna homokréteg húzódik, benne apró patics- és agyagszemcsék, illetve faszéndarabkák. Az omladékot és homokréteget elbontva kiderült, hogy a kemence ház felőli oldala tapasztva volt és egy foltban átégett. Az omladék alatt, a kemence nyugati oldalánál keményre taposott/tapasztott, kissé repedezett, fekete, agyagos humuszréteget találtunk, amely ráfutott a kemence oldalára, azzal teljesen egybefüggött, azzal egykorú, vagy a kemence építésénél későbbi volt. Ugyanez a réteg a kemence szájánál is megfigyelhető volt. Alatta még 5–10 cm homogén, bolygatatlan humusz volt a sárga altalajig. A taposott/tapasztott réteg funkciója bizonytalan: lehet a padló részlete, de valószínűbb, hogy a házon belüli, a kemencétől különálló tűzhely, sütőfelület maradványáról van szó. Csak egy kisebb foltban volt megfigyelhető, valamint közvetlenül mellette, a kemence ház felőli oldalán találtuk az említett égésnyomokat. A kemence oldalát átvágva megállapítottuk, hogy azt erősen szenes, kissé szennyezett, sárga agyagból építették. Oldala 10–15 cm vastag. A kemence belsejében 3–4, külső oldalán, a ház felől 1–2 cm vastagon égett át. A sütőfelületet átvágva ismét a bolygatatlan, homogén, sötétbarna humuszra bukkantunk (akárcsak a taposott/tapasztott réteg alatt), ez kb. 10 cm vastag, ezután következett a sárga homokos altalaj. A kemence oldalát és alját a bolygatatlan talajig átvágtuk, hogy a teljes kemence (betöltéssel, sütőfelülettel, oldalfallal) keresztmetszetben láthatóvá váljék. Az objektumot egy második világháborús lövészárók (1312. objektum) hosszában vágta, a kemencét viszont nem érintette. A ház északnyugati és délkeleti oldalánál 1-1 nagyobb méretű oszlophelyre bukkantunk: 1302/4–5. átm.: 36 cm, m.: 52 cm. Betöltésük egyrétegű: löszfoltokkal kevert, laza, sötétbarna humusz. A bejárat helye nem volt rekonstruálható.

Vecsés 67. lelőhely, 1306. objektum (208. kép 1)

Bizonytalan szélű és alakú, ívelt falú, egyenes aljú, földbe mélyített lakóépítmény, kisebb eséllyel szabadtéri kemence munkagödörrel. Tetőgerince északnyugat-délkeleti irányú. H.: 316 cm, sz.: 290 cm, m.: 7 cm. Beásása gépi humuszolás során, még a humuszrétegben világosbarna, humuszos foltként jelent meg. Az 1302. házzal együtt a kb. 10 × 10 m alapterületű, 20–40 cm magas talajszigeten található. Foltja az altalaj szintje fölött 30–40 cm-rel vált el, teljes egészében a humuszba ásták, alja nem érte el az altalajt. Beásásának széle nehezen, bizonytalanul különült el a humusztól. Betöltése egyrétegű: enyhén hamus, paticsos, laza, sötétbarna, humuszos homok. Padló nem volt regisztrálható. Az objektum északi sarkában található, agyagból épített kemence (1306/1) az 1302. házával azonos szerkezetű. Felszíni nyesésben sárga agyagból és vörös paticsomladékból álló, ovális foltként jelent meg. A humuszba ázott, határozott körvonalú, ovális gödörben erősen szennyezett, sárga agyagból építették. Szája a beásás belsejébe, délre nyílt. Oldala 10 cm magasán megmaradt, belseje 8–10 cm vastagon vörösre égett. Sütőfelületét agyagból építették,

kissé göröngyös, töredezett felszíne feketére égett. Oldala és sütőfelülete is gyengébb minőségű az 1302-nél. A kemence betöltése egyrétegű: paticsörmelékes, kissé szenes, világosbarna humusz és sárga agyag. Oszlophely, vagy egyéb szerkezeti elemre utaló nyom nem került elő.

Vecsés 67. lelőhely, 1369. objektum (208. kép 2)

Rézsűs falú, egyenetlen aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan négyzet alakú, karéjos kiugrásokkal tagolt, sekély, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince az oszlophelyek elhelyezkedése miatt ismeretlen. H.: 438 cm, sz.: 384 cm, m.: 10 cm. Beásása a gépi humuszolás során löszfoltokkal kevert, sötétbarna, humuszos foltként jelent meg. Betöltése egyrétegű: löszfoltokkal kevert, laza, sötétbarna, homokos humusz. Alján padlót nem találtunk. A sárga agyagból épített, kerek sütőkemence a déli sarokban helyezkedett el. Szája észak-északkeletre, a ház belsejébe nyílt. Vörösre égett oldalát a nyelési szint fölött találtuk meg, mintegy 15 cm magasan épen megmaradt. Egyrétegű sütőfelülete viszonylag jó megtartású, kissé repedezett volt, felülete feketére égett. Betöltése a házéval nagyjából megegyezett: löszszemcsékkel kevert, laza, sötétbarna, erősen paticsos, homokos humusz. A paticsörmelékek lefelé haladva egyre sűrűsödtek. Oszlophelyei rendszertelenül helyezkedtek el: az 1369/2 a kemence szájnyílása előtt, az 1369/3 a délnyugati oldalfal mellett, az 1369/4–5 az északnyugati oldalfal közelében, az 1369/6 az északkeleti oldalfal közelében került elő. Betöltésük a házéval megegyezik, azzal egyszerre töltődhetek fel a felhagyás után.

Vecsés 67. lelőhely, 1482. objektum (122. kép; 209. kép; 11. ábra)

Egyenes falú, egyenetlen aljú, szabályos téglalap alakú, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince északnyugat-délkeleti irányú. H.: 334 cm, sz.: 276 cm, m.: 9–14 cm. Beásása gépi humuszolás során, nyelési szinten enyhén hamus, világosbarna foltként jelent meg. Már felszíni nyeléskor kirajzolódott a ház északkeleti sarkában a hamus, néhol vörösre égett, sárga agyagból épített kemence, illetve ezzel átellenben, a délkeleti sarokban az 1 m hosszú, 10–25 cm széles kürtő, melynek beásása foltosan vált el az altalajtól. Betöltése egyrétegű: enyhén hamus, paticsos, barnásszürke humusz. Padlója ez alatt, a nyelési szinttől 5–10 cm-re került elő. Keményre taposott, agyagos rétegekből áll, vastagsága 2–3 cm. A ház ovális kemencéjét humusszal kissé szennyezett sárga agyagból építették, mely vörösre égett ki. 5–10 cm magasan megmaradt oldalfala a humuszba emelkedik, így biztosra vehető, hogy nem az altalajba vájták, hanem építették. Szája a ház belsejébe, dél-délnyugatra nyílt. H.: 124 cm, sz.: 104 cm. Egyrétegű sütőfelülete jó minőségű, északi részén kissé töredezett, 3–4 cm vastagon vörösre égett, tapasztott sárga agyag. Az agyagtapasztás részben a ház belsejébe is áthúzódott, erre ráfutott a járószint. Betöltése egyrétegű: hamus, paticsos, barnásszürke humusz, tulajdonképpen megegyezik a házéval, de több paticsot tartalmaz. A kemence külső, ház felőli oldala egy kis részen szintén átégett, bár egyértelmű tűzrakásra utaló nyomokat a ház belsejében ezen kívül nem találtunk. A kürtő betöltése szintén megegyezik a házéval, azzal együtt töltődött fel. A padló szintjén rajzolódott ki a ház hossz tengelyében elhelyezkedő, a padlóval egykorú három oszlophely (1482/2–4) foltja. Egy-egy oszlophely a nyugati (1482/2) és a keleti (1482/4) oldalfal mellett, a harmadik középen (1482/3) került elő. Átmérőjük 30 cm, mélységük rendre 15, 35 és 35 cm. Betöltésük a házéval megegyezik. A padló elbontása után bukkant elő az 1482/5 oszlophely, közvetlenül az 1482/3 mellett. Homogén, sötétbarna humuszos betöltésére ráfedett a padló. Az oszlophely valószínűleg betemetődött a padló kialakításakor, tehát a házat minden bizonnyal megújították. A padló alatt 5–6 cm-es kevert, barna agyagos betöltést találtunk, de korábbi padlót, járószintet nem. Az 1482/2–4 oszlophelyek az ágasfákat tarthatták, az 1482/6, 7 a bejárat felépítményét. A barna agyagos betöltés talán egy tereprendezés, vízszintezés, döngölés eredménye.

Vecsés 67. lelőhely, 1483. objektum (123. kép; 210. kép)

Ívelt falú, egyenes aljú, lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú, földbe mélyített lakóépítmény. Jellegeiben hasonló az 1482. házhoz. Tetőgerince északnyugat-délkeleti irányú. H.: 415 cm, sz.: 304 cm, m.: 7–14 cm. Beásása gépi humuszolás során, nyelési szinten enyhén hamus, világos szürkésbarna, homokos foltként jelent meg. Már felszíni nyeléskor kirajzolódott a ház északkeleti sarkában a hamus, néhol vörösre égett, sárga agyagból épített kemence, illetve ezzel átellenben, a délkeleti sarokban a 2 m hosszú, 40–50 cm széles kürtő. Betöltése a házéval megegyezett. Betöltése egyrétegű: laza, világosszürke homok. Padlója nem volt regisztrálható. A ház ovális kemencéje a keleti sarokban helyezkedett el, humusszal kissé szennyezett sárga agyagból építették, amely vörösre égett ki. Oldalai lepusztultak. Szája a ház belsejébe, délnyugatra nyílt. H.: 157 cm,

sz.: 127 cm. Egyrétegű sütőfelülete jó minőségű, kissé töredezett, 5 cm vastagon vöröses szürkére égett, tapasztott sárga agyag, melyet a sárga homokos altalajra tapasztottak. Betöltése egyrétegű: erősen paticsos, kissé hamus, szürke homok. A hamu a kemence szájánál a ház betöltésében is megfigyelhető volt. A kürtő oldala szintén ívelt, alja teknősen le-mélyed, mintegy 20 cm mély, mélyebb, mint a ház alja. Betöltése a házéval megegyezik, egyszerre töltődtek fel. Ház felőli végén égett agyagtörmelékét találtunk (talán sütőfelület töredéke). A ház hossz tengelyében három oszlophelyet találtunk (1483/2–4). Az 1483/2 és 1483/4 a nyugati és keleti oldalfal mellett helyezkedtek el. Átm.: 30–40 cm, m.: 60 cm. Egyrétegű betöltésük különbözött a házétól: lösszel kevert, laza szürkésbarna humusz. Ez valószínűleg arra utal, hogy a ház betöltődésekor az oszlopok még helyükön voltak. Az 1483/3 oszlophely a ház aljától 5 cm-re mélyült le, átmérője 20 cm, betöltése a házéval megegyezett.

Vecsés 98. lelőhely, 15. objektum

Egyenes, helyenként ívelt falú, nagyjából egyenes aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan négyzet alakú, viszonylag kis-méretű, földbe mélyített építmény. Tájolása az oszlophelyek elhelyezkedése és az objektum alakja miatt ismeretlen. H.: 250 cm, m.: 42 cm. Betöltése kétrétegű, íves rétegekben: felül sárga homokfoltokkal enyhén kevert, tömött, sötét-barna humusz, alatta valamivel világosabb, löszszemcsés, paticsos, tömött, szürkésbarna humusz. Alján padlót nem találtunk, ugyanígy kemencére vagy tűzhelyre utaló nyomot sem. Az építmény nyugati sarkában teknős falú és aljú, kerek oszlophely került elő (15/1). Betöltése megegyezik a ház betöltésének alsó rétegével: szürkésbarna, löszszemcsés humusz. Átm.: 45 cm, m.: 12 cm. A ház déli sarkában került elő a 15/2 (átm.: 26 cm, m.: 10 cm), keleti sarkában pedig a 15/3 (h.: 28 cm, sz.: 16 cm, m.: 9 cm.) oszlophely. Betöltésük különbözött a házétól: világosszürke, homokos humusz. Északi sarkában, északnyugati irányba szabálytalan téglalap alakú, bizonytalan funkciójú nyúlvány húzó-dik (15/4). A nyúlvány egy teknős falú és aljú, kisméretű, ovális gödörből és két kisebb mélyedésből tevődik össze. A gödör betöltése többretegű, egyes rétegekben: felül világosbarna homok és sötétbarna humusz, alatta lencseszerű, sárga homokfolt, alatta a két réteg megismétlődik. H.: 113 cm, sz.: 73 cm, m.: 35 cm. Nyugati sarkát rézsűs falú, lejtős aljú, kerek kiugrás tagolja, ez lehetett az építmény bejárata.

Üllő 1. lelőhely, 19. objektum (70. kép; 183. kép; 14. ábra)

Ívelt falú, nagyjából egyenes aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan négyzet alakú, viszonylag sekély, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince északkelet-délnyugati irányú. H.: 272 cm, sz.: 250 cm, m.: 13 cm. Betöltése egyrétegű: sárga homokfoltokkal kevert, barna, homokos talaj. Középe táján kisebb foltban egyrétegű padlót dokumentáltunk. A keleti sarokban került elő a sárga agyagból épített, négyszögletes, egyrétegű sütőfelülettel rendelkező kemencéje. Szája délnyugat felé, a ház belsejébe nyílt. A kemencével átellenben, a déli oldalon mintegy 50 cm hosszán követhető volt a ház síkjából kinyúló kürtő. Betöltése nem vált el a házétól. A ház északkeleti és délnyugati oldalfala közepén méretes oszlophelyek kerültek elő, ezekbe helyezhették a tetőszerkezetet tartó ágasokat. Az északkeleti oszlophely átm.: 40 cm, m.: 63 cm, a délnyugati megújíthaták, itt három egymásba ázott oszlophely is volt, csekély mélységgel: m.: 22–30 cm. Az északnyugati oldalfal mentén karósr húzódot, illetve egy további oszlophely is előkerült. Valószínűleg a lakóépítményhez tartozott a nyugati saroknál, a lakógödörön kívül elhelyezkedő oszlophely.

Üllő 1. lelőhely, 22. objektum (71. kép)

Ívelt falú, egyenes aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan négyzet alakú, földbe mélyített építmény. Lakófunkciója bizonytalan. Tetőgerince északkelet-délnyugati irányú. H.: 215 cm, sz.: 205 cm, m.: 22 cm. Betöltése egyrétegű: sárga homokfoltokkal kevert, laza, barna, homokos talaj. Padlója nem maradt meg. A keleti sarokban helyezkedett el a sárga agyagból épített, szabálytalan ovális, egyrétegű sütőfelülettel rendelkező kemencéje. Szája a ház belsejébe, délnyugat felé nyílt. Vele átellenben, a déli oldalon helyezkedett el a ház síkjából kinyúló, rövid, de széles kürtő. Betöltése nem vált el a házétól. A délnyugati oldalfal közepénél kerek oszlophely került elő (átm.: 18 cm, m.: 15 cm).

Üllő 1. lelőhely, 24. objektum (72–73. képek; 184. kép)

Rézsűs falú, egyenetlen aljú, lekerekített sarkú, szabálytalan négyzet alakú, nagyméretű, földbe mélyített építmény. Funkciója bizonytalan. Tájolása ismeretlen. Sz.: 460 cm, m.: 40 cm. Betöltése kétrétegű: felül sötétszürke, hamus ho-

mok, alatta szürke, koromszemcsés, humuszos homok. Padlója nem maradt meg. A keleti sarokban helyezkedett el a sárga agyagból épített, egyrétegű sütőfelülettel rendelkező kemencéjének omladéka. Szája a ház belsejébe, délnyugat felé nyílt. Délkeleti oldalfala közepe táján kerek oszlophely került elő.

Üllő 1. lelőhely, 26. objektum (74. kép; 185. kép; 12. ábra)

Rézsűs falú, egyenes aljú, szabályos téglalap alakú, nagyméretű, földbe mélyített lakóépítmény. Hosszanti oldala északkelet-délnyugati tájolású. H.: 460 cm, sz.: 340 cm, m.: 20 cm. Felszíni nyelésben szürke, mészszenecses foltként jelent meg. Betöltése egyrétegű: barnásszürke, kötött, mészszenecses talaj, nagyobb hamus, faszenes folttokkal. Alját és oldalát sárga agyaggal végig vastagon kitapasztották. Szabályos téglalap alakú, sárga agyagból épített, rendkívül jó megtartású sütőkemencéje az északi sarokban helyezkedett el, szája délkeletre, a ház belsejébe nyílt. H.: 140 cm, sz.: 100 cm. Oldalfala 40 cm magasan megmaradt, boltozata lepusztult. Belseje vastagon, vörösen átégett. Egyrétegű sütőfelületébe hőtartó réteget nem tapasztottak. A kemencéhez kürtő nem tartozott. A lakógödör rövidebb oldalfalai mentén egy-egy oszlophelyet bontottunk ki, melyek kiugrottak az oldalfal síkjából. Az északkeleti oszlophely átm.: 25 cm, m.: 62 cm. A délnyugati oszlophely h.: 25 cm, sz.: 18 cm, m.: 52 cm. A lakógödör közepén, az északkelet-délnyugati tengely mentén egy további oszlophely is előkerült: átm.: 20 cm, m.: 50 cm. A lakógödör északnyugati oldalfala közepénél egy kisebb oszlophelyet: átm.: 15 cm, m.: 39 cm, a nyugati sarokban szintén egy kisebb oszlophelyet bontottunk ki: átm.: 10 cm, m.: 46 cm. Két ovális oszlophely került elő a délkeleti oldalfal mentén. Az északabbi: h.: 20 cm, sz.: 14 cm, m.: 30 cm, a délebbi h.: 24 cm, sz.: 17 cm, m.: 48 cm. Az északnyugati oldalt egy kerek, méhkasos falú verem tagolta, betöltéséből sok állatsont töredék került elő. A lakógödört ráasták egy északkelet-délnyugati irányú árokra, annál későbbi.

Üllő 1. lelőhely, 63. objektum (77. kép; 186. kép; 15. ábra)

Ívelt, egyenetlen falú, egyenetlen aljú, szabályos téglalap alakú, nagyméretű, földbe mélyített lakóépítmény. Hosszanti oldala északnyugat-délkeleti tájolású. H.: 445 cm, sz.: 330 cm, m.: 32 cm. Felszíni nyelésben szürke, mészszenecses foltként jelent meg. Két évadban, több részletben tártuk fel. 2002-ben csak északi felének kutatására nyílt lehetőség, déli felét két évvel később bontottuk ki. Betöltése egyrétegű: fehér mészszenecsekkel és vörös agyagszenecsekkel kevert szürkésbarna talaj. Alján keményre taposott, sárga agyagos járósínt húzódott. Szabálytalan téglalap alakú, sárga agyagból épített, rossz megtartású sütőkemencéjének omladéka az északi sarokban helyezkedett el, szája délnyugatra, a ház belsejébe nyílt. H.: 120 cm, sz.: 80 cm. Az északnyugati oldalfal mentén öt méretes, kissé méhkasos beásás került elő: átm.: 20–25 cm, m.: 36–64 cm. A lakógödör középvonalában, az északkelet-délnyugati irányú tengely mentén négy további, az előzőeknél kisebb oszlophely bukkant a napvilágra: átm.: 10–15 cm, m.: 39–69 cm. Két oszlophely volt a délkeleti, rövidebb oldalfal közepe táján: átm.: 20 cm, m.: 44–53 cm. A nyugati negyedben téglalap alakú tárológödör került elő, északnyugati és délkeleti oldalán egy-egy sekélyebb vájattal. A délnyugati sarkon egy 10 cm mély, szabálytalan félkör alakú «lelépő» találtunk, amely karéjosan kiugrott a ház oldalfalának síkjából. Feltételezhetően a bejárat helye volt

Üllő 2. lelőhely, 5. objektum (55. kép; 175. kép)

Ívelt falú, kissé egyenetlen aljú, enyhén lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú, kisméretű, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince északkelet-délnyugati irányú. H.: 267 cm, sz.: 237 cm, m.: 20–25 cm. A felszínen téglalap alakú, sötétbarna betöltésű foltként jelent meg, északi sarkában sárga agyag és égett, vörös folttokkal. Betöltése egyrétegű: kevert, barna, homokos humusz, alján kemény, szürkésbébb réteg, talán padló. A ház négyzetes alakú, sárga agyagból épített, gyenge megtartású sütőkemencéje az északi sarokban helyezkedett el, szája délkeletre, a ház belsejébe nyílt. H.: 95 cm, sz.: 89 cm. Belső oldalát örlőkő darabokkal rakták ki. Betöltése egyrétegű: sárga agyag. Egyrétegű sütőfelülete vöröses feketére égett. A kemencével átellenben, a keleti sarokból indul az északnyugat-délkeleti irányú kürtő. H.: 112 cm, sz.: 22 cm. Az altalajba fúrva, alagútszerűen képezték ki és egy kisebb gödörben végződik. Betöltése barna, homokos humusz, oldalán koromnyomokat nem lehetett megfigyelni. Két rövidebb oldalfala mellett egy-egy oszlophelyet bontottunk ki, ezek betöltése nem különbözött a háztól. A ház déli sarkában kisméretű tárológödör helyezkedett el, ami két mélyedésből tevődött össze: egy téglalap alakú, északnyugat-délkeleti irányú, egyenes falú és aljú, melyebb gödörből és egy sekély, ovális gödörből. Ez utóbbi vajat a gödör lefedésével állhatott kapcsolatban.

Üllő 2. lelőhely, 30. objektum (59. kép; 176. kép)

Rézsűs falú, kissé egyenetlen aljú, enyhén lekerekített sarkú, négyzet alakú, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince északkelet-délnyugati irányú. H.: 311 cm, sz.: 296 cm, m.: 20 cm. A felszínen négyzet alakú, sötétbarna humuszos betöltésű foltként jelent meg. Betöltése egyrétegű: barna humusz. Alján két egyenetlen, letaposott padlóréteget is azonosítottunk. A négyzetes alakú, lekerekített sarkú, sárga agyagból épített, gyenge megtartású kemence az északi sarokban került elő. Szája délkeletre, a ház belsejébe nyílt. H.: 107 cm, sz.: 104 cm. Felszíni nyeséskor foltját vörös agyagszemcsék jelölték ki. Oldala 5 cm vastagon vörösen átégett. Falába tenyéryni nagyságú őrlőkő-darabokat és más köveket tapasztottak, betöltésében megtaláltuk a bezuhant boltozat törmelékét. Sütőfelülete egyrétegű, jól kiégett, jó megtartású. Vastagsága 3–4 cm, aljába cserepet nem tapasztottak. A kemencével átellenben, a keleti sarokból indul az északnyugat-délkeleti irányú kürtő. H.: 116 cm, sz.: 50 cm, m.: 5–10 cm. Foltja már a felszíni nyeséskor elvált. Betöltése világosabb volt, mint a ház barna humuszos betöltése. A ház rövidebb oldalfalai mellett egy-egy ovális oszlophelyet bontottunk ki, egy kisebb a ház keleti oldala mellett került elő. Betöltésük a házéval megegyezik.

Üllő 2. lelőhely, 46. objektum (60. kép; 177. kép)

Egyenes falú és aljú, szabályos téglalap alakú, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince északnyugat-délkeleti irányú. H.: 330 cm, sz.: 240 cm, m.: 20–30 cm. Betöltése egyrétegű: altalajszemcsékkel, vörös paticszemcsékkel és korommal kevert, barna humusz. A keleti sarokban helyezkedett el a szabálytalan kerek, sárga agyagból épített, rossz megtartású sütőkemence. Szája nyugatra, a ház belsejébe nyílt. Átm.: 104 cm. Betöltése sárga agyaggal és paticsomladékkal kevert, kormos, sötétbarna humusz. Sütőfelülete egyrétegű, jól kiégett, jó megtartású. Vastagsága 2–3 cm, aljába cserepet nem tapasztottak. A kemencével átellenben, a déli sarokból indul az északkelet-délnyugati irányú kürtő. H.: 172 cm, sz.: 45 cm, m.: 40 cm. Betöltése azonos a ház betöltésével. A ház nyugati sarka vágta a 46/A méhkas alakú, kerek gödröt. Átm.: 193 cm, m.: 130 cm. Betöltése egyrétegű: fehér szemcsékkel kevert, vörösesbarna humusz. Nyugati felében egy tűzhelyet bontottunk ki, oldala itt vörösre égett, alján 2–4 cm vastag koromréteget találtunk. A ház betöltését, és részben a 46/A gödörét is vágta egy sekélyebb, kb. 50–60 cm mély gödör kevert betöltése (szám nélkül). Hasonlóképp, a házat és a 46/A objektumot is valószínűleg vágta a 91. árok. A ház rövidebb oldalfalai mellett egy-egy kerek oszlophelyet bontottunk ki.

Üllő 2. lelőhely, 75. objektum (62. kép; 178. kép)

Ívelt falú, kissé egyenetlen aljú, szabálytalan négyzet alakú, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince északnyugat-délkeleti irányú. H.: 365 cm, sz.: 311 cm, m.: 35 cm. Betöltése egyrétegű: fehér altalajszemcsékkel, sárga homokfoltokkal és barna humusszal kevert, kissé kormos, laza, sötétbarna homok. Járószintje fehér agyagos altalaj. A keleti sarokban helyezkedett el a sárga agyagból épített, jó megtartású, ovális sütőkemence. Szája nyugatra, a ház belsejébe nyílt. H.: 92 cm, sz.: 74 cm. Oldalfala a nyesési szintig, 35–40 cm magasan, épen megmaradt. Betöltése egyrétegű: paticszörmelekkel és koromszemcsékkel kevert barna humusz és világosbarna homok. Egyrétegű sütőfelülete épen megmaradt, alatta hőszigetelő réteget nem találtunk. A kemence oldalát lebontva kb. 1 kg tömegű vassalak és vastárgy került elő. A kemencével szemben, a déli sarokban található a kemence kürtője. A ház keleti felét a széles 59. árok homokos betöltésébe vajták; itt nehéz volt elkülöníteni a ház szintén sötétbarna homokos betöltését. A ház tengelyében három oszlophelyet tártunk fel (75/A, B, C). A 75/A ívelt falú és aljú, lekerekített sarkú, téglalap alakú, a másik kettő hasonló kiképzésű, de alakjuk kerek. Betöltésük egyrétegű: fehér altalajszemcsékkel és sárga homokfoltokkal kevert sötétbarna homok.

Üllő 2. lelőhely, 100. objektum (65. kép; 179. kép)

Bizonytalan szélű, ismeretlen kiterjedésű és alakú, egyenes aljú, földbe mélyített lakóépítmény. Tájolása északnyugat-délkeleti irányú. Beásása a gépi humuszolás során, még a humuszrétegben szenes, paticsos, barna humuszos foltként jelent meg. Betöltéséből mintegy $2,5 \times 2$ m alapterületű, 22–23 cm vastagságú réteg volt megfigyelhető, a fölötte lévő 35–40 cm humuszt szántással bolygatták. Betöltése jórészt a humuszrétegben helyezkedett el, járószintje nyesési szinten jelentkezett. Pontos kiterjedése a fentiek miatt nem állapítható meg, oldalai lepusztultak. Észak-déli metszefala a kemence maradványát vágta, nyugat-keleti metszefala a 102. árokéval közös. Egyrétegű betöltése középtájon, púposan maradt meg a kemence maradványával együtt: mészszerkecsékkel enyhén kevert, laza, sötétbarna humusz.

Az agyagból épített kemence házon belüli pontos helye ismeretlen. Falait a sütőfelület szintjéig elpusztította a mezőgazdasági művelés, felületét csak foltokban találtuk meg a paticsomladék között. A sütőfelület egyrétegű volt, alját nem tapasztották ki, szájnylását nem tudtuk rekonstruálni. Az objektum északkeleti részén egy ovális oszlophely került elő (100/1). Betöltése a házéval megegyezik. H.: 45 cm, sz.: 39 cm, m.: 50 cm. Az északnyugat-délkeleti irányú tengely mentén, egy sorba rendeződve további három, az előbbinél kisebb oszlophelyet találtunk (100/2–4). Betöltésük a házéval és a 100/1 oszlophelyével megegyezik. 100/2: h.: 26 cm, sz.: 21 cm, m.: 5 cm. 100/3: h.: 22 cm, sz.: 19 cm, m.: 8 cm. 100/4: h.: 26 cm, sz.: 23 cm, m.: 10 cm. A ház nyugati, délnyugati oldalát vágta a 102. árok, annál korábbi.

Üllő 2. lelőhely, 120. objektum (68. kép; 181. kép; 13. ábra)

Egyenes, néhol rézsűs falú, kissé egyenetlen aljú, szabálytalan téglalap alakú, földbe mélyített lakóépítmény. Tetőgerince északkelet-délnyugati irányú. H.: 345 cm, sz.: 290 cm, m.: 22 cm. Beásása kézi nyesés során határozott szélű, fehér szemcsékkel kevert, sötétbarna humuszos betöltésű foltként jelent meg. Betöltése egyrétegű: löszszemcsékkel enyhén kevert, laza, sötétbarna humusz. Alján, a sárga löszös talaj egyenetlenségeibe foltokban barna humuszt tapostak. A ház sárga agyagból épített, ovális kemencéje (120/14) az északi sarokban helyezkedett el. Vörösre égett oldalát a nyesési szint fölött 10 cm-rel találtuk meg. Egyrétegű sütőfelülete viszonylag jó megtartású volt, északi harmada széttöredezett, felülete feketére égett. Alatta foltosan átégett, sárga agyagtapasztást találtunk, kerámia- vagy csonttréteg nélkül. Betöltése a házéval megegyezett, de kormot és paticsomtörmelékeket tartalmazott, amelyek lefelé haladva egyre sűrűsödtek. A ház délkeleti felében két gödör és tizenegy oszlophely helyezkedett el. A 120/6 oszlophely a ház délnyugati, a 120/15 az északkeleti ágasfát tarthatta. A 120/9–12, 2, 4 oszlophelyek sorba rendeződtek a ház délkeleti oldalfala mentén. A 120/5 a délnyugati oldalfal mellett, a 120/1 közvetlenül a 120/6 mellett, a 120/8 a ház északkeleti negyedében került elő. Az oszlophelyek betöltése megegyezett a házéval, azzal egyszerre töltődtek fel. A 120/3 és 120/13 szabályos téglalap alakú gödrök közepén 20 cm mély, szintén téglalap alakú, egyenes falú és aljú beásás található (az északkeleti száma 120/7). Valószínűleg olyan tárológödrök lehettek, amelyeket deszkalappal fedtek le, a deszkalap a nagyobb vájatba illeszkedhetett.

Üllő 7. lelőhely, 29. objektum (82–83. képek; 191. kép)

Ívelt falú, egyenetlen aljú, szabálytalan téglalap alakú, nagyméretű, földbe mélyített, ismeretlen funkciójú építmény. Hosszanti oldalának tájolása északnyugat-délkeleti irányú. H.: 500 cm, sz.: 400 cm, m.: 85 cm. Betöltése többretegű, vízszintesen rétegződik: felül szürkésfekete, homokos talaj, alatta sötétbarna, illetve sárgásbarna talaj. Padlóréteget az alján nem regisztráltunk. A ház keleti negyedében helyezkedett el az agyagból épített, kerek, egyrétegű sütőfelülettel rendelkező kemence maradványa. Átm.: 70 cm. Felmenő fala, boltozata nem maradt ránk, szájnylásának iránya is ismeretlen. A kemencétől keletre ismeretlen funkciójú nyúlvány került elő, mely menetelesen lejtett az építmény belseje felé. Oszlophelyet nem találtunk.

Üllő 7. lelőhely, 46. objektum (85–86. képek; 192. kép)

Rézsűs falú, egyenes aljú, szabálytalan négyzet alakú, földbe mélyített, ismeretlen funkciójú építmény. Tetőgerincének tájolása északnyugat-délkeleti irányú. Sz.: 420 cm, m.: 80 cm. Betöltése többretegű, ívesen rétegződik. Felül fehér és vörös szemcsékkel kevert, sötétbarna talaj, alatta világosbarna talaj, illetve a széleken humusszal kevert, sötétbarna homok. Padlója, tüzelőberendezése nem volt. Közepén nagyméretű, téglalap alakú oszlophely került elő, a házétól eltérő, humusszal kevert, világosbarna homokos betöltéssel. H.: 90 cm, sz.: 60 cm, m.: 35 cm. A délkeleti oldalfal mellett egy másik nagyobb méretű, kerek oszlophely bukkant a napvilágra. Átm.: 40 cm, m.: 25 cm. Mellette szórványosan további kerek és ovális bizonytalan funkciójú, kisebb beásások voltak, valamint a déli sarokban egy további, megújított, kerek oszlophely. A viszonylag mély gödör lejáratanak helye nem került elő.

Üllő 7. lelőhely, 89. objektum (90–91. képek; 193. kép)

Ívelt, egyenetlen falú, egyenes aljú, karéjos kiugrásokkal tagolt, szabálytalan téglalap alakú, nagyméretű, földbe mélyített lakóépítmény. Hosszanti oldalának tájolása északnyugat-délkeleti irányú. H.: 560 cm, sz.: 440 cm, m.: 60 cm. Betöltése többretegű, íves rétegekben: felül szürkésfekete és szürke talaj, alatta sötétbarna, homokos talaj agyag- és

koromfoltokkal, legalján a barna talaj sárga homokfoltokkal keveredik. Padlóréteget nem regisztráltunk. Keleti sarkában került elő a vegyes technikával készített, részben az oldalfalba vájt, részben agyagból épített, kerek sütőkemence oldalfalának omladéká és egyrétegű sütőfelületének maradványa. Átm.: 110 cm. Összesen hét oszlophely került elő az építmény alján, kivétel nélkül a déli negyedben. Sárgásbarna homokos betöltésük elvált a ház betöltésének alsó rétegétől, de egymással megegyezett. A délkeleti oldalfal közelében helyezkedett el egy szabálytalan téglalap alakú oszlophely, melynek talán a tetőszerkezet megtartásában is szerepe volt. H.: 50 cm, sz.: 30 cm, m.: 25 cm. A többi oszlophely kerek volt. Átm.: 20–45 cm közt változott. Az északnyugati sarok mellett nagyobb, vese alakú gödör került elő, melynek többszörösen rétegzett betöltése elvált a házétól, tehát attól külön töltődött fel. A ház betöltése ráfedett. H.: 150 cm, sz.: 80 cm, m.: 60 cm. Egy további szabálytalan ovális, egyenes falú és aljú beásás az északkeleti sarokban volt. H.: 120 cm, sz.: 55 cm, m.: 40 cm. Betöltése az oszlophelyekével megegyezett.

Üllő 7. lelőhely, 98. objektum (95–96. képek; 194. kép)

Ívelt, egyenetlen falú, egyenes aljú, karéjos kiugrásokkal tagolt, szabálytalan téglalap alakú, nagyméretű, földbe mélyített lakóépítmény. Hosszanti oldalának tájolása északnyugat-délkeleti irányú. H.: 520 cm, sz.: 400 cm, m.: 45 cm. Betöltése többretegű, íves rétegekben: felül kevert, világos- és sötétbarna talaj, alatta a barna talaj agyaggal keveredik, legalja átmenetesen vált sárga agyagba. A délkeleti oldalfal mellett, attól 30–40 cm távolságra helyezkedett el a kevert, sárga és barna agyagból épített, rossz megtartású, kerek alaprajzú sütőkemence. Szája a ház belsejébe, délnyugatra nyílt. Sütőfelülete egyrétegű volt, aljába hőtartó réteget nem tapasztottak. Az építmény alján öt oszlophely került elő, négy a ház északnyugati felében, egy pedig a délkeleti oldalfal mellett. Ez utóbbi (átm.: 40 cm, m.: 35 cm), valamint a középtengelyen elhelyezkedő nagyobbik oszlophely (átm.: 45 cm, m.: 45 cm) hozható kapcsolatba a tetőszerkezet alátámasztásával. A többi kerek oszlophely funkciója bizonytalan.

Üllő 7. lelőhely, 99. objektum (97kép; 195. kép)

Ívelt falú, egyenes aljú, szabálytalan téglalap alakú, sekély, földbe mélyített, bizonytalan funkciójú beásás. Hosszanti oldalának tájolása északnyugat-délkeleti irányú. H.: 320 cm, sz.: 260 cm, m.: 14 cm. Betöltése egyrétegű: kevert, világosbarna, homokos talaj. Keleti sarkában bizonytalan kiterjedésű, pár cm vastag átégett agyagos réteg került elő, feltehetően egy tűzhely maradványa. Vele átellenben, a nyugati sarokban egy gödör helyezkedett el, melynek betöltése megegyezett az építményével. H.: 60 cm, sz.: 40 cm, m.: 35 cm.

Üllő 10. lelőhely, 20. objektum (182. kép)

Ívelt falú, egyenes aljú, szabálytalan ovális, földbe mélyített építmény, valószínűleg ház. Tetőgerince északkelet-délnyugati irányú. H.: 370 cm, sz.: 317 cm, m.: 30 cm. Felszíni nyelésben sötétbarna homokos betöltésű, nagyméretű, ovális gödörnek tűnt. Betöltése egyrétegű: enyhén kevert, laza, sárgásbarna homok és szürkésbarna humusz. Legalján letaposott, sárga agyagos padlóréteg került elő. A ház északi sarkában helyezkedett el a méhkásos falú, egyenes aljú, ovális, altalajba vájt sütőkemence (20/1). H.: 103 cm, sz.: 78 cm, m.: 52 cm. Vörösre égett oldala 30 cm magasan körben végig követhető volt, sütőfelülete viszont elpusztult, törmelékait a szomszédos 28. gödörbe szórták. Szája dél-délkeleti irányba, a 20/2 munkagödörbe nyílt. Betöltése többretegű, vízszintes rétegekben: a kemence vájátának nagy részében világosbarna humusszal kevert sárga homok, alján előkerült tetejének omladéká, ez alatt erősen korrosz réteg húzódtott. A rézsűs falú, teknős aljú, ovális 20/2 munkagödör a ház északkeleti oldalára terjedt ki. Betöltése egyrétegű: kevert, laza, hamus, rozsdabarna homok. Legalján, a kemence szájánál vékony koromréteg. A délnyugati, az északkeleti és az északnyugati oldalon, középtájon egy-egy függőlegesen lemélyített, ovális oszlophely került elő (20/3–5). A két első oszlopgödörbe helyezhették a tetőszerkezetet tartó ágasokat. 20/3: h.: 34 cm, sz.: 29 cm, m.: 33 cm. 20/4: h.: 42 cm, sz.: 35 cm, m.: 7 cm. 20/5: teknős falú és aljú oszlophely. H.: 30 cm, sz.: 24 cm, m.: 10 cm. Betöltésük egységes, egyrétegű: világosbarna és sárga homok.

Ócsa, Mádencia, 30. objektum (27. kép)

Ívelt oldalfalú, egyenes aljú, szabályos téglalap alakú, földbe mélyített lakóépítmény. Északi és déli sarkán kisebb karéjos kiugrás. Tetőgerincének tájolása északkelet-délnyugat. H.: 445 cm, sz.: 385 cm, m.: 45 cm. Felszíni nyelésben világosbarna homokos foltként jelent meg, melyben jól elkülönült a kemence foltja és előterében a kikutort hamu.

Betöltése egyrétegű: barna homok. Alján padlót nem találtunk. A méretes lakóépítmény nyugati sarkában, az oldalfaltól pár centiméterrel beljebb agyagból épített, kerek sütőkemence volt, egyrétegű sütőfelületében kerámiatöredékekkel. Hamufoltos, kevert betöltése a kemence előterében terült szét. A két rövidebb oldalfal mellett és a ház közepén egy-egy vaskos oszlopra utaló, szabálytalan kerek alapozógödört találtunk. Az objektum betöltéséből az Árpád-kor második felére keltezhető kerámiatöredékek, vaskés és néhány további vastöredék került elő.

Nagytarcsa, Millenium, 40. objektum (28. kép)

Ívelt falú, egyenes aljú, szabálytalan négyzet alakú, lekerekített sarkú, viszonylag sekély, földbe mélyített lakóépítmény. Északnyugati oldalán kétkaréjos kiugrás volt megfigyelhető. A délkeleti sarokban elhelyezkedő kürtője 1,5 m hosszan nyúlt ki a ház síkjából. A kürtő betöltésében paticsos foltokat figyeltünk meg. Szintén paticsos foltként jelent meg vele szemben a sütőkemence. H.: 388 cm, sz.: 334 cm, m.: 31 cm. Betöltése egyrétegű: korommal és paticsal kevert sötétbarna homok. A ház alján padlót nem találtunk. A nyugati sarokba helyezett sütőkemencét sárga, homokos agyagból építették. Oldalfala a sütőfelület szintjéig lepusztult. A sütőfelület ovális, töredezett, megsüllyedt, aljában semmilyen hőtartó anyagot nem találtunk. Alatta az agyagos-homokos feltöltés vastagon átégett. Az északkeleti, illetve a délnyugati rövid oldalfal mellett helyezkedett el a felmenő szerkezetet tartó két oszlop beasása. Ezek betöltése is megegyezett a házéval. A ház és az oszlophelyek betöltéséből kettős tagolású fazék peremtöredékek, bekarcolt csigavonallal díszített oldaltöredékek, lekerekített peremű, kis szürke bögre, patics és nagyon kevés állatcsont került elő.

4.3. A VEREMHÁZAK VÁLTOZÁSAI AZ ÁRPÁD-KOR FOLYAMÁN

4.3.1. KORA ÁRPÁD-KOR

A 10. századi házak alaprajza általában szabálytalan négyzet, ritkábban lekerekített sarkú téglalap. Ilyen pl. Maglód 1. lelőhely 1642. háza (40. kép; 142. kép), vagy Ecsér 6. lelőhely 908. (44. kép; 151–153. képek) és 2614. (46. kép; 158–159. képek) háza. Oldalfalaik hosszúsága 3 m körül alakul, a lakógödörök alapterülete az esetek legnagyobb többségében 8–10 m².²⁹³ Kivételes esetben kisebbek ennél, pl. Vecsés 67. lelőhely 164. (114. kép; 202. kép) és 303. háza (115. kép; 203. kép 1), vagy nagyobbak, mint például Ecsér 6. lelőhely 908. háza. Rendszerint két oszlophellyel rendelkeznek, amelyek pozíciójuk alapján minden esetben egy északnyugat-délkeleti irányban elhelyezett tetőgerincre engednek következtetni. Több esetben azonban nem találtunk alapozógödört, pl. Ecsér 7. lelőhely 7267. házában (52. kép; 171. kép). A tüzelőberendezés következetesen a keleti sarokban került elő. Ecsér 7. lelőhelyen a 914. (47. kép; 164. kép) és 1658. objektumok (50. kép; 169. kép 1) esetében ez a legnagyobb valószínűséggel kőkemence volt, de Vecsés 67. lelőhely házaiban, az előkerült kötöredékek mennyisége és elhelyezkedése alapján nem tudjuk eldönteni, hogy minden esetben zárt kemencék voltak-e, vagy előfordultak köztük nyílt kötőhelyek is. Valószínű, hogy kőanyaguk nagyobb részét a házak felhagyása után kitermelték és újra felhasználták. A 619. ház (116–117. képek; 204. kép) kemencéje örlőkö töredékekből épült, boltozatát is egy nagyobb kőlap alkotta. A tüzelőberendezések jó része egyes technikával készült: a ház oldalát kivájták, itt a földfal alkotta a kemence falát, a ház belsejébe eső részt pedig kőből építették meg. Ecsér 6. lelőhely házaihoz rendszerint két kemence tartozott: a keleti sarokban egy kőkemence a 101. (42. kép; 146–147. képek) és 441. objektumoknál (43. kép; 148–149. képek), vagy az altalajba vájt tüzelő a 908. objektumnál (44. kép; 151–153. képek). A 101. objektum esetében a déli, a 441. és 908. objektumok esetében a nyugati oldalon, a ház síkjából kilógatva egy ovális, vagy kerek épített agyagkemence volt, a ház járószintjénél magasabban. Az építmények betöltése Vecsés 67. lelőhelyen pár kivételtől eltekintve viszonylag egyszerű, egyrétegű, Ecsér 6. lelőhelyen a 101. és 441. objektumokban többször megújított padlókat is feltártunk.

²⁹³ Sabján Tibor házrekonstrukciós kísérletei óta közismert, hogy a lakógödörök alapterülete nem azonos a lakóépítmény hasznos alapterületével, hiszen a tetőzet statikai okokból nem a gödör szélére, hanem jóval azon kívülre támaszkodott (SABJÁN 1999).

A veremházak többféle funkciót is betölthettek, de ugyanakkor a különböző funkciók különböző építményekben is elhelyezést kaphattak. Ezzel magyarázható a külső kemencék jelenléte a 10. századi településeken is. A házakhoz mindig járultak szabadon álló külső kemencék, sőt kemencebokrok is, melyeket a kora Árpád-korban változatos módszerrel készítettek, mint például Ecsér 6. lelőhely kettős funkciót is ellátó 2354–2358. tüzelőberendezéseit (45. kép; 156–157. képek). Egy nyújtott ovális munkagödör egyik végén földbe vájt, kerek sütőkemencét alakítottak ki egyrétegű sütőfelülettel, szájnyílását két nagyobb kötömb alkotta. A munkagödör másik végébe ovális alaprajzú kőkemencét építettek, építőanyagának őrlőkő töredékeket is felhasználtak. Leggyakoribb megoldás, hogy a kemencék égetőterét az altalajba vájták, amint az Vecsés 67. lelőhely külső kemencéi esetében történt. Ezen a lelőhelyen igen gyakran állatcsontot tapasztottak a sütőfelületbe.

Egy-egy építmény nem csak lakásra, hanem sütésre-főzésre, valamint a termény, vagy egyéb javak raktározására is alkalmas volt. Nem minden földbe mélyített építmény funkciója állapítható meg egyértelműen, illetve a funkciók változásával is számolni kell. Lakóépítmény lehetett Vecsés 67. lelőhelyen a 10. (102. kép; 198. kép 1) és a 100. (108. kép) objektum. A kovácsolás egyértelmű nyomait mutatja a 30. építmény (103. kép; 198. kép 2–3) leletanyaga.²⁹⁴ Keleti sarkában nem találtunk tüzelőberendezést, bár a lelőhely hasonló korú házaiban ez rendre megfigyelhető volt. Az építmény nyugati felében viszont nagyobb átégett felületet és több kormos betöltésű gödröt dokumentáltunk. Leletanyaga a szokványos kora Árpád-kori kerámia mellett nagy mennyiségű vasolvadék, vassalak volt. Az egyik darabot több, más lelőhelyről származó salakkal együtt archeometallurgiai vizsgálatnak vetettük alá, és a morfológiai, mikroszöveti és az alkotóelemek kémiai jellege alapján kovácssalagnak határozták meg.²⁹⁵ Gyálon előkerült egy vasbuca is, illetve egy olyan salakos képződmény, ami vasbuca kovácsolásakor képződött hulladék lehetett. A vizsgált salakok és bucák összetételi jellemvonása alapján ezek nem helyi, illetve nem gyevasérc eredetűek voltak, hanem minden bizonnyal kereskedelem útján kerültek ide. Nem maradtak ránk sajnos a mesterség gyakorlására utaló további leletek, eszközök. Vecsés 67. lelőhelyen a szabálytalan alaprajzú, tüzelőberendezéssel nem rendelkező 40. építménynek (104. kép; 198. kép 4) sem a lakhatás lehetett az elsődleges funkciója, hanem – az őrlőkő töredékek tanúsága alapján – inkább a munkavégzés.

Szöd-Nevelek-dűlő lelőhely (22–26. képek) házaira, az M0-s autópálya-nyomvonal kora Árpád-kori házaikhoz hasonlóan a többé-kevésbé szabályos négyzetes alaprajz és a kőből épített kemence jellemző. A tíz feltárt építmény közül a 37. objektum a leletanyag alapján 8–9. századi volt, a többi Árpád-kori. Két lakóépítmény állatcsontjain végeztünk sikeres radiokarbon kormeghatározást, ez egymáshoz közeli, 1040–1150 (38. ház), illetve 1050–1160 (24. ház) kalibrált naptári kor közötti értékeket hozott ki (2. táblázat). A házak tehát átmenetet képeznek a kora Árpád-kor és középső Árpád-kor közt. A kemencéket több esetben egy kisebb mélyedésben helyezték el, a kötőanyag nélkül összerakott kövek közt kötőredékek, folyami kavics és őrlőkő töredékek is voltak. A 26., 74. és 75. építményekben nem volt tüzelőberendezés. A 75. ház lakógödörére utólag ástak rá egy altalajba vájt, tapasztott sütőfelülettel is ellátott szabadtéri sütőkemencét. Több házban is markáns padlóréteget sikerült dokumentálni.

A tetőszerkezetre az oldalfalak közepén elhelyezett oszlophelyek utaltak. A földre támaszkodó nyeregvetős házak dominanciája mellett egy esetben már megjelent az oldalfalak mentén elhelyezett oszlopsor is (22. kép 1). A tető egyik széle itt is még a földre támaszkodhatott. A szerkezeti megoldás ismert volt tehát az Árpád-kor első felében, de nem vált jellemzővé a korai időszakban. A 15. és 47. ház esetében nem tudjuk rekonstruálni a tető és a belső tér szerkezetét, mert az oszlophelyek nem mélyedtek a

²⁹⁴ Gömöri János részletes lelőhelykataszterrel adta közre a magyarországi vaskohászati-régészeti kutatások összefoglalását (GÖMÖRI 2000). Az Árpád-kori kovácsműhelyekről Bóna István, Valter Ilona és Kovalovszki Júlia írt (BÓNA 1963, 123; VALTER 1979; KOVALOVSZKI 1980, 40–41).

²⁹⁵ A vizsgálatot Molnár Ferenc végezte el (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajz-Földtudományi Intézet, Földtudományi Központ, Ásványtani Tanszék). Munkáját ezúton is köszönöm.

padlószint alá. A különböző típusba sorolható lakóépítmények közt a kerámiaanyag jellegzetességei alapján kronológiai különbséget nem tudunk megállapítani. Elgondolkodtatóak a sződi házakban talált téglatöredékek. Valószínűleg másodlagos felhasználásra kerültek a veremházakba, de közvetve komolyabb földfelszíni struktúrákról adnak hírt.

4.3.2. KÖZÉPSŐ ÁRPÁD-KOR

Az egységesnek tűnő házépítési gyakorlatban a 11. század végén – 12. század elején több változást is megfigyelhetünk. Üllő 2. lelőhely házainak négyzetes alakja és mérete még megegyezik a korábbi időszak építményeivel, de tájolásukban eltérések jelentkeznek. Az öt földbe mélyített építményből a 46. (60. kép; 177. kép) és a 75. (62. kép; 178. kép) tájolása továbbra is északnyugat-délkelet, az 5. (55. kép; 175. kép), 30. (59. kép; 176. kép), és 120. (68. kép; 181. kép) objektumoké viszont 90 fokkal elfordul északkelet-délnyugatra.²⁹⁶ Az oszlophelyek elrendezése alapján, négy esetben a tető két ágasfás-szelemenés szerkezete megmarad. Hasonlóképp elfordul Üllő 1. lelőhelyen a 24. ház (72–73. képek; 184. kép) alaprajza. A téglalap alakú lakógödörrel rendelkező 120. objektum (68. kép; 181. kép) egyik hosszanti oldalfala mentén viszont több oszlophelyet bontottunk ki, tetőszerkezete tehát a többiétől eltérő lehetett. Az oszlopok akár deszkabélést is tarthattak, bár ehhez túl vastokok voltak, továbbá kérdéses, hogy ez esetben miért csak a délkeleti oldalon kerültek elő. A különböző funkciók belső megoszlására engednek következtetni a 12. századtól a házak belsőjében megjelenő, változatos alakú tároló gödrök, vermek. A 120. ház keleti és déli negyedében egy-egy oldalnyúlványokkal ellátott, téglalap alakú gödröt találtunk. A tüzelőberendezésekkel ellentétben, a gödrök pozíciója a belső térben nem volt stabil.²⁹⁷ Ugyanezt a tároló megoldást Üllő 1. lelőhely 63. házában (77. kép; 186. kép) is alkalmazták.

Igen nehéz értelmezni a 100. építményt (65. kép; 179. kép), melyből egy oszlopsor és egy tűzhely maradt meg, valamint egy bizonytalan kiterjedésű kultúrreteg, mely egykori betöltése lehetett. Az építmény járószintjét az altalaj szintjén regisztráltuk.

A kőből épített tüzelőberendezéseket felváltják az agyagból épített, tapasztott aljú kemencék.²⁹⁸ Üllő 2. lelőhelyen a kemencék oldalába még köveket, őrlőkő töredékeket is beépítettek, később ez már nem volt jellemző. Az északnyugat-délkeleti tájolású házakban továbbra is a keleti sarokban helyezkednek el a tüzelők, az északkelet-délnyugati tájolású építményekben a kemence az északi sarokba kerül. A kemencékkel átellenes oldalon szinte minden esetben megtaláltuk a földbe vájt kürtőt.²⁹⁹ A kürtő kialakítása a 12.

²⁹⁶ Visegrád-Várkertben az északnyugat-délkeleti tájolású 12. házra ásták rá az északkelet-délnyugati tájolású 13. házat (KOVALOVSKZI 2001, 85–86). A közlemény sajnos nem tartalmaz a pontosabb keltezésre vonatkozó adatokat, de hasonló jelenséget regisztráltak a III. Béla érmékkel keltezett kánai házak esetében is: a kelet-nyugati tájolású házakat az észak-déli tengelyű házak váltották fel (TEREI 2010, 88). Kána falu 12. századi veremházai szerkezeti-alaprajzi megoldásait tekintve a hasonló korú üllői és vecsési házak kitűnő párhuzamait jelentik (TEREI 2010, 7–9. ábrák). A Doboz-Hajdúirtáson feltárt építmények értékelése során a különböző tájolású építmények eltérő korára következtetett Balassa M. Iván (BALASSA 1985, 38–39).

²⁹⁷ Hasonló kialakítású tároló gödröket a közeli gyáli lelőhelyeken is megfigyeltek (SIMONYI 2003, 360–361). A korábban „ülögödörnek” meghatározott objektumtípus funkcióját illetően a közelmúltban merült fel a deszkával lefedhető tároló gödör lehetősége, de az eredeti elgondolást kutatóink nem vetették el teljesen (TAKÁCS 2001, 37; TAKÁCS 2010, 9–10; TAKÁCS 2011, 213). Egy ilyen feltételezett ülőalkalmatosság valójában csak látszólag praktikus, hiszen a nyílt gödör inkább veszélyforrást jelent, karbantartása pedig plusz munkát. Sokkal egyszerűbb egy mozgatható fatuskót, vagy követ alkalmazni ülőalkalmatosságnak. Munkagödörket, ülögödörket nagyobb valószínűséggel a műhelyekben feltételezhetünk.

²⁹⁸ A Kárpát-medence más régióiban is általános tendencia, hogy a kora Árpád-kori kőből épült tüzelőberendezéseket az Árpád-kor második felére felváltják az agyagból épített kemencék (FODOR 1989, 56. jegyzet; TAKÁCS 1998, 182; TAKÁCS 2002, 282).

²⁹⁹ A kürtők funkciójáról a közelmúltban többen is írtak (MOLNÁR 2001, 115–120; TAKÁCS 2010, 9).

században a leggyakoribb, de már Maglód 1. lelőhely 10. századra keltezhető 1642. házában (40. kép; 142. kép) is ezt a megoldást sejtethetjük. A házak közelében egy klasszikusnak nevezhető szabadtéri kemencét is feltártunk (66–67. képek; 180. kép).

Korban tovább haladva, Üllő 1. lelőhely objektumai arról tanúskodnak, hogy a 12. század folyamán a házak lemélyített részének alapterülete megnő 15–16 m² körüli és a bonyolultabb tetőszerkezetek megsokasodnak. A lakógödrök alakja már leginkább téglalap. Üllő 1. lelőhely 19. (70. kép; 183. kép), 26. (74. kép; 185. kép) és 63. (77. kép; 186. kép) házáinak alaprajza a korábbi időszakhoz képest új elemeket tartalmaz. Az oszlophelyek kiosztási rendje teljesen új tetőszerkezeti megoldásokat sejtet. A 26. ház oldalát és alját agyaggal gondosan kitapasztották, belső terében pedig egy méhkas alakú vermet alakítottak ki. A 12. században nem csak kerek, vagy ovális, hanem téglalap alaprajzú, épített agyagkemencékkel is találkozunk, pl. Üllő 1. lelőhely 26. házában, vagy Vecsés 67. lelőhely 1302. (121. kép; 207. kép) házában. Valamivel szabálytalanabb formában és kisebb méretben a négyzetes agyagkemencék már Üllő 2. lelőhelyen is feltűnnek. A kemencetípus továbbélésére a 13. században az általunk vizsgált anyagban nem találtunk példát. A külső kemencéket is agyagból építették, kőkemencéket, kőtűzhelyeket ebből az időszakból nem találtunk. A legtöbb bizonytalanságot a bejárat elhelyezésének rekonstruálása hordozza. Kivételes esetben, inkább a 12. századtól találtunk a bejárat helyére utaló konkrét régészeti jelenségeket, például a feltételezhető lejáró tetőszerkezetéhez tartozó oszlophelyeket: Üllő 1. lelőhely 26. (74. kép; 185. kép), valamint Vecsés 67. lelőhely 1482. (122. kép; 209. kép) házában, vagy a házba vezető széles lejárót: Üllő 1. lelőhely 63. házában (77. kép; 186. kép). A korábbi időszak kötött belső elrendezési formát mutató házai esetében azonban feltételezhetjük, hogy a bejárat helye is állandó volt. Erre a tüzelőberendezéssel szembeni oldal lehetett a legalkalmasabb.

Vecsés 98. lelőhelyen egy olyan építmény került a napvilágra (15. objektum), melynek ágasait a lemélyített gödör sarkaiba állították. Az objektumnak azonban nem volt tüzelőberendezése, vagy dokumentálható padlórétege, ezért lakófunkciója kérdéses. Az egyre szaporodó változások mellett a korábbi időszak háza is tovább él Vecsés 67. lelőhelyen. A Vecsés 98. lelőhely 15. objektumától alig 40–50 m-re feltárt 1482. (122. kép; 209. kép) és 1483. (123. kép; 210. kép) házak tetőgerincének tájolása északnyugat-délkelet, a keleti sarokban található az agyagból épített kemence, vele átellenben a kürtő. Mindkét házban kettőnél több volt az oszlophelyek száma. Lakógödrük alapterülete megközelítőleg 10–13 m². Hasonló tetőszerkezete lehetett Vecsés 67. lelőhelyen a süllyesztett padlójú 1301. (120. kép; 206. kép) és 1302. (121. kép; 207. kép) építményeknek is.

Vecsés 36. lelőhely a 12. század második felére, a 13. század első felére keltezhető. Az itt feltárt földbe mélyített lakóépítmények (129–134. képek) változatos kialakításukkal tűnnek ki. Nem csak lakógödrük alapterülete, de mélységük, tüzelőberendezésük és az oszlopok kiosztási rendje is egymástól eltérő. Abban megegyeznek, hogy mindhárom háznak volt kürtője, a keleti sarokban elhelyezett tüzelőberendezéssel átellenes, déli oldalon. A 2. és 3. ház tüzelőberendezését földbe vájt gödörben alakították ki, a 2. ház gödrében csak néhány kötödék maradt, a 3. ház gödrében megtaláltuk a sütőfelületet. A 142. ház kétszer megújított sütőfelülete alapján az építményt az átlagosnál hosszabb ideig használhatták. A 2. ház ágasfás-szelemenés tetőmegoldására az északnyugat-délkeleti tengely mentén elhelyezett három alapozó gödör utalt. A 3. és 142. házakban azonban nem csak a középtengely mentén találtunk oszlopsort, hanem az oldalfalak mellett is, így Üllő 2. lelőhely 120. házával mutatnak szoros kapcsolatot. A 3. háznak egyedi jellegzetessége a nyugati oldalon végighúzóódó padka (131. kép), amennyiben az nem utólagos ráásások eredménye.³⁰⁰

³⁰⁰ E padka, és viszonylagos mélysége révén házunk párhuzamba állítható a Tiszafüred-Majoroson feltárt, nagyjából hasonló korú lakóépítménnyel, bár tételrendezésük különbözik (FODOR 1989, 23–25).

4.3.3. KÉSŐ ÁRPÁD-KOR

Egyetlen esetben, Üllő 10. lelőhelyen tártunk fel ovális alaprajzú házat (182. kép). Oszlophelyeinek elrendezése alapján nem a kerek alaprajzú építményekhez állt közelebb, hanem a négyzetes, vagy téglalap alakú veremházakhoz. Északnyugati végében földbe vájt kemencét alakítottak ki munkagödörrel. Ásatásainkon nem került elő középoszlopos veremház, vagy sülyesztett padlójú, kerek lakóépület.

Üllő 7. lelőhely 13. századi házai szinte minden alaprajzi szabályosságot nélkülöznek: teljesen esetleges a tájolásuk, alakjuk, és az oszlophelyek elrendezése aszimmetrikus. Hosszanti oldalfaluk tájolása északnyugat-délkeleti irányú. Méretük tovább növekszik: a 89. építmény (90–91. képek; 193. kép) lemélyített részének alapterülete megközelíti a 20 m²-t, a többi 16–17 m² körül alakul.³⁰¹ A tüzelőberendezések továbbra is inkább a keleti oldalon helyezkednek el, de nem mindig a sarokban, hanem az oldalfaltól beljebb is, pl. a 29. (82–83. képek; 191. kép) és 98. (95–96. képek; 194. kép) objektumokban. Nem új keletű az az elképzelés, mely szerint azokban az esetekben, mikor a kemence az oldalfaltól távolabb helyezkedik el, a lakógödör földfalát fával bélelhették.³⁰² Üllő 7. lelőhely házainál azonban nem kerültek elő az oldalfalak mentén sorakozó oszlophelyek, vagy az oldalfalon megfigyelhető lenyomatok, amelyek ezt bizonyítanák. A lehetőséget ugyanakkor nem is zárhatjuk ki. Az agyagból épített, egyrétegű sütőfelülettel rendelkező kemencék alaprajza kerek. A 99. ház (97. kép, 195. kép) tüzelőberendezésének szerkezete ismeretlen, az építményben oszlophelyet nem, csak egy kisebb gödröt találtunk. A 29. objektumban nem találtunk padlót, vagy oszlophelyeket, kemencéjétől közvetlenül keletre egy meneteles nyúlvány vezetett ki a lakógödörből, melynek funkciója ismeretlen. Pozíciója miatt bejárat nem lehetett, mert maga a kemence akadályozta volna az áthaladást, a szellőzéssel, füstelvezetéssel kapcsolatba hozott kürtök viszont rendszerint a kemencével átellenes oldalon kerülnek elő. A kemencék belmagassága igen alacsony, 25–30 cm lehetett, amint az a 98. ház kiserkeszthető boltozatú kemencéjének példáján látható.

Üllő 7. lelőhely biztosan lakófunkciójú építményeinek esetében az oszlophelyek kiosztása szerint talán csak a 98. háznál rekonstruálhatunk ágasfás-szelemenés nyeregterítő-megoldást. A 29. házban nem találtunk alapozó gödröt, míg a 46. (85–86. képek; 192. kép) és 89. (90–91. képek; 193. kép) házban ezek egymás mellett sűrűsödnek a ház közepe táján és a déli negyedben, így a tetőszerkezetet illetően tanácstalanok vagyunk. A középoszlopos tetőtámasz-megoldást itt bizonyára kizárhatjuk az oszlophelyek nagy száma miatt. A lelőhely települési képét tovább színesíti az a mintegy 5×4 m alapterületű, földfelszíni cölöpépítmény (110–125. objektumok; 99–100. képek; 196. kép 2), melyhez hasonlóak Vecsés 36. lelőhelyen³⁰³ kerültek elő, biztosan Árpád-kori keltezéssel. Üllő 7. lelőhelyen az egyik cölöplyukból késő Árpád-kori cseréptöredék került elő. A cölöpépítmények elkülönülnek a veremházak családjától, földfelszíni építmények. Éppúgy lehettek ezek lakóépületek, mint állatok összetartására szolgáló melléképületek, vagy termény tárolására szolgáló, raktározó helyiségek.³⁰⁴ Ásatásainkon nem kerültek elő nagyméretű veremlak,³⁰⁵ az állatok

³⁰¹ A veresegyház-ivacsi 13. századi házak mérete hasonlóképp megnövekszik a korábbi időszak házaihoz képest, valamint a kőkemencéket itt is az agyagkemencék váltják fel (MESTERHÁZY 1991, 69).

³⁰² SZABÓ 1975, 39; FODOR 1989, 34. Esztergomból és Visegrádról ismerünk adatokat a veremházak oldalfalának deszkaborítására (LÁZÁR 1998, 19; KOVALOVSKZI 2001, 86–89).

³⁰³ RÁCZ 2010, 75–76.

³⁰⁴ Pontosabb meghatározást további régészeti jelenségek, esetleg jellegzetes leletek tehetnének lehetővé, esetünkben azonban ezek hiányoznak. A vonatkozó irodalom a földbe mélyített, cölöpszerkezetű épületek funkcióját különbözőképpen értelmezi, leggyakrabban a tároló-raktározó, vagy műhely szerep merül fel (BICZÓ 2006, 52; TEREI 2010, 94).

³⁰⁵ NAGY ET AL. 2001; BOGNÁR 2014. Az Ordacsehi-Bugaszezen feltárt, nagy alapterületű, földbe mélyített, cölöpszerkezetes épületeket inkább lakóépítménynek tartja Wolf Mária (WOLF 2014, 28–29).

összetartására a karámok szolgálhattak, amelyekre négyzetes alapterületű árokrendszerek utaltak (53. kép; 172. kép). Fentiek alapján a 13. századi üllői építményeink nem alkottak homogén csoportot, és nem hasonlítottak a két ágasfás, nyeregtetős kora Árpád-kori házakra, sem az oldalfalak mentén elhelyezett oszlopokból rekonstruálható, feltehetőleg több felmenő fallal rendelkező házakra, melyek a nyomvonalon a 12. századtól voltak adatolhatóak. Más lelőhelyeken, Ócsán (27. kép) vagy Nagytarcsán (28. kép) megmaradtak a korábbi háztípusok.

4.4. SZEMPONTOK A VEREMHÁZAK RENDSZEREZÉSÉHEZ

A veremházak csoportosítására különböző, változó mértékben tudatos kísérletek történtek a régészeti kutatásban. Az objektumok mélysége alapján történő elkülönítés a sekély gödrű és a mély gödrű veremházak megkülönböztetéséhez vezetett, ami nagyjából fedi a félveremház – veremház felosztást is.³⁰⁶ Egy másik terminológia az inkább csak süllyesztett padlójú házakat elhatárolja a kifejezetten veremházaknak nevezhető, mélyebb gödrű építményektől, melyek egyben etnikumokra is jellemzőek, jöllehet az általunk tárgyalt időszakot megelőző korszakokban.³⁰⁷ A terminológiai bizonytalanságot fokozza, hogy míg a kutatók egy része, különösen a néprajzosok egy ki nem mondott konszenzus alapján csak a tetővel a földre támaszkodó, felmenő falak nélküli földházat tekinti veremháznak és a süllyesztett padlójú házat „falas” háznak gondolja,³⁰⁸ addig a kutatók másik része, különösen a régészek, tágabban értelmezik a veremházat és ide sorolják például azt a megoldást is, mikor nem csak az oromfalak, hanem az oldalfalak is a földfelszín fölé emelkednek, de a padló a földfelszín alá mélyed, még ha esetenként nagyon kis mértékben is.³⁰⁹ Ez utóbbi felfogás érthető is, hiszen a ház eredeti voltára igen nehezen és csak szerencsés esetekben következtethetünk a régészeti maradványokból, vagyis nem tudjuk feltétlenül megmondani mikor támaszkodott a földre a tető és mikor nem. Azokra az esetekre nézve, mikor a falazat és tető szerkezete rekonstruálható, igazodási pont lehet a késő középkori épületek osztályozása, melyben a süllyesztett szintű, de felmenő falú épület a veremházaktól elkülönülő kategóriát képez.³¹⁰ A bizonytalan esetek száma azonban magas: Vecsés 67. lelőhelyen sikerült azonosítani olyan földbe süllyesztett padlójú házakat (pl. az 1301. és 1302. objektumok), melyek alig mélyedtek a humuszba, nem is érték el az altalaj szintjét. Az 1302. ház biztosan két ágasfás, szelemenes, nyeregtetős megoldású volt az oszlophelyek kiosztása alapján. Az 1301. háznak csak a földbe süllyesztett padlóját találtuk meg, a kemencéjét és egyetlen oszlophelyet. Lakógödörük pontos mélységét nem tudjuk rekonstruálni, mert a domboldalon folytatott mezőgazdasági művelés jelentősen hozzájárulhatott a felszín erodálódásához, de az átlagnál jóval sekélyebbek lehettek. Hasonló okokból a legtöbb lelőhelyen nehéz pontos mélységadatokat szolgáltatni. A mélységalapú értékelési rendszer szerint építményeink a sekély gödrű veremházak csoportjába tartoznak, járászintjük ritkán éri el az altalaj szintjétől számított

³⁰⁶ TAKÁCS 2006, 541; TAKÁCS 2010, 5; TAKÁCS 2011, 210. Alojz Habovštiak, a középkori lakóházakról írva, pontosabb definíció nélkül tesz különbséget a földbe mélyített verem-, illetve félveremház és a felszínre épített, felmenő falú épület közt (HABOVŠTIK 1989, 10). Noha a magyarországi szakirodalomban gyakran találkozunk e felosztással, az általában nem derül ki a közleményekből, hogy e megkülönböztetés jelent-e bármilyen kronológiai, szerkezetbeli, netán etnikai különbséget is.

³⁰⁷ BÓNA 1988, 407–408.

³⁰⁸ BARABÁS ET AL. 1988, 247. Egy kiragadott példa erre az interpretációra a ménfőcsanakai 147. objektum, amely ráadásul egy kerek alaprajzú veremház. A néprajzos–régész szerzőpáros szerint a felmenő falak nélküli objektum veremház, „hiszen padlószintje a mai felszíntől nagyjából 60–70 cm mélységben húzódott” SABJÁN–TAKÁCS 2002, 96. A földbe süllyesztett padlójú, de falas házra a néprajz a gödörlakás terminust is alkalmazza (DÁM 1993, 137–138). A régészeti szakirodalom – amint fentebb jeleztem – nem tesz különbséget veremház és gödörház között.

³⁰⁹ A nem következetesen alkalmazott terminológia miatt sok esetben inkább csak sejteni lehet, hogy a szerzők a „félíg földbe mélyített házak” és „félveremházak” említése esetén felmenő fallal rendelkező házak lehetőségére gondolnak.

³¹⁰ PÁLÓCZI 2001, 228–231.

70 cm-es mélységet. A lakógödrök mélysége korszaktól és szerkezettől függetlenül nagyon változó volt.

Az egysejtű veremházak a teljes Árpád-korban dominálnak a Kárpát-medencében, tulajdonképpen az osztatlan belső tér a veremházak egyik jellemző sajátossága. A 12. századtól megjelenő kétosztatú földbe mélyített építmények – ha a fenti gondolatmenetet követjük – felmenő falaik miatt nem is a tipikus veremházak csoportjába tartoznak, hanem a süllyesztett padlójú, felmenő falú építmények közé.³¹¹ E korai, kivételszámba menő, többsejtű épületek pont egyedi jellegeik miatt atipikusak, bár számuk szaporodása esetén természetesen ezek is tipologizálhatóvá válnak. Anélkül hogy a földfelszíni házak kialakulásának és változásainak problémáiba bonyolódnánk, érdemes itt megjegyezni, hogy a belső tér megosztására utaló adatokat inkább a földfelszíni építmények esetén találunk, de ezek fejlődése jelen tudásunk alapján a veremházaktól külön zajlott le.³¹² A Vecsés 36. lelőhelyen feltárt padkás ház (*131. kép*), és a Tiszafüred-Majoroson dokumentált párhuzama³¹³ véleményem szerint nem értékelhető osztott terű házként, a padkák méretarányai és az osztásra utaló egyéb bizonyítékok híján.

A mélység és a térosztás szempontjai mellett igen kézenfekvőnek tűnik a morfológiai alapú csoportosítás. Valójában a formai alapú rendszerezés rendelkezik a legerősebb hagyománnyal.³¹⁴ A nyomvonalon feltárt házak lakógödreinek alakja elég nagy változatosságot mutat, mégis az esetek legnagyobb többségében a négyzetes, vagy téglalap alaprajzhoz közelít, melyek oszlopkiosztási rendje nem tér el egymástól, vagyis nem mutatható ki köztük szerkezetbeli különbség. Üllő 10. lelőhely ovális alaprajzú veremháza is szerkezetileg ebbe a csoportba sorolható. Ezekkel ellentétben a kerek alaprajzú építmények teljesen más felépítménnyel bírtak, és a veremházaknak egy sajátos csoportját alkotják. Az ásatásokon regisztrált, összesen mintegy tucatnyi kerek alaprajzú építményt, melyek keletkezése ráadásul több évszázadot fog át, Takács Mikós négy külön kategóriába sorolta.³¹⁵ Csak további adatgyűjtés döntheti el, mennyiben jelentenek ezek tényleges, önálló típusokat. A kerek alaprajzú épületek problémája, a magyar lakáskultúra kezdeteiről alkotott elméletek miatt kultúrtörténeti jelentőséggel bír.

Peter Šalkovský több tanulmányában foglalkozott elsősorban a kora középkori szlávok háztípusaival, amelyekben az egymással összefüggő tető- és falszerkezet sajátosságait vette alapul a csoportok létrehozásánál.³¹⁶ Balassa M. Iván a honfoglalás kori és Árpád-kori lakóépítményeknek két alapvető változatát különítette el. A hosszú és rövidoldalú bejárattal bíró házakat alapvető alaprajzi variációnak értékelte, abból a megfontolásból, hogy a később önálló fejlődést mutató észak-magyarországi háztí-

³¹¹ Sokat idézett példák az Esztergom-Szentkirályon, Kardoskút-Hatablakon, vagy Csekefalván feltárt épületek (BÁLINT 1960, 106; MÉRI 1964; BENKŐ–UGHY 1984, 31–39).

³¹² Fodor István elsőként fejtette ki határozottan azt a felismerést, hogy a 14. századtól általánossá váló, földfelszíni, többosztatú házak nem a veremházakból eredeztethetőek, hanem az Árpád-korban a veremházakkal párhuzamosan jelen lévő földfelszíni építményekből fejlődtek ki. Ugyanakkor úgy vélekedett, hogy „*jól kitapintható a földbe mélyített házak fejlődési vonala*”. A kevés és földrajzilag szórt adatból merészen vázolta fel az egysejtű épületek fejlődési vonalát az eresz megjelenésén át a belső tér megosztásáig a 12. században, azzal a megjegyzéssel, „*hogy az egyszerűbb és a fejlettebb gödörháztípus időben párhuzamosan él*” (FODOR 1989, 37–39). Mesterházy Károly nem sokkal ez után rámutatott, hogy a kétosztatú házaknak mindig volt felmenő fala, és hogy kétosztatú gödörház még nem került elő (MESTERHÁZY 1991, 72). A veremházak és a földfelszíni házak építészeti hagyománya minden bizonnyal párhuzamosan élt egymással az államalapítás óta (MESTERHÁZY 2001). A témához fontos szempontokat szolgáltat Pálóczi Horváth András összefoglalója (PÁLÓCZI 2001, 222–225). A veremházak, a süllyesztett padlójú, felmenő falú házak és a földfelszíni házak kapcsolódási pontjainak tisztázása izgalmas kutatási lehetőségeket tartogat, hiszen nem zárható ki, hogy a felszíni házak esetében sem egyetlen fejlődési vonalról van szó, hanem a típusok keveredéséről és egymásra hatásáról, mely a veremház építészetet is befolyásolta. A 14. századi tüzelőberendezések sem rögtön a letisztult formájukban terjedtek el (LASZLOVSZKY 2006, 311–313).

³¹³ FODOR 1989, 25.

³¹⁴ RAPPOPORT 1975; DONAT 1980.

³¹⁵ SABJÁN–TAKÁCS 2002. Újabb kerek alaprajzú ház felbukkanásáról tudósít Pap Ildikó Katalin a kora Árpád-kori Répcelak-Galagonyáson (PAP 2013, 252).

³¹⁶ Az oszlopok kiosztási rendjére és a tetőszerkezetre utaló egyéb régészeti jelenségekre hagyatkozott (ŠALKOVSKÝ 2009; ŠALKOVSKÝ 2011, 420–425).

pust minél korábbi időből eredeztesse.³¹⁷ A típusként való értelmezéstől tartózkodik, mégis modelljeiben elvileg megvan a háztípusok csírája (több osztályozási szempont együttes figyelembe vétele, területi megoszlás, kronológiai jellemzők, stb.). A két változat elkülönülő elterjedési területe azonban nem meggyőző, és nincs elegendő bizonyíték az oromzati oldalán kialakított lejárattal rendelkező, a bejárat mellett szögletes kemencével ellátott épület-modell újkorig történő kontinuitására.³¹⁸

Az Árpád-kori veremházak formai osztályozását Takács Miklós kísérelte meg a Ménfőcsanak-Szeles-dűlői lelőhelyen feltárt építmények kiértékelésével.³¹⁹ A házak egyes elemeit, sajátosságait külön osztályozási szempontként értékelve egy hierarchikus rangsort állított fel, amelyben az első kategória (az alaprajzi elrendezés) alkalmas típusok megjelölésére, a második (a tüzelőberendezések típusa) altípusokat jelöl, míg többi kategória (a tüzelőberendezések helye, az oszlopok helye és végül a bejárat helye) megannyi variációt jelent. Ez a megközelítés alkalmas arra, hogy több tízezer variációt megkülönböztessen, és hogy precízen leírja az objektumokat, de kiragadja a veremházat történeti-földrajzi összefüggéseiből. Egy adott régió adott korban használt háztípusait nem lehet elsősorban mértani idomok alapján felosztani. Sokkal inkább a sajátos építészeti megoldások következetes együtt alkalmazása esetén határozhatunk meg olyan háztípusokat, melyek kor-, és helyspecifikusak. Egy-egy háztípusnak nemcsak térbeli, hanem időbeli kiterjedése is van,³²⁰ amit egy mechanikus felosztás nem tud figyelembe venni. A Takács Miklós által megjelölt osztályozási szempontok mellett érdemes olyan további sajátosságokat is figyelembe venni, mint a házak tájolása, vagy a belső térosztást szintén meghatározó tároló gödrök elhelyezése.³²¹ A falazatot és tetőt Takács Miklós szándékosan nem vonja be osztályozási rendjébe, mert azokra már csak a konkrét jelenségek értelmezésével következtethetünk. A típusalkotás azonban már az értelmezés része.

A 10–11. században egyetlen ház-alaptípus létezett az M0-s autópálya-nyomvonal elemzett lelőhelyein, amelynek egyes sajátosságai (pl. a méretei, vagy tájolása) és tartozékai (különösen a tüzelőberendezése) lassú változáson mentek át, de a 12. században is ugyanaz a háztípus maradt.³²² Jellemzője a középtengely mentén elhelyezett oszlopsor, mely a földre támaszkodó nyeregtetőre enged következtetni. Pest megyében egyértelműen ez a leggyakoribb építészeti megoldás az Árpád-korban. Ócsa-Mádencia lelőhelyen 2012-ben egy honfoglalás kori temető feltárása során késő Árpád-kori telepjelenségeket is regisztráltunk, többek közt egy földbe mélyített lakóépítményt (27. kép). Valamivel későbbre, a 13–14. század fordulójára keltezhető a Nagytarcsán feltárt 40. ház (28. kép).³²³ Egy megelőző feltárás keretein belül, a többkorszakos Millennium utcai lelőhelyen (nyilvántartási azonosító szám: 26201) huszonnégy Árpád-kori objektumot bontottunk ki, amelyek az említett lakóépítmény körül csoportosultak. Az ócsai és nagytarcsai lakóépítmények is a fentiekben leírt, földre támaszkodó nyeregtetővel ellátott háztípusba sorolhatóak.

A 12. században több lelőhelyen is (Sződ-Nevelek-dűlő, Üllő 2, Üllő 1. és Vecsés 36.) egy új, következetesen alkalmazott fal- és tetőépítési eljárás és tényleges technológiai-szerkezeti váltás jelenik meg. A lakógödrök oldalfala mentén elhelyezett oszlopsorok a tető földfelszínről való felemelését jelzik.

³¹⁷ BALASSA 1985, 62–67; BALASSA 1989, 68–72.

³¹⁸ BARABÁS ET AL. 1988, 247; TAKÁCS 2001, 33.

³¹⁹ TAKÁCS 2006; TAKÁCS 2010, 5.

³²⁰ A történeti korú lakóházak tipológiai osztályozásának problémája a néprajztudományt hosszabb ideje foglalkoztatja. „[...] a típus történeti tartalom, a típust alkotó belső és formaalkotó jegyek együttese történetileg változó.” (TÁLASI 1954, 396). Ehhez kapcsolódik és az osztályozás szempontjaihoz tanulságos Balassa M. Iván megjegyzése is (BALASSA 1985, 8).

³²¹ Takács Miklós szempontrendszerét kritikusan szemlélte Wolf Mária is (WOLF 2014, 22–23).

³²² Ez a háztípus nagyvonalakban megegyezik a Méri István-féle modellel, mely annyira egyszerű és általánosan elterjedt, hogy vannak kutatók, akik különösebb rendszerezési alapvetések nélkül is típusként hivatkoznak rá (KOVALOVSKIKI 2001, 85).

³²³ RÁCZ 2010a.

Itt tehát egy újabb háztípus felbukkanását lehet feltételezni, melynek alapterülete és belső terének arányai eltérnek a másik típusától.³²⁴ Nem zárható ki, hogy a tető az egyik oldalon még mindig a földre támaszkodott, mert az oszlopsor legtöbbször csak az egyik oldalfal mentén jelentkezett. Hasonló szerkezeti megoldást jelenített meg egy rekonstrukciós rajzon Sever Dumitrașcu bihari ásatásai alapján.³²⁵ Az oszlopsorok mellett a korszak házainak egy részében továbbra is megmarad a rövidebb, vagy hosszabb oldalfal közepén elhelyezett ágasfa is. A tüzelőberendezés a ház szerkezetétől, típusától független, önálló fejlődési utat járt be régióink veremházaiban.³²⁶

Nem egyszerű feladat eldönteni, hogy a második típusként leírt, földbe mélyített padlójú, ugyanakkor felmenő fallal rendelkező egysejtű épületet veremháznak tekintjük-e, vagy süllyesztett padlójú falas háznak. Láthattuk, hogy a mélység alapú, vagy térosztás szerinti csoportosítások terminológiai bizonytalansága erre a kérdésre vezethető vissza. Úgy vélem, hogy a tető alátámasztási technológiája lehet ebben a tekintetben iránymutató. Amíg a földbe mélyített építmény tetejét függőleges táмок tartják, bármilyen kiosztásban legyenek is azok, veremházakról beszélünk. Amikor a tető súlyát vízszintes gerendaácsolat hordja, falas ház a helyesebb terminológia, mert a falszerkezet válik az építmény legfontosabb jellemzőjévé és nem a földbe ásás ténye.

A veremházak több mint másfél évezreden át meghatározták a Kárpát-medence települési képét. Igen nehéz elképzelni, hogy ne fejlődtek volna az egyre bonyolultabb konstrukciók felé. A bonyolultabb és egyszerűbb típusok is azonban egymással keveredve voltak jelen, különösen az Árpád-korban. Bármilyen csábító is, a két fenti háztípust nem rendezhetjük fejlődési sorba, mert több adatra lenne szükség annak bizonyítására, hogy a régióinkban korábbi, egyszerű struktúrájú veremház szerkezeti elemeinek, összetevőinek változásai egy magasabb színvonalú konstrukció megjelenéséhez vezettek. Ráadásul, az oldalfalak mentén elhelyezett 3–3 oszlophelyes ház más régiókban már bőven a 12. század előtt is jelen volt.³²⁷ Kockázatos tehát pusztán morfológiai alapon, vagy a részegységek sajátosságai alapján datálni a változatos képet mutató objektumokat.

4.5. VEREMHÁZ REKONSTRUKCIÓK

A rajzos veremház rekonstrukciók ugyanúgy a kísérleti régészet műfajába tartoznak, mint a régészeti parkok ténylegesen megépített lakóépítményei. A rekonstrukció a megismerés eszköze; segít azonosítani a történetileg hiteles veremház változatokat, és segít kiszűrni az irreális elgondolásokat. Ásatási adataink révén bővíteni tudjuk a vonatkozó szakirodalomban közzétett korabeli föld-fa szerkezetű építmények spektrumát.³²⁸ A rekonstrukciókat Jakucs János grafikus- és képzőművésszel együtt gondolkodva készítettük el. Közös munkánk visszanyúl az objektumok több mint egy évtizeddel ezelőtti feltárására, az alapdoku-

³²⁴ A szűkebb régióink közelében elhelyezkedő Jászfényszaru-Szőlők-alja lelőhelyen hasonló folyamatokat feltételezhetünk (BÍRÓ 2014). Az itt feltárt negyvennégy Árpád-kori ház nagy részénél az ágasok alapozó gödrei a rövidebb oldalfal mentén kerültek elő. Az objektumok tájolása északnyugat-délkeleti, valamint északkelet-délnyugati. A két ágasfás-szelemenés megoldás a korai időszakra jellemző, a 18 ilyen szerkezetű házból csak négy volt az Árpád-kor második felére keltezhető. A felemelt tető a település legkésőbbre keltezett időszakában (12–13. század fordulója és a 14. század között) jelenik meg: a 36. ház hosszanti oldalfalai közepén elhelyezett oszlophelyek már felmenő falakra utalnak (BÍRÓ 2015, 155–159). A két ágasfás háztípus és variációi alkották a legmarkánsabb csoportot a kiskunfélegyháza-Amler-bányai késő Árpád-kori lelőhely változatos szerkezetű házai közt (GALLINA–GULYÁS–MOLNÁR 2014, 307–309).

³²⁵ DUMITRAȘCU 1994, 328. 83. ábra.

³²⁶ A kutatás kezdetétől sokat hangoztatott tétel, hogy a háztípusok fejlődésében a tüzelőberendezéseknek megvolt a maga szerepe (BÁTKY 1930; TÁLASI 1954, 396–398).

³²⁷ SIMONYI 2003a, 112–113.

³²⁸ Az Árpád-kori lakóház-rekonstrukciókat egy önálló tanulmányban tekintette át és értékelte Takács Miklós (TAKÁCS 1999).

mentáció készítésére is. A megrajzolt rekonstrukciókat építéstechnikai szempontból Lipcsei Ibolya okleveles építésmérnök ellenőrizte le.

Az M0-s autópálya nyomvonalon feltárt építmények közül öt, egymástól különböző felépítménnyel rendelkező házat választottunk ki rajzi rekonstrukcióra. Nem idealizált veremház-modelleket akartunk rajzolni, hanem az ásatási dokumentáción, részletes leírason alapuló szerkezeti és tömegrekonstrukciókat. A házak az előző alfejezetben leírt két fő alaptípust és azok változatait képviselik. A rekonstrukciós rajzokon elsősorban a házak tetőszerkezeti elemeit ábrázoltuk, de a tüzelőberendezéseket, tároló gödröket is figyelembe vettük a belső tér minél plasztikusabb megjelenítéséért. Minden házról készült méretarányos keresztmetszet, hosszszelvény, alaprajz és perspektivikus vázrajz. Rajzaink a konkrét alapok (ásatási alaprajz) ellenére elméleti rekonstrukciók, a régészeti adatok segítségével megszerkesztett lehetséges megoldási javaslatok. Nem állítjuk, hogy ezek a házak a valóságban csak ilyenek lehettek. Esetenként a több lehetséges verzió közül a legvalószínűbbet véglegesítettük.

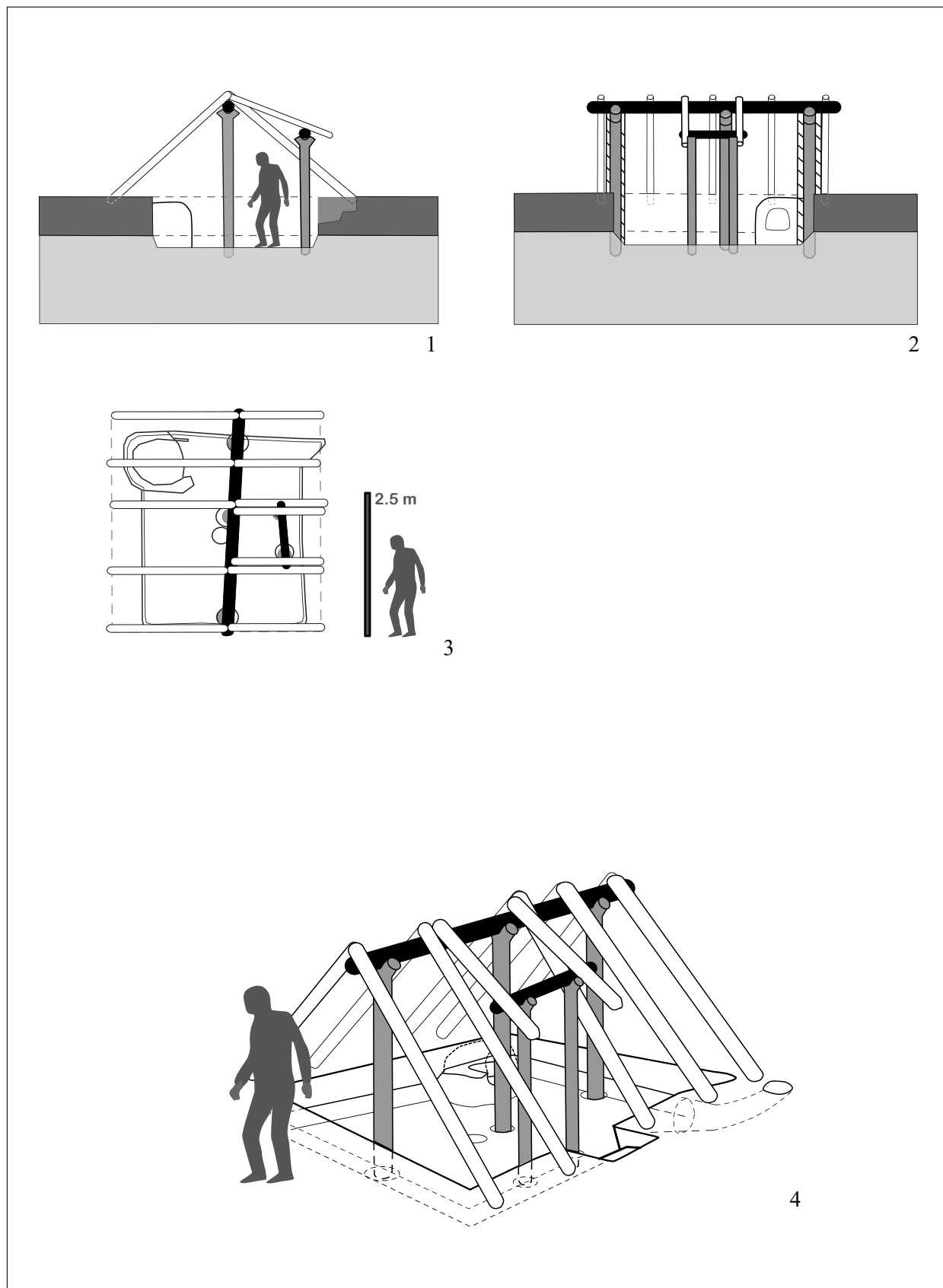
Viszonylag egyszerű volt a két alaptípus ábrázolása. Vecsés 67. lelőhely 1482. háza (*11. ábra*) a veremház archetípus a középtengelyen elhelyezett oszlophelyekkel és az ebből következtethető nyeregtetővel, melynek a síkját a bejárat nyílása töri meg. További, analógiák alapján rekonstruálható eleme a kürtő, amely jelenlegi tudásunk alapján a kemencének biztosított léghuzatot. A háztípus fejlett változatát képviseli Üllő 1. lelőhely 26. objektuma (*12. ábra*). A szabályos téglalap alaprajzú, nagyméretű lakógödörben helyeztek el egy igényesen kialakított sütőkemencét és a lakógödör síkjából kilógatva egy kerek tároló vermet. A hosszszanti tengelyen elhelyezett oszlophelyek nyeregtetőre engednek következtetni. A gödör fölött a tető síkját megemelhették, és így lehetett ez a bejáratnál is. Ezekre a szerkezeti megoldásokra a beltérben található további oszlophelyek utaltak.

Üllő 2. lelőhely 120. háza (*13. ábra*) azt a veremház típust képviseli, amelynek az egyik hosszszanti fala is a földfelszín fölé emelkedik. A belmagasság ezen az oldalon megnő. A függőleges felületen minden nehézség nélkül lehetett ablakot nyitni, ezt meg is jelenítettük, noha teljesen hipotetikus. A beltér régészeti megfogható elemei voltak ebben az objektumban a téglalap alakú, deszkával fedhető tárológödörök.

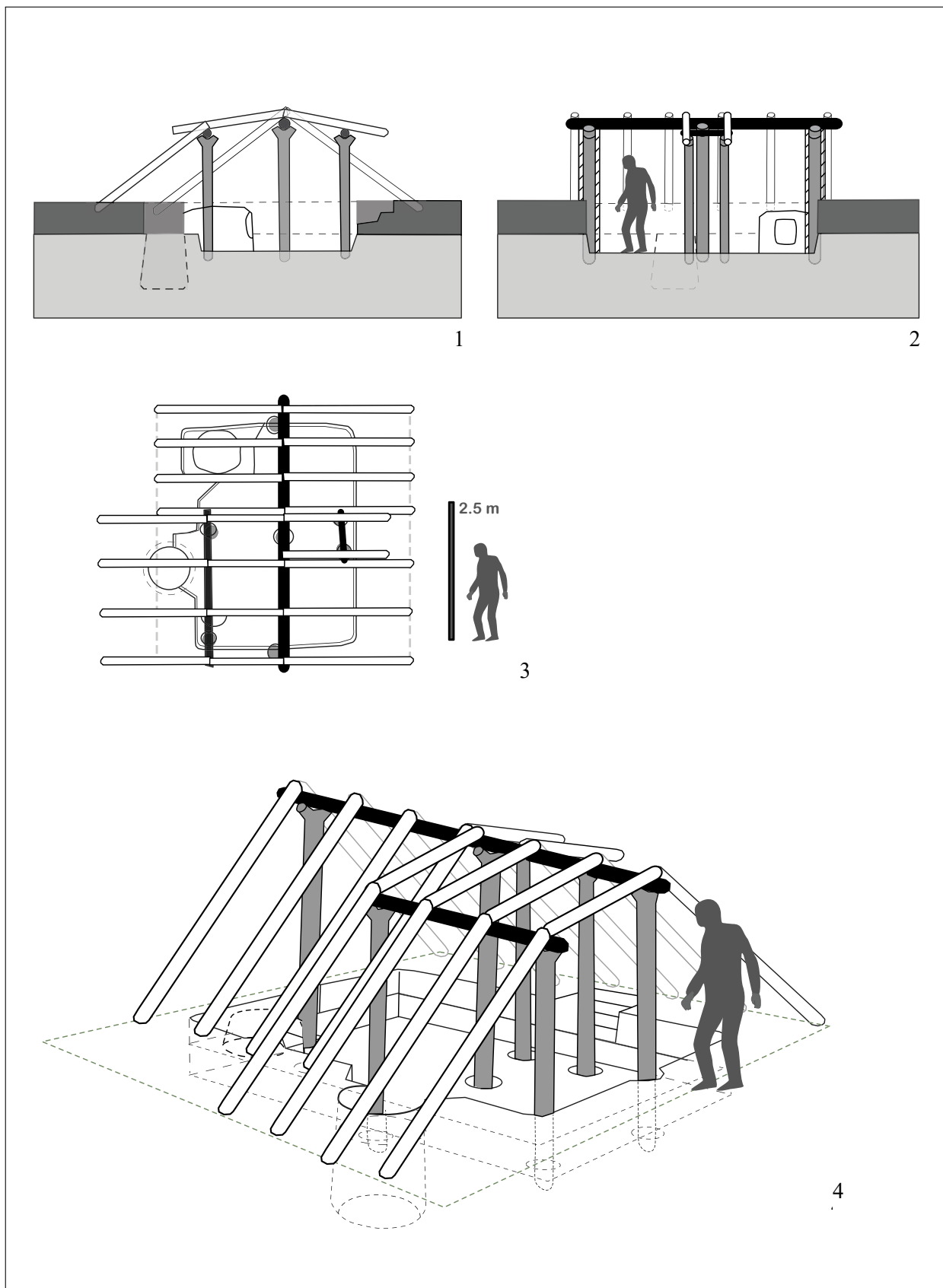
Több olyan alaprajzunk is volt, amelyek nem tettek lehetővé egyértelmű felépítményeket. Logikusnak tűnt, hogy sok olyan elem lehetett a házak vázszerkezetében, amelyeket régészeti módszerekkel nem tudunk megtalálni, például oszlopok, amelyek nem mélyedtek az altalajba. Ezt a lehetőséget Üllő 1. lelőhely 19. objektuma (*14. ábra*) révén jelenítettük meg, hipotetikus érvénnyel. Az északnyugati oldalfal mellett ebben a házban egyetlen oszlophelyet találtunk. A ház lakógödörén kívül (!) azonban, az északnyugati oldalfal déli meghosszabbításában egy további oszlophely került elő, amely talán kapcsolatba hozható a tető alátámasztásával (*70. kép*). Ennek párját az oldalfal északi meghosszabbításában sejthetjük, de mivel itt az altalajba mélyedő oszlophelyet nem találtunk, feltételezzük, hogy csak a humuszrétegbe ásták. Elképzelésünk szerint az oldalfal közepén elhelyezett oszlop és a lakógödörön kívül elhelyezett két további oszlop hordta a tető súlyát, így a lakógödör szélén minden nehézség nélkül el tudtak helyezni egy föld-fa szerkezetű falat, feltehetően tapasztott sövényfalat. A sövényfalra az északnyugati oldalon megtalált karólyukak utaltak (*183. kép 1*). Az északnyugati falat tehát a földfelszínre emeltük. A legnagyobb valószínűség szerint itt lehetett a bejárat is, mert a túlsó oldalt a kemence és a kürtő foglalta el. Elképzelhető természetesen az a verzió is, hogy az északnyugati oszlophelyeknek nem volt szerkezeti szerepe, így a tető mindkét oldala a földfelszínre fedett.

Üllő 1. lelőhely 63. háza esetében (*15. ábra*) is azt a szituációt ábrázoltuk, ahol az oszlophelyek részben a ház lakógödörén kívül a humuszba voltak ásva. Hosszszanti irányban helyezkedhetett el a tetőgerinc, erre a hosszszanti tengely mentén elhelyezett oszlophelyek utaltak. Volt azonban egy-egy cölöplyuk a ház északi és nyugati sarkában is. Ezek a hosszszanti falak szerkezetéhez tartozhattak, ellenkező oldalú párjaik pedig hipotetikusán csak a humuszrétegbe mélyedtek a lakógödörön kívül. A háznak így mind a négy fala a föld-

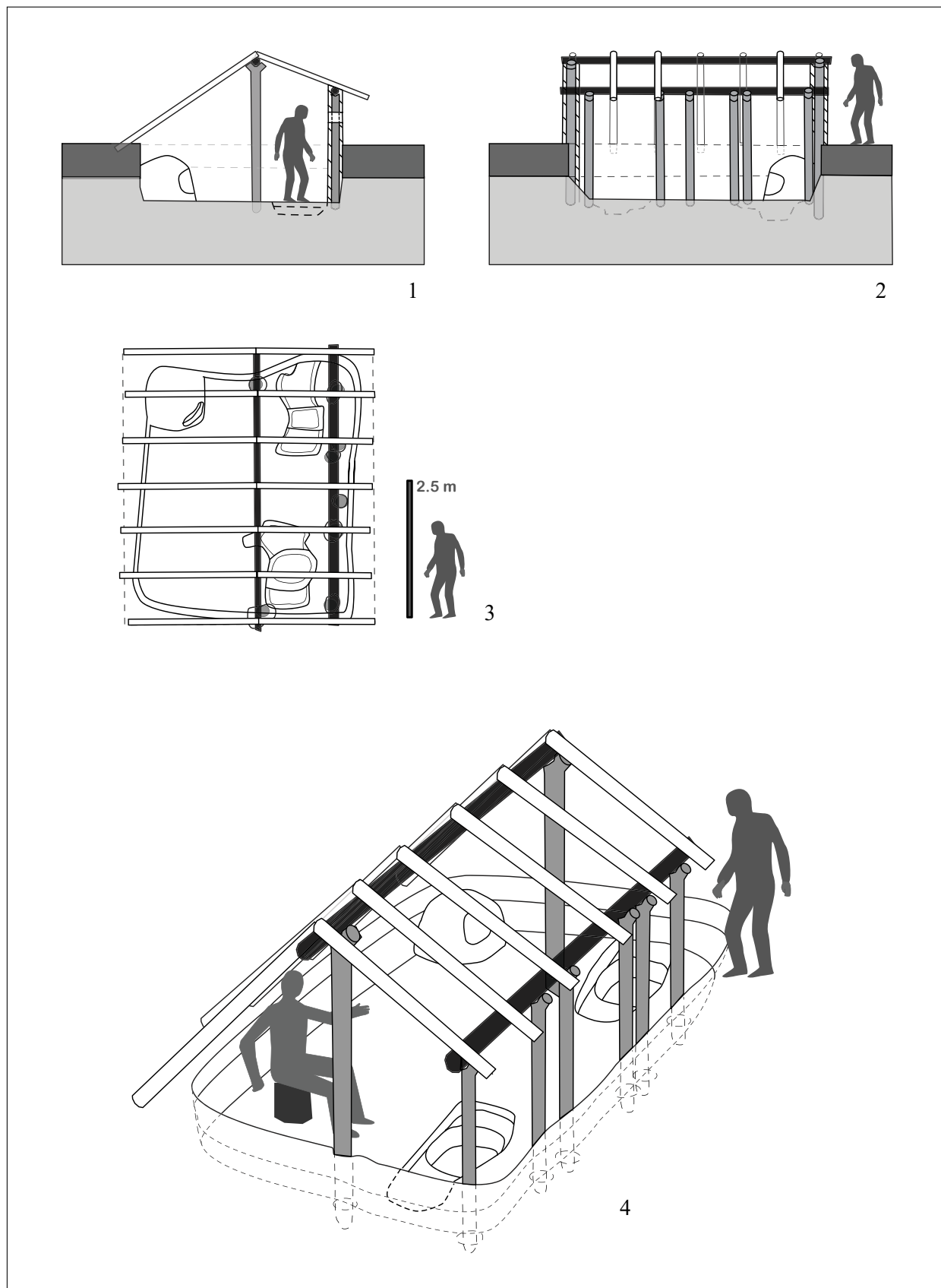
felszín fölé emelkedett, a nyeregtető a hosszanti falakra támaszkodott. A keleti és déli oszlop lakógödrön kívüli elhelyezését az is indokolja, hogy ezekben a sarkokban volt a kemence és a bejárat. Az északnyugati oldal lyuksora biztos nem volt mind cölöplyuk, mert az ásatási megfigyeléseink alapján ezek kis méhkasos üregek voltak, nem függőleges táмок befogadására szolgáltak. A háznak az átlagnál jóval nagyobb volt az alapterülete, és a függőleges falak révén a hasznos beltere is.

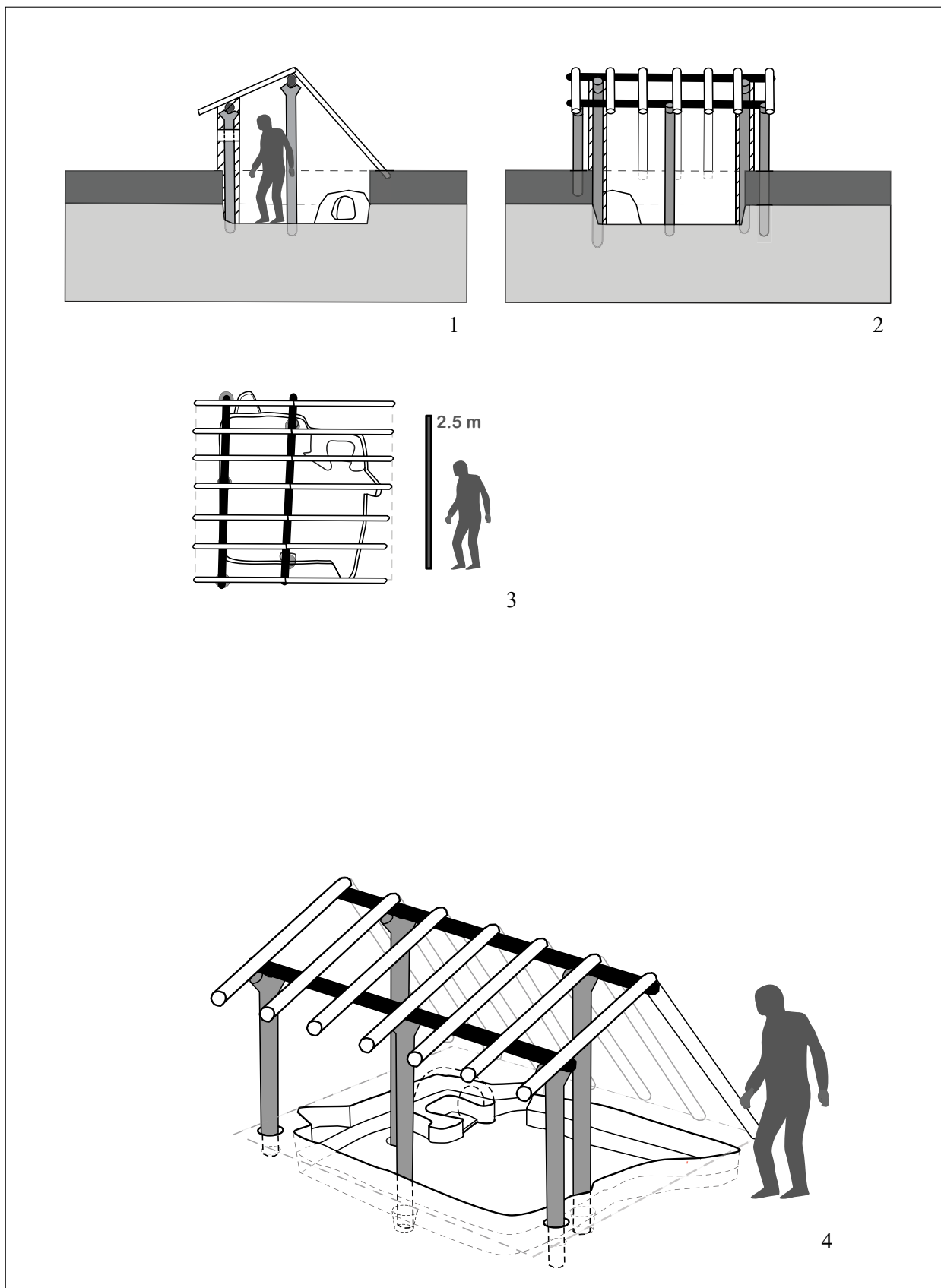
11. ábra. Vecsés 67. lelőhely, 1482. objektum. Rekonstrukció
 Fig. 11. Vecsés, Site 67. Reconstruction of feature 1482

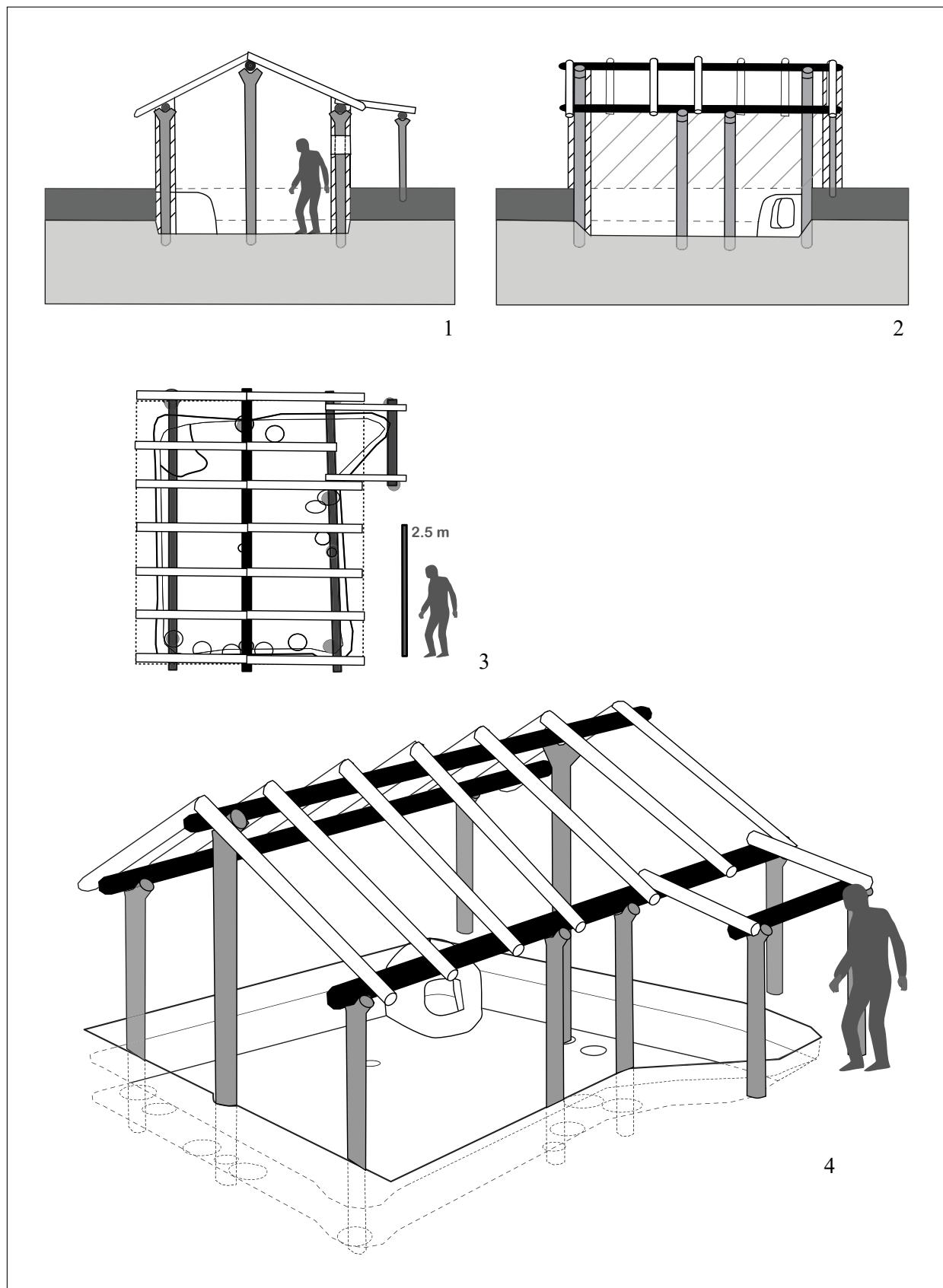
12. ábra. Üllő 1. lelőhely, 26. objektum. Rekonstrukció
 Fig. 12. Üllő, Site 1. Reconstruction of feature 26

13. ábra. Üllő 2. lelőhely, 120. objektum. Rekonstrukció
 Fig. 13. Üllő, Site 2. Reconstruction of feature 120

14. ábra. Üllő 1. lelőhely, 19. objektum. Rekonstrukció
 Fig. 14. Üllő, Site 1. Reconstruction of feature 19

15. ábra. Üllő 1. lelőhely, 63. objektum. Rekonstrukció
 Fig. 15. Üllő, Site 1. Reconstruction of feature 63

5. AZ ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSI FORMÁK VÁLTOZÁSAI ÉS TERMINOLÓGIÁJA

5.1. BEVEZETÉS

A településtörténeti kutatások a késő középkor időszakára vonatkozóan már meg tudtak határozni egyes régiókra jellemző, sajátos szerkezetű falutípusokat.³²⁹ Az Árpád-kor települési formáinak tudományos igényű elkülönítése, meghatározása viszont az elmúlt évtizedekben tett lépések³³⁰ ellenére is megoldatlan feladat. A honfoglalást követő évszázad és a számtalan gazdasági-társadalmi átalakulással jellemezhető 13. század települési struktúrái különösen fontosak a kor átalakulási folyamatainak megértésében. Az Árpád-kori településhálózat és a települések belső szerkezete az eltérő társadalmi és gazdasági berendezkedés miatt gyökeresen különbözött a késő középkori falvakétól. A korai időszak megtelepedési formáinak megismerését nehezíti a vizsgálatba vonható írásos emlékek szinte teljes hiánya.³³¹ Éppen ezért a régészeti forrásanyag megkerülhetetlen a településtörténeti vizsgálatok során. Az Árpád-kori települések szerkezetéről és a települési formák változásairól az M0-s feltárások adatainak ismeretében többször is írtam érintőlegesen,³³² majd 2014-ben adtam közre egy részletes elemzést.³³³ Jelen fejezet a 2014-es tanulmány kibővített változata.

5.2. AZ M0-S AUTÓPÁLYA-NYOMVONAL ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSEINEK SZERKEZETE

Maglód 1. lelőhelyen több régészeti korszak emlékei is előkerültek. Árpád-kori objektumokat csak a lelőhely déli felében találtunk (5. kép). A kerámiaanyag vizsgálata alapján különítettem el a 10. századot, illetve a 13–14. századot. Ezen a lelőhelyen hiányzott az Árpád-kor középső szakaszára jellemző leletanyag.

³²⁹ Holl Imre az 1980-as években összegezte az addigi eredményeket (HOLL 1985). A késő középkori falvak morfológiai típusait Pálóczi Horváth András rendszerezte (PÁLÓCZI 2006). A késő középkori telepkutatásokról nemrég Pusztai Tamás írt összefoglalóan (PUSZTAI 2010).

³³⁰ TAKÁCS 2010, 14–18.

³³¹ A Pesti-síkság településeire vonatkozóan különösen kevés adat maradt fenn. Az Árpád-kori viszonyok rekonstruálásához nehéz figyelembe venni olyan forráscsoportokat, mint például az adóösszeírások, vagy az újkori térképi ábrázolások, melyeket a késő középkori falutípusok elkülönítésére sikeresen alkalmaznak.

³³² RÁCZ 2010; RÁCZ 2013a. Gáll Erwin egy segesvári 12–13. századi településrészlet bemutatása kapcsán utalt a Pest megyei Árpád-kori települések szerkezetére vonatkozó megállapításaimra (GÁLL 2014, 213–214). Az idézett 2013-as tanulmányom az Árpád-kori társadalmi differenciálódás településrégészeti adatokban való meghatározásának lehetőségeiről szólt, a települési formákról egy rövid bekezdést írtam (RÁCZ 2013a, 42). Gáll Erwin szerint itt darwinista stílusban a Kárpát-medencei települési struktúrák fejlődését három kronológiai csoportba osztottam, ezáltal egy merev osztályozási rendet hoztam létre. Azt hiszem, óriási bravúr lenne legnagyobb kutatóinktól is egyetlen bekezdésben öt évszázad települési struktúráinak változását egyetemes érvényűen rendszerbe foglalni. Ennél azért szerényebb voltam, kifejezetten csak az M0-s autópályán megfigyelt települési struktúrákról írtam, az általánosítás szándéka nélkül. A „fejlődés” kifejezést soha nem is használtam a települési formák kontextusában. Gáll Erwin kényszeres típusalkotást olvas ki az egyszerű jellemzésből, ezáltal valótlan dolgokat ad a számba, valótlan megállapításokat tolmácsol az elsősorban román célközönség felé. Jóhiszeműen azt feltételezhetném, hogy a szövegem totális félreértéséről van szó, de a darwinista vád inkább azt sugallja, hogy szándékos hitelrontást kísérel meg a rovásomra.

³³³ RÁCZ 2014b.

A 10. századi településrészletet nem tagolták árkok. A gödrök szórta helyezkedtek el és csak az 1331. tüzelőberendezés körül sűrűsödtek. Ezek egy része azonos időben lehetett használatban, mert ugyanazon edény darabjai több gödörből is előkerültek. Egyetlen lakóépítményt (az 1642. objektumot) keltezhünk a korai időszakra. A 13–14. századi települést hosszú, egyenesen haladó, egyosztatú, észak-déli és keletnyugati irányú árkokkal tagolták. Az árkok a domborzati viszonyokhoz alkalmazkodtak, a mélyebben fekvő részekre vezették el a csapadékot. Nem zárható ki ugyanakkor, hogy területi felosztással is összefüggésbe hozhatóak. A korábbi időszakokban (a késő rézkorban, illetve vaskorban) létesített árkoknak is hasonló a tájolása. 13–14. századi lakóépítmény nyomára a maglódi lelőhelyen nem bukkantunk. A 13–14. századi gödrök az árkok közelében szórványosan helyezkedtek el, legnagyobb számban egy aszaló, vagy füstölő funkciójú gödörkomplexum (a 657., 663., 678. beásások) környékén csoportosultak.

Maglód 1. lelőhely kora Árpád-kori települése déli irányban továbbhúzódott Ecsér 6. és Ecsér 7. lelőhelyeken is (4. kép). A kapcsolódó felületeken magányosan álló, 10–11. századi, földbe mélyített építményeket találtunk. Egymástól való távolságuk változó volt. Ecsér 6. lelőhely 441. és 908. háza egymástól 60 méterre helyezkedett el, de körülbelül 600 méterrel távolabb került elő a 101. ház (6. kép). Környékükön további földbe mélyített objektumok, leginkább gödrök csoportosultak. Az Ecsér 7. lelőhely objektumai két nagyobb csoportban, de szintén szórta helyezkedtek el (7. kép). Itt egymás közvetlen közelében helyezkedett el a 914. és az 1658. ház.

Üllő 2. lelőhely (10. kép) objektumai azonos, vagy egymáshoz nagyon közeli időben lehetek használatban, melyre a nagyon kevés, de egy típusba sorolható fazéktöredék utal. Az egységesen tájolt házak (az 5., 30., 46., 75., 120. objektumok) egymástól nagyjából egyforma távolságra, 25–30 méterre helyezkedtek el. Hasonló a szórtsága a méhkas alakú gödröknek is, amelyek talán egy-egy ház tartozékai voltak. A két kutat (14–15. objektumok) ugyanakkor egymás mellé, nyilvánvalóan a víznyerés szempontjából legalkalmasabb helyre ásták. A legtöbb árok tájolása megegyezett a házak tengelyének, illetve oldalainak tájolásával. Ez arra utal, hogy kapcsolat lehetett a két objektumtípus között, és ez a kapcsolat legvalószínűbben a területi osztás volt. Az árkok északnyugati irányba lejtettek, így vízvezető funkciót is elláthattak. Az emberi lakóhelyek közvetlen közelében helyezkedett el az árokkal és valószínűleg sánccal is elkerített, állattartásra szolgáló karám (2. objektum).

Üllő 1. lelőhely (9. kép) objektumai két csoportba rendeződtek, amelyeket egy 25–30 méter széles, nagyjából üres felület választott el egymástól. Ma már nem dönthető el, hogy a feltáráson üresként megjelenő felületen volt-e valamilyen földfelszíni objektum, vagy, ha szándékosan hagyták üresen, az adott tér bírt-e valamilyen funkcióval. Az elkülönülés a domborzati viszonyokkal nem magyarázható. A két csoporton belül különböző típusú és korú (11. századi, illetve 12. századi) objektumok egyaránt előfordultak. Ugyanazon edény darabjai mindkét csoportból előkerültek (például a 21. és 36. gödrök vonalköteg díszes fazéktöredékei). A szuperpozíciók alapján a településrészlet lakói viszonylag hosszabb ideig is helyben maradtak. Az északkeleti csoportban három ház (a 19., 24., 26. objektumok) került elő, a 63. ház a délnyugati objektumcsoportban helyezkedett el. Az építmények elrendeződése nem mutat olyan szabályosságot, mint amilyen az Üllő 2. lelőhely házai esetében megfigyelhető volt. Kerámiaanyaga alapján a 19. házat egy korábbi fázisban használták, míg a 24., 26., 63. házak – szerkezetbeli különbségeik ellenére – egyidejűek lehetnek. A méhkas alakú gödrök (például a 9., 12., 15. objektumok) a településrészlet teljes területén elszórva, rendszertelenül helyezkedtek el. A 71. és 72. méhkas alakú gödör a házaktól távol került elő. Az árkok a délnyugati csoportban sűrűsödtek. Láthatóan nem volt településtagoló, településhatároló szerepük, a házaktól távolabb húzódtak. Kutak, külső kemencék, vermek az árkok közt is előkerültek. A 74. külső kemence a két objektumcsoporttól jóval távolabb, mintegy 120 méterre, északkeletre, magányosan került elő.

Üllő 7. lelőhely (11. kép) földbe mélyített építményei egy csoportba rendeződtek. Az Üllő 2. és Üllő 1. lelőhelyeken megfigyelt egységes tájolási rend megbomlott, a házak csak nagy vonalakban igazodtak az északnyugat-délkeleti irányú tengelyhez. A gödrök a házak környékén sűrűsödtek. A házcsoportot egy

északkelet-délnyugati irányú és arra merőleges árkokból összetevődő árokrendszer tagolta (41., 74., 79. objektumok). Ennek északi része egy, a földbe mélyített lakóobjektumoktól elkülönülő cölöpépítményt és egy nagyobb gödörből álló gödörbokrot határolt. Az árkot, a gödörbokor tagjait és a cölöphelyeket egyaránt a lelőhelyen szokványos fehér kerámia datálta a 13. századra. A 112. cölöphely betöltéséből fehér, kézikorongolt, csillámos anyagú, bekarcolással díszített oldaltöredék került elő. A nagyméretű és mély gödrök talán egy kiterjedt, árokrendszerrel kombinált és lelépőkkel, vízmerítő állásokkal is rendelkező víznyerő hely részei lehettek. A metsztfalak tanúsága alapján a víznyerő egyes elemei egykorúak voltak. A házcsoporttól távolabb, északnyugati irányban egy leletszegény, egységes tájolású árkokból összetevődő árokrendszert tártunk fel, amely kívül esett a lakóövezeten, és bizonyára valamilyen gazdasági funkcióval bírt.

A Vecsés 67. és a csatlakozó Vecsés 98. lelőhelyen feltárt 1 kilométer hosszú, 60 méter széles autópálya-nyomvonalszakasz, a 2006-ban kutatott 6 méter széles MOL vezeték nyomvonala és Vecsés 97. lelőhely próbaásatásának kutatóárkai csak kis felületét képezik egy kiterjedt Árpád-kori településnek (14–15. képek). Itteni leleteink a 10–11. századtól a 14. századig keltezhetőek. A települési objektumok a kutatott terület egészét lefedik, de nem egyenletesen, hanem változó intenzitású csoportokban. Már a kora Árpád-korban létrejött egy viszonylag intenzíven lakott településmag (14. és 17. képek). Egy kovácsműhely szűkebb környezetében olyan házcsoportot tártunk fel, melynek házai egy időben álltak, de ezen kívül, kissé távolabb – a legnagyobb valószínűséggel egyazon periódusban használt – magányosan álló házak is előkerültek. Az objektumok egyidejűségét az támasztja alá, hogy több esetben is ugyanazon edény töredékeket tartalmaztak. A 12. században a településnyomok nyugat felé mozdultak el. A lakóépítmények ekkor már mind csoportokba rendeződtek (15. és 18–20. képek). A 12. századi házcsoportok időbeli egymáshoz való viszonya jelen adataink alapján pontosan nem tisztázható, de ugyanolyan megformálású, díszítésű és nyersanyagú kerámiatöredékeket tartalmaztak. Feltehető, hogy legalábbis részben egyidejűleg léteztek. A padlómegújítások az átlagosnál hosszabb használatra utaltak.³³⁴ A szórványos építményekből álló település súlyponti eleme, állandó központja talán már a 13. században, de a 14. században már biztosan a templom lehetett. Az írott források alapján településünket azonosítani tudtuk az egykori Halomegyházával.³³⁵ Csak többszöri terepbejárás során találtunk a pusztatemplom dombján két pénzérmét, egy Luxemburgi Zsigmond hamis denárt és egy bécsi fillért,³³⁶ amelyek alapján egyelőre nem tudjuk igazolni a templom és a sírmező fenti települési objektumokkal egykorú használatát. A 10–11. századi megtelepülők temetője a lelőhelycsoporthoz tartozó Vecsés 97. lelőhelyen, egy kisebb dombháton került elő 1999-ben a Vecsés–Csepel II. Mol gázvezeték kutatása során.³³⁷ Az autópálya-nyomvonal legközelebbi kora Árpád-kori objektumai ettől nagyjából 300 méterre helyezkednek el, a kovácsműhely és környezetének telepjelenségei mintegy 500 méterre. A temető és a korai település összetartozását nagyon valószínűnek tarthatjuk. A későbbiekben,

³³⁴ Sajnos nem tudjuk meghatározni, hogy ez a viszonylagos stabilitás igazából mekkora időszakot jelent. A kísérleti régészet szolgáltatott adatokat az építmények természetes elhasználódását és ezen belül a padlórétegek állóképességét illetően. A szakirodalomban több Árpád-kori veremház rekonstrukciójáról és az építkezések tapasztalatairól is találhatunk adatokat (TAKÁCS 1999; ZAY 2013). Érdemes lenne ezeknek a házaknak az életét, utóéletét is tudományos szempontok szerint megvizsgálni.

³³⁵ TARI 2000, 165; RÁCZ–TARI 2011, 56. „Holm” néven 1323-ban említik először. A 16. századi török összeírásokban már pusztaként jelenik meg. 1729-ben a ma is használatos Halomegyház pusztája néven szerepel. Temploma a 18. század végén még állt, ma a helyét csak egy kisebb kiemelkedés jelzi. A 19. század közepén zsellérek települtek Halompusztára, házaik, gazdasági építményeik alapját a feltárások során megtaláltuk. Az 1950-es években amatőr kutatók ástak a romok közt. A templomdomb jelenleg egy telepített nyárfaerdő szélén található, tetején egy országos földmérési alappontot helyeztek el.

³³⁶ Az ezüstpénn II. Albrecht 1330–1358 között Bécsben kibocsátott pfennigje. Nagy Balázs meghatározása. Segítségét ez úton is köszönöm.

³³⁷ HORVÁTH–DINNYÉS–HEGEDŰS 2002, 261. A negyvenegy sírt az ásatók a 10–11. századra keltezték. A néhány gazdagabb sír mellett inkább az egyszerűbb bronz ékszerekkel jellemezhető temetkezések voltak jellemzőek. 2006-ban néhány további, feltehetően szintén 10–11. századi, köznépi temetkezést tártunk fel ugyanitt (RÁCZ 2007c, 316).

a 12. századra már beépítették a temető területét (127–128. képek), annak léte addigra már feledésbe merülhetett.³³⁸ Kutatások híján sem a korai sírmező, sem pedig a templom körüli temető pontos kiterjedése nem ismert és azt sem tudjuk sajnos megállapítani, hogy a soros temetőben mikor szűnt meg a temetkezés és mikor nyitották meg a templom körüli temetőt. A 10–11. századi sírok és az éremleletek időben távol állnak egymástól, így a közvetlen váltás nem bizonyítható. További temetőkről a közvetlen környezetben nincs adat.

5.3. A TELEPÜLÉSI FORMÁK VÁLTOZÁSAI AZ ÁRPÁD-KOR FOLYAMÁN

A települési kép meghatározó elemei az Árpád-korban is a lakóépítmények és a csatlakozó, gazdasági funkciójú létesítmények voltak, amelyek részleges nyomait különféle beásások őrizték meg a számunkra. A régészeti feltárások adatai alapján a korabeli lakáskultúrában igen jelentős szerepet játszottak a veremházak, és a települési struktúrák rekonstruálásában jelen pillanatban gyakorlatilag az egyetlen fogódzót az egykori építmények földfelszín alá mélyedő részei jelentik. A földfelszíni épületek létét bizonyosra vehetjük, számarányukat azonban nem tudjuk megbecsülni, valamint szórványos adataink alapján azt sem tudjuk eldönteni, hogy ezek egyáltalán lakófunkcióval bírtak-e.³³⁹ A mai viszonyaink szerint rövid életű lakóépítmények gyakori megépítése, pusztulása és költöztetése miatt az Árpád-kor századaiban a települési kép folyamatos átalakulás alatt állt. Ez a változás az általunk vizsgált régióban az egyre stabilabb települések irányába mozdult el. A legfontosabb tendenciák ebben a folyamatban, hogy a magányosan álló házak idővel csoportokba szerveződtek és a szórt jellegű telepnymok egyre inkább a koncentráltabb struktúráknak adtak helyet.

A változások jól szemléltethetők a maglódi és az ecseri lelőhelyek példáján. A 10. században a lelőhelycsoport házai körülbelül két kilométer hosszan elszórva, egymástól távol, leginkább magányosan álltak, néhány járulékos objektummal (4. kép).³⁴⁰ Hogyan értelmezzük ezeket a szórványos házakat? Önálló települési egységként, vagy egy laza szerkezetű település részeiként? A kerámia tipokronológiára visszavezethető kronológiai bizonytalanságok miatt valójában nem lehet eldönteni, hogy Maglódon és Ecseren egy nagyon ritkásan megtelepülő közösség elkülönülő építményeit tártuk fel, vagy pedig esetleg ugyanazon kisebb társadalmi-gazdasági egység (család, háztartás) vándorlásának állomásait dokumentáltuk. A szegényes leletanyag ellenére a megújított padlók és a többszörösen rétegzett betöltés (pl. Ecser 6. lelőhelyen) alapján a megtelepedés több éves, akár több évtizedes is lehetett. Az autópálya-csomópontban elhelyezkedő Ecser 7. lelőhely két jól elkülönülő objektumcsoportját (7. kép) az úgynevezett „tanyaszerű települések” jellegzetes példajaként értékelhetjük.³⁴¹ A csomóponttól közvetlenül nyugatra, 50 méterre, a korabeli vízmosás túloldalán, a *Barátság* kőolaj vezeték 3,5–4 méter széles nyomvonalának kutatása során előkerült az Árpád-kori település intenzívebb megtelepedést mutató magja is.³⁴² Az egymás közvetlen közelében elhelyezkedő, hét földbe mélyített lakóépítmény nem volt egykorú, a 11. század és a 13. század

³³⁸ RÁCZ 2007c, 315.

³³⁹ Árpád-korra keltezhető cölöpépítményeket Vecsés 36. és Üllő 7. lelőhelyeken azonosítottunk (RÁCZ 2010, 75–77, 4. ábra). A problémát többször érintette Takács Miklós (TAKÁCS 1999, 97–98. és TAKÁCS 2001, 26–31).

³⁴⁰ Annak ellenére, hogy a települési struktúrák kialakításában is feltételezhetünk regionális sajátosságokat, az M0-s autópálya-nyomvonal Árpád-kori települési struktúráinak rendkívül jó párhuzamait találjuk meg az Árpád-kori Magyar Királyság legkülönbélebb tájain. Így például a maglódihoz hasonló megtelepedési rendet rekonstruálhatunk a budaörsi Kamaraerdei-dűlőben végzett nagy kiterjedésű feltáráson is, ahol a több mint kétezer római települési objektum mellett egy földbe mélyített házból és néhány gödörből került elő az ecseri edénytöredékekkel szoros kapcsolatot mutató, 10. századi kerámia, többek közt a fentiekben elemzett bordás nyakú edény. A lelőhelyen a kis létszámú közösség sírjait is sikerült feltárni. Ezúton is köszönöm Ottományi Katalinnak, hogy ásatási dokumentációját megtekinthettem.

³⁴¹ RÁCZ 2010, 73.

³⁴² Rajna András és Rác Tibor Ákos 2014. évi ásatása.

közé voltak keltezhetőek.³⁴³ A két ásatás együttesen egy olyan települési képet sugall, amelyben a korai (10. századi) szórt megtelepedés az Árpád-kor folyamán átadja a helyét egy stabilabb struktúrának.

A 10. századi vecsési településen az egymástól térben elkülönülő háztartások mellett létezett egy több családot tömörítő településmag is (17. kép).³⁴⁴ A településrész képe összetettebb volt a magányos házak környezeténél: olyan térszerkezetet sikerült dokumentálni, ahol a lakófunkció, az ipari jellegű tevékenység és a ház körüli egyéb gazdasági tevékenység helyszínei elkülönültek egymástól.³⁴⁵ A településen a 10. század után sem szűnt meg az élet. A felszíni leletgyűjtések és feltárások alapján a késő középkorig folyamatos volt a megtelepedés, és ez mindenképpen stabil közösségre utal.³⁴⁶ Az objektumok egy rögzülő település képét rajzolják ki: a házak mobilak, de a település maga nem mozdul. Igen fontos szerepet játszott ebben az Árpád-kor második felétől a templom és a templom körüli temető, amelyek a terepbejárás adatok alapján a lelőhelycsoport központi részén helyezkedtek el (14–15. képek).³⁴⁷

A 11–12. században a nyomvonal legtöbb lelőhelyén házcsoportokat találunk, például Vecsés 67. lelőhely nyugati felében (18–20. képek) és az üllői lelőhelyeken is (8. kép). A 11. század végi – 12. század eleji Üllő 2. lelőhely egymás közelében, egyenletesen szórta elhelyezkedő öt háza együttesen alkotott egy házcsoportot (10. kép). Üllő 1. lelőhelyen a megtelepedés intenzívebb lehetett és talán hosszabb ideig is tartott (9. kép). Az üllői lelőhelyek 11–12. századi települései még mindig viszonylag kiterjedt felületen helyezkedtek el, de egy kisebb területen (Üllő 7. lelőhelyen) jól meghatározható volt a 13. századi településmag (8. és 11. képek). Az időben és térben is összekapcsolódó üllői lelőhelyeket ugyanaz a közösség hozhatta létre.

A kora Árpád-kori nagy felületű, egyenetlenül szórt megtelepedéssel ellentétben a 13–14. századi településrészletek jóval kisebb kiterjedésűek, de leletanyagukat tekintve sokkal intenzívebbek voltak. Objektumaik többszörösen rétegződtek. Az egymás közelében azonosított házcsoportok alapján több különálló közösség párhuzamos létét tételezhetjük fel. A maglói 13–14. századi településsel egy időben egy másik 13. századi településcsúcsra is létezett a közelben: a 13. századi Ecsér 10. lelőhely ugyanis 500–600 méterre délnyugatra található a maglói objektumoktól (4. kép).³⁴⁸ A 13. századból a nyomvonalon már egyetlen magányosan álló ház sem került elő.

A lakóépítmények mellett az árkok rendszere határozta meg leginkább a települési képet.³⁴⁹ A 10. századi Maglód 1. és Ecsér 6. településrészleteken (5–6. képek) egyáltalán nem, Ecsér 7. és Vecsés 67.

³⁴³ A kelteztést I. (Szent) István verete és jellegzetes edények (fazékszerű bogrács) is segítik.

³⁴⁴ A Tiszafüred-Morotvaparton feltárt Árpád-kori falu legkorábbi fázisában egy sűrűn betelepült mag mellett szintén meghatároztak szórt településnyomokat is (LASZLOVSZKY 1991, 325–353).

³⁴⁵ Balassa M. Iván közép-európai párhuzamok alapján elképzelhetőnek tartotta, hogy a településnéprajzban „csoportos udvar”-nak nevezett telekbeépítési forma már a honfoglalás korában is megvolt (BALASSA 1997, 188). Az eltérő funkciójú létesítmények elkülönítésére jó példa a vecsési házcsoport, de a direkt kapcsolódás lehetőségét a tetemes időbeli távolság kizárja.

³⁴⁶ A Zala megyei Gyertyánág nevű falu esetében a terepbejárások és feltárások igazolták, hogy ugyanazon a helyen, vagyis a régi határok között, de kisebb területre összeszűkülve alakult át a laza szerkezetű Árpád-kori település rendezett faluvá (MÜLLER 1972; MÜLLER 1974, 25).

³⁴⁷ RÁCZ 2013a, 44–45.

³⁴⁸ 2008 decemberében Patay Róbert próbafeltárást végzett Ecsér 10. lelőhelyen, az autópálya-nyomvonal közelében. A kis felületű kutatáson fehérre égett anyagú, 13. századi kerámiával datált, földbe mélyített házak foltja került elő (PATAY 2009, 187). A beruházás megghiúsulása miatt a megelőző feltárás elmaradt.

³⁴⁹ Az árkok településszerkezetben játszott szerepével Méri István foglalkozott először (MÉRI 1962), majd a nyomdokain haladó Kovalovszki Júlia (KOVALOVSZKI 1972, 88). Az objektumtípus jelentőségét azonban nem szabad túlbecsülni. A középkori falvak régészetének viszonylag friss összefoglalója szerint „... a 11–13. századi, falusias települések jó részénél az árokrendszer volt a telepszerkezet meghatározó eleme.” (BÁLINT ET AL. 2003, 384). Ez a megfogalmazás félreértésre adhat okot, mert nem számol a lakóépítményeknek és esetlegesen a templomnak a telepszerkezet formálásában játszott elsődleges szerepével. Az árkok a legtöbb esetben másodlagos létesítmények voltak, sokszor a házak elrendezéséhez igazodtak.

lelőhelyeken (7, 13–14. képek) csak elvétve találtunk árkokat.³⁵⁰ A 11. század végétől ugyanakkor a településrészeket keskeny, egyenesen haladó, egyosztatú, a házak tájolásához igazodó árkokkal tagolták, amelyek többféle funkciót is elláttak (10. kép). Az árkok tehát akkor terjedtek el, amikor szükségessé vált az egymás közelébe húzódott házak közti vízelvezetés, vagy a területi elhatárolás.

A szórt teletszerkezetet a 10. század örökségének tarthatjuk, az egyre koncentráltabbá váló Árpád-kori megtelepedési formák pedig a szilárd falurendszerhez vezető lassú folyamatról tanúskodnak. Az M0-s autópálya-nyomvonal Árpád-kori lelőhelyei jól illusztrálják a nukleációs folyamatokat, az írott források alapján feltételezett kirajzásokot az Árpád-kor második felében már nehezebb régészeti adatokkal alátámasztani. A 13. századi magányos telepnyomokra vonatkozó ásatási adatok száma idővel bizonyára szaporodni fog.³⁵¹ Az átalakulási folyamat természetesen nem volt egyenes vonalú. A legkorábbi időszakban (10–11. század) a lakóépítmények elhelyezkedése a termőföld optimális kihasználásának volt alárendelve. A szántók gyors kimerülése, az új földek feltörése miatt természetes és folyamatos volt a lakóépítmények költözése a falu határain belül, ami szórt településszerkezetet eredményezett. Az új technológiák bevezetésével lassan kihalt ez a termelői rendszer, elterjed a vetésforgó, ami elősegíti a telkek rögzülését, a települések stabilizálódását.³⁵² A kereszténység felvétele után egyre inkább számolnunk kell a templomnak és a hozzá kapcsolódó vallási gyakorlatnak közösségmegtartó, sőt településszervező szerepével.³⁵³ Természetesen még az Árpád-kor végén sem volt minden falunak saját plébániatemploma, de sok esetben a korai templom és közvetlen környezete vált a későbbi, ma is létező falvak magjává.

5.4. AZ ÁRPÁD-KORI FALUSIAS TELEPÜLÉSEK TERMINOLÓGIÁJA

Az Árpád-kori települések lehatárolásának nehézségei és a nem kellőképpen definiált elnevezések egyaránt hozzájárultak a szaknyelv terminológiai bizonytalanságához. A régészet eszközeivel dokumentálható Árpád-kori telepnyomok nem, vagy alig utalnak a közösség társadalmi státusára, vagy esetlegesen specializált gazdasági tevékenységére.³⁵⁴ Ez erősen megnehezíti az írott forrásokból ismert településtípusokkal történő azonosításukat.³⁵⁵ A régészet ennek következtében kényszerűen a lakóépítmények száma, koncentrációja és az azonosítható telepjelenségek funkcionális spektruma alapján osztályoz. A régészeti módszerekkel azonosított telepjelenségek megjelölésére azonban a kutatás olyan kategóriákat kezdett alkalmazni, amelyek a régészeti alapú értelmezésen túli, sajátos történeti kontextusba helyezhető jelentéstartalmakkal is bírnak. Ilyen kategóriák a szállásszerű illetve a tanyaszerű település, amelyek mellett folyamatos használatban van maga a falu megjelölés is.

³⁵⁰ A legtöbb korabeli falusias településről, mint például a 10. századi Borsodról, vagy a 11. századi Visegrád-Várkert dűlőről hiányoznak az árkok (WOLF 1992; KOVALOVSKY 1986, 63). Ezekben a lelőhelyeken azonban a feltárások kiterjedése korlátot szab a rekonstrukciós lehetőségeknek.

³⁵¹ Hasonlóra lehet példa Mosonszentmiklóson a Pál-majori telepnyom (TAKÁCS 2000, 244).

³⁵² BELÉNYESY 1960; BELÉNYESY 1960a; MAKSAY 1978, 89–91; LASZLOVSKY 1999.

³⁵³ Az államalapítás során ezt a kötődést a központi hatalom egyelőre csak igényként fogalmazta meg: I. (Szent) István elrendelte, hogy minden tíz falu építsen egy templomot, I. (Szent) László királyunk törvénye pedig megtiltotta, hogy a falusiak egyházukat elhagyva máshová vándoroljanak. Míg László király csak a falusiak (*villani*) mozgását korlátozta, addig Könyves Kálmán a templomos falvak (*villa, in qua est ecclesia*) elköltözését büntette (ZÁVODSZKY 1904, 161, 208).

³⁵⁴ RÁCZ 2013a, 42–43. Ld. 6.3. fejezet!

³⁵⁵ Az okleveles források kategóriái, mint a *villa, possessio, praedium, locus*, vagy a *terra* jelentéstartalma többé-kevésbé elkülönül, és valószínűleg külső megjelenésükben is volt köztük értékelhető különbség, mégsem tudjuk azonosítani ezeket a régészeti feltárások változó intenzitású és kiterjedésű települési struktúráival. A két forráscsoport összekapcsolásának lehetősége régóta foglalkoztatja a régészeti kutatást (LASZLOVSKY 1986, 239–240; TAKÁCS 2000, 240; RINGER–SZÖRÉNYI 2011, 515–516).

I. (Szent) István, I. (Szent) László és Könyves Kálmán királyaink törvényeiben a települések megnevezése egységesen a falu (*villa*), amelyet az elsősorban tulajdonjogi aktusokat rögzítő oklevelekben gyakran annak rögzített határaival együtt (*cum terminis*) említenek.³⁵⁶ A törvények szövegekörnyezetből ítélve a falvak egymástól jól elkülönülő, tehát egyértelmű ismérvekkel rendelkező települési egységek voltak.³⁵⁷ Az M0-s autópálya Árpád-kori telepnyomainak példáján azonban láthattuk, hogy a települési egységeket régészetileg korántsem ilyen egyszerű lehatárolni: sok esetben nem tudjuk egyértelműen megmondani, hogy az egymástól pár tíz vagy pár száz méterre található telepjelenségek összetartoznak-e, és egyáltalán egyidejűek-e, vagy sem. Az írott és régészeti adatok ilyen jellegű ellentmondását igen nehéz feloldani. Az Árpád-korból nem nagyon ismerünk olyan régészeti jelenségeket, amelyek a teljes lakott zóna elkerítésére szolgáltak volna. Az árkok, sáncok inkább az egyes háztartásokat határolták el egymástól, vagy a gazdasági övezettől. A falvak egy része természetföldrajzilag is jól elkülöníthető, kisebb földterületre terjedhetett ki (például mocsaras részek közti szárazulatra, patakra lejtő domboldalra, irtásokra, illetve ezekhez hasonlókra), és ez kölcsönözhetett számukra egyfajta zárt jelleget. Ez azonban a Pesti-síkságon nem minden esetben képzelhető el. A megkülönböztetés alapja legvalószínűbben a közösség által jól ismert és az utódokra is gondosan hagyományozott faluhatár lehetett. A *villa* már a legkorábbi időkben egyaránt jelölhette a falu bel-, és külterületét, vagyis a faluhatáron belülre eső teljes területet, így a koncentrált jellegű településrag és a szórványos telepnyomok együttesen alkothatták a települést.

Az Árpád-kori telepnyomok kiterjedt, de ugyanakkor szórt jellege már az első településásatások és felszíni leletgyűjtések értékelése során megmutatkozott.³⁵⁸ Az 1980-as évek régészeti topográfiai munkálatai és az akkor még kivételszámba menő, nagyobb felületű feltárások nyomán az egymástól nagyobb távolságra, akár több száz méterre fekvő házakat a kutatók önálló gazdasági és települési egységként értékelték, és a falu mellett létező önálló településtípusként határozták meg.³⁵⁹ Az 1990-es évek végére, a kiterjedt felületű feltárások nyomán, a szórt megtelepedésre vonatkozó régészeti adatok tovább szaporodtak, és ezáltal a települési egységek lehatárolása, osztályozása egyre nagyobb kihívást jelentett a településkutatók számára.³⁶⁰ A szórt telepnyomok megjelölésére alkalmazott szállásszerű vagy tanyaszerű település terminusok önmagukban is azt sugallják, hogy ezek a formációk, kronológiai helyzetüktől függetlenül, önálló települések voltak. Amennyire az Árpád-kor gazdasági-társadalmi struktúráját rekonstruálni tudjuk, az megengedi, hogy a magányos házakat is önálló településként értékeljük.³⁶¹ A kutatás a régészetileg azonosítható jellegzetességek hiánya miatt a szórványos telepnyomokat kénytelen egységes csoportként kezelni, bár a településtípus a korabeli sokszínű társadalom több csoportjának, alcsoportjának is lakhelyül szolgálhatott, és a lakói által folytatott gazdasági tevékenység szintén igen sokrétű lehetett.

A szláv eredetű tanya eredetileg mély vizet, halászó helyet jelentett.³⁶² A tanyaszerű település a mai, kisebb települési-gazdasági egységre vonatkozó jelentéstartalmat vetíti vissza a történeti korba, amikor ugyanez a szó egy másik jelenséget írt le. Az újkori tanyáknak történetileg-genetikailag nincs köze

³⁵⁶ ZÁVODSZKY 1904; SZABÓ 1966, 8, 29.

³⁵⁷ I. (Szent) László törvényeire hivatkozva a falvak térbeli zártágát feltételezi Szabó István is (SZABÓ 1966, 8–9).

³⁵⁸ MÉRI 1952, 62–63.

³⁵⁹ JANKOVICH 1985, 285–286; MIKLÓS 1985; LASZLOVSZKY 1986, 241. A tipológiai elkülönítést támogatta, hogy a házakhoz a gazdasági jellegű tevékenységekre utaló régészeti nyomok szélesebb spektruma (karám, tüzelők stb.) járult.

³⁶⁰ TAKÁCS 2000, 248–249.

³⁶¹ LASZLOVSZKY 1986, 248–254.

³⁶² TESZ III. 1976, 841–842. A legtöbb középkori forrásban vizafogással kapcsolatban bukkant fel. Egy 1318. június 29-én kelt oklevélben például a váci székesegyház előtt kialakított vizafogót említik: „...*item piscinam usonum, que vulgo tana noncupatur, que est in Danubio...*” (BÁRTEAI 1938, 33–34).

a középkori tanyaszerű településekhez.³⁶³ A tanyaszerű település szóösszetétel ugyanakkor jól kifejezi, hogy magányos háztartásról van szó, és használata helytálló abban az esetben, amikor a leírt jelenség valóban önálló település.

A szállás, illetve a szállásszerű település és annak latin megfelelője, a *descensus* a nomád, félnomád pásztorkodó életformával hozható összefüggésbe és átmeneti megtelepedési formára utal.³⁶⁴ Használata csak a 10. század szórt településjelenségeire vonatkozóan lehetne indokolt, de akkor is csak abban az esetben, ha bizonyítani lehetne, hogy a Kárpát-medencében megtelepedő magyarság folytatta nomád, esetleg félnomád életmódját.³⁶⁵ Pest megyei ásatási eredményeink azonban azt a feltevést erősítik meg, hogy a 10. századi lakosság életmódja nem a nomadizálás valamilyen formájához, hanem a teljes letelepedettséghez állt közelebb. A többrétegű padlókkal és betöltésekkel rendelkező ecseri, vagy vecsési házakat látszólag ugyanúgy és ugyanannyi ideig használták, mint a 12–13. századi földbe mélyített építményeket, amikor már a nomadizálás minden formáját kizárhatjuk.

Az Árpád-kori telep kutatás eredményeit nemrégiben összegző Takács Miklós néhány példával illusztrálva egy olyan, újabb településtípust körvonalazott, amely a pár objektummal jellemezhető szállásszerű település és a stabilabb struktúrájú falvak közti átmeneti formát jelent, és amelyre a „szórt jellegű település” kategóriát javasolta.³⁶⁶ Ebben a felosztásban a három típus szétválasztása egyrészt az objektumszám, másrészt az objektumok spektruma, azaz bizonyos objektumtípusok megléte, vagy hiánya alapján lenne megoldható. Az osztályozási rend több tekintetben is problémás. Egyrészt a szállás kategória ismételt bevezetése miatt, másrészt azért, mert a szállás és falu, valamint a szórt jellegű település nem azonos fogalmi

³⁶³ LASZLOVSZKY 1986, 248.

³⁶⁴ A szó fenti jelentéstartalmának fontosságát jelzi, hogy ebben a fogalomkörben vált már a középkorban közép- és kelet-európai vándorszóvá: TESZ III. 1976, 661–662. A 13. században a szállás a kunok és jászok településeit jelölte (SZABÓ 1966, 7; LASZLOVSZKY 1986, 248, 67. jegyzet). Ideiglenes telepként értelmezte a terminust már Györffy István is (GYÖRFFY 1943, 49, 53), majd ezt a kategóriát alkalmazta Györffy György, amikor elsősorban a mongol modellből kiindulva, a hazai földrajzi viszonyok között, a 10. századi vezéri helynevek alapján megpróbálta rekonstruálni a főemberek téli és nyári szállásváltó életmódját (GYÖRFFY 1970). A középkori faluról írt monografikus munkájának sokat mondó *Téli szállás és állandó falu* című fejezetében Szabó István elsősorban írott források alapján vázolta a falvak kialakulásának, rögzülésének folyamatát (SZABÓ 1966, 14–35). A kezdetleges faluszervezeti és tulajdonformákkal bíró téli szállás mellett mozgó nyári legeltetéssel számolt a 10. században. Vékony Gábor a tatabányai Dózsakert lakónegyedben feltárt különböző típusú építmények ismertetése során kategorikusan elválasztotta egymástól a falu és a szállás fogalmát. „A X. századi falu nem csupán falu volt, hanem állattartó nomádok szállása is.” (VÉKONY 1996, 7). A magyar kutatók döntő többsége tehát a szállást a nomadizáló közösségek lakhelyének értelmezte. Kivételek természetesen akadtak. Jakó Zsigmond a 13–14. századi népességnövekedés, széttrajzás apró településeire szinonimaként használta a szállás és tanya kifejezéseket: „Ezek a kicsiny családi szállások csak a középkor szóhasználatával mellett nevezhetők falunak. Valójában nem voltak egyebek egy-két rokon nemes család kúriájából és néhány szolgájuk házából álló tanyaszerű telepeknél. Számtalan tényező kedvező találkozásától függött, hogy ezek a XIV–XV. századra faluvá cseperedtek-e vagy beleolvadtak valamelyik szomszédjukba.” (JAKÓ 1945, 11).

³⁶⁵ A régészeti kutatás feladata, hogy a 10–11. századi ásatásokból származó források alapján alátámassza, vagy megcáfolja, de mindenesetre árnyalja a többnyire történészek által felvázolt alternatívákat a 10. századi magyarság életmódjára, esetleges nomadizálására, letelepedettségére vonatkozóan. Középkori magyar régészetünk jó része jelenleg is tényként számol a Kárpát-medencei félnomád életmóddal (BÁLINT ET AL. 2003, 384). Fodor István ellenben több cikkében is rámutatott arra, hogy a Kárpát-medencében a keleti típusú nomadizálásra már nem nyílt lehetőség, illetve arra, hogy alkalmazása a természetföldrajzi adottságok miatt szükségtelen is volt (FODOR 1996; FODOR 2006). A 10. század közepétől feltűnő, nagy sírszámú, köznépi temetők is közvetett bizonyítékai a helyhez kötött életmódnak (MÜLLER 2000, 29). A kora Árpád-kori lakosság életmódjára vonatkozó elképzelések kritikai szemléletű összefoglalójában Takács Miklós is hangsúlyozta, hogy nincs olyan jellegzetesség a 10. és 11. századi települések emléktanyájában, ami alapján elválna egymástól egy feltételezett korai, nomád jellegű anyag az államalapítás utáni emlékektől (TAKÁCS 2014a, 195–196). A klasszikus lovas-nomád életmód elképzelését nem támogatják az archeozoológiai és archeobotanikai leletek sem (TAKÁCS 2014a, 199–200).

³⁶⁶ TAKÁCS 2010, 15–18.

körbe tartoznak, így átfedés lehet közöttük.³⁶⁷ Továbbá, a felosztás gyakorlati alkalmazása lehetetlennek tűnik, mert könnyen elmosódik a három kategória közötti határ. Nincs számszerűsítve, és persze nem is lehet meghatározni, hogy milyen objektumszámnál végződik az egyik településtípus és hol kezdődik a másik.³⁶⁸ Az M0-s autópálya-nyomvonalon nem válnak el egymástól ezek a településtípusok, telepnyomainkat nem tudjuk a fenti kategóriákkal leírni. Ha lelőhelyenként nézzük a maglódi és ecseri telepnyomokat, akkor több szállásszerű telepnyomot kapunk, ha azonban egységként szemléljük őket, akkor ez a megközelítés egy szórt jellegű, kora Árpád-kori települést eredményez. Ha azonban még hozzászámítjuk a *Barátság* köolajvezeték nyomvonalában azonosított telepnyomokat is, akkor egy olyan nagy kiterjedésű Árpád-kori telepet kapunk, amely a korai, szórt jellegű településcsírákból kiindulva jutott el a késő Árpád-kori, legalább egy stabil maggal rendelkező faluig. A régészeti kutatásnak számolni kell azzal a ténnyel, hogy az ásatással vizsgálható terület nagysága döntően befolyásolhatja egy település kiterjedésének meghatározását. Az objektumok spektruma sem lehet objektív szűrő, hiszen nagyon esetleges, hogy milyen objektumtípusokat találunk meg egy településen. Egy-egy objektumtípus, például a víznyerők, az árkok jelenlétét a természetföldrajzi tényezők ugyanúgy meghatározták, mint a település kronológiai helyzete.³⁶⁹ Gyakorlatilag nem tudjuk bizonyítani, hogy a szórt telepnyomok mikor alkottak önálló települést, és mikor voltak egy nagyobb települési egység részei, így fölösleges különbséget tenni a szórt és a szállásszerű telepek közt.

Csak részben kapcsolódik az általunk vizsgált időszakhoz, de érdemes itt megemlíteni Peter Šalkovský osztályozási kísérletét.³⁷⁰ A kora középkor időszakában, elsősorban a szláv irodalom ismeretében, de teljes Kárpát-medencei kitekintéssel különített el halmazfalut (*Haufendörfer*), szórt jellegű települést (*Streusiedlungen-Dispersionansiedlungen*) és egy központi tér köré szerveződő településtípust (*Rundlingssiedlungen-Dorfplatzsiedlungen*). Az általánosságok szintjén maradó felosztás nélkülözi a részletesebb kifejtést,

³⁶⁷ Ugyanez vonatkozik Kovács László felosztására, aki a kora Árpád-kori temetőket azok egyedszáma és használati ideje alapján a szállási és falusi temetők körébe sorolta és ez által a településkutatás e problémáktól nem mentes terminusát egy újabb osztályozási rend alapkategóriájává tette (KOVÁCS 2013). E kategória megalkotása során, amint az utalásaiból kitűnik, csak felületesen vette figyelembe a településkutatás vonatkozó eredményeit, jobbra csak a történeti kutatás összefoglalásaira hagyatkozott. Érvelése szerint a „szállási” terminussal osztályozott temetőkben jelennek meg a honfoglaló magyarok jellegzetes temetkezési szokásai, a legértékesebb anyagokból készült, legnagyobb darabszámban mellékelt, idegen érmekkel legjobban keltezett tárgyak. Ezzel gyakorlatilag a korábban sokféle névvel illetett (Hampel A, törzsi nemzetségi arisztokrácia, fegyveres kíséret) tág értelemben vett elitet határolja le. A szórt jellegű telepeken, tanyákon azonban nem az elit, hanem a köznép és középréteg lakott, gyakorlatilag mindenki, aki a földből élt és a vad talajváltó gazdálkodás gazdasági kényszerének alá volt vetve. A településrégészet egyelőre nem találja az elitnek a kis kiterjedésű, ideiglenes jellegű telephelyét, amelyet a falutól markánsan eltérő ismérvekkel lehetne leírni. A szállás a hagyományos terminológia szerint a nomádoké, ezzel Kovács László a honfoglaló előkelők nomadizálását sugallja. Egy ilyen horderejű tudományos kérdés melletti állásfoglalás során azonban szükséges lett volna részletesebben kitérni a honfoglalók gazdálkodására. Természetesen nem lehet véletlen, hogy a 10–11. századi temetőkutatás gyakorlatilag az első rendszerezési kísérletek óta szintén a különböző szempontú (etnikai, társadalmi, gazdasági) csoportosítás és nevezéktan nehézségeivel küzd. A települések és a temetők problémáit nem lehet egymástól elkülönülten tárgyalni, hiszen mindkettő ugyanannak a lakosságnak a hagyatéka. Az Árpád-kori települések tipológiai rendszerezése és megfelelő terminológiájának kialakítása csak további nagy felületű feltárások közlése után lesz lehetséges, a regionális sajátosságok és az általános érvényű jellemzők meghatározása után. Jelen pillanatban még nem tartunk itt és már csak ezért sem helyes ennek a kategóriának a megalapozatlan kiragadása és alkalmazása a temetők vonatkozásában. Éles kritikával illette Kovács László terminológiáját Fodor István is, aki hangsúlyozta a szállások ideiglenes jellegét és ismételten rámutatott, hogy a honfoglaló magyarság gazdasága nem írható le a keleti nomadizálás ismérveivel, ezért a nomadizálás körébe tartozó szállás nem lehetett a lakhelyük, tehát temetkezéseiket sem jellemezhetjük „szállási” temetőként (FODOR 2015).

³⁶⁸ A település-alaprajzokról maga Takács Miklós is írja, hogy „*az esetszám növekedése nem az egységesedés, hanem a változatok egyre nagyobb számának a regisztrálása irányába halad*” (TAKÁCS 2010, 15).

³⁶⁹ Az árkokkal strukturált telepnyomok, mint fentebb láttuk, inkább az Árpád-kor közepétől válnak jellemzővé.

³⁷⁰ ŠALKOVSKÝ 2011, 419–420.

és úgy tűnik, hogy inkább csak idealizált alapformákat határoz meg elsősorban nyugat-európai és késő-középkori minták alapján. Már a 11. századtól számol utcákkal, vagy szabályos, soros beépítéssel, sajnos meggyőző bizonyítékok híján. Felosztása egyáltalán nem veszi figyelembe az elrendeződésükben látszólag szabályszerűségeket követő házak egymáshoz viszonyított kronológiai helyzetét.

Jóval alaposabb előtanulmányok után, az 1985–1993 közt lezajlott békési mikroregionális kutatások eredményeinek közlése során fejtette ki nézeteit Jankovich B. Dénes.³⁷¹ Három kategóriát különített el. A falu jelentős méretű, intenzív leletanyaggal jellemezhető, általában templommal rendelkező telep, melyet esetenként több kisebb telephely vesz körül. Másik alapkategóriája a szállás (helyenként a szabatosabb kistelep megnevezéssel), mely kisebb alapterületű és a több hasonló korú teleptől nagyobb távolságra van, és melyre inkább az ideiglenes megtelepedés jellemző. Harmadik kategóriája a telep, ebbe az összes olyan lelőhely beletartozik, melyeket a két előző kategóriába nem lehetett besorolni. Megjegyzi ugyanakkor, hogy nagyobb részük a szállások közé tartozhatott. E harmadik kategória ismérveit tehát nem adja meg.

Takács Miklós és Jankovich B. Dénes hármas felosztásával szemben magam csak két alapvető kategória elkülönítését tartom reálisnak: egyik a falu, másik a kistelep, melyre a tanya megjelölést alkalmazom a szállás helyett. Érdekes közelebbről megvizsgálni, mit is értünk az Árpád-korban falu alatt. Míg a kutatásban a figyelem egyre inkább a kistelepek problémájára terelődött, addig maga az Árpád-kori falu régészeti alapú meghatározása nem kapott elég hangsúlyt. A finnugor eredetű falu szavunk a nyelvészeti kutatások szerint már a kezdetektől települést jelölt, vagyis olyan struktúrát, amely több, egyidejűleg létező háztartást tömörített magába.³⁷² Ez a közösség talán már a 10. században sem vérségi alapon szerveződött, az államalapítás után azonban egyértelműen a jogi, illetve a gazdasági szempontok szerint csoportosuló közösségek kerültek előtérbe.³⁷³ Míg a jelenkorban és újkorban viszonylag egyértelműen körülhatárolható a falu kifejezés jelentéstartalma, addig az időben visszafelé haladva egyre jobban elveszítjük a fogódzókat, mert sorra le kell hántanunk róla azokat az attribútumokat, amelyeket a történeti fejlődés hozott szükségszerűen magával. Az Árpád-kori törvényeinkben a *villa* jogi és közigazgatási kategória.³⁷⁴ Ugyanezek a törvények nem tartalmazzak a magányos megtelepedésre vonatkozó megjelölést és nem említik a jogi értelemben még nem létező várost sem. A falu – a néhány városias jellegű településhalmaztól és a hatalmi központoktól eltekintve – magába foglalta az Árpád-kor összes megtelepedési formáját. Egy olyan korban tehát, amikor nem voltak városok, nem határozhatjuk meg azt városi joggal nem rendelkező kis lélekszámú településként.³⁷⁵ Míg a strukturális átalakulások nyomán a késő középkorban már sokkal nagyobb biztonsággal határolhatjuk el a lakott zónát a külső szántóktól, legelőktől, erdőtől, és a falu megnevezés is már egyre inkább a lakott belterületre vonatkoztatható, addig az Árpád-korban még nem vált el élesen egymástól a

³⁷¹ A célzott feltárásokkal vizsgált Árpád-kori lelőhelyek monografikus közleménye 2013-ban jelent meg. Ebben mindössze néhány oldalban foglalta össze az Árpád-kori és késő középkori települési struktúrák sajátosságait (JANKOVICH–SZATMÁRI 2013, 637–644).

³⁷² Pais Dezső elemzése nyomán László Gyula úgy vélte, hogy a falu „[...] *nem községet, helyhez kötött települést jelentett, hanem a nép, had, nem, ág kifejezések csoportjába tartozott s vérközösségen alapuló, együvé települt társadalmi egységet jelölt*” (LÁSZLÓ 1944, 227). Pais Dezső szófejtését azonban utóbb már nem találták helytállóknak. A szó eredetileg is magára a településre, illetve annak lakosságára utalt: TESZ I. 1976, 836–837.

³⁷³ Például a katonai kíséret temetői is inkább társadalmi csoportokat jeleznek, semmint vérrokonságon alapuló közösséget (RÉVÉSZ 1996, 202–206). A nagycsaládi temetők elméletét a honfoglalás kor kutatói ma már nem tartják megalapozottnak (RÉVÉSZ 1991; RÉVÉSZ 2008, 451). Harta kis létszámú temetőjében a feltárt maradványok genetikai vizsgálata alapján egyértelmű, hogy az elhunytak nem voltak anyai ágon vérrokonok (KUSTÁR–LANGÓ 2003; BOGÁCSI ET AL. 2008).

³⁷⁴ A falu a régészet, a településtörténet, a településföldrajz és a településnéprajz kategóriája, mai jogi és közigazgatási megfelelője a község.

³⁷⁵ A legtöbb modern meghatározás ebből a szempontból közelíti meg a falu fogalmát. A magyar néprajztudomány az osztályozás több szempontját is elemzi, de elsősorban szintén a város viszonylatában határozza meg a falut (MAGYAR NÉPRAJZ IV. 1997, 37–38).

lakóhely funkciójú belterület és a munkahely funkciójú külterület. Ez esetben egy falu kiterjedését tehát a másik falu határáig számíthatjuk.³⁷⁶ A késő középkori, kora újkori falvak legmarkánsabb tevékenysége a jogilag egységes jobbágyság által folytatott agrártermelés volt. Az Árpád-kori falu lakossága azonban a társadalom rendkívül széles spektrumát foglalta magába, változatos foglalkozású és vagyoni helyzetű elemeket, a katonáskodó rétegektől kezdve a szolgáltató népekig. A legfontosabb termelői tevékenység ugyan ténylegesen a mezőgazdaság volt, de az önellátásra berendezkedett közösségek minden egyéb szükséges javat is megtermeltek.³⁷⁷ Ugyanakkor a templom megléte sem lehet az Árpád-korban a falu kritériuma, hiszen ezek csak a korszak végén kezdtek el megszorodni. A háztartások minimális számát is meglehetősen nehéz meghatározni. Ha az írott források adatait, esetleg a külföldi analógiákat segítségül hívjuk, akkor legalább 5–6 háztartás egyidejű funkcionálását kell bizonyítanunk.³⁷⁸

Mindezek fényében hogyan határozhatjuk hát meg a régészet szemszögéből az Árpád-kori települési egységeket? A tanya az individuális megtelepedés helyszíne. Elkülönítésének kritériuma alapvetően az egyéb településnyomoktól való számottevő távolság és az önálló gazdálkodás folytatásának bizonyíthatósága lehet. A falu a közösségi megtelepedés helyszíne, olyan háztartások összessége, amelyek egy összefüggő területen gazdasági, jogi, vagy társadalmi alapon stabilan egymáshoz kapcsolódnak. E meghatározás megengedi, hogy szórt és koncentrált struktúrákat egyaránt falunak tekinthessünk és jelzi a tanyához képest a falu magasabb hierarchiai helyét.³⁷⁹

Árpád-kori telepnyomaink a feltárásokon a szórt és a koncentrált struktúrák számtalan variációjában jelentek meg, amelyeket régészeti alapon egyelőre nehéz rendszerezni. A magányos lakóépítmények nagyobb részének a 10. század után nem volt kontinuitása, és csak egyetlen esetben, a vecsési lelőhelycsoportban képezték egy későbbi település, Holm falu csíráját. Ez a település az Árpád-kor közepe táján is csak házcsoportok laza halmazából állt. A jól lehatárolható lakóövezeten belül (melynek kiterjedése a terepbejárások és a feltárások adatait egyaránt figyelembe véve nem haladta meg a 2 km-t) az építmények sejtyszerűen alkottak egy nagyobb egységet. Ezek a telepnyomok még nem hordozták a későbbi, klasszikus értelemben

³⁷⁶ Ha voltak is házcsoportok a faluhatárokon belül, nagyobb számú koncentráldásuk igen ritka és nem rendeződtek sajátos alakzatokba, így nem határozhatunk meg olyan morfológiai falutípusokat, mint a késő középkori falvak esetében (MENDÖL 1963, 241–254; MAKSAY 1971, 91–110).

³⁷⁷ Az Árpád-kor első fele, akárcsak Nyugat-Európában a 7–10. század, még a természeti gazdálkodás és nem a pénzgazdálkodás időszaka volt. Az önellátás a több falut és különböző kondíciójú népeket magukba foglaló uradalmak keretein belül valósult meg (ENGEL 1990, 31–33, 82–85).

³⁷⁸ A nyugat-európai és különösen az angol szakirodalomban egy elpusztult középkori települést akkor tekintenek falunak, ha van stabil magja, legalább hat háztartással: „*A deserted medieval village [...] is the remains of an abandoned, nucleated, rural settlement, usually defined as of six or more economic units.*” (MEDIEVAL ARCHAEOLOGY 2001, 112–115). Az angol *nucleated* kifejezésnek nincs pontos magyar megfelelője. A falumag, a koncentrált települési struktúra, vagy az egyéni háztartások agglomerációja körülírások csak részben adják vissza ezt a jelentéstartalmat. Szintén nehéz körülírás nélkül visszaadni a falunál kisebb települést jelölő *hamlet* jelentését. Általában egy gazdasági termelői egység (szántó, malom, halászó hely, stb.) körül megszilárduló házcsoportot értenek alatta, melynek nincs temploma. Az *isolated farmstead* az esetek legnagyobb többségében a tanyaszerű település értelemben használatos. A német nyelvű szakirodalomban az ennek megfelelő *Einzelhofsiedlung* szintén a telepnyom magányos, elkülönülő jellegét emeli ki. Ellenpólusa a *Sammelsiedlung*, amit a faluval (*Dorf*, vagy *Großweiler*) szoktak azonosítani. Lehetett szabályos (*Zeilen-, Platz-, Straßen-, Angerdorf*), vagy szabálytalan (*Weiler; Haufendorf*) szerkezetű (FELGENHAUER-SCHMIEDT 2009, 75). Ez a felosztás többé-kevésbé megegyezik a magyar késő középkori falvakra alkalmazott morfológiai falutípusokkal, de német nyelvterületeken ezeket a kategóriákat a kora középkor időszakára is alkalmazzák.

³⁷⁹ Az egyes falusias települések hierarchikus pozícióját a településhálózatban soha nem fogjuk tudni olyan pontosan meghatározni, mint ahogyan azt például középkori városaink esetében Kubinyi András megtette (KUBINYI 2000). A templom, a különböző műhelyek jelenléte, vagy speciális építészeti megoldások és az anyagi kultúra minősége pontrendszerbe szedve akár jelezhetnék is egy-egy falu jelentőségét, de a forrásadottság következtében és a feltárások mozaikos jellege miatt egyelőre nincs meg az összehasonlításához szükséges elegendő mennyiségű adat.

vett falvak jellegzetességeit, mint például a stabil, következetes térbeosztást, rögzült házhelyeket, hiszen a települések belső képe csak a telekrendszer megjelenésével vált szabályosan rendezetté. Ha elő is fordul, időszakunkban egyelőre több a véletlenszerű szabályosság, mint a tervezett alaprajz. Ásatásainkon nem került elő koncentrált szerkezetet mutató, sok egyidejű házat magába foglaló agglomerációs zóna. Az egymás közvetlen közelében létesített, feltehetően egy időben használt lakóépítmények száma lelőhelyenként maximum 4–5 volt, ezért a nagyobb települési egységeket, lelőhelycsoportokat vagyok kénytelen faluként értékelni.³⁸⁰ Az egy faluhoz tartozó, egymástól akár több száz méterre elhelyezkedő, mozgó háztartásokból álló telepjelenségek csoportját a korabeli terepviszonyok, a felszíni leletek kora, kiterjedése és intenzitása és az esetleges plébániatemplom helyzetének vizsgálatával határolhatjuk le (*16. kép*).

³⁸⁰ Hasonló gondolatokat fogalmazott meg Bollók Ádám is, aki a kora Árpád-kori települések lakosságának, kiterjedésének vizsgálata során az írott források egy-egy falu háznépeire vonatkozó adatait próbálta meg összevetni egyrészt a teljesen feltártnak tekintett köznépi temetők egyedszámából rekonstruált, egyidejűleg élő családok számával, másrészt a településrégészeti által egy települési egységnek meghatározott lakóépítmény csoportokkal (BOLLÓK 2013). Az eltérő jellegű forrásbázisok, eltérő korszakokra vonatkozó adataiból levezetett számításokat csak nagyon hozzávetőlegesnek fogadhatjuk el (LASZLOVSZKY 2003a). Annyi azonban világosan látszik, hogy a köznépi temetők javarésze igen kis lélekszámú falvaknak feleltethető meg, és még a legnagyobb sírszámú temetők is csak az írott források közepes méretű falvainak lélekszámát érik el. Az oklevelesen adatolt nagy háznépszámú falvak (például Ártánd, vagy Hortobágy) a régészeti anyagban eszerint csak több települési egység és a hozzájuk tartozó temetők összességéként értelmezhetőek (BOLLÓK 2013, 52–54). Békés megyei topográfiai kutatásai során Jankovich B. Dénes szintén felfigyelt a templomos helyek köré szerveződő lelőhelycsoportokra (JANKOVICH–SZATMÁRI 2013, 638–639). A központi helyzetű falu és a hozzá tartozó gyűrű – akárcsak Pest megyében – 1–2 km² kiterjedésű. Itt érdemes még megemlíteni a településkutatás egy további, gyakran idézett adatát: Kovalovszki Júlia terepbejárással azonosított öt, egymástól elkülönülő, részben egykorú településnyomot, amelyeket az Árpád-kori Doboz falu részeinek értelmezett. A településcsírák kettő bizonyult életképesnek. Ezek Alsó- és Felsődoboz néven érték meg a késő középkort (KOVALOVSZKI 1964, 126–127).

6. TÁRSADALMI DIFFERENCIÁLÓDÁS ÉS A KÖZPONTI POLITIKAI HATALOM JELENLÉTE A PESTI-SÍKSÁG 10–14. SZÁZADI FALVAIBAN

6.1. TÁRSADALMI DIFFERENCIÁLÓDÁS ÁRPÁD-KORI FALVAINKBAN

A Pesti-síkság Árpád-kori kerámiaművességének, lakóépítményeinek és települési formáinak értékelése után nem kerülhetjük meg azt a kérdést, hogy volt-e valamilyen hatása, kisugárzása az Árpád-kori hatalmi központoknak a közvetlen falusi környezetükre? Logikusan feltételezhetjük ugyanis a politikai elit és anyagi kultúrájának fokozottabb jelenlétét a központi régió, a *Medium Regni* hátszágát képező Pesti-síkság falusias településein. A társadalmi elit által képviselt politikai-gazdasági hatalom az anyagi kultúrában, építéstechnikában és a falusias települések külső megjelenésében is tükröződhet, feltételezve hogy bizonyos vonatkozásokban eltért a hétköznapitól, az átlagostól. A társadalmi különbségek regisztrálásához a kora középkor időszakára vonatkozóan hagyományosan a temetőkutatás adatait szokták kiaknázni.³⁸¹ A honfoglaló magyarság társadalmi rétegződéséről kialakított igen változatos elképzelések jelen pillanatban is leginkább temetőfeltárásokon nyugszanak.³⁸² A honfoglalástól az államalapításig tartó időszakra vonatkozóan nem rendelkezünk szempontunkból hasznosítható írásos emlékekkel. A kereszténység felvételével ugyanakkor megszűnik a mellékletadás szokása, így a leletanyag által szolgáltatott rekonstrukciós lehetőségek szűkülnek le. A 11. században használt és esetenként a 12. századba is átnyúló nagy köznépi temetők nem csak a mellékletek vonatkozásában szegényesek, hanem az ékszerek, ruhatartozékok vonatkozásában is. Gyakran hangsúlyozott körülmény, hogy az immár egyértelműen keresztény rítus szerinti templom körüli temetőkben az elhunytaknak a temetőn belüli pozíciója utalhat társadalmi rangjára.³⁸³ A sír helyzetét azonban sok egyéb körülmény is befolyásolhatta, így például a korábbi sírok elhelyezkedése és a környezeti adottságok egyaránt megszabták, hogy merre bővíthetett a temető. A templomon belüli temetkezések egy része kapcsolatban állhatott a birtokos családdal, vagy egyházi személyekkel, de konkrét, tárgyi leletek (pl. sírkő, ékszerek) híján az azonosítási kísérletek inkább csak az ellenőrizhetetlen feltevések sorát gyarapítják.

11. századi törvényeink és az Árpád-kor folyamán egyre szaporodó okleveles adatok alapján a történeti kutatás elég világosan különített el meghatározott jogokkal rendelkező, meghatározott szolgáltatásokkal tartozó társadalmi csoportokat.³⁸⁴ Amíg azonban a jogi kategóriák fixek, a társadalmi és gazdasági státusz is szubjektív fogalom, és az Árpád-korban is az volt. Kérdéses tehát, hogy a jogi kategóriák a régészeti anyagban is ugyanilyen tisztán elválnak-e, illetve ha nem, akkor milyen szempontok szerint hozunk létre csoportokat?³⁸⁵ A falufeltárások adatait ebben a vonatkozásban a régészeti kutatás még nem próbálta kiaknázni. Ez főleg azzal magyarázható, hogy a terepi kutatások szinte kivétel nélkül lakói által felhagyott, kiürített telepnymokat dokumentálnak. Ritkán bukkanunk kiemelkedő értéket képviselő leletcsoportra, presztízstárgyakra, vagy az átlagostól eltérő, összetett építészeti megoldásokra.

³⁸¹ STEUER 1982.

³⁸² RÉVÉSZ 1991; MESTERHÁZY 1996; BÓNA 1997; RÉVÉSZ 2014, 81–89. A régészeti kutatás egyik alapvető hiányossága, hogy még nem próbálta összehangolni a 10–11. századi temetőkutatás és telepkutatás adatait. A korszakról alkotott képünk, legyen szó akár a társadalmi tagozódásról, vagy gazdasági rendről, ennek következtében szükségszerűen torz.

³⁸³ RITOÓK 2010a, 482–483.

³⁸⁴ ZSOLDOS 1997.

³⁸⁵ A kérdésselvetés nem új keletű (LASZLOVSZKY 1991a) és a nehézségeket jól jelzi, hogy a kutatás meglehetősen ritkán tesz kísérletet megválaszolásukra.

Ahhoz hogy a telepátasokból származó régészeti emlékanyagot a korabeli társadalmi viszonyok kontextusában értékelni tudjuk, érdemes röviden áttekinteni, hogy az írott források alapján milyen településtípusokhoz és lakóépítményekhez köthetjük a társadalmi elit életét a jelzett időszakban. A történeti adatok szerint az Árpád-kor első felében az arisztokrácia kisszámú volt. A király, a legnagyobb földtulajdonos, udvarával rendszeresen felkereste rezidenciáit, hogy felélje az év folyamán felhalmozott javakat. A társadalmi elit világi és egyházi központokban, újjépítésű földvárakban, vagy újjáépített, római eredetű erődökben koncentrált, ahonnan a megyéket, püspökségeket ellenőrizték.³⁸⁶ Ezek a várak a központsított hatalmat jelenítették meg, de nem csak adminisztratív és katonai létesítmények voltak, hanem a korai egyházszervezés bázisai is, és lakófunkciót is betöltöttek. A földtulajdonosok főúri rezidenciájuk mellett majorságokat, *praedium*-nak nevezett gazdasági és raktárközpontokat birtokoltak, főleg szolgálkból álló specializált munkaerővel.³⁸⁷ A régészeti kutatás egyelőre nem tudta azonosítani ezt a településtípust, és nem tudott új adatokat szolgáltatni a majorság gazdálkodásának történeti fogantatású koncepciójához. A kutatók többsége a *praediumon* feltételezi a földesúri épületsoportot is, de a *curtis* nem szükségszerűen csatlakozott a fenti birtoktípushoz, már csak azért sem, mert egy földesúrnak akár több gazdasági üzeme, szolgálkkal műveltetett birtoka lehetett. A földesúr rezidenciája és a csatlakozó lakóépítmények alkották azt a településtípust, ahol kézműves termékek legnagyobb részét előállították, ahol a termékfőlösleget felhalmozták, ahol az első templomokat felépítették és ahol idővel a piac első nyomai megjelentek. A magánföldesúri erősségek az Árpád-kor utolsó századában válnak jellemzővé. Az írott források terminológiájának (például *castrum*, *castellum*, *turris*) megfeleltetése a régészeti kutatásokban felbukkanó objektumokkal éppen annyira problematikus, mint a településtípusokat leíró korabeli terminusok régészeti alapú értékelése.³⁸⁸ A politikai hatalom bázisát természetesen a falusias településeken élő, adókhöz és szolgáltatásokhoz kötött lakosság alkotta.

I. (Szent) István törvényei³⁸⁹ a lakóépítményeknek már négy különféle megnevezését őrizték meg. Bizonytalan azonban, hogy ezek ténylegesen létező típusok voltak-e, hiszen a törvények szövegei néha szóról szóra alemann és bajor mintákat követtek. A *curtis* jelölhette a társadalmi elit udvarházát. Nem derül ki a különbség a *domus* és a *mansio* között, talán nem is volt, de mindkettőre úgy utalnak, mint ami könnyen felgyújtható, vagy elpusztítható. A legalacsonyabb rendű építmény, a *mansiuncula*, a közemberek lakhelye volt (*Si vulgaris quidem alterius sui similis mansiunculas invaserit...*). Freisingi Ottó, aki III. Konrád kereszties hadjárata alkalmával a 12. század közepén megfordult a magyarok földjén feljegyezte, hogy házaik nádból, ritkábban fából, még ritkábban kőből épültek. Nyáron és ősszel sátrakban laktak.³⁹⁰ A történetírásunkban sokat idézett forráshely találgatások sorát generálta a jurták és földfelszíni építmények létének és számarányának témakörében.

Jelen kötet, témafelvetése miatt, csak a források egy bizonyos körét tudja bevonni a társadalomtörténeti vizsgálatokba: a Pesti-síkság falusias településeinek, lakóépítményeinek, anyagi kultúrájának értékelésére alapozott következtetéseket. Igen lényeges adatokat hozhat ebben a tekintetben a középkori temetők értékelése, melyeknek ilyen szempontú, szisztematikus vizsgálatára egyelőre kevés példát találunk.³⁹¹ Társada-

³⁸⁶ BÓNA 1998; MORDOVIN 2016.

³⁸⁷ SZABÓ 1963; TAKÁCS 2000, 240–243.

³⁸⁸ A korai magánföldesúri erődítmények kronológiai, funkcionális, terminológiai kérdéseiről Feld István készített nemrég összefoglaló értékelést (FELD 2014).

³⁸⁹ ZÁVODSZKY 1904.

³⁹⁰ FREISINGI 2000, 168.

³⁹¹ Sokkal jellemzőbb a különleges azonosítási lehetőségek kiragadása. Így például minden bizonnyal papi temetkezésre utal a visegrádi főesperesi templom szentélye mögötti sírban talált 11. századi kehely és paténa, vagy a másik sírban talált vas vezeklőöv (BUZÁS–MÉSZÁROS 2008, 71–72). Ugyancsak Visegrádon, az ispáni vár félköríves szentélyű kőtemplomában, a templomhajó közepén egy falazott sírt találtak, melyet gondos kialakítása és a benne talált aranygyűrű alapján ispáni sírnak vélt ásatója (BUZÁS 2015, 592–594).

lomtörténeti forrásként kezelendők továbbá az érem- és kincsleletek, hiszen összetételük, például a finoman kidolgozott ékszerek,³⁹² az arany, vagy aranyozott tárgyak,³⁹³ vagy éppen vaseszköz leletek³⁹⁴ jelenléte vagy hiánya, az érmek mennyisége,³⁹⁵ a nemesfém tárgyak súlya,³⁹⁶ illetve a tárgyak előkerülési körülményei finom társadalmi besorolást is lehetővé tehetnek. Fenti szempontokat figyelembe véve értékelte legutóbb Vargha Mária az egyes társadalmi csoportok gazdasági lehetőségeit és tezurációs szokásait a tatárjárás kori kincs- és éremleletek összehasonlító elemzésével.³⁹⁷ A tezurált tárgyak is egy bonyolultan strukturált társadalomra utalnak, de korántsem tükrözik a társadalmi csoportok jogi státusának sokszínűségét. A tatárjáráskor elrejtett tárgyak jó része a falusi lakosság hagyatékát képezte. Az elemzés szerint ugyanakkor falusi közegekből is származhattak olyan tárgye gyűtesek, melyek a kincsleletek legértékesebb kategóriájába tartoztak.³⁹⁸

Az M0-s autópálya-nyomvonal Árpád-kori falusias településeinek emlékéanyagát tekinthetjük reprezentatív mintának, ahol azonban nagyítóval kell keresni a kiemelkedő gazdagságra, vagy magas társadalmi rétegre utaló jeleket. Társadalmi kontextusban a földbe mélyített lakóépítmények egy-egy háztartásnak feleltethetőek meg, gazdasági szempontból egy termelői egységet képeztek. Lakóinak jogi és társadalmi helyzete a mi eszközeinkkel nem mutatható ki. Társadalmi hierarchia tekintetében csak az építmények jellegzetességei és leletanyaga (leginkább kerámia) lehet kifejező. A Pest megyében feltárt, egyosztatú, földbe mélyített lakóépítmények időrendi sorba állítva mutatnak átalakulási tendenciákat, de alaprajzuk, külső megjelenésük, építéstechnikájuk, az építéshez felhasznált alapanyaguk nem utal sem egymáshoz viszonyított, sem a különböző régiók közti minőségbeli különbségekre.³⁹⁹ Az általunk regisztrált építmények külső megjelenése egymáshoz nagyon hasonló, azoké is, melyek valamilyen ipari tevékenység, például kovácsolás egyértelmű bizonyítékait mutatják. Településeinken nem bukkantunk az átlagnál intenzívebb gazdasági, vagy ipari jellegű tevékenység folytatására utaló emlékekre. A lakóépítmények differenciálódása csak a késő középkor időszakában indul meg, legalábbis a Pesti-síkságon.⁴⁰⁰

A házak szegényes leletanyaga általában háztartási kerámiából, kevés vas- és bronztárgyból, állatcsontokból tevődik össze. Mindössze Gyál 3. lelőhelyen került elő néhány grafitos anyagú kerámiatöredék és egy mázas bizánci, vagy balkáni-bolgár korsó, amely külföldi eredete és különleges minősége miatt egykori birtokosának kiemelkedő státuszára utalhat.⁴⁰¹ Ez volt az egyetlen az M0-s autópálya huszonhárom Árpád-kori lelőhelyéből, ahol a háznak deszkapadlója volt, vagy legalábbis ahol sikerült ilyen dokumentálni.⁴⁰² Az M0-s autópálya-nyomvonalon ezen kívül feltárt mintegy 130 lakóépítmény mellett azonban ezek a jelenségek is csak kivételszámba mennek.⁴⁰³

A vizsgált perióduson belül Magyarország teljes területéről is csak szórványos adataink vannak a társadalmi elit jelenlétére falusias településeken. Wolf Mária a borsodi földvárban feltárt 10. századi településen

³⁹² PARÁDI 1975.

³⁹³ MESTERHÁZY 1983a.

³⁹⁴ TOPÁL 1972.

³⁹⁵ LASZLOVSZKY 1991a, 45–51.

³⁹⁶ JAKAB 2007, 289–290.

³⁹⁷ VARGHA 2015.

³⁹⁸ Parádi Nándor is utalt rá, hogy jelentős javak halmozódhattak fel a falusi társadalom azon tagjainak kezén, akik tevékenyen részt vettek az áruterelésben, pénzügyletekben (PARÁDI 1975, 155).

³⁹⁹ Ld. 4 fejezet!

⁴⁰⁰ A középkori Dabas területén feltárt lakóépítmények szerkezete és elhelyezkedése jól szemlélteti a 14. századtól meginduló társadalmi-gazdasági átalakulásokat (RÁCZ 2013a, 45).

⁴⁰¹ Természetesen a (viszonylagos) gazdagság nem jelent automatikusan magas társadalmi pozíciót is.

⁴⁰² SIMONYI 2003.

⁴⁰³ Ugyancsak kivételszámba megy a szomszédos Csepel-sziget északi részén, a feltételeken Csepel faluval azonosított település nívós emlékéanyag. Terei György tanulmányában a középkori Nagysziget északi részének középkori településeit ismertette. A Szabadkikötő területén feltárt teleprészlet gazdag emlékéanyagát egy királyi udvarház közelségével magyarázta (TEREI 2015, 578).

azonosított egy kőalapozású építményt, feltehetően a közösség vezetőjének lakhelyét.⁴⁰⁴ Miklós Zsuzsa a tura-szentgyörgyparti 12. század végi – 13. század eleji, kétosztatú téglapülete a falu birtokosának lakhelyeként értelmezte.⁴⁰⁵ Méri István szintén valószínűnek tartotta, hogy a kardoskúti, a 13. század első felében használt téglapülete a falu vezetőjének lakhelye volt.⁴⁰⁶

A 14. század előtti magyar társadalom változásait nem, vagy alig tudjuk megragadni a települések régészeti hagyatékában, pedig az 1000. év körül egy teljesen új rend született. I. (Szent) István király megkoronázása alapvető változásokat indított el: a közösségi birtoklás visszaszorult a magántulajdon javára, a mezőgazdaság egyre nagyobb hangsúlyt kapott az állattenyésztéshez képest és a szabad közösségeket felváltották az alávetett csoportok. Joggal vethetjük fel a kérdést: miért nem találjuk az Árpád-kori társadalmi tagozódás régészeti emlékeit?

A jelenségre több lehetséges magyarázat is felmerül. Első helyen az anyagfeldolgozások hiányára kell utalnom. A nagy felületű feltárások kiértékelése még számtalan értékes adatot eredményezhet. Nem utolsó sorban, növekedhet a földfelszíni építményekre vonatkozó adatok száma. Elég nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a földbe mélyített építmények nagy része a törvénykönyv *mansiunculá*-jával azonosítható. A többi háztípus, az előkelőbb társadalmi csoportok lakhelye feltehetően jórészt a földfelszínre épült és nyomok nélkül elpusztult. Már az 1980-as években felmerült, hogy az előkelők egy részének lakhelyeül a magánföldesúri erősségek egy, az írott forrásokban nem szereplő csoportja is szolgálhatott, melyet Miklós Zsuzsa az ún. „kisvárak” terminológiájával írt le.⁴⁰⁷ Ma már úgy tűnik, hogy ez a felvetés több szempontból sem állja meg a helyét. Mindenekelőtt az ezzel a terminussal leírt erősségcsoport jóval differenciáltabb megközelítést igényel, hiszen egybemos funkcionális, vagy éppen időrendi különbségeket. Kronológiai okokból is csak részleges lehet ez az értelmezési lehetőség, ugyanis sem az írott források, sem az eddig napvilágra került régészeti leletek nem utalnak a magánföldesúri erősségeknek a 12. század utolsó harmadánál, negyedénél korábbi megjelenésére.⁴⁰⁸ Az építők/tulajdonosok társadalmi hovatartozása egyértelműen nem határozható meg. A 13. századi oklevelekből kibontakozó adatok alapján az ismert várbirtokosok az uralkodó mellett az úri nemzetségek köréből származtak. A köznemességnek, várjobbágyoknak a várépítésben betöltött szerepe tisztázatlan.⁴⁰⁹ A rendelkezésre álló régészeti adatok alapján nem bizonyítható, hogy a birtokosok és családjuk ténylegesen is lakták a várakat, hétköznapjaikat valamelyik településükön álló *domus*ban, vagy *curiá*ban is tölthették. Ebben a vonatkozásban igen fontos felismerés, hogy a magyarországi várbirtokosok névhasználata nem a várak elnevezéséből, hanem inkább az általuk birtokolt falvak nevéből ered.⁴¹⁰ Annál is inkább meglepő, hogy a nagy felületű feltárások egyelőre nem szolgáltatnak értékelhető adatokat a birtokos réteg falusi rezidenciáira vonatkozóan az Árpád-korban. Mindenesetre, a falvakkal szorosabb kapcsolatban álló erődített lakhelyek⁴¹¹ közelebbi vizsgálata célravezető lehet ebben a vonatkozásban, hiszen a fa- és földművek régészetileg is értékelhető nyomokat hagyhattak. Ilyenre lehet példa a Csévharaszton légifotózással azonosított, majd terepbejárással hitelesített erősség, mely a mocsárba benyúlva egyetlen kis földnyelvvél csatlakozott a korabeli, 13–14. századi kerámiatöredékekkel keltezett faluhoz.⁴¹² A magánföldesúri

⁴⁰⁴ WOLF 1992, 429.

⁴⁰⁵ MIKLÓS 1991, 440.

⁴⁰⁶ MÉRI 1964, 27.

⁴⁰⁷ MIKLÓS 1985a, 152.

⁴⁰⁸ FELD 2014, 355–357.

⁴⁰⁹ FELD 2014, 359.

⁴¹⁰ FELD 2014, 363.

⁴¹¹ MIKLÓS–TEREI 2006.

⁴¹² A lelőhelyről először Czagányi László és Kulcsár Gabriella adott hírt (CZAGÁNYI–KULCSÁR 1995, 64–65). Miklós Zsuzsa légifelvételeket készített az erősségről. A vár és a csatlakozó település területén 2015-ben a Ferenczy Múzeumi Centrum munkatársaival végeztünk hitelesítő terepbejárást.

várakban feltárt régészeti leletek egyelőre nem alkalmasak a társadalmi differenciálódás illusztrálására.⁴¹³

A településhálózatban az urbanizáció korai fázisa csak a 13. században jelenik meg, mikor a piacgazdaság és kereskedelem nagyobb hangsúlyt kap. A települések külső képe ekkortól változhatott meg lényegesen. A közemberek változatos társadalmi csoportokba tartoztak, de megélhetésüket szinte kivétel nélkül a mezőgazdaság és állattenyésztés biztosította, és ez a meglehetősen zárt, önfenntartó termelői rendszer azonos külső megjelenésű falusias településeket, lakóépítményeket eredményezett. Igen szerencsésen világítja meg ezt a körülményt egy 13. századi írott forrásunk. Margit szentté avatási jegyzőkönyvében olvashatunk a Pesti-síkságra lokalizálható Nevegyen megesett csodáról, melynek kapcsán Tárnoki Miklós családjának életébe is bepillantást nyerhetünk.⁴¹⁴ A családfő még az őszi éjszakán is házon kívül, az állatokkal aludt, míg az anya két gyerekével az egyosztatú, belülről zárható lakóházban, melynek közepén helyezkedett el a nyílt tűzhely. Társadalmi pozíciójukra is fény derül a tanúkihallgatások során: egyértelműen a szabadok (*liber*) közé tartoznak, ráadásul a tehetősebbek közé. Legközelebbi szomszédjaik viszont Veligh úr szolgálai voltak. Tárnoki Miklós háza tehát, a család viszonylagos gazdagsága és társadalmi státusza ellenére, alig tért el attól, amit a társadalmi piramis alacsonyabb szintjein élők esetében feltételezünk.

6.2. A *MEDIUM REGNI* ÉS A PESTI-SÍKSÁG FALUSIAS TELEPÜLÉSEINEK VISZONYA

A *Medium Regni* falusias településeinek sajátosságait Takács Miklós nemrég önálló cikkben értékelte.⁴¹⁵ Tanulmányának központi kérdésfelvetése, hogy az Esztergom – Visegrád – Buda – Székesfehérvár közötti térség falusias településeinek anyagi kultúrájában kimutatható-e a hatalmi központoknak az anyagi kultúrát formáló hatása. A kérdés vizsgálatához elengedhetetlen a nagy mennyiségben kiértékelt, Árpád-kori településekről származó emlékműanyag. Mivel ilyenek csak korlátozott számban állnak rendelkezésünkre, Takács Miklós is csak hipotetikus érvényű pozitív választ kockáztatott meg. Kézenfekvő az a kutatási eljárás, hogy a leletanyagban kiemelkedő minőségű tárgyakat, vagy esetleg a falusias települések építészetében különleges megoldásokat keressünk, de nem vezet egyértelmű eredményre. Maga a szerző említ két olyan tárgycsoportot (a 10–11. századi sírokba helyezett kétélű kardokat, valamint az érmemellékletes sírokat), melyek a kezdeti biztató jelek után mégsem bizonyultak megfelelő indikátornak a hatalmi koncentrálódás kimutatására. Továbbá, a kérdés eldöntéséhez nem csak hogy nagy mennyiségű anyagot kellene vizsgálni, de a középkori Magyar Királyság egészét fókuszba kellene vonni, hogy az összehasonlításhoz megfelelő alapunk legyen. Nehézséget jelent, hogy nincs pontosan meghatározva az a korabeli átlag minőségű és összetételű anyagszám, amihez referenciaanyagként viszonyítani tudnánk, amint azt Takács Miklós is hangsúlyozta. Mindezek után a szerző több lehetséges példát is idéz a *Medium Regni* falusias települései sajátosságainak illusztrálására. Kána településképe, lakóépítményeinek nagy száma és gazdag emlékműanyag valóban nem a falusi átlagot, hanem a különlegest jelképezi és sokkal inkább Buda külvárosának hat, mint egyszerű falusias településnek.⁴¹⁶ Kérdéses azonban, hogy mennyire tekinthető ez általánosnak a *Medium Regni* területén. További kutatások természetesen felszínre hozhatnak hasonló gazdagságú településeket a királyi négyszögben, de az is bizonyos, hogy ilyenek a *Medium Regni* területén kívül is léteztek.⁴¹⁷ Kívül esik ezen a régió a cikkben szintén hivatkozott tápiógyörgye-Illye-parti település, ahol mindössze

⁴¹³ FELD 2014, 366.

⁴¹⁴ LASZLOVSKY 1991a, 51–53; LASZLOVSKY 2011.

⁴¹⁵ TAKÁCS 2015.

⁴¹⁶ TEREI 2010.

⁴¹⁷ A középkori Dabason például nagy mennyiségben kerültek elő külföldi eredetű, nemesfém ékszerek és dísz tárgyak, teaurált leletgyűttesek, illetve különleges építészeti megoldásokat is regisztrálni tudunk, igaz, az általunk vizsgált időszaknál későbbi periódusból (RÁCZ 2013; RÁCZ 2014).

egy lakóépítményt tártak fel, tehát magát a települést nem is tudjuk jellemezni.⁴¹⁸ Az objektum kiemelkedő gazdagsága azonban feltehetően más okokra vezethető vissza, mint a *Medium Regni* közelsége. Pozíciója és leletei alapján éppúgy lehetett a plébános háza,⁴¹⁹ mint raktárként funkcionáló épület, ahol a falu értékeit rejthették el vész esetén (erre utal a kandeláber, vagy a hiányos, sérült eszközök), esetleg mindkettő. A ház méreteit, szerkezetét tekintve tökéletesen illeszkedik a 13. századi, földbe mélyített lakóépítmények sorába, azaz pusztán a külső megjelenése nem jelezte volna számunkra az építmény speciális jellegét, vagy lakójának státusát. Egy további hivatkozott példa, a Rákospalota-Újmajor területén feltárt Árpád-kori település szerkezetének értékelése erős fenntartásokkal kezelendő, nem csak azért, mert a szabályos telekosztás korszakunkban példa nélkül áll, hanem mert az árokrendszer és a kapcsolódó lakóépítmények szerves összetartozása véleményem szerint nem bizonyítható egyértelműen.⁴²⁰

A kérdés, hogy mennyiben tér el a *Medium Regni* falusias környezete az országos átlagtól tehát nem ítéhető meg pusztán az anyagi kultúra, vagy lakóépítmények minőségének vizsgálatával, további jellegzetességek kimutatása is szükséges. Összehasonlítási lehetőséget nyújt a települések koncentrálódása. Az egykori járások földrajzi keretében elkészített régészeti topográfiák adatai szerint Pest megyében a régészeti lelőhelyek csaknem fele tartalmazott középkori (köztük Árpád-kori) leleteket.⁴²¹ Ez a hozzávetőleges arány meghaladja például a Békés megyei Árpád-kori összátlatot (39,62%). Békésben azonban területenként egyenetlenül oszlanak meg a lelőhelyek: Szeghalom 25,2, Szarvas 38,2, Békés 49,4%-ot mutat.⁴²² Bár a váci, vagy gödöllői járásban az Árpád-kori lelőhelyek száma többszörösen felülmúlja a többi korszakot,⁴²³ a számadatok önmagukban nem fejezik ki a megtelepedés tényleges intenzitását, ha nem vesszük figyelembe a leletek számát, vagy a lelőhelyek kiterjedését.⁴²⁴ Az Árpád-kori lelőhelyek nagy száma, vagyis a településhálózat sűrűsége elsősorban a szórt jellegű településszerkezet bizonyítéka és csak másodsorban jelezheti a lakosság számának relatív nagyságát. A lakosság demográfiai mutatóit, vonatkozó okleveles adatok híján a temetők feltárása révén lehetne precízebben értékelni, ehhez azonban nem elegendő a rendelkezésünkre álló forrásbázis, és további alapkutatásokat, régészeti feltárásokat kellene még elvégezni.

Falvainkban a kőalapú építészet csak egyházi építményekben jelenik meg, lakóházak esetében nem. Pest megyében szerencsés módon elkészült a középkori templomokra vonatkozó történeti, építészeti adatok teljességre törekvő gyűjtése, amelyeket ásatási adatok sorával lehetett gazdagítani.⁴²⁵ Ennek ellenére nehéz a templomok építészeti sajátosságainak összehasonlító értékelése, hiszen a középkori és különösen az Árpád-kori részletek sokszor elfedve, vagy csak alapjaikban maradtak meg, legtöbbször a külső-belső díszítések, faragványok, falfestészet, kispasztika bármilyen nyoma nélkül. Hatalmi központjainkban ezek

⁴¹⁸ A 13. században leégett, földbe mélyített lakóépítmény járás szintjén több tucatnyi fémeszköz került elő: leginkább mezőgazdasági és háztartási eszközök, de volt itt egy ép kandeláber, sodronypáncél töredéke, tör és több ládavasalat is. A tatárjárás során elpusztított házból tulajdonosaiknak már nem volt lehetősége értékeiket kimenteni. A ház maga a templom körüli temetőben, a templomtól 2,7 m-re helyezkedett el (DINNYÉS 1994).

⁴¹⁹ RÁCZ 2017.

⁴²⁰ BENCZE 1999, 23–25.

⁴²¹ MRT 9, 14; MRT 11, 16.

⁴²² JANKOVICH–SZATMÁRI 2013, 637.

⁴²³ MRT 9, 15; MRT 11, 17.

⁴²⁴ Igen tanulságos az alföldi területeken, például az Ócsai Tájvédelmi Körzetben a szarmata és az Árpád-kori lelőhelyek összevetése. Míg a szarmata lelőhelyek száma kissé elmarad az Árpád-koriaké mögött, kiterjedésük szinte minden esetben meghaladja azokat. Nem ritkák az 1000 m-nél hosszabb, egybefüggő tömbben jelentkező császárkori leletek, ráadásul egymástól alig 1–2 kilométerre. Ezek a hatalmas lelőhelyek ugyanakkor – a feltárási adatok alapján is – nem szórt szerkezetű megtelepedést mutatnak, hanem rendkívül intenzív fedettséget. Még ha nem is a szórt telepek, hanem a klasszikus Árpád-kori falvak leletanyagát vetjük össze a szarmata leletek mennyiségével, az utóbbiak így is többszörösen meghaladják az Árpád-kori cseréptöredékek számát. Természetesen nem kereshetünk direkt összefüggést a kerámiatöredékek és a lakosság száma közt, de elgondolkodtató, hogy feltárási adataink alapján a települési objektumok hasonló mértékű aránytalanságával találkozunk.

⁴²⁵ TARI 2000.

az elemek jóval nagyobb mennyiségben maradtak ránk tanulmányozható állapotban. A falusi templomok megyénkben látszólag Cegléd közvetlen környezetében kerültek elő a legnagyobb számban, de ebben az arányban szerepet játszhatott Tari Edit tervszerű, regionális kutatási programja.⁴²⁶ Általában véve a Pest megyei templomok építészeti megoldásai, méretei nem térnek el az országos átlagtól. Kivételt talán a kváderfalú templomok képeznek, amelyek ténylegesen az ország közepén sűrűsödnek.⁴²⁷ Elterjedésüket viszont befolyásolhatta a kőanyag kitermelési lehetősége (az Északi-középhegység, vagy római kori romok közelsége) is. Egy további említésre méltó, speciális építészeti megoldást, agyagba rakott, halszállka mintába rendezett alapozást viszont ismét az Alföldön, Cegléd-Birincsek lelőhelyen sikerült regisztrálni. Átlagon felüli, vagy speciális építészeti megoldások tehát a *Medium Regni* szigorúan vett területén kívül is előfordulnak. Ugyanígy, az előkelők temetkezésére utaló, megyénkben egyébként rendkívül ritka sírkövek nemcsak Visegrádon, vagy Vácon bukkannak fel, hanem Vácszentlászlón, vagy Pencen is.⁴²⁸

Lehetőségünk nyílik összehasonlítani egy, a *Medium Regni* periferiáján elhelyezkedő hatalmi centrum leletanyagát a korabeli falusias településekével. A váci Árpád-kori püspöki székhelyen feltárt emlékműanyag⁴²⁹ jelentőségét növeli, hogy (Ó)budáról, Pestről hasonló korú leletegyütteseket ilyen mennyiségben nem tettek közzé. A váci emlékműanyag is szinte kizárólag kerámiából tevődött össze, a fémanyag ugyanolyan ritkának bizonyult, mint a falusias településeken. A kerámia eszközkészlet azonban nem csak kronológiai jellegű következtetések megfogalmazására alkalmas. Ha az összetételét vizsgáljuk, a fazekak, kislefűk túlsúlya, és az egyéb kerámia csoportok alacsony számú jelenléte szintén a falusias arányokat mutatja. Egyetlen olyan tárgyegyüttes van, a grafitos edények köre, amelyek nem, vagy elenyésző számban jelennek meg a falvakban, és ez a hiány éppen inkább arra utal, hogy nem volt kisugárzása a centrumnak, csak a közvetlen közelében található településekre.⁴³⁰ Egy további nehezen magyarázható jelenséget is sikerült regisztrálni Vácon: a püspöki székhelyen az Árpád-kor folyamán elenyésző volt a cserépbográcsok száma. Feltételezhetjük, hogy itt már nem nyílt tere a szabad téri, nyílt tűzű főzésnek, ami falusias környezetben megszokott lehetett. Különbség mutatható ki továbbá az emlékműanyag mennyiségében: a váci püspöki székhely területén a megtelepedés jóval intenzívebb volt, mint egy egyszerű falusias településen. A hatalmi központ jelentősége abban is megmutatkozik, hogy a mai napig ugyanazon a helyen folyamatosan fennmaradt, míg a falusias telepek az Árpád-kor végéig mobilak voltak.

Adataink alapján egyelőre úgy tűnik, hogy a *Medium Regni* és a külsőbb területek falusias településeinek feltárt régészeti forrásanyag közti különbség nem, vagy nehezen mérhető. A Pesti-síkságon fekvő településrészletek egy kivétellel (Gyál 3 lelőhely) azonos helyet foglaltak el a településhierarchiában. A társadalmi elit, avagy a politikai hatalom egyértelmű jelenlétét nem lehet falusias településeinken igazolni. A társadalmi csoportok írott forrásokból ismert változatossága mintaterületünk régészeti adataiban nem jelent meg.⁴³¹ Falusias településeink leletegyüttesei minőségüket, összetételüket tekintve inkább közelítenek az ország teljes területén megszokott emlékműanyaghoz. A hatalmi központok, esetünkben Vác társadalmi összetétele és gazdasági potenciálja ugyanakkor a falvakétól eltérő kulturális környezetet

⁴²⁶ TARI 1995.

⁴²⁷ Árpád-kori templomokban kváderfalazatra vagy másodlagosan beépített faragott kövekre Vargha Mária közvetlen gyűjtése alapján a mai Pest megye tizennégy településén van adat (Alag, Báté, Bia, Budajenő, Galgamácsa, Hévízgyörk, Kemence, Kosd, Nagybörzsöny, Penc, Pomáz, Rád, Szob, Verseg). Itt is köszönöm Vargha Mária-nak, hogy az adatot felhasználhattam.

⁴²⁸ TARI 2000, 227–228.

⁴²⁹ RÁCZ 2016.

⁴³⁰ A Vác környéki lelőhelyeken kívül a már említett Gyál 3. lelőhelyről és Vecsés közigazgatási területének terepbejárásából származott egy, az Árpád-kor második felére keltezhető, grafitos anyagú fazékperem (RÁCZ–TARI 2011, 7. ábra 3).

⁴³¹ Az Árpád-kori érem- és kincsleletek érték szerinti kategorizálása sem tükrözi híven az írott forrásokból rekonstruálható társadalmi rendet (LASZLOVSKY 1991a, 52).

teremtett, amelyben az alap eszközkészlet mellett minőségi tárgyak is gyakrabban bukkantak fel. A politikai-gazdasági hatalom megnyilvánulási jeleit nem tömbszerűen, a *Medium Regni* területén sűrűsödve találjuk meg, hanem szórtan, szigetszerűen, az elit rezidenciáin, legyen az királyi udvarház, ispánsági központ, egyházi, világi magánbirtok vagy kolostor.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

7.1. KORSZAKOK ÉS FORDULÓPONTOK A PESTI-SÍKSÁG ÁRPÁD-KORI KERÁMIAMŰVESSÉGÉBEN

A 2. és 3. fejezetben elemzett kerámia eszközkészlet mennyisége révén reprezentatív mintának számít a Pesti-síkság Árpád-kori kerámiaművessége tekintetében. Több egykorú lelőhelyünk edényein is feltűntek olyan egységes formai jegyek, peremkiképzések, vagy éppen díszítésbeli sajátosságok, amelyek alapján meghatározhattuk tájegységünkön belül az egyes rövidebb korszakok általánosan jellemző fazéktípusait. Ahhoz, hogy a földrajzi tájegység kerámiaművességében az átalakulás, fejlődés alapvető momentumait meg tudjuk ragadni, mindvégig következetesen alkalmazott vizsgálati szempontrendszerre volt szükség a készítési technika, peremkiképzés, díszítések és formai jellemzők értékelésében. Csak az alapvizsgálatok révén lehet elvégezni a kerámialeletek bármilyen szempontú csoportosítását és értelmezését.

Az azonos időszakban használt lelőhelyek analóg edénysorozatai a tipológiai rendszerezés lehetőségét és szükségességét vetették fel. Árpád-kori tipokronológia készítéséhez azonban először a módszertani alapelveket kellett tisztázni, mert jelen pillanatban erre a korszakra vonatkozóan nincs egységes, mindenki által alkalmazott megközelítési rend. A formai és funkcionális csoportok hierarchikus felosztásához nagy segítséget nyújtottak a kora középkori, valamint a néprajzi anyagok rendszerezési kísérletei. Minden kerámia tipokronológiai rendszer alapkategóriája a típus, ami alatt adott területen egy bizonyos időszakban (esetünkben az Árpád-kori Pesti-síkságon), következetesen ismétlődő, egyértelmű formai jegyekkel előforduló edényeket értek. Az edény- és fazéktípusok sajátosságainak meghatározásával és változásainak nyomon követésével a Pesti-síkság Árpád-kori kerámiaművességét tágabb keretekbe, a Kárpát-medencében a vizsgált időszakban lezajló társadalmi-gazdasági folyamatokba ágyazhatjuk.

A 10. századi Maglód 1., Ecsér 6., Ecsér 7., Vecsés 67. lelőhelyek kerámiaanyagában, ugyan csak kis részarányban, de felbukkantak olyan archaikus elemek is, amelyek párhuzamai inkább a 9. században keresendők. Ezek jellemzően a kerámiakészítés technológiájában, a felületkezelési technikákban, elsősorban a díszítési eljárásokban jelentkeznek. Jelenlegi adataink alapján úgy tűnik, hogy az archaikus jegyek nem a betelepülő magyarság kerámiaművességének elemei voltak, hanem inkább a 9. századi helyi lakosság edénykészítési hagyományait tükrözik. A sződi és mogyoródi telepek emlékényaga a 9. századi alaplakosság jelenlétére utal.⁴³² A Pesti-síkság 10. századi falvainak előzményei visszavezethetők a 9. századra, a két évszázad emlékényagában nincs drasztikus törés, és ez a 9. századi lakosság honfoglalás utáni békés felülrétegzésére utal.

Az archaikus jegyek felbukkanása ellenére az M0-s autópálya-nyomvonal telepeinek vizsgálata során koraiként meghatározott kerámia leletegyüttesek nagy része a 10. századra keltezhető. Egy-két kivételtől eltekintve hiányoznak a pusztá kézzel formált edények, sütőharangokat, sütőtálat nem találtunk, ugyanakkor a legtöbb lelőhelyen jelen vannak a bordázott hengeres nyakú edények és a vöröses narancssárgára égő fazekak. Nyúlánk és zömök fazékformák – amennyire az anyag töredékességéből megállapítható –

⁴³² A kerámialeletek keltezési bizonytalansága szülte a korabeli települési anyagok 8–9., vagy 9–10., esetleg 9–11. századi, igen tág, és a honfoglalás tényével nem számoló kronológiai besorolásokat (TAKÁCS 2009). Takács Miklós tanulmányának összesítő táblázata nem, vagy csak kis mértékben tükrözi a valós, kiértékelt leletegyüttesekre alapozott keltezéseket, sokkal inkább magát a keltezési bizonytalanságokat jelzi, hiszen sokszor az ásatók maguk sem tudják eldönteni, hogyan keltezzék anyagaikat. Az így leolvasható végeredmény egyértelmű lakosságkontinuitást jelez. Ez nagyon fontos figyelmeztető jel, de nem mentesít bennünket az alól, hogy az alapkutatókat, anyagfeldolgozásokat elvégezzük.

egyaránt kedveltek voltak. Ez a változatosság arra utal, hogy nem számolhatunk olyan tömegtermeléssel, mint ami a 13. századi fehérre égő anyagú kerámiára, vagy a 14. századi szürke, redukált égetésű kerámia-csoportra jellemző, és ami a fazekak egységesedését eredményezte. A kora Árpád-korban nem lehetett egyértelmű fazéktípusokat elkülöníteni. Valójában ekkor még csak edény alapformákról beszélhetünk, és ennek megfelelően különültek el egymástól a gömbös testű fazekak, a vállban, vagy hasban hangsúlyozott formák, és a hordószerű fazekak. A kislemezű fazekak ugyanezekbe a formai csoportokba sorolhatóak be. Csak a vöröses narancssárgára égő fazekakat értékelhetjük típusként, mert esetükben érvényesül következetesen a nyersanyag, peremkiképzés és forma egysége. Sajnálatos módon kevés volt a biztosan 11. századra keltezhető leletgyűjtések száma a vizsgálat alá vont mintában. Ennek következtében nem lehetett kimutatni markáns különbségeket a megelőző évszázadhoz képest. Sőt, sokkal inkább a hasonlóságok voltak szembevetőek, mindenekelőtt a fazekak formai gazdagsága.

A fazekak dominanciájának hangsúlyozása mellett érdemes szót ejteni a települési anyagban egyre gyakrabban felbukkanó bordázott és bordázatlan hengeres nyakú edényekről. Ugyanolyan technológiai ismeretekkel, ugyanolyan nyersanyagból készültek, mint a korabeli fazekak, jól beleilleszkednek a korszak kerámiaművességébe. Kárpát-medencei kialakulásukat e szoros kötődések miatt nagyon valószínűnek tartom. Nincs meggyőző adatunk olyan előképről, mely alapján a magyarok keletről hozott hagyatékának határozhatnánk meg. Előkerülési körülményeik, formai sokszínűségük egyaránt arra utal, hogy multifunkcionális termékek voltak. Keltezésük a 11. századra is kiterjeszhető. Ugyanakkor a másik sokat vitatott keltezésű edénycsoport, a bográcsok egyes típusai a Pesti-síkságon már a 10. században megjelenhettek.

A 12. század a Pesti-síkság edényművességben enyhe mennyiségi változást hozott. A leletanyag mennyiségi növekedése azonban a települési objektumok számának növekedésével magyarázható, az egyes háztartások eszközkészlete nem bővült látványosan. Megindult ugyanakkor egy újfajta differenciálódás és ez a bográcsok jelentőségének növekedésében nyilvánult meg. A fémüstöt utánzó típus mellett már ekkor felbukkannak a fehérre égő nyersanyagú, fazékszerű bográcsok első példányai is. Ez azt is jelzi, hogy az egyszerű háziipari termelésben apró változások álltak be. Ekkor jelennek meg és válnak jellemzővé egyszerre több lelőhelyen is az első ténylegesen típusnak nevezhető fazéksorozatok, például a tagolt peremű, széles szájú, hangsúlyozott vállú, felső harmadában párhuzamos bekarcolásokkal díszített edények. A következetesen visszatérő formai azonosság, standardizálódás a fazekasmesterek egyre erősebb szakosodását jelzi. A 12. században azonban még az edények nyersanyaga jellemzően lokális eredetű, vagyis az egyes településeken élők a hozzájuk közel eső agyaggyerő helyeket aknázták ki. A 13. században az azonos típusba sorolható edények már nyersanyagukban is megegyeznek, ami már jóval tudatosabb, tervezettebb termelésre utal.

A fehérre égő anyagú kerámia a 13. század jellegzetes produktuma, a Pesti-síkság pedig az edénycsoport elterjedési területének központi része. A 13. században itt a korábbi vörös és barna edények rovására túlsúlyra jut ez a formavilágában, nyersanyagában és edénytípusaiban is rendkívül következetes, egységes edénycsoport. A mennyiségi növekedés jelentős: egy-egy lelőhely kerámiaanyaga a korábbi korszakokénak többszöröse, adott esetben öt-hatszorosa. Az edénytípusok skálája kibővül: megszorodnak a palackok, a fazékszerű bográcsok, megjelennek a csészék, majd idővel a kancsók és korsók. A fazekakon a bekarcolt csigavonal az egyetlen dísz, a palackokon, kancsókban a sávosan felvitt vörös földfesték. Ezek a termékek már tényleges fazekasműhelyekben készültek olyan mesterek kezén, akiknek elsődleges megélhetési forrása már a szakosodott termelés volt. Ez a speciális nyersanyagú termék az anyagvizsgálatok alapján viszont nem helyi fazekasok műve, hanem kereskedelem révén került a Pesti-síkságra. Nincs okunk kételkedni ugyanakkor abban, hogy a szintén markáns jegyekkel jellemezhető, vörösre-barnára égő anyagú fazekak, például a megvastagodó, legömbölyített peremű, vállán sekély hullámvonallal díszített típus szintén szakosodott műhelyben készült. A 13. századi műhelykörzetek azonosítása és a termelési-elosztási hálózat feltérképezése azonban csak további nagy mennyiségű anyagközlések után lesz lehetséges. A műhelykör-

zetek 12. századi léte egyelőre nem bizonyítható. A 13. századi edénművességet átmenetként értékeljük a szakosodott kézműipar felé, melynek jellegzetes termékei a 14. században mintaterületünkön sajnos csak kis mennyiségben feltűnő gyorskorongolt szürke fazekak.

7.2. ÁRPÁD-KORI VEREMHÁZ TÍPUSOK A PESTI-SÍKSÁGON

A földbe mélyített, oszlopszerkezetes lakóépítmények – bár megannyi variációt dokumentálunk ásatásainkon – azonos elvek alapján épültek az Árpád-korban. Jogosan vethető fel a kérdés, hogy érdemes-e tipologizálni a lényegükben egymással azonos építményeket, és ha igen, milyen ismérvek alapján? A kronológiai alapú értékelés rámutatott arra, hogy a lakógödrök alaprajzi elrendezése, mérete, tájolása, a tüzelőberendezések, vagy a felmenő szerkezetet tartó oszlopok kiosztási rendje sajátos utat jártak be régióinkban a 10–13. században. Az egyes részegységek kialakítása, vagy technikai megoldások alkalmazása azonban nem véletlenszerű, hanem következetes a rövidebb korszakokon belül, ezért is volt lehetséges felvázolni az átalakulási tendenciákat. A lakóépítmények kialakulásának és változásainak összetett folyamatát nem tudja érzékeltetni egy olyan csoportosítás, mely csak néhány kiragadott szempontot (mélység, tüzelőberendezés, bejárat helye, stb.) vesz figyelembe az osztályozáshoz. Megfelelő adatmennyiség esetén a veremházak részegységeinek aprólékos vizsgálata⁴³³ és az összes jellemző sajátossága (mindenekelőtt az anyag – szerkezet – forma szempontjai) együttes figyelembe vétele révén alkothatunk olyan típusokat, melyek a változó szempontú csoportosításokon túlmutatnak, térben és időben is elkülöníthetőek és tájegység specifikusak.

Pest megye területén az Árpád-korban két alapvető veremház típus terjedt el, számtalan variációban. Az első típus esetében a lakógödör középtengelyében találjuk a tetőszerkezetet hordó ágasok oszlophelyeit. A lakógödör alakja a kora Árpád-korban inkább négyzetes, később téglalap. Általában a két rövidebb oldalfal mellett elhelyezett oszloppár tartotta a szelemengerendát, de esetenként a ház közepére ásott harmadikkal is megerősítették az alátámasztást. Ennél a típusnál a nyeregtető a földre támaszkodott. A második veremház típusnál az oromfalakon kívül már az egyik oldalfal is a földfelszín fölé emelkedett. Erre a középtengelyen elhelyezett oszlopokon kívül az egyik hosszanti oldalfal mentén felbukkanó oszlopsor nyomai utalnak. Ezek a beásások méretük és mélységük alapján is nehezebb szerkezet viselésére voltak hivatottak, mint egy egyszerű deszkabélés megtartása. A második veremház típus több különböző lelőhelyen egyszerre jelent meg, ugyanabban a periódusban.

Takács Miklós és Balassa M. Iván anyaggyűjtése szerint is a veremházak kora Árpád-kori alaprajzi változatosságát a 12. századtól egy egységesedési folyamat váltja fel.⁴³⁴ Az M0-s feltárások veremházainak vizsgálata azt mutatja, hogy régióinkban a négyzetes, vagy téglalap alaprajzú, rövidebb oldalain egy-egy ágasfás, kemencével (az Árpád-kor közepétől kürtővel is) ellátott, a tetővel a földre támaszkodó veremház előzményei az ország központi területein a 10. században is megvoltak, sőt ez volt az uralkodó típus. Használatát a 12. századtól egészíti ki nagyobb mértékben a falaival földfelszínre emelkedő, nagyobb belméretű, szintén oszlopszerkezetes veremház típus, melynek előzményei ugyanúgy megtalálhatóak szórványosan a kora Árpád-korban. A két ágasfás-szelemenés tetőépítési mód mindvégig megmarad, például

⁴³³ Több kutató is felhívta a figyelmet arra, hogy Méri István közlései (MÉRI 1952; MÉRI 1964; MÉRI 1970) nyomán a szakmai köztudatban kialakult egy veremház modell, egy olyan alaptípus, melyre kényelmesen lehet hivatkozni az újonnan előkerülő építmények bemutatása során, kiváltva ezzel a részletes leírást, ami az apró, de lényeges különbségek megismerésének lehetőségétől foszt meg (BALASSA 1985, 46; TAKÁCS 2001, 31).

⁴³⁴ Takács Miklós korábbi megállapítását (TAKÁCS 2001, 36–37) ismétli meg, mikor elsősorban a ménfőcsanak-szeles-dűlői és a kánai veremházakat összesítő ábrákra alapozva kifejti nézetét (TAKÁCS 2010, 5–8). Ugyanitt utal az ettől eltérő tendenciák lehetőségére is. Jóval szórványosabb adatokra építve ugyanezt feltételezte Balassa M. Iván is (BALASSA 1985, 66–67.), nézeteit Kovalovszki Júlia bírálta (BARABÁS ET AL. 1988, 252).

Vecsés 67. lelőhelyen, a 12–13. századi leletekkel keltezhető Vecsés 36. lelőhelyen, vagy a 13–14. század fordulójára keltezhető Nagytarcsa-Millennium utcai lelőhelyen, de az Árpád-kor közepétől általánosan jellemzővé válik a bonyolultabb tetőszerkezeti megoldás. Egyedi esetekben, például Üllő 1. lelőhely 63. házánál feltételezhetjük, hogy mind a négy fal a földfelszínre emelkedett. Vecsés 67. lelőhely 1301. objektumában az elégtelen értelmezhető adat miatt egyaránt sejthetünk veremházat, vagy süllyesztett padlójú, de ismeretlen falszerkezetű, falas házat.⁴³⁵ 13. századi lakóépítményeinket nem sorolhatjuk típusba a következetesen előforduló, egységes jellemzők hiánya miatt. A változatos kivitelű házak ugyanakkor arra utalnak, hogy az Árpád-kor végén a veremház-építészetet nem az egységesedés, hanem a kísérletezés, az újabb és újabb megoldások bevezetése jellemzi, akár egy településen belül is, és hogy a hagyományos veremház típusok ekkorra kezdenek idejétmúlttá válni. Az Árpád-korban többnyire stagnáló lakáskultúrát a 13–14. századi gazdasági-társadalmi változások hozzák mozgásba és nemsokára a lakóházak számtalan típusával találkozunk,⁴³⁶ majd a néprajztudomány által vizsgált 18–20. században nem csak regionális, de mikrotáji különbségek is kimutathatóak a lakóépítmények fejlődési útjában.

A veremház nyilvánvalóan azért örvendett ekkora népszerűségnek, mert egyszerűen és – mai szóhasználatnál élve – költséghatékonyan megépíthető volt. A társadalomnak voltak olyan csoportjai, melyek nem igényelték, vagy nem tudták megengedni maguknak az összetettebb konstrukciókat, és még az Árpád-kor végén is a legegyszerűbb, háziipari körülmények közt kivitelezhető házmodellt építették meg. Ugyanekkor, a társadalom más csoportjai, és különösen a hatalmi központok közvetlen környezetében élők, a kő és fa épületek sorát hozták létre.⁴³⁷ A bonyolultabb építmények technológiája nyilván ismert volt, ezért fordulhattak elő többosztatú, változatos falszerkezetű földfelszíni, vagy éppen deszkával bélelt földfalú, földbe mélyített építmények már az Árpád-kor első felében is. Újabb és újabb technológiák kifejlesztéséről, és ilyen értelemben vett fejlődésről valószínűleg nem beszélhetünk.⁴³⁸ A fagerendák megmunkálásának, ácsolatának és más természetes anyagokkal való kombinációjának számtalan variációja ismert volt már a neolitikum óta,⁴³⁹ egy adott kor és régió épületeinek formavilágát tehát a természetföldrajzi adottságok mellett alapvetően az építkezők szociális helyzete és a gazdasági konjunktúra határozta meg. A veremházakat természetesen nem lehet direkt összekapcsolni a társadalom valamely rétegével, a szűk elitet leszámítva bárki lakhatott ilyenben.⁴⁴⁰ A rendelkezésre álló kevés adat miatt nem tudjuk felmérni, hogy arányaiban a társadalom mekkora hányada élt földfelszíni építményekben, és mekkora hányada veremházakban.

7.3. AZ ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSI FORMÁKAT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

Az emberi léttér jellegét és minőségét meghatározó tényezők között elsősorban a természetföldrajzi adottságokat szokták említeni. A térszín sajátosságai, az árterek és szárazulatok viszonya, a vízfolyások, erdők elhelyezkedése, vagy az uralkodó szélirány olyan körülményeket, erőforrásokat jelentettek, amelyek

⁴³⁵ P. A. Rappoport (RAPPOORT 1975) adataira hivatkozva Fodor István több sekély gödrű Kárpát-medencei ház esetében borona-, vagy gerendaszerkezetű falakat feltételezett, különösen az ágasfa nélküli, bélelt falú épületeknél (FODOR 1989, 31–35).

⁴³⁶ PÁLÓCZI 2001, 226–250.

⁴³⁷ MESTERHÁZY 1991; MESTERHÁZY 2001.

⁴³⁸ Az alapvetően újkori viszonyok ismeretéből eredő, néprajzi szintézisek evolucionista szemléletét Bóna István erős kritikával kezelte (BÓNA 1988, 404). Fejlődéstörténet felvázolásával nem is nagyon kísérleteztek régészek, de tudatosan követték a veremházak megannyi variációjának felbukkanását. Takács Miklós egyik cikkének címe pont ezt a rendkívüli változatosságot volt hivatva érzékeltetni (TAKÁCS 2002).

⁴³⁹ HOFFMANN 1992.

⁴⁴⁰ A régészeti emlékekből ítélve az általunk vizsgált Árpád-kori falusias települések lakóinak anyagi lehetőségei azonos színvonalon mozoghattak. A veremház építészeti önmagában nem utal egy bizonyos társadalmi vagy gazdasági csoportra, ezért nem is tanácsos összefoglalóan köznépi építészetnek nevezni.

alapvetően meghatározták a megtelepülés helyét és módját.⁴⁴¹ Az Árpád-kori települések életét nagyban befolyásolta az is, hogy királyi, egyházi, vagy világi birtokon jöttek-e létre, valamint az, hogy az ország melyik részén helyezkedtek el, központi vagy marginális helyzetben, és az erőforrásoktól, utaktól milyen távolságban feküdtek. A természetföldrajzi adottságok, a meglévő birtok-, település- és úthálózat mellett létezhetek olyan egyéni preferenciák, mint például egy földbirtokos telepítési szempontjai, melyekről részletesebb tájékoztatást nem adhatnak a forrásaink. A Kárpát-medence változatos tájegységein a természetföldrajzi adottságokon és gazdasági feltételrendszeren túl az etnikai különbségek és eltérő kulturális hagyományok is markáns regionális különbségeket eredményezhettek a települési formák kialakításában, de ezek tisztázása még számtalan kutatást igényel.

Az Árpád-kori gazdaságra a vad, talajváltó gazdálkodás, a társadalomra a mobilitás, a lakóépítményekre a gyakori megújítás, a települési formákra a morfológiai változatosság jellemző. Feltárásaink során pusztítás nyomait egyik lelőhelyen sem regisztráltuk, az emberek elsősorban a sajátos gazdasági-társadalmi berendezkedés miatt változtatták a lakhelyüket. A természetföldrajzi környezet kínálta lehetőségek és az egyéni preferenciák akár ideiglenes házcsoportokat, házsorokat is létrehozhattak, de ezek rövid időn belül fel is oszolhattak, hogy aztán máshol, más formációban jelenjenek meg. A falu nem korlátozódott egyetlen agglomerációs zónára, hanem kiterjedt a határ meghódított, magányos házakkal tarkított részeire is.⁴⁴²

Az Árpád-korban még bőven volt terjeszkedési lehetőség a faluhatárokon belül. Az új termőterületek művelésbe vonása, vagy mai fogalmakkal élve a kultúrtáj kialakítása, a környezet átalakítása elemi érdekében állt a jelentős demográfiai növekedést mutató paraszti társadalomnak. A friss szántók feltörése kirajzással járt együtt, megannyi új telep alapítását eredményezte.⁴⁴³ A nagyobb birtoktestek aprózódása szintén kedvezett az új településcsírák létrejöttének, míg az eredetileg kiterjedt faluhatár több apró egysegre tagolódott.⁴⁴⁴ A kisebb birtoktesteket, gazdasági építményeket nem feltétlenül lakták, és legnagyobb részük korán elsovadt, vagy egy másikkal egybeolvadt.

Az Árpád-kori telepjelenségek látszólagos kontroll nélküli burjánzása valójában a mezőgazdasági termelői rendnek alávetett települési struktúrát tükröz. Az agrártermelésben ekkor még nem alakult ki szabályozott rendszer, és a szántók gyors kimerülése szükségszerűen vonta magával a művelt földterületek cseréjét és a települések költözését.⁴⁴⁵ A történeti kutatás tulajdonképpen már az erre vonatkozó régészeti adatok ismertté válása előtt rekonstruálta a „költöző falu” kategóriával leírt települési rendet, amely mintegy átmenetet képezett a feltételezett honfoglalás előtti nyári és téli szállásváltó településmód és az azt követő állandó megtelepedettség között.⁴⁴⁶ A könnyű szerkezetes építmények mozgatása a frissen művelés alá vont földterületek elhelyezkedéséhez igazodott.⁴⁴⁷ A szabályozott talajváltó gazdálkodás megjelenését

⁴⁴¹ SZABÓ 1969, 121–126.

⁴⁴² Természetesen vannak olyan Árpád-kori ásatási adatok, melyek igazolják, hogy az agglomerációs zóna elérhetett olyan házsűrűséget és megtelepedési intenzitást, hogy az már egyértelműen falumagnak nevezhető. Ilyenek például az általunk vizsgált régióhoz közel eső területeken Kána vagy Jászfényszaru-Szőlők-alja lelőhelyek (TEREI 2010; BÍRÓ 2015). E koncentrált struktúrákban, ha a házak valamilyen rendezési elv szerint szabályos térformákat rajzolnak ki, utcát is rekonstruálhatunk, bár erre ilyen korai időszakban alig van példa, és az is bizonytalan (BÍRÓ 2015, 163). A házak soros elrendezése ugyanakkor nem számít ritkaságnak (JANKOVICH–SZATMÁRI 2013, 203–204).

⁴⁴³ A határ telkesítése a történeti, helynévi, sőt néprajzi adatokban is jól nyomon követhető gazdasági folyamat volt, amely magával vonta az újabb, önálló településcsírák létrejöttét (MAKKAI 1957; MAJOR 1960; FÖLDES 1983).

⁴⁴⁴ SZABÓ 1966, 148–149.

⁴⁴⁵ SZABÓ 1966, 30–31; LASZLOVSZKY 2008, 67–68.

⁴⁴⁶ Földes László az Árpád-kori okleveles forrásokban megjelenő „telek” szavunk többrétű jelentéstartalmainak feloldásával világított rá erre a sajátos települési-művelési rendszerre (FÖLDES 1983, 338–339).

⁴⁴⁷ A házak költöztetése a 13. századtól már írott forrásokból is ismert jelenség (KUBINYI 1984, 222; TARI 2001, 160–161).

megelőző mezőgazdasági termelői rend, a lakóépítmények közelében tartott állatállomány⁴⁴⁸ nem rendezett faluképet, hanem sokkal inkább szórt szerkezetet eredményezett. A feltárásokkal azonosított szórványos telepnyomok egymáshoz való viszonyát, esetleges koncentrálódását az egykori történeti és gazdaságföldrajzi kontextus szabta meg, és elhelyezkedésükben elvileg bármilyen variációs lehetőség elképzelhető.⁴⁴⁹ A szórt telepnyomok, vagyis a háztartások (családok) összessége egy meghatározott területen belül ugyanakkor egy falut, faluközösséget alkotott.

Míg az Árpád-kori mezőgazdasági termelői rendszer mobil közösségeket és sajátos dinamikájú, rendkívül változatos, de alapvetően szórt települési formákat eredményezett, addig a 13–14. században már számos tényező hatott a stabil, szabályos telekszerkezettel jellemezhető falvak kialakulásának irányába.⁴⁵⁰ A legfontosabbak között a társadalmi változásokat (a jogilag egységes jobbágyosztály megjelenését) és a mezőgazdasági technikai újításokat (a talajfordító eke és a szabályozott talajváltó művelési rendszer meghonosodását) említhetjük. Az állandó telek kialakulásával, a háztartások helyhez kötésével jelentek meg az utcák, házsorok, és ekkor váltak időállóvá a lakóépítmények építőanyagai is. Az agrártechnikai fejlődéssel párhuzamosan, a 13. században egy másik lényeges folyamat is lejátszódott: ugrásszerűen megnőtt a templomok száma és a rögzülő települések hálózata stabil plébániahálózattal egészült ki. A templom lett a szabályos szerkezetű falu központi építménye. A vecsési és dabasi települések szerkezeti átalakulása és térbeli újrendeződése⁴⁵¹ jól tükrözi ezeket az általános érvényű átalakulási folyamatokat. Ugyancsak a központosuló folyamatot gyorsítja az egyre erősebb kézművesipari szakosodás, a piacra termelés. A települések a lakosság növekedésével, a megtelepedésre alkalmas területek meghódításával, a faluhatárok rögzülésével, illetve esetenként a plébániatemplom felépítésével nyertek egyre határozottabb körvonalat. A régészet nyelvén: az Árpád-kori lelőhelycsoportokban a 12–13. századra kristályosodtak ki azok az intenzívebb megtelepedéssel, házak csoportjával jellemezhető gócpontok, amelyek a későbbi, stabil falvak magjává válhattak. A magyar településtörténet szervesen illeszkedett a tágabb, európai keretekbe. A szabálytalan, szórt telepszerkezet, a lakóépítmények, települések költözése és a 13. századi nukleáció nem egy, az európai kultúrkörbe későn beilleszkedő, nomád vagy félnomád közösség archaikus települési struktúrája, hanem a korban általános, de régióként különböző okokra és fejlődési fázisokra visszavezethető jelenség.⁴⁵²

Nem tudjuk még pontosan felmérni, hogy a tatárjárás milyen hatással volt a korabeli települési struktúrák átalakulására. A nagy felületű feltárások révén napvilágra kerülő pusztítás nyomai, illetve a fémkereső műszer intenzív használatával sokasodó tatárjárás kori kincsleletek⁴⁵³ azt jelzik, hogy az eseményt nem szabad figyelmen kívül hagynunk a településtörténeti folyamatok mérlegelése során. A mongol invázió váratlanul érkező traumaként érte az országot, emberi életek és javak jelentős pusztításával járt, de távolról sem bizonyult végzetesnek. Gyakran hangsúlyozott körülmény, hogy ez az esemény felgyorsította a települések pusztasodását és a településintegrációs folyamatokat. Több tekintetben is korszakhatárnak

⁴⁴⁸ LASZLOVSZKY 1982.

⁴⁴⁹ Igen jellemző példaként említhető ebben a vonatkozásban Margit szentté avatási jegyzőkönyvének egyik adata az 1270-es évekből. Arra a kérdésre, hogy kik voltak szomszédjai a házában lejátszódott csodás esemény idején, Tárnoki Miklós azt felelte, hogy nem voltak közeli szomszédjai. Majd amikor megkérdezték tőle, hogy szerinte milyen távolságra becsülhető a legközelebbi szomszédja, azt válaszolta, hogy egy nyíllövésnyire (LASZLOVSZKY 2011, 116). Ez természetesen nem azt jelenti, hogy minden Árpád-kori háztartást magányosnak kell elképzelnünk, de léteztek térben elkülönülő gazdálkodó egységek, családok, amelyek ugyanakkor a nagyobb közösség részeit képezték, hiszen idézett esetünkben is feltételezik, hogy Tárnoki Miklósnak voltak szomszédjai.

⁴⁵⁰ BELÉNYESY 1960a; SZÜCS 1981; MÜLLER 2014.

⁴⁵¹ RÁCZ–TARI 2011, 55–59; RÁCZ 2013a, 45.

⁴⁵² FELGENHAUER–SCHMIEDT 2009, 75–76, 80; SCHREG 2005, 91–92; SCHREG 2006; SCHREG 2012, 261 (további irodalommal).

⁴⁵³ A TATÁRJÁRÁS 2007; CARMEN MISERABILE 2014.

tekinthetjük. Hatása alatt a király radikálisan újraértékelte belső politikáját, az elpusztított területekre kunokat telepített, amivel megváltoztatta az Alföld etnikai képét és részben gazdasági berendezkedését is. Közvetve hatással volt a társadalmi átalakulási folyamatokra is.

A szaknyelv leggyakrabban használt, középkori településekre vonatkozó elemeinek közelebbi vizsgálata arra int bennünket, hogy óvatosan bánjunk a történeti, gazdasági, demográfiai jellegű jelentéstartal-makkal terhelt terminusok használatával, amikor az ásatásainkat értékeljük. A régészeti adatok és történeti források alapos mérlegelése, a telep- és temető kutatás adatainak együttes ismerete és logikusan felépített érvrendszer nélkül alkalmazott terminológia jelen pillanatban sokszor önkényesnek tűnik.⁴⁵⁴ A régészeti kutatásnak olyan terminológiát kell alkalmaznia, ami a régészeti jelenségeket írja le. Egy magányos lakó-építmény nem feltétlenül volt elkülönülő települési egység, önálló gazdasági tevékenységet folytató tanya. A régészeti anyagban megjelenő szórt telepnymok a nomadizálás semmilyen bizonyítékát nem hordoz-zák, ezért szállásként való értelmezésük prekonceptió. Egy házcsoport még nem feltétlenül falu, és sokszor nem is falumag.⁴⁵⁵ A szórt, illetve a koncentrált struktúrák meghatározásán túlmenően csak akkor pontosíthatunk, ha álláspontunkat további érvekkel, esetleg vonatkozó írott forrásokkal is alá tudjuk támasztani. Nehéz megvonni a határvonalat tanya és falu közt, avagy nehéz lehatárolni azt a települési egységet, amely már önálló település lehetett. Az Árpád-kori falvak valójában tanyák csoportjaiból tevődtek össze, de míg az egyes háztartások folyamatosan születtek, pusztultak, költöztek és újraépültek, addig maga a falu idő-beli és térbeli kiterjedése jóval stabilabb volt, akár évszázadokig is tartott. Az Árpád-kori törvényhozás a magányos, szórványos háztartásokat nyilvánvalóan a nagyobb egység, a falu részeként értelmezte. Szük-ségszerű tehát, hogy a falu régészeti alapú meghatározása a szórt telepeket is integrálja.

Az Árpád-kor végén az emberi közösségek szűkebb területre koncentrálódása, ennek az agglomerációs zónának (falunak) szabályos, vagyis többé-kevésbé tervezett belső felosztása nyilvánvalóan újradefiniálta a faluközösséget, az emberi kapcsolatokat is. A társadalmi alá- és fölérendeltségi viszonyok a település belső képében is megjelentek és a 13., de különösen a 14. századtól, a föld birtokjogának változásai és az egységes jobbágyság kialakulása után látványos kifejeződésre juthattak. A templom és vele együtt a vallási gyakorlat, mint a település formálódását meghatározó tényező ugyanakkor jól mutatja, hogy a középkori közösséget nem csak a környezeti, vagy termelői-gazdasági viszonyok, hanem az ideológiai-kulturális hatások egyaránt kondicionálták.

⁴⁵⁴ Példaként említhető Oláh Irmának a Kovács László (KOVÁCS 2013) és a Jankovich Bésán Dénes – Szatmári Imre szerzőpáros (JANKOVICH–SZATMÁRI 2013, 637–644) kategóriáit kritika nélkül átvéve, az eredeti elgondolásokat is leegyszerűsítő, látszólag egyértelmű csoportokat teremtő, de ásatási adatokkal kellőképpen nem megerősített, egyetlen megye szakirodalmi adataiból építkező áttekintése (OLÁH 2018).

⁴⁵⁵ Dobozon, Veresegyház-Ivacson, vagy Esztergom-Szentgyörgymezőn már a kora Árpád-korban sikerült stabil megtelepedésre utaló, koncentrált települési struktúrákat megfigyelni. Ezek a telepnymok, házhelyek azonban csak részei lehettek az egykori teljes falunak. A kronológiai értékelések alapján a feltárt házak sem voltak mind egyidejűleg használatban (KOVALOVSKI 1975, 222; MESTERHÁZY 1983, 153–155; LÁZÁR 1998, 76).

8. IRODALOM

- A TATÁRJÁRÁS 2007: *A tatárjárás 1241–42. Kiállítási katalógus*. Szerk.: Ritoók Á. – Garam É. Budapest 2007.
- ALMÁSI 1994: Almási T.: Kézművesek. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Szerk.: Kristó Gy. – Engel P. – Makk F. Budapest 1994, 349–350.
- ANTONIC–RÁCZ 2017: Antonić, N. – Rác, T. Á.: Selected medieval finds from site Kobilić 1 in Turropolje. In: *Srednjovjekovna naselja u svjetlu arheoloških izvora (Mediaeval settlements in the light of archaeological sources)*. Eds.: Sekelj Ivančan, T. – Tkalčec, T. – Krznar, S. – Belaj, J. Zagreb 2017, 255–277.
- BAKAY 1978: Bakay K.: *Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén (Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung)*. Studia Comitatus 6. Szentendre 1978.
- BAKAY 1989: Bakay K.: *Feltárul a múlt? A múlt jövője*. Budapest 1989.
- BALASSA 1985: Balassa M. I.: *A parasztház évszázadai. A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlatja*. Békéscsaba 1985.
- BALASSA 1989: Balassa M. I.: A Kárpát-medence északkeleti térsége lakóházfejlődéséről (Zur Entwicklung des Wohnhauses in der nordöstlichen Region des Karpatenbeckens). In: *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*. Szerk.: Cseri M. – Balassa M. I. – Viga Gy. Miskolc–Szentendre 1989, 63–84.
- BALASSA 1997: Balassa M. I.: Ház, tüzelő, ól. In: *Honfoglalás és néprajz*. Szerk.: Kovács L. – Paládi-Kovács A. Budapest 1997, 185–189.
- BANNER 1911: Banner J.: A békési magyarság népi építkezése. *Néprajzi Értesítő* 12 (1911) 129–143.
- BARABÁS ET AL. 1988: Barabás J. – Fodor I. – Kovalovszki J. – Balassa M. I.: Vita a magyar lakóház középkori történetéről. *Ethnographia* 99:2 (1988) 246–259.
- BARABÁS–GILYÉN 1987: Barabás J. – Gilyén N.: *Magyar népi építészet*. Budapest 1987.
- BATIZI 2004: Batizi Z.: Üllő, 10. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2002 (Archaeological Investigations in Hungary 2002)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 287.
- BATIZI–TARI 2004: Batizi Z. – Tari E.: Üllő, 2. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2002 (Archaeological Investigations in Hungary 2002)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 285.
- BATIZI–TARI 2004a: Batizi Z. – Tari E.: Üllő, 7. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2002 (Archaeological Investigations in Hungary 2002)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 287.
- BÁLINT 1939: Bálint A.: A mezőkovácsházi középkori település emlékei. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 15 (1939) 146–160.
- BÁLINT 1960: Bálint A.: Esztergom-Szentkirály. *Régészeti Füzetek. Ser. I.* 13 (1960) 106.
- BÁLINT 1990: Bálint, Cs.: Über einige Tonkessel aus der Umgebung von Šarkel. In: *Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und Ihrer Varianten*. Varia Archaeologica Hungarica 3. Hrsg.: Bálint, Cs. Budapest 1990, 9–21.
- BÁLINT 1991: Bálint, Cs.: *Die Spätawarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád)*. Varia Archaeologica Hungarica 4. Budapest 1991.
- BÁLINT 2004: Bálint Cs.: A Mediterráneum és a Kárpát-medence kapcsolatai a kora középkori régészet szemszögéből. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Monumenta Historica Budapestinensia XIV. Szerk.: Erdei G. – Nagy B. Budapest 2004, 37–41.
- BÁLINT ET AL. 2003: Bálint M. – Laszlovsky J. – Romhányi B. – Sabján T. – Takács M.: Középkori falvak és határuk. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. Szerk.: Visy Zs. Budapest 2003, 383–388.

- BÁRDI 2014: Bárdi B.: 14. századi asztali kerámia Visegrád–Duna-parti út 1. lelőhelyről (Fourteenth-century Table Ceramics from 1 Duna-parti Street at Visegrád). In: *A múltnak kútja. Fiatalközépkor régészek V. konferenciájának tanulmánykötete (The Fountain of the Past. Study Volume of the Fifth Annual Conference of Young Medieval Archaeologists)*. Szerk.: Rác T. Á. Szentendre 2014, 25–34, 361–365, 447.
- BÁRTFAI 1938: Bártfai Sz. L.: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Budapest 1938.
- BÁTKY 1930: Bátky Zs.: Magyar tűzhelyek és háztípusok. *Néprajzi Értesítő* 22 (1930) 113–137.
- BELÉNYESY 1948: Belényesy M.: *Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez. A „telek” és a magyar tanya középkori gyökerei*. PPTÉ BTK Bölcsészettudományi Értekezések 12. Budapest 1948.
- BELÉNYESY 1960: Belényesy, M.: La culture permanente et l'évolution du système biennal et triennal en Hongrie médiévale. *Ergon* 2 (1960) 311–326.
- BELÉNYESY 1960a: Belényesy M.: A permanens egymezős földhasználat és a két- és háromnyomásos rendszer kialakulása Magyarországon a középkorban. *Ethnographia* 71 (1960) 81–106.
- BENCZE 1999: Bencze Z.: Beszámoló a Rákospalota–Újmajor területén 1995–1997 között folytatott régészeti feltárások középkori eredményeiről (Bericht über die Mittelalterlichen Ergebnisse der Archäologischen Ausgrabungen durchgeführt 1995–1997 auf dem Gebiet Rákospalota–Újmajor). In: *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója (Ausgrabung und Rekonstruktion eines Grubenhouses aus der Árpádenzeit)*. Monumenta Historica Budapestinensia 10. Szerk.: Bencze Z. – Gyulai F. – Sabján T. – Takács M. Budapest 1999, 9–72.
- BENKŐ 1980: Benkő E.: A középkori Nyársapát. Bálint Alajos ásatásai a nyársapáti Templomparton (Das Mittelalterliche Dorf Nyársapát). In: *Régészeti tanulmányok Pest megyéből*. Studia Comitatus 9. Szerk.: Ikvai N. Szentendre 1980, 315–424.
- BENKŐ–UGHY 1984: Benkő E. – Ughy I.: *Székelykeresztúri kályhacsempék*. Bukarest 1984.
- BERESFORD 1954: Beresford, M. W.: *The Lost Villages of England*. London 1954.
- BERESFORD–HURST 1990: Beresford, M. W. – Hurst, J. G.: *Wharram Percy: Deserted Medieval Village*. London 1990.
- BICZÓ 2006: Biczó P.: Árpád-kori házrészlet Bátmonostorról. In: *A fénylő középkor. Tanulmányok Kovalovszki Júlia tiszteletére*. Szerk.: Fodor I. – Szatmári I. Budapest–Békéscsaba 2006, 43–54.
- BÍRÓ 2014: Bíró Gy.: Többrétegű Árpád-kori település Jászfényszaru–Szőlők-alján (Multi-layered Árpád Age Settlement at Jászfényszaru–Szőlők-alja). In: *A múltnak kútja. Fiatalközépkor régészek V. konferenciájának tanulmánykötete (The Fountain of the Past. Study Volume of the Fifth Annual Conference of Young Medieval Archaeologists)*. Szerk.: Rác T. Á. Szentendre 2014, 113–131, 385–397, 454.
- BÍRÓ 2015: Bíró Gy.: Árpád-kori településrészlet házai és településszerkezete Jászfényszaru határában (The Buildings and Settlement Layout of the Árpadian Age Settlement Excavated at Jászfényszaru–Szőlők alja). *Archaeologiai Értesítő* 140 (2015) 149–176.
- BOGÁCSI ET AL. 2008: Bogácsi-Szabó E. – Csányi B. – Tömöry Gy. – Blazsó P. – Csósz A. – Kiss D. – Langó P. – Köhler K. – Raskó I.: Archeogenetikai vizsgálatok a Kárpát-medence 10. századi népességén. *Magyar Tudomány* 169:10 (2008) 1204–1216.
- BOGNÁR 2014: Bognár K. B.: Nagyméretű veremépületek Balatonöszöd Árpád-kori településén (Large Pit Houses in the Árpád Age Settlement of Balatonöszöd). In: *A múltnak kútja. Fiatalközépkor régészek V. konferenciájának tanulmánykötete (The Fountain of the Past. Study Volume of the Fifth Annual Conference of Young Medieval Archaeologists)*. Szerk.: Rác T. Á. Szentendre 2014, 133–144, 455.
- BÓKA ET AL. 2006: Bóka G. – Fekete Z. – Kis A. – Patay R.: Ecsér, 6. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2005 (Archaeological Investigations in Hungary 2005)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 230–231.
- BOLLÓK 2013: Bollók Á. Magángondolatok temető, település és településtörténet viszonyáról a 10–11.

- századi Kárpát-medencében (Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of Carpathian Basin in 10–11th centuries). In: *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Szerk.: Kádár Zs. – Lakatos B. – Zarnóczki Á. Budapest 2013, 25–70.
- BÓNA 1963: Bóna I.: Ásatás Várpalotán (1963) (Ausgrabungen in Várpalota). *Régészeti dolgozatok az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Régészeti Intézetéből. Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae* 5. Budapest 1963, 119–124.
- BÓNA 1971: Bóna, I.: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945–1969). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 23 (1971) 265–336.
- BÓNA 1973: Bóna I.: *VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaiújvárosban (Avarische Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein Ungarisches Dorf aus der Árpádenzeit [11.–13. Jh.] in Dunaiújváros)*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1973.
- BÓNA 1984: Bóna I.: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története* I. Főszerk.: Székely Gy. Budapest 1984, 265–373.
- BÓNA 1985: Bóna, I.: Arpadenzeitliche Dörfer, Kirche und Friedhof am Marosfluss. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 37 (1985) 223–236.
- BÓNA 1988: Bóna I.: Vázlat a lakóházak történetéről a Kárpát-medencében. Bírálat Barabás Jenő: Fordulatok és korszakok a magyar népi építészetben c. doktori értekezéséről. *Ethnographia* 99:3–4 (1988) 401–411.
- BÓNA 1996: Bóna I.: Honfoglalás és régészet. *Korunk* 8 (1996) 21–40.
- BÓNA 1997: Bóna I.: A honfoglaló magyarság régészeti hagyatékának társadalomtörténeti tanulságai. A temetők szerkezetének vizsgálata (1944–1996). *Magyar Tudomány* 104:12 (Új folyam 42) (1997) 1451–1461.
- BÓNA 1998: Bóna I.: *Az Árpádok korai várai*. Debrecen 1998.
- BUZÁS 2004: Buzás G.: Visegrád, Szent András monostor. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003 (Archaeological Investigations in Hungary 2003)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 319–322.
- BUZÁS 2015: Buzás G.: Egy királyi központ születése. Visegrád Szent Istvántól I. Károlyig (The birth of a royal centre. Visegrád from king Stephen the Saint to king Charles I). In: *In Medio Regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások "az ország közepén" (Archaeological, art historical and historical researches 'in the middle of the kingdom')*. Szerk.: Benkő E. – Orosz K. Budapest 2015, 589–611.
- BUZÁS–MÉSZÁROS 2008: Buzás G. – Mészáros O.: A középkori Visegrád egyházainak régészeti kutatásai. *Magyar Sion* 44:1 (Új folyam 2) (2008) 71–103.
- CARMEN MISERABILE 2014: „Carmen Miserabile” A tatárjárás magyarországi emlékei. *Tanulmányok Pálóczi Horváth András tiszteletére*. Szerk.: Rosta Sz. – V. Székely Gy. Kecskemét 2014.
- CZAGÁNYI–KULCSÁR 1995: Czagányi L. – Kulcsár G.: *Inárcs története 1263–1993* I. Inárcs 1995.
- CS. SÓS 1963: Cs. Sós, Á.: *Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár*. Archaeologia Hungarica 41. Budapest 1963.
- CS. SÓS 1965: Cs. Sós Á.: *A Dunántúl 9. századi szláv népessége*. Kandidátusi értekezés. Budapest 1965.
- CS. SÓS 1994: Cs. Sós Á.: Zalavár az újabb ásatások tükrében. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. Budapest 1994, 85–90.
- CSALOGOVITS 1935: Csalogovits J.: Népi építkezés emlékei a tolnamegyei Sárközben. *Néprajzi Értesítő* 27 (1935) 1–10.
- CSALOGOVITS 1937: Csalogovits J.: Tolna vármegye Múzeumának második ásatása a török hódoltság alatt elpusztult Ete község helyén. *Néprajzi Értesítő* 29 (1937) 321–332.
- DARÓCZI-SZABÓ–TEREI 2011: Daróczi-Szabó M. – Terei Gy.: Szájjal lefelé fordított edények és tartal-

- muk az Árpád-kori Kána faluból (Pots Buried Upside Down and Their Contents in the Árpád Era Village of Kána). *Budapest Régiségei* 44 (2011) 198–226.
- DÁM 1979: Dám, L.: Zur Frage des Genese des Ungarischen Hauses. In: *Ethnographica et Folkloristica Carpathica* 1. Red.: Ujváry Z. Debrecen 1979, 85–99.
- DÁM 1993: Dám L.: Földbe mélyített lakóépítmények az Alföld népi építészetében. *Jósa András Múzeum Évkönyve* 33–35 (1990–1992) 133–151.
- DINNYÉS 1994: Dinnyés I.: XIII. századi ház a tápiógyörgyei Ilike parton (Ein Haus aus dem 13. Jahrhundert am Ufer von Ilike in Tápiógyörgye). In: *Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére* I. Studia Comitatus 23. Szerk.: Novák L. Szentendre 1994. 101–118.
- DINNYÉS 1997: Dinnyés I.: Szöd–Nevelek-dűlő I. *Régészeti Füzetek. Ser. I.* 49 (1997) 81.
- DINNYÉS 2002: Dinnyés I.: Üllő, 1. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 1999 (Archaeological Investigations in Hungary 1999)*. Szerk.: Marton E. – Kisfaludi J. Budapest 2002, 258.
- DINNYÉS 2002a: Dinnyés I.: Üllő, 2. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 1999 (Archaeological Investigations in Hungary 1999)*. Szerk.: Marton E. – Kisfaludi J. Budapest 2002, 258.
- DINNYÉS 2002b: Dinnyés I.: Vecsés, 69. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 1999 (Archaeological Investigations in Hungary 1999)*. Szerk.: Marton E. – Kisfaludi J. Budapest 2002, 261.
- DINNYÉS 2002c: Dinnyés I.: Vecsés, 97. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 1999 (Archaeological Investigations in Hungary 1999)*. Szerk.: Marton E. – Kisfaludi J. Budapest 2002, 261.
- DONAT 1980: Donat, P.: *Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7.–12. Jahrhundert. Archäologische Beiträge zur Entwicklung und Struktur der Bäuerlichen Siedlung*. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 33. Berlin 1980.
- DUMITRAȘCU 1994: Dumitrașcu, S.: *Biharea I. Săpăturile arheologice din anii 1973–1980*. Oradea 1994.
- DYER–EVERSON 2012: Dyer, C. – Everson, P.: The development of the study of medieval settlements, 1880–2010. In: *Medieval Rural Settlements. Britain and Ireland, AD 800–1600*. Eds.: Christie, N. – Stamper, P. Oxford 2012, 11–30.
- ENGEL 1990: Engel P.: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában* 1. Budapest 1990.
- ENGEL 2001: Engel, P.: *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*. London–New York 2001.
- F. LAJKÓ 2010: F. Lajkó O.: A kora újkori kerámia tipológiája – a néprajzi edényterminológia alkalmazásának lehetőségei a Dél-Alföldön (The Typology of Early Modern Age Ceramics – Possibilities for the Use of Ethnography’s Vessel Terminology on the Great Hungarian Plain). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary)*. Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. Budapest 2010, 799–816.
- FELD 1987: Feld I.: Kerámika. In: *Magyarországi Művészet 1300–1470 körül* I. Szerk.: Marosi E. Budapest 1987, 261–281.
- FELD 2008: Feld I.: Importtárgyak mint a középkori Magyarország gazdaságtörténeti forrásai. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk.: Kubinyi A. – Laszlovszky J. – Szabó P. Budapest 2008, 297–316.
- FELD 2014: Feld I.: A magánvárak építésének kezdetei a középkori Magyarországon a régészeti források tükrében I. (The Beginnings of the Construction of Private Castles in Medieval Hungary in the Mirror of the Archaeological Evidence I.). *Századok* 148:2 (2014) 351–386.
- FELGENHAUER-SCHMIEDT 2009: Felgenhauer-Schmiedt, S.: Archäologie ländlicher Siedlungen des Mittelalters in Niederösterreich. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 25 (2009) 69–87.
- FÉL ÉVSZÁZAD TEREPEN 2011: „Fél évszázad terepen” *Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Szerk.: Kővári K. – Miklós Zs. Budapest 2011.

- FKRK 4 2013: *Fiatal középkoros régészek IV. konferenciájának tanulmánykötete (Study Volume of the 4th Conference of Young Medieval archaeologists)*. Szerk.: Varga M. Kaposvár 2013.
- FKRK 5 2014: *A múltnak kútja. Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete (The Fountain of the Past. Study Volume of the Fifth Annual Conference of Young Medieval Archaeologists)*. Szerk.: Rácz T. Á. Szentendre 2014.
- FKRK 6 2015: *Fiatal középkoros régészek VI. konferenciájának tanulmánykötete (Study Volume of the Sixth Annual Conference of Young Medieval Archaeologists)*. Szerk.: Szöllösy Cs. – Pokrovenszki K. Székesfehérvár 2015.
- FODOR 1983: Fodor I.: Régészeti adalékok lakáskultúránk történetéhez. In: *Népi kultúra – népi társadalom. Folclorica et ethnographica. A Magyar Tudományos Akadémia néprajzi kutatócsoportjának évkönyve 13.* Szerk.: Kósa L. Budapest 1983, 81–118.
- FODOR 1985: Fodor I.: Honfoglalás kori bordázott nyakú edényeink származásáról (Über den Ursprung der Landnahmezeitlichen Gefässe mit geripptem Hals). *Folia Archaeologica* 36 (1985) 165–170.
- FODOR 1989: Fodor I.: Megjegyzések a középkori magyar lakóház fejlődéstörténetéhez (Anmerkungen zur Entwicklungsgeschichte des ungarischen Wohnhauses im Mittelalter). In: *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*. Szerk.: Cseri M. – Balassa M. I. – Viga Gy. Miskolc–Szentendre 1989, 21–45.
- FODOR 1996: Fodor I.: A gazdálkodás és társadalom változó képe. In: „*Őseinket felhozád*”. *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus*. Szerk.: Fodor I. et al. Budapest 1996, 27–30.
- FODOR 2006: Fodor I.: A magyar gazdálkodás változásai a 10. században (Die Veränderungen der Ungarischen Wirtschaft im 10. Jahrhundert). In: *A fénylő középkor. Tanulmányok Kovalovszki Júlia tiszteletére*. Szerk.: Fodor I. – Szatmári I. Budapest–Békéscsaba 2006, 13–33.
- FODOR 2013: Fodor I.: Méri István és középkori régészeti falukutatásunk születése (István Méri und die Entstehung der Mittelalterlichen Archäologischen Dorfforschung in Ungarn). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2010–2013, 197–222.
- FODOR 2013a: Fodor I.: Magyar régészet az ezredfordulón (recenzió). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2010–2013, 334–340.
- FODOR 2014: Fodor I.: A tatár pusztítás mértéke. In: „*Carmen Miserabile*” *A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*. Kecskemét 2014, 313–317.
- FODOR 2015: Fodor I.: Voltak-e a 10–12. században „szállási” temetők? (Were there „Nomadic Campsite Cemeteries” in Hungary during the 10th–12th Centuries?) *Archaeologiai Értesítő* 140 (2015) 287–295.
- FÖLDES 1983: Földes L.: „Telkek” és költözködő falvak a honfoglaló és Árpád-kori magyarság gazdálkodásában. In: *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 18. Szerk.: Tőkei F. Budapest 1983, 327–348.
- FREISINGI 2000: Freisingi O.: I. Frigyes császár tettei (részlet). In: *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1000–1526*. Szerk.: Bertényi I. Budapest 2000, 167–168.
- FUSEK 2007: Fusek, G.: Ein frühmittelalterliches Grubenhaus von Bielovce (Slowakei): Befund und Rekonstruktion. In: *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium 1. The Heirs of the Roman West*. Ed.: Henning, J. Berlin–New York 2007, 525–544.
- GALLINA ET AL. 2005: Gallina Zs. – Kővári K. – Kulcsár V. – Nagy A. – Somogyi K.: Ecser, 7. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 210–211.
- GALLINA–GULYÁS–MOLNÁR 2014: Gallina Zs. – Gulyás Gy. – Molnár I.: Késő Árpád-kori településrészlet Kiskunfélegyháza határából (A late Árpadian Age settlement at Kiskunfélegyháza, Amler-bánya). In: *Árpád-kori falu Kiskunfélegyháza határában. Településtörténeti kutatások*. Archaeologia Cumanica 3. Szerk.: Somogyvári Á. et al. Kecskemét 2014, 273–380.

- GÁLL 2014: Gáll E.: The significance of the sites “Așezare” and “Necropolă” on “Dealul Viilor” in the development of habitat in the micro-area of Sighișoara during the Middle Ages (Twelfth–Thirteenth Century). Human landscape of the Sighișoara Region from the 12th–13th Centuries. *Ziridava. Studia Archaeologica* 28 (2014) 209–241.
- GARAM 2005: Garam É.: Avar kori nemzetségfő sírja Maglódon (Das awarenzeitliche Sippenhäuptlingsgrab von Maglód). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2005, 407–436.
- GÁRDONYI 1940: Gárdonyi A.: Középkori települések Pest határában. *Tanulmányok Budapest Multjából* 8 (1940) 14–27.
- GÖMÖRI 2000: Gömöri J.: *Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában (The archeometallurgical Sites in Pannonia from the Avar and Early Árpád Period)*. Magyarország ipar-régészeti lelőhelykatasztere I. Vasművesség (Register of industrial archaeological sites in Hungary I. Ironworking). Sopron 2000.
- GULYÁS 2014: Gulyás Gy.: Egy elpusztult tatárjárás kori ház Cegléd határában. In: „*Carmen Miserabile*” *A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András tiszteletére*. Szerk.: Rosta Sz. – V. Székely Gy. Kecskemét 2014, 29–56.
- GYÖRFFY 1943: Györffy I.: *Magyar falu – magyar ház*. Budapest 1943.
- GYÖRFFY 1961: Györffy Gy.: A tatárjárás pusztításának nyomai helyneveinkben (Spuren der Verwüstung durch den Tatarenzug in Ungarischen Ortsnamen). In: *Emlékkönyv a türkevei múzeum fennállásának 10. évfordulójára*. Szerk.: Györffy L. Túrkeve 1961, 35–38.
- GYÖRFFY 1963: Györffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. Budapest 1963.
- GYÖRFFY 1970: Györffy Gy.: A honfoglaló magyarok települési rendjéről (Über das Siedlungssystem der Landnehmenden Ungarn). *Archaeologiai Értesítő* 97 (1970) 191–242.
- GYÖRFFY 1973: Györffy Gy.: Budapest története az Árpád-korban. In: *Budapest története* 1. Szerk.: Gerevich L. Budapest 1973, 217–349.
- GYÖRFFY 1998: Györffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* IV. Budapest 1998.
- GYÖRFFY-ZÓLYOMI 1994: Györffy Gy. – Zólyomi B.: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. Budapest 1994, 13–37.
- HABOVŠTIK 1985: Habovštiak, A.: *Stredoveká dedina na Slovensku (Das mittelalterliche Dorf in der Slowakei)*. Bratislava 1985.
- HABOVŠTIK 1989: Habovštiak, A.: Régészeti adatok a középkori népi építészet tanulmányozásához Szlovákiából (Archäologische Beiträge zum Studium des Volksbauwesens während des Mittelalters in der Slowakei). In: *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*. Szerk.: Cseri M. – Balassa M. I. – Viga Gy. Miskolc–Szentendre 1989, 7–20.
- HAMEROW 2002: Hamerow, H.: *Early Medieval Settlements. The Archaeology of Rural Communities in Northwest Europe, 400–900*. Oxford 2002.
- HANDBUCH 2010: Gaibauer, I. – Gutjahr, Ch. – Herold, H. – Hofer, N. – Huber, E. H. – Kaltenberger, A. – Kraschitzer, J. – Kühtreiber, K. – Lehner, M. – Scharrer-Liška, G. – Stadler, H. – Tarcsay, K.: *Handbuch zur Terminologie der mittelalterlichen und neuzeitlichen Keramik in Österreich*. Fundberichte aus Österreich Materialhefte. Reihe A. Sonderheft 12. Wien 2010.
- HEROLD 2004: Herold, H.: *Die frühmittelalterliche Siedlung von Örménykút 54*. *Varia Archaeologica Hungarica* 14. Budapest 2004.
- HEROLD 2006: Herold, H.: *Frühmittelalterliche Keramik von Fundstellen in Nordost- und Südwest-Ungarn*. *Opuscula Hungarica* VII. Budapest 2006.
- HOFFMANN 1992: Hoffmann T.: A faház (domus lignea) a középkori Európában. *Ház és ember* 8 (1992) 5–40.
- HOLL 1955: Holl I.: Külföldi kerámia Magyarországon (XIII–XVI. század). *Budapest Régiségei* 16 (1955) 147–197.

- HOLL 1956: Holl I.: Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszereihez (Beiträge zu den Arbeitsmethoden der Ungarischen Töpferei des Mittelalters). *Budapest Régiségei* 17 (1956) 177–196.
- HOLL 1963: Holl I.: A magyar középkori kerámia kutatásának problémái (Die Probleme der Forschung der ungarischen mittelalterlichen Keramik). In: *Műveltség és hagyomány*. Studia Ethnologica Hungariae et Centralis ac Orientalis Europae 5. Szerk.: Gunda B. Budapest 1963, 65–86.
- HOLL 1979: Holl I.: Sarvaly középkori lakóházai (Die mittelalterliche Wohnhäuser in Sarvaly). *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 33–51.
- HOLL 1985: Holl, I.: Mittelalterliche Dorfgrundrisse in Ungarn. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 14 (1985) 243–249, 339–342.
- HOLL 1992: Holl I.: Középkori városi élet – Hiteles borkimérő edények (Städtische Leben im Mittelalter – Weinschenkgefäße mit Eichmarke). *Archaeologiai Értesítő* 119 (1992) 43–55.
- HOLL 2009: Holl I.: Középkori régészet II. A keltezés módszertana (Medieval Archaeology II. Methodology of Dating). *Archaeologiai Értesítő* 134 (2009) 117–129.
- HOLL–PARÁDI 1982: Holl, I. – Parádi, N.: *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1982.
- HONFOGLALÓ MAGYARSÁG 1996: „Őseinket felhozád...” *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus*. Szerk.: Fodor I. Budapest 1996.
- HOREDT 1984: Kurt H.: *Moreşti. 2. Grabungen in einer mittelalterlichen Siedlung im Siebenbürgen*. Bonn 1984.
- HORVÁTH 1935: Horváth T.: *Az üllői és a kiskőrösi avar temető (Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös)*. Archaeologia Hungarica 19. Budapest 1935.
- HORVÁTH–DINNYÉS–HEGEDŰS 2002: Horváth T. – Dinnyés I. – Hegedűs A.: Vecsés, 97. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 1999 (Archaeological Investigations in Hungary 1999)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2002, 261.
- IGAZ–KRESZ 1965: Igaz M. – Kresz M.: A népi cserépedények szakterminológiája (Fachausdrücke der Volkskeramik). *Néprajzi Értesítő* 47 (1965) 87–131.
- IRÁSNÉ 1975: Irásné Melis K.: Középkori falvak a pesti határban (Mittelalterliche Dörfer in der Gemarung von Pest). *Archaeologiai Értesítő* 102 (1975) 224–243.
- IRÁSNÉ 1983: Irásné Melis K.: *Adatok a Pesti-síkság Árpád-kori településtörténetéhez*. Monumenta Historica Budapestinensia 4. Budapest 1983.
- IRÁSNÉ 1991: Irásné Melis K.: Die Herausbildung und Entwicklung des mittelalterlichen Dorfsystems von den Anfängen bis 1241. In: *Budapest im Mittelalter*. Schriften Braunschweigischen Landesmuseum 62. Hrsg.: Biegel, G. Braunschweig 1991, 144–152.
- IRÁSNÉ 1992: Irásné Melis K.: Árpád-kori falvak Szigetszentmiklós határában (Villages de l'époque Arpadinne à la limite de Szigetszentmiklós). In: *Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán 2*. BTM Műhely 6. Szerk.: Havassy P. – Selmeczi L. Budapest 1992, 41–70.
- IRÁSNÉ 1992a: Irásné Melis K.: Kerekegyháza középkori falu Budapest határában (Kerekegyháza village médiéval à la limite de Budapest). In: *Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán 2*. BTM Műhely 6. Szerk.: Havassy P. – Selmeczi L. Budapest 1992, 71–173.
- IRÁSNÉ 2007: Irásné Melis K.: Régészeti kutatások az M0 autópálya ÉK-i szakaszán elhelyezkedő 11–13. századi falu területén. Budapest XV. Rákospalota – Újmajor, I. lelőhely 1995 (Archäologische Forschungen auf dem Gebiet des bei der nordöstlichen Strecke der Autobahn M0 liegenden Dorfes aus dem 11–13. Jh). *Budapest Régiségei* 41 (2007) 85–152.
- ISTVÁNOVITS 2003: Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga (Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz)*. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2001: Istvánovits E. – Kulcsár G.: Az „első nemzedék” problematikája a Kárpát-

- medencébe bevándorló sztyepei népeknél. In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Szerk.: Felföldi Sz. – Sinkovics B. Magyar Őstörténeti Könyvtár 15. Budapest 2001, 21–24.
- JAKAB 2007: Jakab A.: Tatárjárás kori kincslelet Tyukod-Bagolyvárról (Hoard from Tyukod-Bagolyvár from the Age of the Mongol Invasion). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 49 (2007) 247–296.
- JAKÓ 1945: Jakó Zs.: Az elpusztult települések kutatása. *Erdélyi Múzeum* 50 (1945) 46–60.
- JANKOVICH 1985: Jankovich B., D.: Archaeological Topography. Theoretical and Practical Lessons. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 14 (1985) 283–292.
- JANKOVICH 1991: Jankovich B. D.: Ásatások az Árpád-kori Fenék falu területén 1976–1978 (Ausgrabungen auf dem Gebiet des arpadenzeitlichen Dorfes Fenék 1976–1978). *Zalai Múzeum* 3 (1991) 185–210.
- JANKOVICH 1994: Jankovich B. D.: Szondázó ásatás Szarvas-Rózsáson (Sondierungen in Szarvas-Rózsás). In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 405–419.
- JANKOVICH 2009: Jankovich B., D.: 9th Century and Árpád Period Settlement Fragments at Újhartyán Rescue Excavation on Road no. 405. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 60 (2009) 115–145.
- JANKOVICH 2010: Jankovich B. D.: A régészeti topográfia helyzete és jövője (The Condition and Future of Archaeological Topography). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary)*. Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. Budapest 2010, 885–894.
- JANKOVICH–SZATMÁRI 2013: Jankovich B. D. – Szatmári I.: *Régészeti kutatások az alföldi mikrorégió területén (Archaeological investigations in a microregion of the Hungarian Great Plain)*. *Varia Archaeologica Hungarica* 28. Budapest 2013.
- K. CSILLÉRY 1982: K. Csilléry K.: *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei*. Budapest 1982.
- KALÁCSKA 2011: Kalácska R.: A vasművesség emlékei Cegléd határában. In: *Régészeti tanulmányok*. *Studia Comitatus* 31. Szerk.: Rajna A. Szentendre 2011. 410–430.
- KÁRPÁTI 2002: Kárpáti Z.: Árpád-kori majorság Budaújlak területén (Arpadian Age Manor in the Area of Budaújlak). *Budapest Régiségei* 35 (2002) 587–615.
- KOLLER 2014: Koller, M.: Settlement Remains in the Northern Part of County Pest (10th–13th Century AD) (Árpád-kori településnyomok Pest megye északi részén). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2014, 169–182.
- KOLLER 2016: Koller M.: „Fazekat kongásán...” A Vas megyei Besenyő falu Árpád-kori kerámiaanyaga ('A pot on its tige...' The Árpadian Age Earthenwares of Besnyő Village in Vas County). In: *„A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni” – Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában*. *Opuscula Hungarica* 9. Szerk.: Simonyi E. – Tomka G. Budapest 2016, 135–149.
- KOVALOVSZKI 1964: Kovalovszki J.: A dobozi és bashalmi Árpád-kori faluásatások (Die Dorfausgrabungen von Doboz und Bashalom aus der Arpadenzeit). *Folia Archaeologica* 16 (1964) 125–143.
- KOVALOVSZKI 1972: Kovalovszki J.: Hozzászólás Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század) című művének vitájában. *Ethnographia* 83 (1972) 87–98.
- KOVALOVSZKI 1975: Kovalovszki J.: Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori falufeltárásról. 1962–1974 (Vorbericht über die Ausgrabung des Árpádenzeitlichen Dorfes in Doboz. 1962–1974). *Archaeologiai Értesítő* 102 (1975) 204–223.
- KOVALOVSZKI 1980: Kovalovszki J.: *Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon. Bronzkor, III–IV. és XI–XIII. század*. *Fontes Archaeologici Hungariae*. Budapest 1980.
- KOVALOVSZKI 1986: Kovalovszki J.: A Visegrád-várkerthi Árpád-kori faluásatásról. In: *A magyar falu régésze Méri István, 1911–1976*. Ceglédi Füzetek 2. Szerk.: Kocsis Gy. Cegléd 1986, 61–63.

- KOVALOVSZKI 2001: Kovalovszki J.: Árpád-kori házak Visegrád-Várkertben (Häuser aus der Arpadenzeit im Burggarten von Visegrád). In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58. Szerk.: Cseri M. – Tárnoki J. Szentendre–Szolnok 2001, 81–98.
- KOVÁCS 2013: Kovács L.: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat. (Die Landnahmezeitlichen und Früharpadenzeitlichen Gräberfelder von Quartiere und Dörfer mit Hinblick auf die Vorgeschichte. Ein Abriss). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 519–604.
- KOVÁCS 2014: Kovács L.: Elnöki zárszó – Régészet, embertan, genetika szekció. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. MTA BTK MÖT Kiadványok 1. Szerk.: Sudár B. et al. Budapest 2014, 179–189.
- KOZLOV 1990: Kozlov, V. I.: Die Keramik der Siedlungen der Balkan-Donau-Kultur im 8–10. Jh. an der Meeresküste des Flußbinnenlandes Dneser Dnester-Donau. In: *Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und Ihrer Varianten*. Varia Archaeologica Hungarica 3. Hrsg.: Bálint, Cs. Budapest 1990, 171–191.
- KÓSA 2015: Kósa L.: Az újabb magyar művelődéstörténeti kutatások sokrétűsége. In: *Mérföldkövek a magyar művelődéstörténet-írásban*. Szerk.: Monok I. Budapest–Eger 2015, 7–16.
- KRISTÓ 1976: Kristó Gy.: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. *Acta Historica* 55 (1976) 1–101.
- KRISTÓ 2003: Kristó Gy.: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 19. Szeged 2003.
- KUBINYI 1984: Kubinyi A.: A parasztság hétköznapi élete a középkori Magyarországon. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17 (1984) 221–231.
- KUBINYI 2000: Kubinyi A.: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Dél-Alföldi Évszázadok 14. Szeged 2000.
- KULCSÁR ET AL. 2006: Kulcsár V. – Nagy A. – Pesti K. – Patay R. – Rác T. Á. – Voicsek V.: Ecser, 7. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2005 (Archaeological Investigations in Hungary 2005)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 231–233.
- KUSTÁR–LANGÓ 2003: Kustár R. – Langó P.: *Ezüstbe öltözött lányok. Honfoglalás kori sírok Harta határában*. Kalocsai Múzeumi Kiskönyvtár 7. Kalocsa 2003.
- KVASSAY 2007: Kvassay J.: Árpád-kori településnyomok Nagykanizsa határában (Az M7 autópálya nyomvonalán 2004-ben végzett régészeti kutatások eredményei). *Zalai Múzeum* 16 (2007) 55–70.
- LANGÓ 2007: Langó P.: *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. Budapest 2007.
- LANGÓ 2010: Langó P.: A Kárpát-medence X–XI. századra keltezett településeinek fém- és eszközeleletei (Vázlat). In: *„Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk.: Almási T. – Révész É. – Szabados Gy.: Szeged 2010, 257–285.
- LANGÓ 2016: Langó P.: A morva fejedelemség. In: *Honfoglalás és megtelepedés*. Magyar Őstörténet 4. Szerk.: Sudár B. – Petkes Zs. Budapest 2016, 46–53.
- LASZLOVSKY 1982: Laszlovsky J.: Karámok Árpád-kori falvainkban. Talajfoszfát-analízis alkalmazása az árkok szerepének meghatározásában (Pferche in unseren Árpadenzeitlichen Dörfern. Anwendung der Bodenphosphatanalyse bei Bestimmung der Gräben). *Archaeologiai Értesítő* 109 (1982) 281–285.
- LASZLOVSKY 1986: Laszlovsky, J.: Einzelhofsiedlungen in der Arpadenzeit. Arpadenzeitliche Siedlung auf der Mark von Kengyel. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38 (1986) 227–255.

- LASZLOVSZKY 1991: Laszlovszky J.: Árpád-kori és későközépkori objektumok. In: *Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton*. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 32. Szerk.: Tálás L. – Madaras L. Szolnok 1991, 317–384.
- LASZLOVSZKY 1991a: Laszlovszky, J.: Social Stratification and Material Culture in the 10th – 14th Century Hungary. In: *Alltag und materielle Kultur im mittelalterlichen Ungarn*. Eds.: Kubinyi, A. – Laszlovszky, J. Krems 1991, 32–67.
- LASZLOVSZKY 1999: Laszlovszky, J.: Field Systems in Medieval Hungary. In: *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*. Eds.: Nagy, B. – Sebők, M. Budapest 1999, 432–444.
- LASZLOVSZKY 2003: Tatárjárás és régészet. In: *Tatárjárás*. Szerk.: Nagy B. Budapest 2003, 453–468.
- LASZLOVSZKY 2003a: Laszlovszky, J.: Space and Place: Text and Object. Human-Nature Interaction and Topographical Studies. In: *People and Nature in Historical Perspective*. Eds.: Laszlovszky, J. – Szabó, P. Budapest 2003, 81–104.
- LASZLOVSZKY 2006: Laszlovszky J.: Késő középkori falusi lakóház Tiszaugon. Az alföldi lakóház kialakulásának kérdéséhez (The Late Medieval Rural House at Tiszaug. Data Relating to the Emergence of Medieval Peasant Houses at the Great Hungarian Plain). *Studia Caroliensia. A Károli Gáspár Református Egyetem folyóirata*. 2006:3–4, 295–314.
- LASZLOVSZKY 2008: Laszlovszky J.: Földművelés a késő középkori Magyarországon. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk.: Kubinyi A. – Laszlovszky J. – Szabó P. Budapest 2008, 49–82.
- LASZLOVSZKY 2011: Laszlovszky, J.: Fama sanctitatis and the Emergence of St. Margaret's Cult in the Rural Countryside. The Canonization Process and Social Mobility in Thirteenth-Century Hungary. In: *Promoting the Saints. Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for His 60th Birthday*. Eds.: Gecser, O. – Laszlovszky, J. – Nagy, B. – Sebők, M. – Szende, K. Budapest–New York 2011, 103–123.
- LÁSZLÓ 1944: László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1944.
- LÁZÁR 1998: Lázár S.: *Kora Árpád-kori település Esztergom-Szentgyörgymezőn (Frühárpádenzeitliche Siedlungsgrabung in Esztergom-Szentgyörgymező)*. Opuscula Hungarica I. Szerk.: Garam É. – Révész L. Budapest 1998.
- LOST FARMSTEADS 2006: *Lost Farmsteads. Deserted Rural Settlements in Wales*. CBA Research Report 148. Ed.: Roberts, K. York 2006.
- MACHÁČEK 2010: Macháček, J.: Zur Methode der Bearbeitung der (frühmittelalterlichen) Keramik aus Siedlungsarealen. In: *Analysing Pottery. Processing – Classification – Publication*. Studia Archaeologica et Medievalia 10. Eds.: Horejs, B. – Jung, R. – Pavúk, P. Bratislava 2010, 41–71.
- MADARAS 2017: Madaras L.: Húsz év múltán. Eredmények és problémák az Alföld 9. századi történetének kutatásában (Twenty years later. Results and problems in the research of the 9th century history of the Great Hungarian Plain). In: *Az Alföld a 9. században II. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 4*. Szerk.: Takács M. Szeged 2017, 9–25.
- MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET: *Magyar művelődéstörténet I. Ősműveltség és középkori kultúra*. Szerk.: Domanovszky S. Budapest é. n.
- MAGYAR NÉPRAJZ I–VIII.: *Magyar néprajz I–VIII*. Szerk.: Paládi-Kovács A. Budapest 1988–2011.
- MAJOR 1960: Major J.: A telektípusok kialakulásának kezdetei Magyarországon (Anfänge der Entstehung der Hufetypen in Ungarn). *Településtudományi Közlemények* 12 (1960) 34–55.
- MAKKAI 1957: Makkai L.: A mezővárosi földhasználat kialakulásának kérdései. (A „telkes” és „kertes” földhasználat a XIII–XV. században.). In: *Kelemen Lajos Emlékkönyv. A Bolyai Tudományegyetem Kiadványai 1*. Szerk.: Bodor A. – Cselényi B. – Jancsó E. – Jakó Zs. – Szabó T. A. Kolozsvár 1957, 463–478.

- MAKSAY 1971: Maksay F.: *A magyar falu középkori településrendje*. Budapest 1971.
- MAKSAY 1978: Maksay, F.: Das Agrarsiedlungssystem des mittelalterlichen Ungarn. *Acta Historica* 24 (1978) 83–108.
- MEDIEVAL ARCHAEOLOGY 2001: *Medieval Archaeology. An Encyclopedia*. Ed.: Crabtree, P. J. New York–London 2001.
- MEDIEVAL RURAL SETTLEMENTS 2012: *Medieval Rural Settlements. Britain and Ireland, AD 800–1600*. Eds.: Christie, N. – Stamper, P. Oxford 2012.
- MENDÖL 1963: Mendöl T.: *Általános településföldrajz*. Budapest 1963.
- MERSDORF 2007: Mersdorf Zs.: Technológiai nyomok a zalavári Karoling-kori edények felületén (Technologische Spuren auf der Oberfläche der Karolingerzeitlichen Gefässe von Zalavár). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2007, 195–213.
- MERVA 2012: Merva Sz.: A 10–11. századi kerámia keltezésének problematikája egy kisalföldi esettanulmány tükrében (The Difficulties in Dating the Tenth–eleventh Century Ceramics in the Light of a Case Study from the Kisalföld Region in Hungary). In: *Hadak Útján XX. Népvándorlásokor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete*. Szerk.: Petkes Zs. Budapest–Szigethalom 2012, 271–286.
- MERVA 2014: Merva, Sz.: The Analysis of Pottery from 10th–11th Century Graves in the Carpathian Basin. Technological and Typo-Chronological Studies. In: *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae 1. Eds.: Doncheva-Petkova, Ly. – Balogh, Cs. – Türk, A. Sofia–Piliscsaba 2014, 197–262.
- MERVA 2016: Merva Sz.: Adatok a 10–11. századi sírokba tett kerámia kutatásához Észak- és Közép-Magyarország, illetve az Észak-Alföld területén (Data on the Research of 10th–11th Century Pottery from Graves in North- and Central-Hungary, also in the Northern Part of the Great Hungarian Plain). In: *„A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni” – Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában*. Opuscula Hungarica 9. Szerk.: Simonyi E. – Tomka G. Budapest 2016, 59–74.
- MERVA 2017: Merva Sz.: Gondolatok a Kárpát-medencei 9–10. századi kerámiaegyüttesek természettudományos keltezési lehetőségeiről – Lehetséges mintavételezési stratégiák (Thoughts on the various scientific dating methods applied on 9th–10th century pottery assemblages – Potential sampling strategies). In: *Hadak útján XXIV. A népvándorlásokor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája 2*. Főszerk.: Türk A. Budapest–Esztergom 2017, 523–530.
- MESTERHÁZY 1975: Mesterházy K.: Honfoglalás kori kerámiánk keleti kapcsolatai (Östliche Beziehungen der Ungarischen landnahmezeitlichen Keramik). *Folia Archaeologica* 26 (1975) 99–116.
- MESTERHÁZY 1983: Mesterházy K.: Településásatás Veresegyház-Ivacson (Siedlungsausgrabung in Veresegyház-Ivacs). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1983, 133–162.
- MESTERHÁZY 1983a: Mesterházy K.: Köznépi ékszerek nemesfém változatai: arany S-végű hajkarikák (Edelmetallvarianten von Schmuckstücken des Gemeines Volkes: Goldene Schläfenringe mit S-förmigen Ende). *Alba Regia* 20 (1983) 145–153.
- MESTERHÁZY 1991: Mesterházy K.: A többosztatú falusi ház kialakulása. *Századok* 125 (1991) 68–87.
- MESTERHÁZY 1996: Mesterházy K.: A honfoglaló magyarok társadalma és a régészet. *Életünk* (1996) 768–795.
- MESTERHÁZY 2001: Mesterházy K.: Többosztatú felszíni házak az Árpád-kor építészetében (Häuser mit geteiltem Inneren in den Dörfern zur Arpadenzeit). In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58. Szerk.: Cseri M. – Tárnoki J. Szentendre–Szolnok 2001, 55–64.
- MESTERHÁZY–HORVÁTH 1983: Mesterházy K. – Horváth L.: Településtörténeti kutatások Veresegyház határában (Siedlungsgeschichtliche Forschungen in der Gemarkung von Veresegyház). *Archaeologiai Értesítő* 110 (1983) 112–124.

- MÉRI 1952: Méri I.: Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásátások eredményeiről I. (Отчет о раскопках в Тисалёк-Разомпуста I.). *Archaeologiai Értesítő* 79 (1952) 49–67.
- MÉRI 1962: Méri I.: Az árkok szerepe Árpád-kori falvainkban (Angaben zur Siedlungsform der Arpadenzeitlichen ungarischen Dörfer). *Archaeologiai Értesítő* 89 (1962) 211–219.
- MÉRI 1964: Méri I.: *Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában (Erschlossene arpadenzeitliche Gebäude bei Orosháza)*. Régészeti Füzetek. Ser II. 12. Budapest 1964.
- MÉRI 1970: Méri I.: Árpád-kori falusi gabonaőrle és kenyérsütő berendezések. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1969–1970* (1970) 69–84.
- MÉRI 1986: Méri I.: A magyar nép régészeti emlékeinek kutatása. In: *A magyar falu régésze, Méri István, 1911–1976*. Ceglédi Füzetek 23. Szerk.: Kovalovszki J. Cegléd 1986, 41–60.
- MÉRI 2000: Méri I.: *Egy Árpád-kori magyar falu leletmentő ásátása. Tiszalök-Rázom, 1950–53 (Die Fundrettungsgrabung eines ungarischen Dorfes aus der Arpadenzeit. Tiszalök-Rázom, 1950–53)*. Opuscula Hungarica 2. Budapest 2000.
- MÉSZÁROS 2017: Mészáros B.: Szempontok az Alföld legkésőbbi avar horizontjába sorolható lelőhelyek kritikai vizsgálatához (Some aspects on the critical study of the sites classified as the latest Avarian horizon of the Great Hungarian Plain). In: *Az Alföld a 9. században II. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 4.* Szerk.: Takács M. Szeged 2017, 53–71.
- MICHNAI 1981: Michnai A.: Középkori népi építészetünk régészeti emlékei (Archäologische Denkmäler der mittelalterlichen volkstümlichen Baukunst Ungarns). *Folia Archaeologica* 32 (1981) 225–240.
- MIKLÓS 1985: Miklós, Zs.: Einige Fragen der mittelalterlichen Siedlungsgeschichte im Spiegel der archäologischen Topographie. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 14 (1985) 235–242.
- MIKLÓS 1985a: Miklós Zs.: Árpád-kori kisváarak Magyarországon (Arpadenzeitliche [12–14. Jh.] Kleinburgen in Ungarn). In: *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai*. Szerk.: Fodor I. – Selmeczi L. Budapest 1985, 143–158.
- MIKLÓS 1991: Miklós Zs.: XIII. századi nemesi udvarház Tura-Szentgyörgyparton (Der Herrenhof von Tura-Szentgyörgypart aus dem XIII. Jahrhundert). In: *Régészeti tanulmányok Pest megyéből*. Studia Comitatusia 22. Szerk.: Maróti É. Szentendre 1991, 433–456.
- MIKLÓS–TEREI 2006: Miklós Zs. – Terei Gy.: A várak és települések kapcsolata a 13. századi Magyarországon (Das Verhältnis zwischen Burgen und Siedlungen in Ungarn im 13. Jahrhundert). In: *Gondolják, látják az várnak nagy voltát...*. *Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére*. Szerk.: Kovács Gy. – Miklós Zs. Budapest 2006, 203–226.
- MOLNÁR 2001: Molnár E.: Esztergom-Zsidód Árpád-kori település lakóházai (Wohnhäuser der Siedlung Esztergom-Zsidód aus der Arpadenzeit). In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58. Szerk.: Cseri M. – Tárnoki J. Szentendre–Szolnok 2001, 109–126.
- MORDOVIN 2016: Mordovin M.: *A várszervezet kialakulása a középkori Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban a 10–12. században (The emergence of the castle organisation in Medieval Hungary, Bohemia and Poland in the 10th–12th centuries)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 5. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest 2016.
- MRT 1: Bakay K. – Kalicz N. – Sági K.: *Veszprém megye régészeti topográfiája. A keszthelyi és tapolcai járás*. Magyarország régészeti topográfiája 1. Szerk.: Sági K. Budapest 1966.
- MRT 7: Dinnyés I. – Kövári K. – Lovag Zs. – Tettamanti S. – Topál J. – Torma I.: *Pest Megye Régészeti Topográfiája XIII/1. A budai és szentendrei járás*. Magyarország Régészeti Topográfiája 7. Szerk.: Torma I. Budapest 1986.
- MRT 9: Dinnyés I. – Kövári K. – Kvassay J. – Miklós Zs. – Tettamanti S. – Torma I.: *Pest megye*

- régészeti topográfiája XIII/2. A szobi és a váci járás. Magyarország Régészeti Topográfiája 9. Szerk.: Torma I. Budapest 1993.
- MRT 11: Dinnyés I. – Kővári K. – Kvassay J. – Miklós Zs. – Tettamanti S. – Torma I.: *Pest megye régészeti topográfiája XIII/3. Az aszódi és a gödöllői járás*. Magyarország Régészeti Topográfiája 11. Szerk.: Torma I. Budapest 2012.
- MSR: Medieval Settlement Research, The Journal of the Medieval Settlement Research Group
- MÜLLER 1972: Müller R.: Adatok a Nyugat-Dunántúl középkori népi építészetéhez (Angaben zur mittelalterlichen Volksarchitektur West-Transdanubiens). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 11 (1972) 195–212.
- MÜLLER 1974: Müller R.: Hozzászólás Hoffmann Tamás referátumához. In: *A településtörténeti kutatás módszerei. A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottság Településtörténeti Szakbizottsága által 1973. december 11–12-én rendezett tudományos üléshez kapcsolódó korreferátumok és hozzászólások*. Szerk.: Müller R. Veszprém 1974, 23–25.
- MÜLLER 1975: Müller, R.: Die Datierung der Mittelalterlichen Eisengerätfunde in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 27 (1975) 59–102.
- MÜLLER 1994: Müller, R.: Keramikformen des 9.–10. Jahrhunderts in der Gegend Keszthely-Zalavár. In: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. Internationale Tagungen in Mikulčice I. Hrsg.: Staňa, Č. Brno 1994, 63–82.
- MÜLLER 2000: Müller R.: A középkor agrotechnikája. In: *A középkori magyar agrárium. Tudományos ülészek Ópusztaszeren*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Ópusztaszer 2000, 27–44.
- MÜLLER 2014: Müller R.: A középkor agrotechnikája a vaseszközök alapján (Agricultural techniques in the Middle Ages in the light of iron tools). *Ethnographia* 125:1 (2014) 1–19.
- NAGY ET AL. 2001: Nagy Á. – Gallina Zs. – Molnár I. – Skriba P.: Késő Árpád-kori, nagyméretű, földbe mélyített építmények Ordacsehi-Bugaszegen (Große, gegrabene Bauten in Ordacsehi-Bugaszeg aus der späten Arpadenzeit). In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58. Szerk.: Cseri M. – Tárnoki J. Szentendre – Szolnok 2001, 187–220.
- NAGY-PATAY 2005: Nagy A. – Patay R.: Ecsér, 6. számú lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 210.
- NEMESKÉRI-GÁSPÁRDY 1954: Nemeskéri J. – Gáspárdy G.: Megjegyzések a magyar őstörténet embertani vonatkozásaihoz. Az üllői és egri honfoglaláskori temetők embertani vizsgálata (Remarques, concernant les rapports anthropologiques de la préhistoire hongroise. Analyses anthropologiques des squelettes provenant des cimetières du IX–X. siècles - époque de la Conquête de la Hongrie - de Üllő et de Eger). *A Magyar Természettudományi Múzeum évkönyve* 5 (1954) 485–526.
- NÉPI ÉPÍTÉSZET 2001: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58. Szerk.: Cseri M. – Tárnoki J. Szentendre–Szolnok 2001.
- NÉPRAJZI ATLASZ I–IX.: *Magyar néprajzi atlasz I–IX*. Szerk.: Barabás J. Budapest 1987–1992.
- NÉPRAJZI LEXIKON I–V.: *Magyar néprajzi lexikon I–V*. Szerk.: Ortutay Gy. Budapest 1977–1982.
- O’SULLIVAN ET AL. 2014: O’Sullivan, A. – McCormick, F. – Kerr, T. R. – Harney, L. – Kinsella, J.: *Early Medieval Dwellings and Settlements in Ireland, AD 400–1100*. BAR International Series 2604. Oxford 2014.
- OLAJOS 2004: Olajos T.: Az avar továbbélés kérdéséről. A 9. századi avar történelem görög és latin nyelvű forrásai. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Monumenta Historica Budapestinensia 14. Szerk.: Erdei Gy. – Nagy B. Budapest 2004, 111–118.
- OLÁH 2018: Oláh I.: Árpád-kori települések, temetők és településtörténet Békés megyében. *Magyar Régészet Online Magazin* 2018 tavasz: http://files.archaeolingua.hu/2018TA/Olah_H18TA.pdf

- OTTOMÁNYI 2008: Ottományi K. (szerk.): *Képek a múltból. Az elmúlt évek ásatásaiból Pest megyében.* Szentendre 2008.
- OTTOMÁNYI ET AL. 2014: Ottományi K. – Mráv Zs. – Filipcsy I. – Mester E.: *Antik gyökereink. Budaörs múltja a régészeti leletek fényében* (2. átdolgozott kiadás). Budaörs 2014.
- PAP 2013: Pap I. K.: Sárvár–Faképi-dűlő kora Árpád-kori kerámiaanyaga. Adatok a fogaskerékminta Vas megyei megjelenéséhez (Keramikmaterial des Sárvár–Faképi-Hanges aus der Árpádenzeit – Angaben zur Erscheinung des Zahnradmusters im Komitat Vas). *Savaria* 36 (2013) 243–277.
- PAPP 1931: Papp L.: Ásatások a XVI. században elpusztult Kecskemét-vidéki falvak helyén. *Néprajzi Értesítő* 23 (1931) 137–152.
- PARÁDI 1963: Parádi N.: Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények (Münzfunde Hortende Mittelalterliche Gefässe in Ungarn. 11–17. Jh.) *Archaeologiai Értesítő* 90 (1963) 205–251.
- PARÁDI 1967: Parádi N.: A Hács-Béndekpusztai Árpád-kori edénygetőkemence (Le four de potier de l'époque Arpadienne de Hács-Béndekpuszta). *Archaeologiai Értesítő* 94 (1967) 20–38.
- PARÁDI 1975: Parádi N.: Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek. A Nyáregyháza–pusztapótharszti kincslelet (Münzdatierte Schmuckstücke aus dem 13. Jahrhundert. Der Schatzfund von Nyáregyháza–Pusztapótharszt). *Folia Archaeologica* 26 (1975) 119–161.
- PATAY 2007: Patay R.: Ecsér, 6. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 193–194.
- PATAY 2009: Patay R.: Ecsér, 10. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2008 (Archaeological Investigations in Hungary 2008)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2009, 187.
- PATAY 2012: Patay R.: Üllő, Gyáli (1.)-csatornától délre. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2010 (Archaeological Investigations in Hungary 2010)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 390.
- PÁLÓCZI 1996: *Élet egy középkori faluban. 25 év régészeti kutatása a 900 éves Szentkirályon*. Szerk.: Pálóczi Horváth A. Budapest 1996.
- PÁLÓCZI 2001: Pálóczi Horváth A.: A késő középkori népi építészet régészeti kutatásának újabb eredményei (Neue archäologische Forschungsergebnisse im Bereich der spätmittelalterlichen Architektur auf dem Lande). In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Jász-Nagykunszolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58. Szerk.: Cseri M. – Tárnoki J. Szentendre–Solnok 2001, 221–260.
- PÁLÓCZI 2006: Pálóczi Horváth A.: Az elpusztult késő középkori falvak morfológiai variációi (The Morphological Variations of the Ruined Villages from the Late Medieval Ages – Morphologische Variationen der Zerstörten Dörfer aus dem Späten Mittelalter). *Arrabona* 44 (2006) 357–390.
- PÁLÓCZI–SABJÁN 2000: Pálóczi Horváth A. – Sabján T.: Lakóház és telek rekonstrukciója Szentkirályon, egy késő középkori faluban II. In: *A középkori magyar agrárium*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Ópusztaszer 2000, 121–182.
- PEACOCK 1982: Peacock, D. P. S.: *Pottery in the Roman World: an ethnoarchaeological Approach*. New York 1982.
- PEST MEGYE I/2. 2001: *Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig*. Szerk.: Zsoldos A. Budapest 2001.
- PUSZTAI 2010: Pusztai T.: Középkori falvak és mezővárosok régészeti kutatása (The Archaeological Researching of Medieval Villages and Market Towns). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary)*. Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. Budapest 2010, 113–139.
- РАППОРТ 1975: Раппопорт, П. А.: Древнерусское жилище. In: *Древнее жилище народов Восточной Европы*. Отв. ред.: Рабинович, М. Г. Москва 1975, 104–155.
- RÁCZ 2004: Rác T. Á.: Vecsés, 67. számú lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2003 (Archaeological Investigations in Hungary 2003)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 315.

- RÁCZ 2005: Rác T. Á.: Üllő, 10. számú lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 298–299.
- RÁCZ 2005a: Rác T. Á.: Vecsés, 67. számú lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 302–303.
- RÁCZ 2005b: Rác T. Á.: Vecsés, 98. számú lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 303.
- RÁCZ 2006: Rác T. Á.: Ecsér, 2. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2005 (Archaeological Investigations in Hungary 2005)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 230.
- RÁCZ 2006a: Rác T. Á.: Ecsér, 9. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2005 (Archaeological Investigations in Hungary 2005)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 233–234.
- RÁCZ 2007: Rác T. Á.: Maglód, 1. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 227–228.
- RÁCZ 2007a: Rác T. Á.: Ecsér, 2. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 193.
- RÁCZ 2007b: Rác T. Á.: Vecsés, 67. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 315.
- RÁCZ 2007c: Rác T. Á.: Vecsés, 97. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 315–316.
- RÁCZ 2010: Rác T. Á.: Árpád-kori települések szerkezetének sajátosságai Pest megyében. Kutatások az M0-s autópálya és a 4-es számú elkerülő főút nyomvonalában (Characteristics of the Structure of Árpadian-era Settlements. Investigations Along the Line Followed by the M0 Motorway and the Highway 4 Bypass). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary)*. Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. Budapest 2010, 69–79.
- RÁCZ 2010a: Rác T. Á.: Nagytarcsa, Millenium utca. *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009 (Archaeological Investigations in Hungary 2009)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 291.
- RÁCZ 2013: Rác T. Á.: A Templom-domb kincsei. A középkori Dabas régészeti kutatása (The Treasures of Templom-domb. Archeological Research into Medieval Dabas). *Magyar Régészet Online Magazin* 2013 tél: http://www.magyarregeszet.hu/wp-content/uploads/2014/01/Racz_13T.pdf
- RÁCZ 2013a: Rác T. Á.: Társadalmi különbségek a Magyar Királyság központi területeinek 10–14. századi falusias településein (Social differences within 10th–14th centuries rural settlement types in the central area of the Hungarian Kingdom). In: *Fiatal középkoros régészek IV. konferenciájának tanulmánykötete (Study Volume of the 4th Conference of Young Medieval Archaeologists)*. A Kaposvári Rippel Rónai Múzeum Közleményei 2. Szerk.: Varga M. Kaposvár 2013, 41–52.
- RÁCZ 2014: Rác T. Á.: Dabas középkori temploma és temetője (The Medieval Church and Churchyard of Dabas). In: *Múltunk a föld alatt. Újabb régészeti kutatások Pest megyében (Our Past under the Earth. Recent Archaeological Investigations in Pest County)*. Szerk.: Rajna A. Szentendre 2014, 107–117, 176–177, 234–257.
- RÁCZ 2014a: Rác T. Á.: Árpád-kori lakóépítmények az M0-s autópálya nyomvonalon. Szempontok a veremházak rendszerezéséhez (Árpád Age Dwelling Structures Along the Track of the Highway M0. Viewpoints to the Classification of Pit Houses). In: *A múltnak kútja. Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete (The Fountain of the Past. Study Volume of the Fifth Annual Conference of Young Medieval Archaeologists)*. Szerk.: Rác T. Á. Szentendre 2014, 145–176, 398–407, 456.
- RÁCZ 2014b: Rác T. Á.: Az Árpád-kori települési formák változásai és terminológiája (Changes in the Árpád Age Settlement Forms and the Problems of Terminology). *Studia Comitatusia. Új folyam* 1 (2014) 161–184, 268–269.

- RÁCZ 2015: Rác T. Á.: Egy város születése. Régészeti adatok Vác Árpád-kori településtörténetéhez (The Birth of a Town. Archaeological Data on the History of Vác in the Arpadian Age). In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”* (Archaeological, art historical and historical researches 'in the middle of the kingdom'). Szerk.: Benkő E. – Orosz K. Budapest 2015, 275–297.
- RÁCZ 2016: Rác T. Á.: 9–11. századi kerámialeletek a váci püspöki székhelyről (9th–11th Century Finds from the Bishopric Seat of Vác). In: „*A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni*” – Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. *Opuscula Hungarica* 9. Szerk.: Simonyi E. – Tomka G.: Budapest 2016, 103–114, 455–492.
- RÁCZ 2017: Rác, T. Á.: Priest Houses in Rural Settlements of Medieval Hungary (Priesterhäuser in ländlichen Siedlungen im mittelalterlichen Ungarn). In: *Religion, Cults and rituals in the medieval rural environment. Ruralia* XI. Eds.: Bis-Worch, Ch. – Theune, C. Leiden 2017, 189–200.
- RÁCZ–LASZLOVSKY 2005: Rác M. – Laszlovszky J.: *Monostorosság, egy Tisza menti középkori falu* (Monostorosság, a deserted medieval village and its landscape). *Dissertationes Pannonicae Ser. III. Vol 7.* Budapest 2005.
- RÁCZ–SIKLÓDI 2006: Rác T. Á. – Siklódi Cs.: Maglód, 1. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2005* (Archaeological Investigations in Hungary 2005). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 267–269.
- RÁCZ–TARI 2005: Rác T. Á. – Tari E.: Üllő, 1. számú lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004* (Archaeological Investigations in Hungary 2004). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 298.
- RÁCZ–TARI 2005a: Rác T. Á. – Tari E.: Üllő, 2. számú lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004* (Archaeological Investigations in Hungary 2004). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 298.
- RÁCZ–TARI 2011: Rác T. Á. – Tari E.: Topográfiai kutatások Vecsésen. Árpád-kori települési formák régészeti terepbejárások és feltárások alapján. In: *Fél évszázad terepen. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából.* Szerk.: Kövári K. – Miklós Zs. Budapest 2011, 53–76.
- RÉVÉSZ 1991: Révész L.: Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? (Über die Existenz der großfamiliären Gräberfelder bei den landnehmenden Ungarn). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–1985:2 (1991) 615–639.
- RÉVÉSZ 1996: Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez* (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des Oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert). Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 2008: Révész L.: *Heves megye 10–11. századi temetői.* (Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert). Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 5. Budapest 2008.
- RÉVÉSZ 2014: Révész L.: A Kárpát-medence 10–11. századi temetőinek kutatása napjainkban. Módszertani áttekintés. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés.* MTA BTK MÖT Kiadványok 1. Szerk.: Sudár B. et al. Budapest 2014, 63–135.
- RINGER–SZÖRÉNYI 2011: Ringer I. – Szörényi G. A.: Árpád-kori település feltárása Pácín határában. In: *Sötét idők falvai. 8–11. századi települések a Kárpát-medencében.* Szerk.: Kolozsi B. – Szilágyi K. A. Debrecen 2011, 499–517.
- RITOÓK 2010: Ritoók Á.: A zalai (zalavári) bencés monostor (The benedictine monastery at Zalavár). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon* (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary). Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. Budapest 2010, 333–347.
- RITOÓK 2010a: Ritoók Á.: A templom körüli temetők régészeti kutatása (The archaeological researching of churchyards). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon* (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary). Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. Budapest 2010, 473–494.

- SABJÁN 1999: Sabján T.: A veremház rekonstrukciója (Die Rekonstruktion des Grubenhauses). In: *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója (Ausgrabung und Rekonstruktion eines Grubenhauses aus der Árpádenzeit)*. Monumenta Historica Budapestinensia 10. Szerk.: Bencze Z. – Gyulai F. – Sabján T. – Takács M. Budapest 1999, 131–176.
- SABJÁN 2001: Sabján T.: Késő középkori lakóházak rekonstrukciói. Sarvalyi példák (Reconstructions of Late Medieval dwelling houses. Examples from Sarvaly). In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58. Szerk.: Cseri M. – Tárnoki J.: Szentendre–Solnok 2001, 391–421.
- SABJÁN–TAKÁCS 2002: Sabján T. – Takács M.: A Ménfőcsanak–Szeles-dűlői 147. objektum. Leírás, rekonstrukció, értelmezés (Das Objekt 147. von Ménfőcsanak–Szeles-Flur – Beschreibung, Rekonstruierung und Interpretation). In: *Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon*. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 6. Szerk.: Cseh J. Tatabánya 2002, 95–119
- ŠALKOVSKÝ 2009: Šalkovský, P.: Frühmittelalterliche Grubenhäuser. Probleme der Terminologie, Typologie und Rekonstruktion. *Archaeologia Adriatica* 3 (2009) 273–292.
- ŠALKOVSKÝ 2011: Šalkovský, P.: Das Frühmittelalterliche Dorf im Karpatenbecken. In: *Sötét idők falvai. 8–11. századi települések a Kárpát-medencében*. Szerk.: Kolozsi B. – Szilágyi K. A. Debrecen 2011, 419–450.
- SCHREG 2005: Schreg, R.: Mobilität der Siedlungen – Mobilität der Kirchen? Bemerkungen zum Lagebezug von Dorf und Kirche. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 21 (2005) 91–105.
- SCHREG 2006: Schreg, R.: *Dorfgenese in Südwestdeutschland. Das Renninger Becken im Mittelalter*. Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg 76. Stuttgart 2006.
- SCHREG 2012: Schreg, R.: Farmsteads in early medieval Germany – architecture and organisation. In: *Arqueología de la arquitectura y arquitectura del espacio doméstico en la alta Edad Media Europea (Archaeology of Architecture and Household Archeology in early medieval Europe)*. Arqueología de la Arquitectura 9. Ed.: Quirós Castello, J. A. Madrid 2012, 247–265.
- SIMON 1994: Simon L.: Középkori vaseszközök Nagykovácsról (Mittelalterliche Eisengegenstände aus Nagykovács). In: *Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére* I. Studia Comitatus 23. Szerk.: Novák L. Szentendre 1994, 313–338.
- SIMON 1994a: Simon L.: Dabas (Gyón) – Pápay. *Régészeti Füzetek*. Ser. I. 46 (1994) 67–68.
- SIMONYI 2003: Simonyi E.: Beszámoló az M0. autópályán Gyál 3. és Gyál 10. lelőhelyén feltárt Árpád-kori lakóházakról (Account on the Arpadian Age dwelling houses explored in Gyál 3 and Gyál 10 along Motorway M0). *Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 24–25 (2003) 353–374.
- SIMONYI 2003a: Simonyi E.: Előzetes jelentés a Felsőzsolca-várdombi ásatásról (1992–2001) (Report on the excavations at Felsőzsolca-várdomb, 1992–2001). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 42 (2003) 109–133.
- SIMONYI 2005: Simonyi E.: Adatok a 10–13. századi kerámiakészítéshez Északkelet-Magyarországról (Data on Pottery from the 10th–13th Century in North-East Hungary). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 44 (2005) 37–55.
- SIMONYI 2012: Simonyi E.: Adatok a késő Árpád-kori fehér kerámia kialakulásához (New Data on the Development of late Árpadian Age Whiteware). In: *Hadak Útján XX. Népvándorlások Fiala Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete*. Szerk.: Petkes Zs. Budapest–Szigethalom 2012, 327–343.
- SIMONYI 2013: Simonyi E.: Kerámiavizsgálatok eredményeinek felhasználása 10–13. századi településeink kutatásában II. Mezőkeresztes, Hejőkürt, Felsőzsolca, Karos (Die Nutzung der Ergebnisse von Keramikanalysen in der Forschung der Siedlungen des 10.–13. Jahrhunderts II. Mezőkeresztes, Hejőkürt, Felsőzsolca, Karos). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok*

- Kovács László 70. születésnapjára. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 817–838.
- SIMONYI 2016: Simonyi E.: Kísérlet egy 10–12. századi település kerámiaművességének feltérképezésére (Attempts on Mapping the Pottery Manufacture of an 11th–12th Century Settlement). In: „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni” – Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. *Opuscula Hungarica* 9. Szerk.: Simonyi E. – Tomka G. Budapest 2016, 89–102.
- SKRIBA 2010: Skriba P.: 9. századi település a Hosszú-víz völgyében (Vát–Telkes-dűlő, Vas megye) (Eine Siedlung des 9. Jahrhunderts im Tal des Hosszú-víz [Vát–Telkes-dűlő, Kom. Vas]). *Archaeologiai Értesítő* 135 (2010) 209–240.
- STEUER 1982: Steuer, H.: *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse. Folge 3, Nr. 128. Göttingen 1982.
- SZ. GARAM 1981: Sz. Garam É.: VIII–IX. századi telepnym Tiszafüred határában (Siedlungsspur aus dem 8.–9. Jh. In der Gemarkung von Tiszafüred). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1981, 137–147.
- SZABADOS 2015: Szabados Gy.: Avar–magyar találkozó. Helyszín, időpont? In: *In nostra lingua Hringe nominant. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Balogh Cs. – Petkes Zs. – Sudár B. – Zsidai Zs. Budapest–Kecskemét 2015, 121–141.
- SZABÓ 1938: Szabó K.: *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei (Kulturgeschichtliche Denkmäler der Ungarischen Tiefebene)*. Bibliotheca Humanitatis Historica 3. Budapest 1938.
- SZABÓ 1963: Szabó I.: A praedium. Vizsgálatok a korai magyar gazdaság- és településtörténelem körében (Das praedium. Untersuchungen im Bereich der frühen ungarischen Wirtschafts- und Siedlungsgeschichte). *Agrártörténeti Szemle* 5 (1963) 1–49, 301–337.
- SZABÓ 1966: Szabó I.: *A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század*. Budapest 1966.
- SZABÓ 1966a: Szabó, J. Gy.: Das Weiterleben des Spätawarentums auf dem Alföld im X. Jahrhundert. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1964–1965:2 (1966) 61–71.
- SZABÓ 1969: Szabó I.: *A középkori magyar falu*. Budapest 1969.
- SZABÓ 1975: Szabó J. Gy.: Árpád-kori falu és temetője Sarud határában II. (Поселение и могильник эпохи Арпадов в окрестностях деревни Шаруд II). *Az Egri Múzeum Évkönyve* 13 (1975) 19–68.
- SZALONTAI 1991: Szalontai Cs.: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez. A késő avar karéjos övveretek (Bemerkungen zur Geschichte der Alföld im 9. Jahrhundert. Spätawarenzeitliche schuppenförmige Gürtelbeschläge). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–1985:2 (1991) 463–482.
- SZALONTAI 1995: Szalontai Cs.: A késő avar kori lilimos övveretek (Die Spätawarenzeitliche mit Lilien verzierte Gürtelbeschläge). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 11 (1995) 127–143.
- SZALONTAI 2000: Szalontai, Cs.: Kritische Bemerkungen zur Rolle der Bulgaren im 9. Jahrhundert in der Großen Ungarischen Tiefebene und in Siebenbürgen. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6 (2000) 263–286.
- SZALONTAI 2003: Szalontai Cs.: A székkutas-kápolnadűlői avar kori temető öveinek elemzése (Die Analyse der Gürtel des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Székkutas-Kápolnadűlő). In: B. Nagy K.: *A székkutas-kápolnadűlői avar temető*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographia Archaeologica 1. Szeged 2003, 371–411.
- SZALONTAI 2018: Szalontai Cs.: Éltek vagy továbbéltek az avarok a 9. századi Alföldön? Kérdések, válaszok, módszerek és lehetőségek (Did the Avars Live or Continued to Live in the 9th Century Great Hungarian Plain? Questions, Answers, Methods, and Possibilities). In: *Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében*. Szerk.: Hága T. K. – Kolozsi B. Debrecen 2018, 209–226.

- SZENTGYÖRGYI 2001: Szentgyörgyi V.: A „földbeásott lakóház” (Das „gegrabene Wohnhaus”). *Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve* 14 (2001) 55–100.
- SZENTPÉTERI 2014: Szentpéteri J.: Kritikai megjegyzések az avar-magyar asszimiláció kérdésköréhez. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. MTA BTK MÓT Kiadványok 1. Szerk.: Sudár B. et al. Budapest 2014, 43–53.
- SZIGETI 2016: Szigeti J.: Különleges formájú kerámiaedények Halimba-Cseres 10–12. századi temetőjében (Unique Ceramic Earthenwares in the 10th–12th Century Cemetery of Halimba-Cseres). In: *„A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni” – Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában*. Opuscula Hungarica 9. Szerk.: Simonyi E. – Tomka G. Budapest 2016, 75–88.
- SZILÁGYI–SZAKMÁNY–WOLF 2006: Szilágyi V. – Szakmány Gy. – Wolf M.: Az edelényi, X. századi település kerámia leletegyüttesének archaeometriai vizsgálata (Archaeometric Investigation of the Ceramic Finds from the 10th Century Settlement of Edelény). In: *Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Szerk.: Holló Sz. A. – Szulovszky J. Budapest–Veszprém 2006, 59–64.
- SZILÁGYI ET AL. 2010: Szilágyi V. – Gál-Mlakár V. – Rácz T. Á. – Sajó I. – Simonyi E.: 12–14. századi fehér kerámiákon végzett anyagvizsgálatok első eredményei és a továbblépés lehetőségei. *Gesta* 9 (2010) 153–167.
- SZILÁGYI ET AL. 2014: Szilágyi, V. – Rácz, T. Á. – Gál-Mlakár, V. – Simonyi, E. – Sajó, I.: Archaeometric investigation of Buda white ware (12th–14th century AD, North Hungary): Initial questions and first results. In: *Craft and science: International perspectives on archaeological ceramics*. Ed.: Martínón-Torres, M. Doha 2014. <http://dx.doi.org/10.5339/uclq.2014.cas.ch22>
- SZŐKE 1962: Szőke B.: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Régészeti tanulmányok 1. Budapest 1962.
- SZŐKE 1980: Szőke, B. M.: Zur Awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 181–203.
- SZŐKE 1991: Szőke, B. M.: The question of continuity in the Carpathian Basin of the 9th century A. D. *Antaeus* 19–20 (1991) 145–157.
- SZŐKE 1992: Szőke B. M.: 7. és 9. századi településmaradványok Nagykanizsán (Siedlungsreste aus dem 7. und 9. Jh. in Nagykanizsa, SW-Ungarn). *Zalai Múzeum* 4 (1992) 129–167.
- SZŐKE 1994: Szőke B. M.: A Kárpát-medence a 9. században. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. Budapest 1994, 77–84.
- SZŐKE 1999: Szőke B. M.: A Dunántúl lakossága és a honfoglaló magyarok. In: *Magyarok térben és időben. Nemzetközi Hungarológiai Konferencia, 1996. május 28–31*. Tudományos Füzetek 11. Szerk.: Fülöp É. M. – K. Cseh J. Tata 1999, 73–103.
- SZŐKE 2000: Szőke, M.: The Medieval Castle of Visegrád. In: *Europe's Centre around AD 1000*. Eds.: Wiczorek, A. – Hinz, H. M. Stuttgart 2000, 383–385.
- SZŐKE 2011: Szőke, B. M.: Beziehungen zwischen Keszthely-Fenekpuszta und Mosaburg/Zalavár in der Karolingerzeit. In: *Keszthely-Fenekpuszta im Kontext Spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. Castellum Pannonicum Pelsonense 2. Hrsg.: Heinrich-Tamáská, O. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf. 2011, 509–540.
- SZŐKE 2014: Szőke B. M.: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása*. Budapest 2014.
- SZŐKE 2014a: Szőke B. M.: A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. MTA BTK MÓT Kiadványok 1. Szerk.: Sudár B. et al. Budapest 2014, 31–42.
- SZÜCS 1981: Szűcs J.: Megosztott parasztság – egységesülő jobbágyság: a paraszti társadalom átalakulása a 13. században. 1–2. közlemény. *Századok* 115 (1981) 3–65, 263–314.

- SZŰCS 1993: Szűcs J.: *Az utolsó Árpádok*. Budapest 1993.
- TAKÁCS 1986: Takács, M.: *Die árpádenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken*. Varia Archaeologica Hungarica 1. Budapest 1986.
- TAKÁCS 1993: Takács M.: A kisalföldi, Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb időrendje. Egy kísérlet a leletanyag rendszerezésére (Die Präzisere Chronologie der Árpádenzeitlichen Tonkessel der kleinen Tiefebene. Versuch einer Systematisierung des Fundmaterials). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31:2 (1993) 447–485.
- TAKÁCS 1993a: Takács M.: Árpád-kori településrészlet Kajárpéc-Pokolfadombon (Arpadenzeitlicher Siedlungsteil von Kajárpéc-Pokolfadomb). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1993, 201–228.
- TAKÁCS 1994: Takács M.: Fazekasság. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Szerk.: Kristó Gy. – Engel P. – Makk F. Budapest 1994, 212–213.
- TAKÁCS 1996: Takács, M.: Formschatz und Chronologie der Tongefässe des 10.–14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 48 (1996) 135–195.
- TAKÁCS 1996a: Takács M.: Honfoglalás és korai Árpád-kori telepfeltárások az M1 autópálya nyugat-magyarországi szakaszán (Erschliessung von Siedlungen aus der Zeit der Landnahme und der frühen Arpadenzeit an der Westungarischen Strecke der Autobahn M1). In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. Szerk.: Wolf M. – Révész L. Miskolc 1996, 197–217.
- TAKÁCS 1996b: Takács M.: Veszprém megye 10–11. századi kerámiája (Die Keramik des 10–11. Jahrhunderts im Komitat Veszprém). *Pápai Múzeumi Értesítő* 6 (1996) 329–351.
- TAKÁCS 1997: Takács M.: A honfoglalás kori edénművesség. In: *Honfoglalás és néprajz*. Szerk.: Kovács L. – Paládi-Kovács A. Budapest 1997, 205–223.
- TAKÁCS 1998: Takács, M.: Dörfliche Siedlungen der Árpádenzeit (10.–13. Jh.) in Westungarn (Rural settlements of the Árpádan Age in Western Hungary). In: *Ruralia* II. Památky Archeologické, Supplementum 11. Ed.: Klápště, J. Prague 1998, 181–191.
- TAKÁCS 1999: Takács M.: Lakóház-rekonstrukciók az Árpád-kori telepkutatásban. Tudománytörténeti áttekintés (Wohnhaus-Rekonstruktionen in der Árpádenzeitlichen Siedlungsforschung. Wissenschaftliches Überblick). In: *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója (Ausgrabung und Rekonstruktion eines Grubenhauses aus der Árpádenzeit)*. Monumenta Historica Budapestinensia 10. Szerk.: Bencze Z. – Gyulai F. – Sabján T. – Takács M. Budapest 1999, 93–129.
- TAKÁCS 2000: Takács, M.: Nucleated and/or dispersed settlements from the Árpádan and the Angevin age in the west Hungarian region of Kisalföld (Hufenartige und/oder zersplitterte Siedlungen der Árpáden- und Anjouzeit der Westungarischen Region Kisalföld). In: *Ruralia* III. Památky Archeologické, Supplementum 14. Ed.: Klápště, J. Prague 2000, 240–251.
- TAKÁCS 2001: Takács M.: Az Árpád-kori köznépi lakóház kutatása, különös tekintettel az 1990-es évekre (Erforschung des Wohnhauses des gemeinen Volkes zur Arpadenzeit; im Mittelpunkt die Forschung der 1990er Jahre). In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58. Szerk.: Cseri M. – Tárnoki J. Szentendre–Szolnok 2001, 7–54.
- TAKÁCS 2002: Takács, M.: Der Hausbau in Ungarn vom 2. bis zum 13. Jahrhundert n. Chr. – ein Zeitalter einheitlicher Grubenhäuser? (The houses of village-like settlements in Hungary of the 2nd–13th centuries A. D. – a period of uniform huts with sunken floors?). In: *Ruralia* IV. *The Rural House from the Migration Period to the Oldest Still Standing Buildings*. Památky Archeologické, Supplementum 15. Ed.: Klápště, J. Prague 2002, 272–290.
- TAKÁCS 2006: Takács M.: A Ménfőcsanak-Szeles dülői lelőhelyen 1990–91-ben feltárt, Árpád-kori veremházak (Pit-houses from the Árpád-age found at the Site of Ménfőcsanak-Szeles dűlő in 1990–91). *Arrabona* 44:1 (2006) 537–565.

- TAKÁCS 2009: Takács, M.: Über die Chronologie der Mittelalterlichen Siedlungsgrabungen in Ungarn. Erläuterungen zu zwei Chronologischen Tabellen. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 60 (2009) 223–252.
- TAKÁCS 2010: Takács M.: Árpád-kori falusias települések kutatása Magyarországon 1990 és 2005 között (The Researching of Arpadian-Era [Eleventh-Thirteenth-century] Village-like Settlements in Hungary Between 1990 and 2005). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary)*. Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. Budapest 2010, 1–67.
- TAKÁCS 2010a: Takács M.: A nagyberuházásokhoz kapcsolódó megelőző feltárások az Árpád-kori település kutatás szemszögéből (Excavations Linked to or Preceding Major Construction Projects from the Perspective of Research into Arpadian-Era [Eleventh-Thirteenth-century] Settlements). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary)*. Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. Budapest 2010, 907–917.
- TAKÁCS 2010b: Takács, M.: Das Formenspektrum der Tonkessel im Karpatenbecken. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 40:1 (2010) 139–154.
- TAKÁCS 2011: Takács M.: A középkori falusias települések feltárása. In: *Régészeti kézikönyv*. Szerk.: Müller R. Budapest 2011, 209–236.
- TAKÁCS 2012: Takács, M.: Die Chronologie der Siedlungen und besonders der Siedlungskeramik des Karpatenbeckens des 8.–11. Jahrhunderts im Spannungsfeld zwischen den verschiedenen Datierungsmöglichkeiten und ihre Einwänden. In: *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik*. RGZM Tagungen 17. Hrsg.: Tobias, B. Mainz 2012, 145–166.
- TAKÁCS 2012a: Takács M.: A Kárpát-medence 10–11. századi cserépedény-lelőhelyeinek térképezési vonatkozásairól – másodszor (Über die kartographischen Aspekten der Keramikfunde des 10–11. Jhs des Karpatenbeckens). In: *Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén*. Tempora Obscura 3. Szerk.: Liska A. – Szatmári I. Békéscsaba 2012, 405–500.
- TAKÁCS 2012b: Takács M.: A korongolt, korai Árpád-kori cserépbográcsok formai sajátosságairól (About the Formal Characteristics of the Árpadian Age Wheel-thrown Clay Cauldrons). In: *Hadak Útján XX. Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete*. Szerk.: Petkes Zs. Budapest–Szigethalom 2012, 229–269.
- TAKÁCS 2013: Takács M.: Az átalakulás évszázadai. Egy kora középkori telepítési projekt bemutatása. *Magyar Régészet Online Magazin* 2013 tél: http://www.magyarregeszet.hu/wp-content/uploads/2013/12/Forum_Takacs_13T.pdf
- TAKÁCS 2014: Takács M.: A honfoglalás kor és a településrégészet. Települési struktúrák, a társadalmi szervezet értelmezései, az etnikai azonosítás buktatói. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. MTA BTK MÖT Kiadványok 1. Szerk.: Sudár B. et al. Budapest 2014, 137–149.
- TAKÁCS 2014a: Takács, M.: Die ungarische Staatsgründung als Modellwechsel und/oder möglicher Akkulturationsprozess. Die Aussagekraft der archäologischen Funde und Befunde. In: *Akkulturation im Mittelalter. Vorträge und Forschungen* 78. Hrsg.: Härter, R. Memmingen 2014, 165–205.
- TAKÁCS 2015: Takács M.: A medium regni falusias településeinek anyagi kultúrája az Árpád- és Anjou-korban (The Material Culture of Rural Settlements in the Medium Regni in the Arpadian and Angevin Eras). In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén” (Archaeological, art historical and historical researches 'in the middle of the kingdom')*. Szerk.: Benkő E. – Orosz K. Budapest 2015, 171–190.
- TAKÁCS 2016: Takács M.: Bolgárok a 9. századi Kárpát-medencében. In: *Honfoglalás és megtelepedés. Magyar Őstörténet* 4. Szerk.: Sudár B. – Petkes Zs.: Budapest 2016, 62–64.
- TAKÁCS–VADAY 2012: Takács M. – Vaday A.: A Kompolt-kistérségi tanyai kézzel formált és utánkorongolt

- cserépbográcsok (Die handgeformten und nachgedrehten Tonkessel von Kompolt-Kistéri tanya). In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére (Archaeological Studies in Honour of Éva Garam)*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 743–769.
- TARI 1995: Tari E.: *Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén (Árpadian age rural churches in the surroundings of Cegléd)*. Ceglédi Füzetek 31. Cegléd 1995.
- TARI 1997: Tari E.: Nyáregyháza – 50. lh. *Régészeti Füzetek* Ser. I. 48 (1997) 86.
- TARI 1997a: Tari E.: Vecsés Árpád-kori temploma. In: *Vecsési Kalendárium*. Szerk.: Demeter Z. Vecsés 1997, 96–100.
- TARI 2000: Tari E.: *Pest megye középkori templomai (Medieval Churches in Pest County)*. Studia Comitatus 27. Szentendre 2000.
- TARI 2001: Tari E.: Faépületek az Árpád-kor népi építészetében (Holzbauten in der Volksbaukunst der Arpadenzeit). In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58. Szerk.: Cseri M.–Tárnoki J. Szentendre–Solnok 2001, 157–186.
- TARI 2003: Tari E.: Vecsés, Lakópark. *Régészeti kutatások Magyarországon 2001 (Archaeological Investigations in Hungary 2001)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2003, 234–235.
- TARI 2004: Tari E.: Üllő, 1. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2002 (Archaeological Investigations in Hungary 2002)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 285.
- TARI 2006: Tari E. (szerk.): *Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében 2001–2006*. Szentendre 2006.
- TARI 2007: Tari E.: Üllő, 1. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 306.
- TARI 2007a: Tari E.: Pest megye pusztulása a régészeti adatok tükrében. In: *A tatárjárás. Kiállítási katalógus*. Szerk.: Ritoók Á. – Garam É. Budapest 2007, 47–49.
- TARI 2010: Tari E.: Régészeti feltárások az M0-s autópálya és az új 4-es számú elkerülő főút nyomvonalán. Módszerek és ásatási tanulságok (Archaeological Excavations Along the Line of the M0 Motorway and the New Highway 4 Bypass. Methods and Lessons). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary)*. Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. Budapest 2010, 895–906.
- TARI–KIS 2007: Tari E. – Kis A.: Üllő, 2. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 306.
- TARI ET AL. 2007: Tari E. – Mérai D. – Rosta Sz.: Ecsér, 7. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 194–196.
- TAYLOR 1992: Taylor, C. C.: Medieval rural settlement: changing perceptions. *Landscape History* 14 (1992) 5–17.
- TÁLASI 1954: Tálasi I.: Hozzászólás Gunda Béla: A magyar népi építkezés kutatása a két világháború között és annak kritikája c. előadáshoz. *Az MTA Társadalmi-Történelmi Osztályának Közleményei* 5 (1954) 390–399.
- TEREI 2005: Terei Gy.: Előzetes jelentés a Kőérberek-Tóváros-Lakópark területén folyó Árpád-kori falu feltárásáról (Preliminary Report on the Excavation of a village from the Árpadian Period on the Territory of the Kőérberek-Tóváros Residential District). *Régészeti Kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 37–72.
- TEREI 2010: Terei Gy.: Az Árpád-kori Kána falu (Kána, a Village from the Árpadian Era [Twelfth–Thirteenth Centuries]). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary)*. Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. Budapest 2010, 81–111.

- TEREI 2015: Terei Gy.: Régészeti adatok a Csepel-sziget északi részének középkori történetéhez (Archaeological Data on the History of the Northern Part of Csepel Island). In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”* (Archaeological, art historical and historical researches 'in the middle of the kingdom'). Szerk.: Benkő E. – Orosz K. Budapest 2015, 577–588.
- TEREI–HORVÁTH 2007: Terei Gy. – Horváth A.: Az Árpád-kori Kána falu vasleletei I. (Die Eisen funde des arpadenzeitlichen Dorfes Kána I.) *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2007, 215–246.
- TEREI–HORVÁTH 2007a: Terei Gy. – Horváth A.: Az Árpád-kori Kána falu vasleletei II. (The Iron Finds from the Árpadian-era Village Kána II.). *Budapest Régiségei* 41 (2007) 153–192.
- TEREI–VARGHA 2013: Terei Gy. – Vargha M.: Madár alakú bronzcsat az Árpád-kori Kána faluból (Bird shaped Brooch from the Arpadian Age Village of Kána). *Budapest Régiségei* 46 (2013) 151–166.
- TESZ I–IV. 1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Szerk.: Benkő L. Budapest 1976.
- TETTAMANTI 1994: Tettamanti S.: A váci vár (Die Burg von Vác). In: *Váci könyvek. A Tragor Ignác Múzeum Közleményei* (Mitteilungen des Tragor Ignác Museums). Új sorozat 7. Vác 1994, 101–174.
- TETTAMANTI 1999: Tettamanti S.: Újabb régészeti kutatás a váci középkori német város területén. In: *Kutatások Pest megyében*. Tudományos konferencia II. Szerk.: Korkes Zs. Szentendre 1999, 87–91.
- TETTAMANTI 2014: Tettamanti S.: Régészeti kutatások a váci várban 1998–2002 között (The Archaeological Investigations in the Castle of Vác in 1998–2002). In: *Múltunk a föld alatt. Újabb régészeti kutatások Pest megyében* (Our Past under the Earth. Recent Archaeological Investigations In Pest County). Szerk.: Rajna A. Szentendre 2014, 153–166.
- TOMKA 1994: Tomka P.: 9. századi népszerűség a Kisalföldön. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. Budapest 1994, 99–107.
- TOPÁL 1972: Topál J.: Árpád-kori temető és templom Cegléd-Madarászhalmon (Eine Kirche und ein Grabfeld aus der Arpadenzeit in Cegléd-Madarászhalom) In: *Tanulmányok Pest megye múzeumaiból*. Studia Comitatusia 1. Szerk.: Ikvai N. Szentendre 1972. 53–97.
- TOPOGRÁFIA 2017: *Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő* (Archaeological Topography of Hungary – Past, Present and Future). Szerk.: Benkő E. – Bondár M. – Kolláth Á. Budapest 2017.
- TÓTH 2004: Tóth A.: Árpád-kori gödrök a Szent György tér délnyugati részén (Arpadenzeitliche Gruben im Südwestlichen Teil des St. Georg-Platzes). *Budapest Régiségei* 38 (2004) 188–199.
- TÖRÖK 1956: Török Gy.: A szobi Vendelin-földek X–XI. századi temetője (Le cimetière des Xe et XIe siècle des terres „Vendelin” de Szob). *Folia Archaeologica* 8 (1956) 129–136.
- TURNER–SILVESTER 2012: Turner, S. – Silvester, B. (eds.): *Life in Medieval Landscapes. People and Places in the Middle Ages*. Papers in Memory of H. S. A. Fox. Oxford 2012.
- TÜRK 2010: Türk A.: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In: *Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medieviztikai PhD konferencia előadásai*. Szerk.: G. Tóth P. – Szabó P. Szeged 2010, 261–306.
- TÜRK–LŐRINCZY–MARCSIK 2015: Türk A. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez* (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung). Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 4. MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport – Kiadványok 4. Budapest 2015.
- VALTER 1964: Valter I.: Régészeti adatok a Bodrogekő honfoglaláskori településtörténetéhez (Archäologische Beiträge zu der Landnahme- und Árpadenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Bodrogekő). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 4 (1964) 131–141.
- VALTER 1979: Valter I.: Árpád-kori kovácsműhely Csatáron. *Zalai Gyűjtemény* 12 (1979) 43–74.
- VARGHA 2015: Vargha, M.: *Hoards, Grave Goods, Jewellery. Objects in Hoards and in Burial Contexts*

- during the Mongol Invasion of Central-Eastern Europe. *Archaeolingua Central European Archaeological Heritage Series* 8. Oxford 2015.
- VÁGNER 2002: Vágner, Zs.: Medieval Pottery Kilns in the Carpathian Basin. *European Journal of Archaeology* 5:3 (2002) 309–342.
- VÉKONY 1996: Vékony G.: *Honfoglaló magyar szállás. X. századi magyar falu az Által-ér mentén. Vezető a régészeti kiállításhoz.* Tatabánya 1996.
- VÉKONY 2002: Vékony G.: 10. századi település Tatabánya-Dózsakertben. In: *Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon.* Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 6. Szerk.: Kissné Cseh J. Tatabánya 2002, 23–41.
- VIDA 1996: Vida, T.: Avar Period settlement remains and graves at the site of Gyoma 133. In: *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary II. Gyoma 133.* Ed.: Bökönyi, S. Budapest 1996, 323–364.
- VIZI 2010: Vizi M.: A kora újkori kerámia feldolgozásának módszerei. Az ozorai várkastély leletanyagának adatbázisáról (Methods for the Processing of Early Modern Age Ceramics). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary).* Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. Budapest 2010, 817–838.
- WOLF 1992: Wolf M.: Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987–1990) (Vorläufiger Bericht über die Ausgrabung der Erdburg von Borsod). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989) 393–442.
- WOLF 2003: Wolf M.: Adatok 10. századi edénművességünkhöz. A borsodi leletek tanúságai (Informationen zu unserer Töpferkunst des 10. Jahrhunderts. Die Lehre der Funde in Borsod). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 42 (2003) 85–108.
- WOLF 2006: Wolf M.: Adatok a X. századi magyarság kerámiaművességéhez (Data on Pottery Workmanship of Hungarians in the 10th Century). In: *Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében.* Szerk.: Holló Sz. A. – Szulovszky J. Budapest–Veszprém 2006, 47–58.
- WOLF 2013: Wolf M.: Kerámiavizsgálatok eredményeinek felhasználása 10–13. századi településeink kutatásában I. (Borsod) (Die Nutzung der Ergebnisse von Keramikanalysen in der Forschung der Siedlungen des 10.–13. Jahrhunderts I. [Borsod]). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 755–797.
- WOLF 2014: Wolf M.: Újabb adatok az Árpád-kori népi építészet kutatásához. Az Árpád-kori köznépi lakóépület kutatása (Further data to the research of medieval vernacular architecture in Hungary [1000–1301]). *Ethnographia* 125:1 (2014) 20–47.
- ZAY 2013: Zay O.: Egy Árpád-kori veremház rekonstrukciója (A reconstruction of a pit-dwelling from the era of the Arpad Dynasty). In: *Fiatal középkoros régészek IV. konferenciájának tanulmánykötete (Study Volume of the 4th Conference of Young Medieval Archaeologists).* A Kaposvári Rippl Rónai Múzeum Közleményei 2. Szerk.: Varga M. Kaposvár 2013, 33–40.
- ZÁVODSZKY 1904: Závodszy L.: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: a törvények szövege).* Budapest 1904.
- ZOLTAI 1925: Zoltai L.: *Települések, egyházas és egyháztalan falvak Debrecen város mai határában.* A debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának kiadványai. Debrecen 1925.
- ZSOLDOS 1997: Zsoldos A.: *Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig.* Debrecen 1997.

9. VILLAGES OF THE PEST PLAIN FROM THE HUNGARIAN CONQUEST UNTIL THE FOURTEENTH CENTURY. POTTERY, RESIDENTIAL BUILDINGS, SETTLEMENT FORMS

9.1. INTRODUCTION. AIMS, SOURCE MATERIAL, METHODS OF PROCESSING

Hungarian Conquest Age (895–1000) and Árpáadian Age (1000–1301) villages, once inhabited by the majority of the population, masses of common folks and middle class people, did not survive until our days. The extent of their destruction is practically complete as their physical components, the dwelling houses and farm buildings, were not prepared of durable materials. Therefore, they can hardly be studied as built heritage. Although pit houses or pile-structured residential buildings, after the ruination of the construction as a whole, leave special traces in the ground that can be perceived by archaeological means, they rarely survive as landscape elements. Intensive agricultural cultivation and erosion remove their remains and consequently their mapping is mostly based on the registration of artefacts on the surface. In the research of the remains of the Árpáadian Age villages and their surroundings, archaeological methods are of essential importance.

Apart from the elites of the Árpáadian Age Hungarian society, the leaders of the Church and military groups, the vast majority of the population made their living from agriculture. The cultivation of the land could be of fundamental significance already in the 10th century. Crafts and trading in this period did not reach the level of importance comparable to that of the agricultural activity, which is well reflected in the relatively small number of urban settlements, power centres, the subdued degree of commodity exchange and the predominance of rural settlements specialized in agriculture. The image of the Árpáadian Age Hungary was determined by thousands of villages, consisting of isolated farmsteads, groups of houses, or in some cases intensively settled, nucleated zones.

The historical village expresses the tenurial, social, economical, and ecological realities of a small human community in a confined geographical space at a certain point in time. Its coming into existence is the result of numerous simultaneous processes. It is not just a piece of land with houses, but rather an organism, dynamically changing through space and time. Historical sciences have developed several methods to help understanding the complex system of conditions that determine its existence. Since archaeology attempts to reconstruct the human living space in its entirety, it cannot stop at the factual description of all the phenomena recorded in the excavations. Not only the discovered phenomena and findings or the immediate natural environment of the village, the arable lands, pastures, and forests should be regarded, but the historical context in the widest possible sense must be also considered. The questions of settlement research cannot be separated from the economic and social conditions of the given era, which have undergone a slow, but constant transformation during the few hundreds of years of the Árpáadian Age.

Traditionally the pottery, the residential buildings as well as the settlement structure and network analysis stand in the spotlight of settlement research. The present work investigates these issues on the territory of an archaeologically intensively researched region, the Pest Plain, lying in the central part of the medieval Kingdom of Hungary, with an outlook on the adjacent micro regions (namely, the Gödöllő hillside and the Ócsa Landscape Protection Area). Through processing the available data of the large scale excavations and field surveys conducted in Pest County in the past two decades, a unique possibility is offered to discuss the actual problems of Árpáadian Age settlement research. Up till now, from this particular

period no settlement historical analysis based on the material of the large scale excavations was extensively fulfilled. The primary aim of this work is to outline the main characteristics of the Árpáadian Age villages relying on the archaeological source material. It tries to provide a possible model of interpretation to the basic problems of settlement research, not only in the form of a response to single scientific questions, but also incorporating these responses into a coherent system.

Nevertheless, this can only be obtained in several steps. The course of processing the data and the logical structure of the evaluation are both determined by basic research. It is essential that, first of all, the findings, the remains of material culture are evaluated in order to conclude the precise dating of the settlement structures. The interpretation of the observed phenomena, the understanding of the function of the features and of their relationships with each other allows a more detailed characterisation of the settlement details. It is only possible through the comparative analysis of the closely located and chronologically often overlapping Árpáadian Age settlements to understand the characteristics of the once existent settlement forms.

In the past few decades several major investments took place in Pest County. Therefore, the number of excavations that could be involved is relatively high. Archaeological research mainly affected the villages of the Pest Plain. With regard to the number, expansion and intensity of the sites, the preventive excavations of the M0 motorway and the Number 4 bypass road count among the largest archaeological projects of the past period in Hungary. Twenty three excavation sites of the period under scrutiny were explored between 2001 and 2006, with more than thousand features and more than hundred building structures. These sites supplied most of the archaeological material for the present volume.

The archaeological material of several further settlement excavations conducted in Pest County was also used, partly as control material, and partly to cover other shorter periods, too. During the excavations preceding the construction of the M2 motorway at Sződ, Nevelek-dűlő phenomena both from the 8th–9th centuries and from the middle of the Árpáadian Age came to the light. Due to the limited extent of the investigated surfaces, the excavations at Nagytarcsa and Ócsa were not suitable for drawing general conclusions on the settlement structures, but allowed us to create a more complex picture of the contemporary pottery production and residential buildings.

9.2. EPOCHS, RESEARCHERS AND RESEARCH ASPECTS IN THE ÁRPÁDIAN AGE SETTLEMENT ARCHAEOLOGY

The birth and early development of the Hungarian village system was studied by generations of historians, ethnographers, settlement geographers, and archaeologists. The main issues and methods of settlement research have been continuously developing due to the new source materials, new research aspects as well as due to the different political and ideological trends. In the following the intention is not to compile a detailed history of research, but more importantly to capture those historical moments of scholarship when new aspects and research possibilities have arisen. An attempt will be made to evaluate the changing research tendencies in medieval settlement archaeology and the factors influencing the discipline in order to put the significance of large scale preventive excavations into a wider context.

The first medieval settlement excavations go back to the interwar period. The ideology of the time stressed the recognition of the work and culture of the anonymous inhabitants of the one-time Hungarian villages. This view of the past, on the one hand, did not completely avoid a romantic approach and idealization of the simple people. These were, on the other hand, heroic days, with passionate research and meticulous, occasionally artistic documentation of the small details of the past. Topics, such as the definition and dating the basic medieval object types, the structure of the residential buildings, the variants of stoves and furnaces in different periods, the relationship between the medieval landscape and settlements, and the

circumstances of the destruction of medieval villages, were for the first time discussed. Kálmán Szabó's monograph is a milestone at the dawn of the discipline itself.

In a critical period, between 1939 and 1942, the economic and social historian Sándor Domanovszky prepared and edited a monumental, five-volume work entitled "Hungarian Cultural History". The authors of the book sought both for synthesizing the results of historical research and building national consciousness. They unanimously included the world of villages into the historical culture of an era. The work, however, could not have a proper influence on scholarship, its concept and ideas became undesirable due to post-war ideological changes.

Ethnography has played a significant role in the research of the elements of peasant culture already since the end of the 19th century. The long-lasting, persistent collection of data from the 1880s onwards has allowed the release of such monographs, encyclopaedias and atlases, of which very few scientific fields dispose.

It is important to mention these antecedents mainly because the dominant figure of István Méri later basically obliterated his predecessors. He, already in the early phase of his career, highlighted the necessity of the exploration of medieval village settlement structures among the most important tasks of medieval archaeology and, as a part of this process, the study of the development of the Hungarian house as well as the material culture of the Hungarian people. In addition to providing an excellent insight into the fundamental problems of settlement research, Méri prepared a theoretically well grounded, interdisciplinary research plan as part of the five-year plan of the Institute of Ethnology at the Hungarian Academy of Sciences. It happened only after this initiative that the first systematic Árpadian Age village excavation started at Tiszalök-Rázom, where his ideas were put into practice. In the end, the works carried out in the village of Rázom did not take place within the planned circumstances, but under extremely unfavourable conditions. Nevertheless, with his precise excavation technique, substantial observations, elaborate documentation system and complex interpretation of archaeological phenomena, Méri laid the foundations of modern settlement research methodology. His concepts, formulated in his several articles published in the 1950s, were integrated into historical monographs dealing with the birth and settlement order of villages, which served as a point of reference in the evaluation of subsequent excavations ever since. Méri's personality has been regarded with a peculiar respect in the past few decades, many tended to praise his work without any criticism and this attitude, in a certain respect, obstructed further advances, since researchers even today can hardly break away from the image of the past that István Méri created.

Like every researcher, István Méri can be understood only from the perspective of his own time. The new conceptual system appearing together with the shift to the socialist regime after the war in Hungary strengthened social sensitivity, attention towards the working class in general, and villages as well as objects of everyday use in particular exclusively on an ideological basis. The context was provided for the overall boost of settlement research, and it is a fortunate situation that Méri was in the focus of the new projects with his fundamental realizations and precision that placed him among the most prominent researchers. With his studies, historicism was definitively replaced by exact science.

One of the promoters of archaeological topography in the modern sense, as it is proven by the publications on Tiszalök and Túrkeve, was also István Méri. In the 1960s and 1970s field surveys gradually yielded more and more new data to the problems of Árpadian Age settlements. Since these surveys evidently examined larger areas than single excavations, the first syntheses on the density, intensity and geographical context of settlements, namely the characterization of the settlement network itself were now prepared. An integral part of these studies was the complex usage of written sources to identify the former villages. György Györffy published the first volume of the "Historical Geography of the Árpadian Age Hungary" in 1963. An additional three titles were produced in this series which discusses the history of all those villages that were mentioned in the contemporary written sources in an alphabetical order grouped according to the

medieval counties of the Kingdom of Hungary. Consequently, these volumes provided a new, fundamental database for the researchers of the era. Győrffy's oeuvre not only enriched, but for a long time also brought medieval settlement research under its influence. His concept of history and landscape were integrated into later topographical works. His interpretations of the historical toponyms, the birth of the medieval state, and the formation of the counties have generated exciting debates for a long time.

For decades István Szabó's work on the "Medieval Hungarian Villages" together with Ferenc Maksay's monography on the structure of late medieval villages entitled "Medieval Settlement Structure of the Hungarian Village", using contemporary written sources as well as Early Modern and Modern handwritten maps have also positively influenced the way of archaeologists' thinking. István Szabó even stated that archaeology was the one that later could fundamentally transform previous ideas about medieval villages.

From the 1960s onwards, regionally conducted research and local history became more and more emphasized, and this trend was further intensified by the completion of the first volumes of the "Archaeological Topography of Hungary". However, the ambition to complement the data of field surveys with probe and planned excavations was unfortunately realised only in a few exceptional cases, for example, at Szarvas-Rózsás and Örménykút in Békés County.

Before the political changes in 1990, Hungarian researchers could encounter large scale excavations on rare occasions. However, in "Upper Hungary" (the former northern territory of the Kingdom of Hungary, present-day Slovakia) and Transylvania (part of Romania), since the 1950s a number of significant excavations were carried out providing a series of new information, and by the 1980s general summaries were also compiled. On the one hand, after several decades of research, Alojz Habovštiak made an attempt to sketch the history of the development of the medieval village. His monograph faithfully reveals the spirit of the socialist era, but the author's complex vision must be highlighted: as equally important issues he considered the problems of settlement phenomena and the geographical environment, noble residences, village churches as well as historical sources and terminology. An additional value of his work is the catalogue attached to the volume. On the other hand, Kurt Horedt's volume on the excavations of Malomfalva (Morești, Romania) that was published in Germany received a sharp critique from István Bóna in Hungary. Bóna's review properly points out all the problems researchers facing while seeking objectivity, namely the conceptual view of the history of the neighbouring countries, enforced ethnical attributions, or false dating.

Naturally, Hungarian scholarship was not free from false interpretations formulated under the pressure of the socialist regime either. The 9th century Carolingian power centre of Zalavár and the surrounding agglomeration zone had been regarded as a Slavic ruler's residence for three decades from the 1950s onwards until the excavation leader herself changed her previous views. The excavations lasting ever since, beside the ruins of certain Carolingian edifices, have revealed the details of an Árpáadian Age centre of the *comes*, including the cemetery of the Benedictine monastery and that of the church of the castle as well as profane buildings, such as a mansion, a tower, and the remains of the contemporary settlement.

In the 1970s and 1980s systematic surveys and excavations were carried out mainly on the territory of late medieval deserted villages. Fortunately, many years of research at Sarvaly and Szentkirály were primarily aimed at clarifying scientific problems and not having actual cultural political objectives. The applied technique of excavation, the precise documentation as well as the house reconstruction experiments made these two settlements become true standards. Moreover, the examples of Sarvaly and Szentkirály perhaps contributed to the fact that the Árpáadian Age research also focused specifically on settlement features, residential buildings, and the chronological evaluation of the finds.

The field surveys that intensely continued during the 1980s have resulted in the articulation of the basic research problems of Árpáadian Age settlement forms. The complex problem of the evaluation of isolated farmsteads and their distinction from the actual village originates in this period. With the help of the large

scale rescue excavations carried out in the neighbourhood of Kengyel village, the characteristics of the Árpadian Age small colonies could be investigated not only through field walks, but also by archaeological explorations. One of the most exciting professional challenges of the period was the linkage of settlement remains identified by archaeological methods with those settlement types referred to in the historical sources, such as *villa*, *possessio*, *terra*, or *praedium* that were more and more precisely separated from one another by scholars.

The era is characterized, on the one hand, by the significantly increasing but, on the other hand, insufficiently systematized excavation data. Scholarly debate on the development of residential buildings was a prominent issue of the late 1980s. Concerning folk architecture, since the study published by László Papp in 1931, ethnographers have been acting in accordance with the achievements of archaeology, and have contributed to the subject with valuable new perspectives. At the same time, in the mid-1980s, two monographs were published providing syntheses of the historical development of residential buildings both relying on archaeological finds. Balassa M. Iván's elaborate and ambitious book expressively bore a subtitle "The Sketch of the Medieval Development of the Hungarian Dwelling House". István Fodor, Júlia Kovalovszki, and István Bóna, all experts of medieval settlement research, reflected on the ethnography conceived works, and while articulating their opinion, beyond the evaluation of the state of research, they were forced to take into account the debts of archaeology in this respect. As a consequence, the research of residential structures revived in Hungarian medieval archaeology, many important results were achieved, and occasionally thematic study volumes were also published. Thus, the ethnographical volumes positively stimulated the research on medieval settlements.

Archaeology stepped into the post socialist era with a number of open research questions. However, the excavations then gaining a new impetus were stimulated primarily not by scientific issues, but by large scale investments, particularly road track constructions, dominated by the economic sector of growing power and importance. The location, time and circumstances of these large scale excavations were not defined by scholarly arguments, but by pressure. Thus, the data collected that way was much more subordinated to eventuality and randomness. The excavation projects that sometimes overspread several hectares lasted for years and had a complicated budget, and they had to be fulfilled by the archaeologists unexpectedly; while the museums operating within a local hierarchical system based on the counties used their own procedure protocol instead of a nationwide unified convention. Apart from the new challenges, very few planned excavations were conducted. And perhaps this also contributed to the fact that even though an intensified growth of data was witnessed, the theoretical-methodological background of the field – previously also long neglected – remained uncompleted.

More than twenty years passed from the beginning of the large scale excavations, when finally an archaeological handbook was issued by the Association of Hungarian Archaeologists as a field manual for the most varied excavation situations. The methodology of unearthing medieval settlements was written by Miklós Takács. And it was not accidental. By then he has devoted himself to the research of medieval villages for decades, with a strong emphasis on the Árpadian Age. In many respects he continued the Hungarian research traditions, for example, by examining certain ceramic groups, evaluating residential buildings, and reconstructing different house types. Nevertheless, he also successfully transmitted the Western European ideas and trends, for example, in his attempt of systematizing the settlement forms. He also gained experience in large scale excavation and recognized the potentials of the new source material processing. His professional career proved to be fruitful in another respect, too. It generated several scholarly discussions. Especially Mária Wolf was the one, who regularly and consequently reviewed Miklós Takács's opinion on Árpadian Age pottery or residential buildings.

The Árpadian Age settlement research has been experiencing an extremely intensive period since the 1990s. In most of the cases, however, the leaders of the excavations confined themselves to publish

short reports of varying quality only, and full-scale reports or complex evaluations are very rare. It is a common belief that new results in settlement research can be achieved through the processing of the material of preventive excavations related to the large scale investments. Our general knowledge of Árpáadian Age villages is not in accordance with the possibilities lying in the available, but unprocessed archaeological resources.

Modern research does, in fact, define the competence of settlement archaeology quite broadly. With the involvement of natural sciences and the arsenal of landscape archaeology, practically this field of science also became total archaeology, that is to say it involves the research of every single detail, with the most complex methods possible. With its complex themes, research questions, or methodology, Hungarian settlement research properly fits in the current international research trends. However, there is a huge difference in the research possibilities defined by the institutional system of heritage protection, by the number of research centres and by legislation as well as in the proportion of planned and preventive excavations, in the number of publications, and last, but not least in the voluntary contribution of the public sphere.

If the perspectives of the research of Árpáadian Age settlements are to be outlined, the abundance of both data and possibilities should be mentioned. It is a real challenge to our generation to handle and evaluate the data collection of large scale excavations, to recognise the correlations and regularities, and to draw appropriate conclusions. If this problem or challenge is not addressed, it will never be revealed what kinds of possibilities are hidden in the source material. The processing of the documentation, the description of the material itself is usually a monotonous, tiring, and dispiriting task. Nevertheless, the overall picture emerging after the basic investigations were carried out with commitment has the potential of advance. It is the responsibility of the new generations that the results of such processing are interpreted according to the best knowledge.

9.3. THE HUNGARIAN CONQUEST AND THE 9TH–10TH-CENTURY SETTLEMENTS OF THE PEST PLAIN

The settlement historical processes of the 9th–10th-century Carpathian Basin are extremely important regarding the early history of the Hungarians, but at the same time they are very difficult to resolve. Before the 9th century, a powerful political formation, the Avar Khaganate dominated the whole area, but as a consequence of the series of 10th-century events the Christian Kingdom of Hungary was born at the beginning of the new millennium. During this period, the ethnic composition, political structure and cultural image of the Carpathian Basin were radically transformed. It is difficult to grasp the cultural changes in the archaeological resources because there are only a few pieces of information and even these are overloaded with contradictory evaluations and concepts. Yet, the correctness of these narratives that have been created so far on the fate of the Avar population after the Frankish campaigns and the effects of the Hungarian conquest on the contemporary settlement structures can be in the long run tested by archaeological finds and phenomena.

The most important series of events determining the end of the 9th century was the appearance of the Hungarians west of the Carpathians (862, 881), which move was shortly followed by the conquest of their new homeland (895–896) in the basin, and finally their settling down during the 10th century. In the lack of sufficient amount of published archaeological material, only sporadic reflections can be found in the scholarly literature on the question how these political events – likely to bring about deep demographic and ethnic changes – are mirrored in the contemporary settlement structures. The Carpathian Basin had been continuously receiving massive waves of immigrants from the Eastern steppes since prehistoric times. One of the last groups of settlers were the Hungarians, who – unlike the Huns and the Avars earlier – succeeded

to adapt themselves to the rapidly changing political and cultural challenges, and whose Finno-Ugric, non-Indo-European language still dominates the central areas of the Carpathian Basin.

The written sources of the early Christian kingdom founded almost a hundred years after the conquest as well as the early toponyms indicate a solid and large, Hungarian speaking population, at least in the central areas. The emergence of a completely new material culture and settlement system with the conquest should be natural. Examining the archaeological material, however, at this point contradictory evidence is to be found. The unearthed 10th-century cemeteries reveal the equipment and accessories of armed warriors and the spectacular ornaments of their women. They reflect the material culture of a group of steppe riders, with whom the romantic national view of the mid-19th century proudly identified the ancestors of the Hungarians. One century later scholars realised that the thousands of poor people who were buried without such objects or just with simple grave goods and who are surely of lower social status similarly belonged to the Hungarian population and were not only the subjugated Slavs. The richness of the elite left little trace within contemporary settlements. Hundreds of villages are documented to be characterized by pit houses, which are supposed to serve as dwelling places for the commoners or maybe for middle class people. While trying to separate the first and second generations of conquerors on the basis of rich graves, it is impossible or hardly possible to date these settlements to the 9th, 10th or 11th centuries, because there are no typical metallurgical objects or coins to help. With the increasing development of settlement archaeology, basic questions have only arisen in the recent years: can the first Hungarian settlements be separated and if yes, then based on what criteria?

In order to understand the significance of the Hungarian conquest in the settlement history of the Carpathian Basin, the problems of the 9th-century native population and its settlement structures must be dealt with. At that time the Carpathian Basin was politically fragmented, its ethnic composition was multicoloured. Consequently, its material culture was also not homogeneous and presumably the development of its settlement structures showed different characteristics in different regions, too. Micro regional research may reveal the specificities in the material culture of the different regions and these may be cautiously traced back to cultural relations, migration, social and economic status, or ethnic diversity.

After the wars of Charlemagne against the Avars and an internal political crisis in the last decade of the 8th century, the Transdanubian (West-Hungarian) territories soon became integral parts of the Carolingian Empire. Cultural changes were gradually taking place, a process that is vividly exhibited by archaeological data. The surviving (excavated) material from the Carolingian era of Transdanubia, on the one hand, is an imprint of the adaptation to the dominant culture. North of the Danube, on the other hand, Moravia constituted a political force since the rise of the Slavic prince, Mojmir in the 820s until the death of Prince Svatopluk I in 894, which was powerful enough to threaten the Carolingian rule in Transdanubia. The Danubian Khanate of the Bulgars was a neighbouring entity to the Franks at the lower courses of the Drava and the Sava, and it also had under its control the southern territories of Transylvania. As to the Great Hungarian Plain, the lack of written sources has given a wide space to various historical narratives and speculations. Following the footsteps of the illustrious historians and archaeologists, until recently it was the widespread idea among scholars that the entire Avar population was destroyed by the campaigns of Charlemagne and Khan Krum of the Bulgarian Empire, and it was believed that the Great Plain in the 9th century was practically empty, forming a periphery of neighbouring empires. These early medieval state formations beyond doubt played an important role in the ethno-genesis of several later nations and, therefore, their historical views tend to increase former magnitude with territorial extension. Thus, for example, the Bulgarian rule is often presented as being extended as far as the Danube and the Upper Tisza, or similarly the former Moravian Empire having the entire Great Plain under its control in the second half of the 9th century.

In fact, after the decline of the Avar Khaganate, neither a massive Slavic presence nor the appearance of the Bulgarian material culture can be proven by archaeological finds. From the peripheries a slow inward

migration could have started, as solid as the Avar domination that had previously ruled out the Slavs from the inner parts of the Carpathian Basin. Many Hungarian scholars, archaeologists and historians alike, now believe that the Great Plain was actually inhabited in the 9th century by the same Avar population as before, and these people merged into Árpád's Hungarians, enriching the stratum of the commoners. Researchers of the late Avar period – or in archaeological terms the population of the “griffin and tendril” culture – successfully identified object types (typically cast belt sets) the use of which spans to the first third of the 9th century. Nevertheless, it is rather difficult to fill the cultural gap between late Avars and the early Hungarians. The archaeological horizon created in the Transdanubian region under Carolingian impact is missing from the Great Plain. While in Transdanubia several groups and many cultural influences could be delineated, the source material for the Great Plain does not allow similar differentiation.

The above picture drawn on the basis of topographical surveys and cemetery analyses can be further shaded by new data on 9th- and 10th-century pottery and settlements collected from the Pest Plain. It is situated east of the Danube forming the north-western part of the Great Hungarian Plain itself. With regard to the political situation of the 9th century, it was in the immediate vicinity of the Carolingian Oriens and also that of Moravia, and formerly it belonged to the core area of the Avar Khaganate.

The excavation at Sződ, Nevelek-dűlő took place already in 1995–1996, as it was one of the first large scale preventive excavations in Pest County preceding the construction of the M2 motorway. The excavated material, however, was subject to a thorough investigation only two decades later with the aim of examining the possible continuity of the settlement throughout the 9th–10th centuries. In this respect the results turned out to be negative. The first phase of the settlement could be dated to the 8th–9th centuries and after a shorter break the place was repopulated in the middle of the Árpadian Age, namely in the 11th–12th centuries. The outcome of the pottery analysis was strengthened by radiocarbon (¹⁴C) dating, which was the first such kind of examination in our region for the period under scrutiny. Thus, for example, the long and deep ditch No. 39 and the vast amount of pottery found within that ditch (*Fig. 296–299*) had been used during a period between 780 and 860 (one sigma).

At the intersection of the M3 motorway and the Number 31 road, near Mogyoród excavations were carried out in 2016–2017, and on a relatively large surface, the early medieval cultural layer could be documented under the top soil. It was not only the layer but also the excavated features where several early medieval ceramic fragments were found. From the ditch No. 13 at least four different pots could be extracted. One of them had a funnel-shaped, unarticulated rim, drooping shoulders, and relatively thick wall (*Fig. 302/1*). It was handmade, burnt to brown, with a coarse surface and pebbly fabric. The form of the other handmade pot could not be fully reconstructed. From the same feature several other pottery shards came to light that were shaped on a slow wheel and were decorated with incised bunches of wavy lines (*Fig. 302/2–3*). They all had brown base colour, burnt at low temperature, and their side walls were relatively thick. Based on the proportion of handmade and slow-wheeled pots, the vessel forms, the ornamentation technique, and the pebbly raw material, this group of ceramics can be dated to the 9th century.

Along the track of the M0 motorway features dated to the period under scrutiny were unearthed between 2001 and 2006 at Maglód, Site No. 1, at Ecsér, Site No. 6 and Site No. 7 as well as at Vecsés, Site No. 67. The chronological evaluation of the 9th–10th-century pottery assemblages can be based mainly on the characteristics of the fabrication technology, surface treatment, and decoration. In such cases like, for example, the small pot from Vecsés, Site No. 67 numbered as 2007.5.211.7 (*Fig. 271/2*), when the archaic decoration methods are associated with pure hand forming techniques, a 9th-century dating may be assumed. On the whole site this was the only pot formed without a potter's wheel and was found together with a bottom fragment shaped on a slow wheel. In its immediate neighbourhood pots with ribbed neck as well as pots with a raw material burnt to reddish orange colour came to light, which objects are pointing rather to the 10th century. At the same time, the inner rim decoration of the pot numbered as 2007.1.429.22

(*Fig. 232/1*) from Ecser, Site No. 6 is characteristic for both centuries. The slant cogwheel decorations forming a row on the shoulder of the pot numbered as 2007.1.1258.3 (*Fig. 237/1, 5*) are known yet again from the period preceding the Hungarian conquest. Nevertheless, their occurrence may not be excluded in the 10th century either. The conic bowl form, the pots with ribbed neck, and the pots with a raw material burnt to reddish orange colour found on this site date the majority of its features to the later period. In Ecser, Site No. 7 only thirty features can be surely dated to the early Árpáadian Age (10th–11th centuries), each containing no more than two to three pottery shards. Even in this scarcely sufficient material there appears a decoration form – the upright textile burnishing on pot such as the one numbered as 2007.9.424.75 (*Fig. 242/2*) – that is characteristic for the assemblages of the 9th century. The accentuated shoulder and the decoration composed by a bunch of wavy lines covering the whole surface of the large pot numbered as 2008.2.18.1 (*Fig. 212/4*) from Maglód, Site No. 1 appears on vessels in the larger region between the Lower Danube and the Dniester during the 8th–10th centuries, so this kind of object cannot be dated precisely. The same uncertainty can be said about the chronological position of the pottery shard numbered as 2008.2.772.1 (*Fig. 215/9*) decorated with a strong out-thrust. Its distant analogies can be found at the 9th-century power centre of Zalavár as well as in the 11th-century pottery assemblages of the St Andrew (Greek) monastery in Visegrád.

The separation of the pottery material of the 9th and 10th centuries has always been a major challenge for researchers. In spite of the fact that we came closer to capture the characteristics of both periods, there seems to be no distinct set of findings, namely our materials cannot be clearly dated only to the one or to the other century. Despite the emergence of archaic, 9th-century marks, most of the sites along the M0 motorway can be rather dated to the 10th century. This is supported, on the one hand, by the insignificant number of handmade pots, the total lack of baking bowls and, on the other hand, by the presence of pots with ribbed neck and vessels burnt to reddish-orange. The cultural connections demonstrated in the pottery production of the 9th and 10th centuries raise the issue of continuity. Although biological, ethnic, or linguistic continuity cannot be justified on this basis, in the form of a cautious assumption we may state that a significant number of autochthonous inhabitants lived in the Pest Plain and along the Danube in the 9th century, who may have been peacefully overlaid by the Hungarians.

In this respect, it is worth considering the example of Vác, where a large proportion of the excavated pottery material may be dated before the Hungarian conquest. The everyday life of the 9th-century settlement continued without any destruction during the 10th century, and at the beginning of the 11th century in this prosperous centre King Stephen I (1000–1038) founded a bishopric. There is no reason to doubt the partial continuity of the population in this proto-urban settlement. The revealed phenomenon warns us that the event of the Hungarian conquest most probably did not mean a drastic change or a well-defined time limit for settlement structures.

In search of capturing the birth of the Hungarian village system, one is confronted with a strange situation. In each of the above-mentioned archaeological sites the very same problem appears: the beginnings fade away with any trace, or rather the early villages have their roots in the yet rather unclear 9th-century structures. It is extremely difficult to do further dating within the 9th century. The sites at Sződ and Mogyoród were inhabited during an uncertain period of the 9th century, while those of Vecsés, Ecser and Maglód were populated by the end of the century and remained in use also during the 10th century. There is no evidence proving either the construction of a completely new 10th-century village network, or the devastation of earlier villages. In fact, among the early medieval settlements of the Pest Plain there is no physical sign of the Hungarian conquest. There are almost no such elements in the later ceramic art that cannot be deduced from some 9th-century antecedents. New 10th-century elements, such as the pots with ribbed necks, could have been introduced either through cultural influence or as a technological response to practical needs that are difficult to reconstruct today.

Written sources suggest that in the second half of the 9th century there was no organized state authority in the eastern part of the Carpathian Basin. Nevertheless, archaeological data denote that it was not a “no man’s land” either. It is rather unlikely that such a huge area would remain empty, or would just serve as a borderland, while in the neighbourhood the frontiers of the dynamically expanding empires were constantly stretching. Why the Hungarians did not occupy this area earlier, if in the second half of the 9th century they have already possessed the land between the Dnieper and the Eastern Carpathians? There was obviously a good reason for that: either the base population represented such a considerable mass that the Hungarians for a long time did not risk a serious war with them, or they developed such a relationship that excluded the possibility of armed conflict.

The data of settlement archaeology point towards the fact that a base population of significant number, but of unknown language and ethnical identity was continuously present in the centuries before and after the Hungarian conquest. They populated the 9th- and 10th-century settlements, following a settled way of lifestyle and were buried in large field cemeteries in the time before the churches and the graveyards around them appeared. The number of burials with rich grave goods is minimal if compared to the poor and simple graves. At present, the greatest secret of the early Hungarian history lies in the ethnic composition of the commoners. It is impossible to estimate the proportion of the descendants of the Avars, or in some regions that of the Slavs, who survived the campaigns of the Franks, the Bulgars, and later the Hungarian conquest, and similarly that of the Hungarian commoners who came from the east with the armed conquerors. However, what is certain that a narrow elite stratum would not have been enough for maintaining the Hungarian language for centuries. The ethnic attribution of the archaeological findings of the 9th and 10th centuries cannot be solved, especially not in case of the ceramics. There is no clear marker in the rich elite object materials either that would specifically refer to the ethnic origin of their owner.

The occupation of Transdanubia in 900 and later the devastating raids upon the Western Christian kingdoms by the Magyars have been recorded by the contemporary written sources, but the territories lying east of the Danube remained outside the sight of those clerks and notaries. At present, one can only rely on settlement archaeological data suggesting that the Hungarians took possession of the eastern part of the Carpathian Basin without serious bloodshed. The wars fought with Moravia and Bulgaria in 894–895 did not affect the settlements of the Great Plain. The land-taking of the Hungarians cannot be linked to a significant historical moment, or to a short sequence of events. It must have been a longer process but archaeologically it is yet intangible. In addition to the term *conquest* emphasizing the feat of arms, in order to picture the settlement historical processes, the term *settling* is also appropriate and justified, and the two together carry the antecedents of the founding of the state.

9.4. POTS WITH CYLINDRICAL AND RIBBED NECK IN PEST COUNTY

The research of the early Árpáadian Age pottery has dedicated a special attention since the 1970s to the pots with ribbed neck. The classification recommended more than two decades ago provides only a wide framework for grouping these objects of extremely diverse appearance. It is a terminological problem that the necks of the pots furnished with circular ribs are also cylindrical. Therefore, the division of this pottery group into cylindrical and ribbed necked subgroups is rather unfortunate. Researchers always try to solve the chronological problems and the relatedness of the pottery groups from a fraction of the available source material, but the countless possible analogies, possible places of origin or ethnical interpretations led to dubious results. Therefore, for a better understanding of the pottery groups and for the possible creation of a refined typo-chronology, instead of drawing distribution maps or listing several analogies, those studies can lead us closer that were performed on the level of the objects, those containing detailed description and

evaluation of the raw material, the fabrication technique and the surface treatment. It is also very important to investigate the finding circumstances of the objects, the broader frames, namely the chronological phase of the site as well as the closer context of the objects, the type, age and character of the archaeological feature containing them together with the accompanying finds.

The pots with cylindrical and ribbed neck of the Pest County (*Fig. 303–309*) were found (with one single exception at Szob, Vendelin) in settlements. This must have contributed to the fact that only a part of these objects could be more accurately dated within the early Árpadian Age. For the dating of our samples, first of all, the finding circumstances were taken into consideration. Involving external parallels, especially in case of smaller fragments, would have been a misleading procedure since the exact dating of those analogies might also be problematic. The pots of Budaörs and Szob and also those pieces found on the track of the M0 motorway can be safely dated to the 10th century. The pile-structured building of the power centre of the *comes* at Visegrád was attached to the 11th-century parish church in a later phase, around the end of the 11th century, consequently the pot that was found within the building represents the latest chronological phase.

Settlement pottery is usually very fragmented, therefore, it is a fortunate situation to have two full-sized vessels (from Budaörs and Cegléd), and two others (from Mogyoród and Visegrád) that are almost complete. In addition, a photo taken on a vessel found at Szob is at our disposal, but unfortunately the object itself is already missing. The rest of the pots consist only of rim and neck fragments and cannot be formally grouped. It is rather difficult to classify the Budaörs pot whose shape is somewhere between a pot and a bottle, and most of all it resembles a vase. It is a unique piece, unevenly modelled. Its neck is narrow, stands straight on one side and bends inward on the other. The irregular shape can also be connected to its early, 10th-century origin. The pot of Szob can be described as having an unevenly modelled, globular body and an inwardly bending neck. The pot from Mogyoród, the only one lacking the ribs, most probably can also be dated to the 10th century. Its overall quality places it among the weakest pieces. It also has a unique form; though its bottom is missing it may be assumed that it had a spherical body with a strongly narrowing mouth. In case of the early pots, the diversity of forms should be emphasized. Similarly to the above-described Budaörs vessel, strongly outlined sharp ribs characterize the rest of the 10th-century pots, particularly the vessel uncovered in the house 908 of Ecsér, Site No. 6 and the rim fragment found in the well 117 at Vecsés, Site No. 67. If the above-mentioned pots are compared to the 11th-century pot known from Visegrád and the one from Cegléd which can be similarly dated to the later period, striking differences may be observed. The ribs in both cases are smooth, only signalled. The diameter of the rims is markedly wide. The pots have a regular body, but their quality is quite average, and both pieces can be classified as pots. It should be emphasized, however, that these differences were noted within the narrow sample material examined, and no generalization was intended without further meticulous investigations.

It is a rather difficult task to classify the group of pots under scrutiny and it requires a much larger territorial collection than Pest County. Presently, the basis of division is the cylindrical and, in most of the cases, ribbed neck and as a further characteristic feature, the research discerns the small round handles that do not characterize all the samples. However, the neck and the handle are only secondary elements in a formal or even functional classification. The vessels with cylindrical neck comprise pots, mugs and bottles with such a formal richness that exceeds the variations of pots of otherwise multiple quantities. This, of course, refers to functional complexity and it might also be suspected that some of these pots were suitable for cooking, milk processing, liquid storage, while others were used during the meals. Since the pots of Mogyoród and Cegléd are sooty outside, if it is not the result of a secondary burn, they must have been used for cooking. The Mogyoród sample could have been hung over the fire by its two thick handles. The ribbed neck may have been used to close the vessel with some organic material, most probably leather, and this might indicate a function of processing dairy products. The fact that such pots with ribbed necks were

also placed in graves suggests that they were used in the daily life either for the storage of liquid and solid food or for service. Therefore, it is rather probable that a future typology will not handle them as a separate group, but will classify these exemplars within the types of pots, mugs and bottles.

Further aspects should also be taken into account during the characterisation of this pottery group. In cases when archaeometric analysis also took place, it turned out that they do not differ in their raw material from the locally produced standard samples. The growing number of examples originating from settlements indicates that local potters were able to produce these types anywhere in the country; its production technology was widely known. These pots were special due to the modelling of their rim, neck and handles as well as their general form, but otherwise their raw material and decoration well fit into the ceramic production of the period.

Archaeological research from its very beginning was preoccupied with the question of origins, until it slowly turned out that the archetypes cover a wide geographical area, in case of the bottles, for example, it perhaps reaches as far as the Byzantium. For the time being, no one has seriously proposed that these pots could have been the results of a local development, their production flourishing in the 10th century. The appearance of a new element in the eating habits of a population at any time requires a new set of utensils and vessels, and this new demand soon gives birth to adequate forms and its variations. Such new form is not immediately ideal and definitive; in the course of its formation it is quite varied, and thus difficult to classify. Of course, the external cultural impact or ethnic affiliation cannot be excluded. Indeed, the Hungarians moving to the Carpathian Basin could also bring the new demand, the increased milk product consumption, to which the local pottery production was trying to adapt.

The pots with cylindrical and ribbed neck were multifunctional products. It is a question for future research whether they originate from the Carpathian Basin or they reflect the pottery tradition of the Hungarians brought along from the eastern steppe. The production and the decorations of this pottery group developed in accordance with other ceramic groups of the time. They were used both in the 10th and 11th centuries. Early samples are more diverse, more commonly have a narrow neck, sharp ribs and accentuated shoulder. Uniformity, if at all, appears in a later phase, in the 11th century, when the pot form already dominates. According to the presently available data, the occurrence of the pottery group in the 12th–13th centuries is negligible. Variations of pots with ribbed neck shaped on a fast wheel appear in the village Fenék from Zala County and from a farther region, from the surroundings of Zagreb.

9.5. EPOCHS AND TURNING-POINTS IN THE ÁRPÁDIAN AGE POTTERY PRODUCTION OF THE PEST PLAIN

The pottery assemblages of the M0 motorway excavations – due to their quantity – constitute a representative sample with respect to the Árpáadian Age pottery production of the Pest Plain. In order to point out the key moments of transformation and development in the pottery production, a consequently applied set of criteria was needed in the evaluation of the manufacturing technique, rim forms, decorations, and shape. It was possible only by the means of these basic examinations to proceed to any kind of grouping of the pottery finds. Uniform morphological marks, rim forms or characteristic decorations appeared on several vessels of the sites from the same period, based on which phenomena the pottery types of distinct, shorter periods within the Árpáadian Age could be defined in our sample area.

The analogue pottery products from different excavation sites raised the possibility and also the necessity of typological systematization. In order to create a pottery typo-chronology, first of all, the methodological principles were to be clarified, since with regard to the period under scrutiny no standard approach existed so far. For the hierarchical partitioning of morphological and functional groups, the material sorting

attempts on early medieval and ethnographical pottery assemblages served as models. The prime category of each typo-chronological system is the *type*, which in my concept means a group of vessels spread on a confined area in a certain time period (namely, in the Árpáadian Age of the Pest Plain) with consequently repetitive, clear morphological marks. By tracking the changes in these pot types the Árpáadian Age pottery of the Pest Plain can be embedded into a broader framework, namely into the ongoing socio-economic processes of the time in the Carpathian Basin.

Despite the archaic connections of the pottery assemblages defined in the volume as early Árpáadian Age, their major part can be dated to the 10th century. This is indicated, on the one hand, by the insignificant number of handmade vessels, the lack of baking bells and plates and, on the other hand, by the presence of pots with ribbed neck and of those burnt to reddish orange. Tall and stocky forms – as far as the fragmented material allows us to conclude – emerge as well. In the early Árpáadian Age no clear types could be separated. In fact, in this period one can only speak of basic vessel forms. Accordingly, globular forms, pots accentuated in shoulder or in belly, and barrel-shaped pots could be discerned. The small pots could be ranked into the same basic forms. Only the pots burnt to reddish orange set up a real type, because in this group the unity of the raw material as well as the rim and vessel forms was consequently applied. Unfortunately, in the sample under investigation, the number of surely 11th-century pottery assemblages was rather low. Therefore, no sharp differences could be detected compared to the previous century. In fact, the similarities were more striking, especially concerning the formal richness of the pots.

Besides emphasizing the dominance of pots, the sporadic appearance of vessels with ribbed neck is also worth mentioning, which played an important role in dating, and that of the cauldrons, whose 10th-century appearance seems very likely in Pest County.

There was no quantitative change in the 12th-century pottery production of the Pest Plain. An increase in the number of finds can be explained by the growing amount of dwelling structures, but the variety of the household ceramics in the individual buildings did not significantly broaden. Nevertheless, a new kind of differentiation is to be noted, namely such that concerns the growing importance of the cauldrons. In addition to the type imitating the form of the metal cauldrons, the first examples of the pot-like cauldrons appeared already in this period with a raw material burnt to white. This fact also indicates that in the simple household production small changes had happened. By this time, the first real representatives of pot types – for example, the pots with a double articulated rim, with a wide mouth and a pronounced shoulder as well as with parallel incised lines in their upper third part – had developed and became characteristic in not only one but more settlements of the same period.

The consequently applied formal characteristics, the standardization points to a deeper specialization of the potters. During the 12th century, however, the raw material of the pots is still mostly of local origin, namely the users basically exploited the closest clay pits to their own settlements. As opposed to that, in the 13th century the pots of the same type were already identical also in their raw material, pointing to a much more conscious and planned production process.

Pottery with a raw material burnt to white (the white ware) is a characteristic product of the 13th century, the Pest Plain being the central part of its distribution. During the given period this group of vessels, very consequent in its design, raw material and pot types, outweighs the former red and brown pots. Its quantity is significant, the ceramic material of the sites is multiple compared to the former centuries, reaching five or six times more in particular cases. The range of vessel types also broadened; bottles and pot-like cauldrons become more frequent, cups appear, later jugs and pitchers, too. The white ware was by that time actually prepared in pottery workshops by craftsmen whose primary source of income was their specialized production. Nevertheless, the special raw material itself, according to the archaeometric investigations, is not of local origin; it must have reached the Pest Plain through commerce. The pots burnt to red or brown, also bearing characteristic marks – such as the examples with thickening rounded rim, with a shallow wavy

line on their shoulder – could have similarly been prepared in specialized workshops. The identification of the 13th-century workshop districts as well as the mapping of the production and distribution network will only be possible after the publication of all new archaeological materials. Yet, on the basis of the known material the existence of 12th-century workshop districts cannot be proven. While the 13th-century pottery production can be described as a transition towards an even more specialized handicraft, the products of which – like the 14th-century grey pots shaped on a fast wheel – are unfortunately very few in number on our sample territory.

9.6. ÁRPÁDIAN AGE PIT HOUSE TYPES IN PEST COUNTY

Pit houses can be properly studied only with archaeological methods, since they do not appear directly in the contemporary written sources or on illustrations. Their residential function is indicated by the presence of the ovens and by the layers of the floors pointing to a relative stability and, of course, by the finds, mainly those deriving from the ground level of the houses. This characteristic feature of the settlement excavations very early gained a central place in the research. Its significance goes beyond simple pits and ditches, since being an earth-timber building structure it provides an excellent opportunity to study contemporary architecture, the emergence and development of housing types. It supplies us with pieces of information on the lifestyle of the residents, on the level of their settling down or their mobility as well as on the development of their housing culture. As a settlement unit manifesting a household or (an extended) family, it communicates essential data on the inner structure of the settlements and settlement forms. Finally, as a relatively large archaeological feature containing several artefacts, it is suitable for gaining an in-depth knowledge of contemporary material culture as well.

Pit houses were certainly not the only building elements with residential function in the Árpáodian Age. To provide a more general notion of the residential buildings, the lightweight structures, the tents as well as the more stabile constructions, the wooden and stone buildings can also be added, which may not have survived due to the specific natural, geographical and socio-historical conditions of the Carpathian Basin. More precisely, the relevant archaeological evidence is quite fragmentary and represents a rather insignificant part of the settlement or residential complexes, and at the moment, it allows only very hypothetical reconstructions.

The sunken dwelling structures of the Árpáodian Age – although many variants are documented on the different excavations – were built according to the same principles. The ground plan of these buildings, their size and orientation, their ovens and the layout of the posts holding the roof structure went through a peculiar shift in this region between the 10th and 13th centuries. The scheme of the different building parts and the use of the different technological solutions were not haphazard but rather consequent within certain shorter periods. That is the reason why it was possible to point out some major tendencies of transformation. While classifying these farmhouses, the complex process of their formation and its changes cannot be understood by investigating one single aspect (depth, ovens, the location of the entrance, and so on). Only relying on an adequate amount of information, with the meticulous analysis of every single aspect – first of all, considering the characteristics of the used material, structure and form –, a classification system can be developed that goes beyond the restricted viewpoints and results in a clear range of types in space and time.

In the area of Pest County two pit house archetypes existed during the Árpáodian Age. The pit holes of the first type confirm a structure of posts set along the middle axis of the sunken dwelling space. In the early Árpáodian Age the shape of the pit was rectangular, while later it became longish rounded, oblong. In general, two posts adjacent to the shorter side walls held the purlins, but sometimes the support was confirmed by a third pole dug into the middle of the house. The pitched roof in this case leaned on the

surface. In case of the second type, apart from the gable ends, one of the side walls rose above the surface, which is testified by the row of pit holes appearing along one of the longer side walls. These holes, by their size and depth, were meant to bear a heavier structure. Both the size and the height were larger than those of the previously mentioned type. Their floor, of course, still remained sunken into the ground.

In the beginning of the investigated period the first type was dominant in the central parts of the kingdom. During the 12th century it was complemented to a greater extent with the second pit house type, also having its sporadic antecedents in the early Árpáadian Age. From the middle of the Árpáadian Age the above-described two architectural forms existed side by side in the region. The two ear-ridge-pole structures of the roof remained in use, for instance, at sites with objects dated to the 12th–13th centuries (at Vecsés, Site No. 36) or even later, around the turn of the 13th–14th centuries (at Nagytarcsa, Millenium). Nevertheless, in general more elaborate roof supporting solutions became characteristic. Though it is tempting to think, the two types cannot be fitted into a genetic development. Due to the lack of recurring characteristics, the 13th-century buildings cannot be classified. The houses of varied design, however, imply that this period cannot be described by unification. On the contrary, it was marked by the introduction of new solutions, even within the same settlement and it can also be noted that by this time the classic pit house types became rather outdated. The stagnant housing culture of the Árpáadian Age was put into motion by the socio-economic changes of the 13th–14th centuries and one could soon encounter numerous new types of houses. Then, during the 18th–20th centuries as examined by ethnography not only regional but also micro regional differences could be detected in the development of residential buildings.

Pit house enjoyed such popularity because it could be simply and – with modern phrasing – cost-effectively constructed. There were social groups not requiring or not being in a position of affording complex constructions and they even by the end of the Árpáadian Age preferred such building-model that could be made within the framework of “home industry”. At the same time, other groups, particularly those living in the vicinity of the power centres, produced a series of stone and wooden buildings. The technology of the more elaborate structures was obviously known: multi-cellular houses with varied wall structure, built above the surface as well as sunken houses with earthen walls, lined with boards were present already in the first half of the Árpáadian Age. A gradual development of technologies cannot be proven. Carpentering wooden products and their various combinations with other natural materials were already known since the Neolithic; the layout of the buildings in a given period and region, besides the geographical conditions, was determined basically by the social position of the builders and their economic possibilities. Pit houses, of course, cannot be directly linked to one single layer of the society, except for the elite, anyone could have dwelling in them. Therefore, it is inappropriate to denominate them as the habitation of the common people. Nonetheless, due to the limited data available, the ratio of inhabitants living in structures built upon the surface or in sunken houses cannot be estimated.

9.7. ÁRPÁDIAN AGE SETTLEMENT STRUCTURES

The key elements of a settlement in the Árpáadian Age were the residential buildings and the attached houses with economic functions, the traces of which were preserved as various pits. In the reconstruction of settlement structures the subterranean parts of the once existed buildings are practically the only reliable data. Due to frequent construction, destruction and relocation of these short life-span buildings, the morphology of the settlements was in continuous transformation during the investigated centuries. Nevertheless, the changes in the region under discussion pointed to increasingly steadier settlements. As the most important aspects of this process one can mention that the single houses were slowly integrated into groups and the dispersed settlement traces gave their place over to concentrated structures.

The greater part of the single dwelling structures, the isolated farmsteads had no continuity after the 10th century, and only rarely formed the core of a later settlement as for example, in the case of the Vecsés, Site No. 67, namely that of the village known by the name of Holm in the written sources. This village even by the middle of the Árpáadian Age was just a set of loose housing groups. The whole residential area, taking also into account the data of field surveys, did not exceed two kilometres in diameter, and the houses, like cells, made up a larger unit. These traces did not carry the marks of the later, classical villages, such as the stable, consistent subdivision, since the internal image of the settlements became regulated only after the appearance of the plot system. Even if there are some examples, in the period under discussion the random regularity seems more probable than the planned layout. On the excavations we could not find agglomeration zones with numerous houses of the same age. The number of residential structures established in close proximity and probably used in the same time was up to four or five per site, thus the larger settlement units, the groups of sites are compelled to be evaluated as villages. The group of households belonging to the same village, which were continuously moving and could be located hundreds of metres from each other, can be defined with the analysis of the contemporary geographical conditions, water facilities, the age, spread and intensity of the finds on the surface and the position of the possible parish church.

The economy of the Árpáadian Age can be characterized by soil shifting cultivation as well as by a society of high mobility, dwelling structures with frequent renewal, and settlement forms with morphological diversity. On our excavation sites traces of destructions could not be recorded; people changed their residences primarily due to the specific economic and social system. The geographical or environmental possibilities and the individual preferences could result in certain temporary rows or groups of houses that could split up in a short time and appear elsewhere in another formation. The village was not limited to a single agglomeration zone but extended to the distant parts of the possession, dotted with secluded dwelling structures.

In the Árpáadian Age there was an open possibility for expansion within the village boundaries. The cultivation of new lands or the transformation of the landscape was an elemental interest of the peasant society undergoing a significant demographic growth, and resulted in the establishment of many new colonies. Major possessions were divided up and such process also favoured the creation of new settlement germs, while the originally extended border of the village was split into several small units. Smaller bodies of possession, economic structures were not necessarily inhabited, and most of them withered early, or merged with another.

The apparent uncontrolled proliferation of Árpáadian Age settlements, in fact, reflects a settlement structure subjected to agricultural production, which had not yet evolved to a regulated system, and the quick depletion of arable lands necessarily brought the constant change of fields and the migration of settlements. The moving of the lightweight structures was adjusted to the location of the cultivated lands. In addition, the livestock kept in the proximity of residential buildings also resulted in a rather diffuse settlement structure.

While the Árpáadian Age system of agricultural production resulted in mobile communities and exceptionally diverse, but basically scattered settlement forms with specific dynamics, in the 13th–14th centuries a number of complex factors pointed to the emergence of stable villages with a regular plot system. Among the most important factors, one can mention the fundamental social changes (the emergence of the legally unified social group of the peasants) and the technical innovations in agriculture (the introduction of the heavy plough and that of the three-field crop rotation system). With the appearance of the plots and the permanent location of the households, the streets and the rows of houses became the most dominant elements of the settlement image, and by this time the building materials also became more resistant. Parallel to the development of the agricultural technology, another important process took place during the 13th century: the number of churches increased and the network of stable settlements was complemented

with the network of parishes. The church became the central building of the regular villages. The structural change and the spatial rearrangement of the settlements of Vecsés, Üllő and Dabas reflect the general validity of these transformation processes. In contrast to the early Árpadian Age houses and groups of houses scattered unevenly on large surfaces, the settlements of the 13th–14th centuries are much smaller, but concerning the amount of finds they are more condensed. The archaeological features are multi-layered. The process of centralization was also accelerated by the ever deeper handicraft specialization and market production. The villages gained more and more definite outline with the growth of population, the conquering of new lands suited for habitation, the fixation of the village boundaries and in some cases with the construction of the parish church. On the language of archaeology: in the groups of sites dated to the Árpadian Age the centres of future, stable villages, characterized by intensive habitation, groups of houses, started to crystallize in the 12th and mainly in the 13th centuries.

A closer examination of the terminology of the elements of medieval settlements warns us to carefully use such terms loaded with historical, economic and demographic meanings when evaluating the outcomes of excavations. The archaeological research must adopt a terminology that describes the found archaeological features. In comparison to the triple classification of the former research, this work considers two basic categories to be plausible in the distinction of Árpadian Age settlement forms: the first is the village (*falu*) and the other one is the small settlement (*kistelep*), for the latter the designation of isolated farmstead (*tanya*) was used instead of the accommodation site (*szállás*) describing mostly the settlement forms of the nomads.

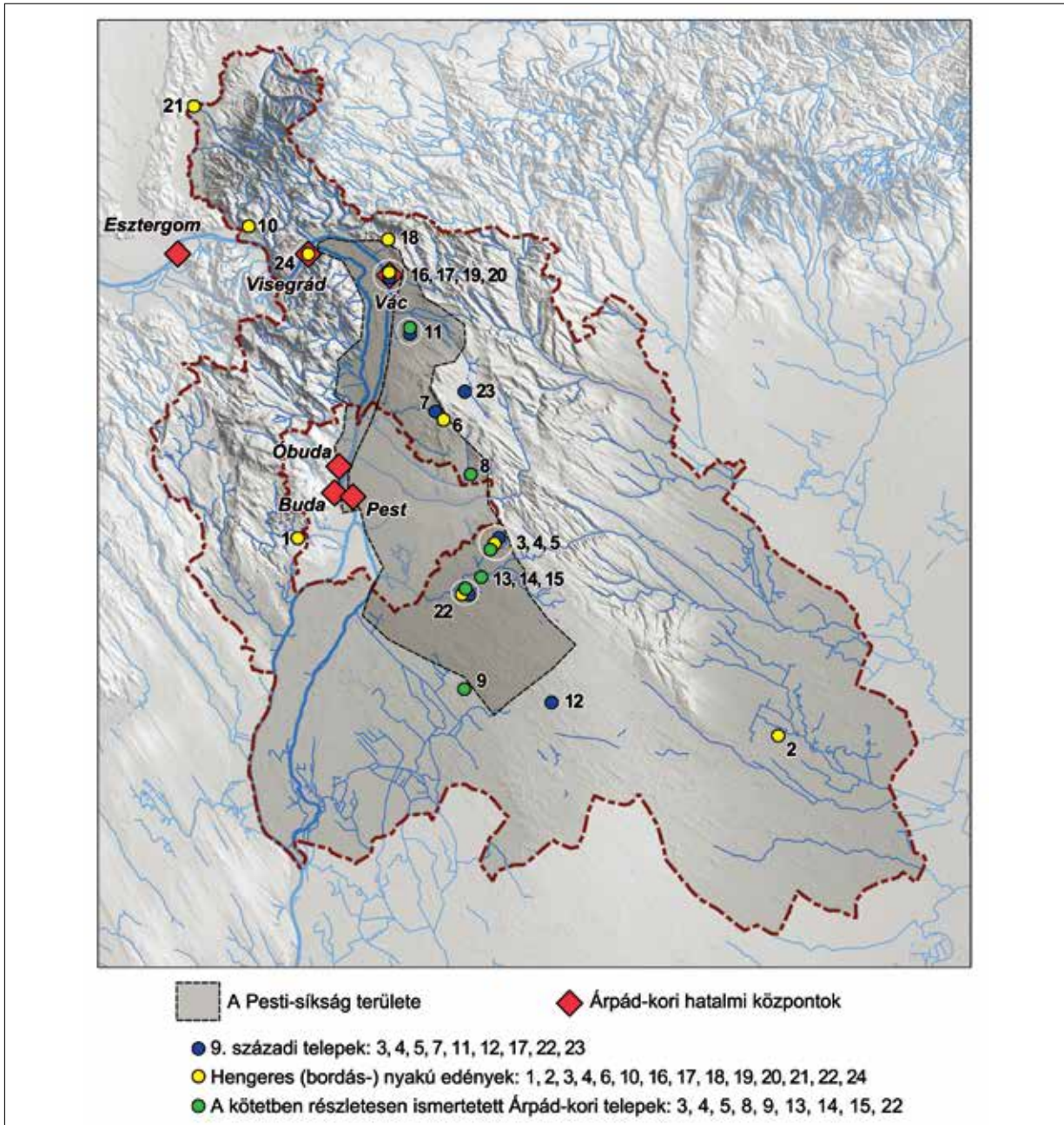
While the focus of research increasingly shifted to the problem of small farms, the archaeological definition of the Árpadian Age village has not received enough attention. The Hungarian word of Finno-Ugric origin for the village (*falu*), according to the linguistic research, meant from the beginning settlement, namely, a structure including a set of contemporaneous households. This community already in the 10th century might not have been organized on a kinship basis, and after the state foundation the legal and economic aspects clearly became determinative in the formation of the new communities. In Modern Age and in our present times the meaning of the term village is relatively clearly defined. Going backwards in time, however, one more and more loses the hand-holds, since one has to cut off those attributes inevitably brought by historical development. Árpadian Age legislation contains no indication to the single houses, farmsteads, and does not mention the legally non-existent towns either. Apart from the rare clusters of proto-urban and power centres, the village included all forms of settlements of the Árpadian Age. Thus, in a period when there were no towns yet, we cannot define the village as a small settlement with scant population and without urban rights. By the end of the High Middle Ages, due to the structural transformations, one can already detach the residential zone from the arable lands, pasture, forests, and the name “village” refers more and more to the densely populated inner zone. Earlier, in the Árpadian Age, however, the zones with residential function were much more mixed up with the economic zones where mainly agricultural work took place. Thus, one can estimate the extension of one village to the boundaries of another. The most characteristic activity of the late medieval villages was the agricultural production conducted by the legally unified peasantry. The population of the Árpadian Age village, at the same time, included a very broad spectrum of the society, elements with varied profession and financial status, from people specialized in military activities to providers of different services. Although the main activity was agricultural production, these self-sustaining communities produced all other necessary goods as well. Thus, the agricultural profile cannot be the criterion for an Árpadian Age village, and neither can be the existence of the church, since the number of parishes started to increase only at the very end of the period. The minimum number of households could be an objective marker, if the excavations could properly ensure such data. Taking into account the hints of written sources or examples from abroad, at least five to six simultaneously functioning households are needed.

From the archaeological point of view how can the settlement units of the Árpáadian Age be defined? On the one hand, a farmstead is the location of an individual habitation. The criteria for its separation could be the considerable distance from other settlements and self-management. On the other hand, a village is the habitation of a community, a set of households that are linked to each other on a stable economic, legal or social basis. This definition allows us to consider both dispersed and concentrated structures as villages, and it indicates the higher hierarchical position in relation to the farmstead. It is rather difficult to define the borderline between village and farmstead, or to delimit a unit which could be an independent settlement. Árpáadian Age villages actually consisted of groups of farmsteads, but while households were built repeatedly as well as withered and moved continuously, the temporal and spatial extent of the village itself was much more stable, even centuries-lasting. Árpáadian Age legislation obviously considered the individual households as parts of the greater unit, the village. Therefore, it is necessary to stress that the definition of the village integrated also the scattered settlement traces.

Translated by Tibor Ákos Rác

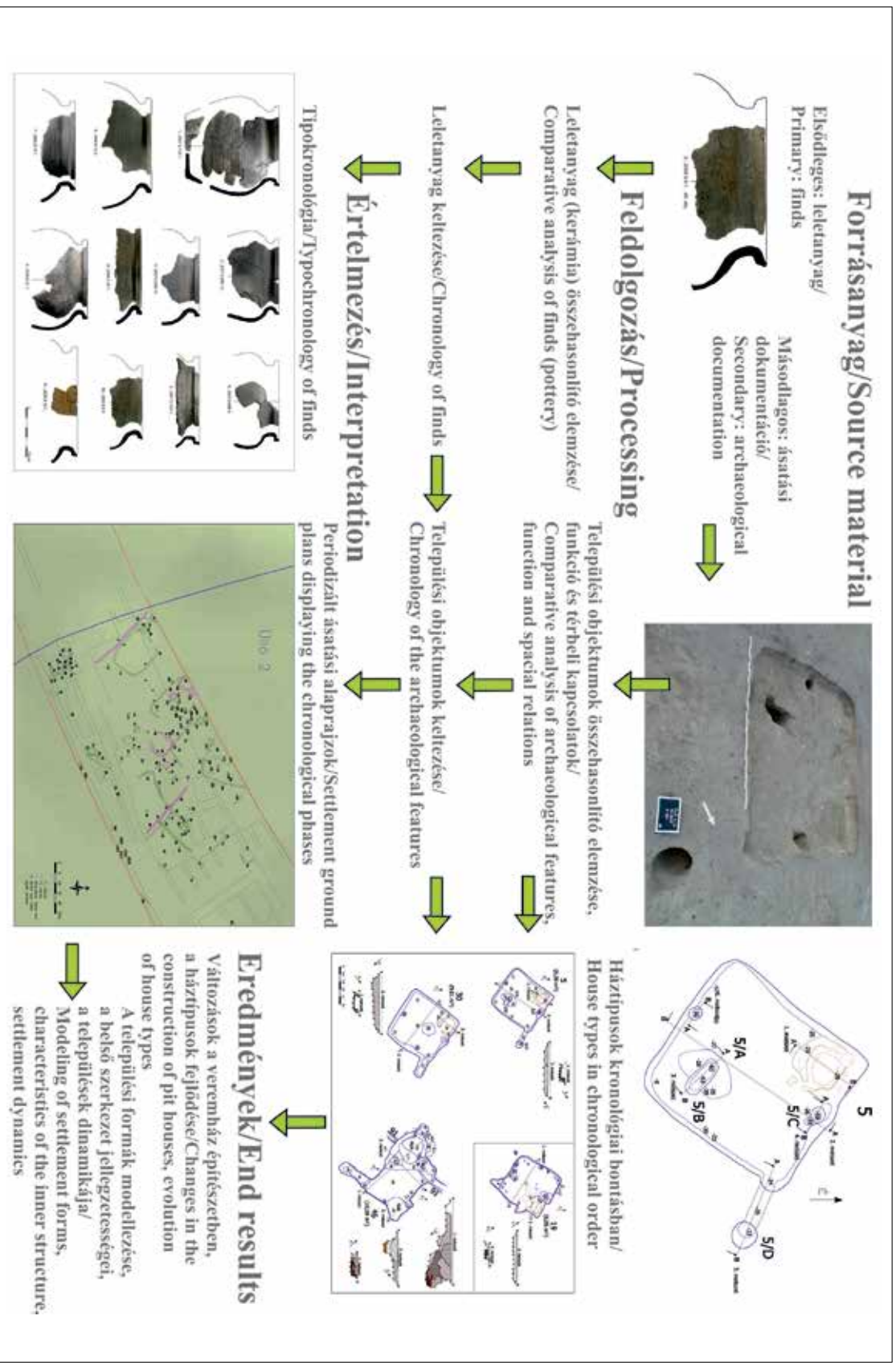
Revised by Judit Majorossy

ΚΕΠΤΑΒΛΑΚ

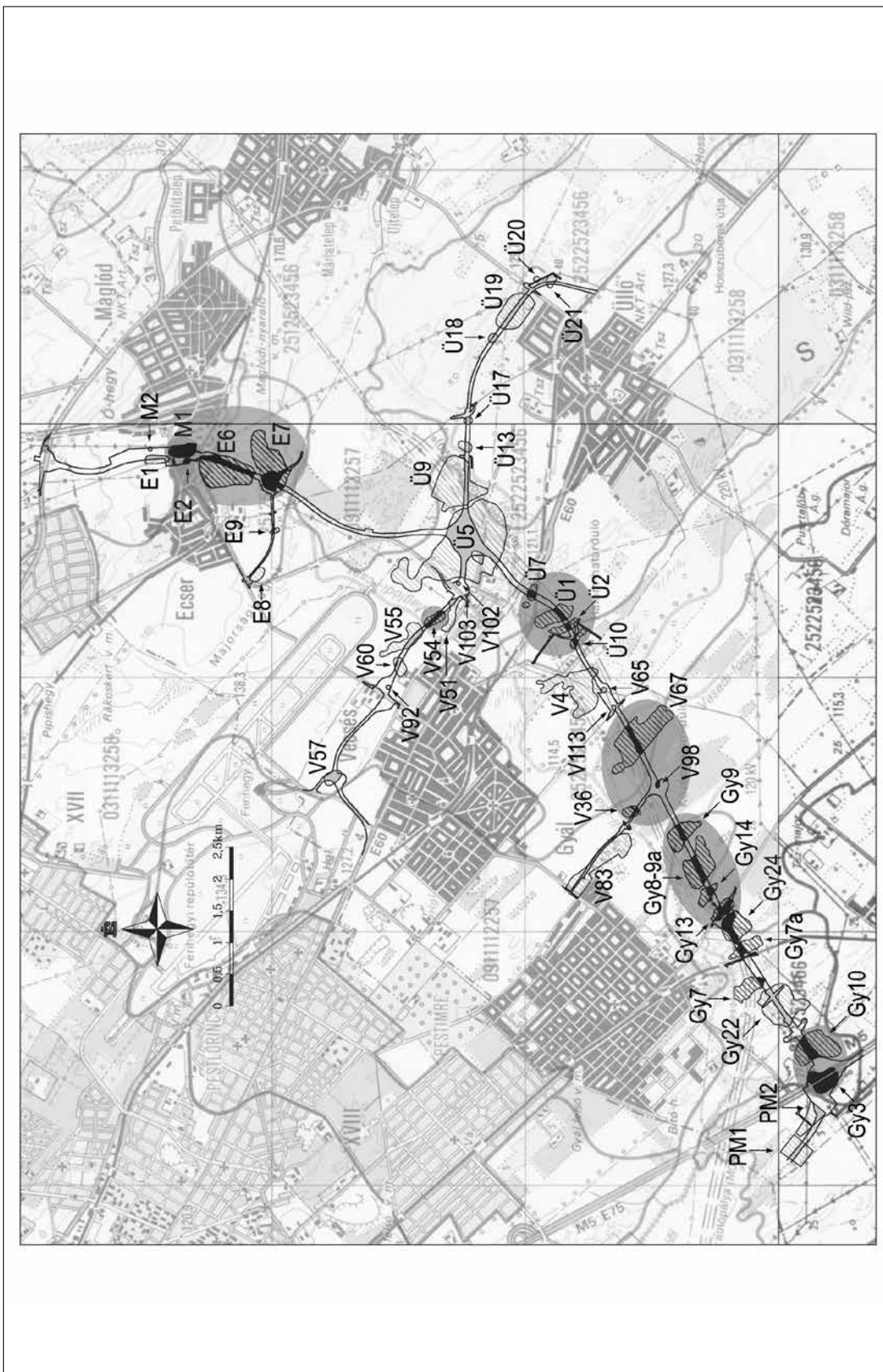

1. kép. A Pesti-síkság és a kötetben ismertetett régészeti lelőhelyek elhelyezkedése a mai Pest megye térképén
 Fig. 1. Position of the Pest Plain and of the archaeological sites presented in the volume on the map of present-day Pest County

- 1: Budaörs, Kamaraerdei-dűlő (10082); 2: Cegléd, Fertály-földek (35073); 3: Ecsér 6 (30837); 4: Ecsér 7 (30839); 5: Maglód 1 (30886); 6: Mogyoród, Juhállás-dűlő (92303); 7: Mogyoród, Mély-gáti dűlő (26169); 8: Nagytarcsa, Millenium utca (26201); 9: Ócsa, Mádencia; 10: Szob, Vendelin (11653); 11: Sződ, Nevelek-dűlő (11712); 12: Újhartyán, 405. út (68319); 13: Üllő 1 (27020); 14: Üllő 2 (27021); 15: Üllő 7 (30900); 16: Vác, Gépipari technikum (12172); 17: Vác, Géza király tér (Vár) (12064); 18: Vác, Gombás (12078); 19: Vác, Katona Lajos utca (12196); 20: Vác, Múzeum utca 9 (Magyar város) (12178); 21: Vámosmikola, Kengyeles-dűlő (nyilvántartásba vétele folyamatban); 22: Vecsés 67 (30944); 23: Veresegyház, Szentjakab (12377); 24: Visegrád, Várkert-dűlő (53013)

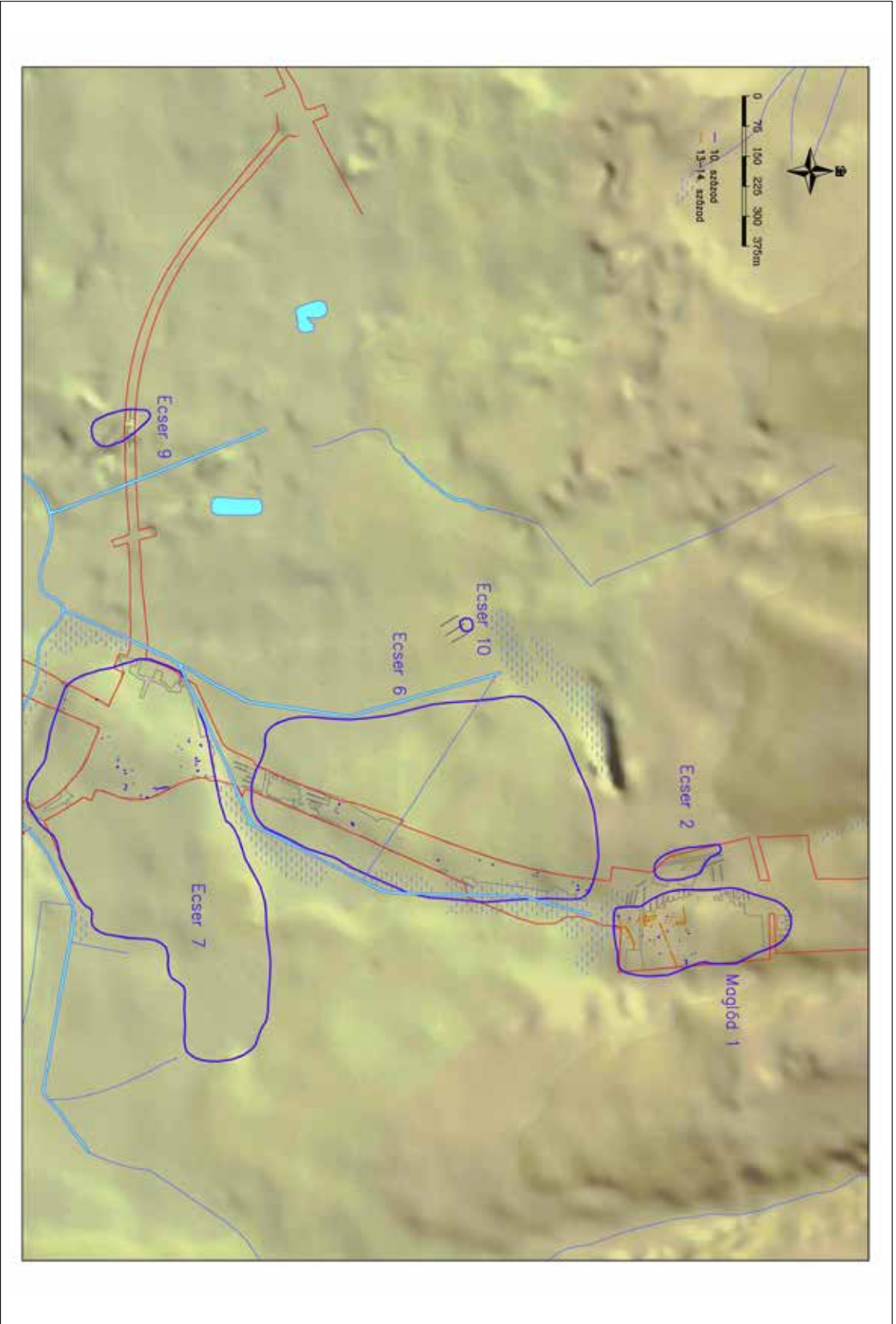

2. kép. A régészeti forrásanyag feldolgozásának és értékelésének folyamatábrája
Fig. 2. The course of processing and evaluation of the archaeological source material

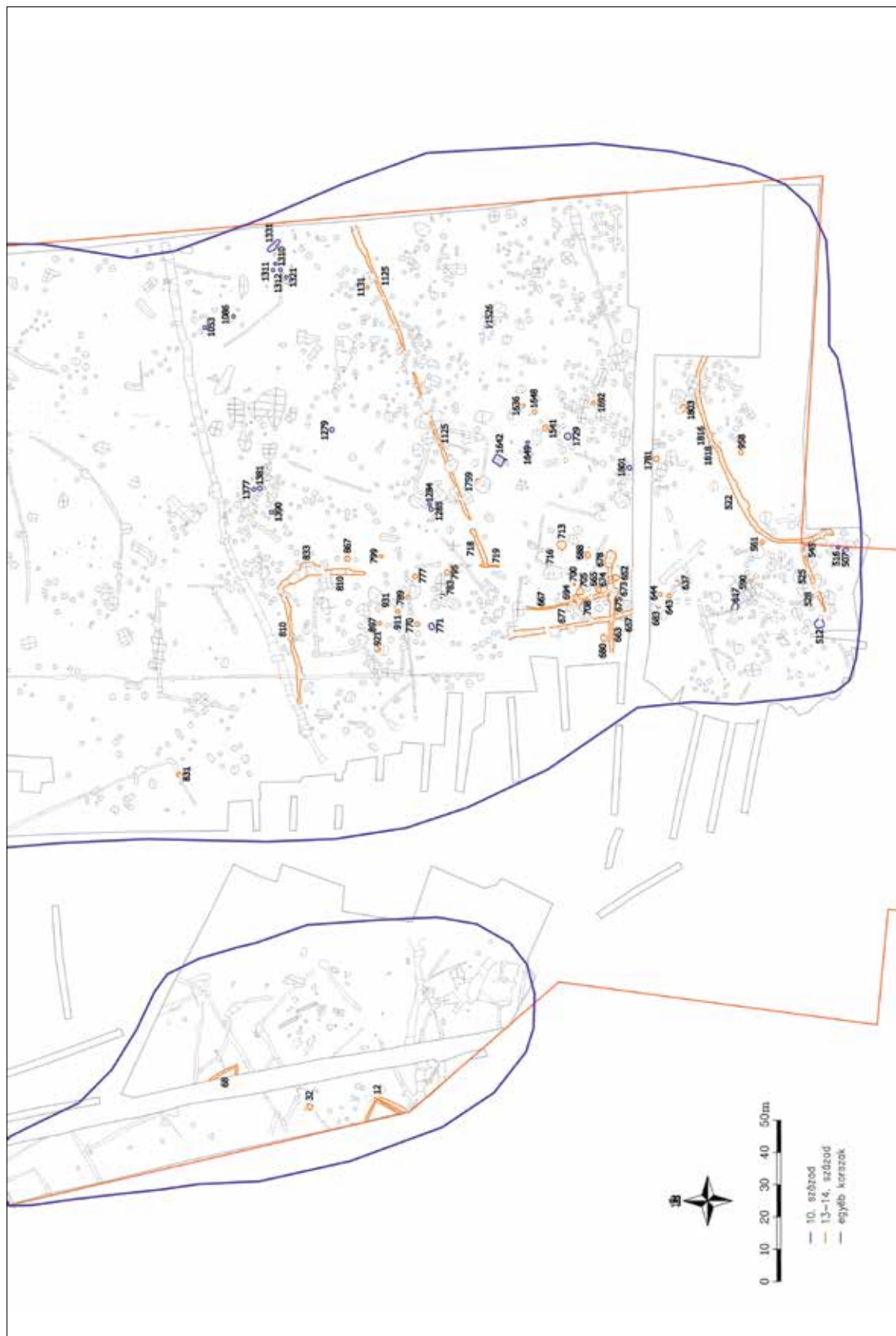

3. kép. Az M0-s autópálya-nyomvonal ásátásainak összesítő térképe. Feketével kiemelve az Árpád-kori lelőhelyek, szürke halmazzal kiemelve a lelőhelycsoportok láthatóak

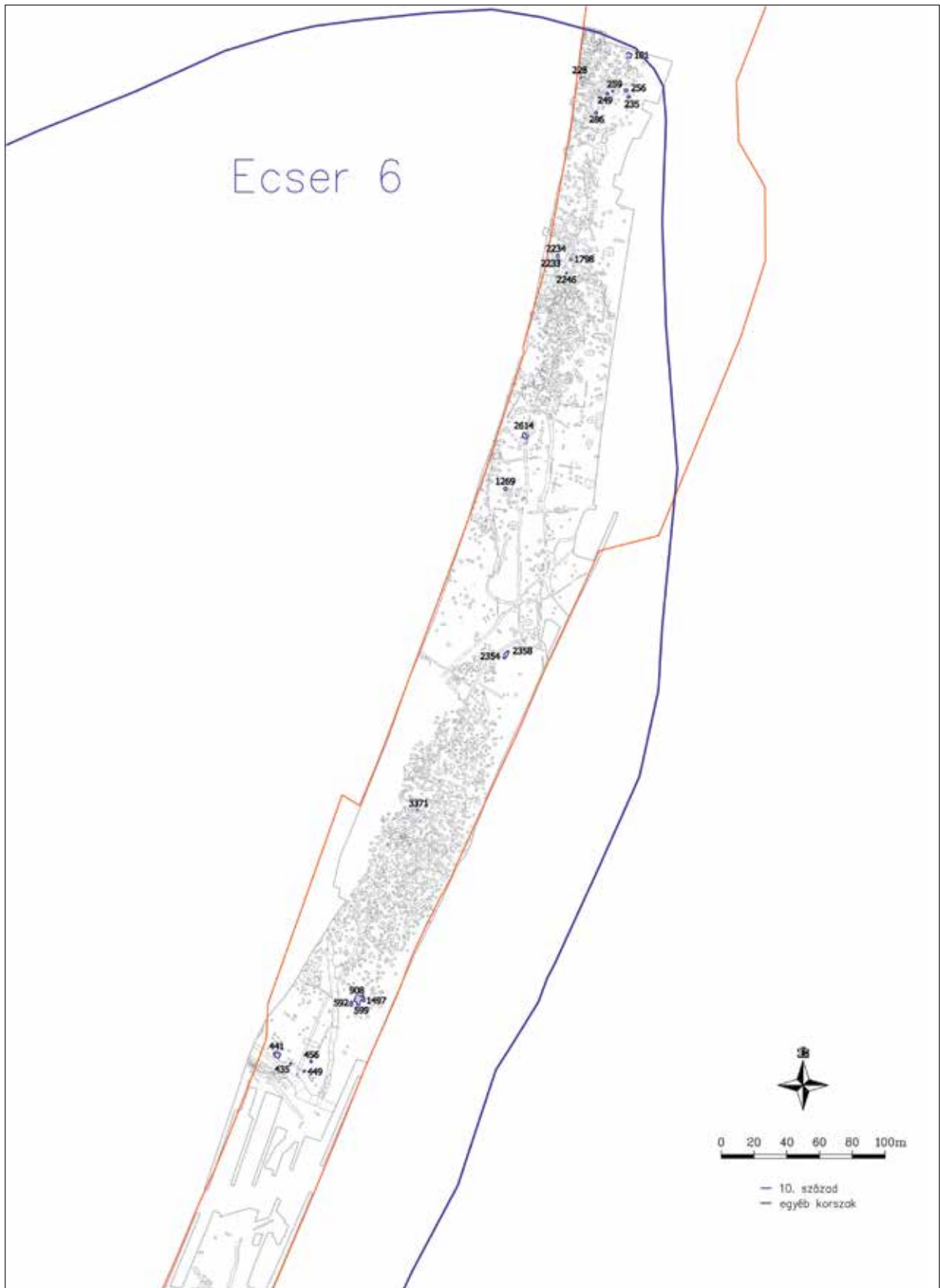
Fig. 3. General map of the excavations conducted on the line of M0 Motorway. Árpadian Age sites are marked in black, larger settlement units are shaded

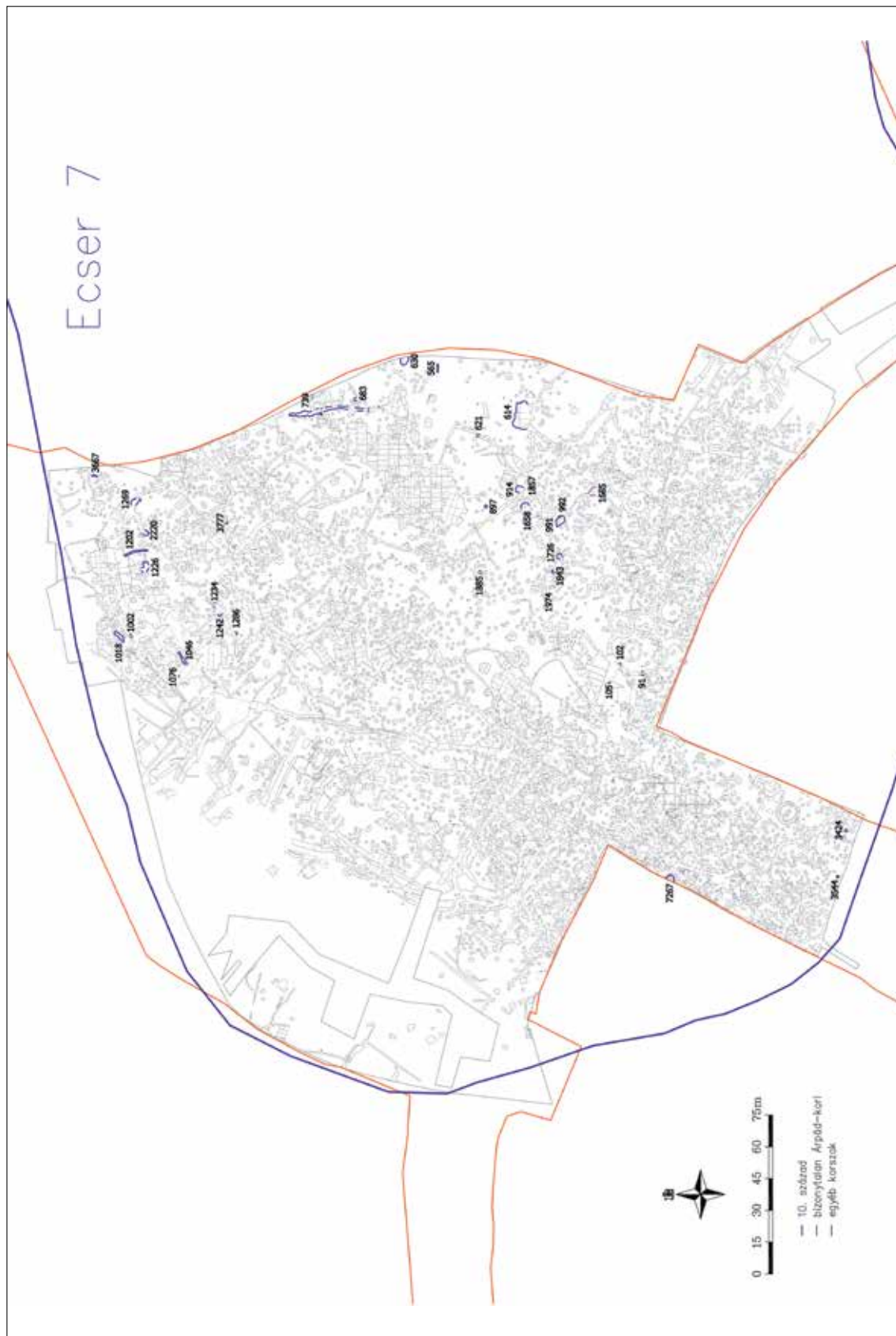
4. kép. Ecséri települési egység. Ásattási alaprajz a régészeti objektumok kronológiai bontásával
Fig. 4. The settlement unit of Ecsér. Excavation plan showing the chronological phases of the archaeological features

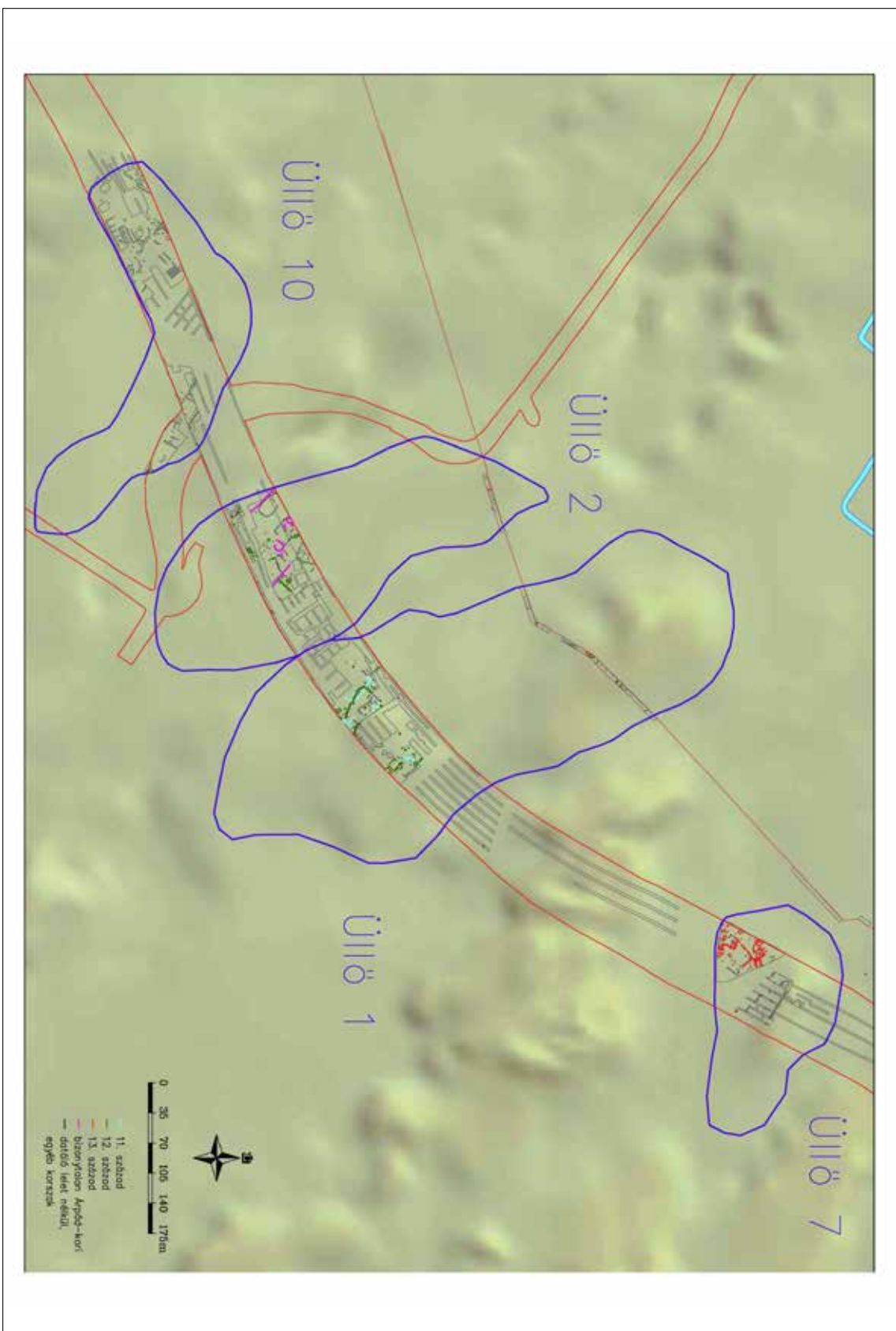
5. kép. Ecser 2. és Maglód 1. lelőhelyek. Ásatási alaprajz a régészeti objektumok kronológiai bontásával
 Fig. 5. Ecser, Site 2 and Maglód, Site 1. Excavation plan showing the chronological phases of the archaeological features

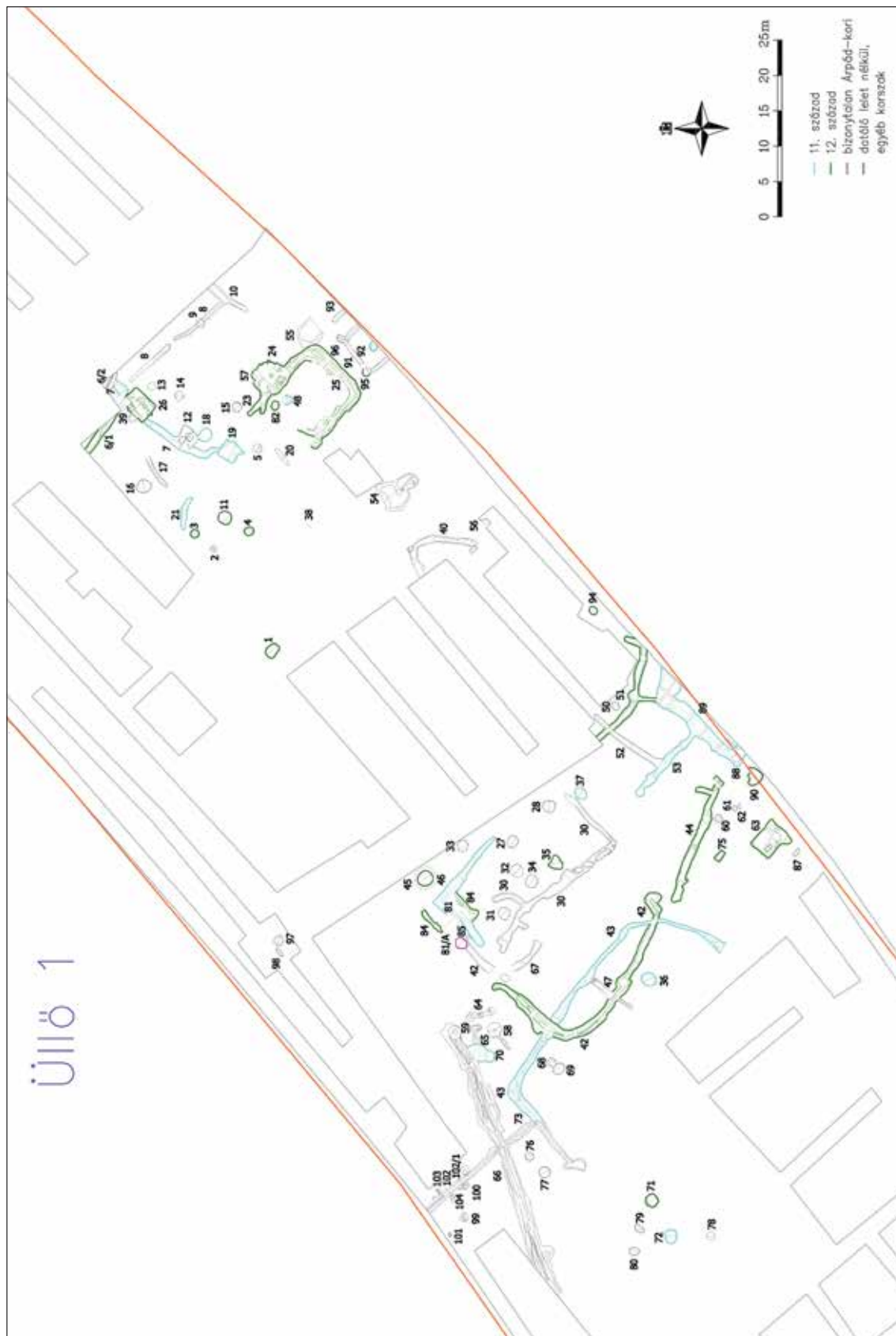
6. kép. Ecser 6. lelőhely. Ásátási alaprajz a régészeti objektumok kronológiai bontásával
 Fig. 6. Ecser, Site 6. Excavation plan showing the chronological phases of the archaeological features

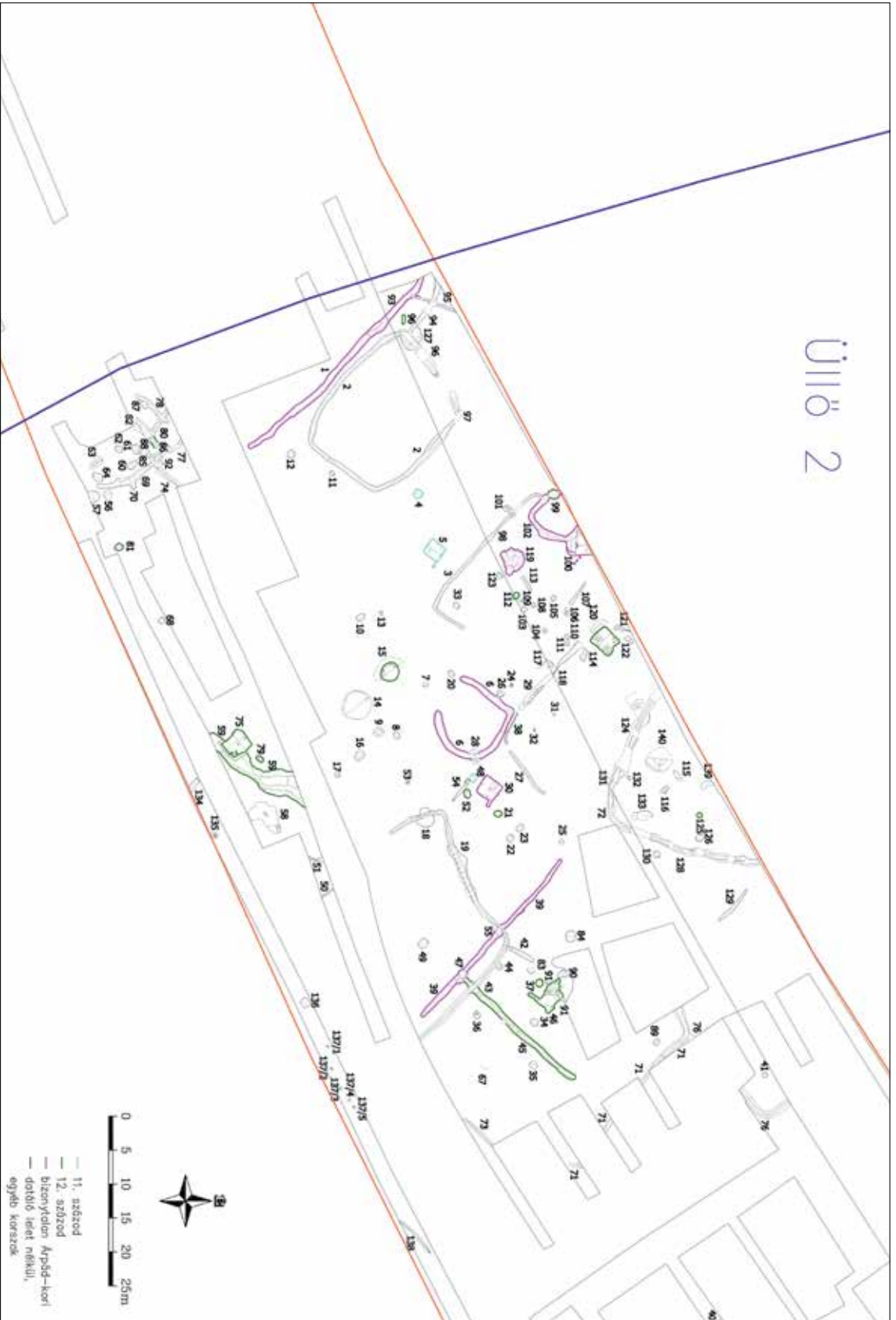
7. kép. Ecsér 7. lelőhely. Ásítási alaprajz a régészeti objektumok kronológiai bontásával
 Fig. 7. Ecsér, Site 7. Excavation plan showing the chronological phases of the archaeological features

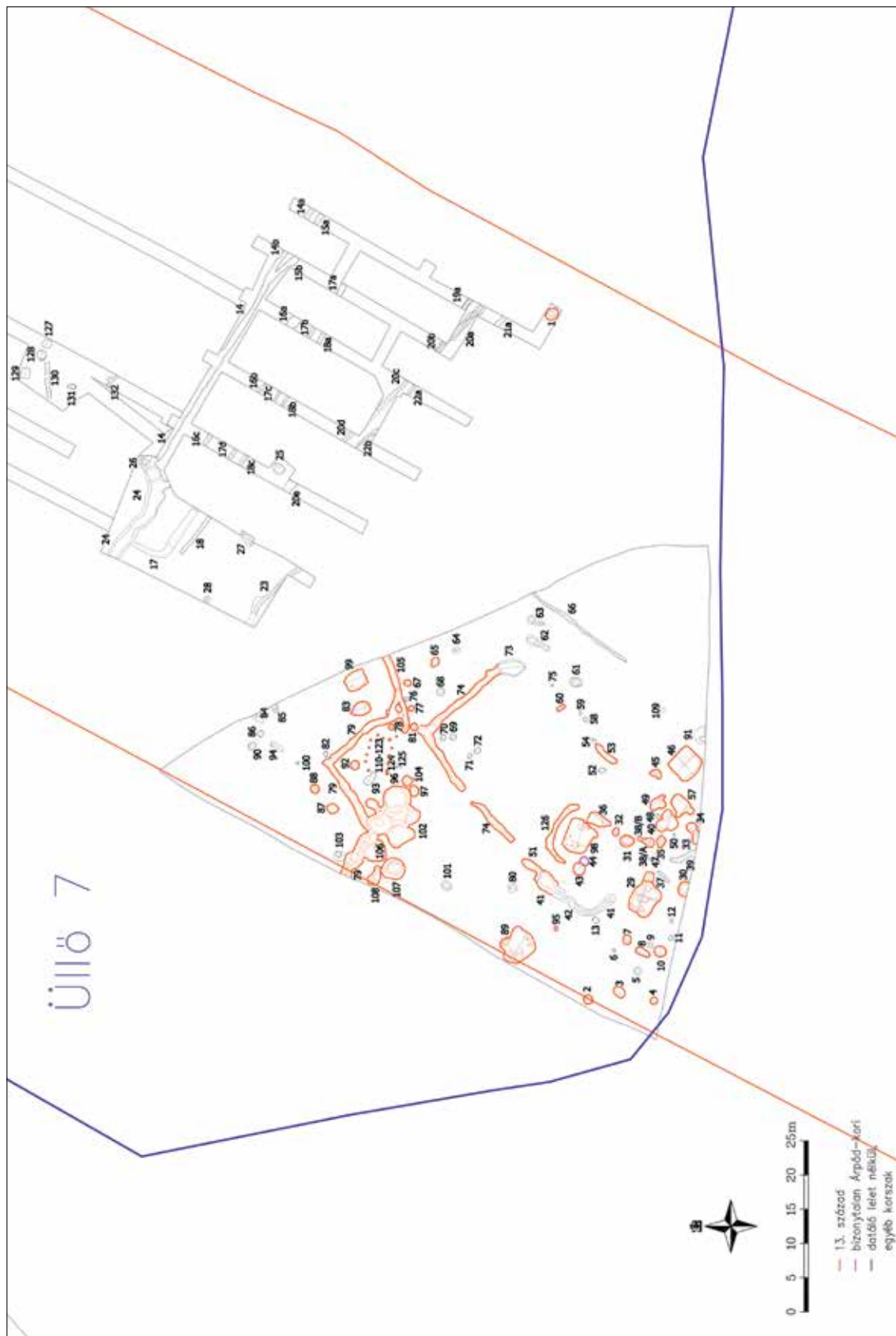
8. kép. Üllői települési egység. Ásattási alaprajz a régészeti objektumok kronológiai bomlásával
 Fig. 8. The settlement unit of Üllő. Excavation plan showing the chronological phases of the archaeological features

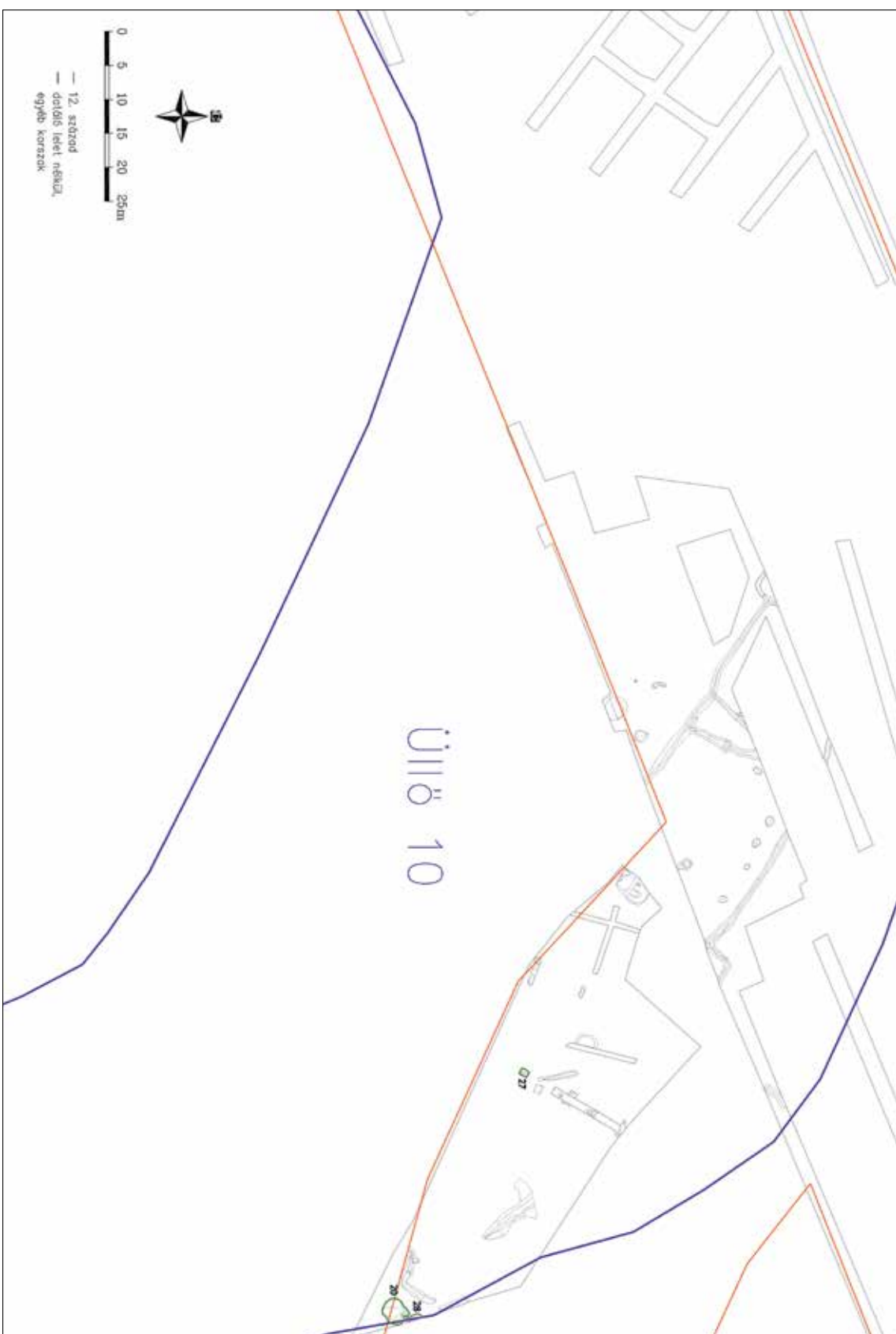
9. kép. Üllő 1. lelőhely. Ásatási alaprajz a régészeti objektumok kronológiai bontásával
 Fig. 9. Üllő, Site 1. Excavation plan showing the chronological phases of the archaeological features

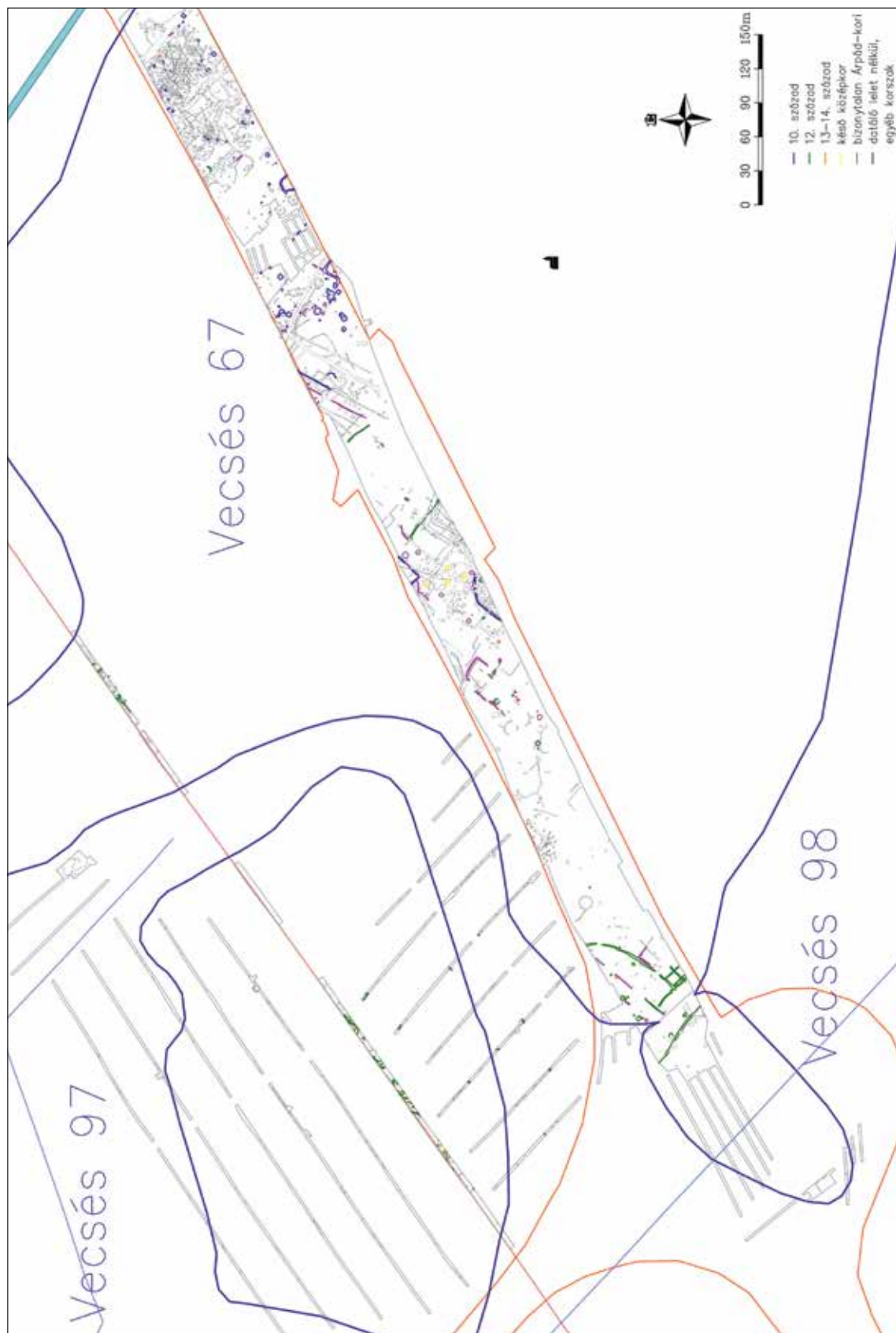
10. kép. Üllő 2. lelőhely. Ásatási alprajz a régészeti objektumok kronológiai bontásával
 Fig. 10. Üllő 2. Site 2. Excavation plan showing the chronological phases of the archaeological features

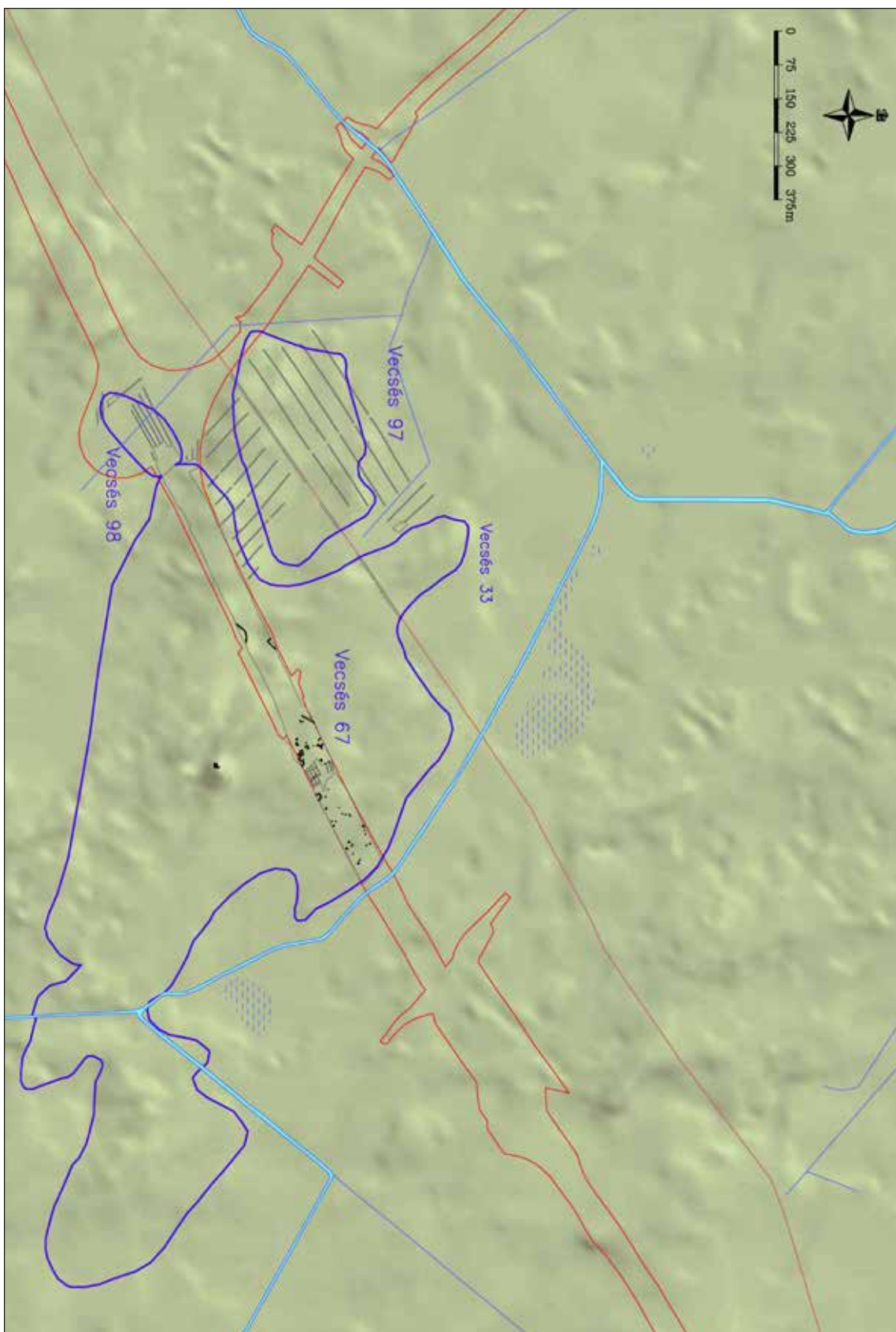
11. kép. Üllő 7. lelőhely. Ásatási alaprajz a régészeti objektumok kronológiai bonításával
 Fig. 11. Üllő, Site 7. Excavation plan showing the chronological phases of the archaeological features

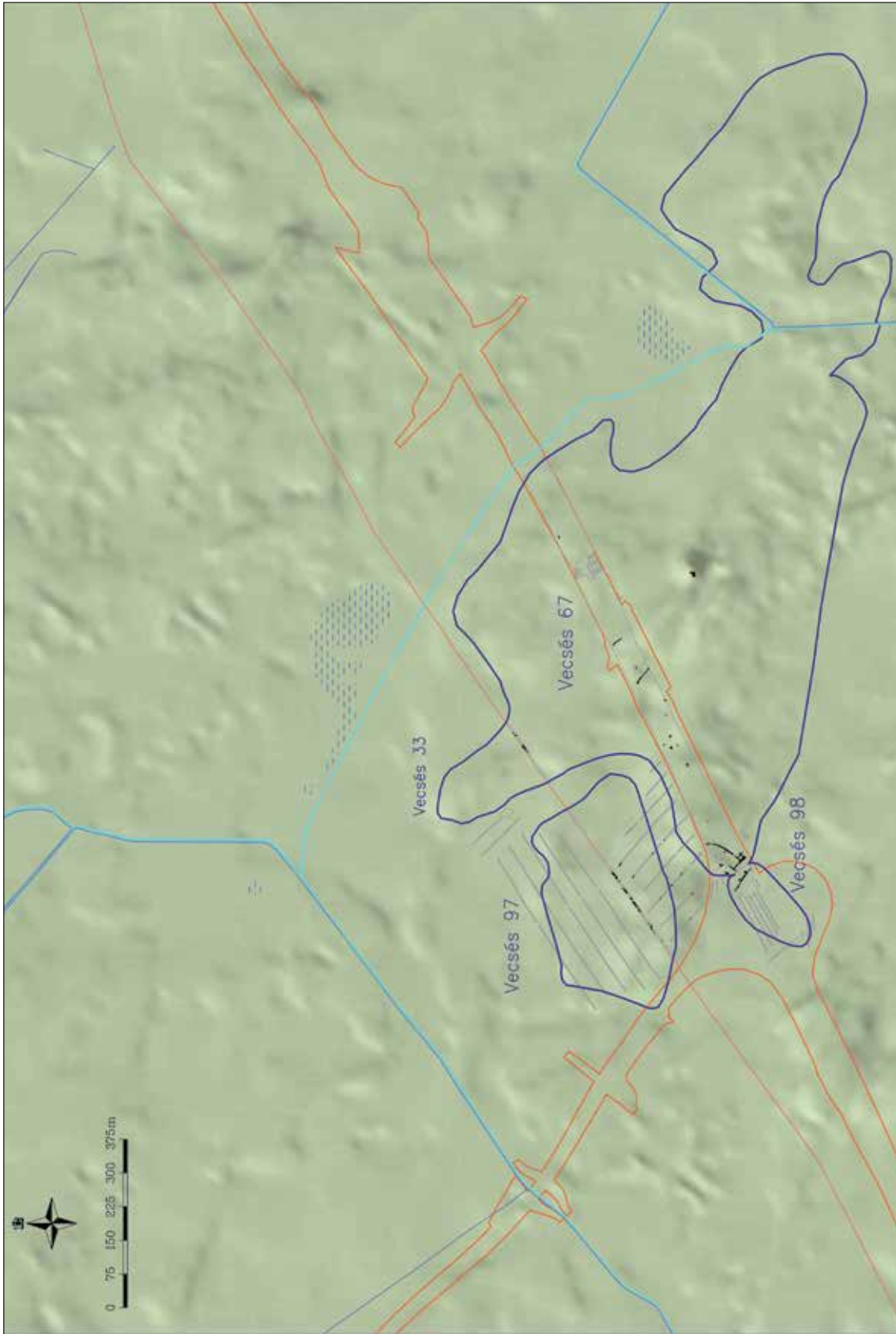
12. kép. Üllő 10. lelőhely. Ásatsíni alaprajz a régészeti objektumok kronológiai bontásával
 Fig. 12. Üllő, Site 10. Excavation plan showing the chronological phases of the archaeological features

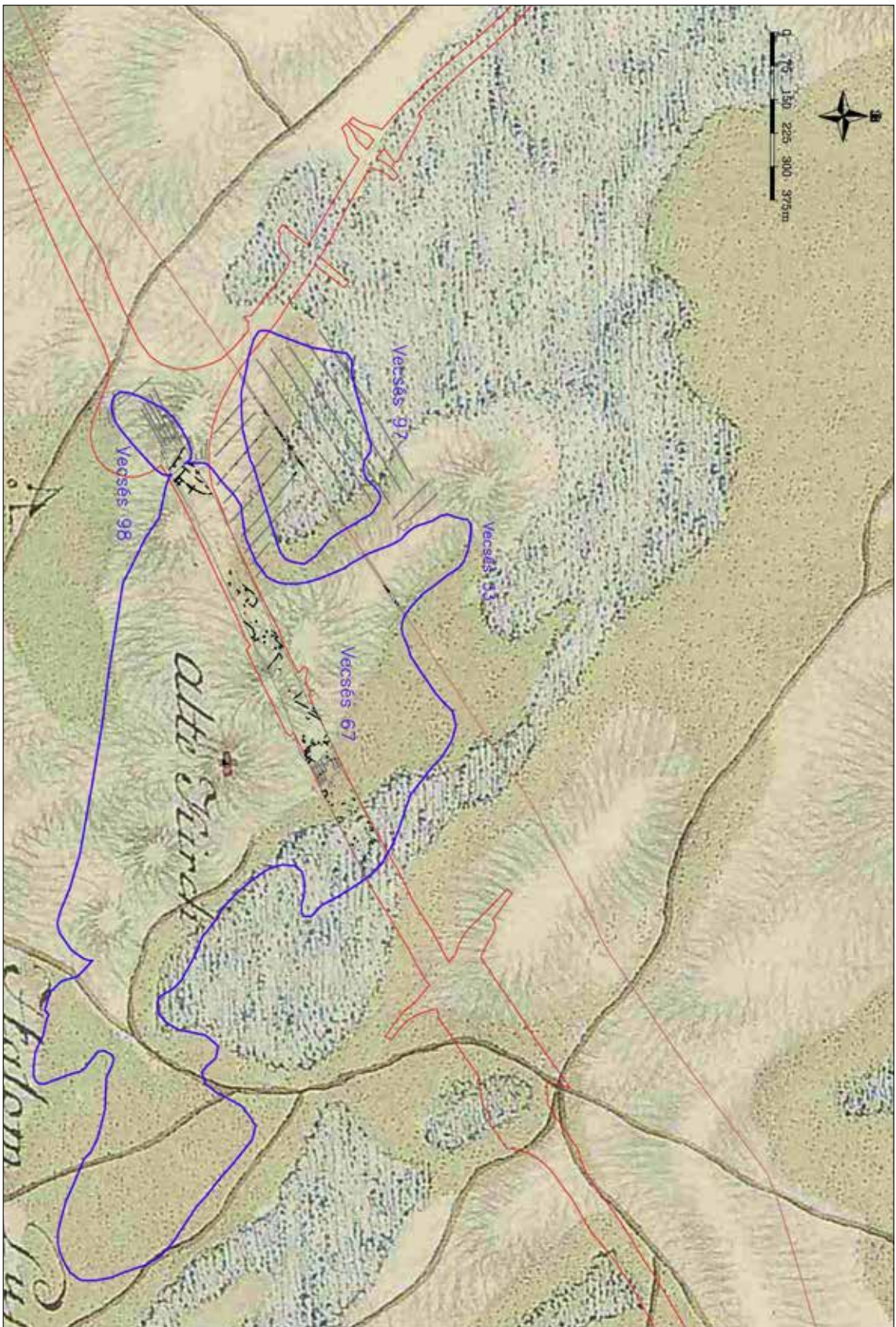
13. kép. Vecsési telepítési egység. Ásátási alaprajz a régészeti objektumok kronológiai bontásával
 Fig. 13. The settlement unit of Vecsés. Excavation plan showing the chronological phases of the archaeological features

14. kép. Vécseői telepítési egység. Ásatsai alaprajz 10–11. századi régészeti objektumokkal
 Fig. 14. The settlement unit of Vécseős. Excavation plan showing the 10th–11th century archaeological features

15. kép. Vecsési települési egység. Ásatási alaprajz 12. századi régészeti objektumokkal
 Fig. 15. The settlement unit of Vecsés. Excavation plan showing the 12th century archaeological features

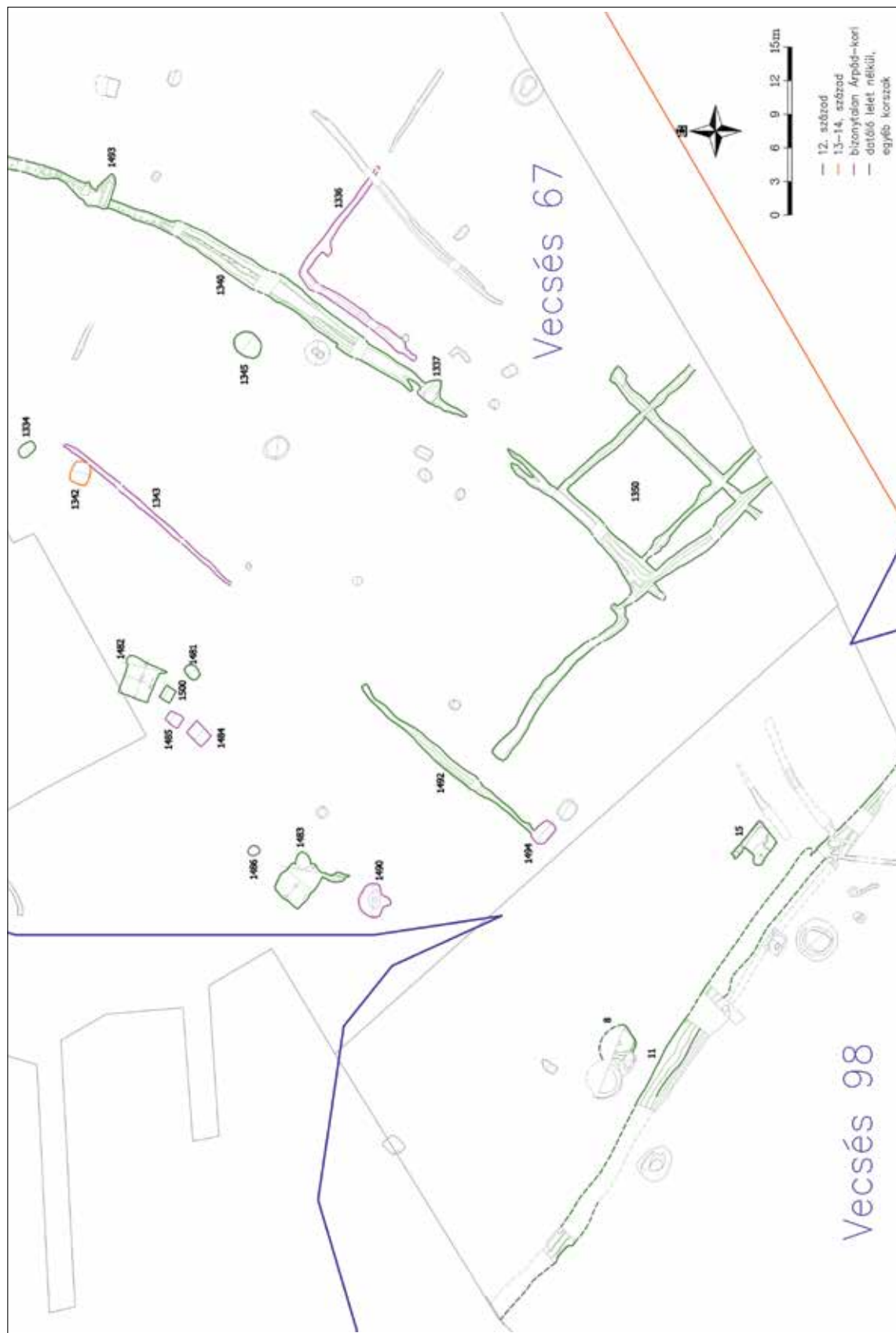
16. kép. Vecsési telepítési egység. Régészeti objektumok az I. katonai felmérés térképén
 Fig. 16. The settlement unit of Vecsés. Archaeological features on the First Military Survey

17. kép. Vecsés 67. lelőhely, részlet. I. házcsoport
 Fig. 17. Vecsés, Site 67, detail. 1st group of houses

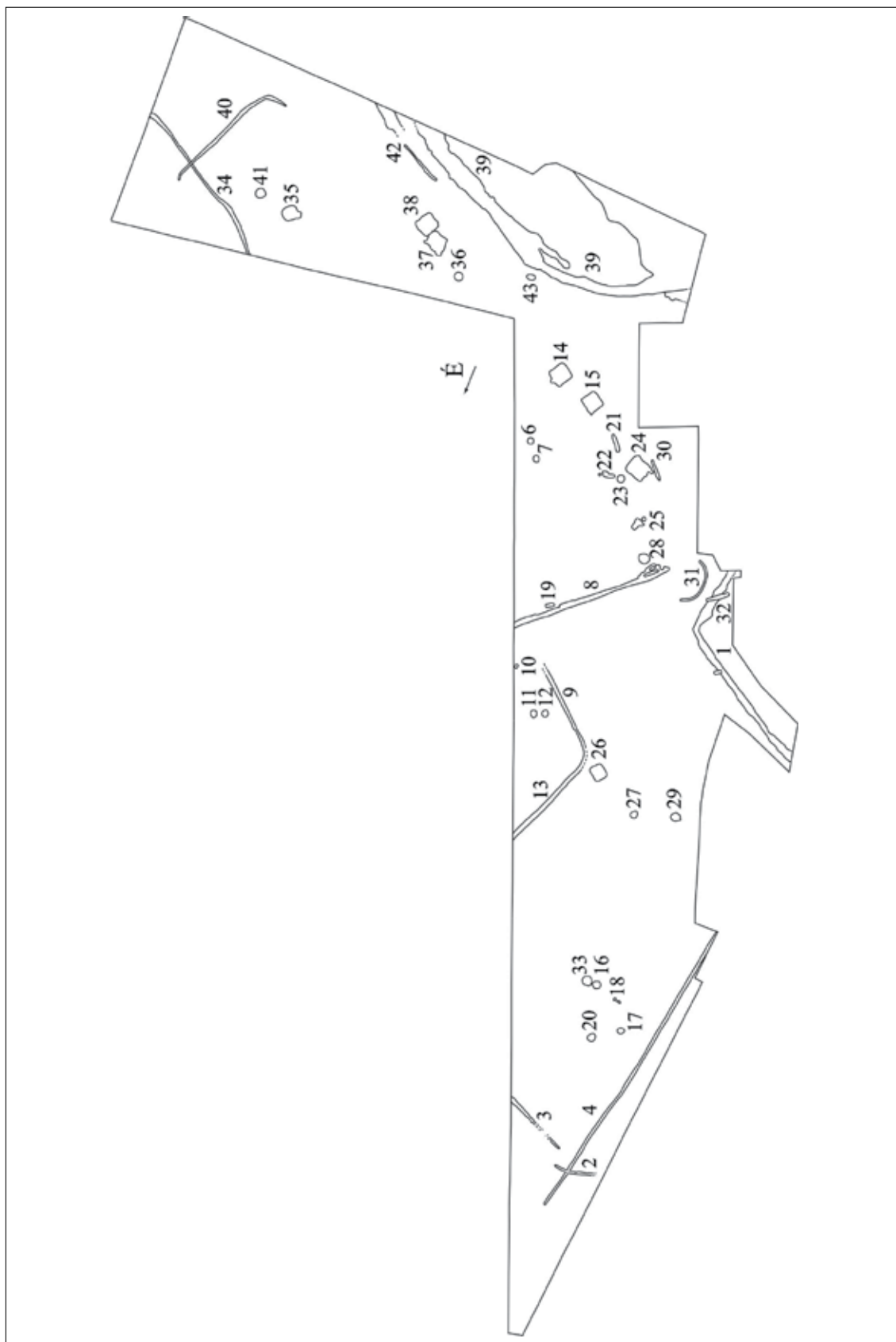

18. kép. Vecsés 67. lelőhely, részlet. II. házcsoport
 Fig. 18. Vecsés, Site 67, detail. 2nd group of houses

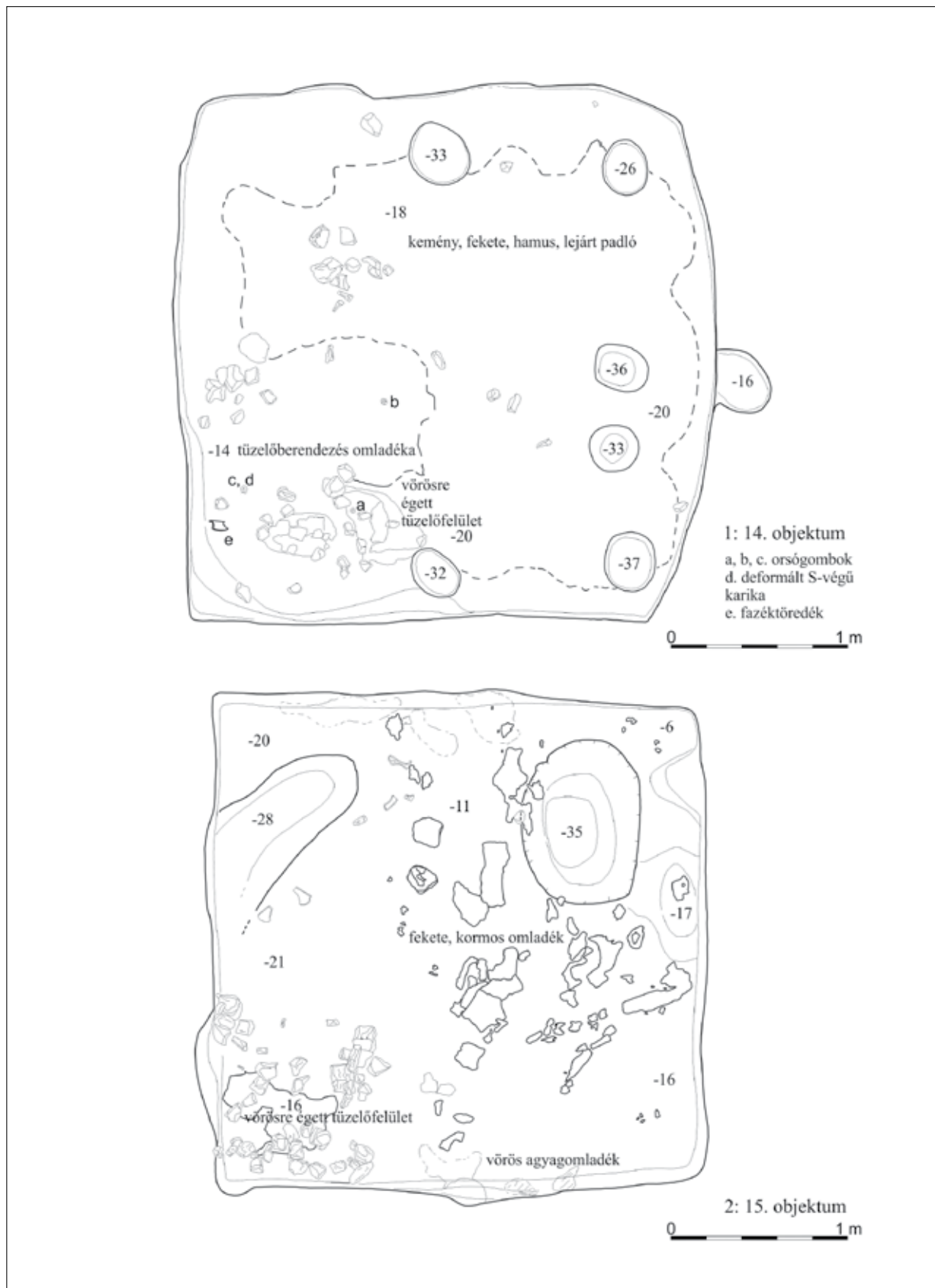

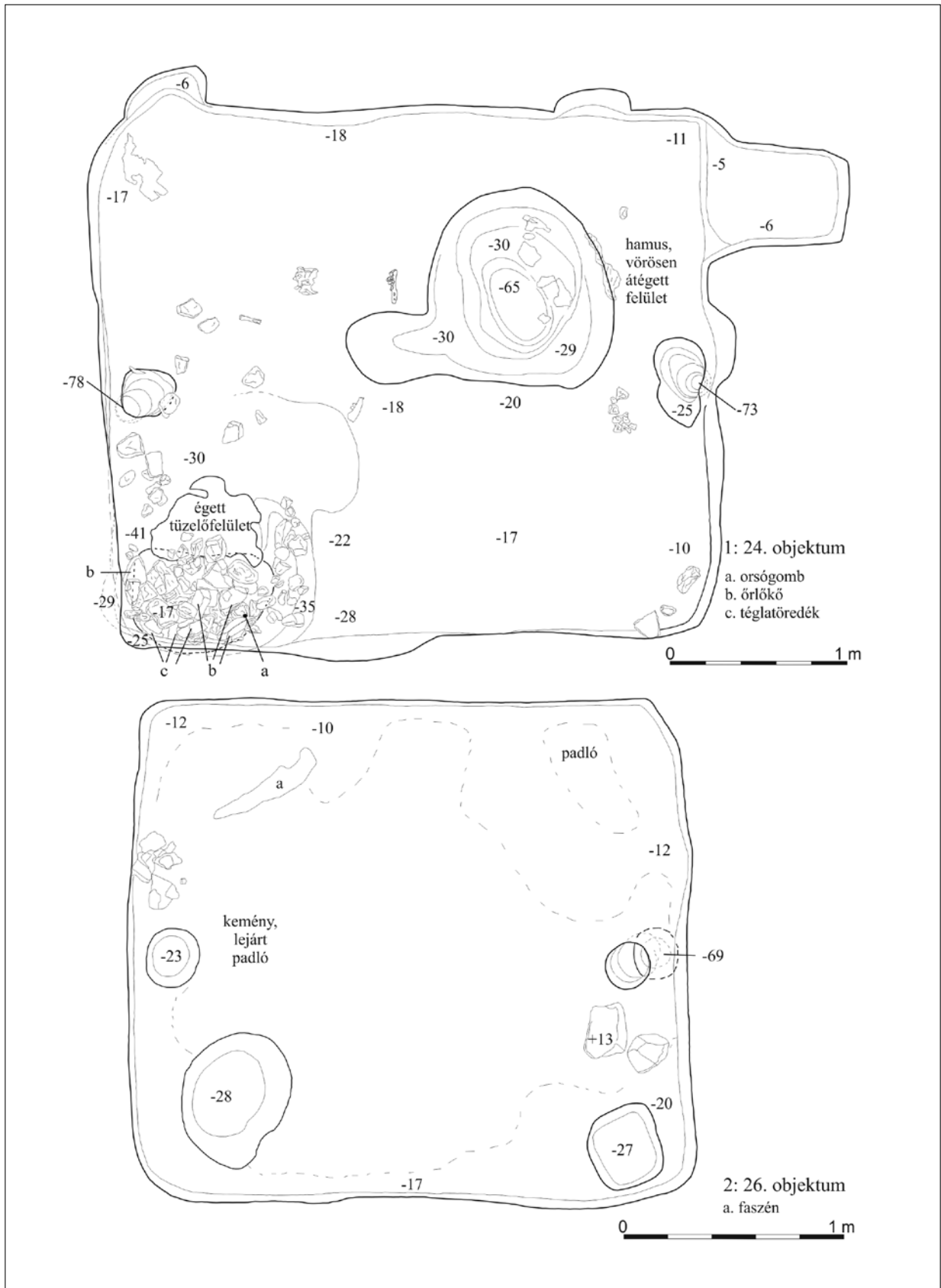
20. kép. Vecsés 97. lelőhely, részlet. II. házcsoport
 Fig. 20. Vecsés, Site 97, detail. 4th group of houses

21. kép. Sződ, Nevelek-dűlő. Ásatási alaprajz, I. szakasz
 Fig. 21. Sződ, Site Nevelek-dűlő. Excavation plan, phase I.

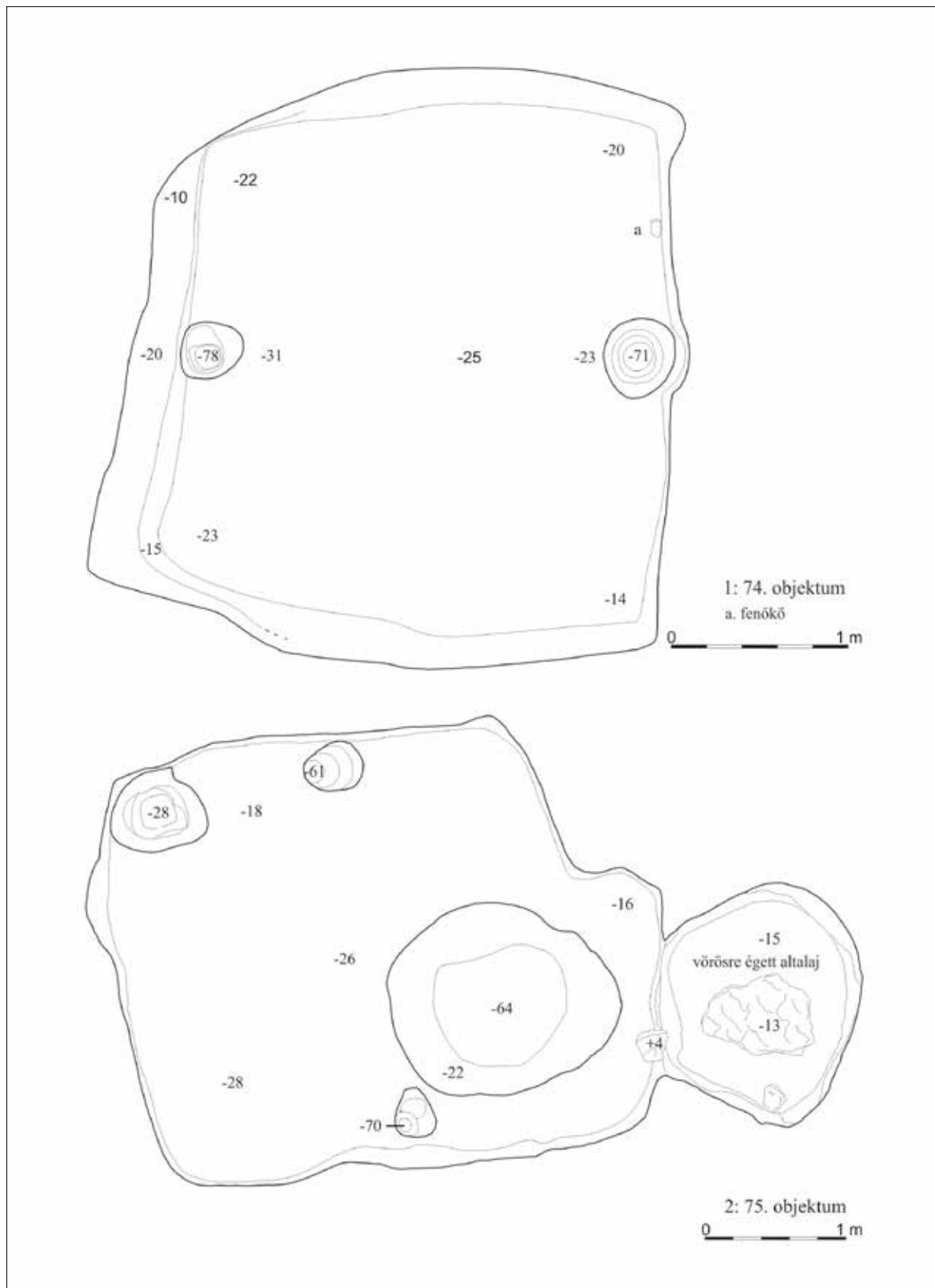
22. kép. Sződ, Nevelek-dűlő. 1: 14. objektum alaprajza; 2: 15. objektum alaprajza
 Fig. 22. Sződ, Site Nevelek-dűlő. 1: Ground plan of feature 14; 2: Ground plan of feature 15

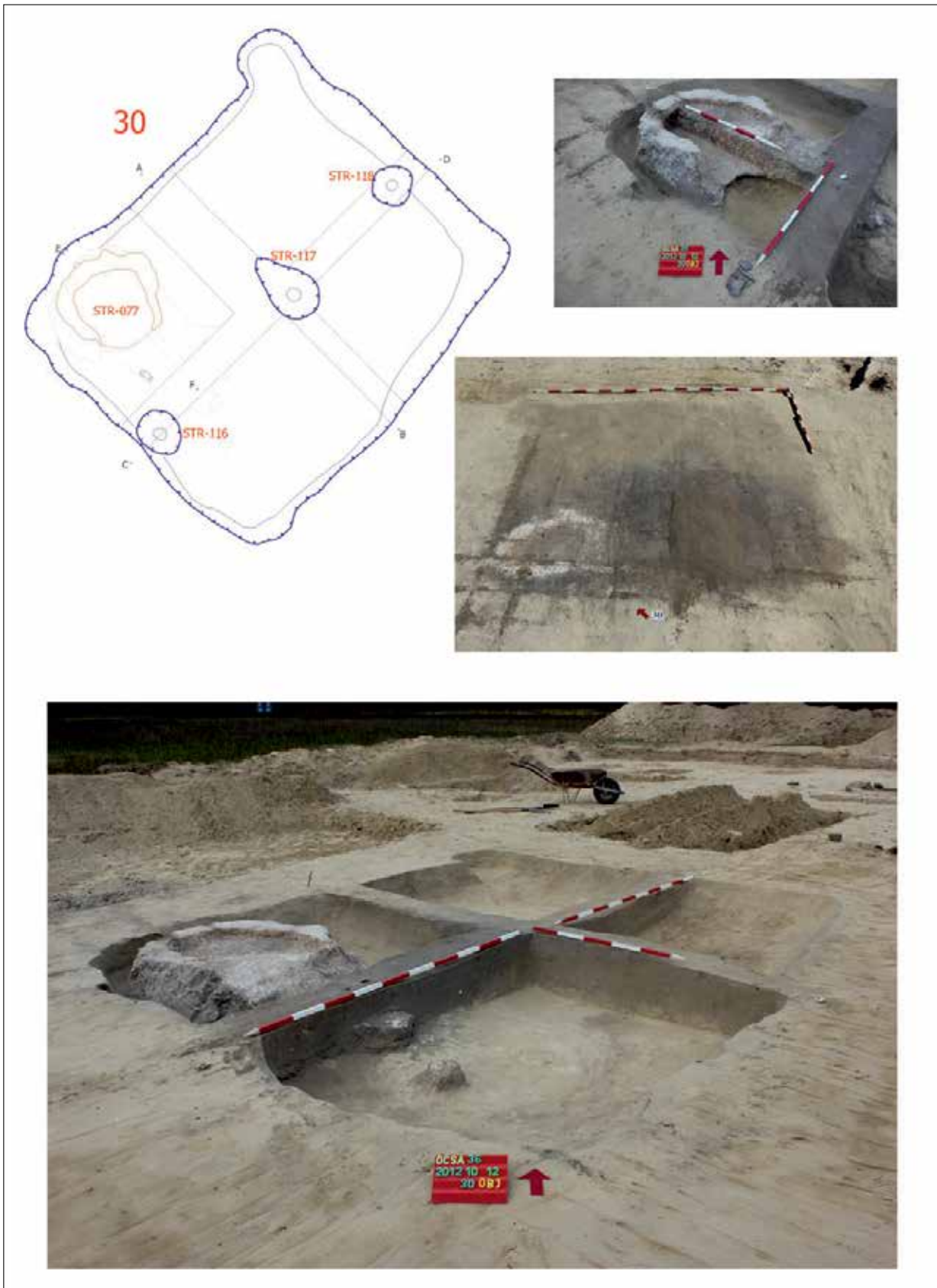
23. kép. Sződ, Nevelek-dűlő. 1: 24. objektum alaprajza; 2: 26. objektum alaprajza
 Fig. 23. Sződ, Site Nevelek-dűlő. 1: Ground plan of feature 24; 2: Ground plan of feature 26

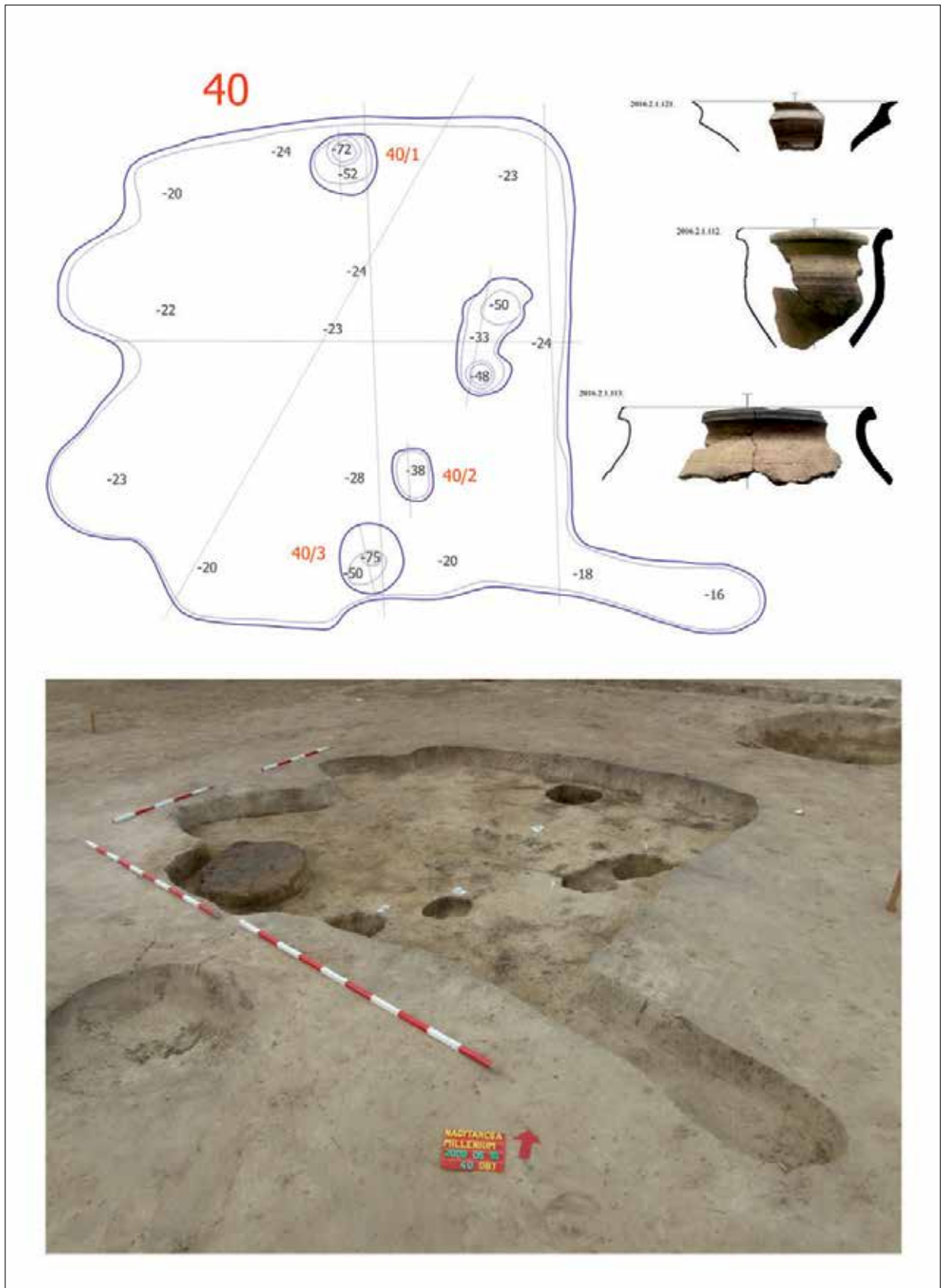
24. kép. Sződ, Nevelek-dűlő. 1: 37. objektum alaprajza; 2: 38. objektum alaprajza
 Fig. 24. Sződ, Site Nevelek-dűlő. 1: Ground plan of feature 37; 2: Ground plan of feature 38

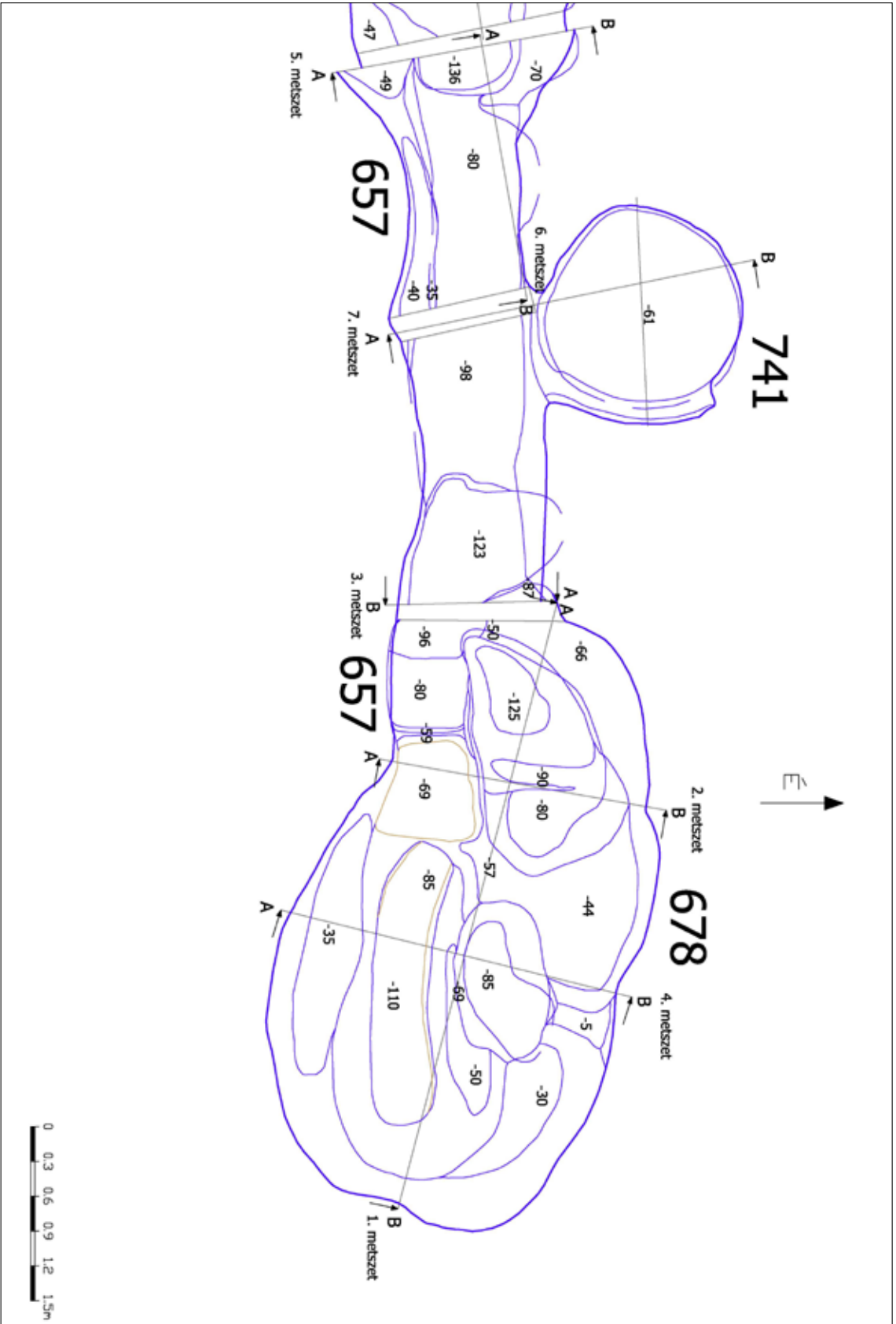
26. kép. Sződ, Nevelek-dűlő. 1: 74. objektum alaprajza; 2: 75. objektum alaprajza
 Fig. 26. Sződ, Site Nevelek-dűlő. 1: ground plan of feature 74; 2: ground plan of feature 75

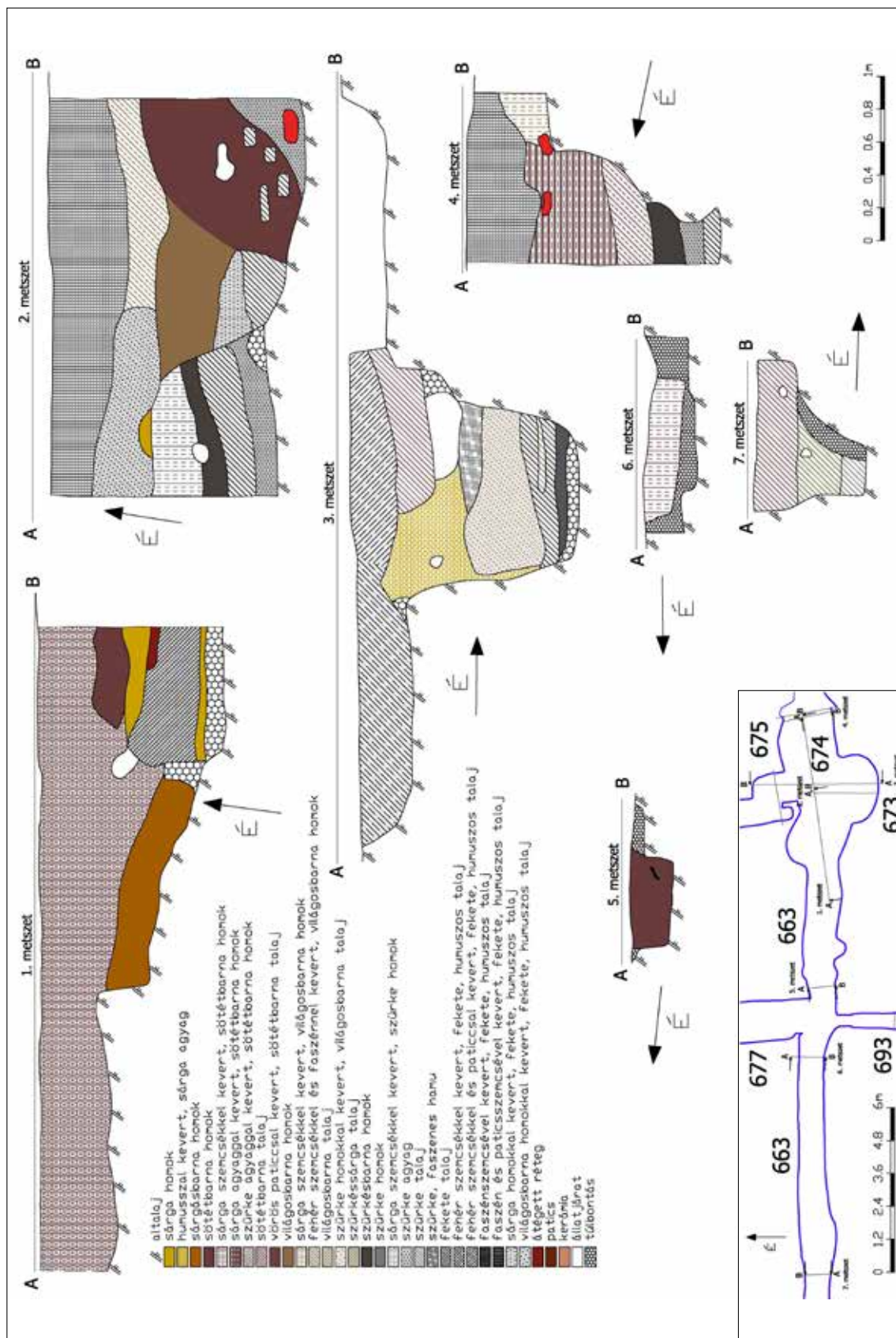
27. kép. Ócsa, Mádencia. 30. objektum. Veremház az Árpád-kor második feléből
 Fig. 27. Ócsa, Site Mádencia. Feature 30. Pit house from the second half of the Árpadian Age

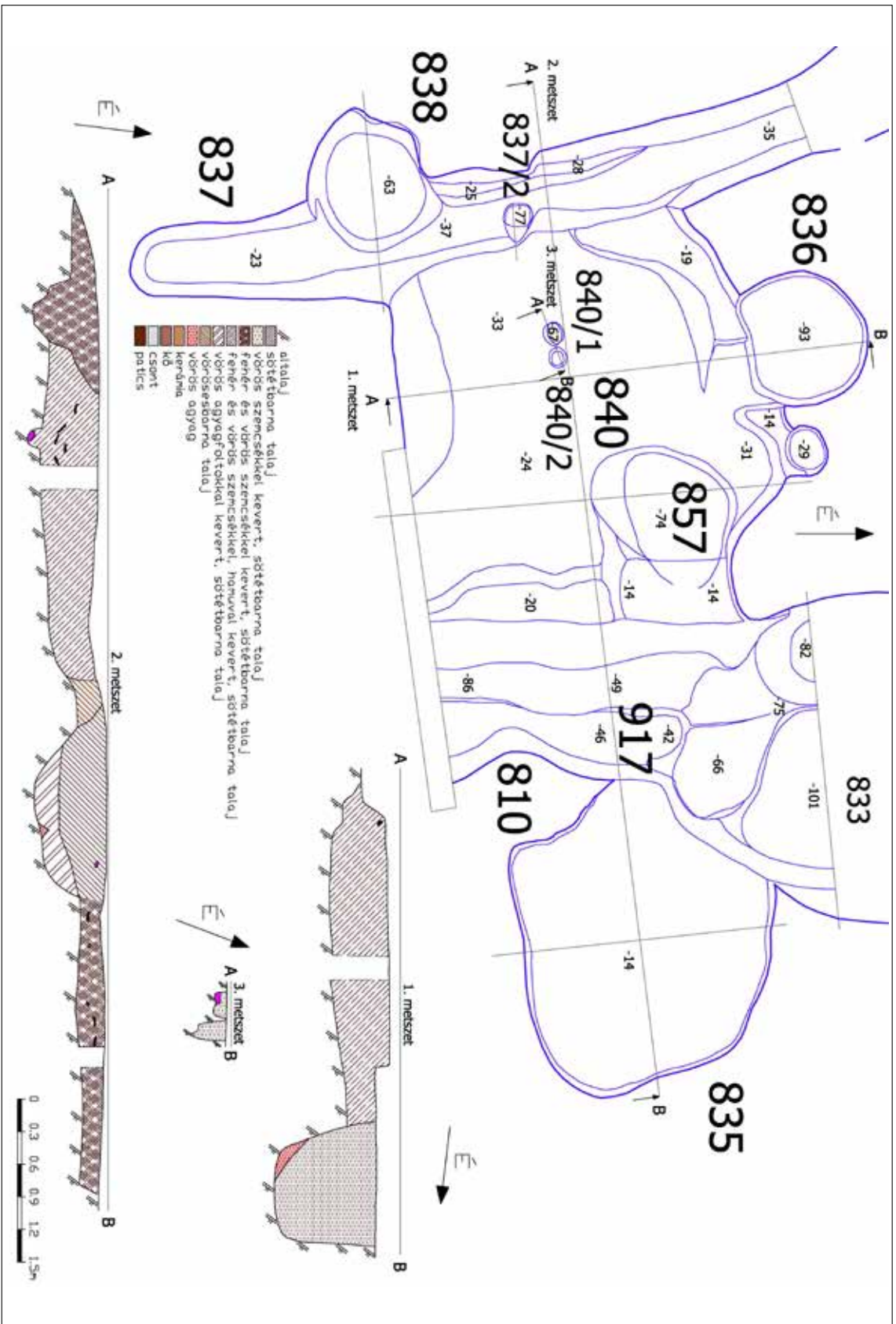
28. kép. Nagytarcsa, Millenium. 40. objektum. Veremház az Árpád-kor végétől
 Fig. 28. Nagytarcsa, Site Millennium. Feature 40. Pit house from the end of the Árpadian Age

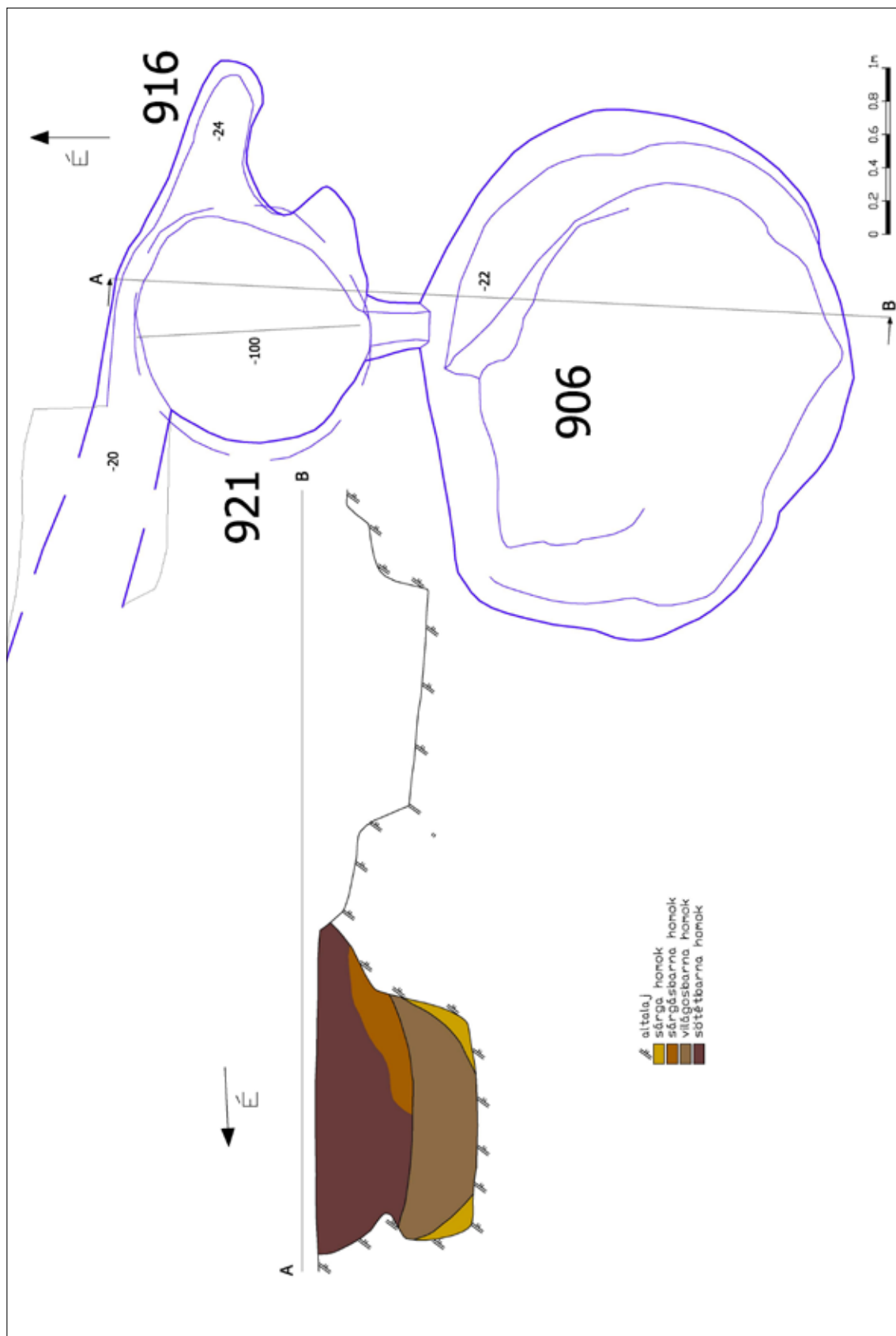
30. kép. Maglód I. lelőhely: 657. és 678. objektumok alaprajza
 Fig. 30. Maglód, Site I. Ground plan of features 657 and 678

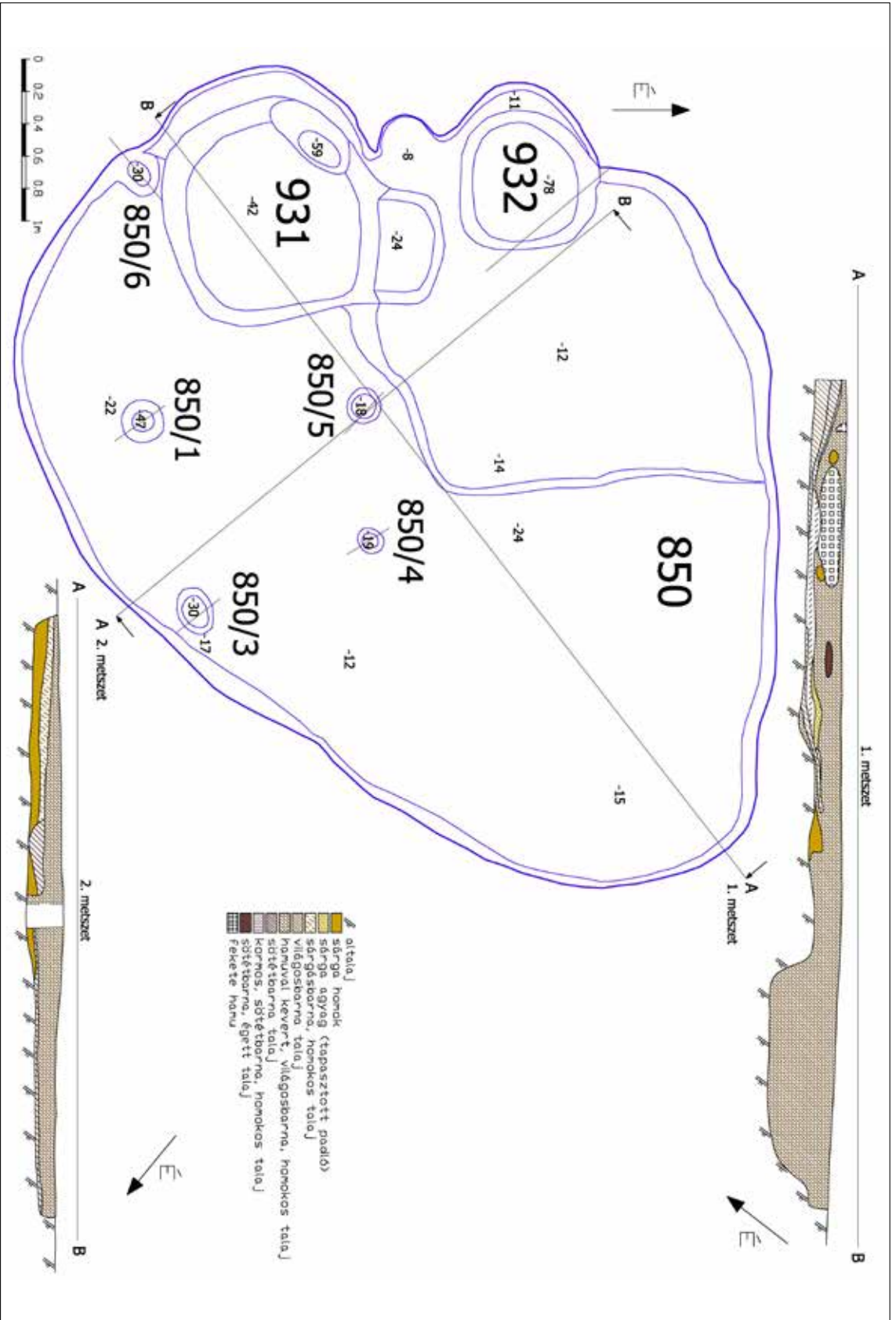
31. kép. Maglód 1. leőhely. 663. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 31. Maglód, Site 1. Ground plan and cross section of feature 663

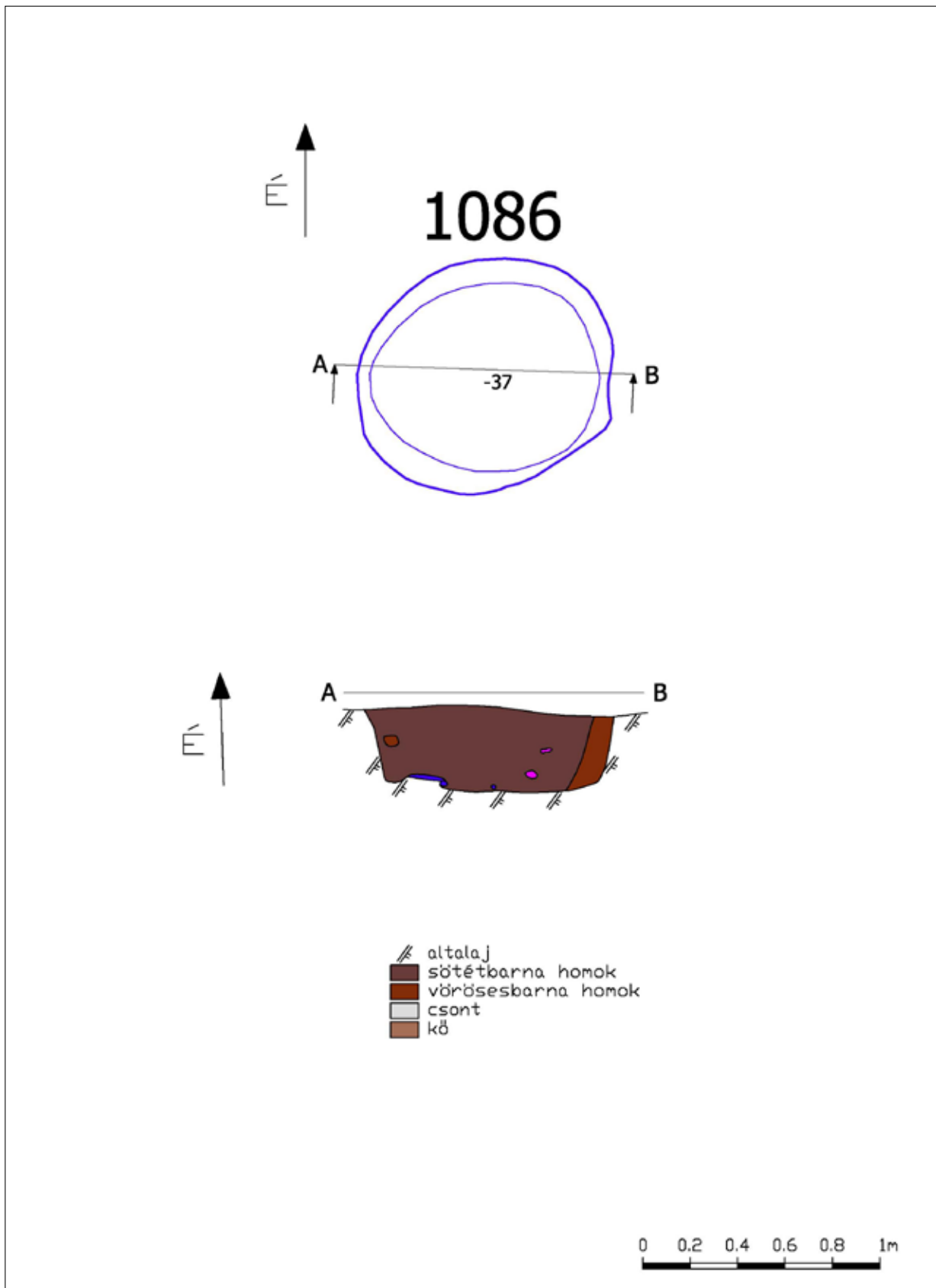
34. kép. Maglód I. lelőhely: 840. objektum alap- és metsztervjaja
 Fig. 34. Maglód, Site I. Ground plan and cross section of feature 840

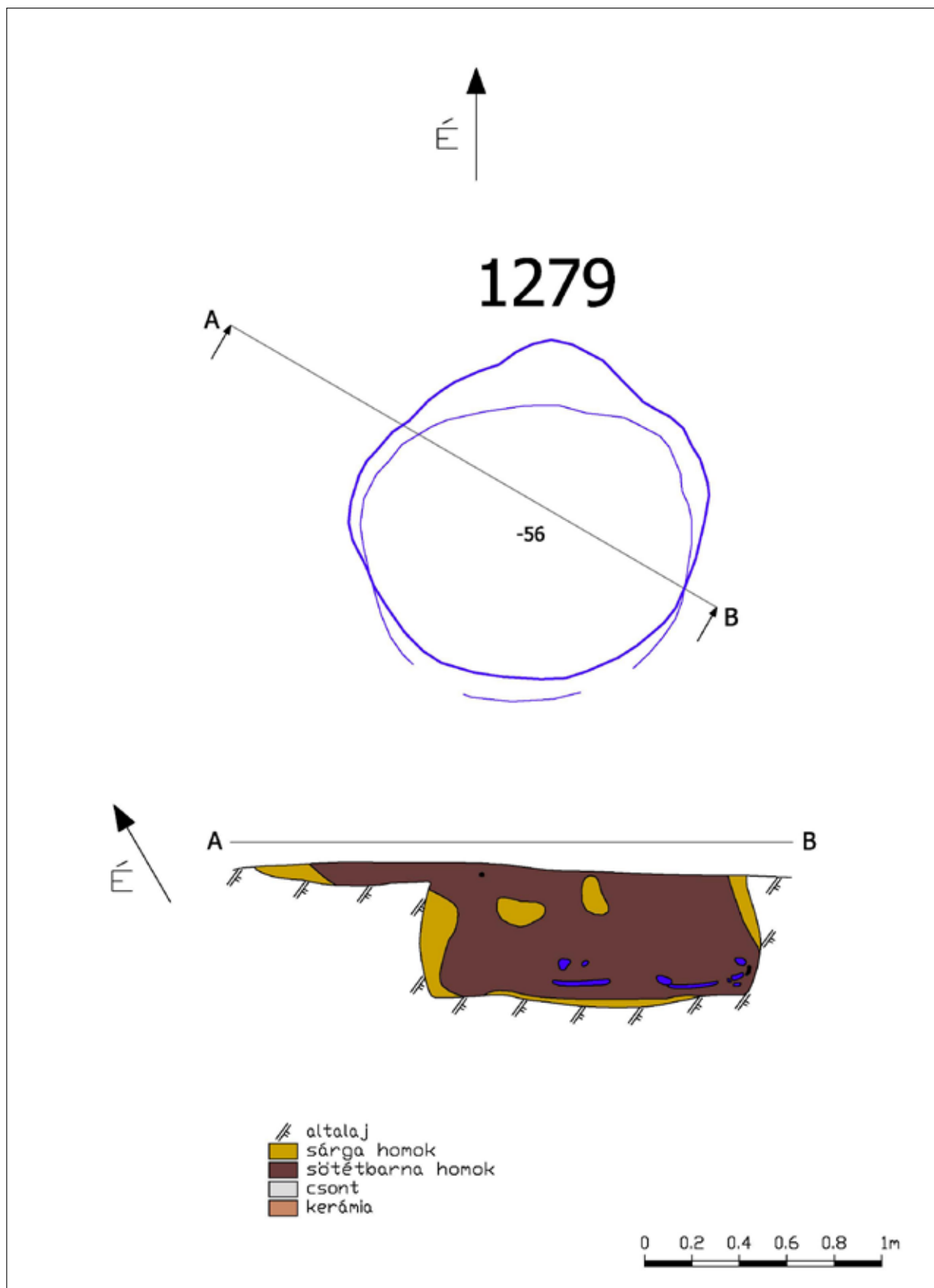
35. kép. Maglód I. lelőhely. 921. objektum alap- és metszrajza
 Fig. 35. Maglód, Site I. Ground plan and cross section of feature 921

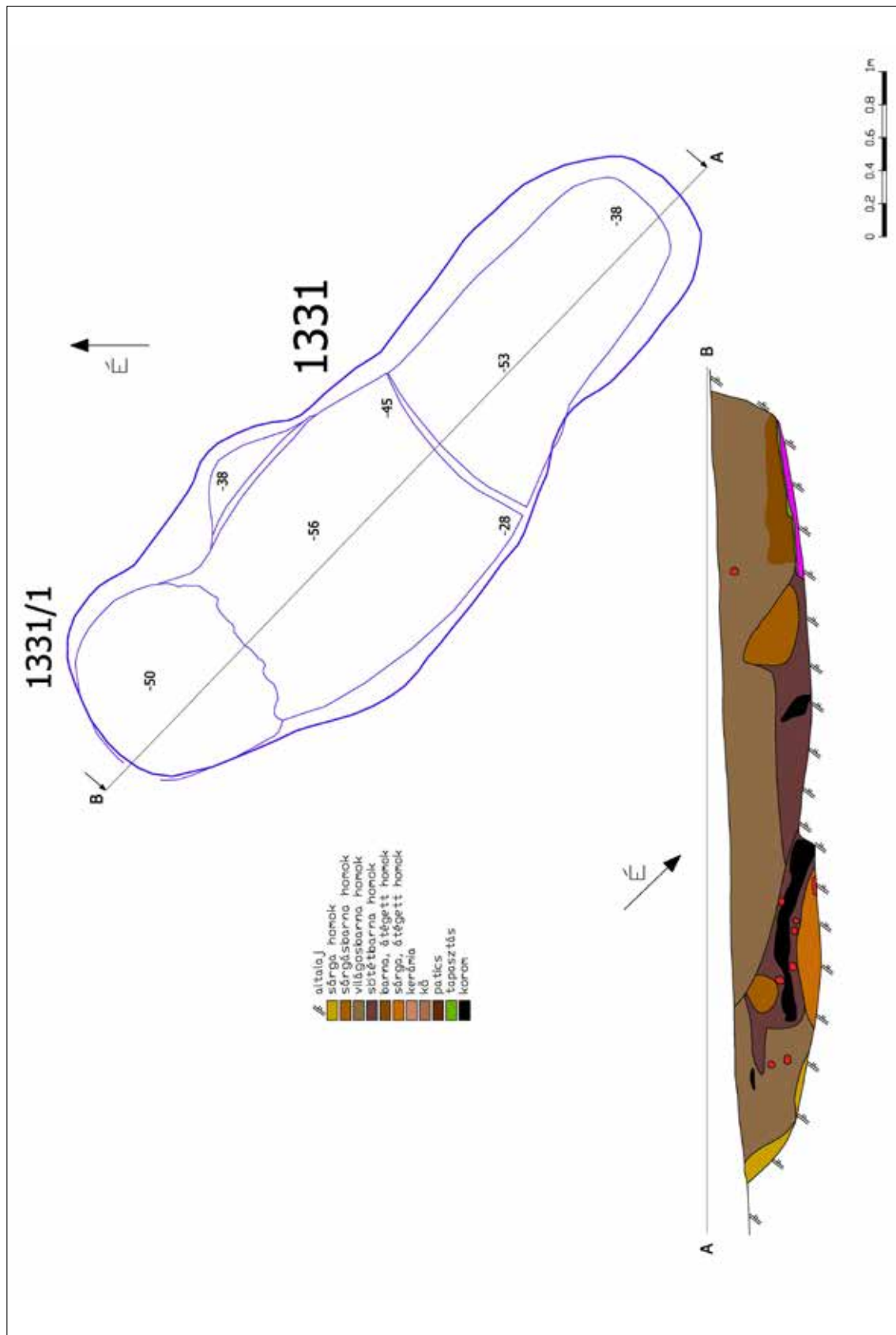
36. kép. Maglód I. lelőhely: 931. objektum alap- és metsztervjé
 Fig. 36. Maglód, Site I. Ground plan and cross section of feature 931

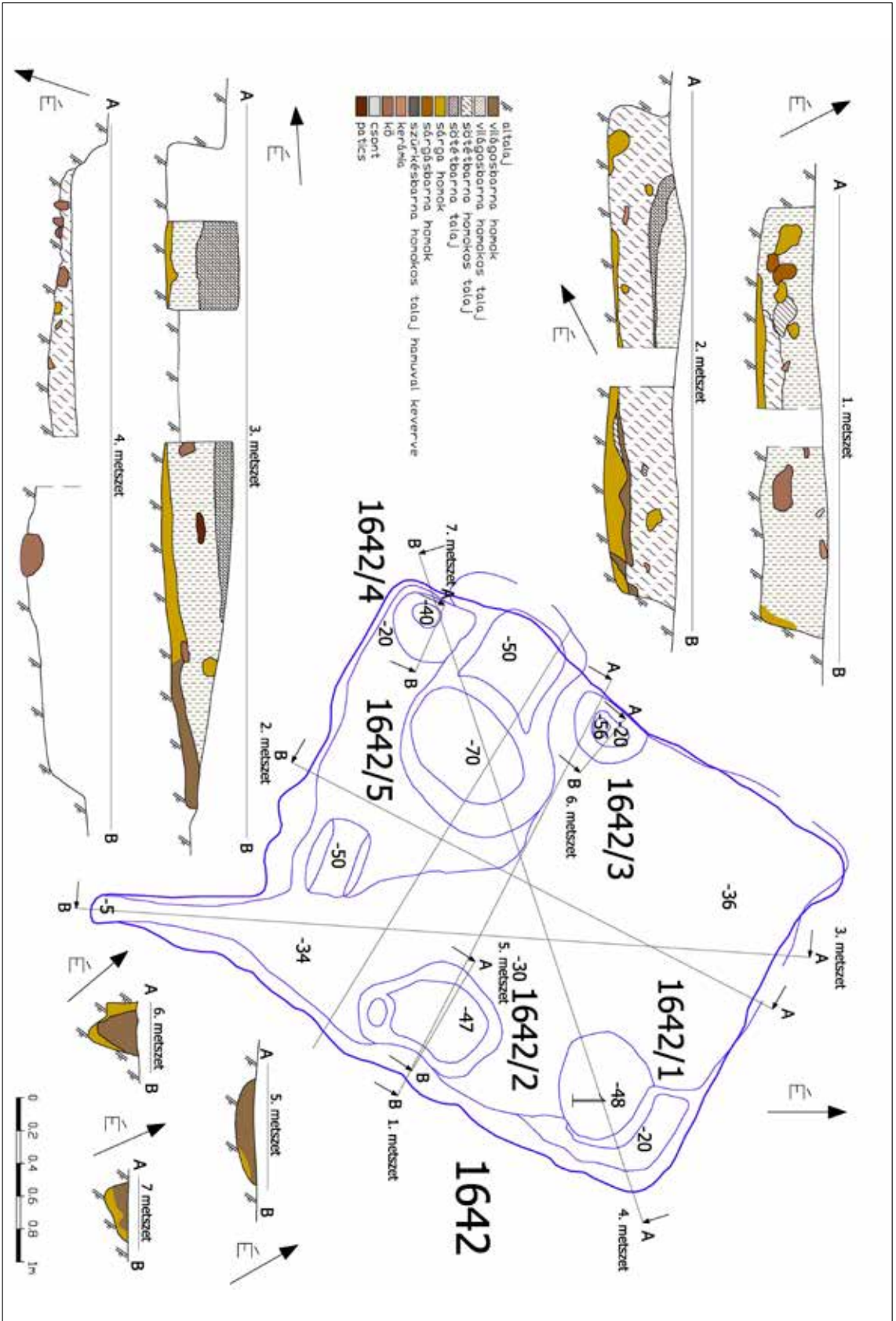
37. kép. Maglód 1. lelőhely. 1086. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 37. Maglód, Site 1. Ground plan and cross section of feature 1086

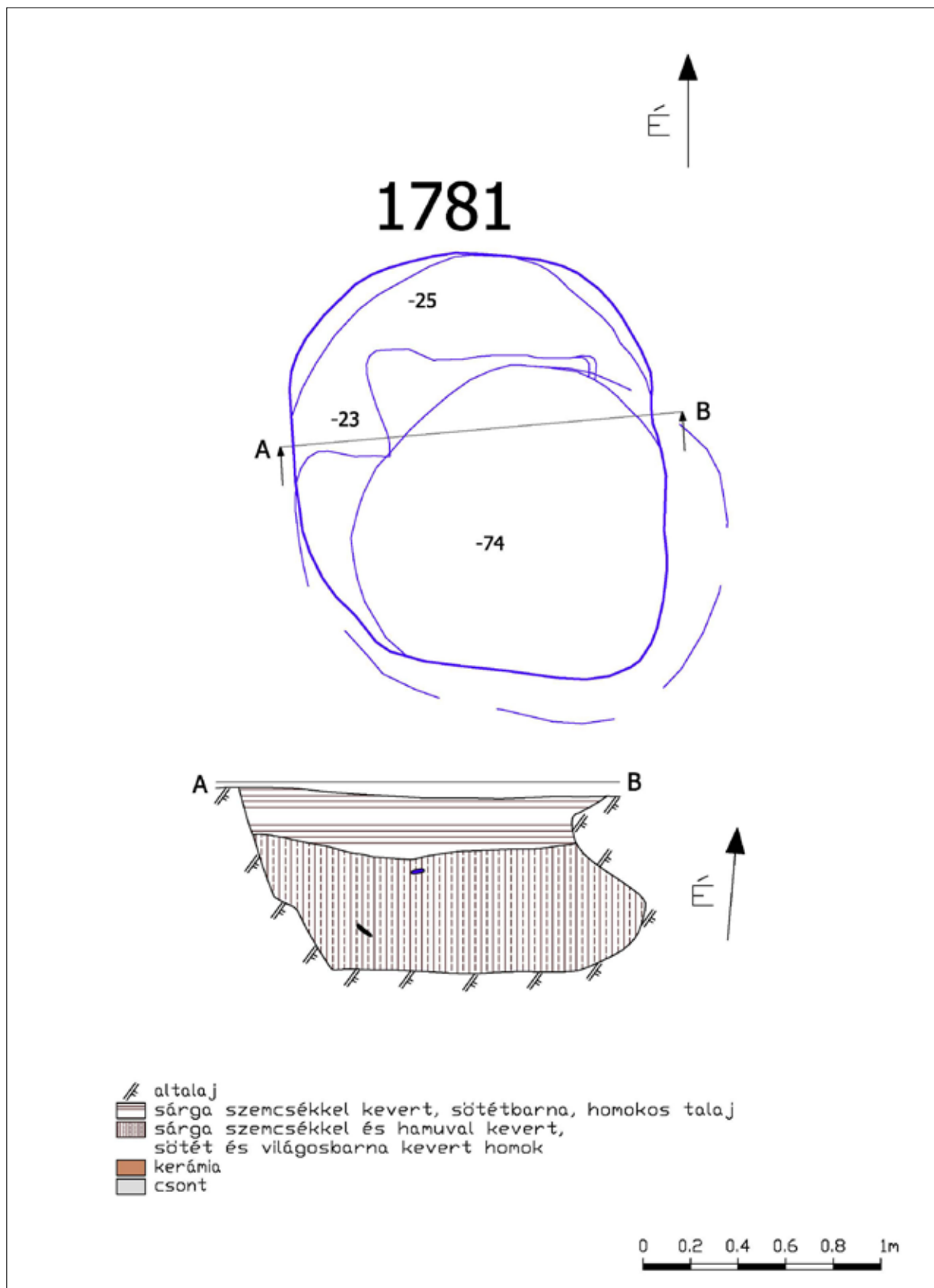
38. kép. Maglód 1. lelőhely. 1279. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 38. Maglód, Site 1. Ground plan and cross section of feature 1279

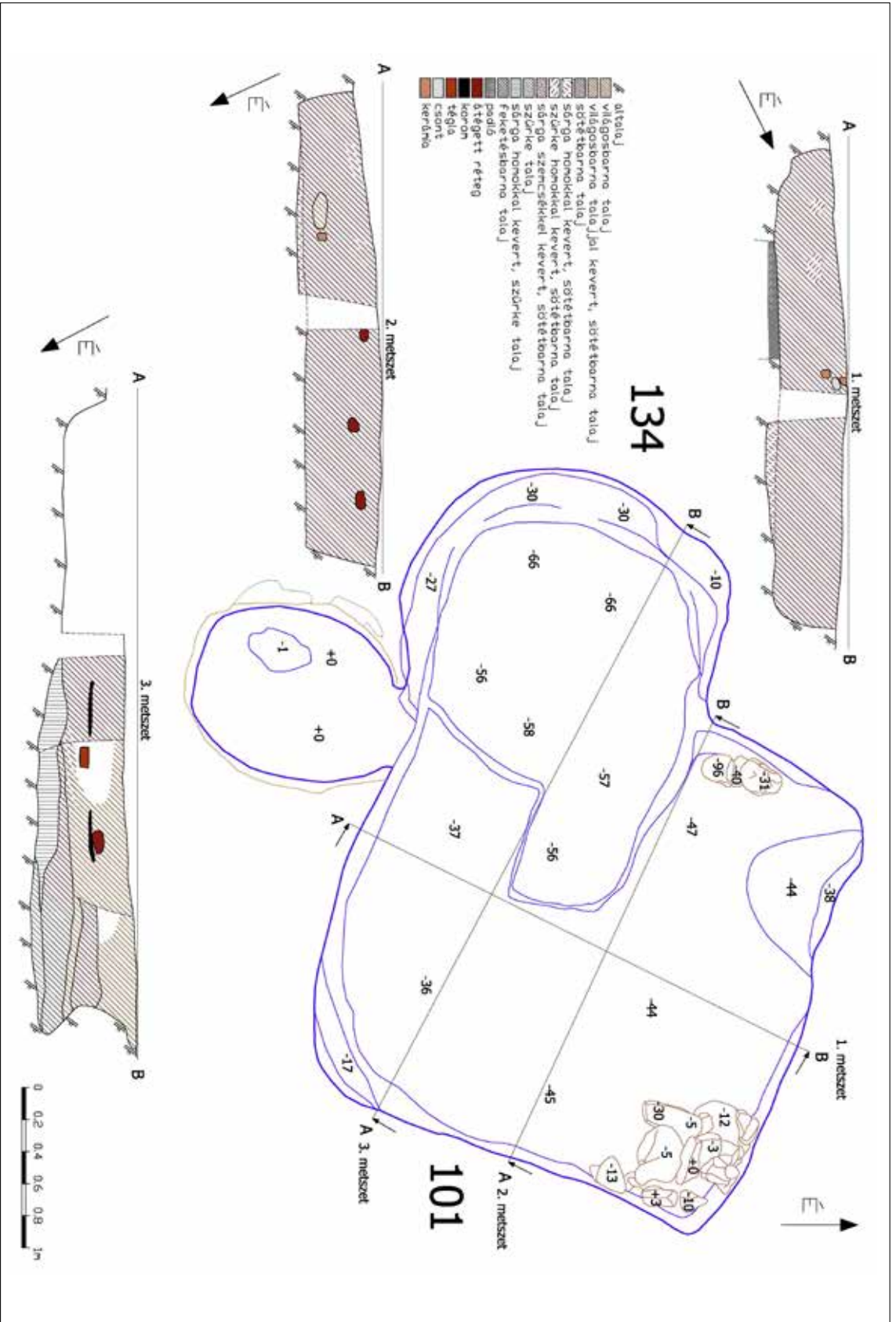
39. kép. Maglód I. lelőhely. 1331. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 39. Maglód, Site I. Ground plan and cross section of feature 1331

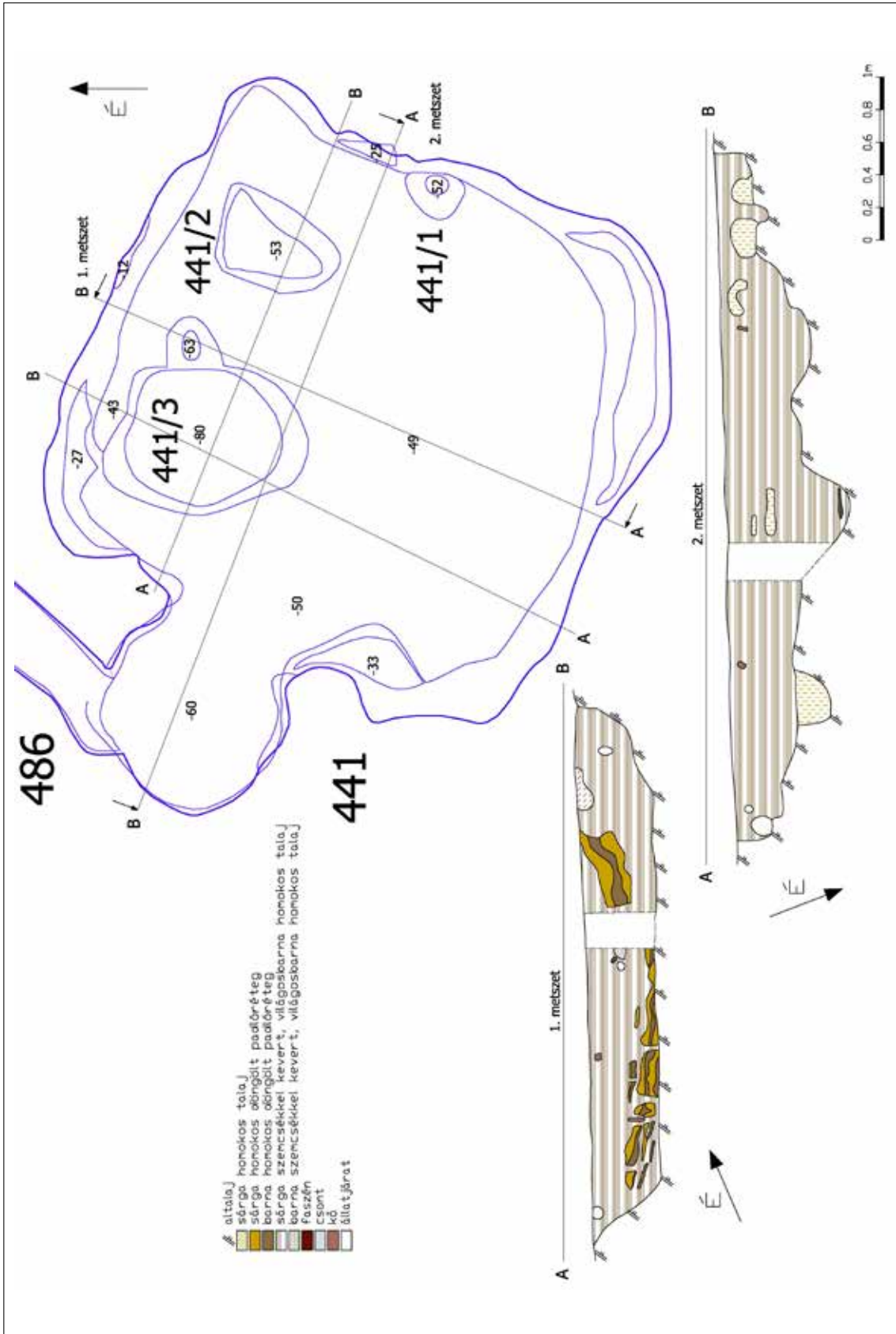
40. kép. Maglód I. lelőhely. 1642. objektum alap- és metszterrajza
 Fig. 40. Maglód, Site I. Ground plan and cross section of feature 1642

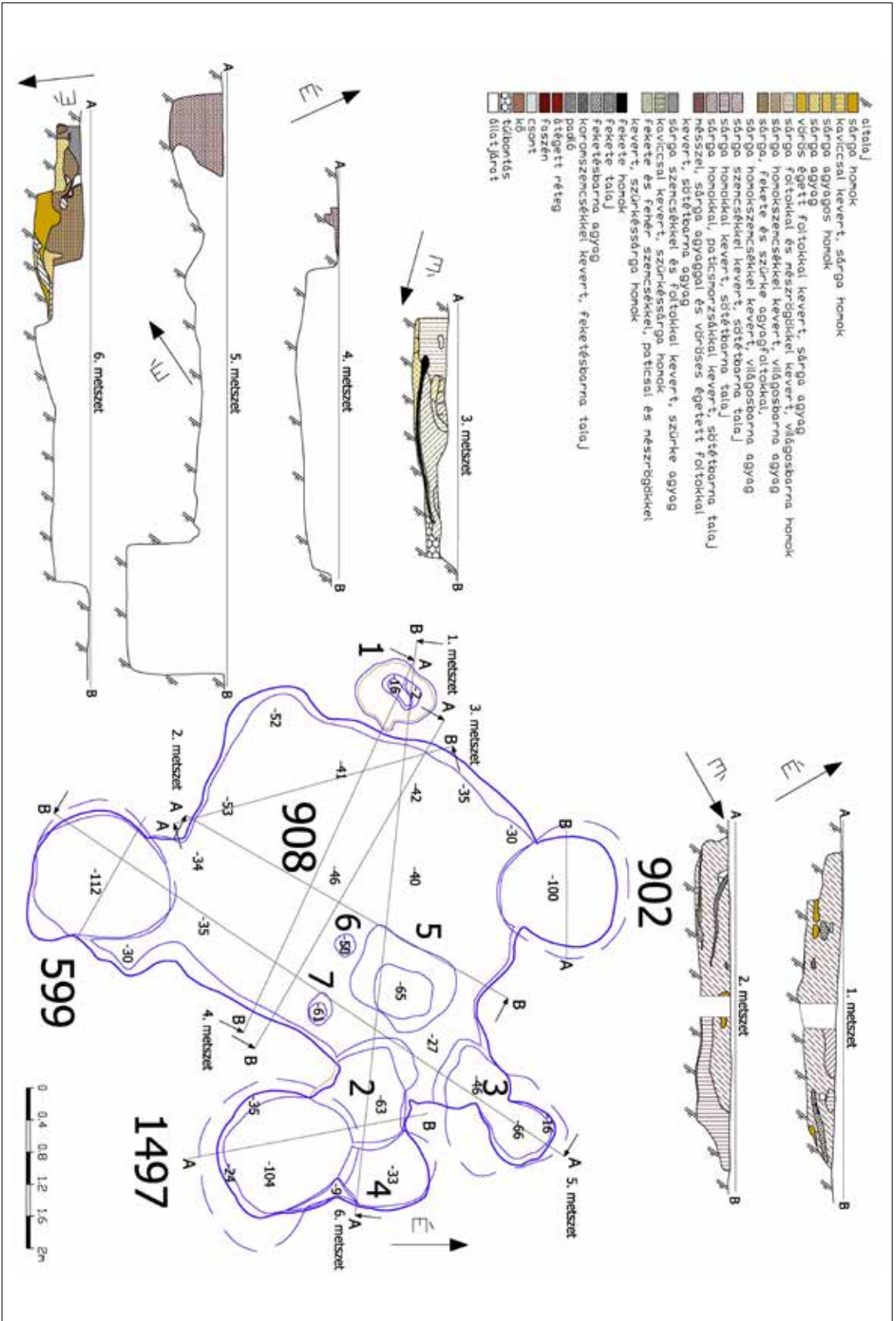
41. kép. Maglód 1. lelőhely. 1781. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 41. Maglód, Site 1. Ground plan and cross section of feature 1781

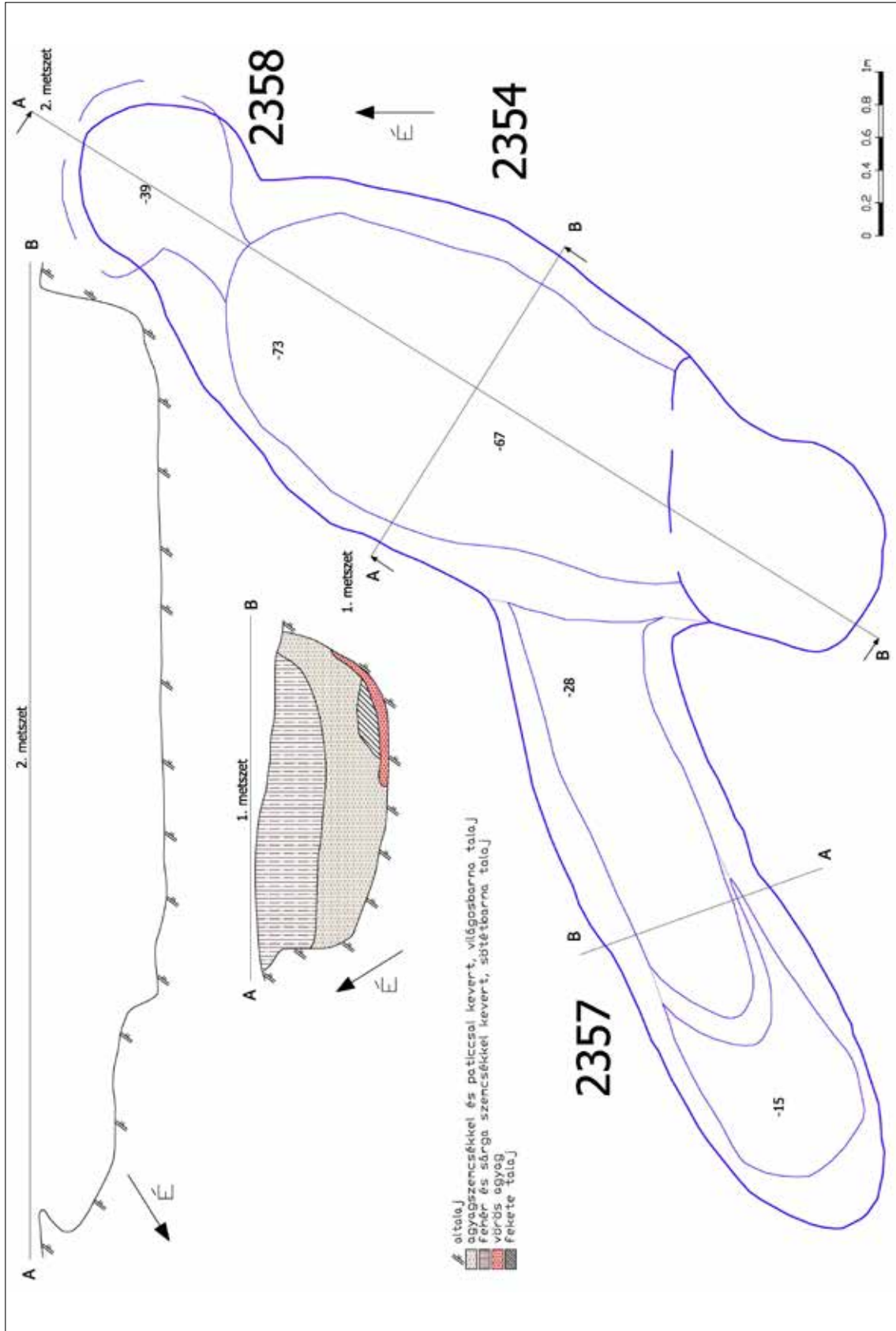
42. kép. Ecser 6. lelőhely: 101. objektum alap- és metszerajza
Fig. 42. Ecser, Site 6. Ground plan and cross section of feature 101

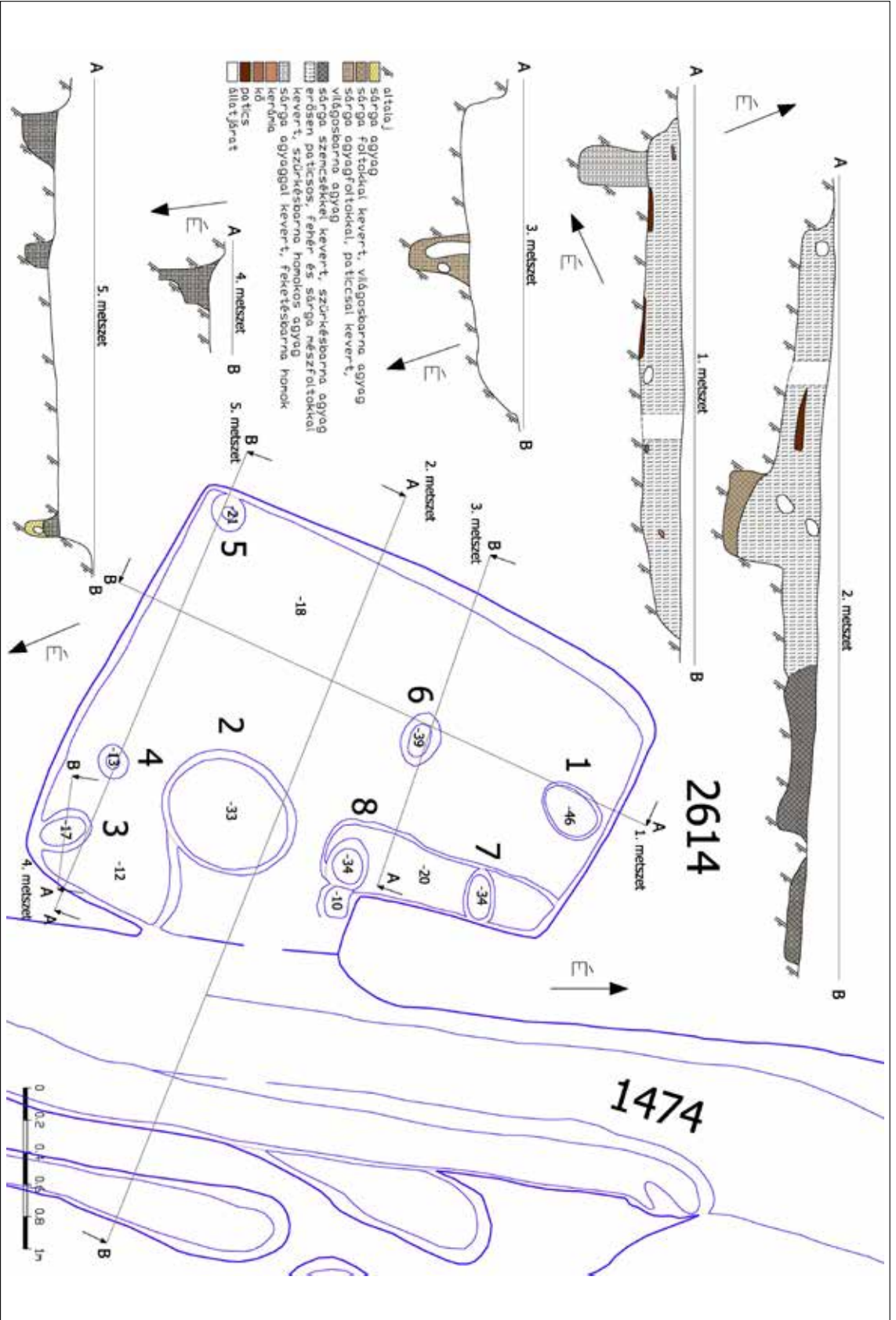
43. kép. Ecser 6. lelőhely. 441. objektum alap- és metszetrajza
Fig. 43. Ecser, Site 6. Ground plan and cross section of feature 441

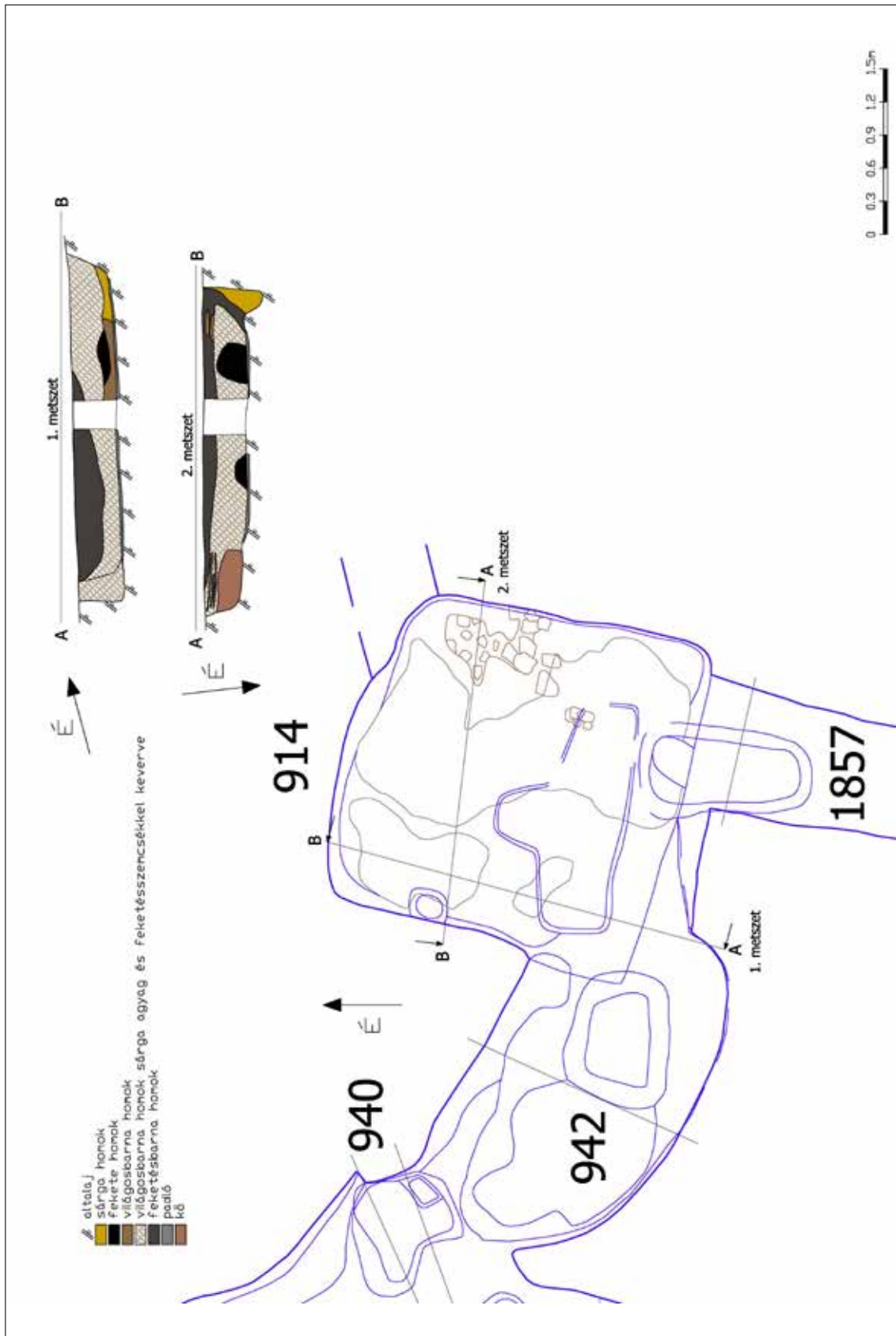
44. kép. Ecsér 6. lelőhely: 908. objektum alap- és metsztervjaja
 Fig. 44. Ecsér, Site 6. Ground plan and cross section of feature 908

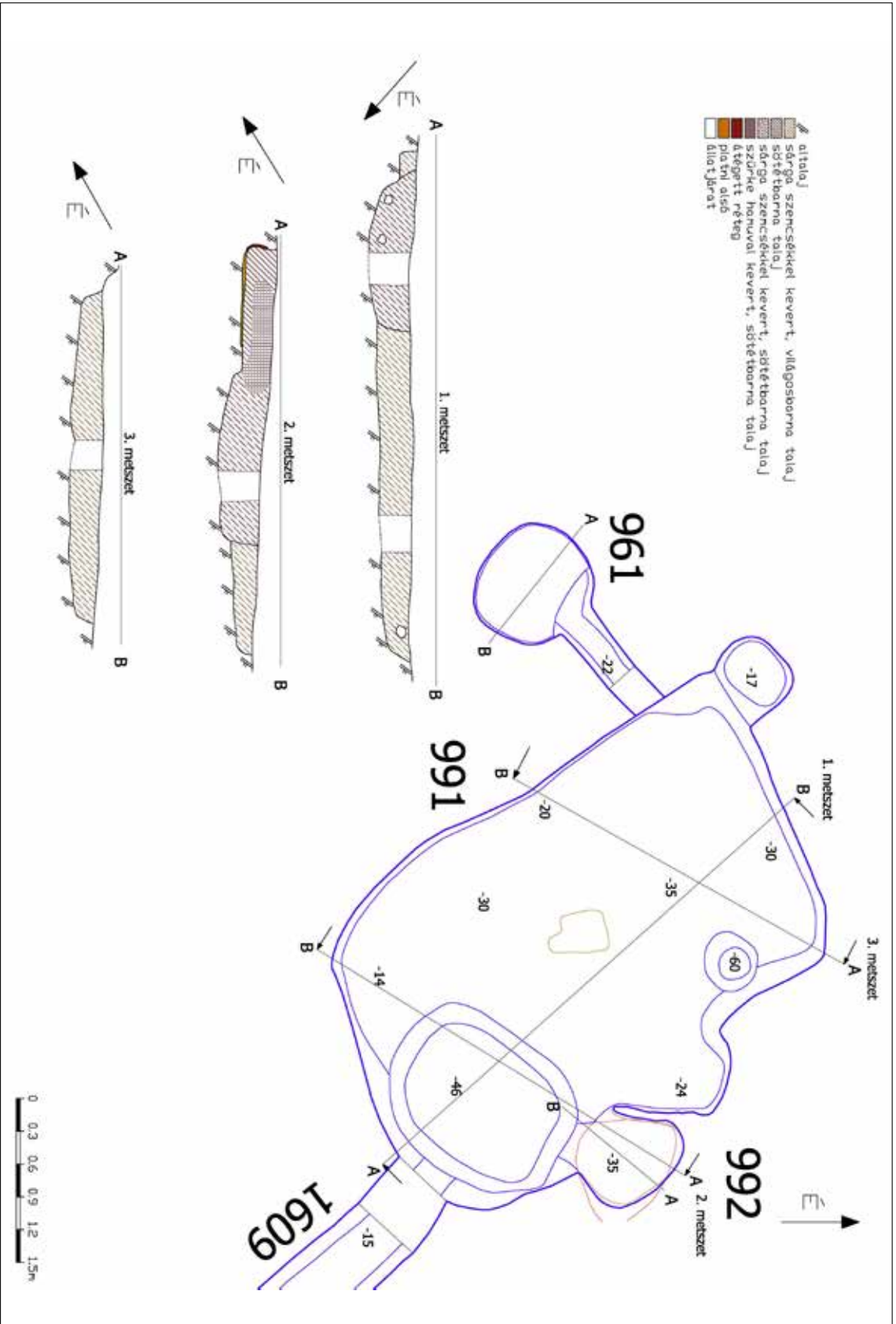
45. kép. Ecsér 6. lelőhely. 2354. és 2358. objektumok alap- és metszetrajza
 Fig. 45. Ecsér, Site 6. Ground plan and cross section of features 2354 and 2358

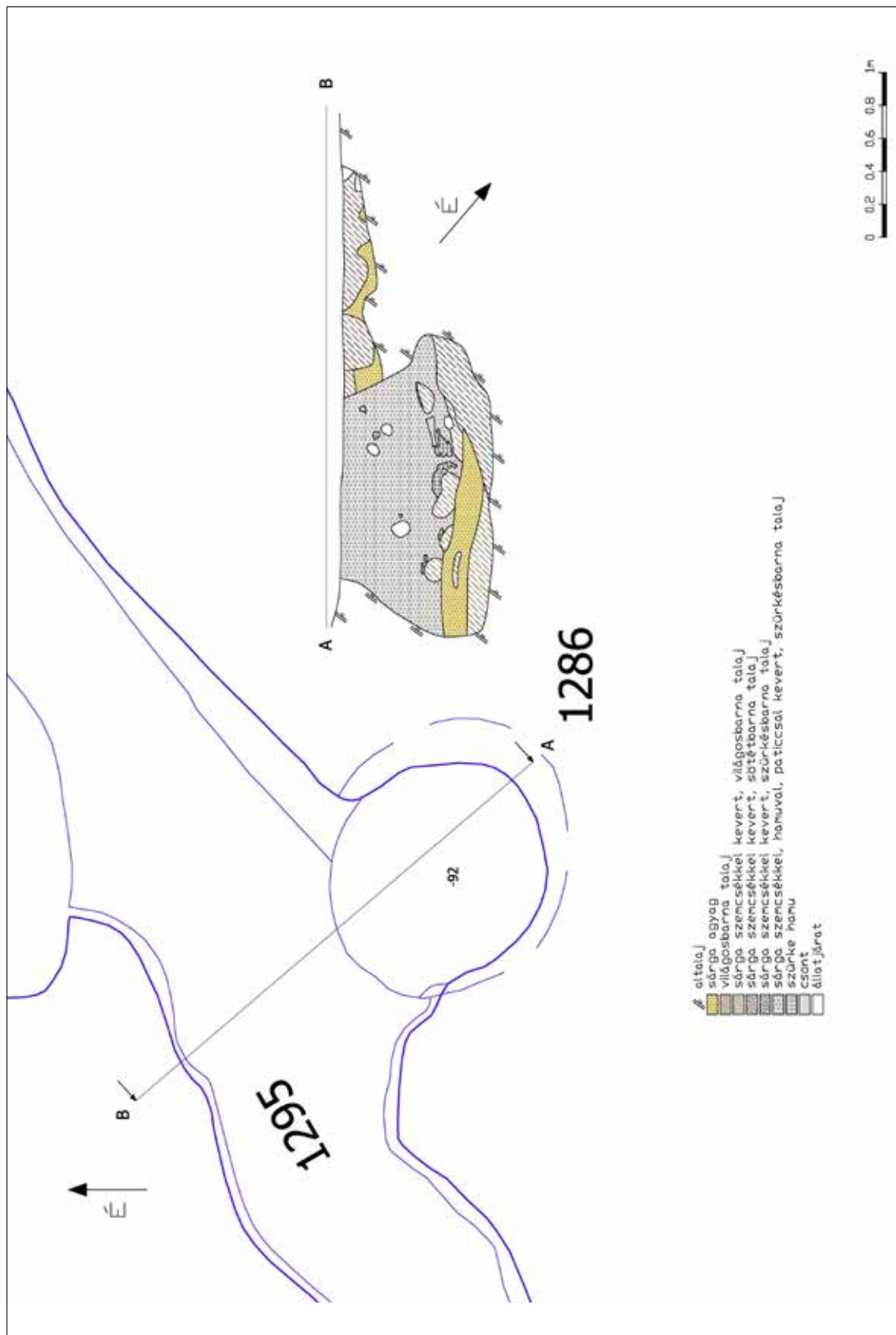
46. kép. Ecsér 6. lelőhely: 2614. objektum alap- és metszrajza
Fig. 46. Ecsér, Site 6. Ground plan and cross section of feature 2614

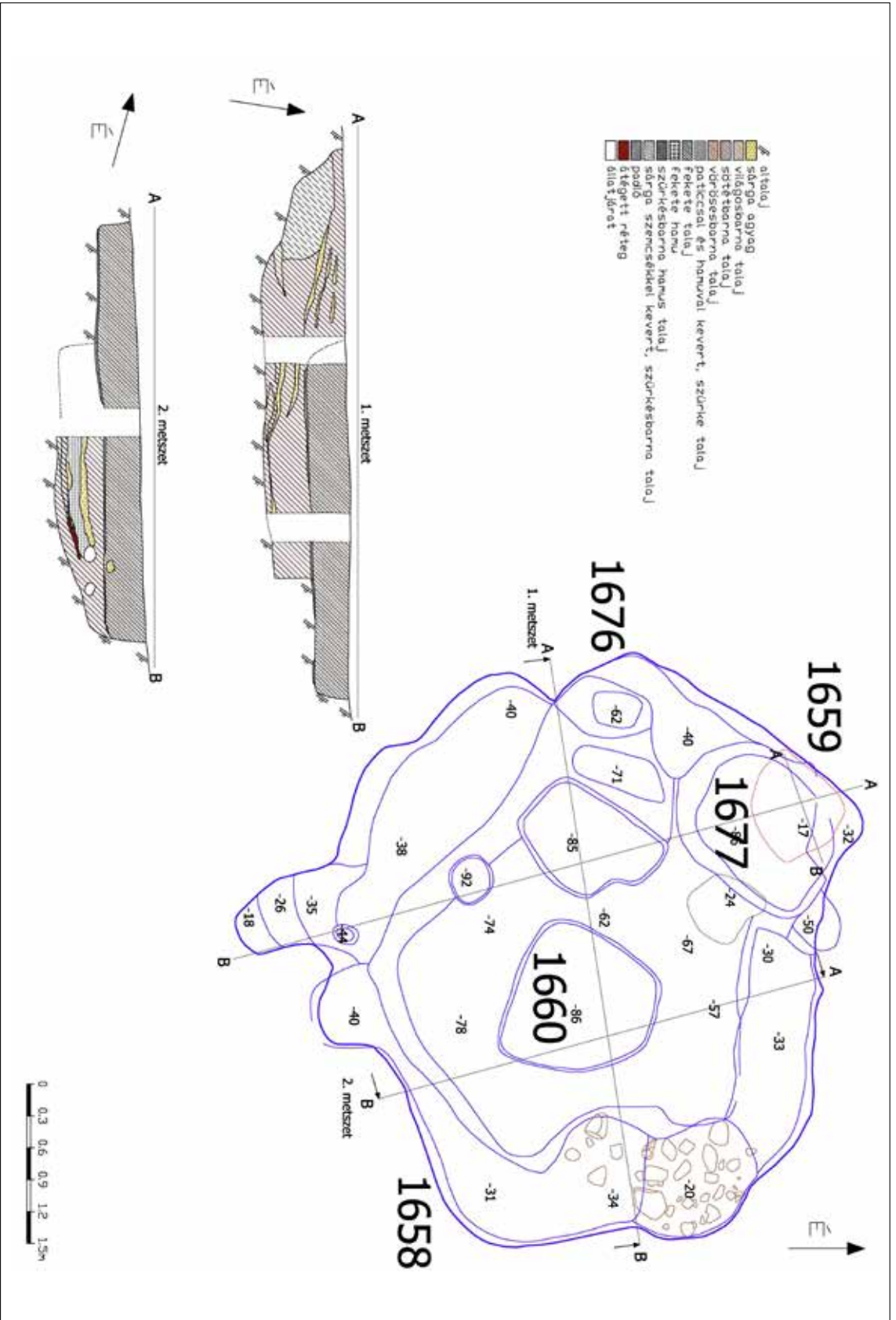
47. kép. Ecser 7. lelőhely. 914. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 46. Ecser, Site 7. Ground plan and cross section of feature 914

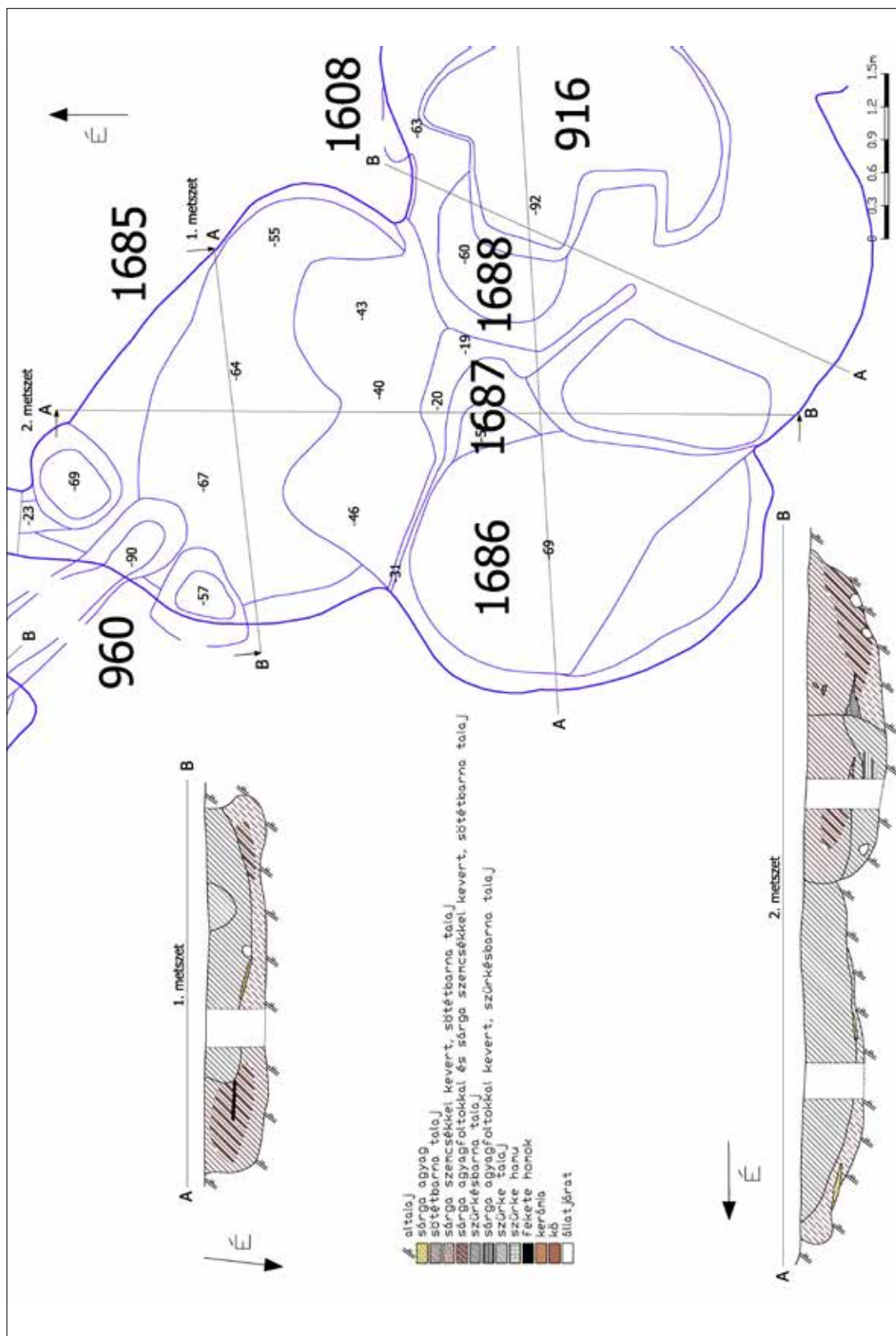
48. kép. Ecser 7. lelőhely: 991. és 992. objektumok alap- és metszrajza
 Fig. 48. Ecser, Site 7. Ground plan and cross section of features 991 and 992

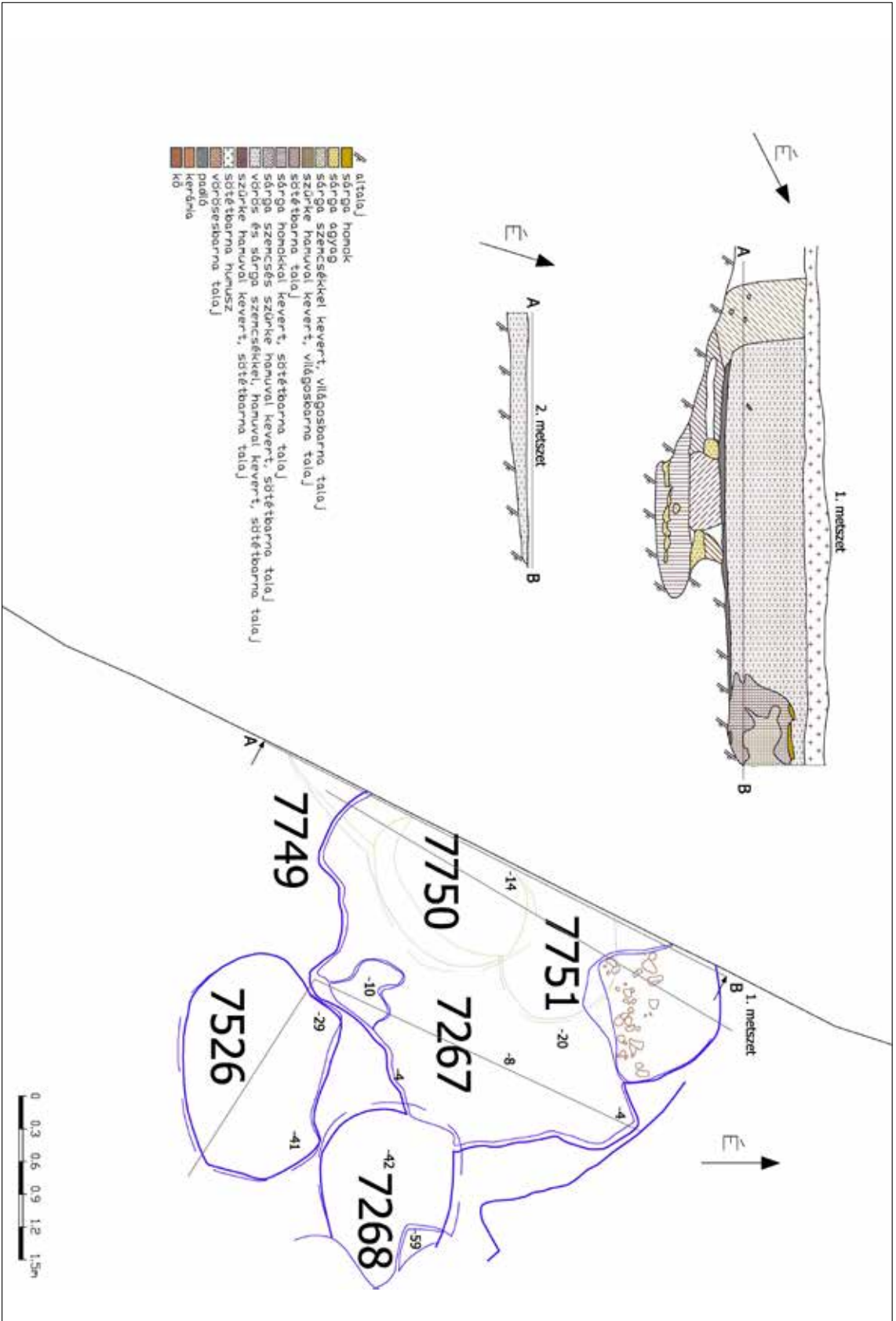
49. kép. Ecser 7. lelőhely. 1286. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 49. Ecser, Site 7. Ground plan and cross section of feature 1286

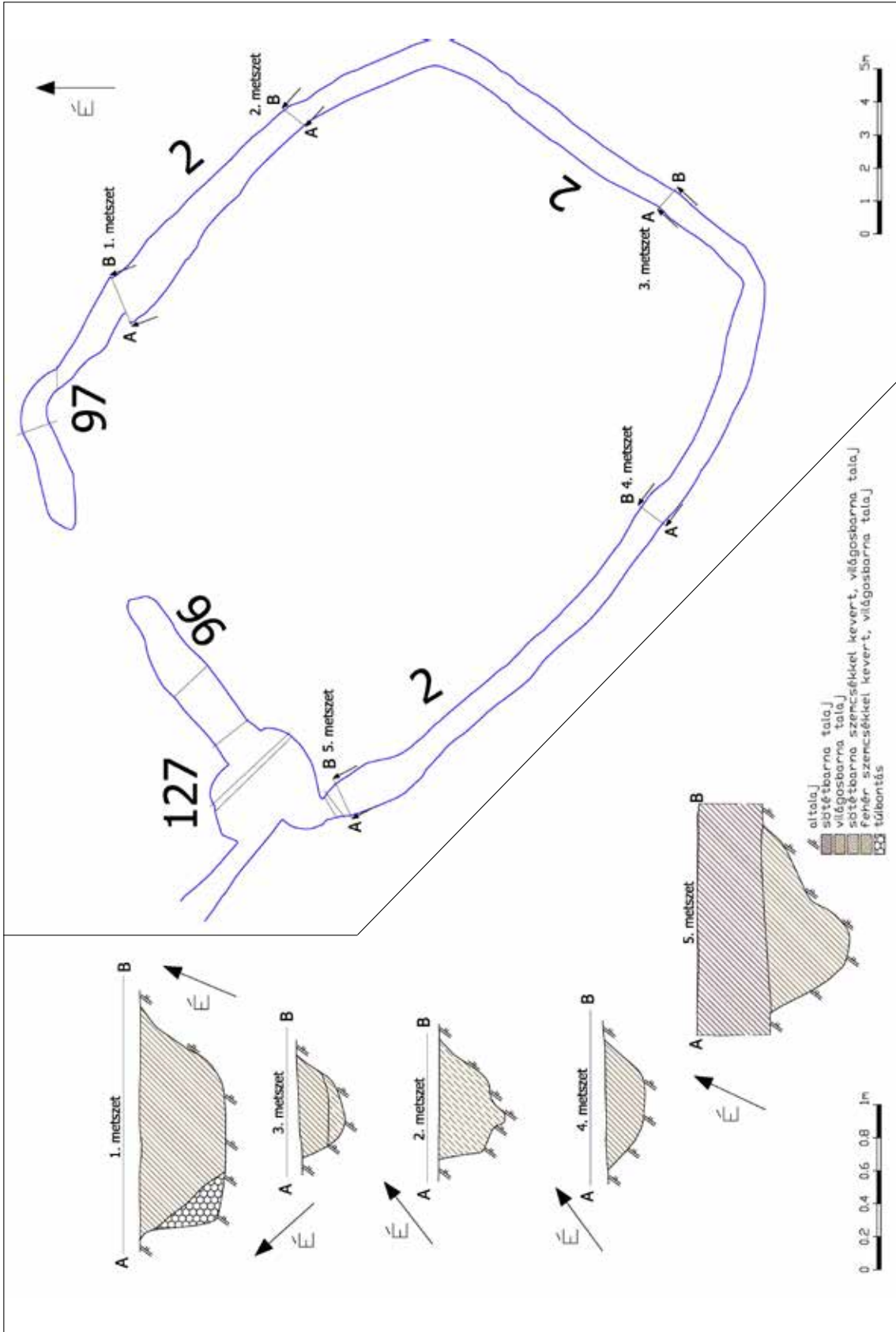
50. kép. Ecsér 7. lelőhely. 1658. objektum alap- és metszrajza
 Fig. 50. Ecsér, Site 7. Ground plan and cross section of feature 1658

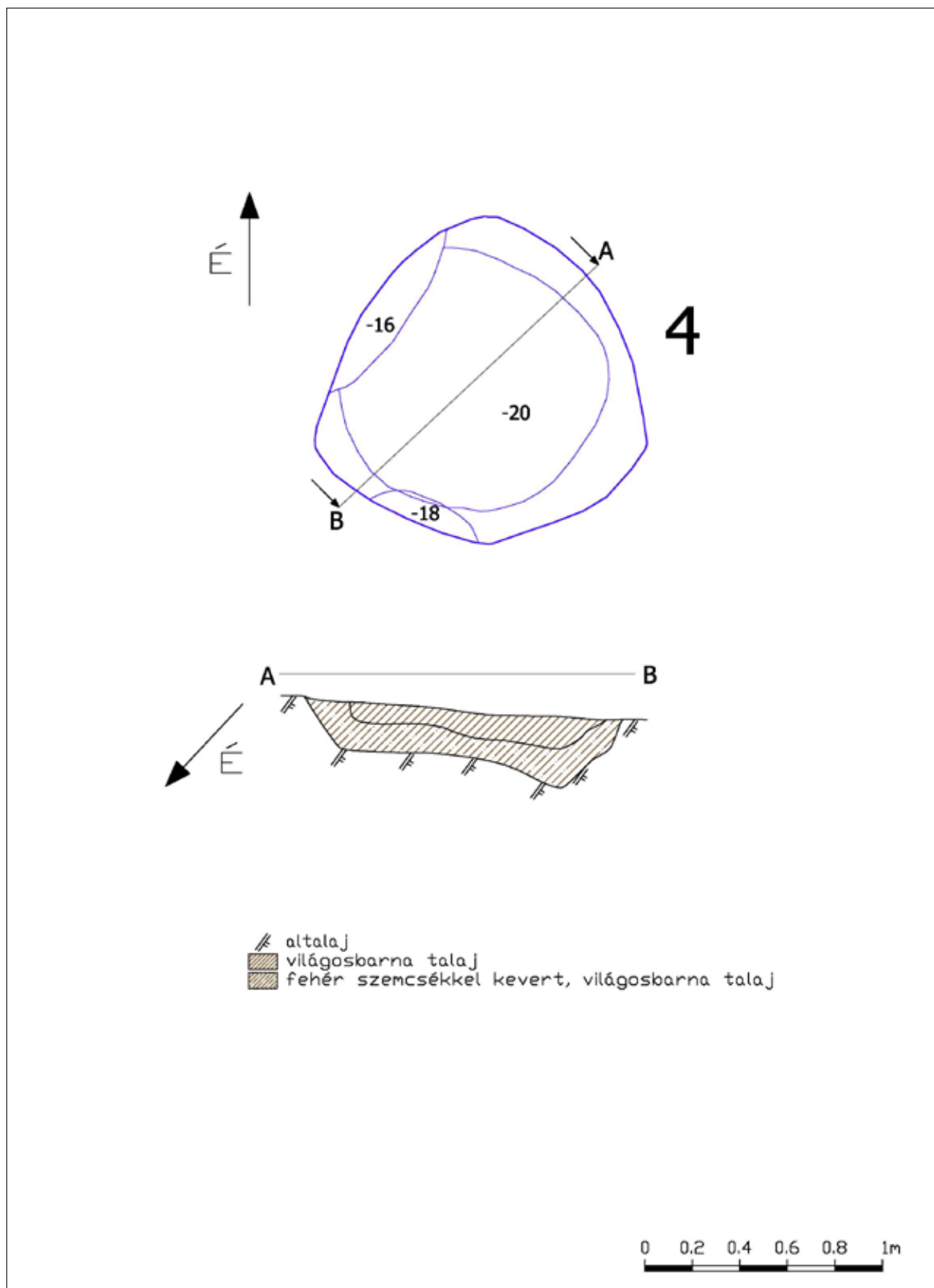
51. kép. Ecser 7. lelőhely. 1685. objektum alap- és metszetrajza
Fig. 51. Ecser, Site 7. Ground plan and cross section of feature 1685

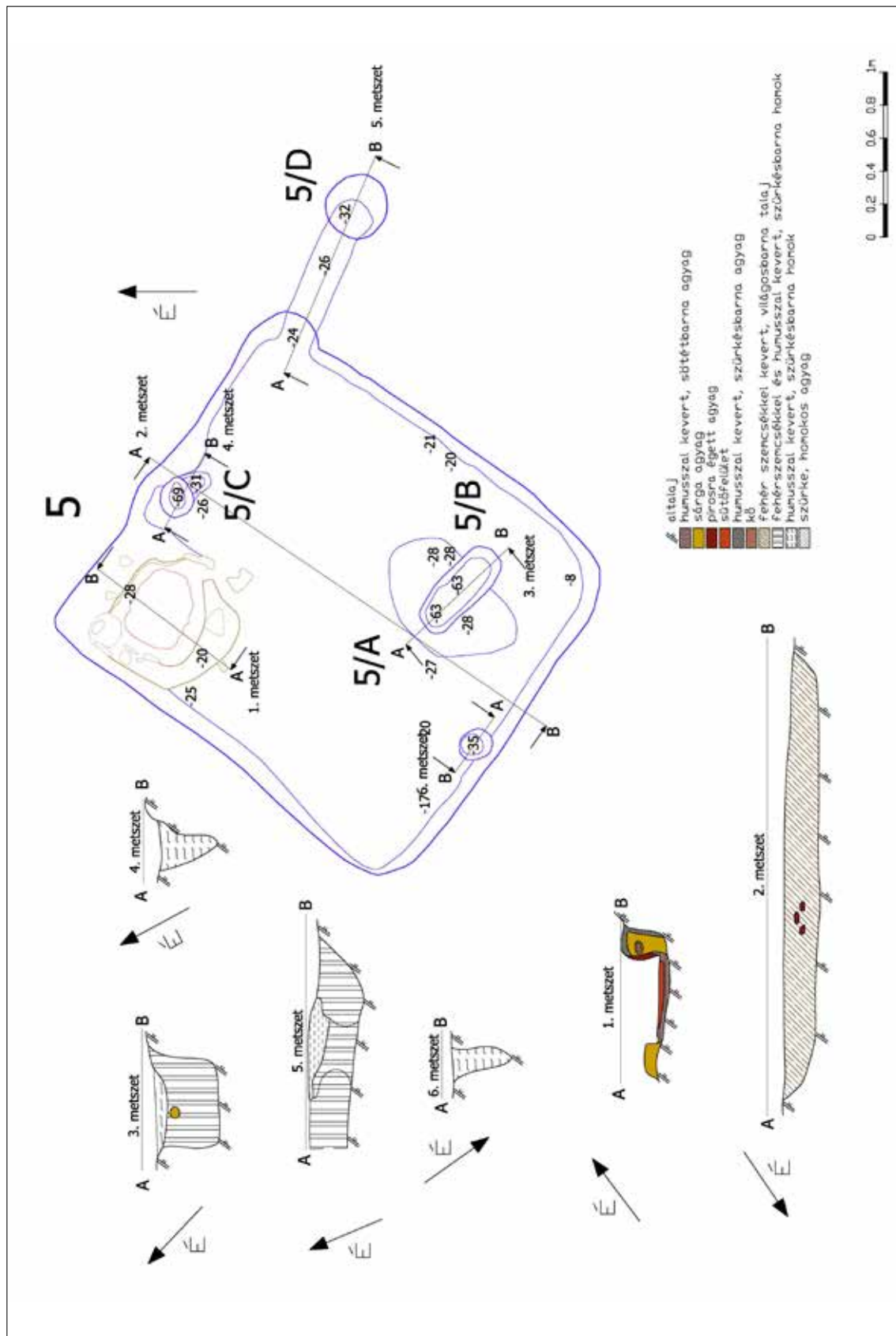
52. kép. Eszer 7. lelőhely: 7267. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 52. Eszer, Site 7. Ground plan and cross section of feature 7267

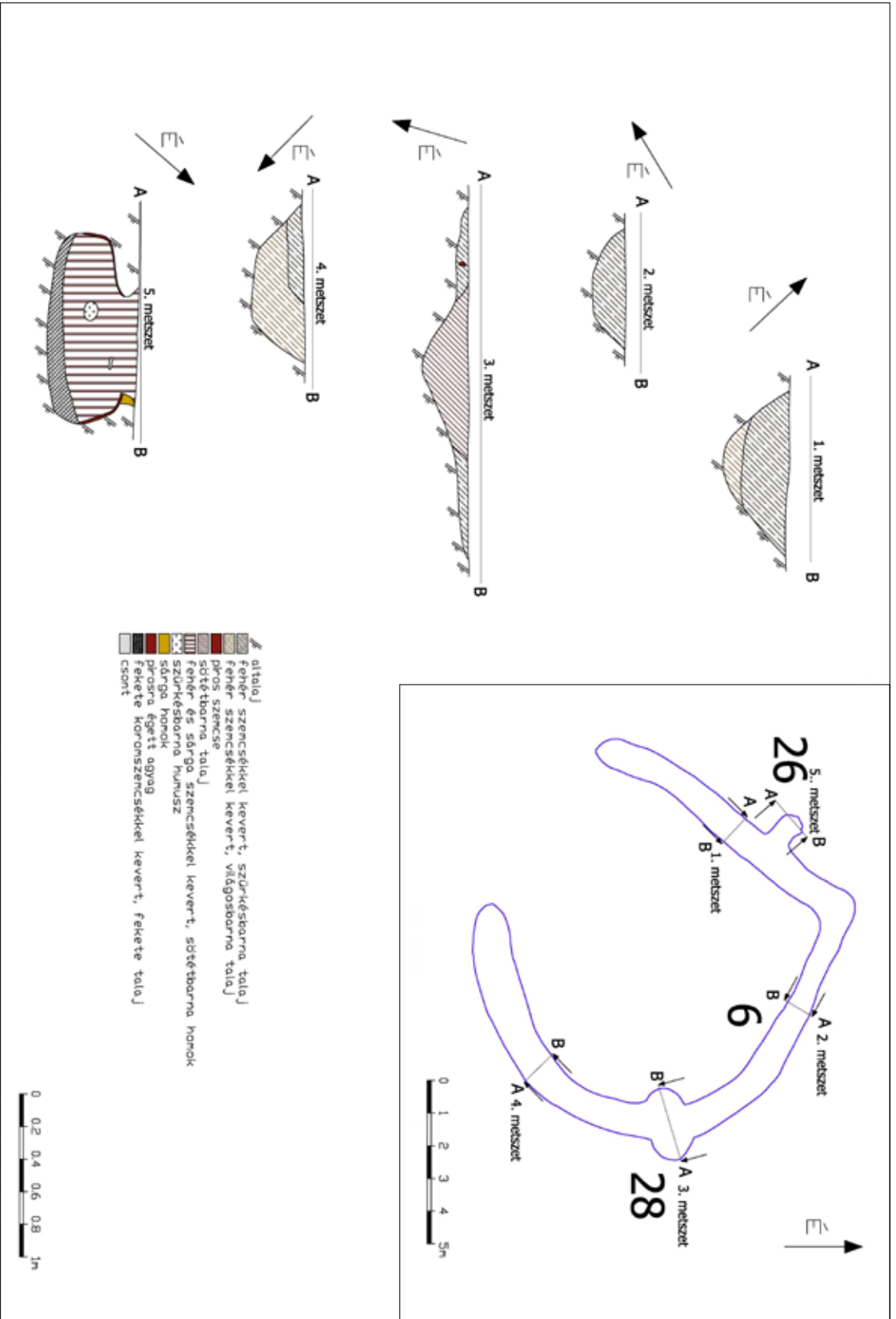
53. kép. Üllő 2. lelőhely: 2. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 53. Üllő, Site 2. Ground plan and cross section of feature 2

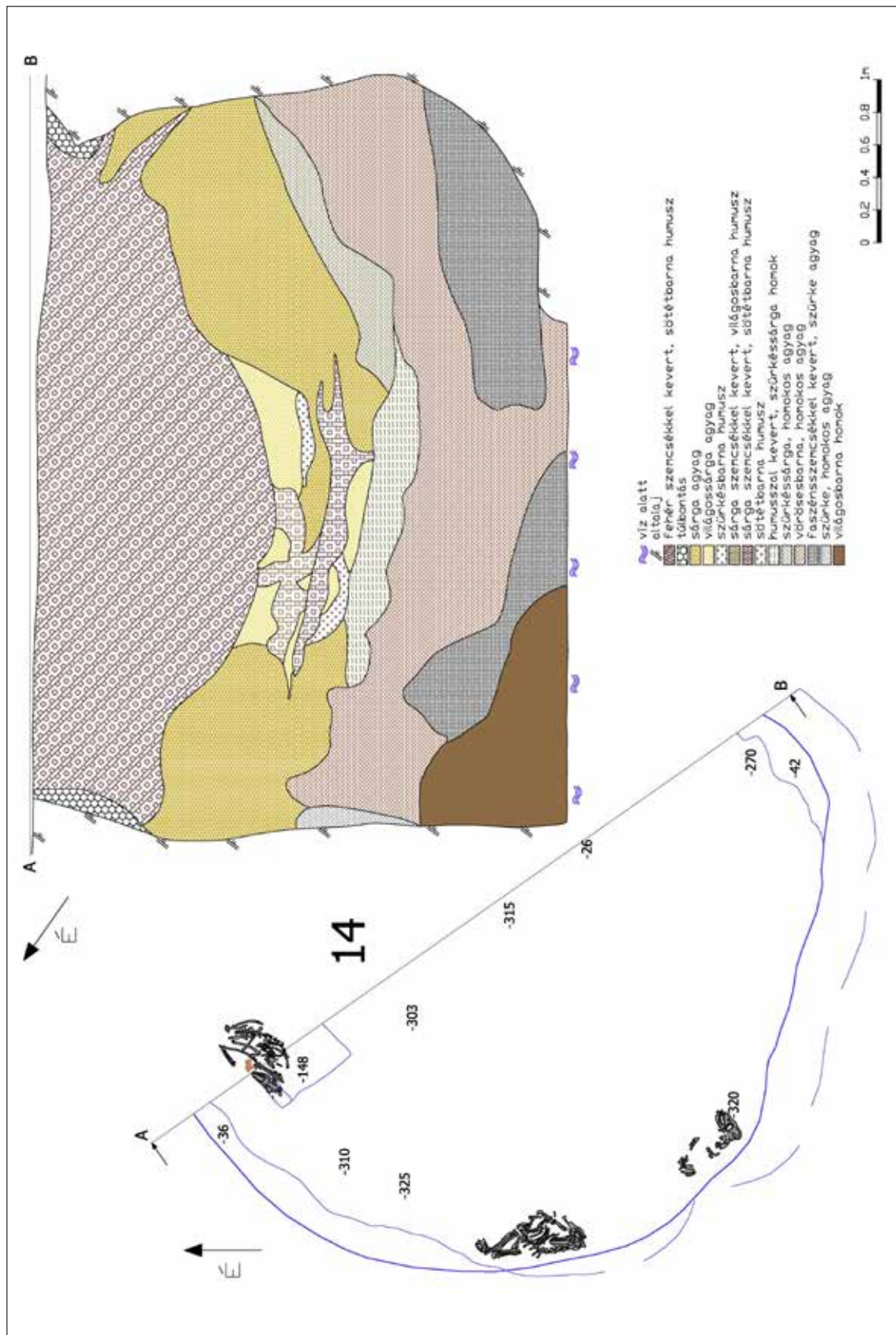
54. kép. Üllő 2. lelőhely. 4. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 54. Üllő, Site 2. Ground plan and cross section of feature 4

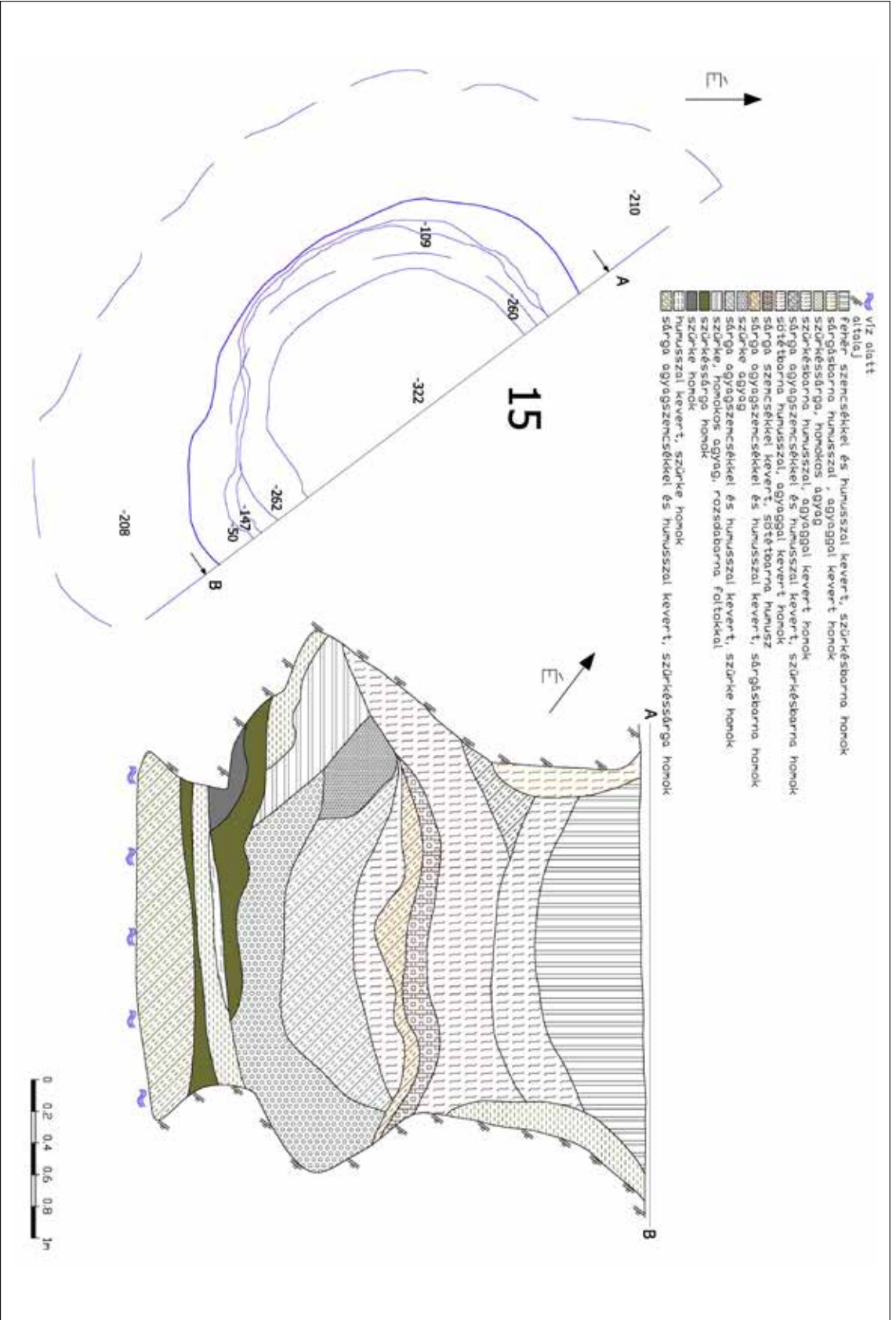
55. kép. Üllő 2. lelőhely. 5. objektum alap- és metszetrajza
Fig. 55. Üllő, Site 2. Ground plan and cross section of feature 5

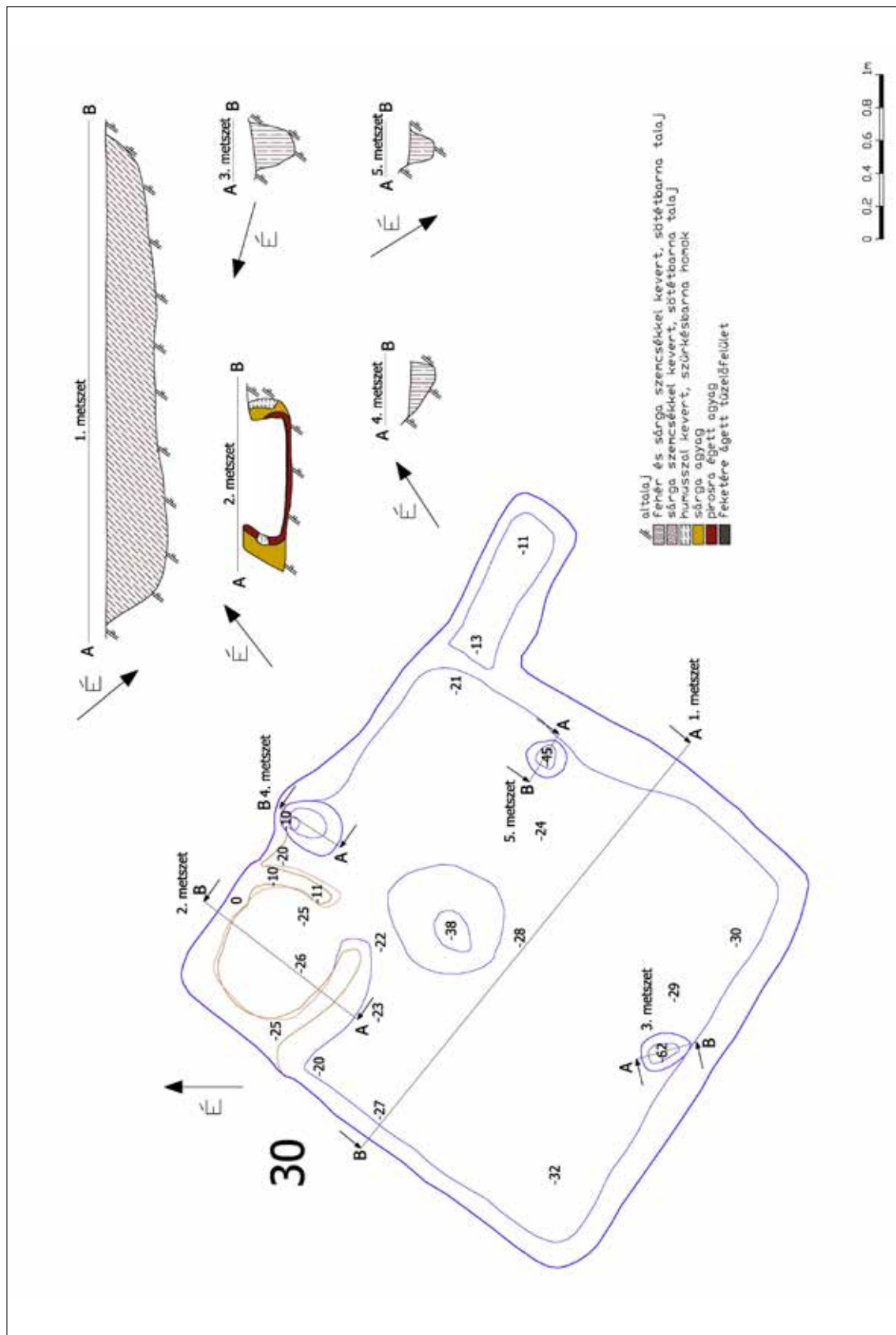
56. kép. Úlló 2. lelőhely: 6. objektum alap- és metsztervjza
 Fig. 56. Úlló, Site 2. Ground plan and cross section of feature 6

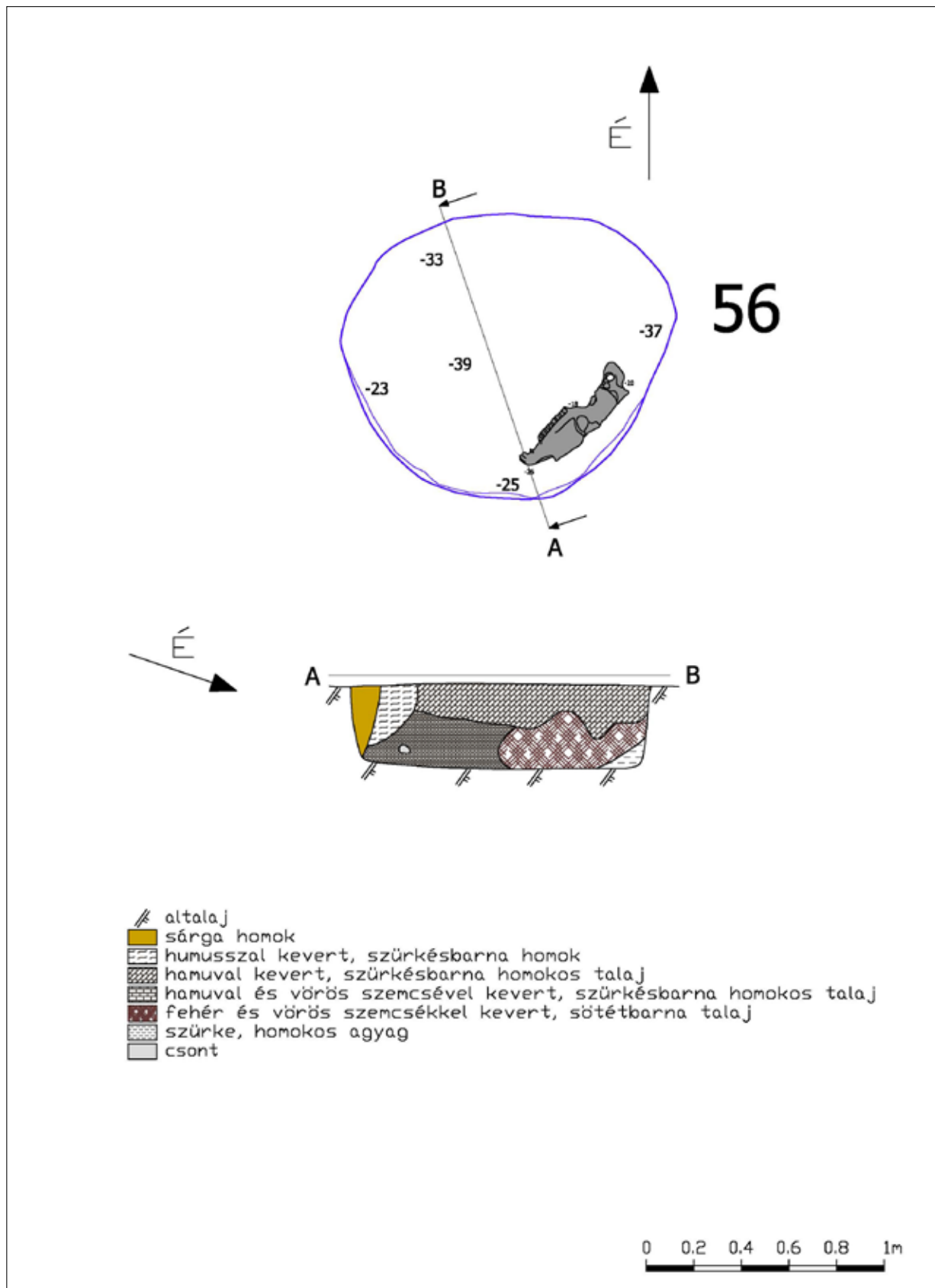
57. kép. Üllő 2. lelőhely. 14. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 57. Üllő, Site 2. Ground plan and cross section of feature 14

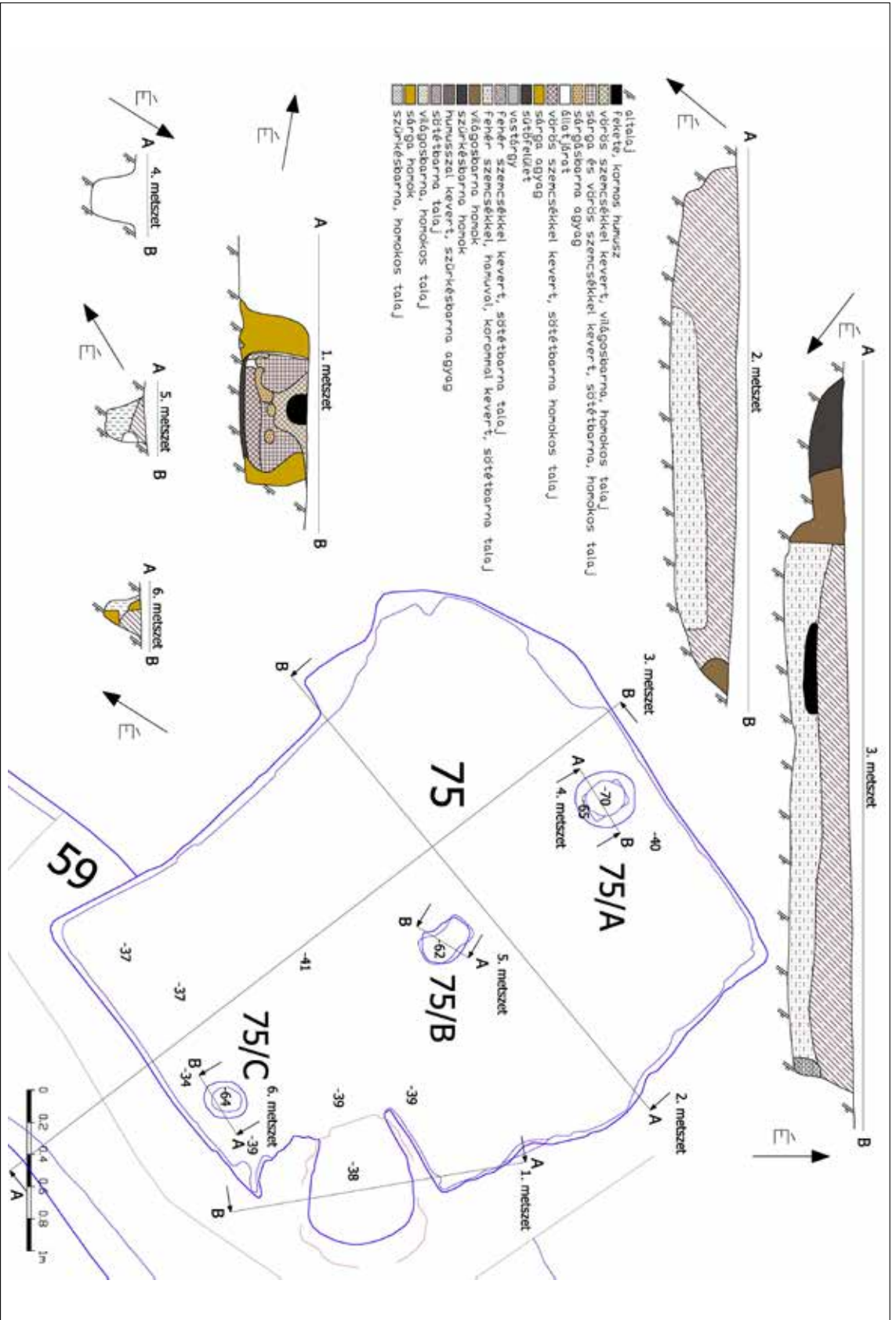
58. kép. *Üllő 2. lelőhely: 15. objektum alap- és metszrajza*
 Fig. 58. *Üllő, Site 2. Ground plan and cross section of feature 15*

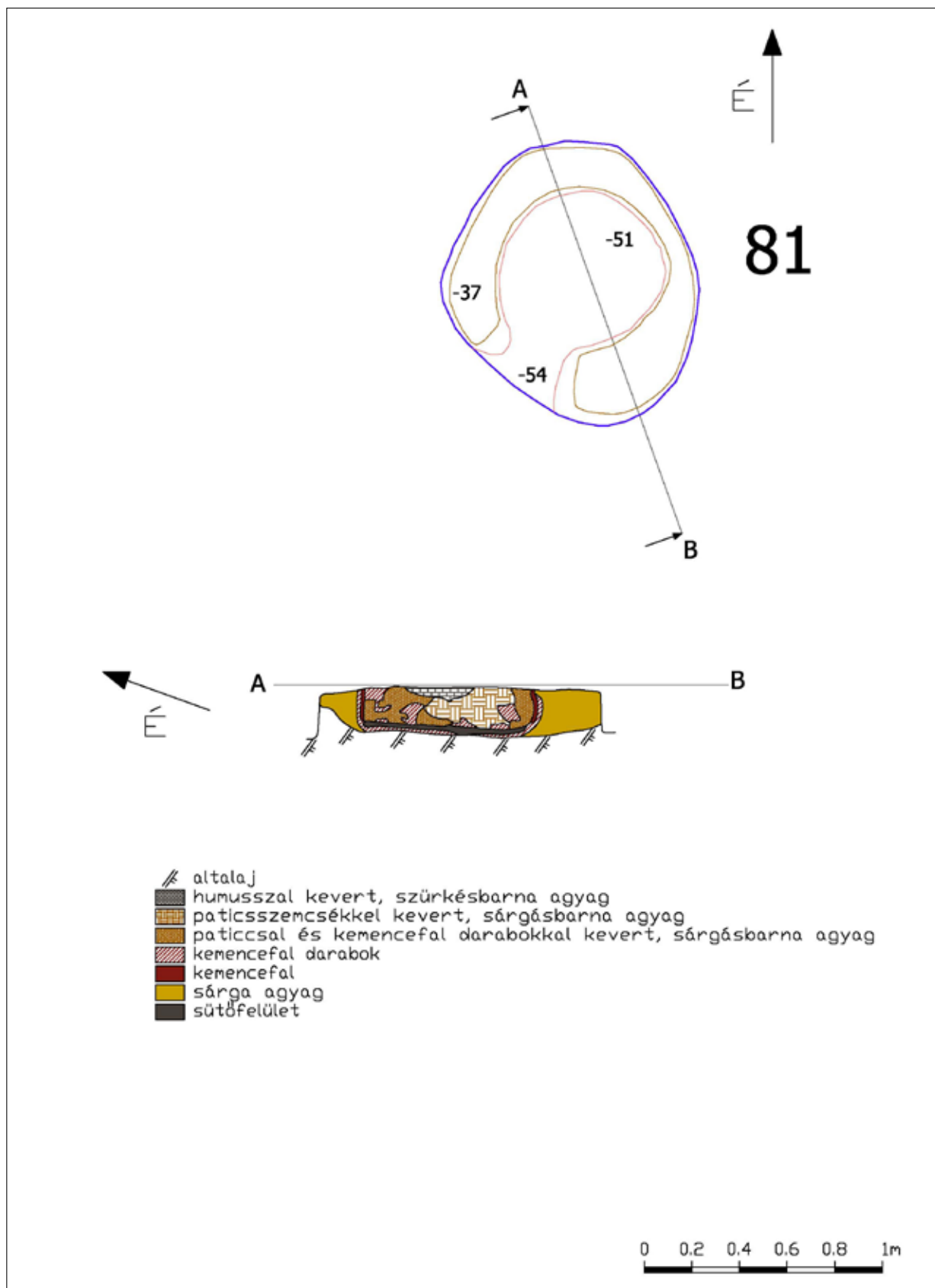
59. kép. Üllő 2. lelőhely. 30. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 59. Üllő, Site 2. Ground plan and cross section of feature 30

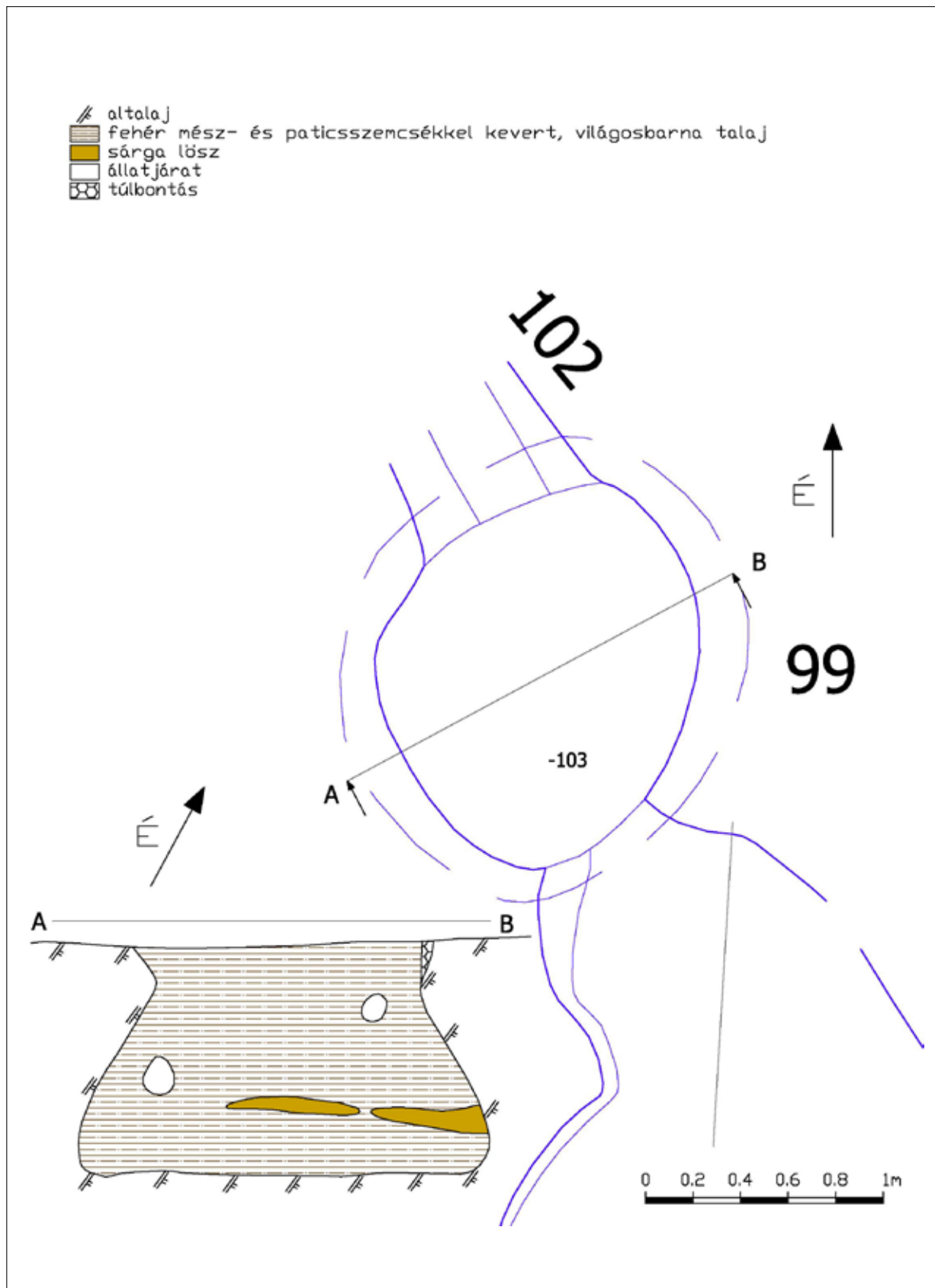
61. kép. Üllő 2. lelőhely. 56. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 61. Üllő, Site 2. Ground plan and cross section of feature 56

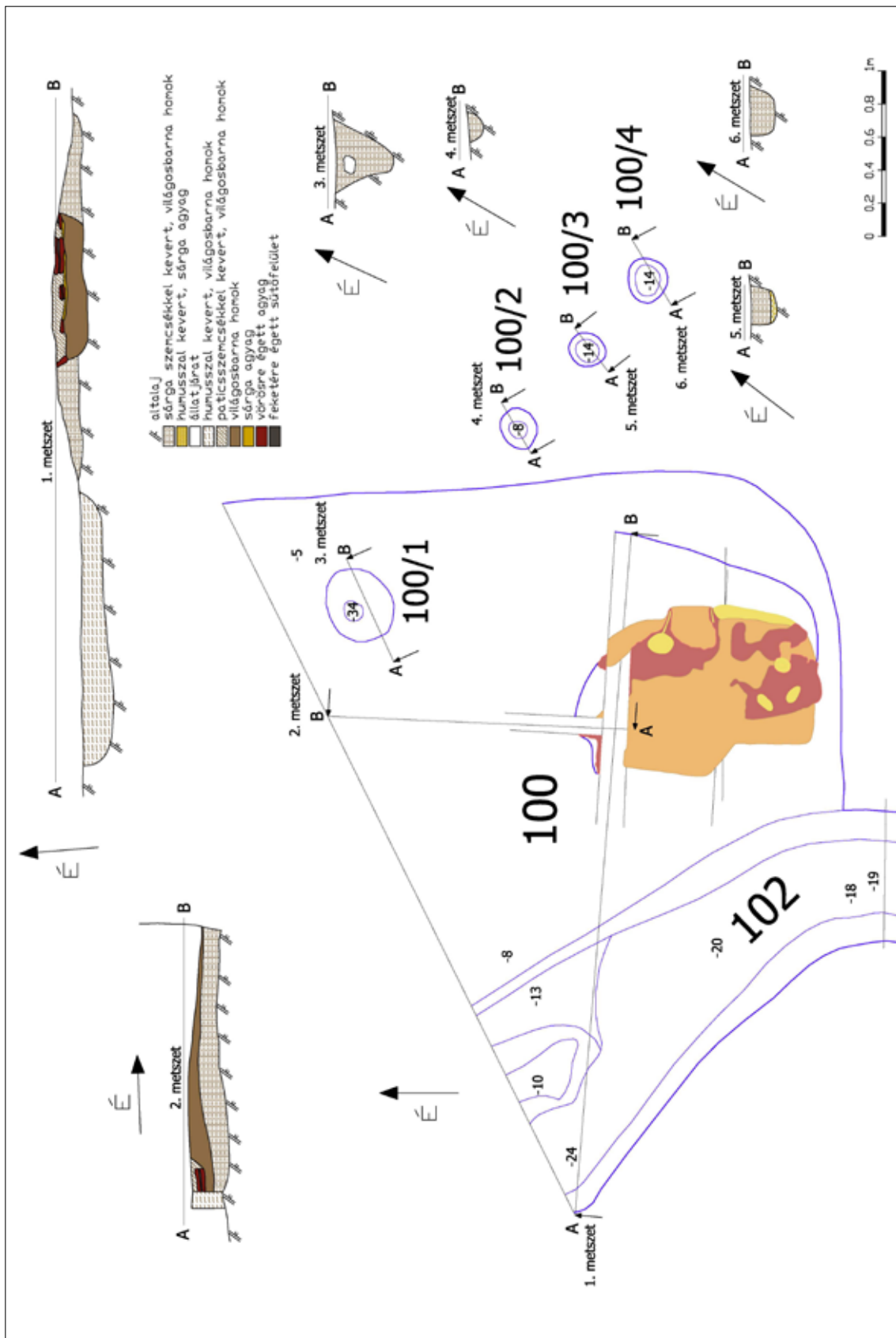
62. kép. Úlló 2. lelőhely: 75. objektum alap- és metszterrajza
 Fig. 62. Úlló 2. Site 2. Ground plan and cross section of feature 75

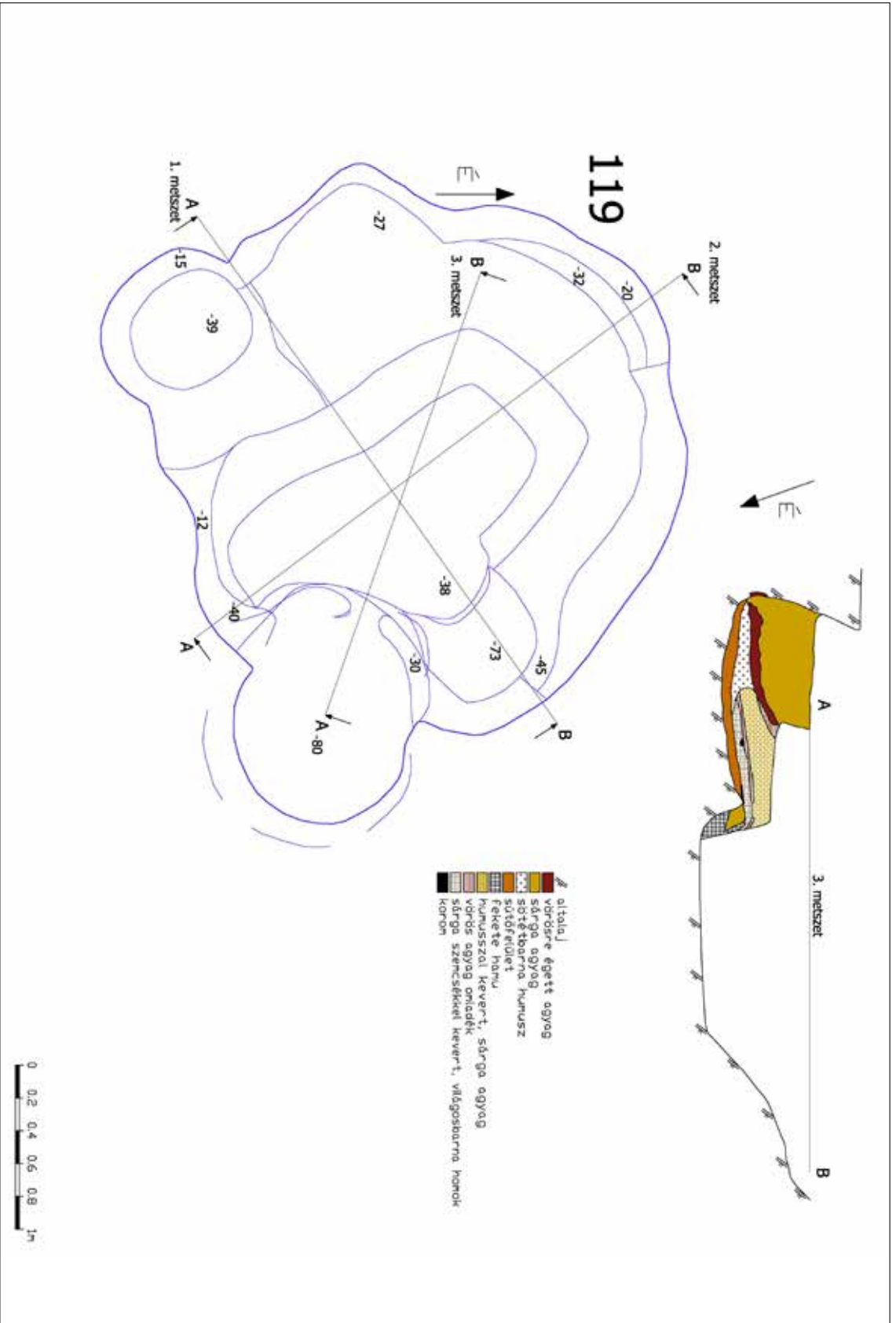
63. kép. Üllő 2. lelőhely. 81. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 63. Üllő, Site 2. Ground plan and cross section of feature 81

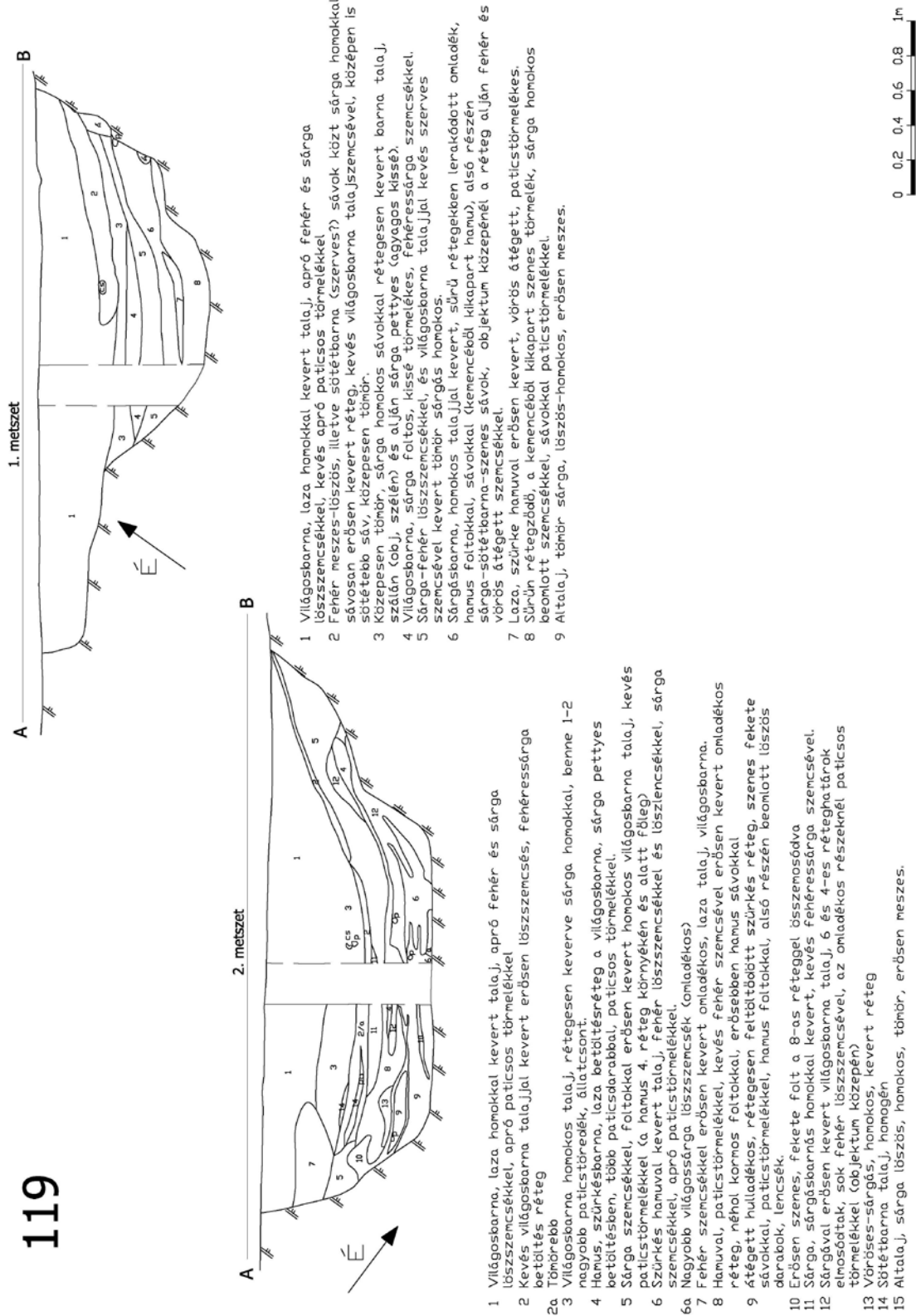
64. kép. Üllő 2. lelőhely. 99. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 64. Üllő, Site 2. Ground plan and cross section of feature 99

65. kép. Üllő 2. lelőhely. 100. objektum alap- és metszrajza
 Fig. 65. Üllő, Site 2. Ground plan and cross section of feature 100

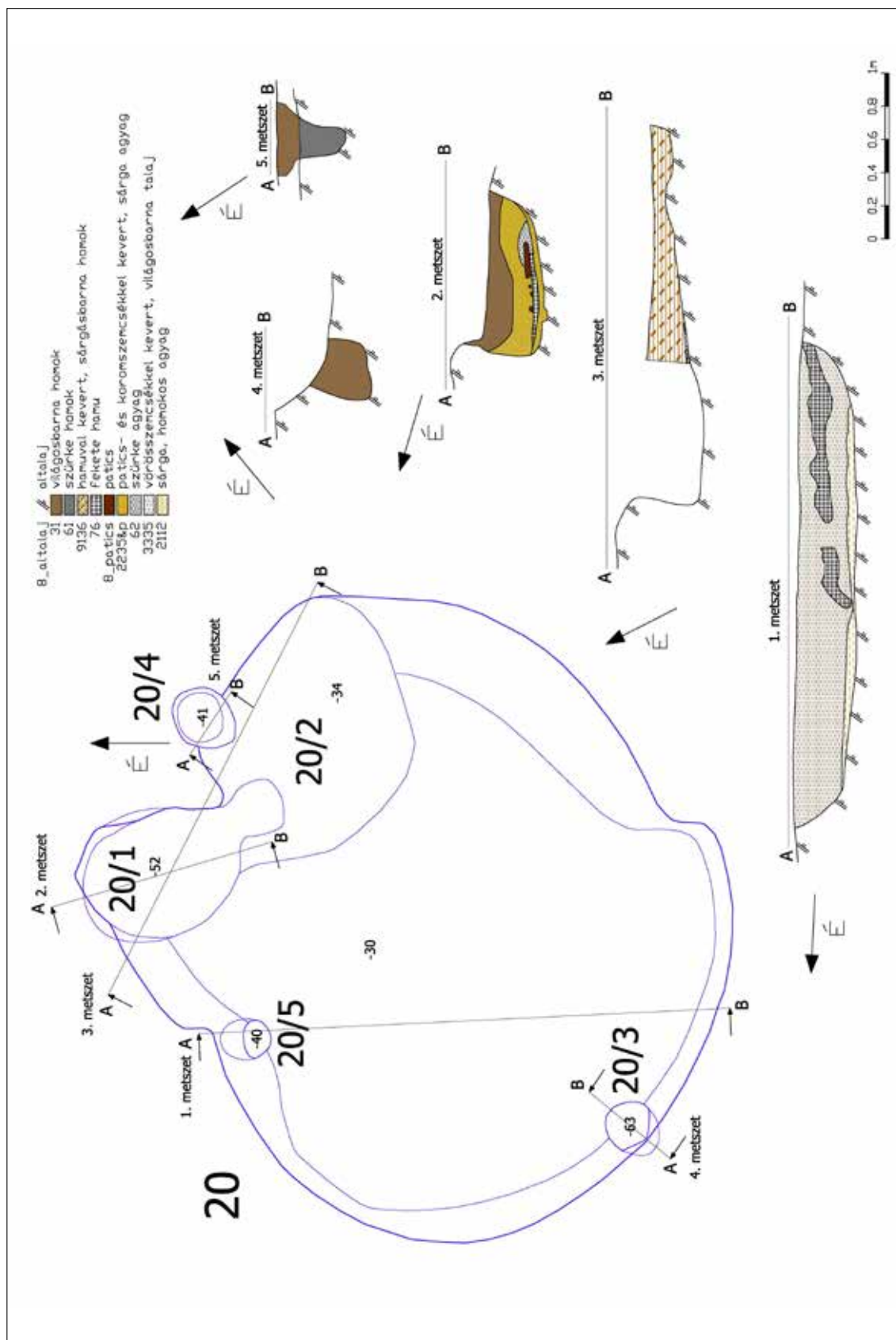

66. kép. Úlló 2. lelőhely: 119. objektum alap- és metszrajza
 Fig. 66. Úlló, Site 2. Ground plan and cross section of feature 119

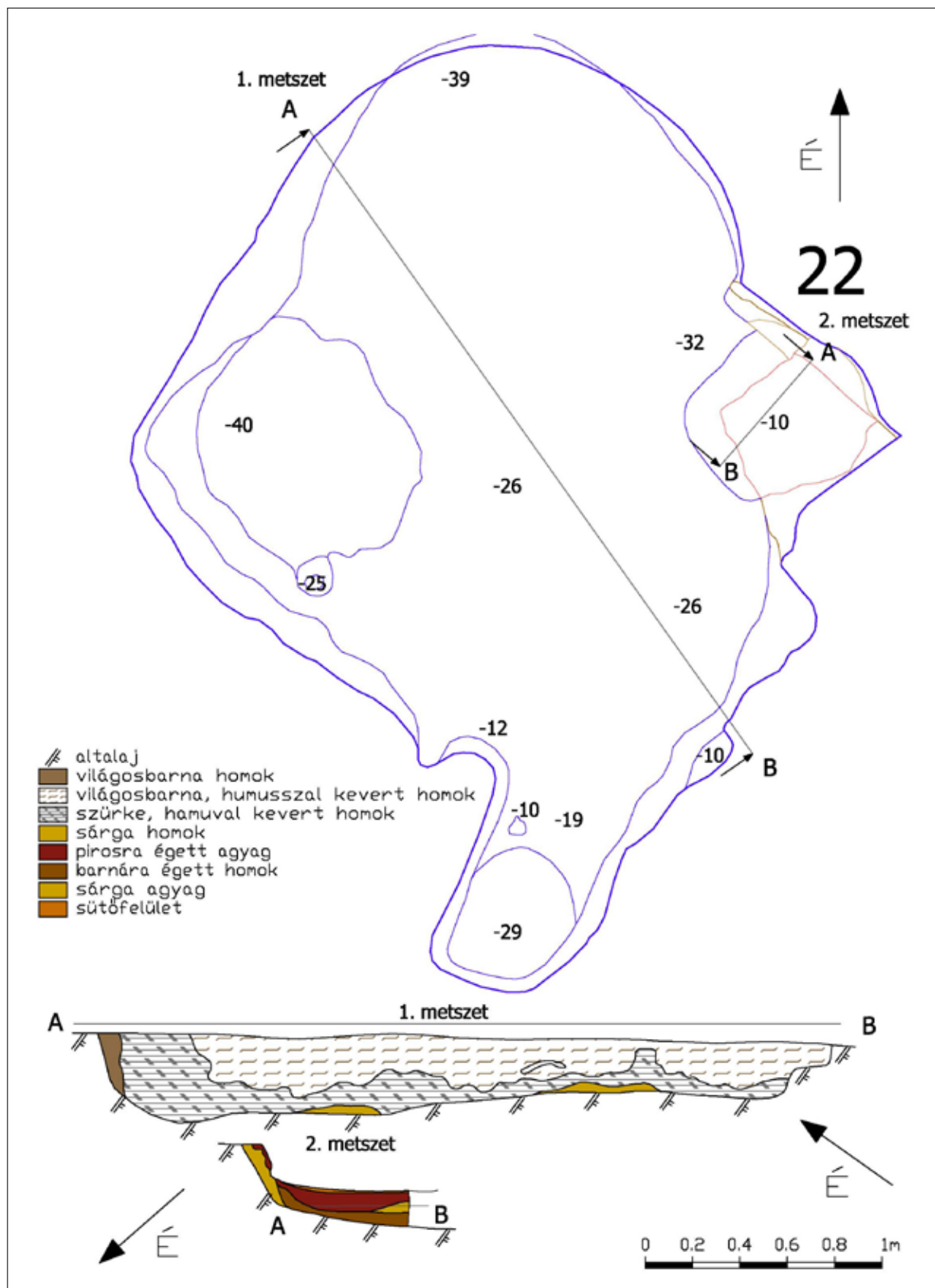

67. kép. Üllő 2. lelőhely. 119. objektum metszetrajza

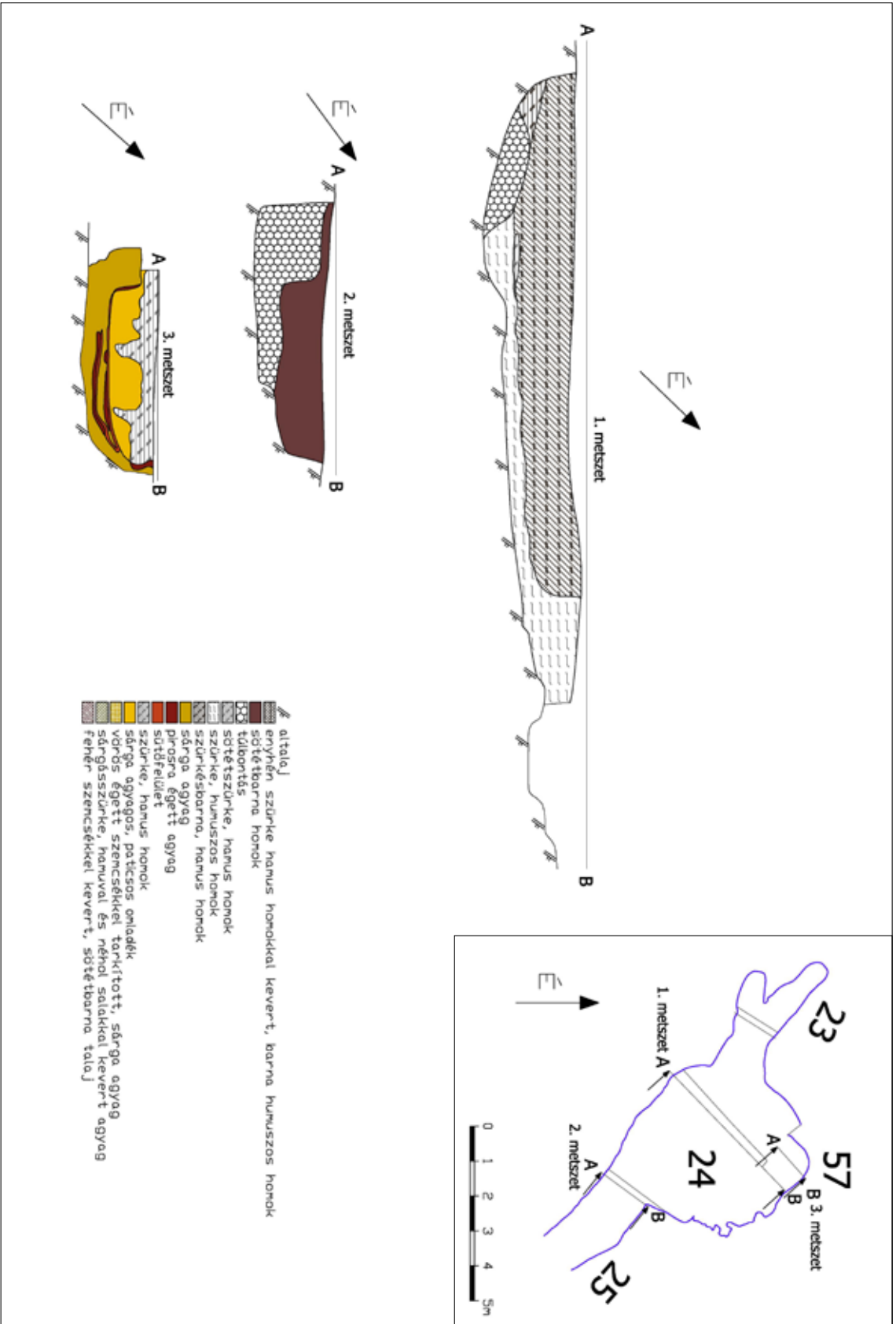
Fig. 67. Üllő, Site 2. Cross section of feature 119

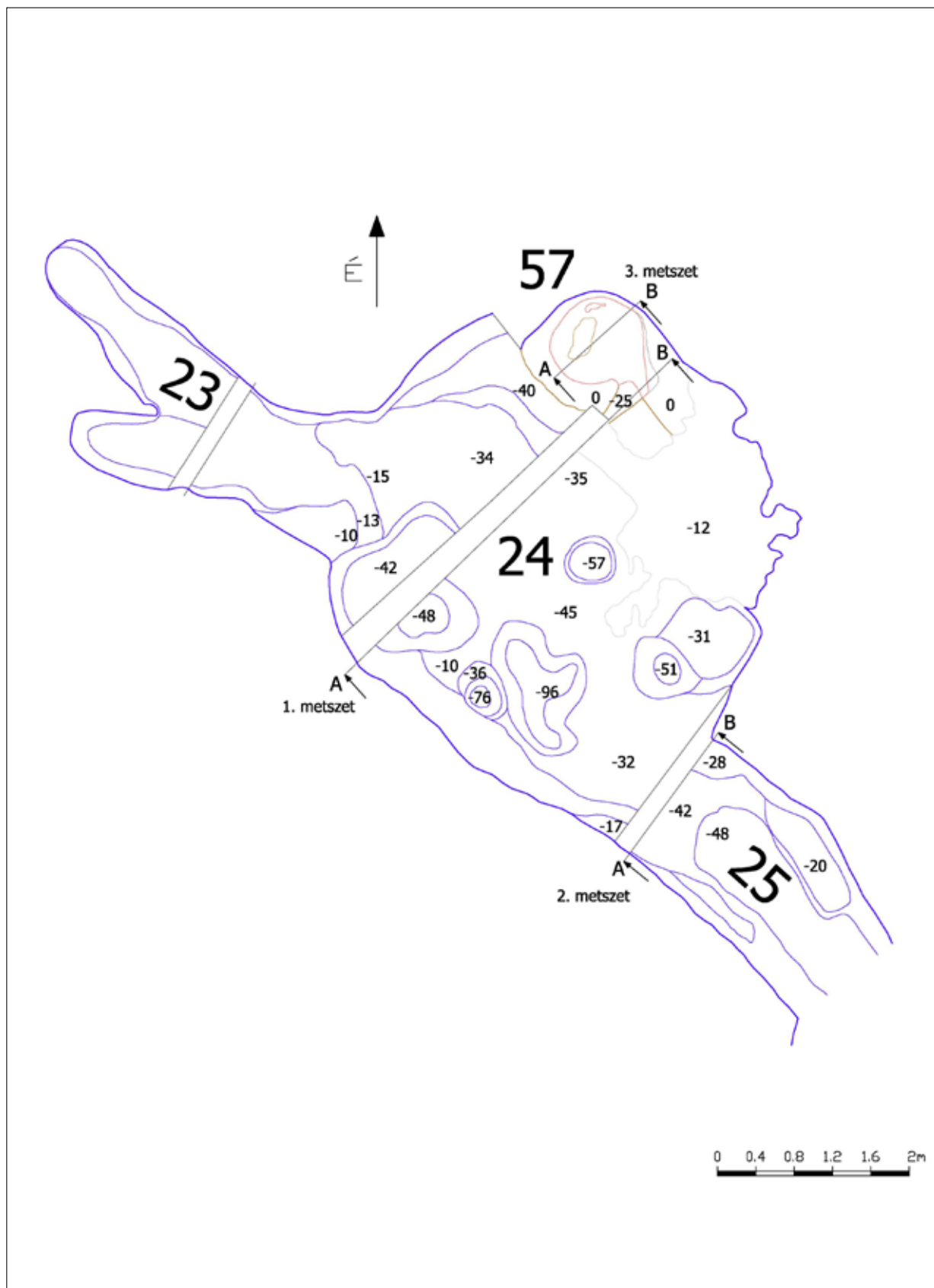
69. kép. Üllő 10. lelőhely: 20. objektum alap- és metszterajza
 Fig. 69. Üllő, Site 10. Ground plan and cross section of feature 20

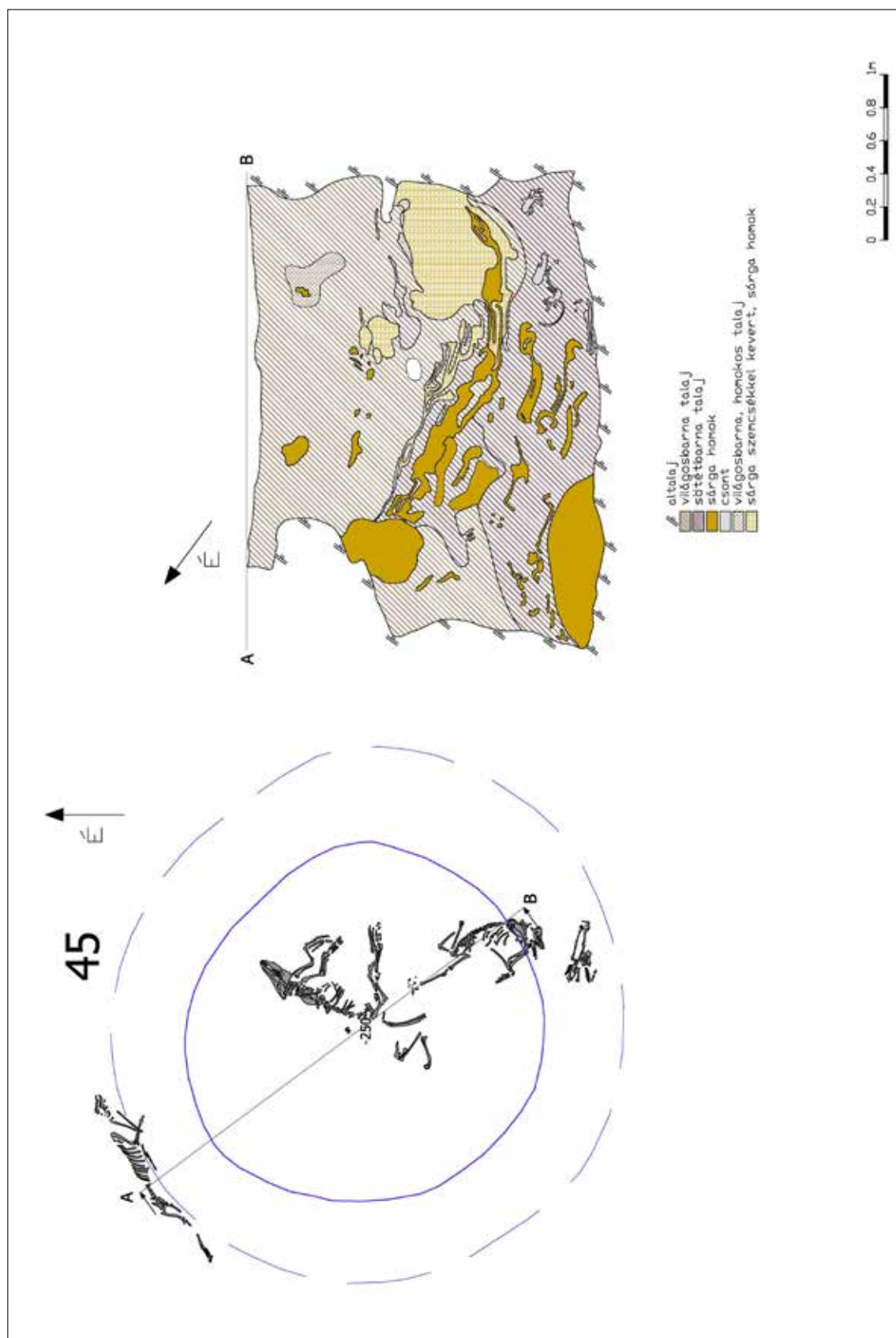
71. kép. Üllő 1. lelőhely. 22. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 71. Üllő, Site 1. Ground plan and cross section of feature 22

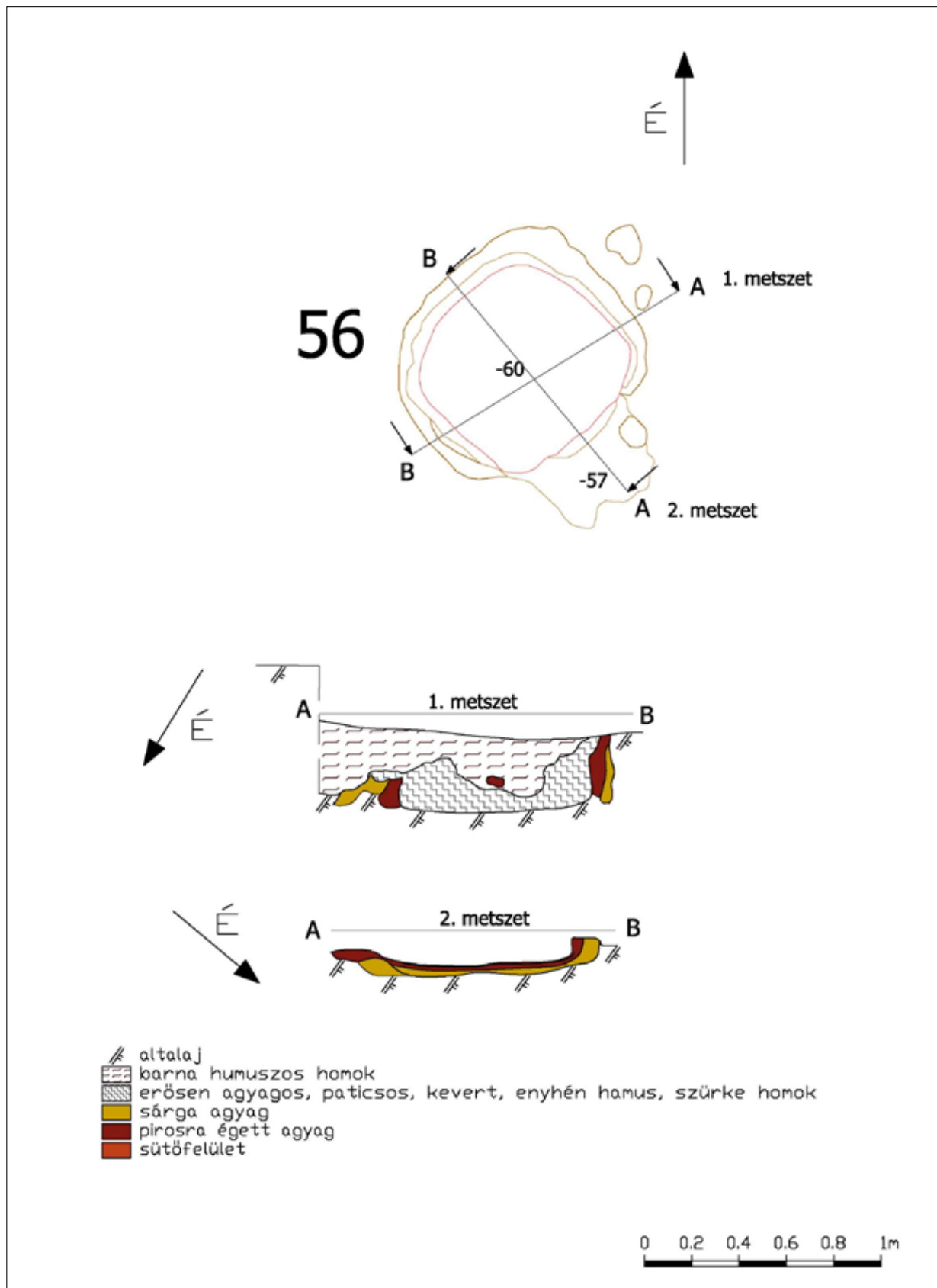
72. kép. Üllő 1. lelőhely: 24. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 72. Üllő, Site 1. Ground plan and cross section of feature 24

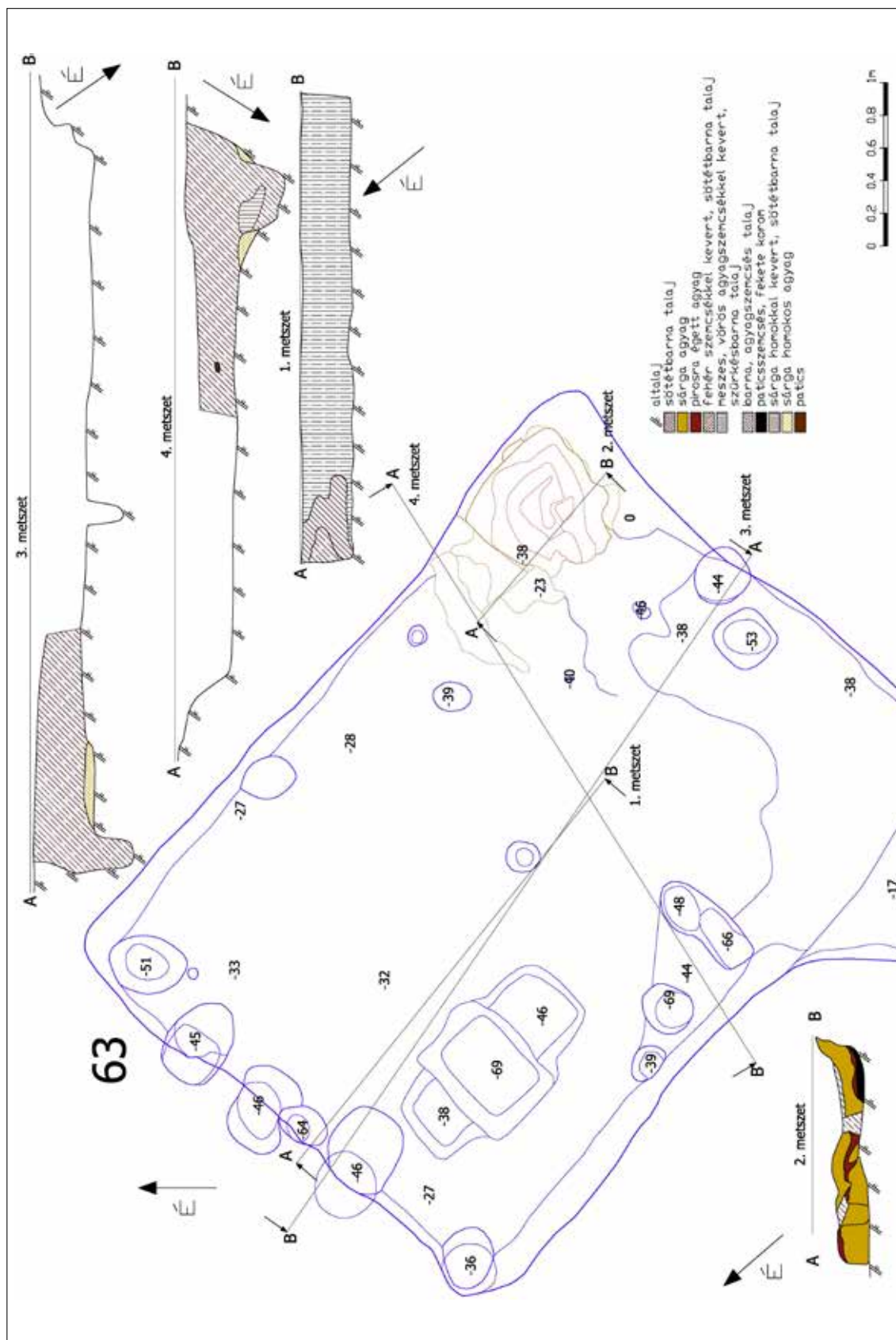
73. kép. Üllő 1. lelőhely. 24. objektum alaprajza
 Fig. 73. Üllő, Site 1. Ground plan of feature 24

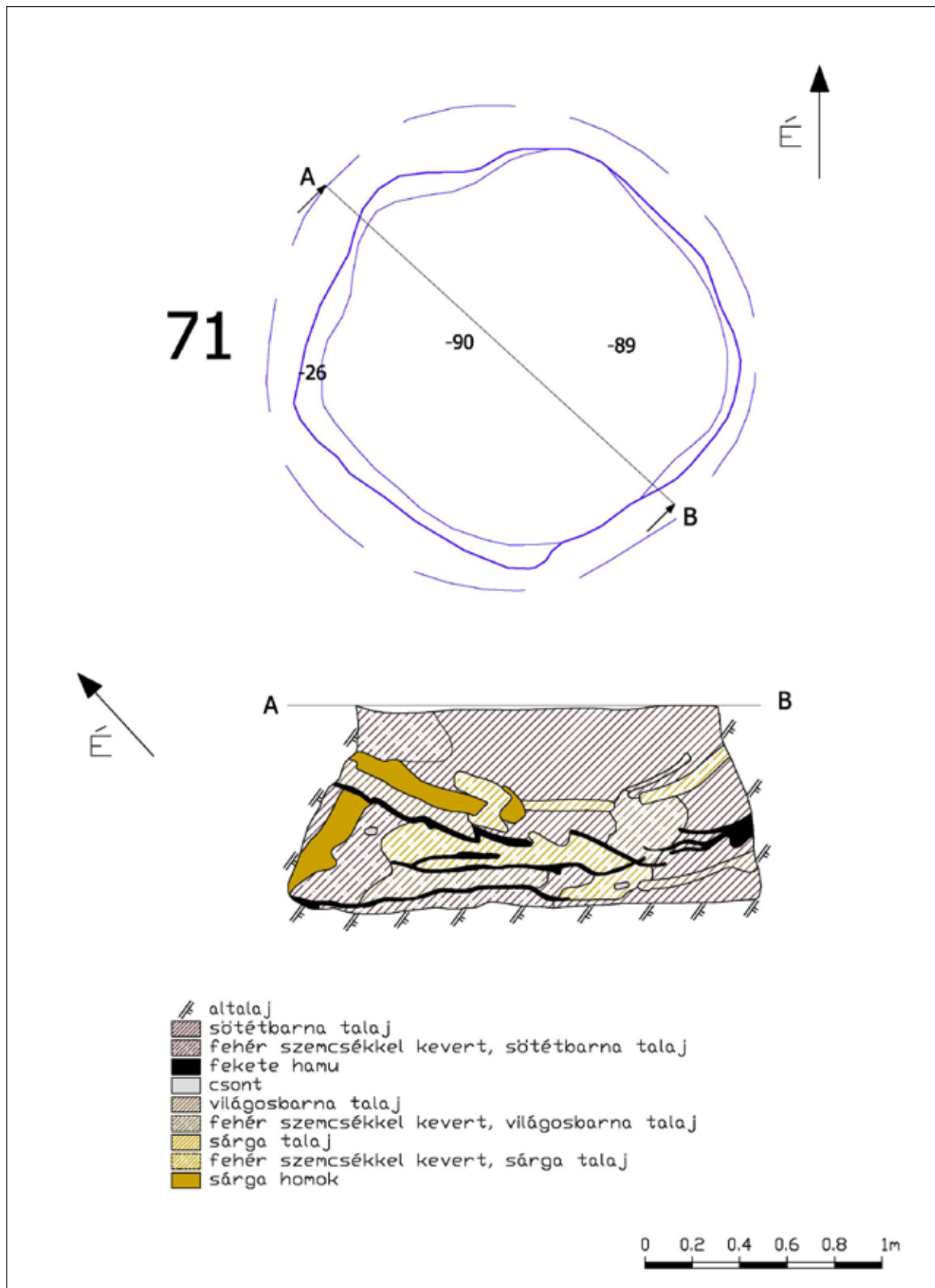
75. kép. Üllő I. lelőhely. 45. objektum alap- és metszrajza
 Fig. 75. Üllő, Site I. Ground plan and cross section of feature 45

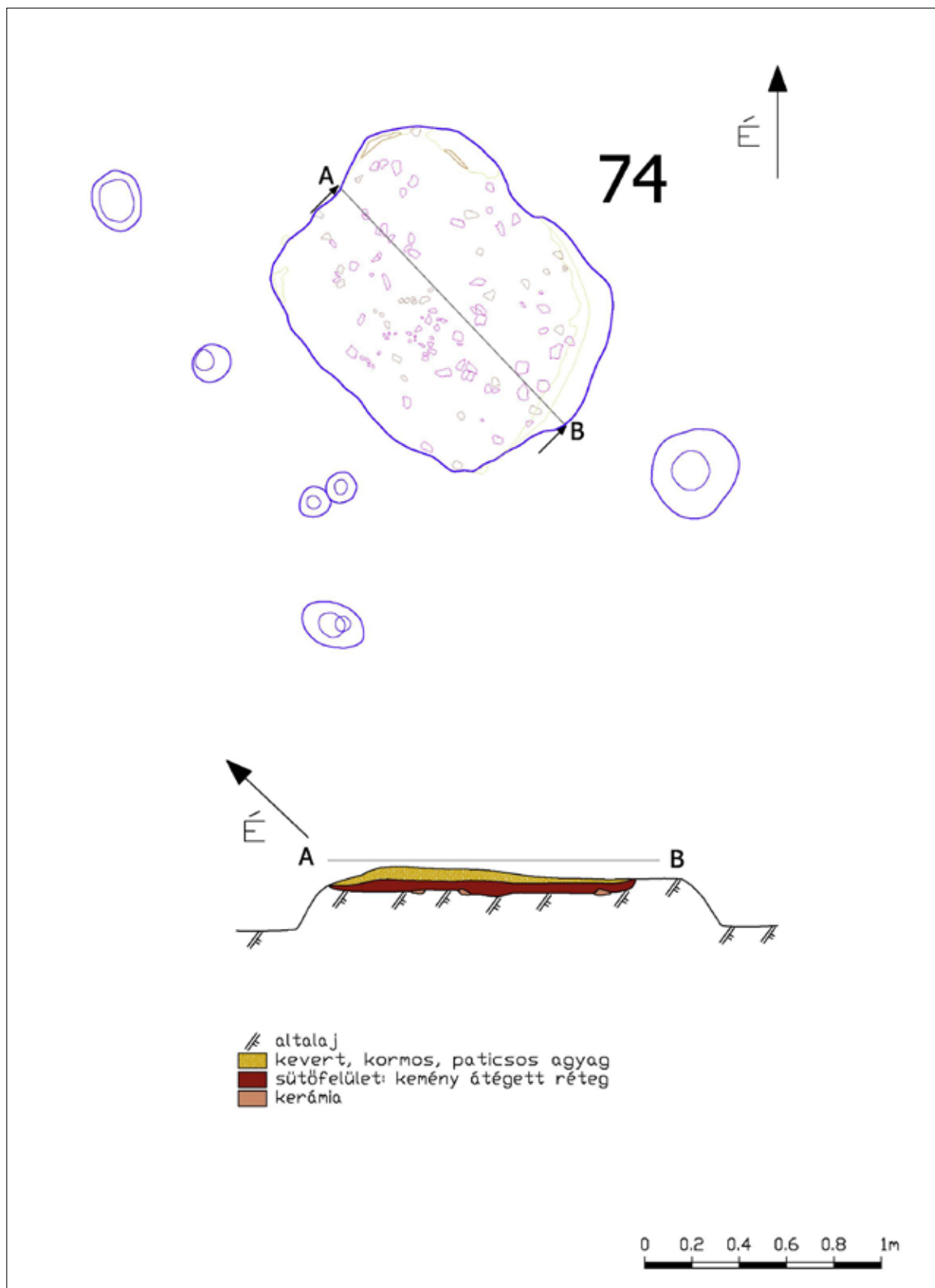
76. kép. Üllő 1. lelőhely. 56. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 76. Üllő, Site 1. Ground plan and cross section of feature 56

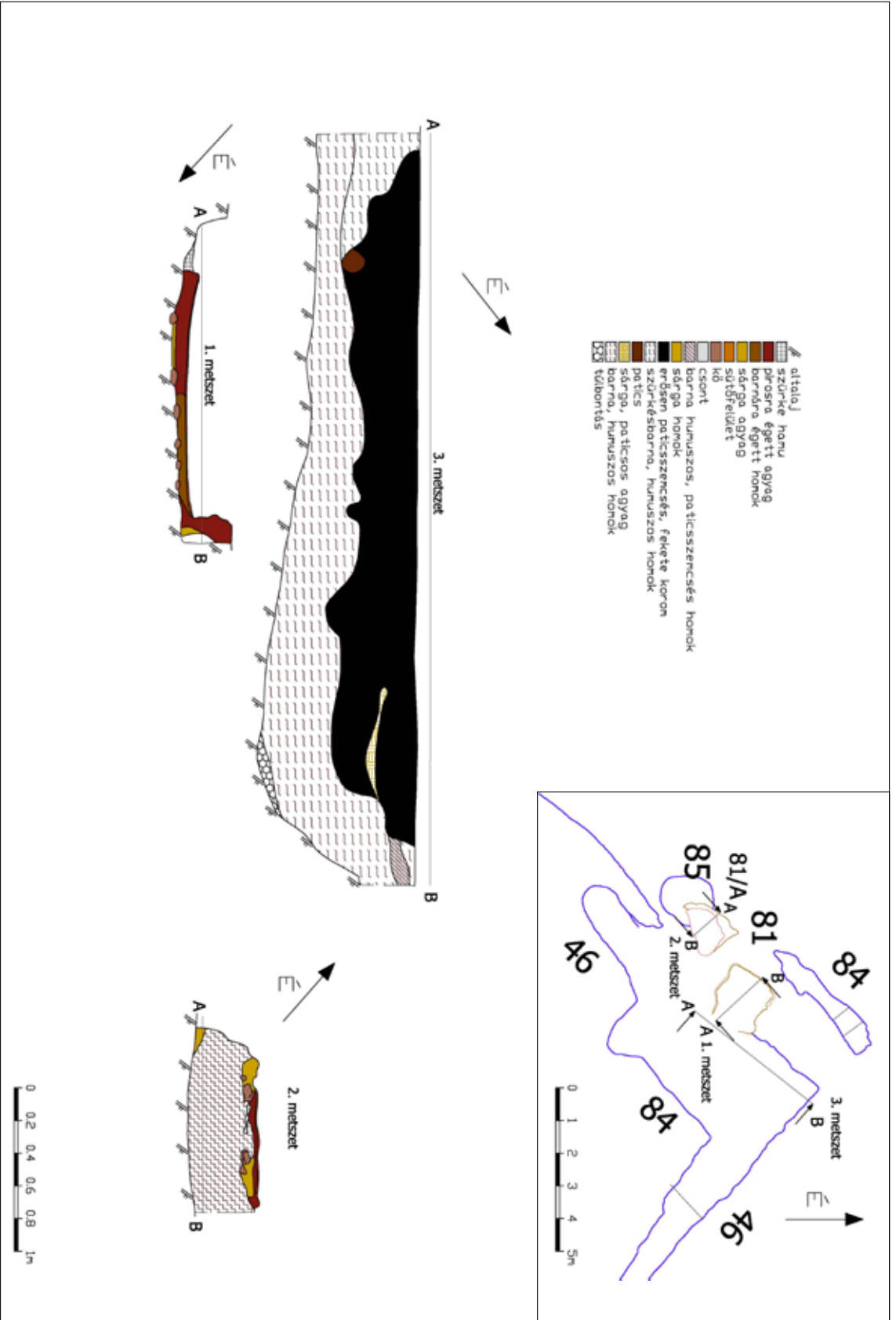
77. kép. Üllő 1. lelőhely. 63. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 77. Üllő, Site 1. Ground plan and cross section of feature 63

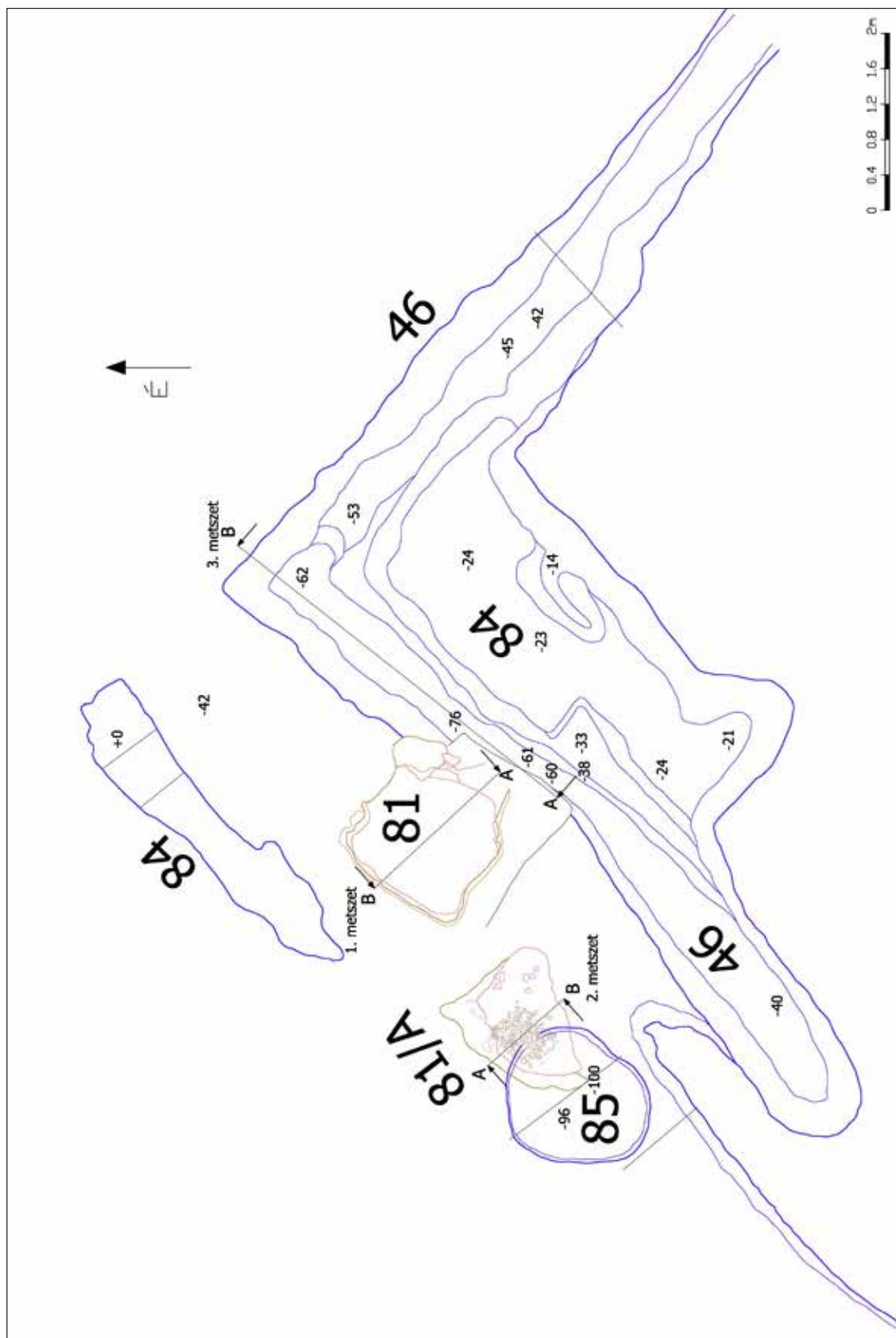
78. kép. Üllő 1. lelőhely. 71. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 78. Üllő, Site 1. Ground plan and cross section of feature 71

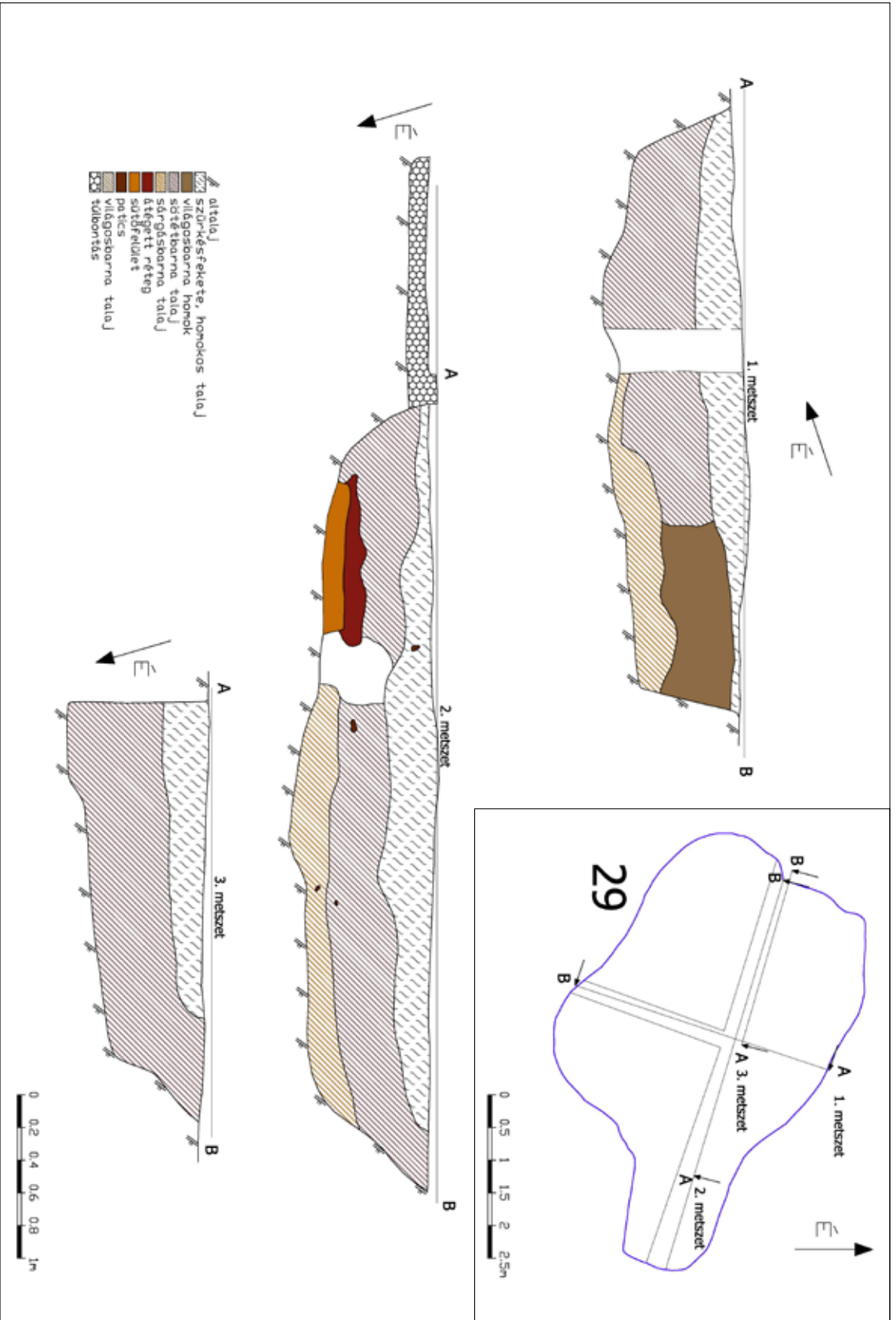
79. kép. Üllő 1. lelőhely. 74. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 79. Üllő, Site 1. Ground plan and cross section of feature 74

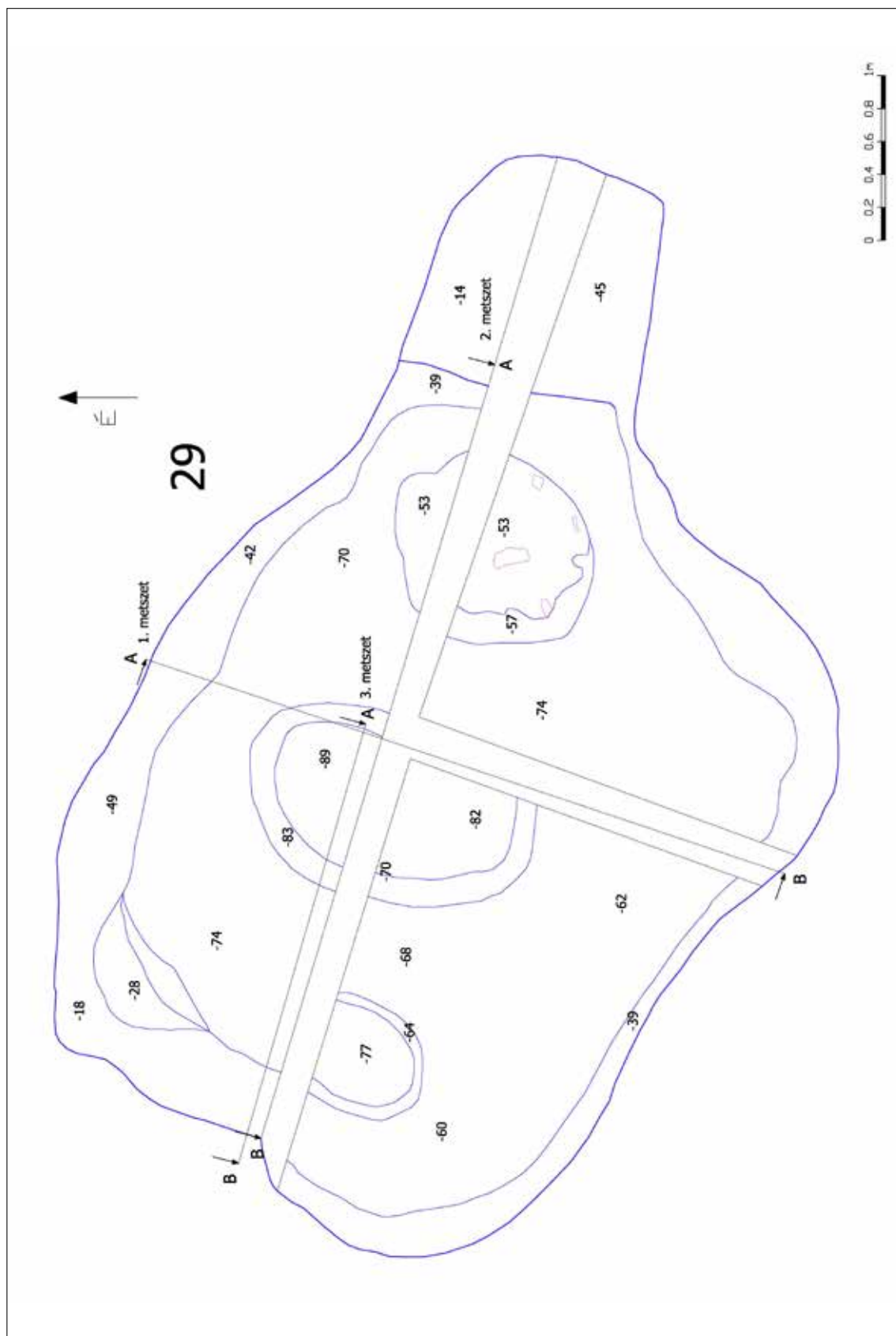
80. kép. Üllő 1. lelőhely: 84. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 80. Üllő, Site 1. Ground plan and cross section of feature 84

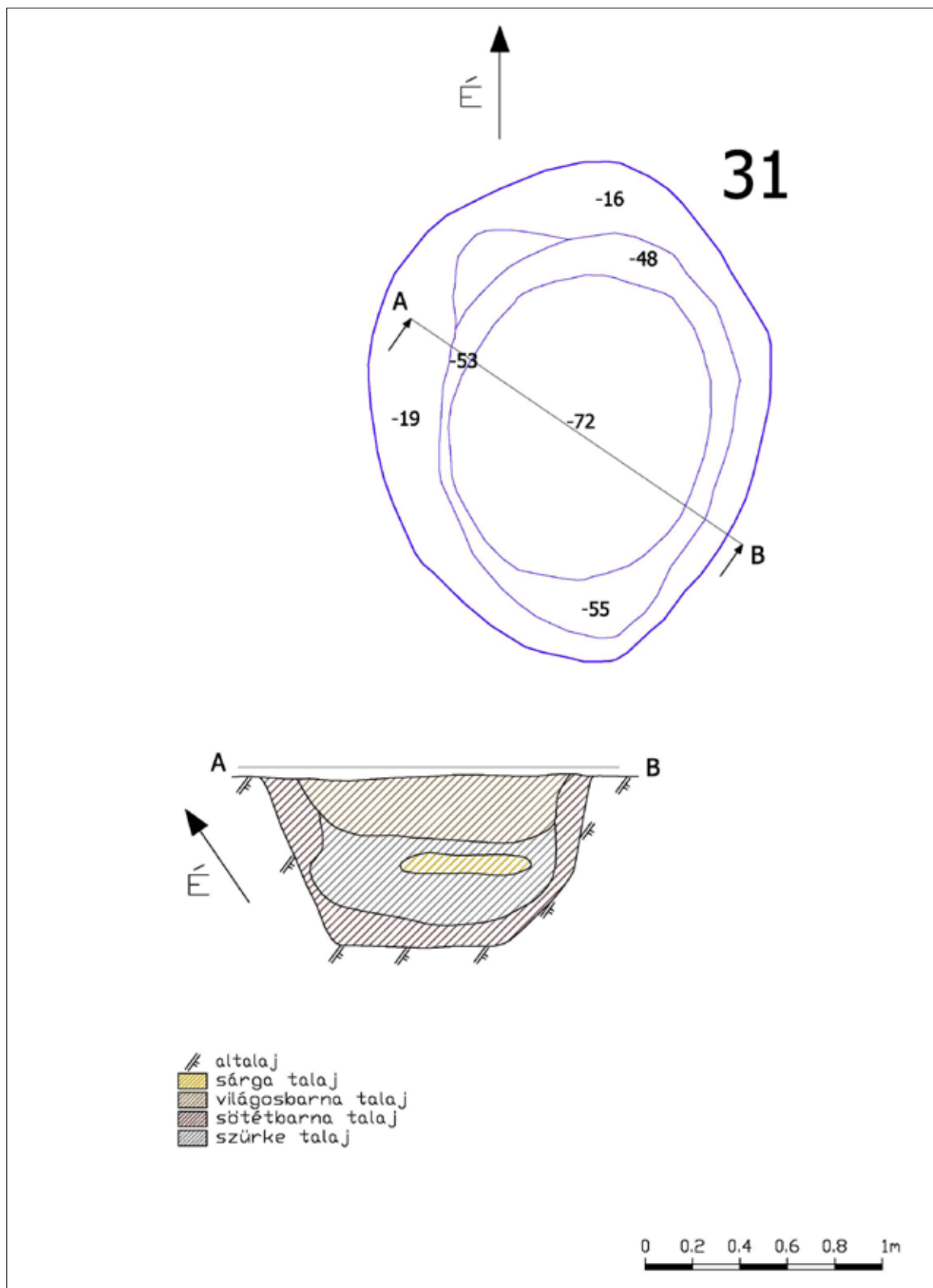
81. kép. Üllő 1. lelőhely. 84. objektum alaprajza
 Fig. 81. Üllő, Site 1. Ground plan of feature 84

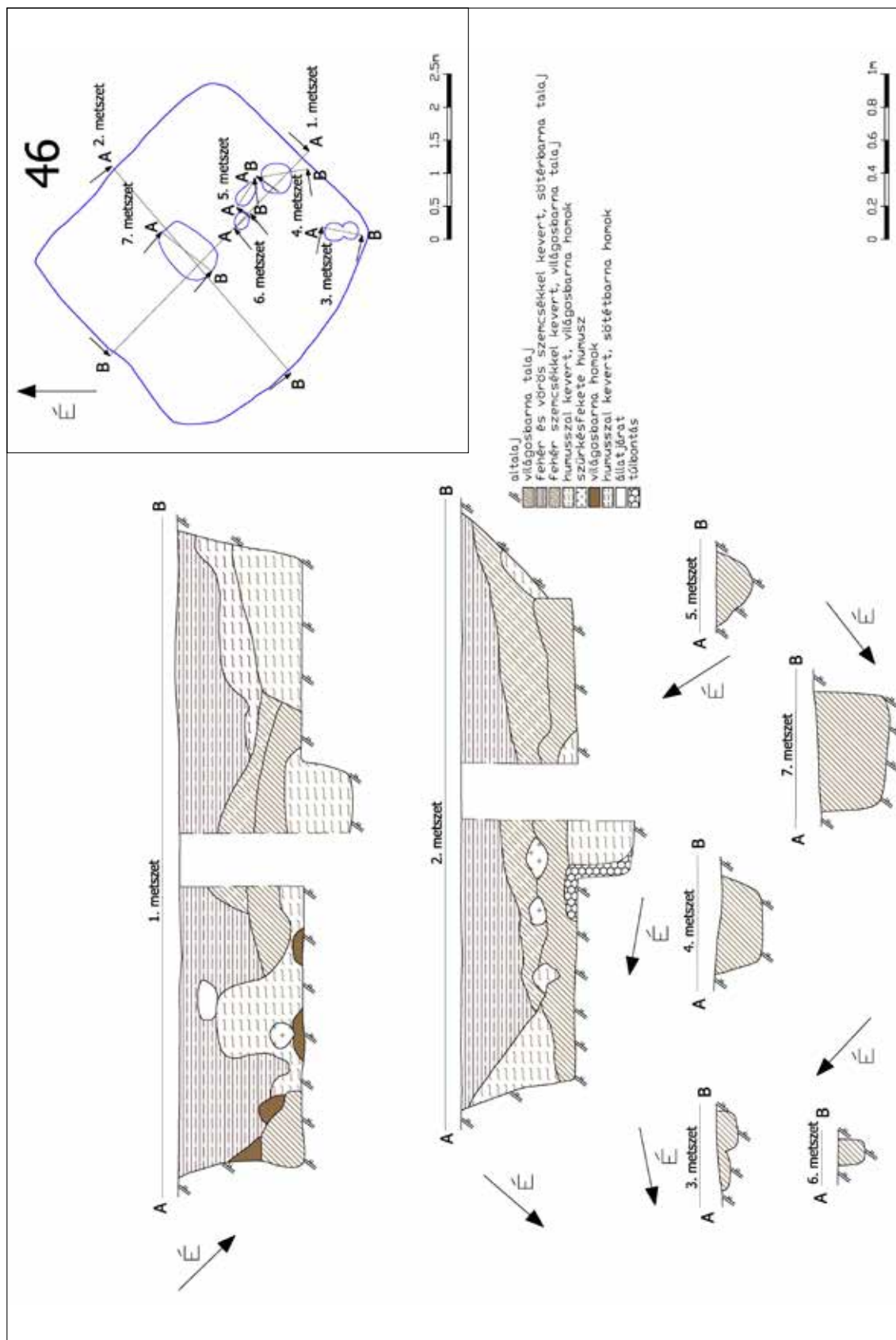
82. kép. Üllő 7. lelőhely: 29. objektum alap- és metsztervjza
 Fig. 82. Üllő, Site 7. Ground plan and cross section of feature 29

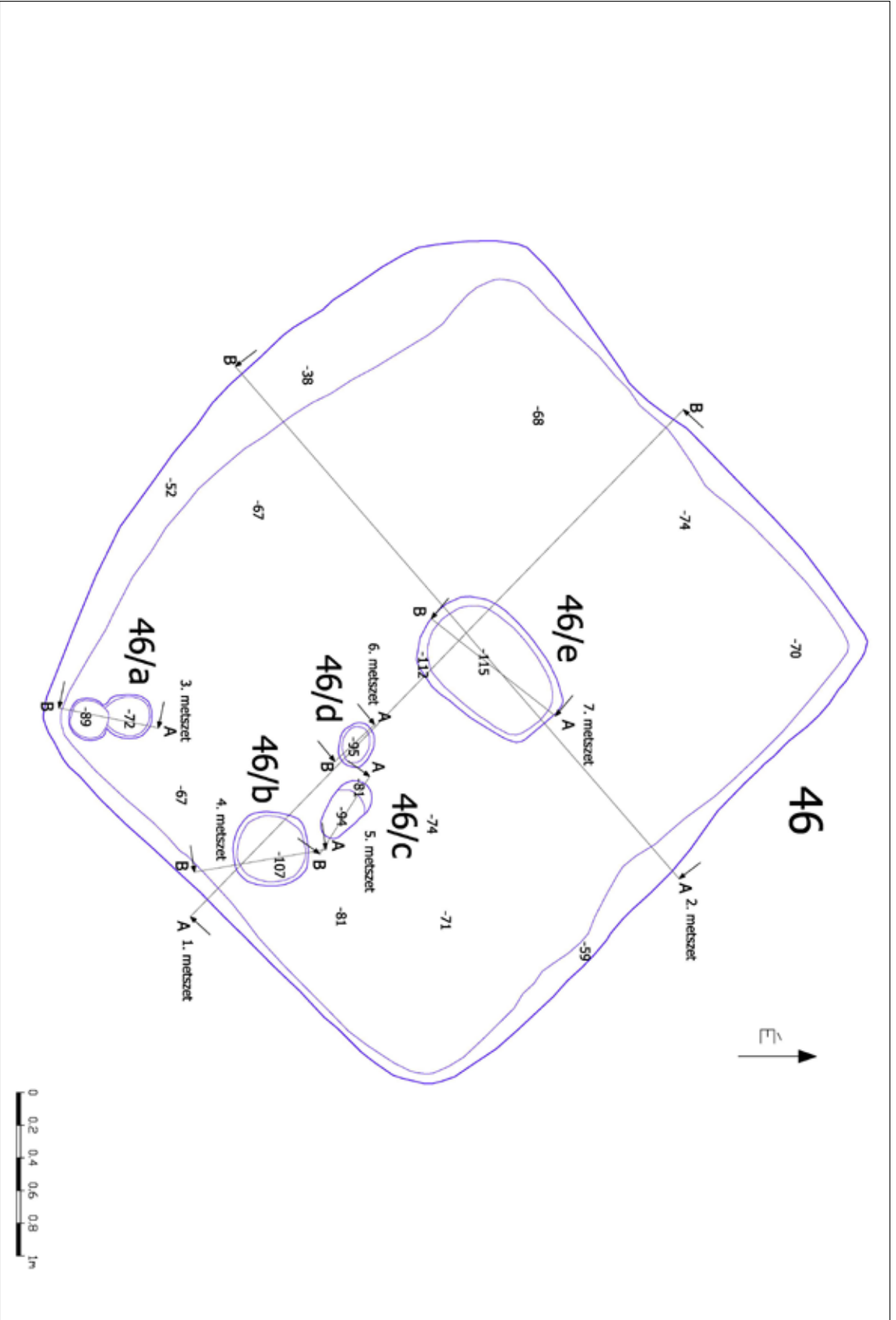
83. kép. Üllő 7. lelőhely. 29. objektum alaprajza
 Fig. 83. Üllő, Site 7. Ground plan of feature 29

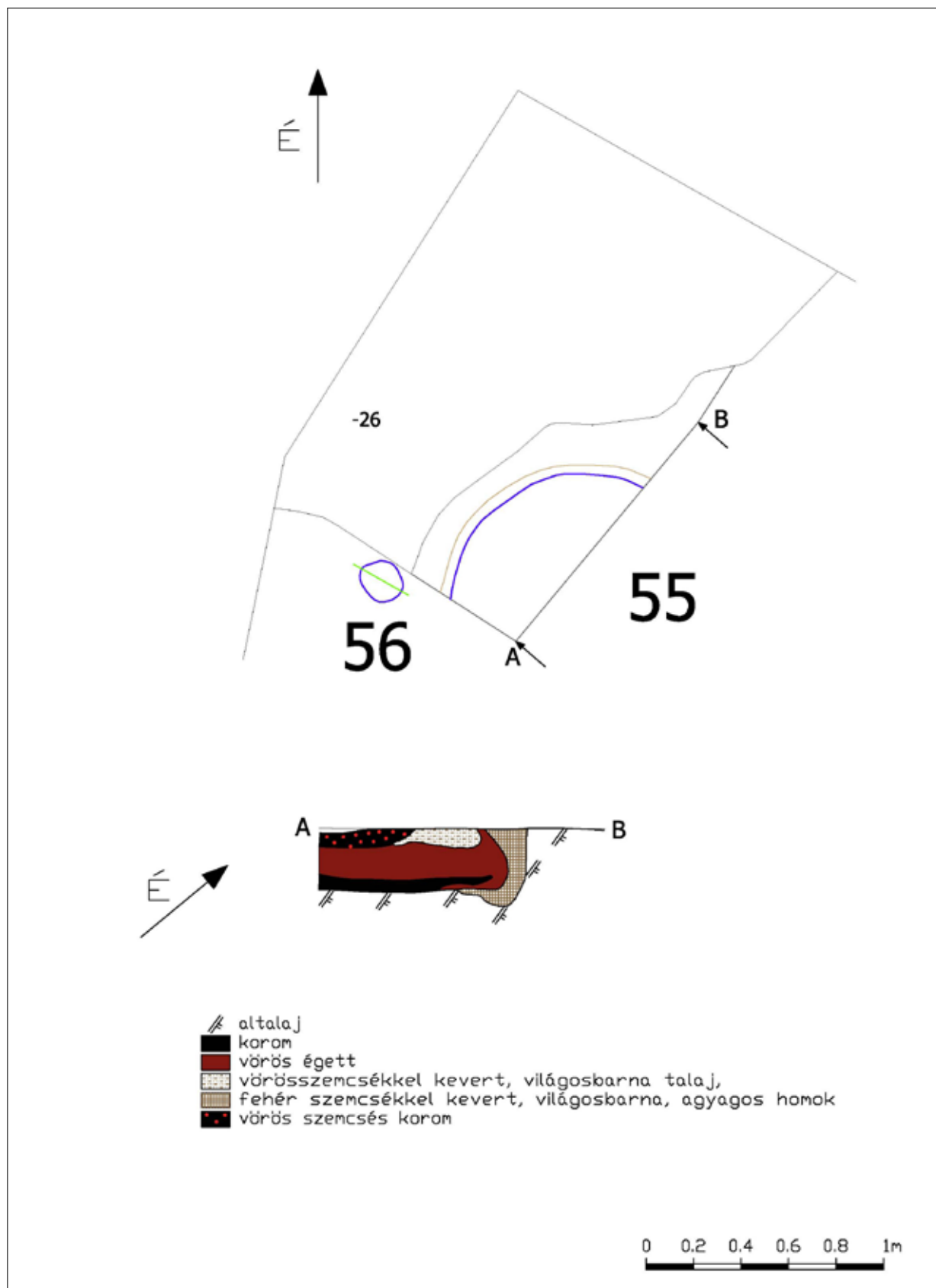
84. kép. Üllő 7. lelőhely. 31. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 84. Üllő, Site 7. Ground plan and cross section of feature 31

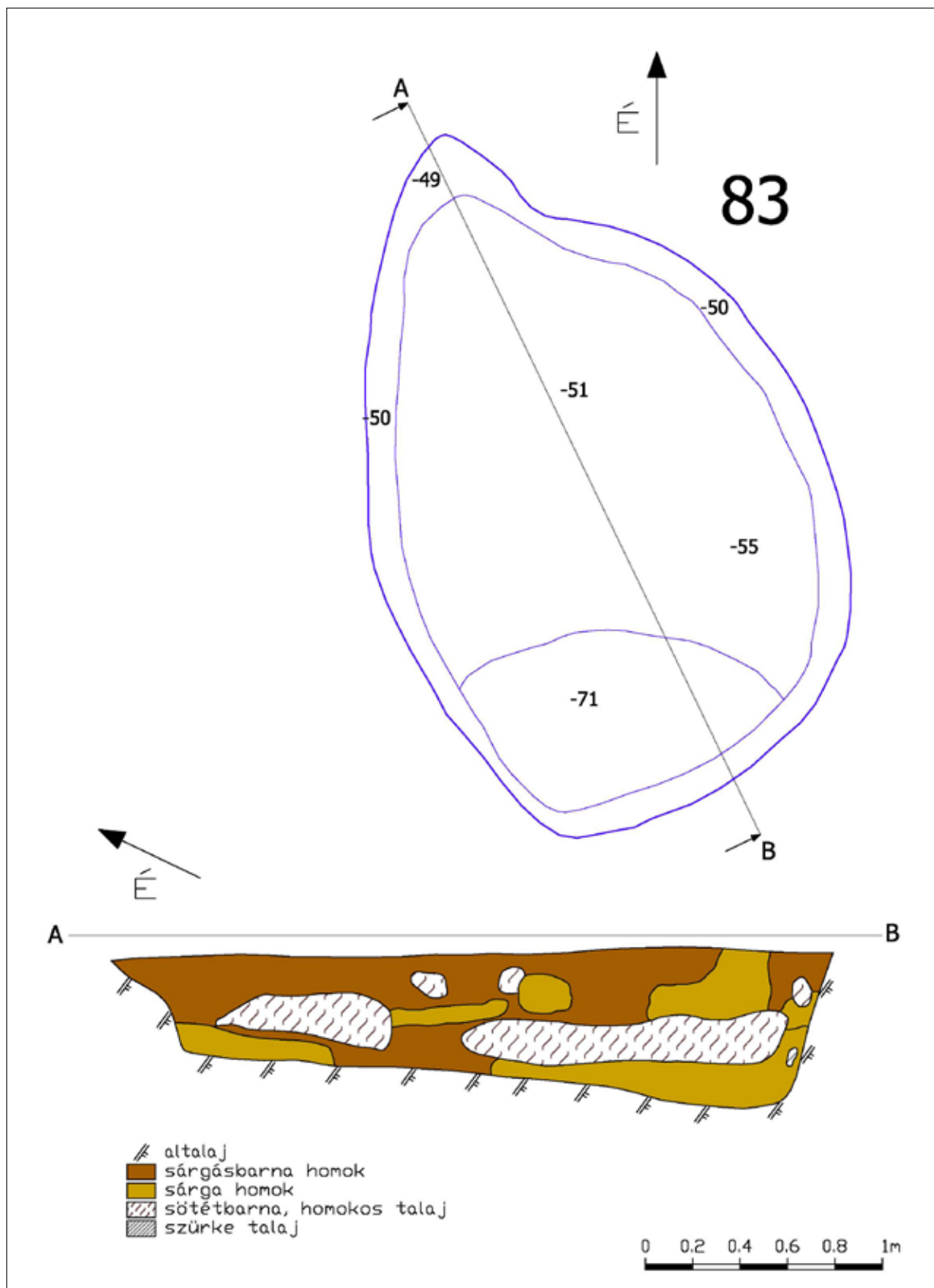
85. kép. Üllő 7. lelőhely. 46. objektum alap- és metszetrajza
Fig. 85. Üllő, Site 7. Ground plan and cross section of feature 46

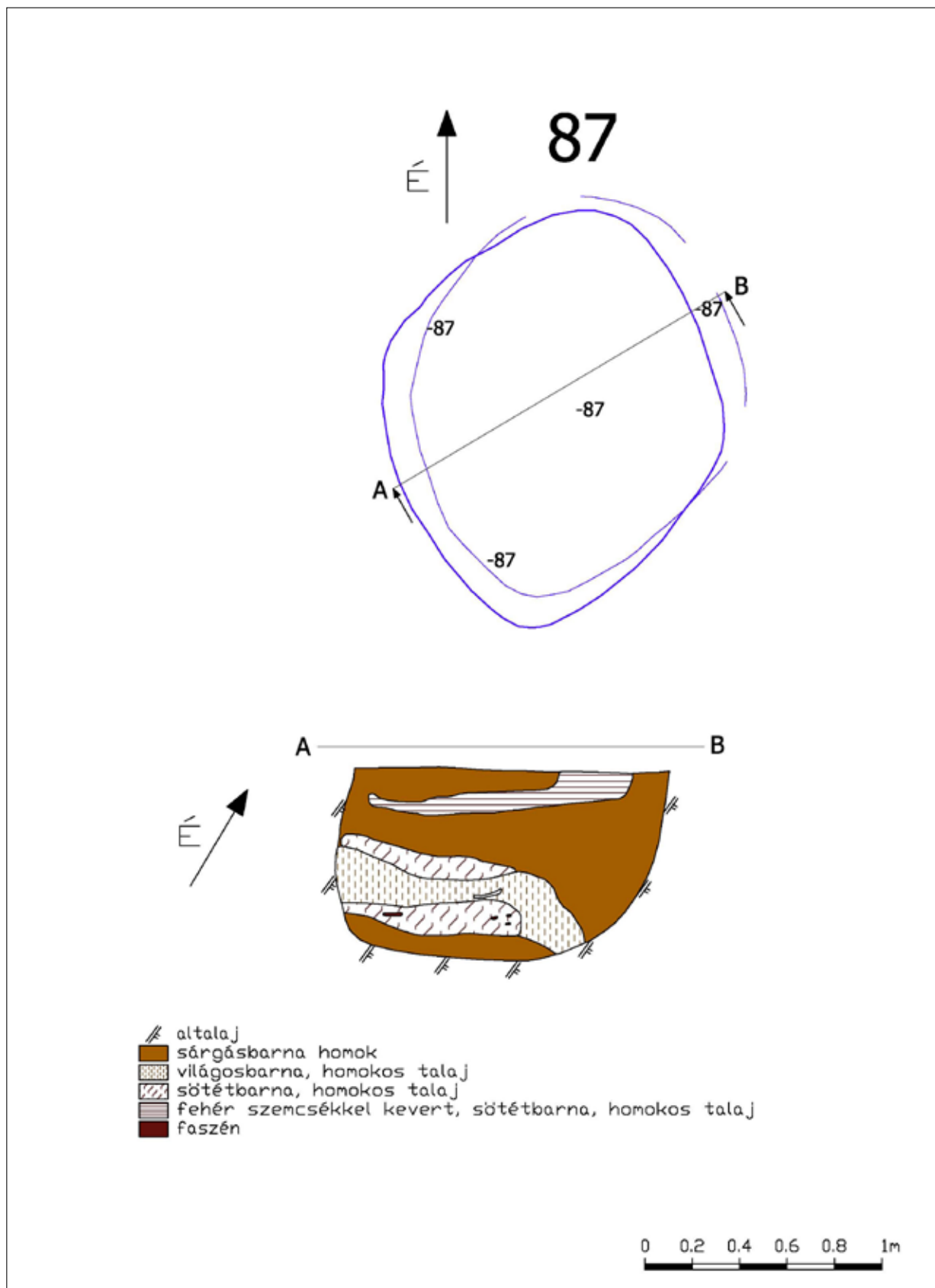
86. kép. VIII/6 7. lelőhely: 46. objektum alaprajza
Fig. 86. VIII/6, Site 7. Ground plan of feature 46

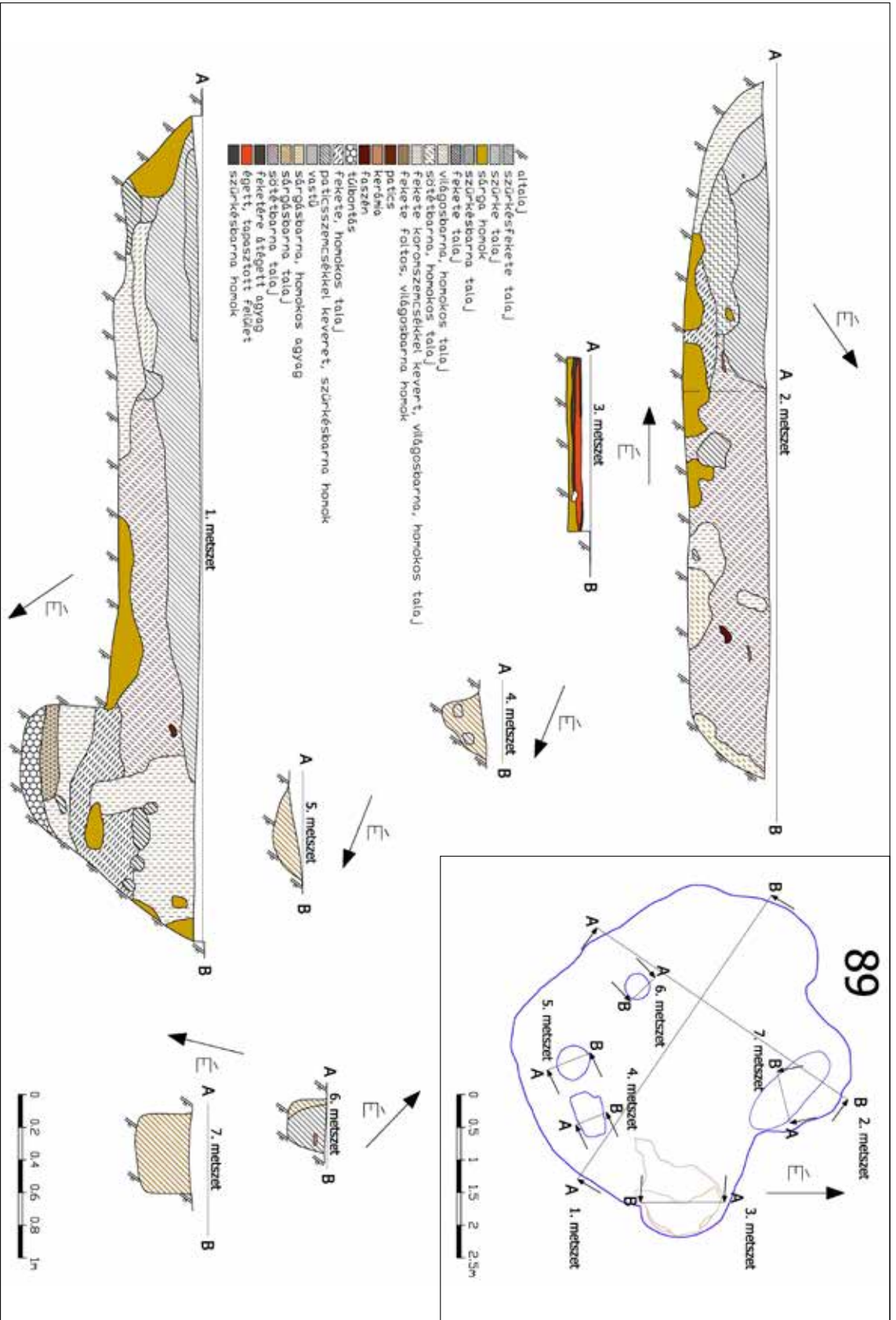
87. kép. Üllő 7. lelőhely. 55. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 87. Üllő, Site 7. Ground plan and cross section of feature 55

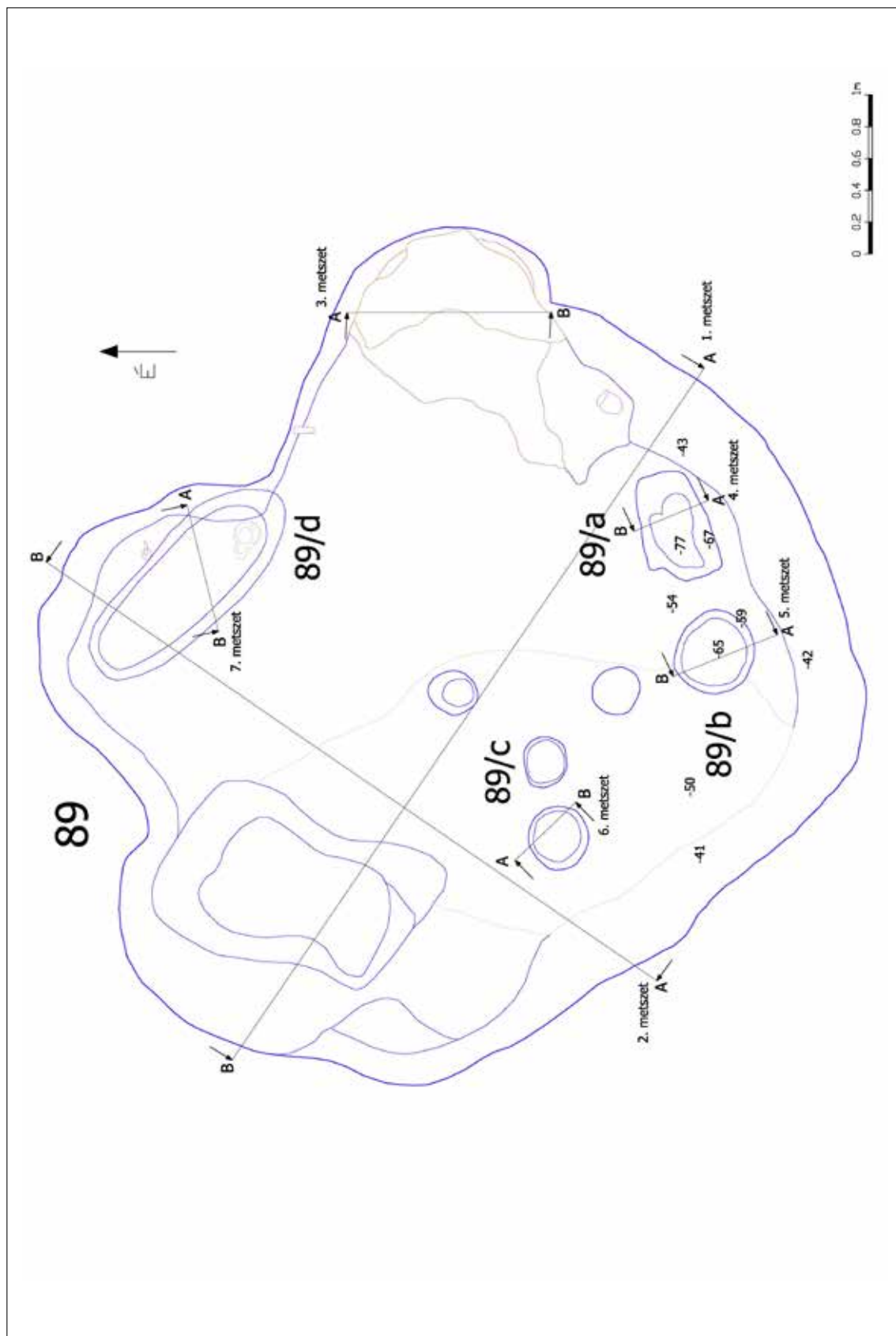
88. kép. Üllő 7. lelőhely. 83. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 88. Üllő, Site 7. Ground plan and cross section of feature 83

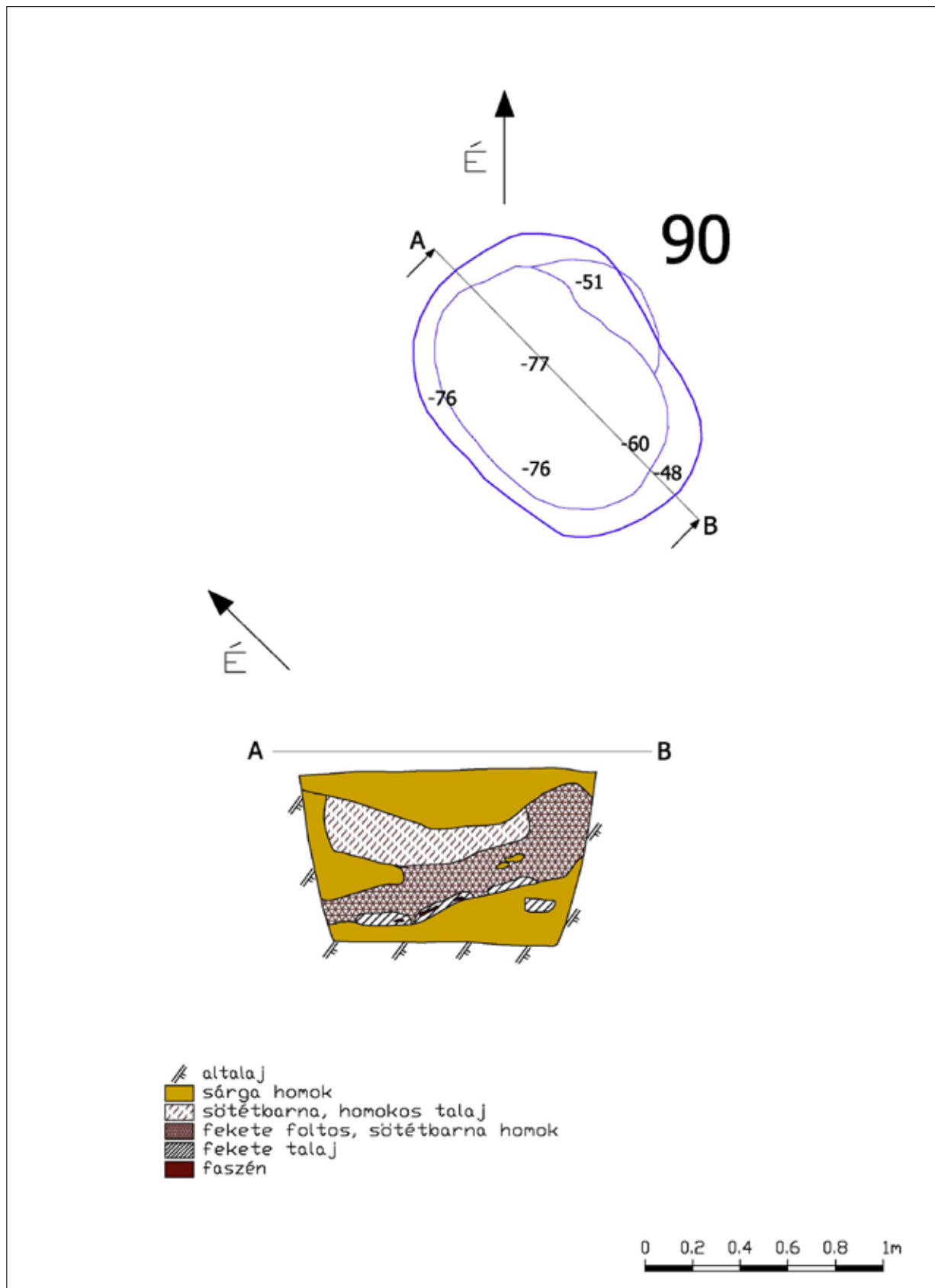
89. kép. Üllő 7. lelőhely. 87. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 89. Üllő, Site 7. Ground plan and cross section of feature 87

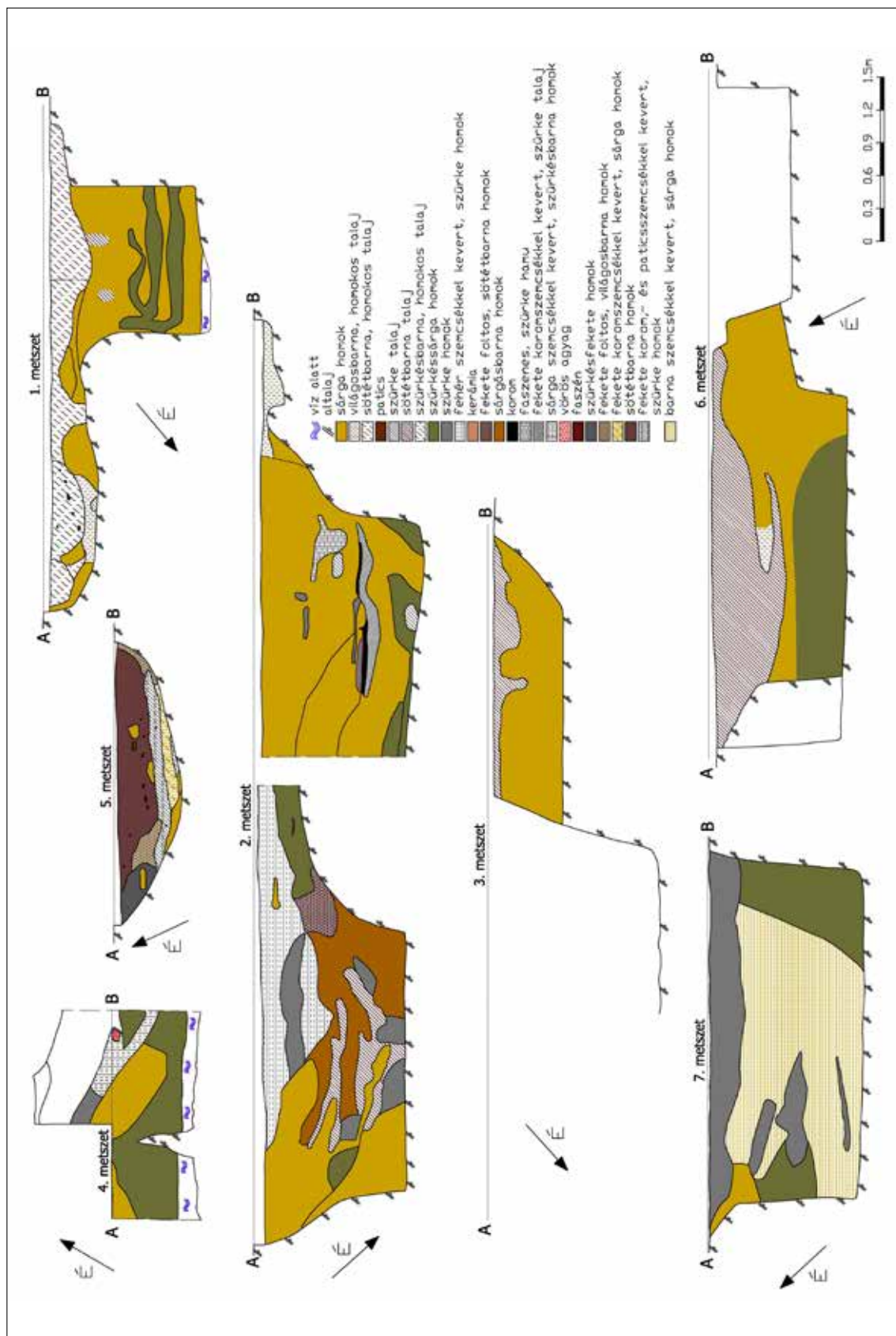
90. kép. Üllő 7. lelőhely: 89. objektum alap- és metszerajza
Fig. 90. Üllő, Site 7. Ground plan and cross section of feature 89

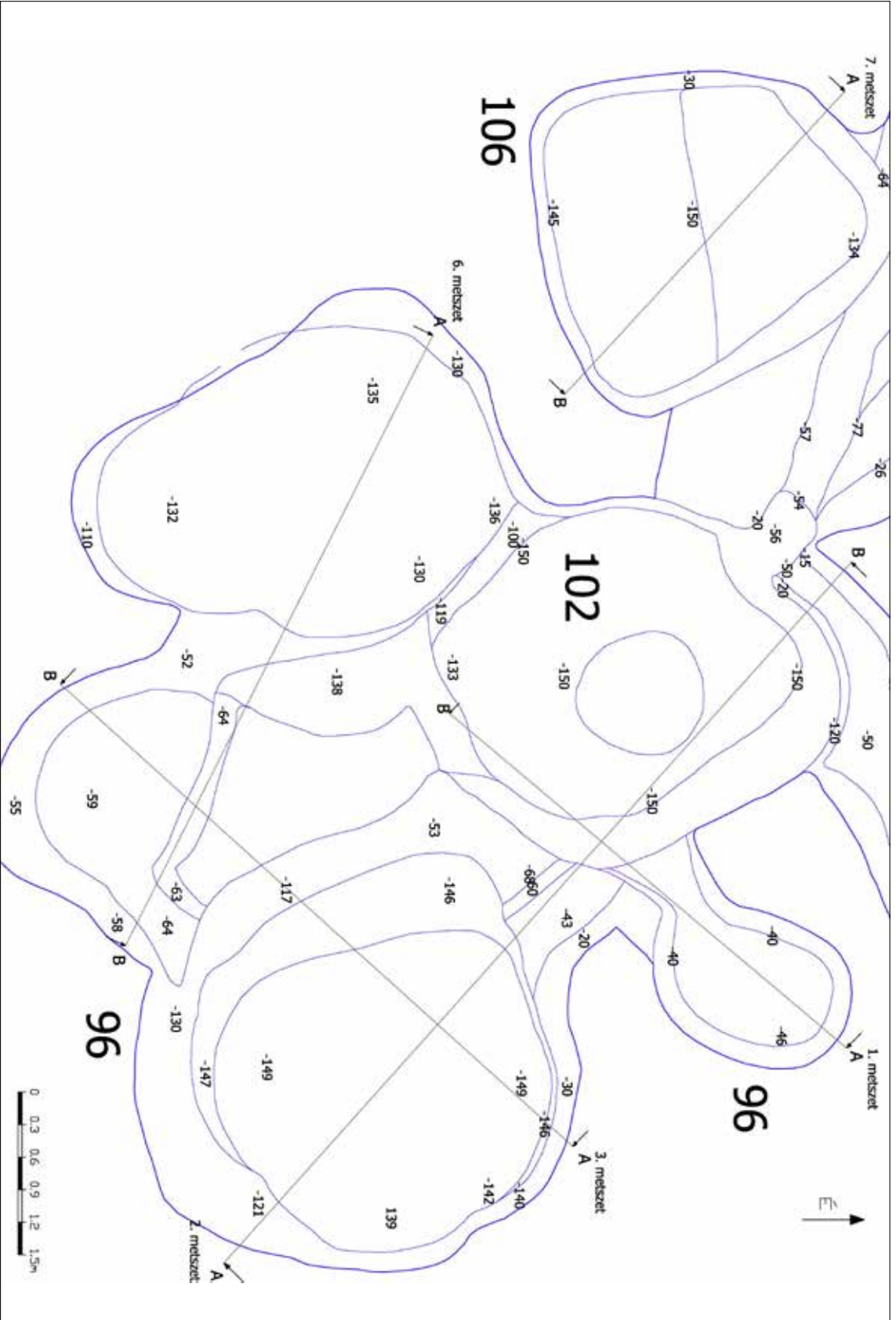
91. kép. Üllő 7. lelőhely. 89. objektum alaprajza
 Fig. 91. Üllő, Site 7. Ground plan of feature 89

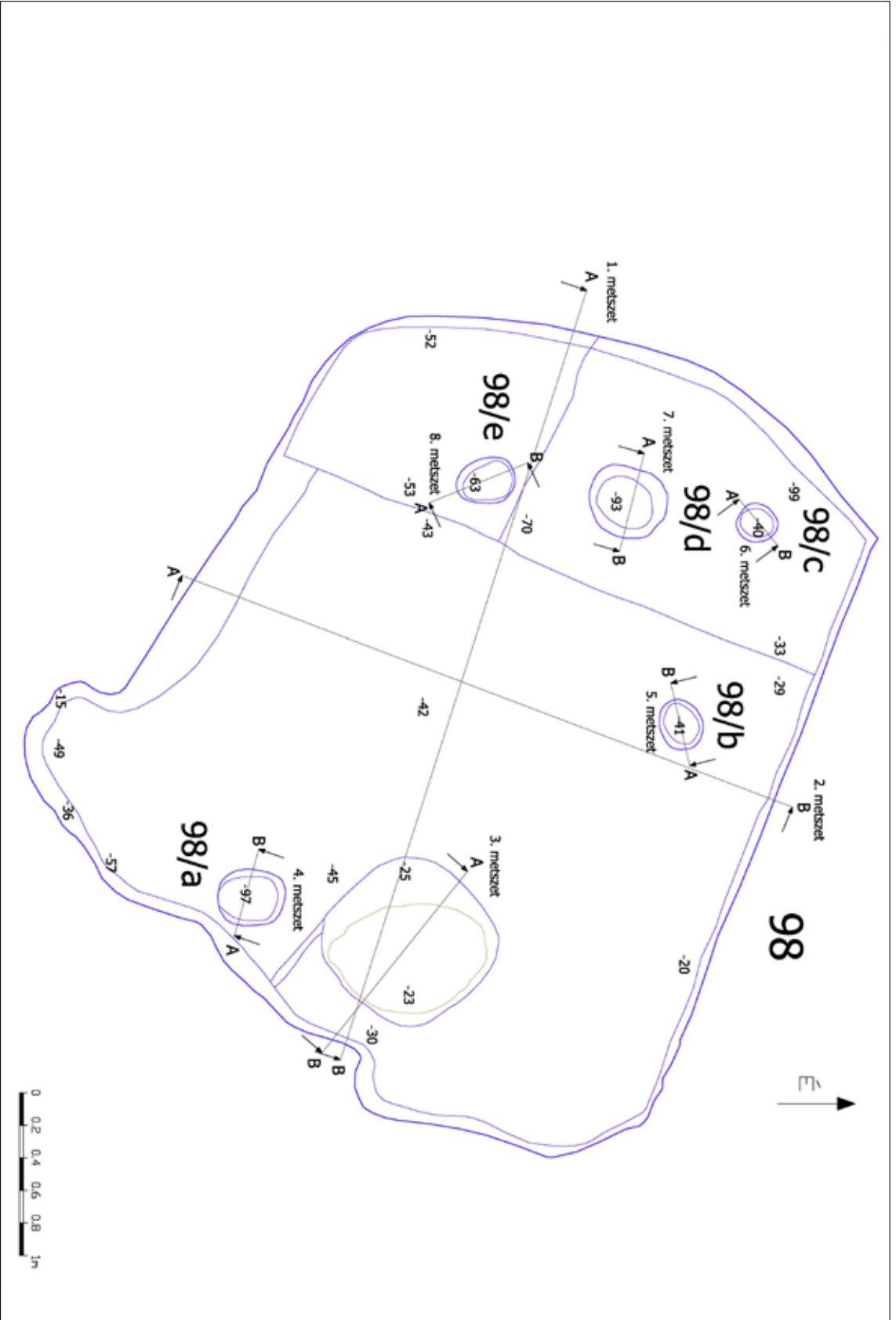
92. kép. Üllő 7. lelőhely. 90. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 92. Üllő, Site 7. Ground plan and cross section of feature 90

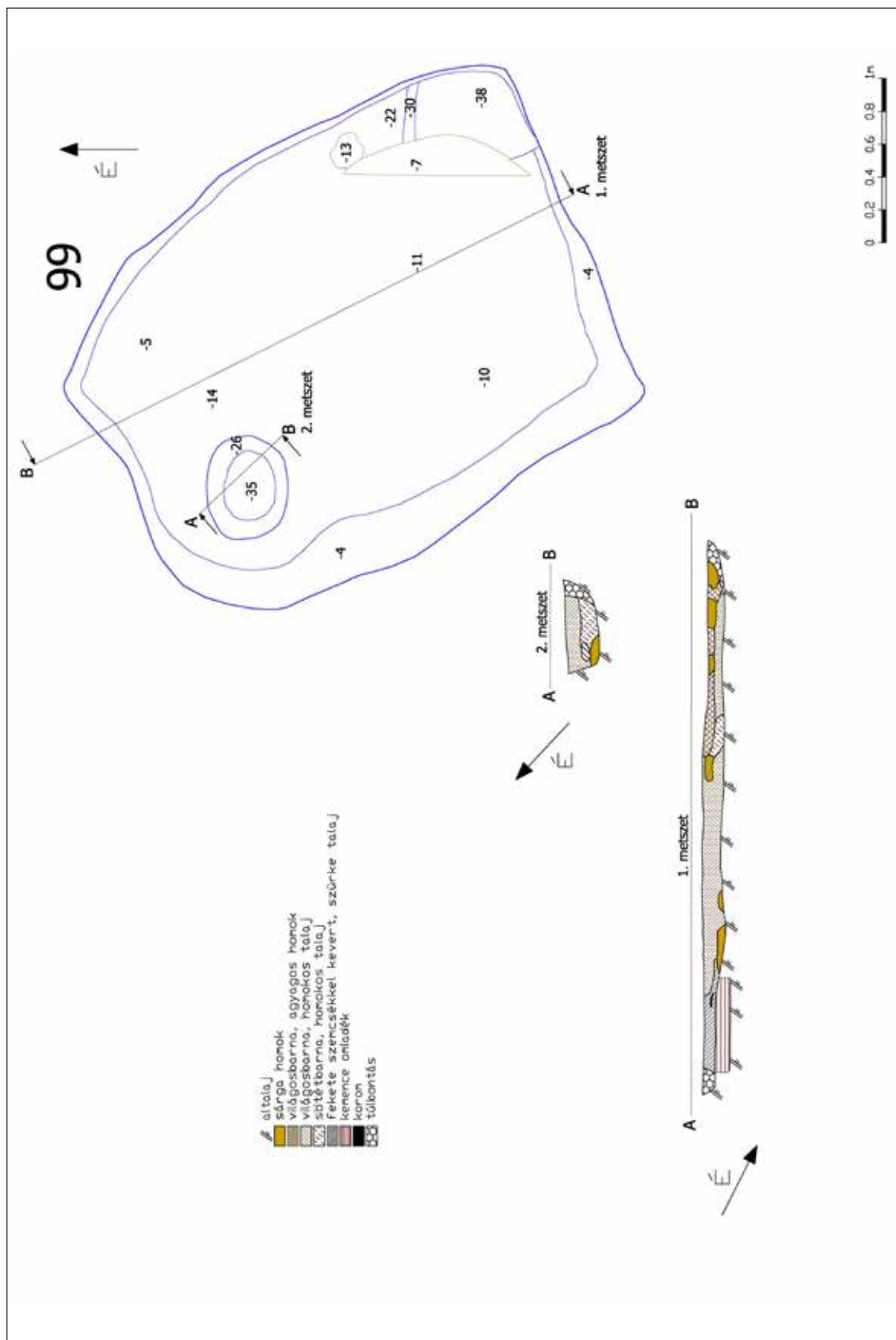
93. kép. Üllő 7. lelőhely. 96. objektum metszetrajza
Fig. 93. Üllő, Site 7. Cross section of feature 96

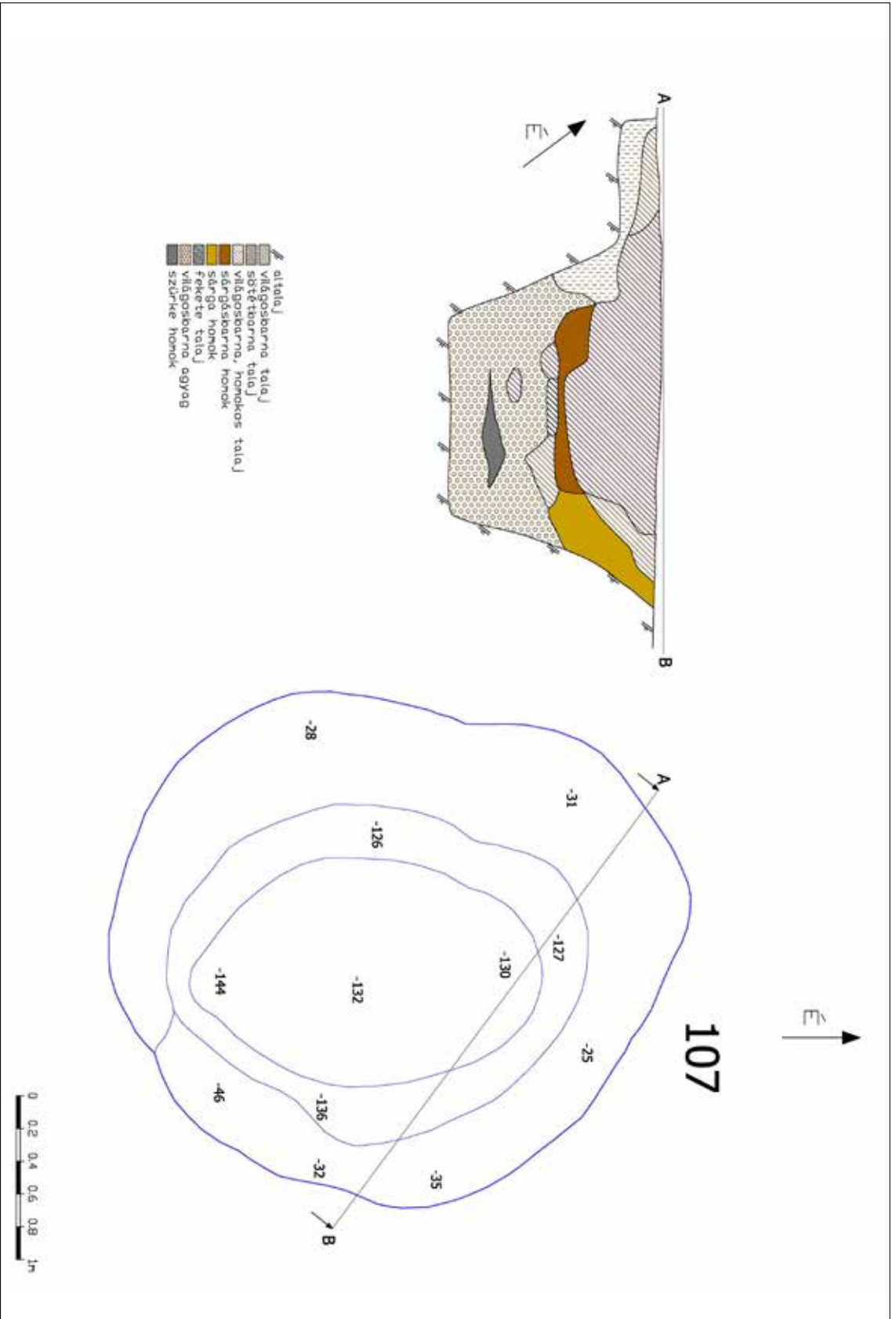
94. kép. VIII/7. lelőhely: 96. objektum alaprajza
Fig. 94. VIII/7. Site 7. Ground plan of feature 96

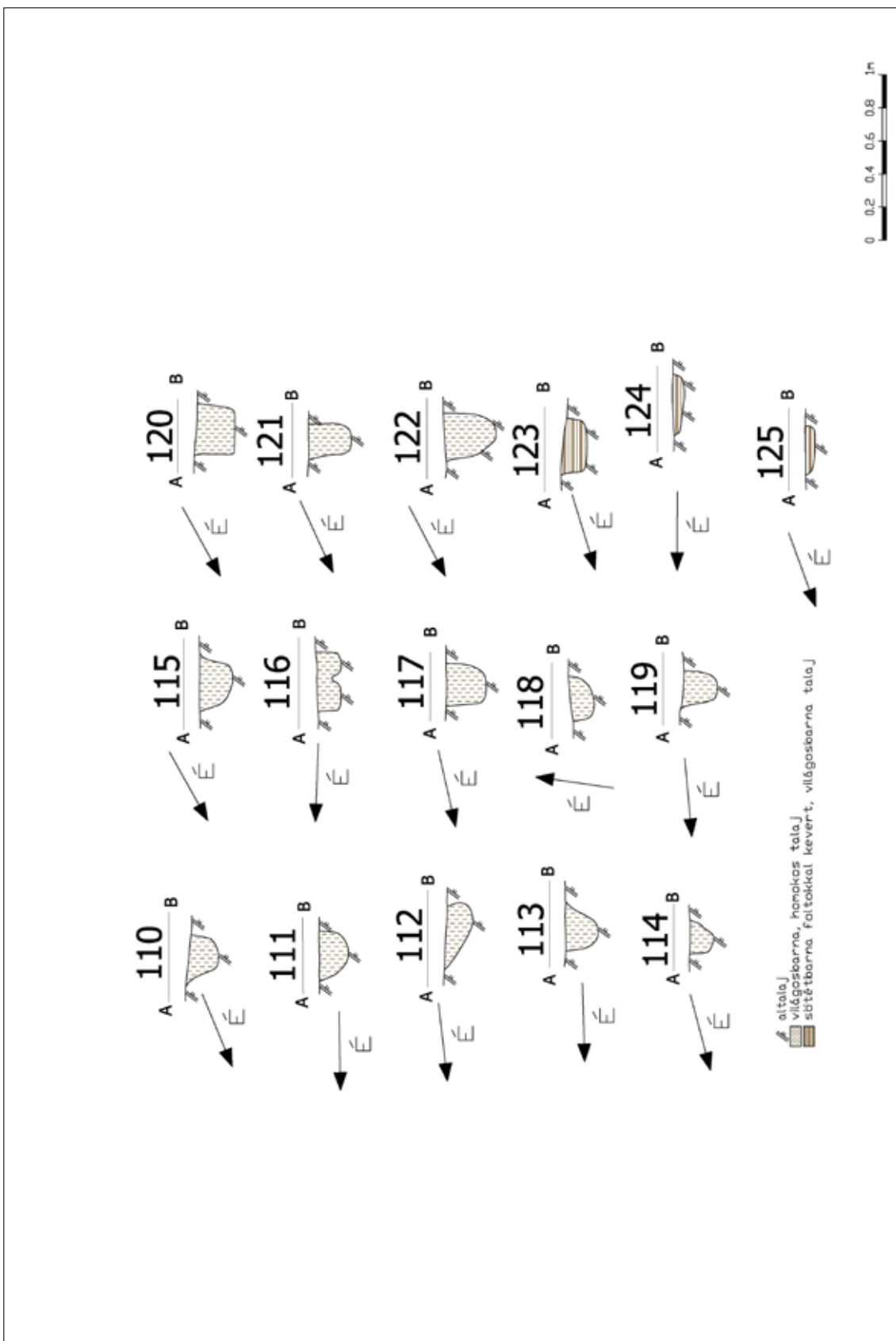
96. kép. VIII/7. lelőhely: 98. objektum alaprajza
 Fig. 96. VIII/7. Site 7. Ground plan of feature 98

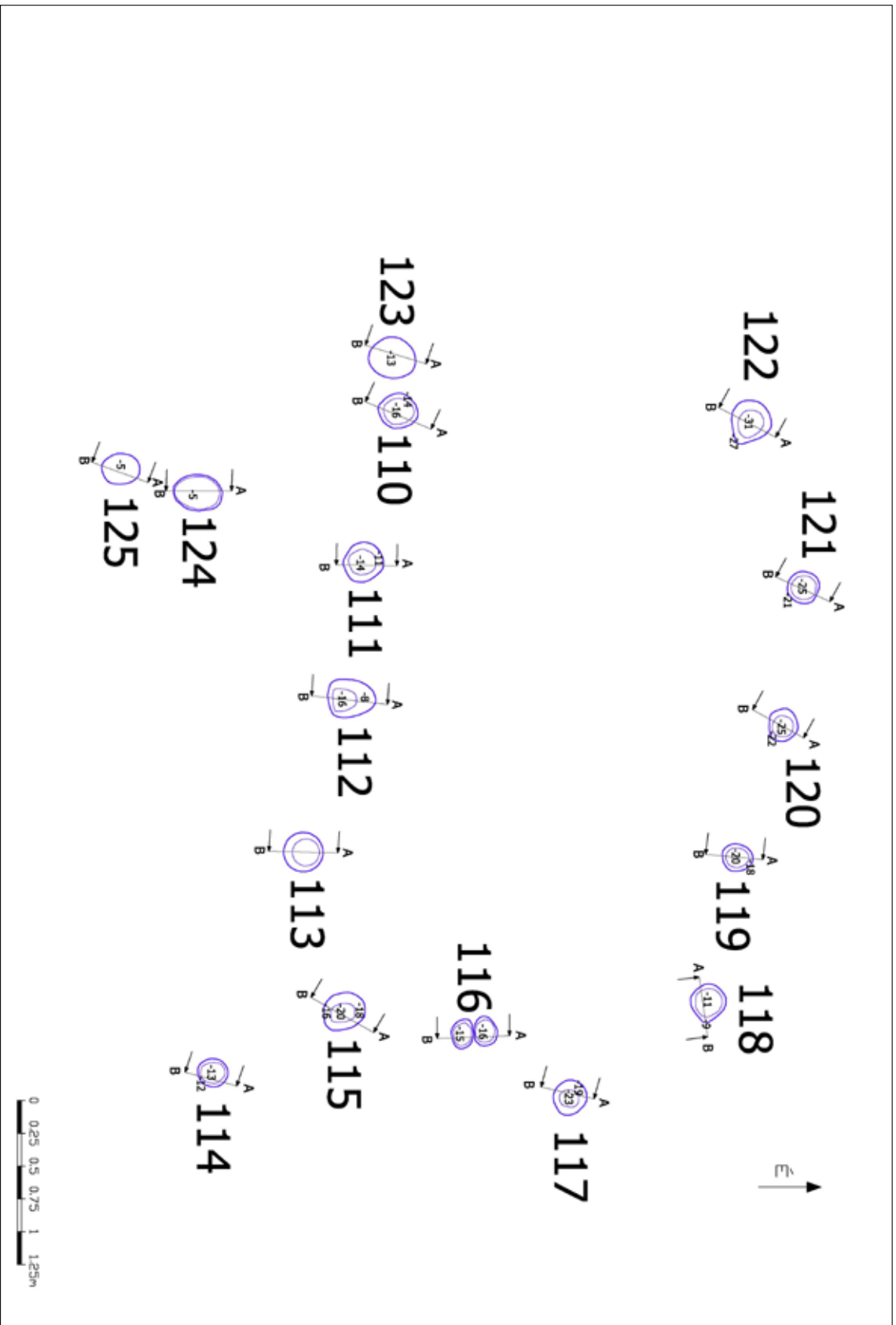
97. kép. Üllő 7. lelőhely. 99. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 97. Üllő, Site 7. Ground plan and cross section of feature 99

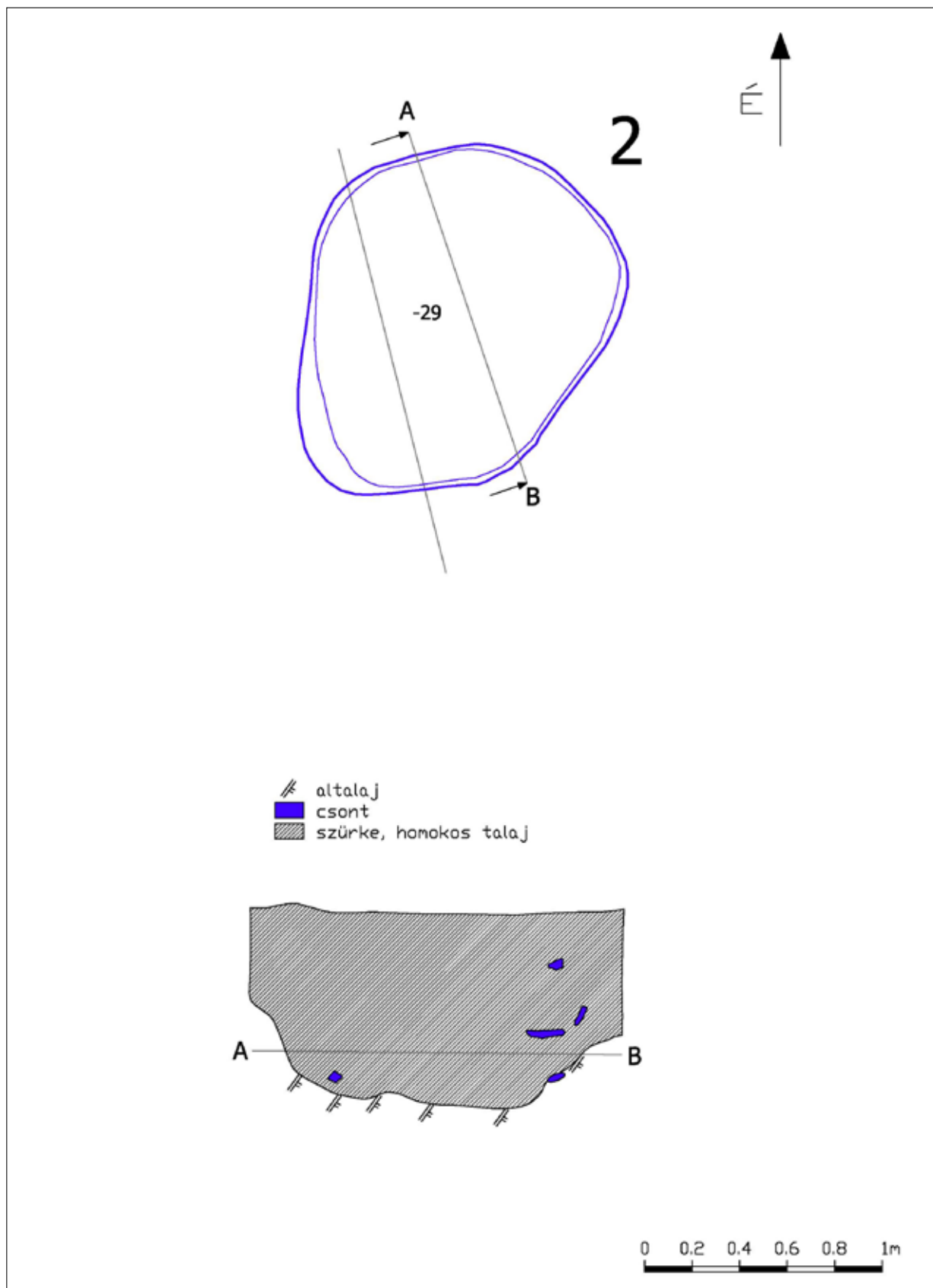
98. kép. Úlló 7. lelőhely. 107. objektum alap- és metszrajza
 Fig. 98. Úlló, Site 7. Ground plan and cross section of feature 107

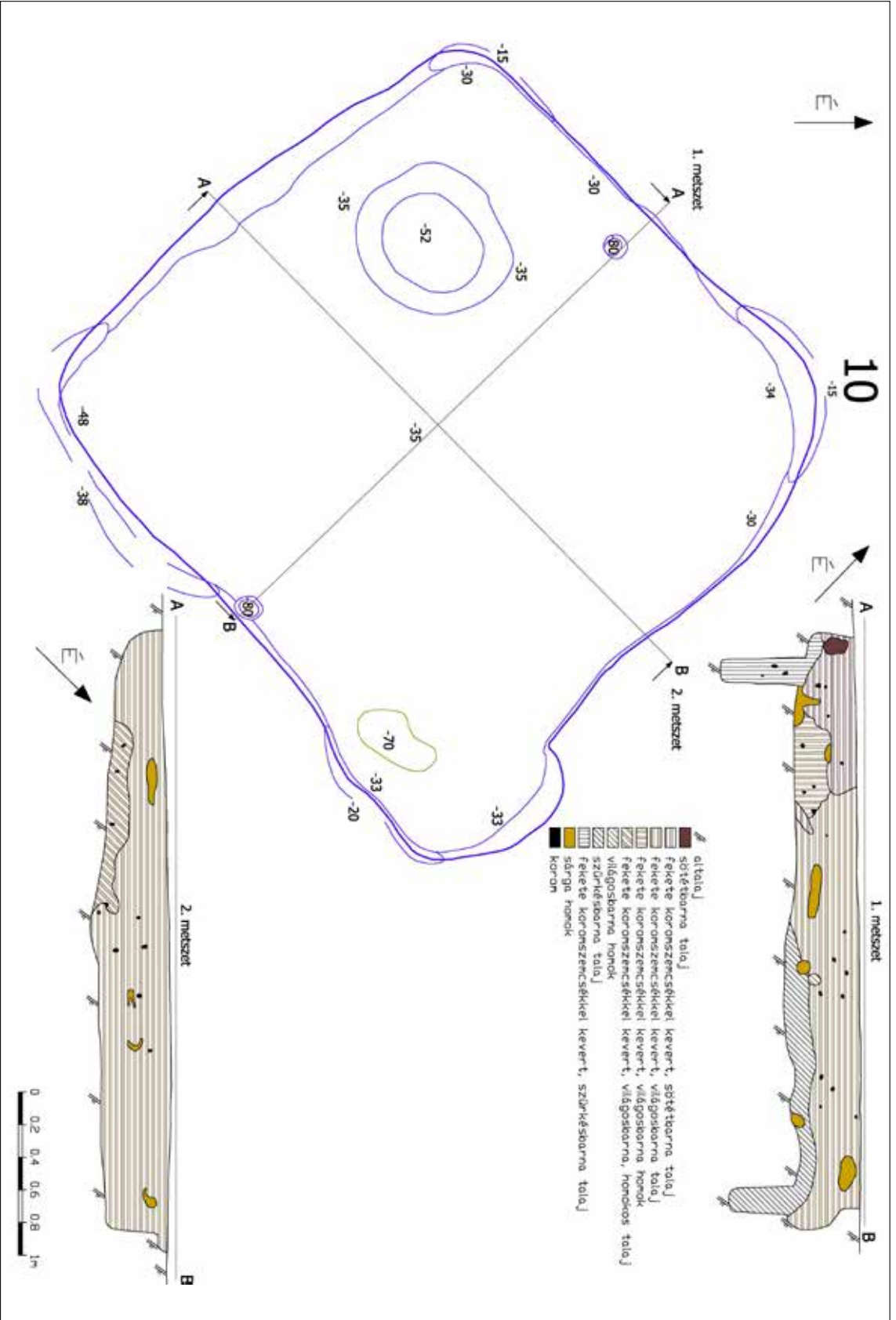
99. kép. Üllő 7. lelőhely. 110–125. objektumok metszetrajza
Fig. 99. Üllő, Site 7. Cross section of features 110–125

100. kép. Úlló 7. lelőhely: 110–125. objektumok felszínrajza
 Fig. 100. Úlló, Site 7. Ground plan of features 110–125

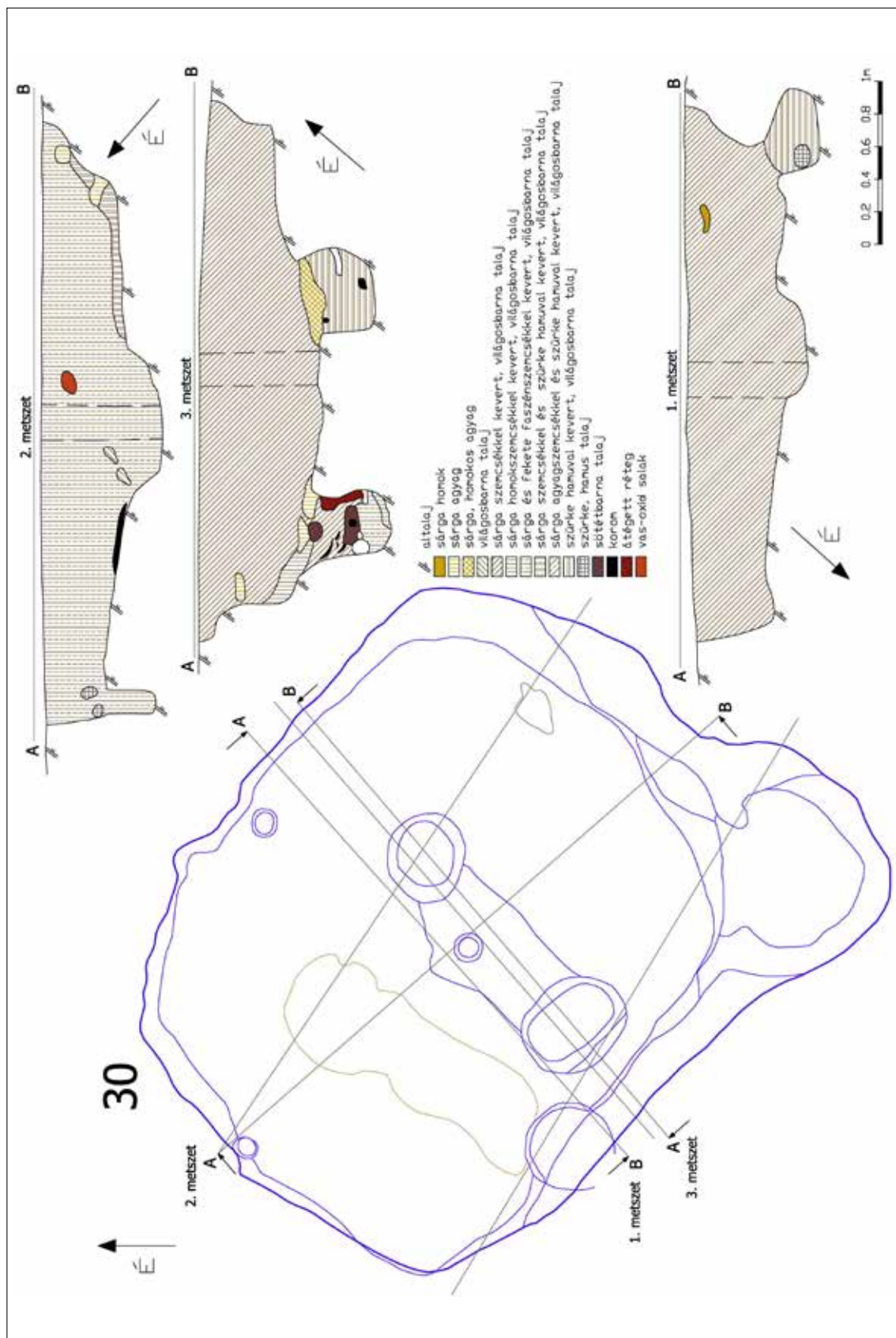

101. kép. Vecsés 67. lelőhely. 2. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 101. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 2

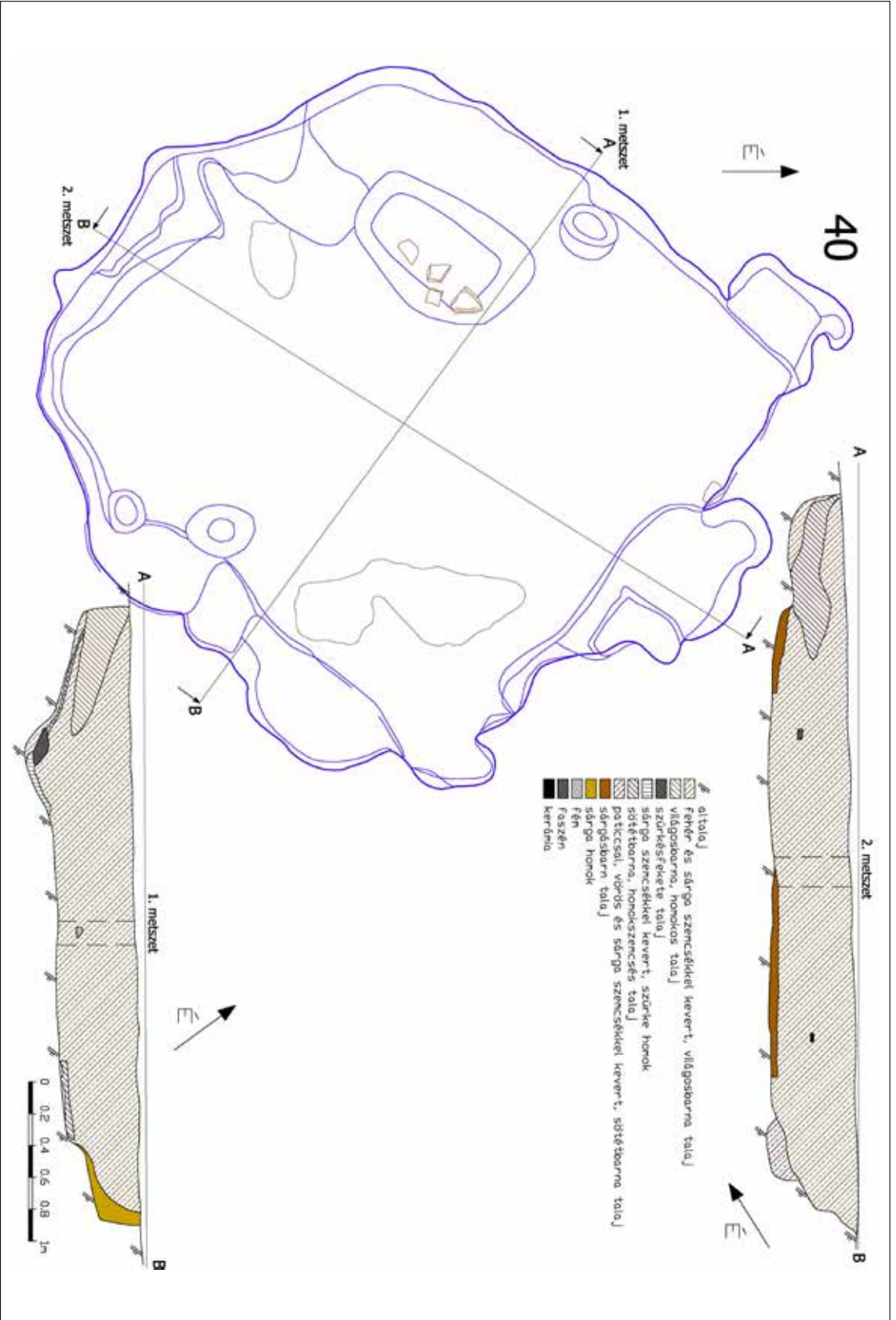

102. kép. Vecsés 67. lelőhely. 10. objektum alap- és metsztervjéza

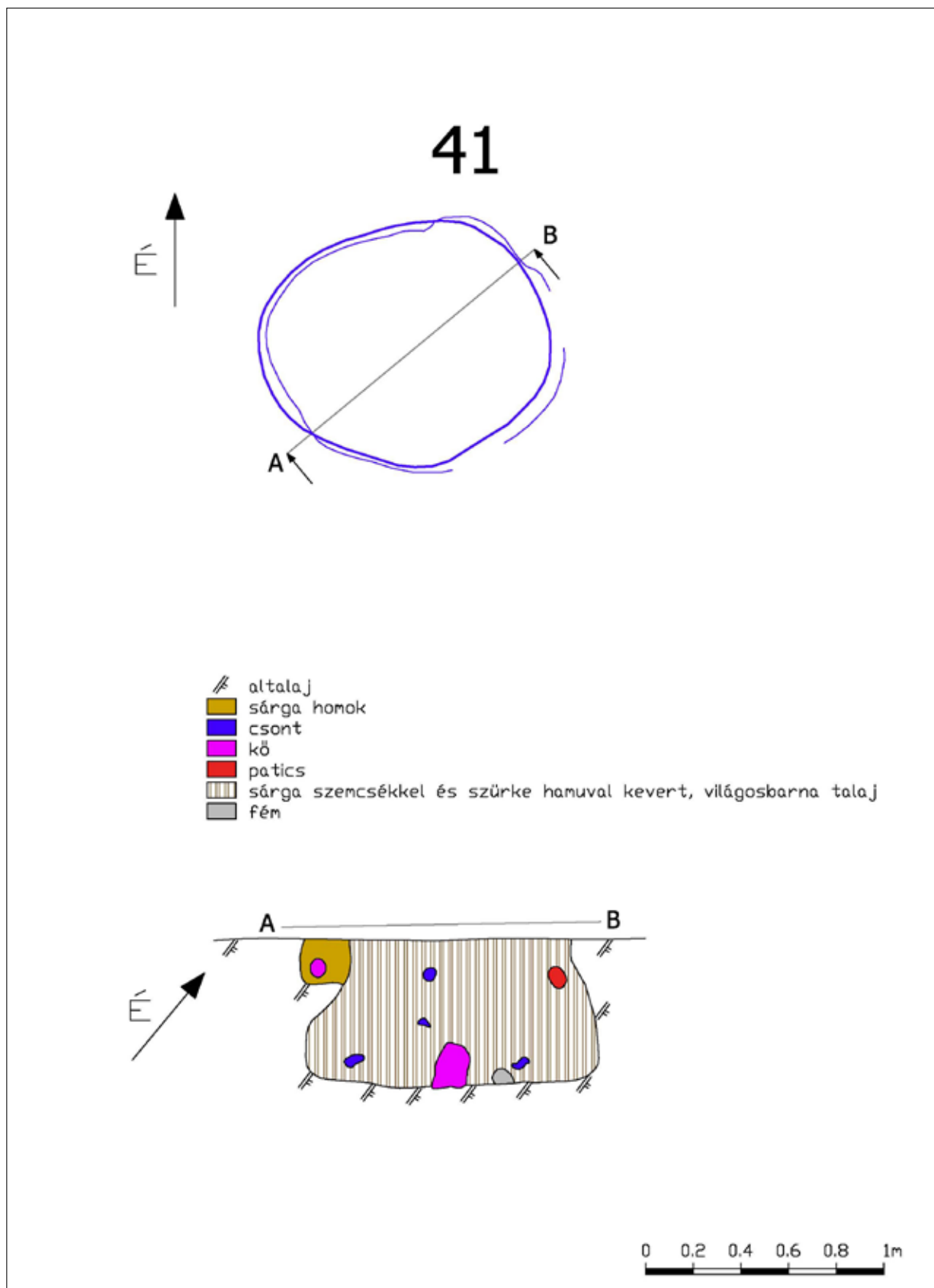
Fig. 102. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 10

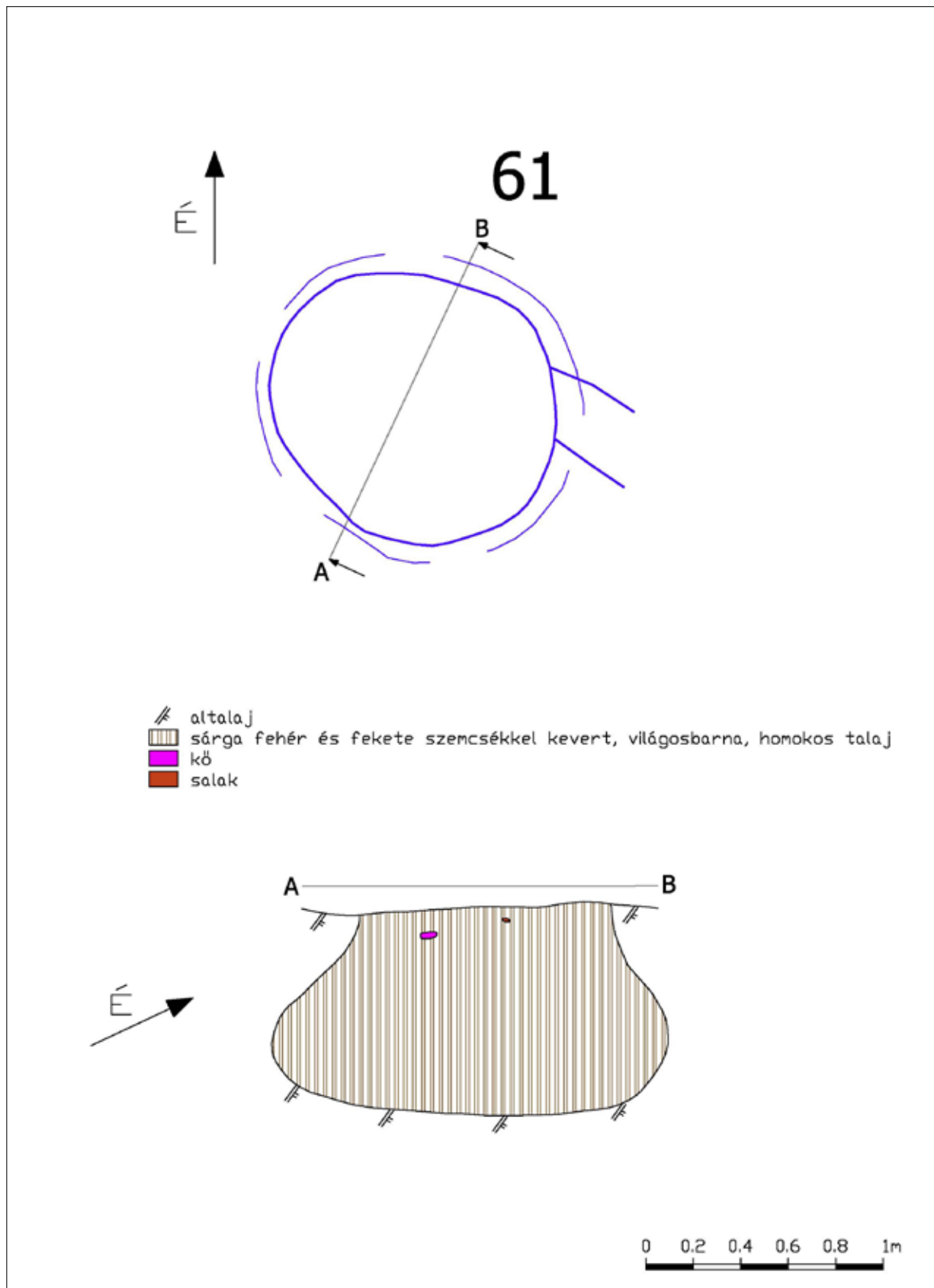
103. kép. Vecsés 67. lelőhely: 30. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 103. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 30

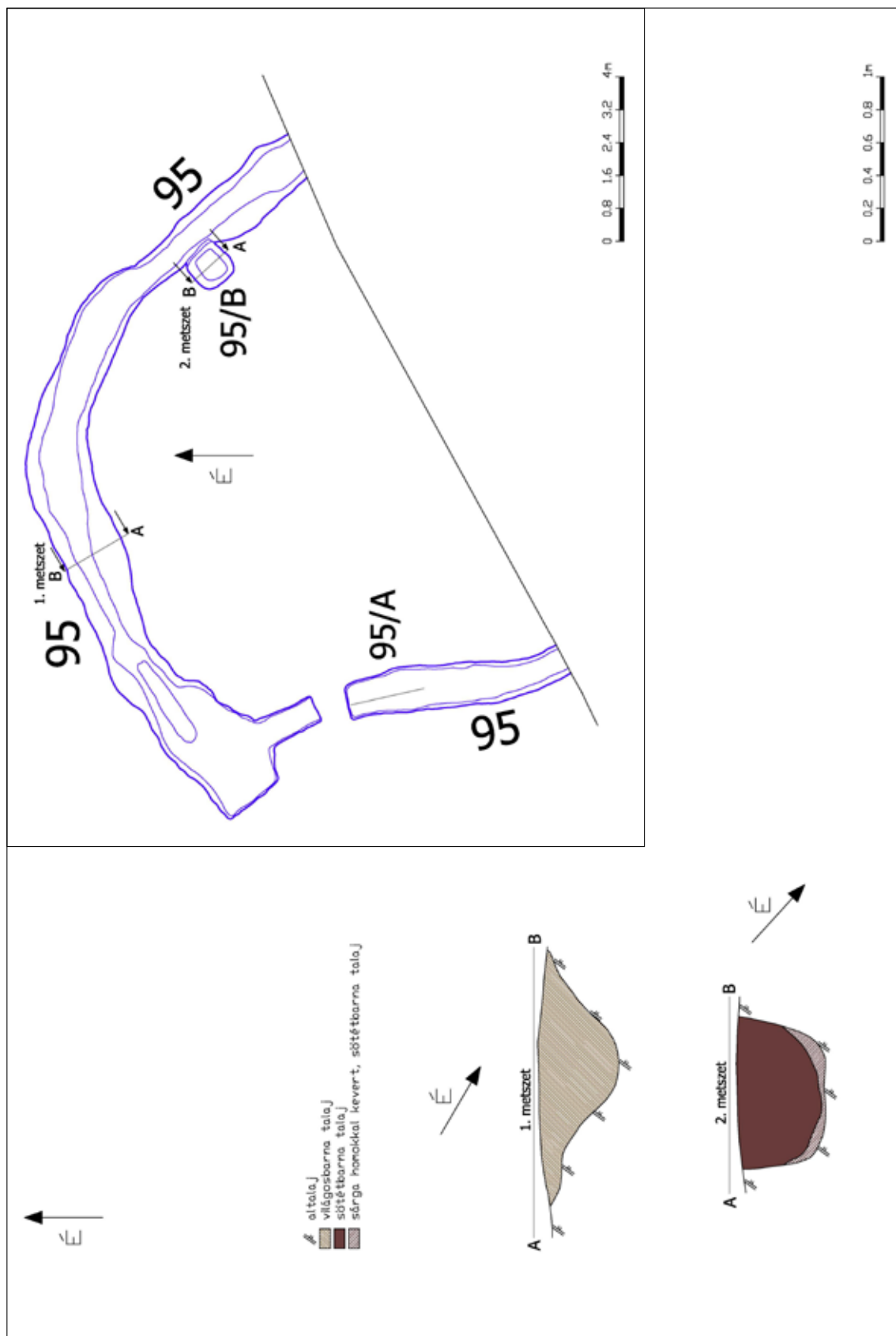
104 kép. Vecsés 67. lelőhely. 40. objektum alap- és metsztervjza
 Fig. 104. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 40

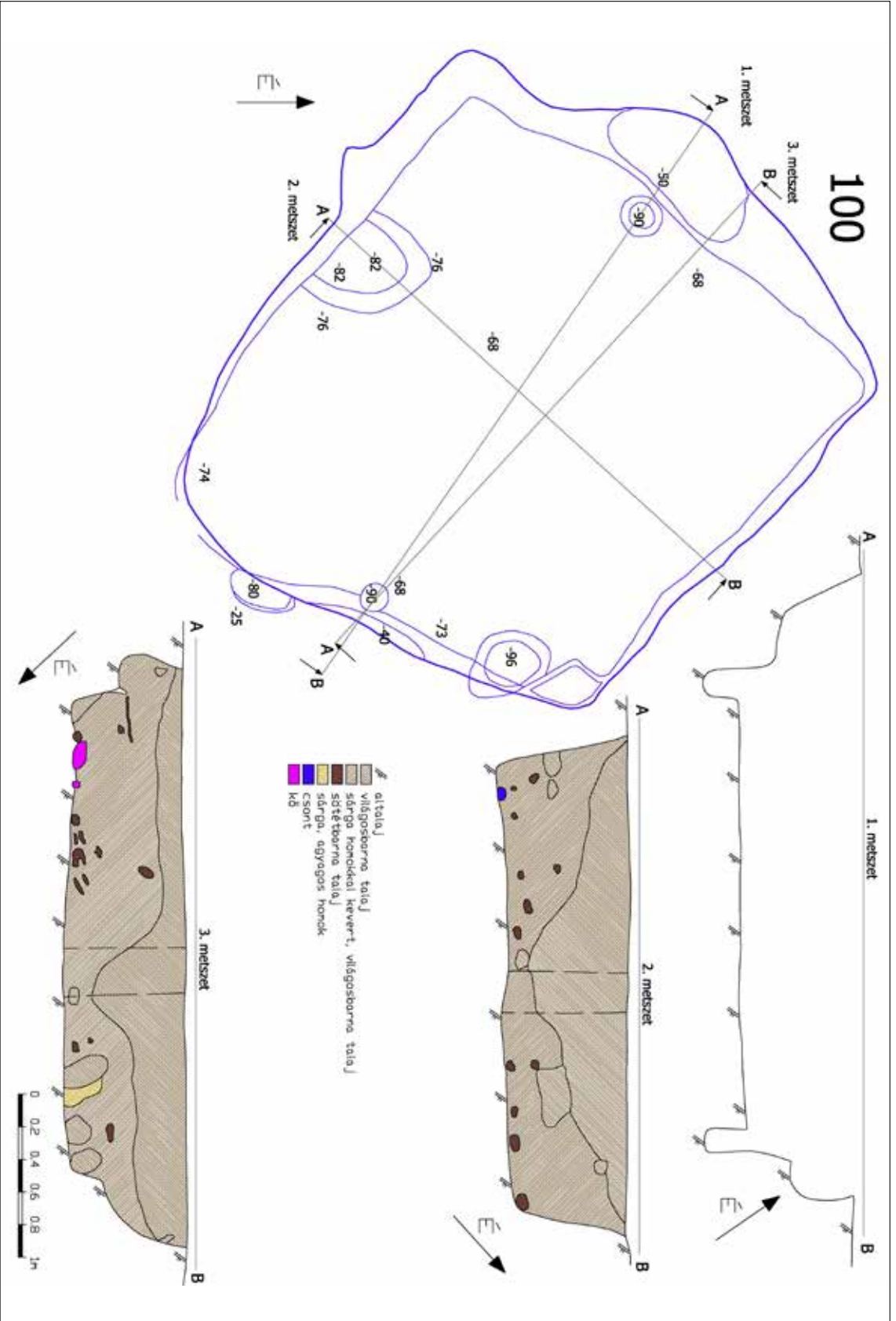
105. kép. Vecsés 67. lelőhely. 41. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 105. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 41

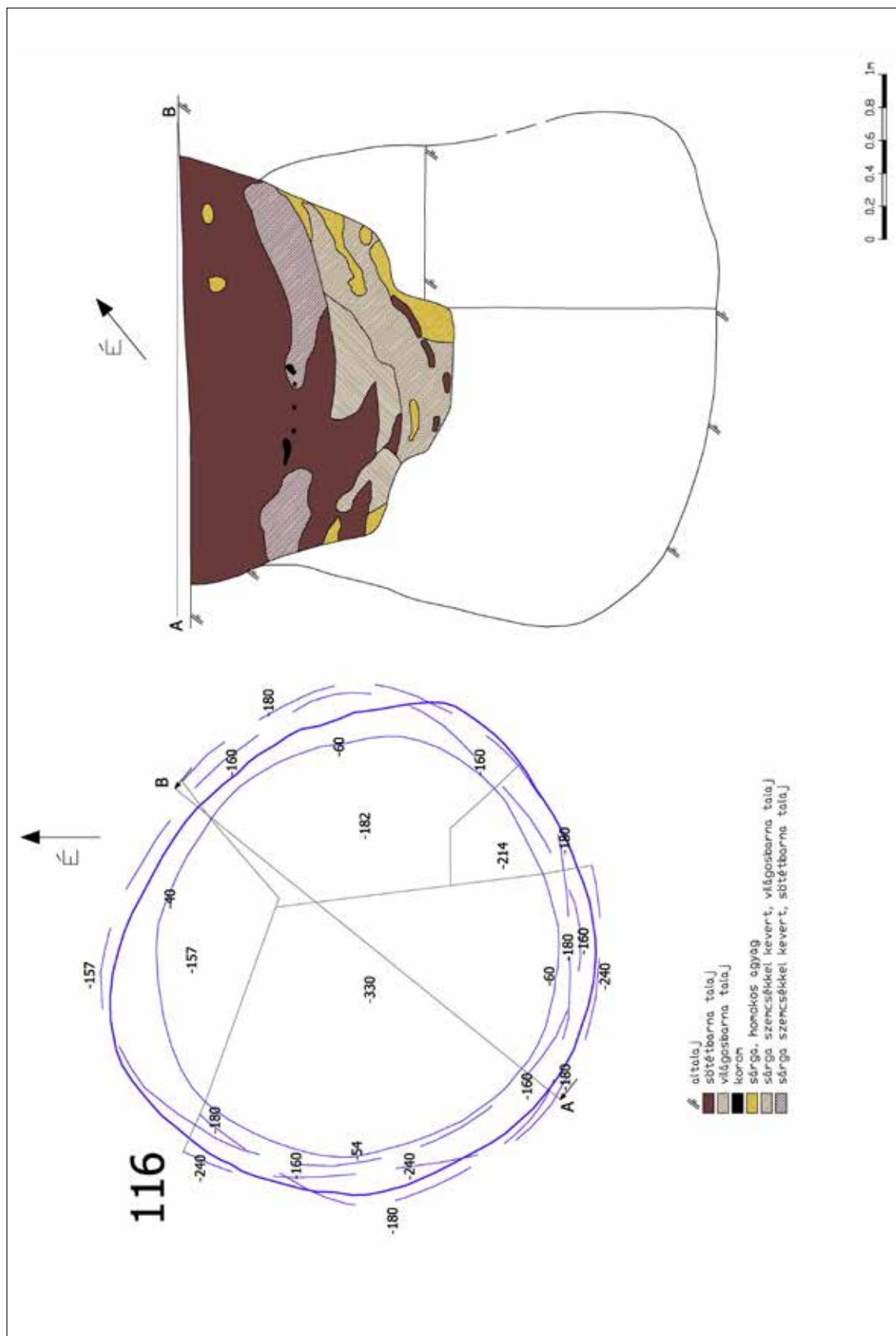
106. kép. Vecsés 67. lelőhely. 61. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 106. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 61

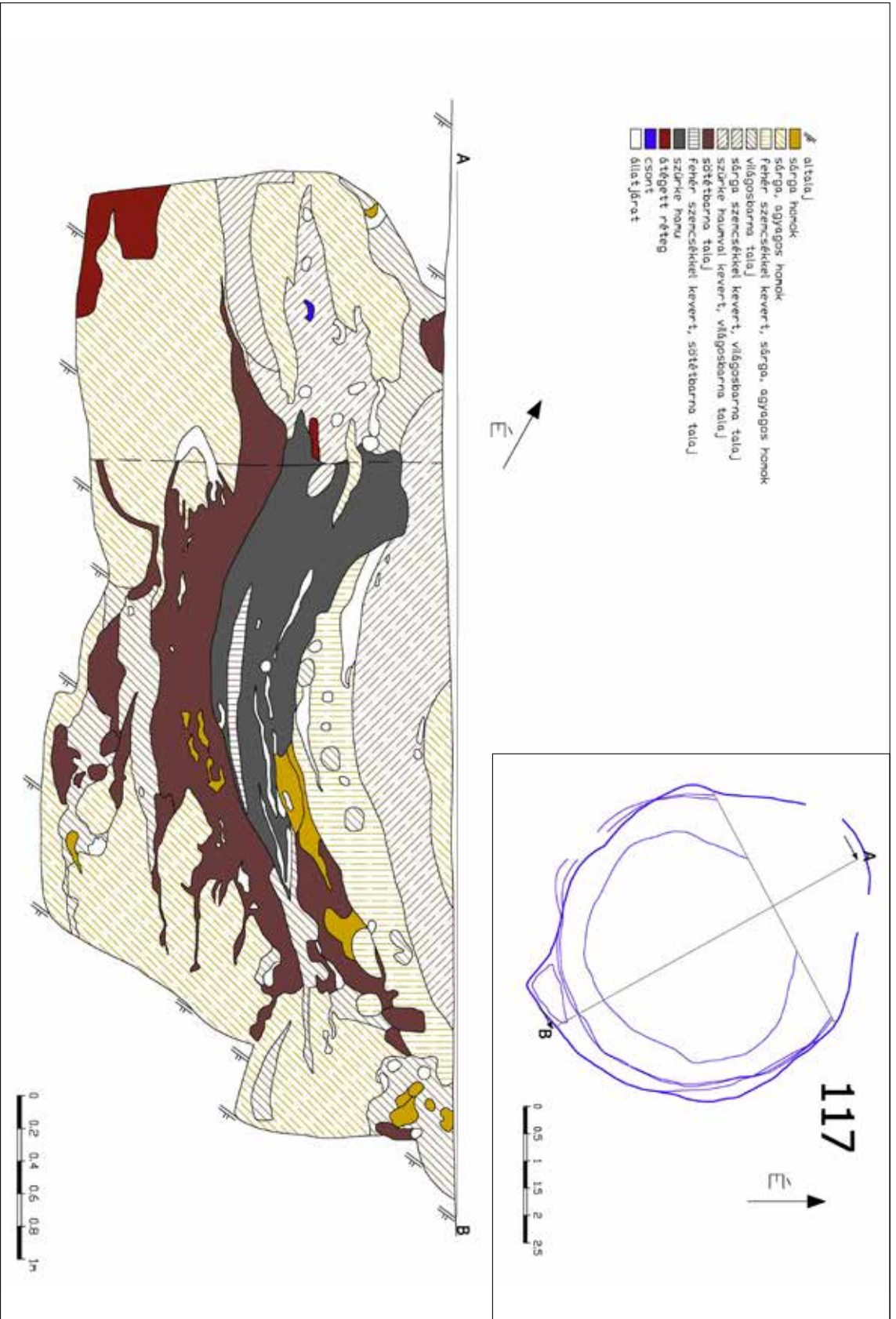
107. kép. Vecsés 67. lelőhely: 95. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 107. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 95

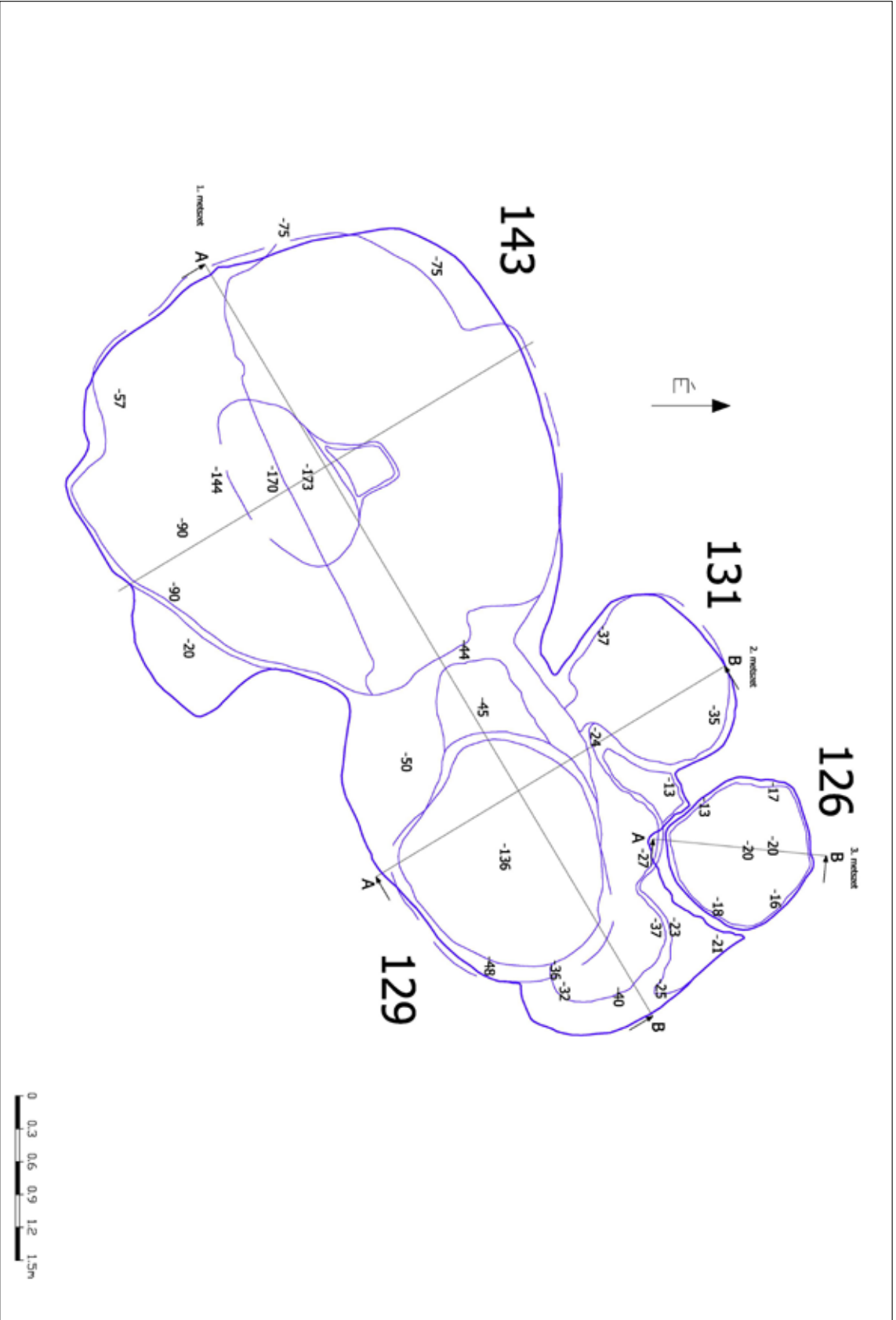
108. kép. Vecsés 67. lelőhely. 100. objektum alap- és metszerajza
 Fig. 108. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 100

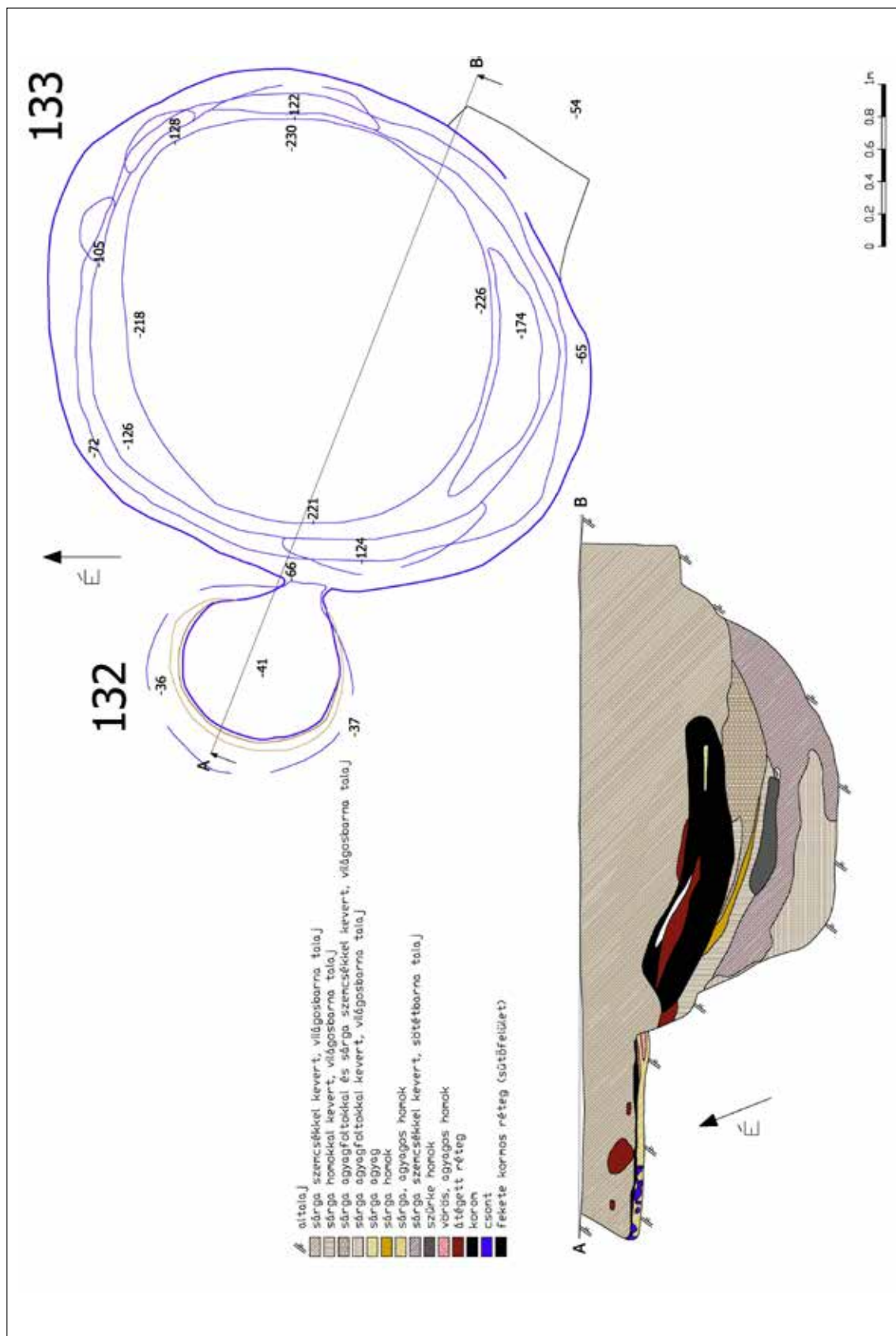
109. kép. Vecsés 67. lelőhely. 116. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 109. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 116

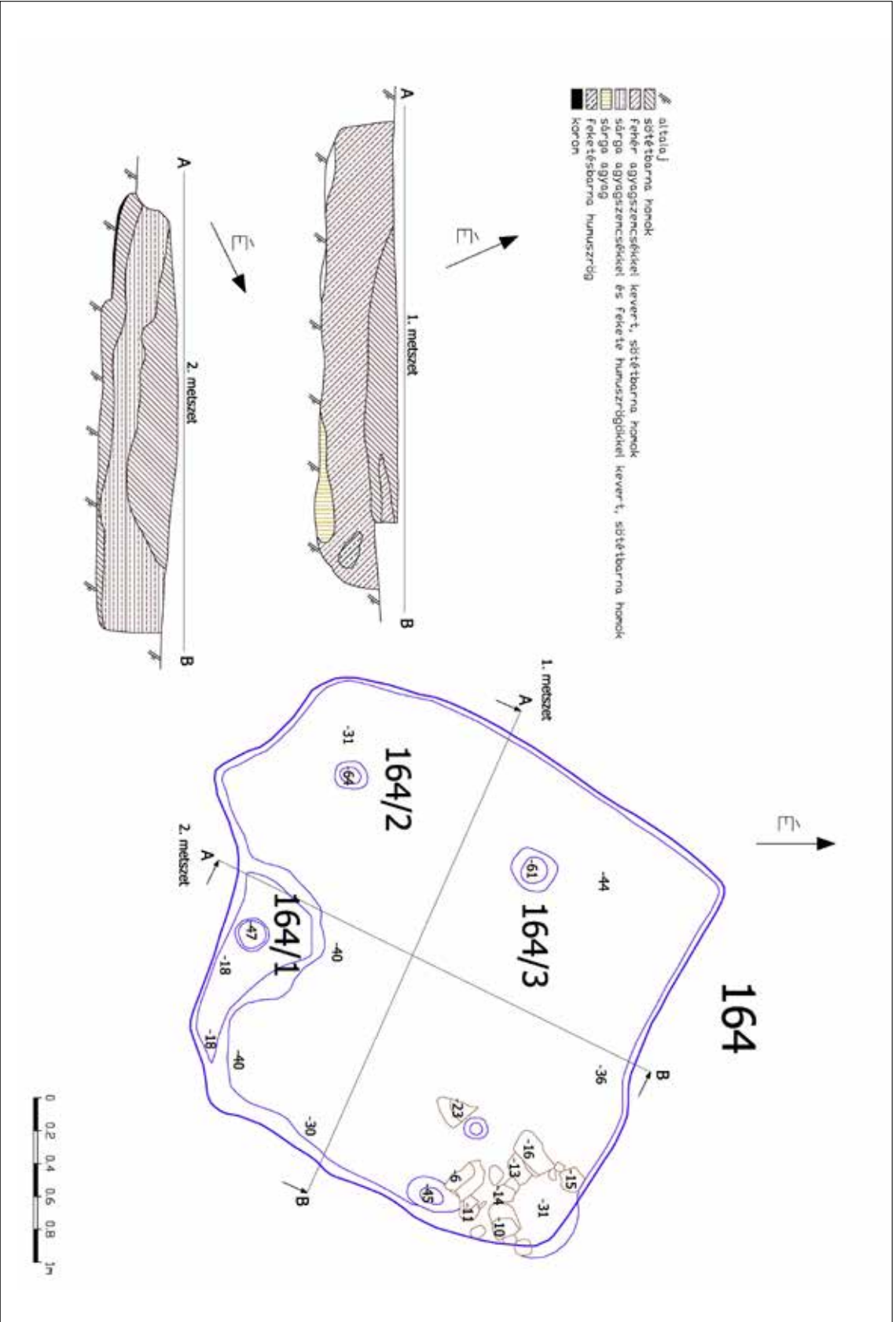
110. kép. Vecsés 67. lelőhely: 117. objektum alap- és metsztervje
 Fig. 110. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 117

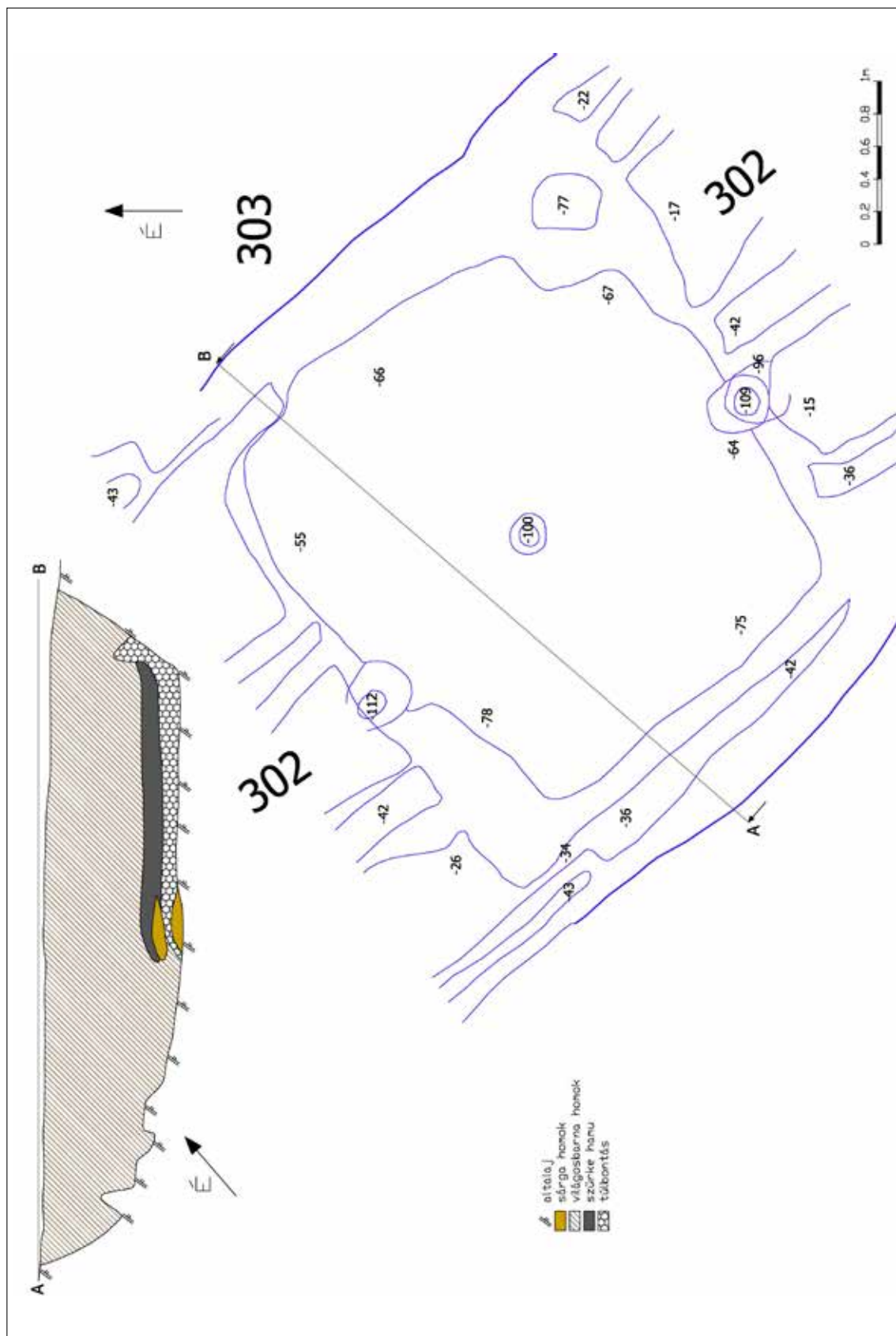
112. kép. Vecsés 67. lelőhely: 126. objektum alrajza
 Fig. 112. Vecsés, Site 67. Ground plan of feature 126

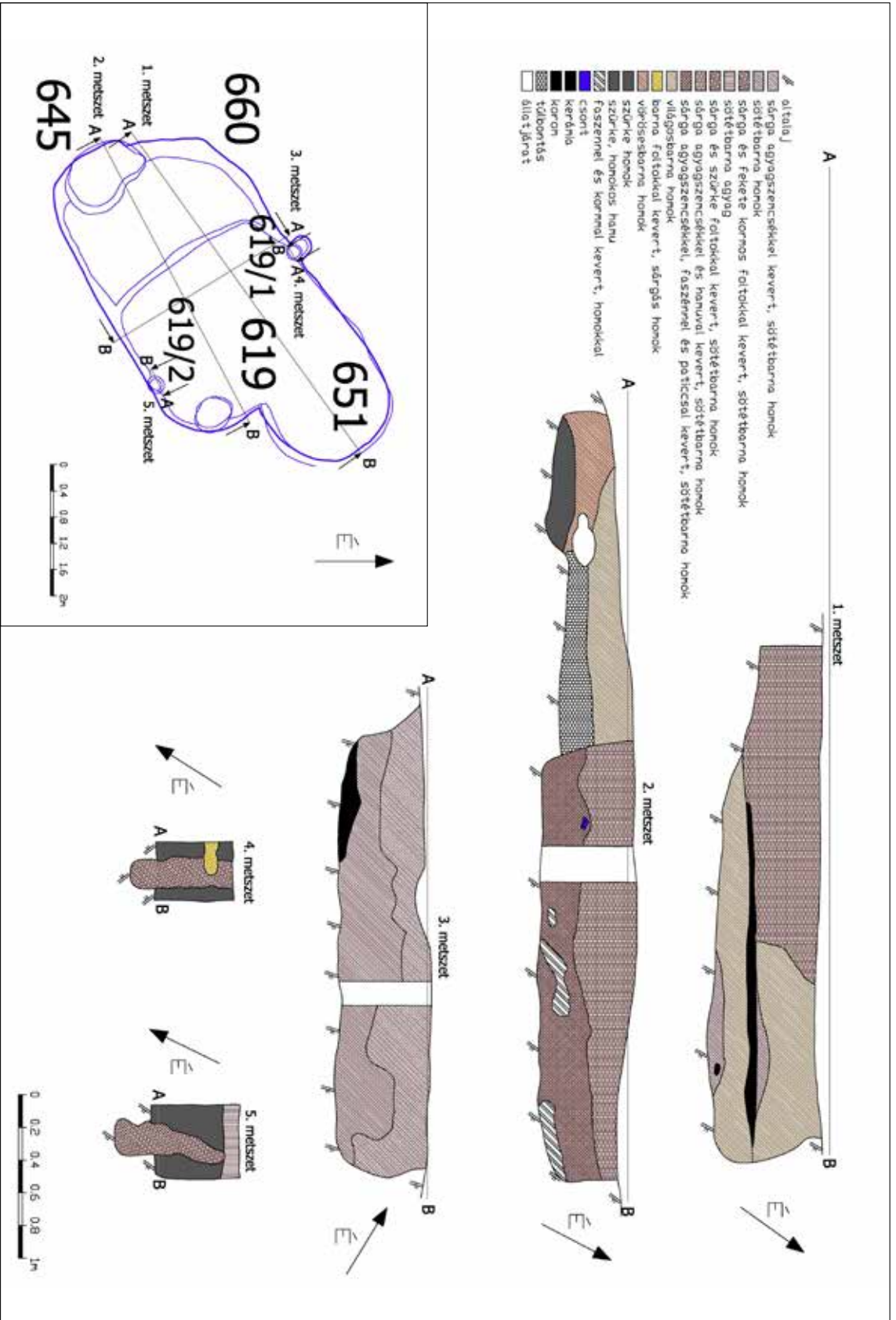
113. kép. Vecsés 67. lelőhely. 132. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 113. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 132

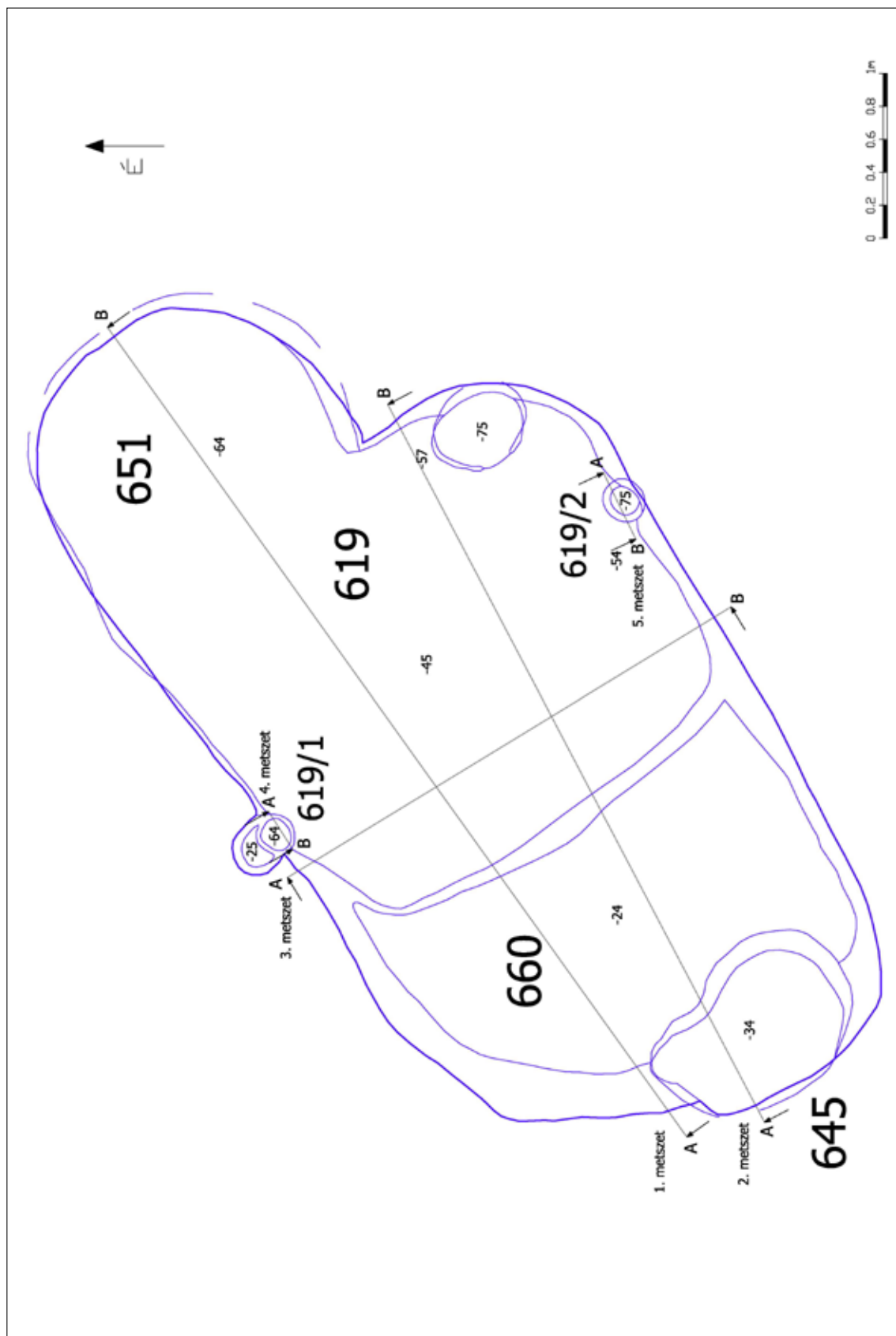
114. kép. Vecsés 67. lelőhely: 164. objektum alap- és metsztervjza
 Fig. 114. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 164

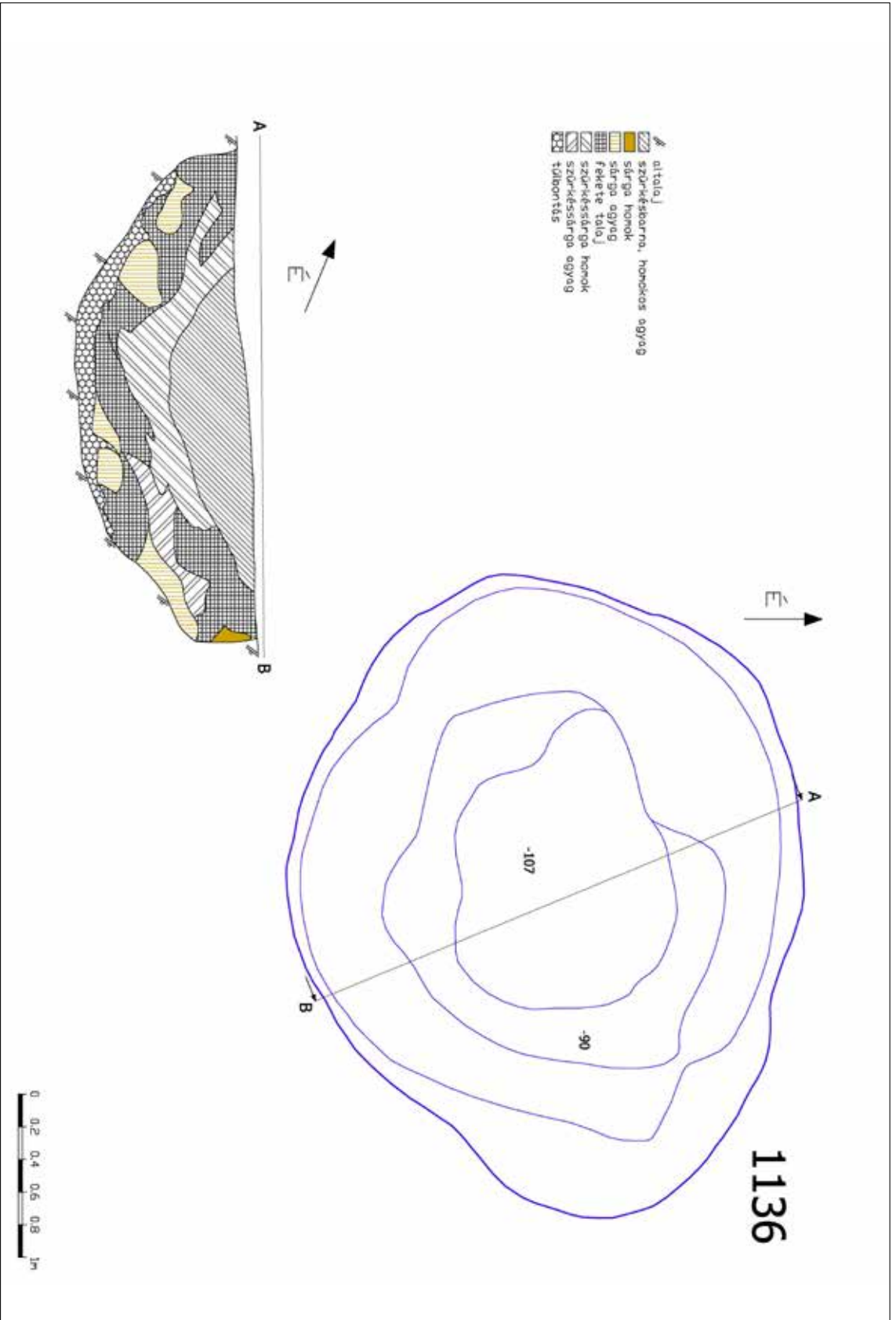
115. kép. Vecsés 67. lelőhely. 303. objektum alap- és metszetrajza
 Fig. 115. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 303

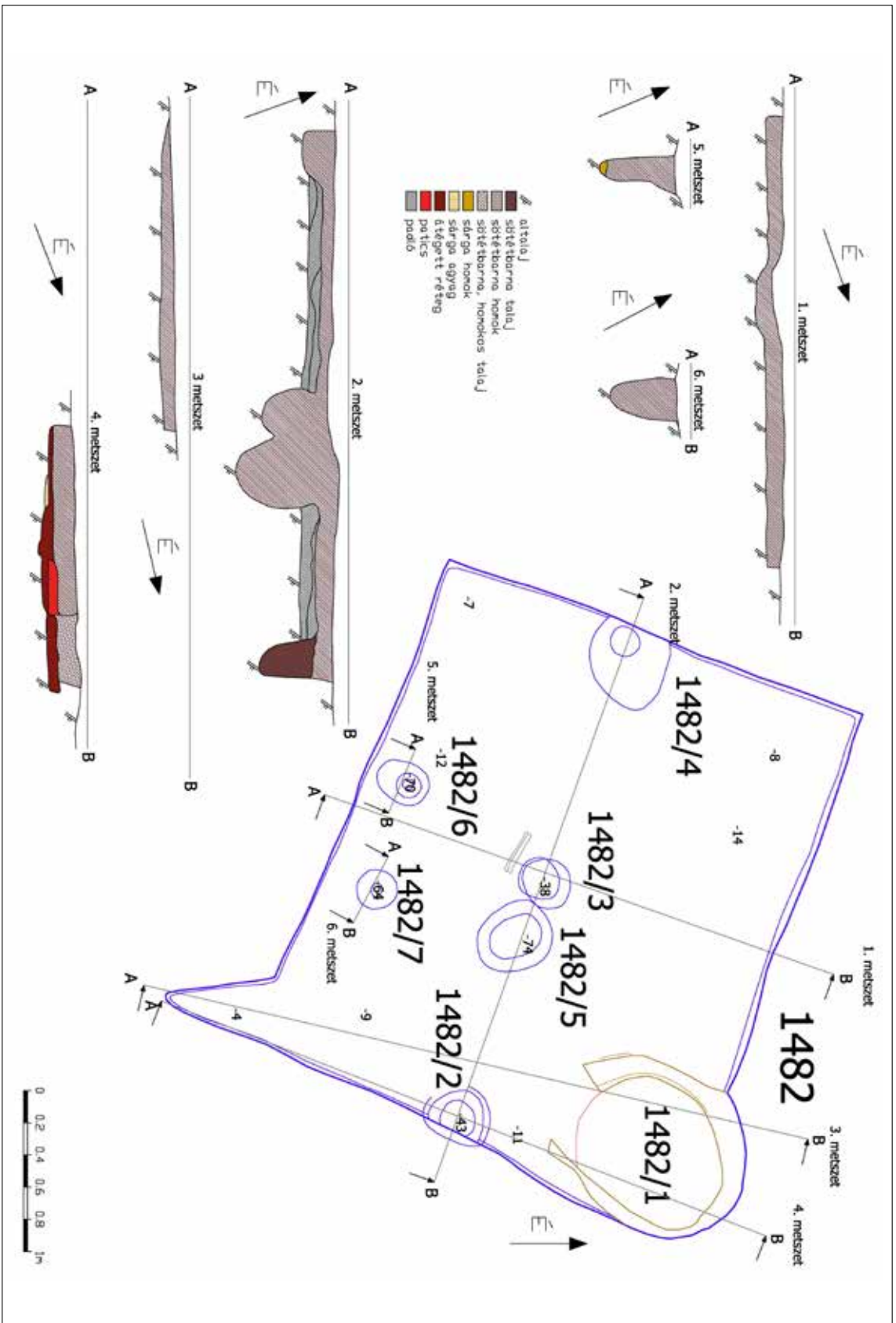
116. kép. Vecsés 67. lelőhely: 619. objektum alap- és metsztervjaza
 Fig. 116. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 619

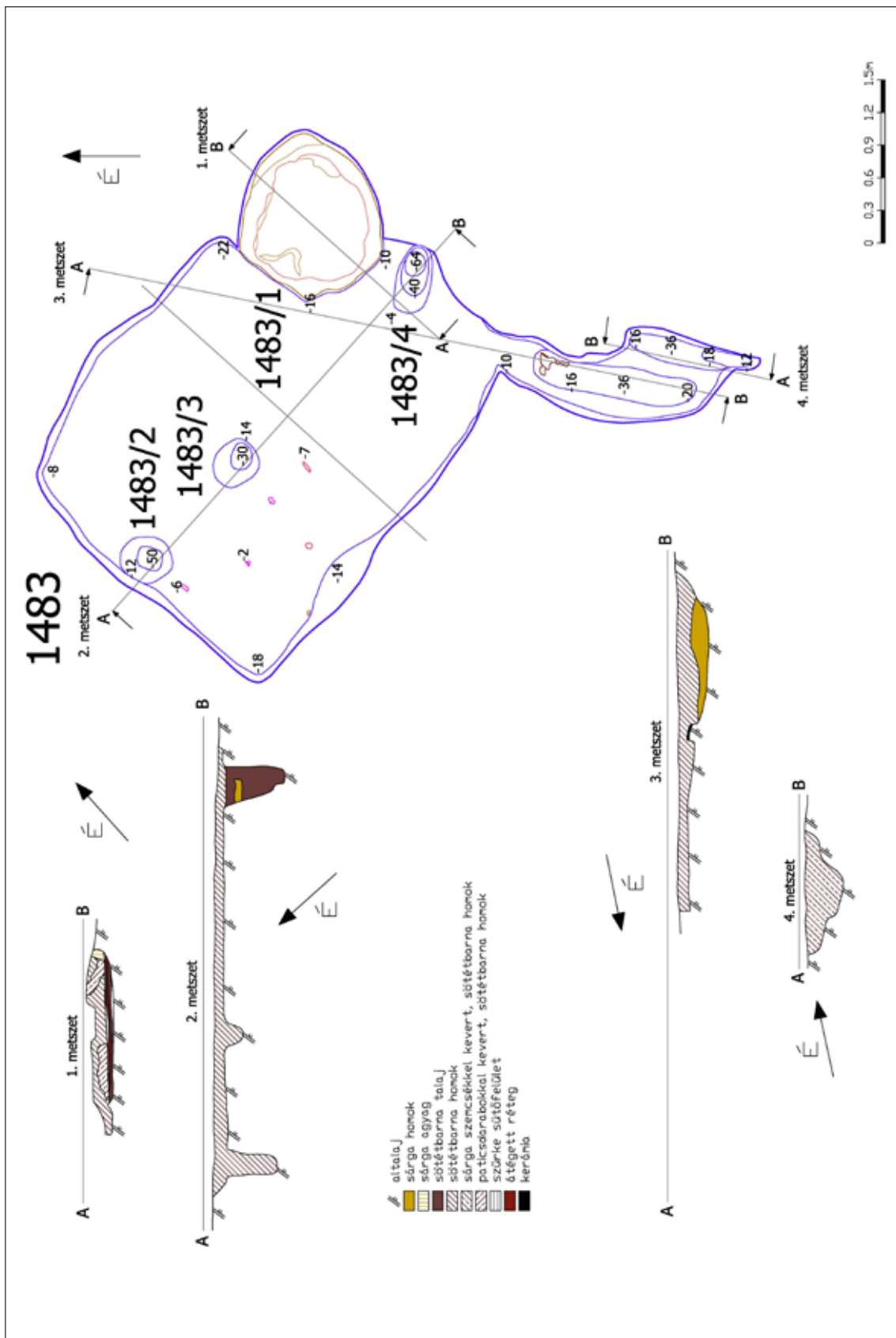
117. kép. Vecsés 67. lelőhely. 619. objektum alaprajza
 Fig. 117. Vecsés, Site 67. Ground plan of feature 619

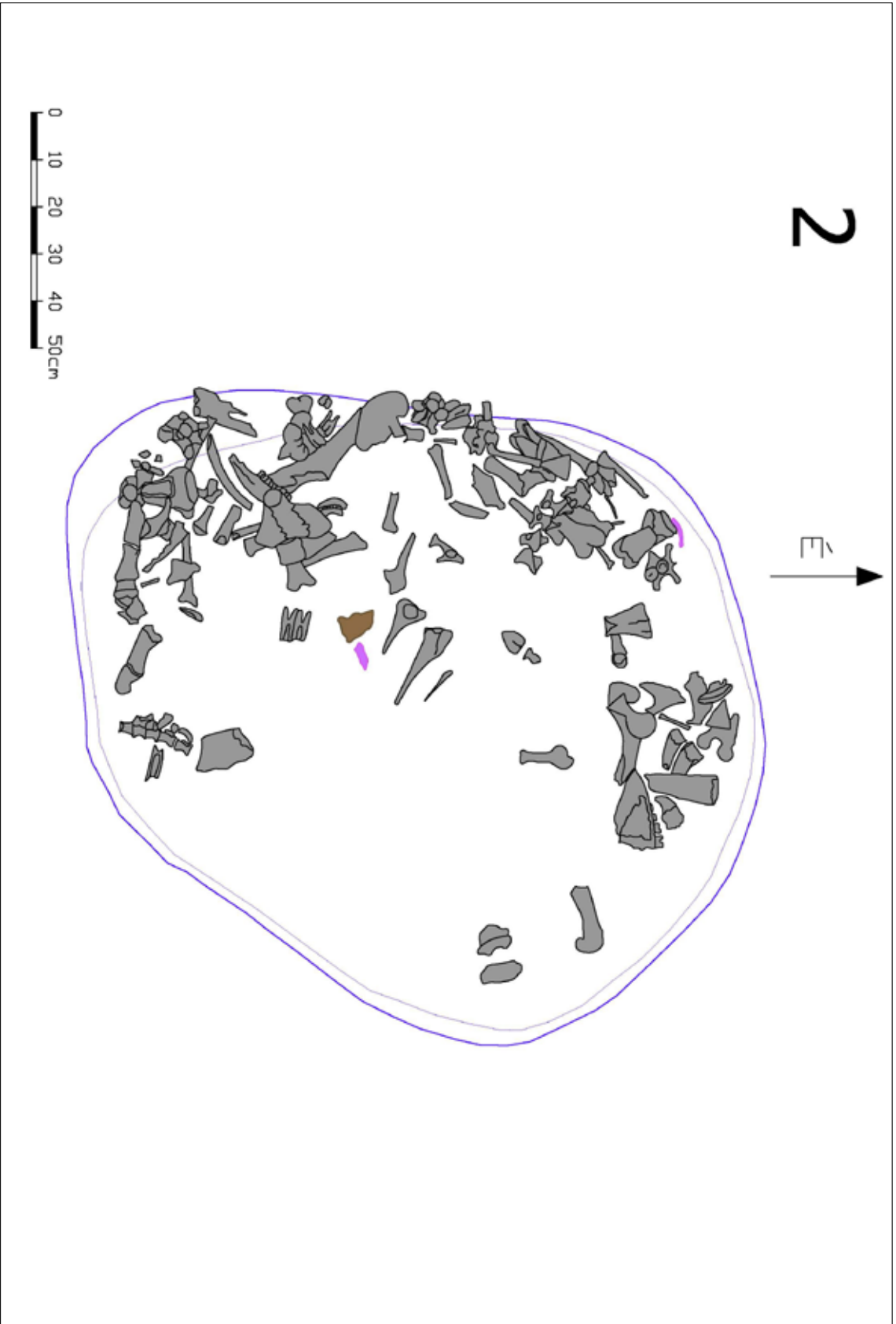
118. kép. Vecsés 67. lelőhely: 1136. objektum alap- és metszrajza
 Fig. 118. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 1136

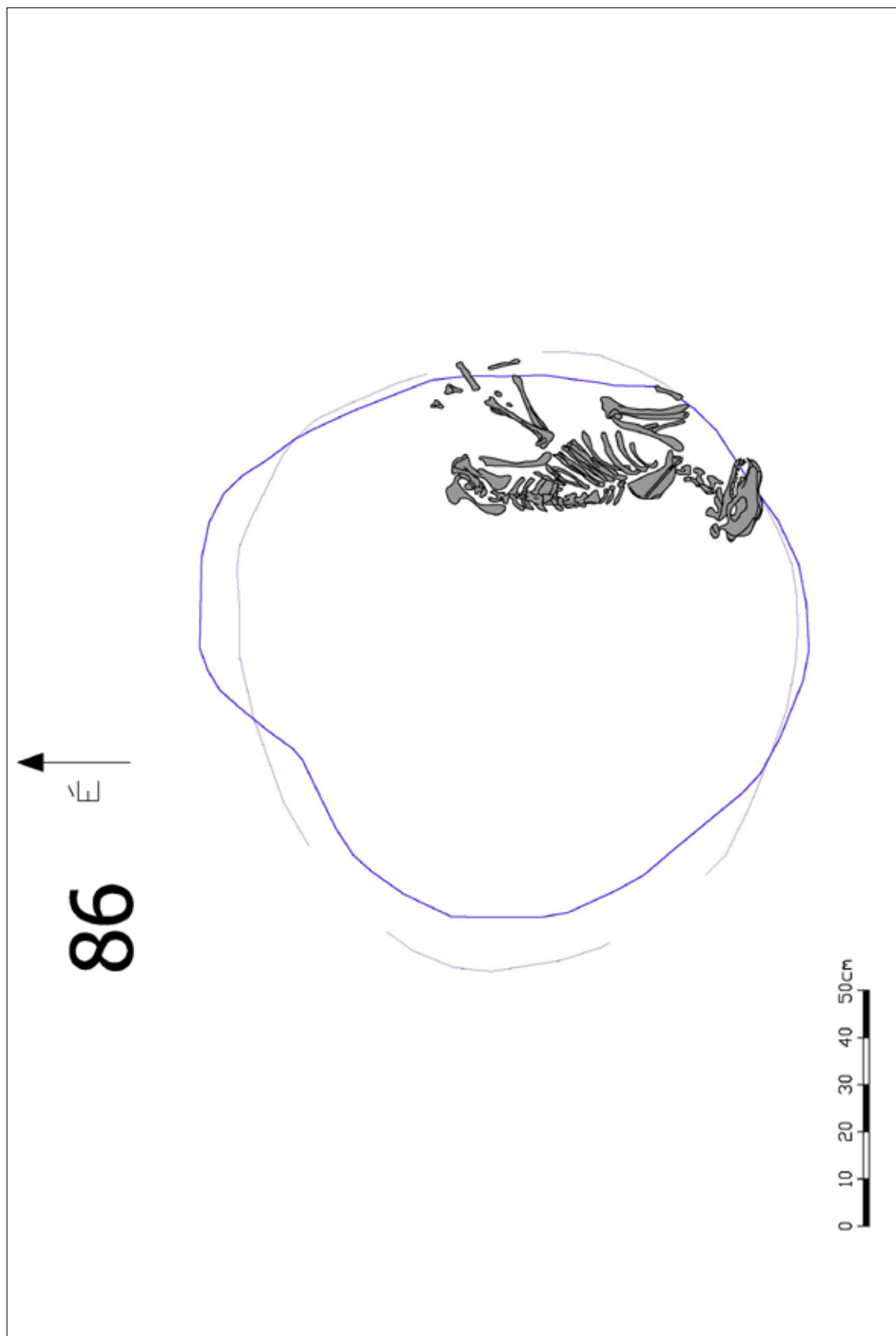
122. kép. Vecsés 67. lelőhely: 1482. objektum alap- és metszerajza
 Fig. 122. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 1482

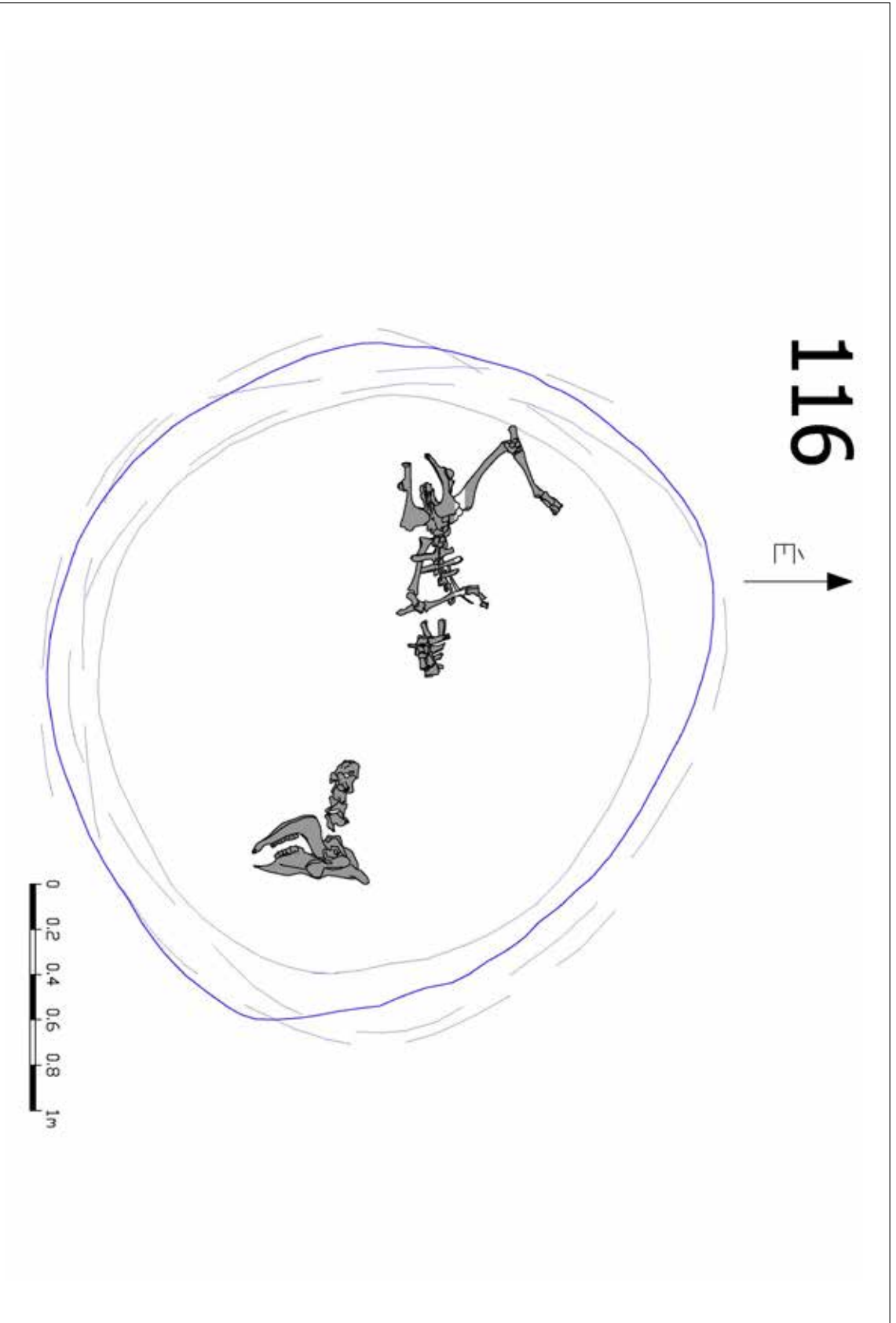
123. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1483. objektum alap- és metszetrajza
Fig. 123. Vecsés, Site 67. Ground plan and cross section of feature 1483

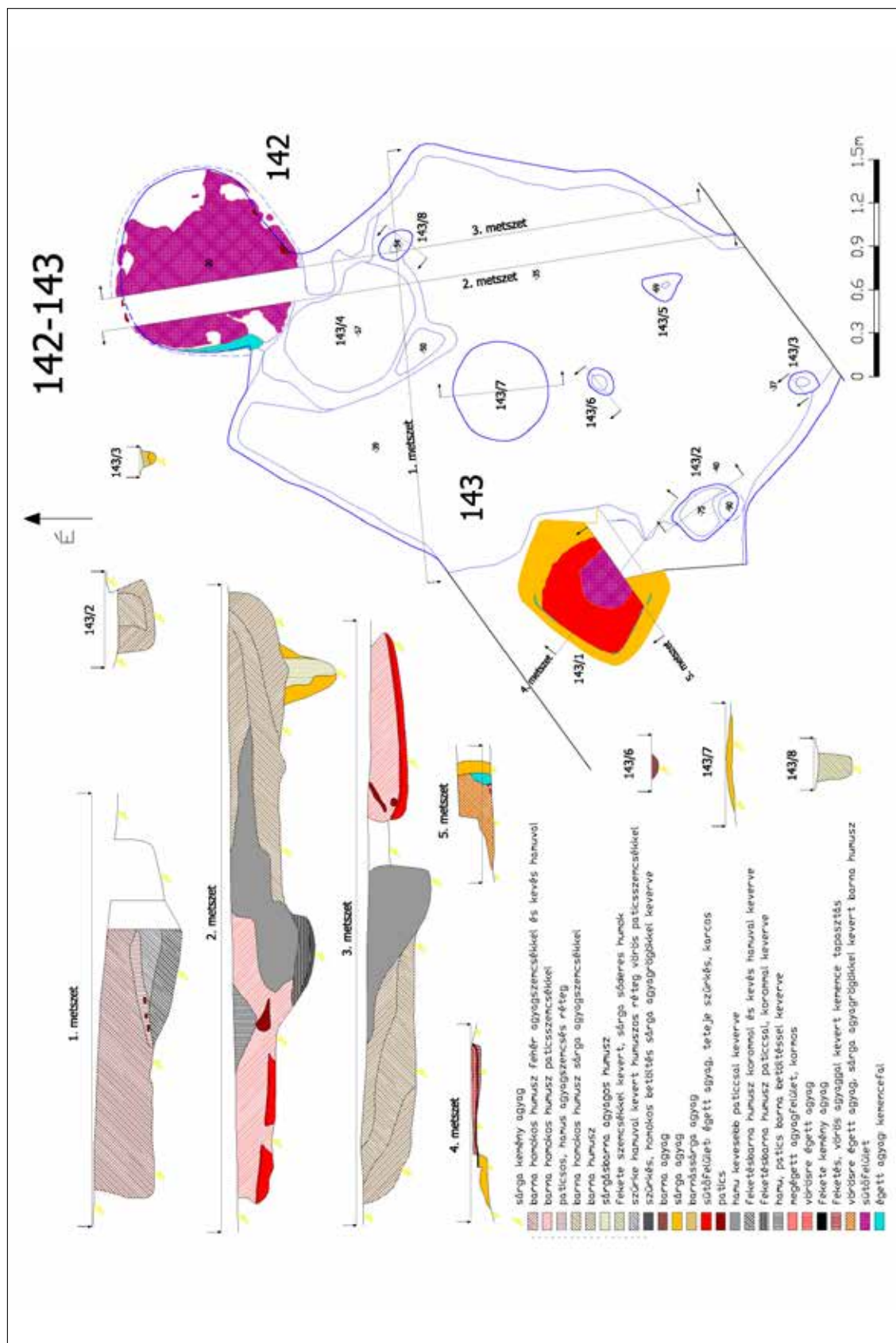
124. kép. Vécseés 67. lelőhely: 2. objektum részleírása
 Fig. 124. Vécseés, Site 67. Detail drawing of feature 2

125. kép. Vecsés 67. lelőhely. 86. objektum részletrajza.
Fig. 125. Vecsés, Site 67. Detail drawing of feature 86

126. kép. Veszés 67. Lelethely. 116. objektum részleírása
Fig. 126. Veszés, Site 67. Detail drawing of feature 116

127. kép. Vécés 97. lelőhely. 142–143. objektumok alap- és metszrajza
 Fig. 127. Vécés, Site 97. Ground plan and cross section of features 142–143

129. kép. Vecsés 36. lelőhely. 2. objektum fotói
Fig. 129. Vecsés, Site 36. Pictures of feature 2

1

2

130. kép. Vecsés 36. lelőhely. 2. objektum fotói
Fig. 130. Vecsés, Site 36. Pictures of feature 2

1

2

3

131. kép. Vecsés 36. lelőhely. 3. objektum fotói
Fig. 131. Vecsés, Site 36. Pictures of feature 3

1

2

3

132. kép. Vecsés 36. lelőhely. 3. objektum fotói
Fig. 132. Vecsés, Site 36. Pictures of feature 3

1

2

3

133. kép. Vecsés 36. lelőhely. 142. objektum fotói
Fig. 133. Vecsés, Site 36. Pictures of feature 142

1

2

134. kép. Vecsés 36. lelőhely. 142. objektum fotói
Fig. 134. Vecsés, Site 36. Pictures of feature 142

1

2

135. kép. Maglód 1. lelőhely. 770. és 777. objektumok fotói
Fig. 135. Maglód, Site 1. Pictures of features 770 and 777

1

2

136. kép. Maglód 1. lelőhely. 833. objektum fotói
 Fig. 136. Maglód, Site 1. Pictures of feature 833

1

2

137. kép. Maglód 1. lelőhely. 921. és 931. objektumok fotói
Fig. 137. Maglód, Site 1. Pictures of features 921 and 931

1

2

138. kép. Maglód 1. lelőhely. 1086. objektum fotói
 Fig. 138. Maglód, Site 1. Pictures of feature 1086

1

2

139. kép. Maglód 1. lelőhely. 1279. és 1285. objektumok fotói
Fig. 139. Maglód, Site 1. Pictures of features 1279 and 1285

1

2

140. kép. Maglód 1. lelőhely. 1310. és 1321. objektumok fotói
Fig. 140. Maglód, Site 1. Pictures of features 1310 and 1321

1

2

141. kép. Maglód 1. lelőhely. 1331. objektum fotói
Fig. 141. Maglód, Site 1. Pictures of feature 1331

1

2

3

4

142. kép. Maglód I. lelőhely. 1642. objektum fotói
 Fig. 142. Maglód, Site 1. Pictures of feature 1642

1

2

143. kép. Maglód I. lelőhely. 1759. és 1781. objektumok fotói
 Fig. 143. Maglód, Site 1. Pictures of features 1759 and 1781

1

2

144. kép. Maglód I. lelőhely. 1801. objektum fotói
Fig. 144. Maglód, Site 1. Pictures of feature 1801

1

2

145. kép. Maglód 1. lelőhely. 637. objektum fotói
Fig. 145. Maglód, Site 1. Pictures of feature 637

146. kép. Ecser 6. lelőhely. 101. objektum fotói
 Fig. 146. Ecser, Site 6. Pictures of feature 101

1

2

147. kép. Ecsér 6. lelőhely. 101. objektum fotói
Fig. 147. Ecsér, Site 6. Pictures of feature 101

1

2

148. kép. Ecser 6. lelőhely. 441. objektum fotói
 Fig. 148. Ecser, Site 6. Pictures of feature 441

1

2

3

4

149. kép. Ecser 6. lelőhely. 441. objektum fotói
 Fig. 149. Ecser, Site 6. Pictures of feature 441

1

2

150. kép. Ecser 6. lelőhely. 449. és 599. objektumok fotói
Fig. 150. Ecser, Site 6. Pictures of features 449 and 599

1

2

151. kép. Ecser 6. lelőhely. 908. objektum fotói
Fig. 151. Ecser, Site 6. Pictures of feature 908

1

2

3

4

152. kép. Ecsér 6. lelőhely. 908. objektum fotói
 Fig. 152. Ecsér, Site 6. Pictures of feature 908

1

2

153. kép. Ecser 6. lelőhely. 908. objektum fotói
Fig. 153. Ecser, Site 6. Pictures of feature 908

1

2

154. kép. Ecser 6. lelőhely. 1497. objektum fotói
Fig. 154. Ecser, Site 6. Pictures of feature 1497

1

2

155. kép. Ecsér 6. lelőhely. 2233. és 2234. objektumok fotói
Fig. 155. Ecsér, Site 6. Pictures of features 2233 and 2234

1

2

3

4

156. kép. Ecsér 6. lelőhely. 2354. objektum fotói
 Fig. 156. Ecsér, Site 6. Pictures of feature 2354

1

2

157. kép. Ecser 6. lelőhely. 2358. objektum fotói
Fig. 157. Ecser, Site 6. Pictures of feature 2358

1

2

159. kép. Ecser 6. lelőhely. 2614. objektum fotói
Fig. 159. Ecser, Site 6. Pictures of feature 2614

1

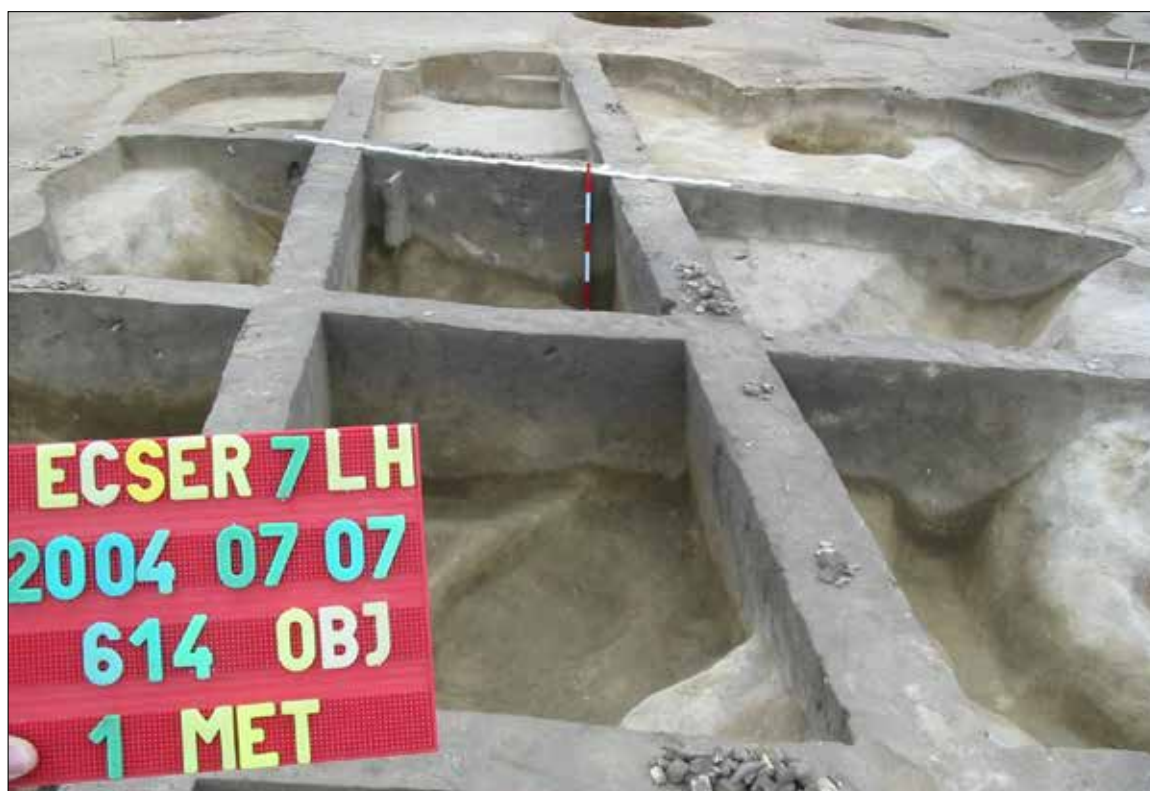

2

3

160. kép. Ecser 7. lelőhely. 91. és 565. objektumok fotói
 Fig. 160. Ecser, Site 7. Pictures of features 91 and 565

1

2

161. kép. Ecsér 7. lelőhely. 614. objektum fotói
Fig. 161. Ecsér, Site 7. Pictures of feature 614

1

2

162. kép. Ecser 7. lelőhely. 630. és 683. objektumok fotói
 Fig. 162. Ecser, Site 7. Pictures of features 630 and 683

1

2

163. kép. Ecsér 7. lelőhely. 739. és 897. objektumok fotói
Fig. 163. Ecsér, Site 7. Pictures of features 739 and 897

1

2

164. kép. Ecser 7. lelőhely. 914. objektum fotói
Fig. 164. Ecser, Site 7. Pictures of feature 914

1

2

166. kép. Ecser 7. lelőhely. 992. objektum fotói
Fig. 166. Ecser, Site 7. Pictures of feature 992

1

2

167. kép. Ecsér 7. lelőhely. 1018. és 1046. objektumok fotói
Fig. 167. Ecsér, Site 7. Pictures of features 1018 and 1046

168. kép. Ecsér 7. lelőhely. 1242. és 1286. objektumok fotói
 Fig. 168. Ecsér, Site 7. Pictures of features 1242 and 1286

1

2

169. kép. Ecsér 7. lelőhely. 1658. és 1685. objektumok fotói
Fig. 169. Ecsér, Site 7. Pictures of features 1658 and 1685

170. kép. Ecsér 7. lelőhely: 1843, 2220, 3544, és 3777. objektumok fotói
Fig. 170. Ecsér, Site 7. Pictures of features 1843, 2220, 3544 and 3777

1

2

171. kép. Ecser 7. lelőhely. 7267. objektum fotói
 Fig. 171. Ecser, Site 7. Pictures of feature 7267

172. kép. Üllő 2. lelőhely: 2. és 6. objektumok fotói
Fig. 172. Üllő, Site 2. Pictures of features 2 and 6

173. kép. Üllő 2. lelőhely. 4, 26, 46a. és 56. objektumok fotói
 Fig. 173. Üllő, Site 2. Pictures of features 4, 26, 46a and 56

1

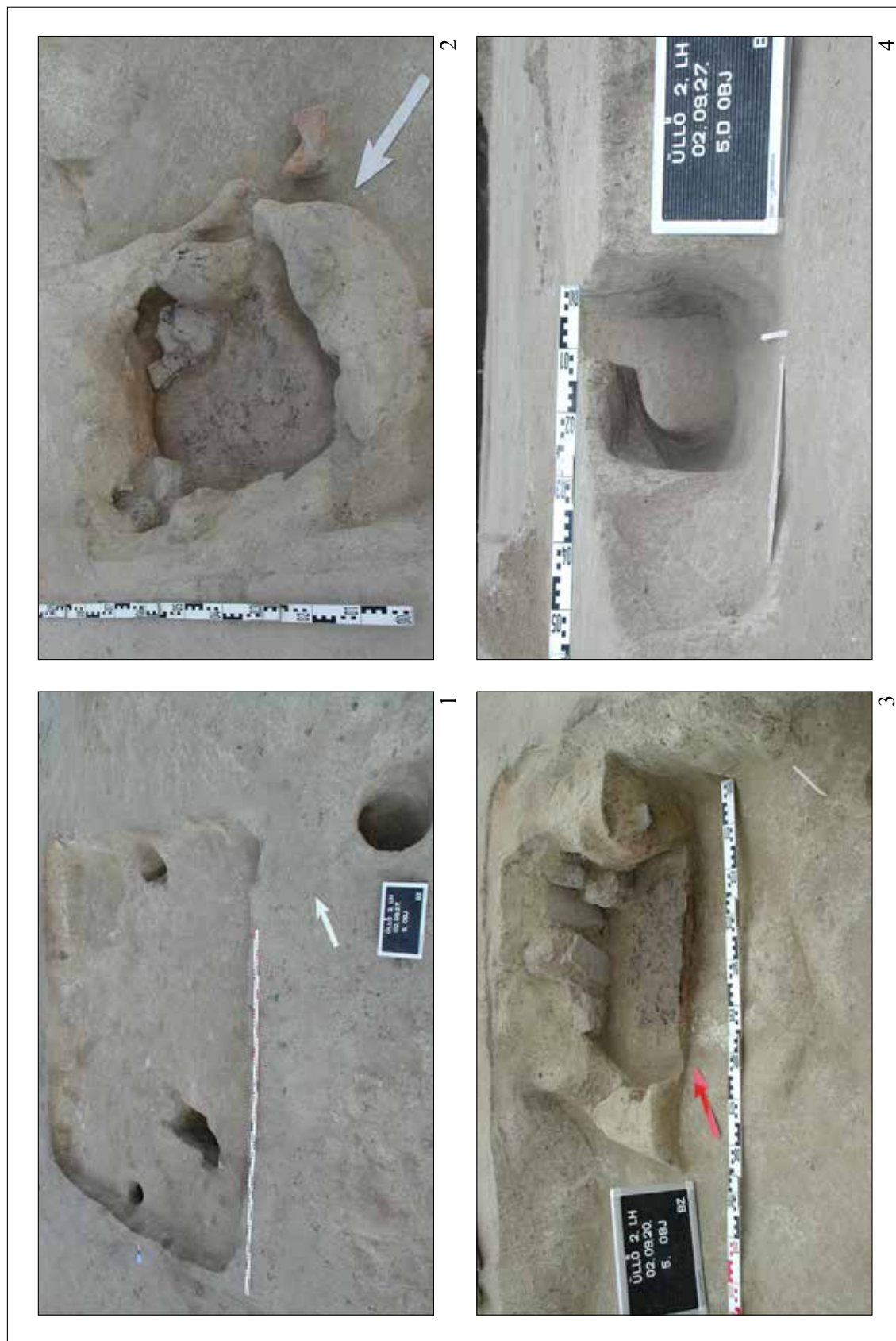

2

3

174. kép. Üllő 2. lelőhely. 14. és 15. objektumok fotói
 Fig. 174. Üllő, Site 2. Pictures of features 14 and 15

175. kép. Üllő 2. lelőhely. 5. objektum fotói
 Fig. 175. Üllő, Site 2. Pictures of feature 5

1

2

176. kép. Üllő 2. lelőhely. 30. objektum fotói
 Fig. 176. Üllő, Site 2. Pictures of feature 30

1

2

177. kép. Üllő 2. lelőhely. 46. objektum fotói
Fig. 177. Üllő, Site 2. Pictures of feature 46

1

2

178. kép. Üllő 2. lelőhely. 75. objektum fotói
 Fig. 178. Üllő, Site 2. Pictures of feature 75

1

2

179. kép. Üllő 2. lelőhely. 100. objektum fotói
Fig. 179. Üllő, Site 2. Pictures of feature 100

1

2

180. kép. Üllő 2. lelőhely. 119. objektum fotói
Fig. 180. Üllő, Site 2. Pictures of feature 119

1

2

3

4

181. kép. Üllő 2. lelőhely. 120. objektum fotói
Fig. 181. Üllő, Site 2. Pictures of feature 120

1

2

182. kép. Üllő 10. lelőhely. 20. objektum fotói
 Fig. 182. Üllő, Site 10. Pictures of feature 20

1

2

183. kép. Üllő 1. lelőhely. 19. objektum fotói
Fig. 183. Üllő, Site 1. Pictures of feature 19

1

2

184. kép. Üllő 1. lelőhely. 24. objektum fotói
Fig. 184. Üllő, Site 1. Pictures of feature 24

185. kép. Álló 1. lelőhely. 26. objektum fotói

Fig. 185. Álló, Site 1. Pictures of feature 26

186. kép. Üllő 1. lelőhely: 63. objektum forrói
Fig. 186. Üllő, Site 1. Pictures of feature 63

187. kép. Üllő I. lelőhely. 56, 74. és 81. objektumok fotói
 Fig. 187. Üllő, Site I. Pictures of features 56, 74 and 81

1

2

188. kép. Üllő 1. lelőhely. 70. és 75. objektumok fotói
 Fig. 188. Üllő, Site 1. Pictures of features 70 and 75

189. kép. Üllő 7. lelőhely. 87. és 90. objektumok fotói
Fig. 189. Üllő, Site 7. Pictures of features 87 and 90

1

2

3

190. kép. Üllő 7. lelőhely. 41, 74. és 79. objektumok fotói
 Fig. 190. Üllő, Site 7. Pictures of features 41, 74 and 79

1

2

191. kép. Üllő 7. lelőhely. 29. objektum fotói
Fig. 191. Üllő, Site 7. Pictures of feature 29

1

2

192. kép. Üllő 7. lelőhely. 46. objektum fotói
Fig. 192. Üllő, Site 7. Pictures of feature 46

193. kép. Üllő 7. lelőhely. 89. objektum fotói
Fig. 193. Üllő, Site 7. Pictures of feature 89

1

2

194. kép. Üllő 7. lelőhely. 98. objektum fotói
Fig. 194. Üllő, Site 7. Pictures of feature 98

1

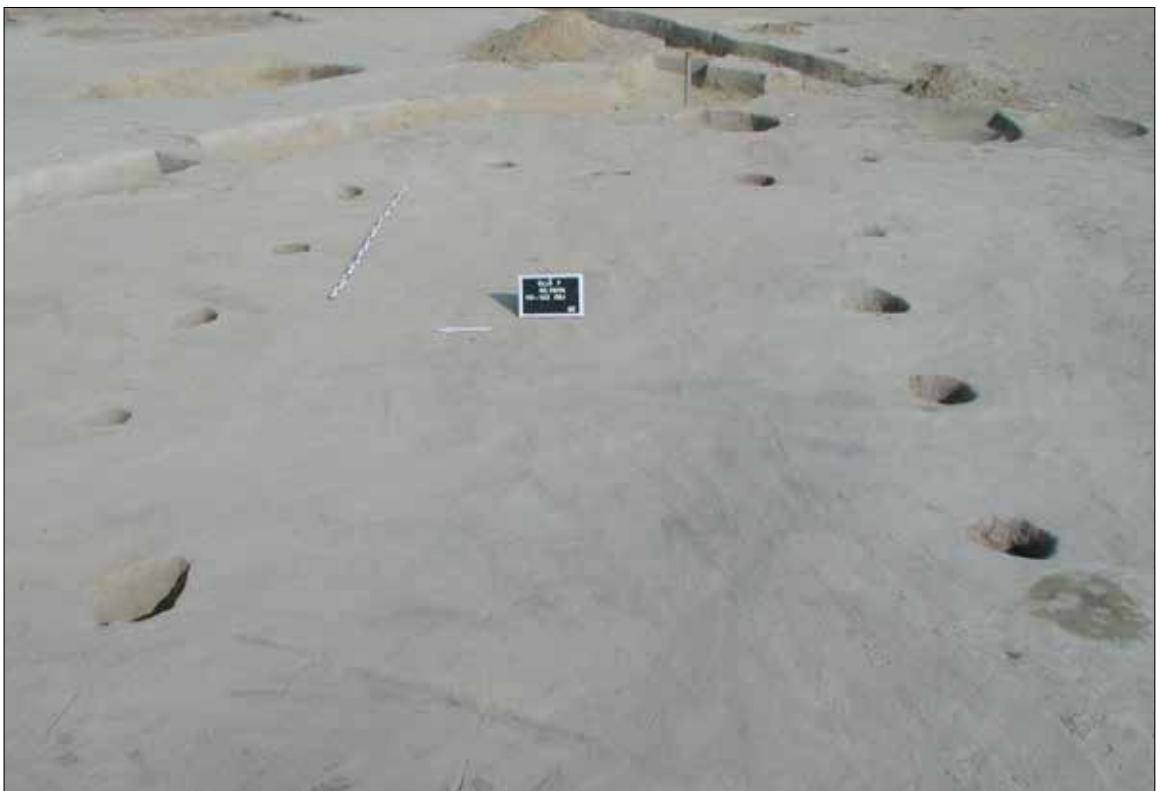

2

195. kép. Üllő 7. lelőhely. 99. objektum fotói
Fig. 195. Üllő, Site 7. Pictures of feature 99

1

2

196. kép. Üllő 7. lelőhely. 96. és 110. objektumok fotói
Fig. 196. Üllő, Site 7. Pictures of features 96 and 110

1

2

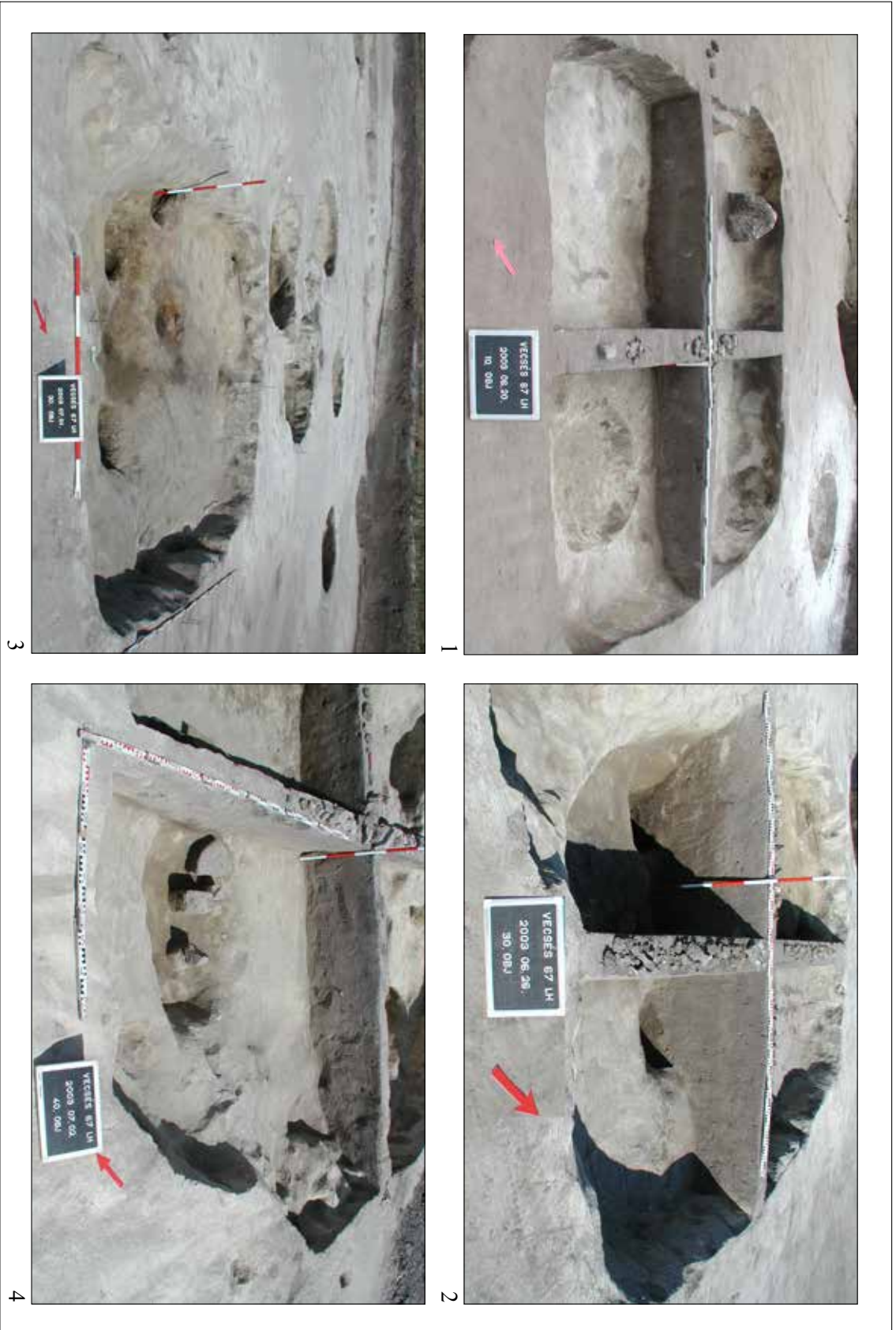

3

4

197. kép. Vecsés 67. lelőhely. 2, 41, 48. és 143. objektumok fotói
 Fig. 197. Vecsés, Site 67. Pictures of features 2, 41, 48 and 143

198. kép. Vecsés 67. lelőhely: 10, 30, és 40. objektumok fotói
Fig. 198. Vecsés, Site 67. Pictures of features 10, 30 and 40

199. kép. Véczés 67. lelőhely. 116, 117. és 124. objektumok fotói
 Fig. 199. Véczés, Site 67. Pictures of features 116, 117 and 124

1

2

200. kép. Vecsés 67. lelőhely. 126, 129. és 131. objektumok fotói
 Fig. 200. Vecsés, Site 67. Pictures of features 126, 129 and 131

1

2

3

201. kép. Vecsés 67. lelőhely. 132. és 133. objektumok fotói
 Fig. 201. Vecsés, Site 67. Pictures of features 132 and 133

1

2

3

202. kép. Vecsés 67. lelőhely. 164. objektum fotói
 Fig. 202. Vecsés, Site 67. Pictures of feature 164

203. kép. Vecsés 67. lelőhely. 302. és 322. objektumok fotói
Fig. 203. Vecsés, Site 67. Pictures of features 302 and 322

204. kép. Veszés 67. lelőhely: 619. objektum fotói
Fig. 204. Veszés, Site 67. Pictures of feature 619

1

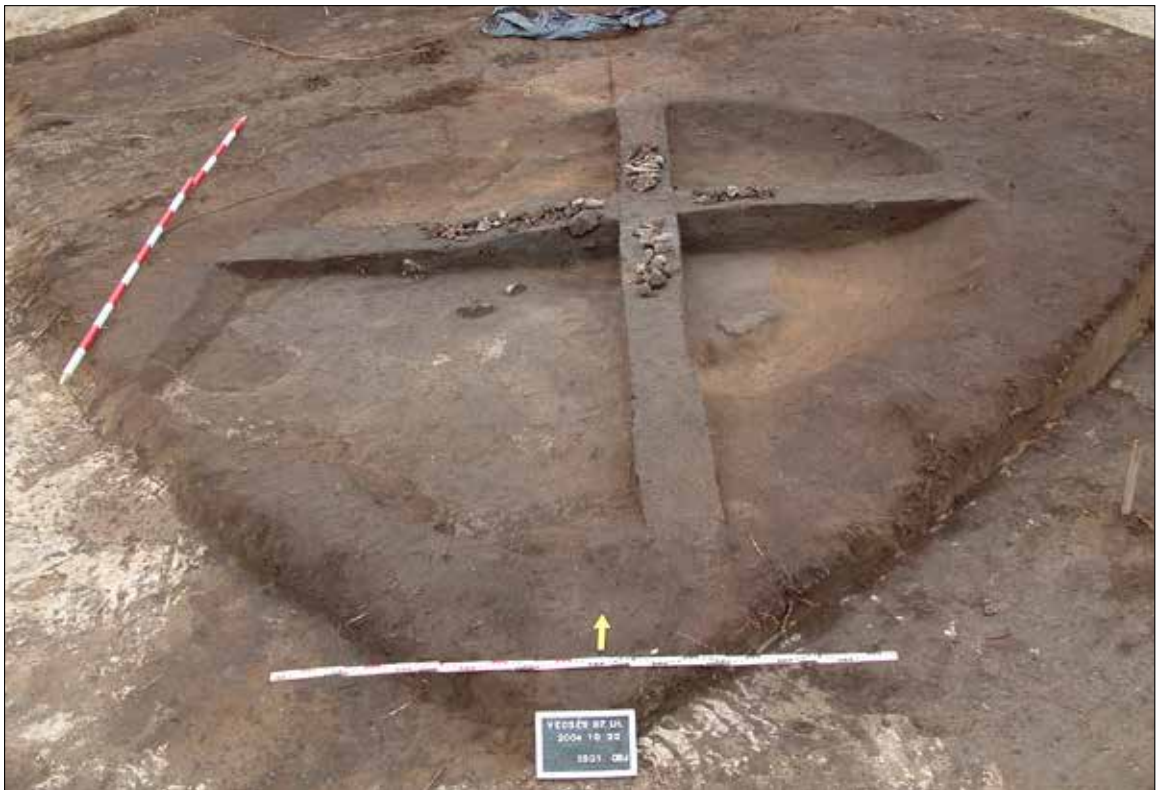

2

3

205. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1157, 1340. és 1484. objektumok fotói
 Fig. 205. Vecsés, Site 67. Pictures of features 1157, 1340 and 1484

1

2

206. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1301. objektum fotói
 Fig. 206. Vecsés, Site 67. Pictures of feature 1301

1

2

207. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1302. objektum fotói
Fig. 207. Vecsés, Site 67. Pictures of feature 1302

1

2

208. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1306. és 1369. objektumok fotói
 Fig. 208. Vecsés, Site 67. Pictures of features 1306 and 1369

209. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1482. objektum fotói
Fig. 209. Vecsés, Site 67. Pictures of feature 1482

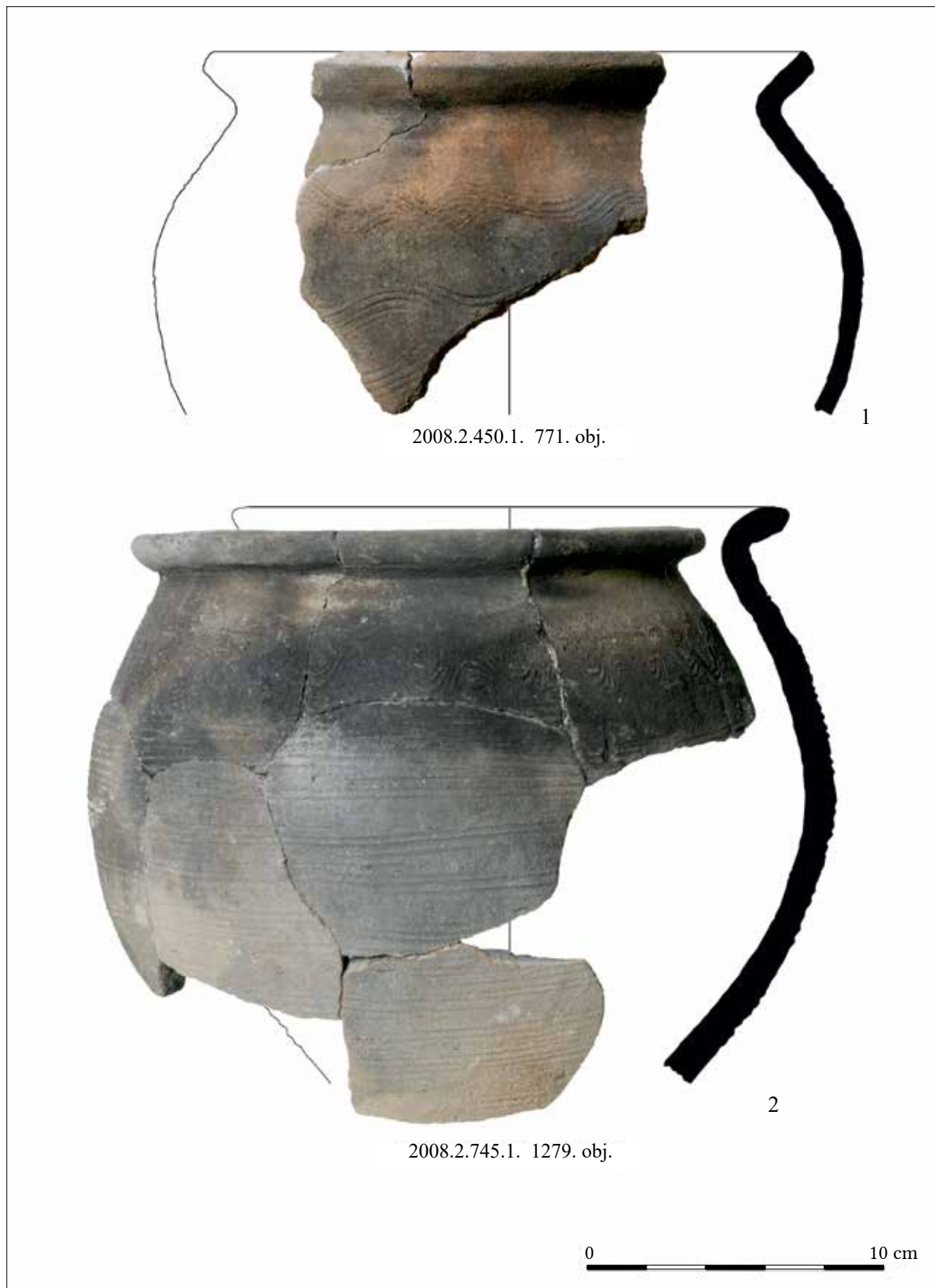

1

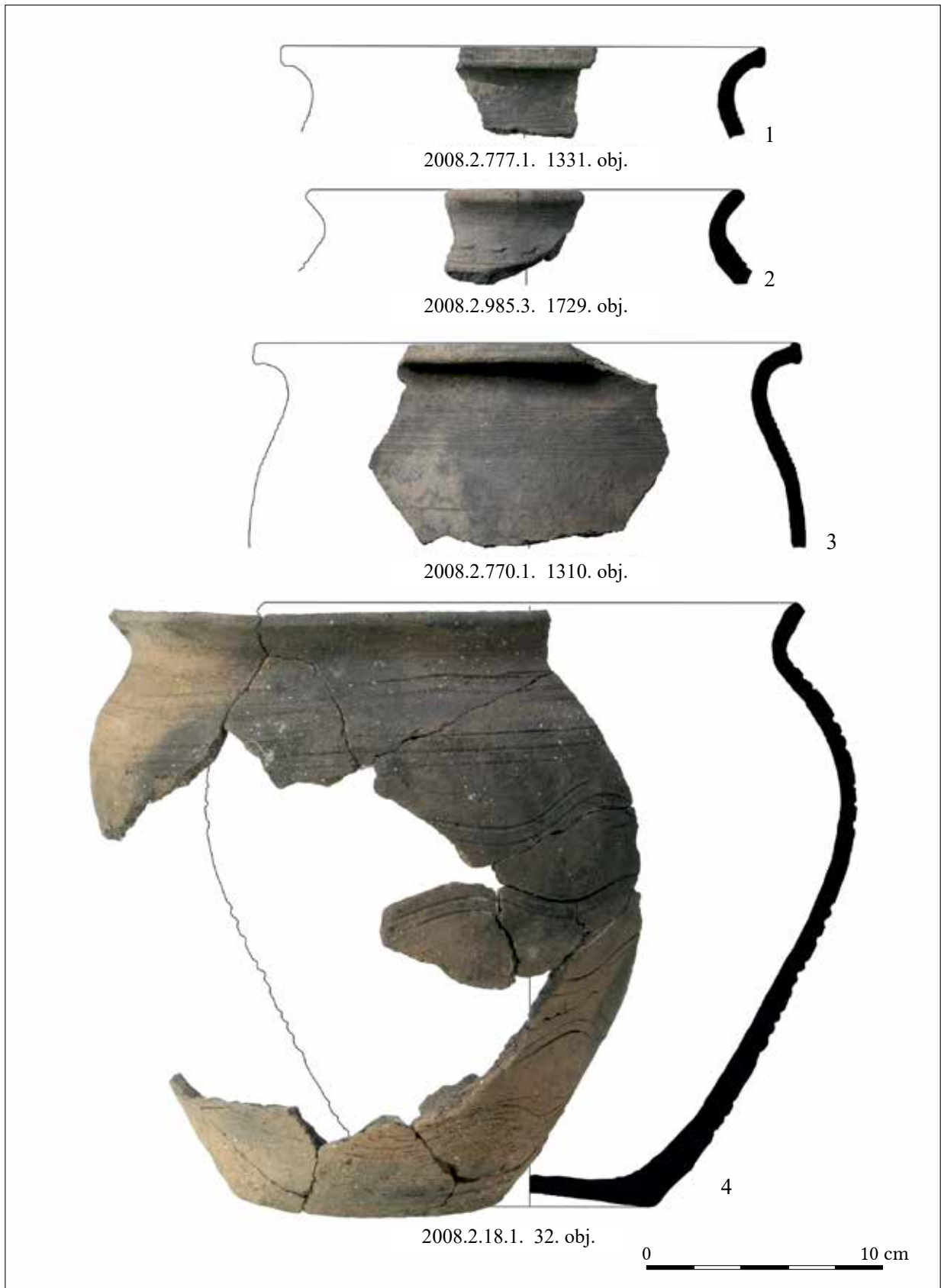

2

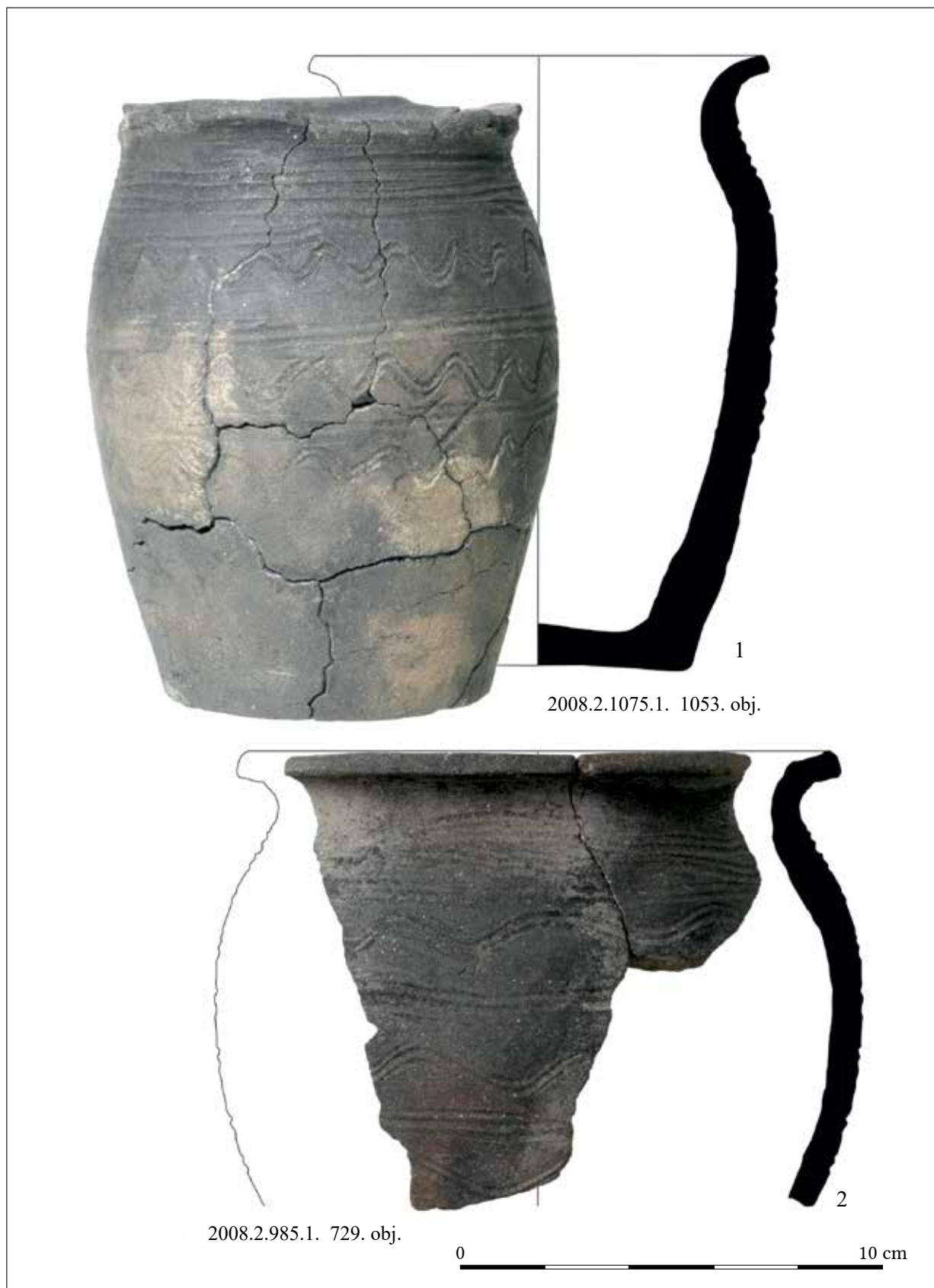
210. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1483. objektum fotói
Fig. 210. Vecsés, Site 67. Pictures of feature 1483

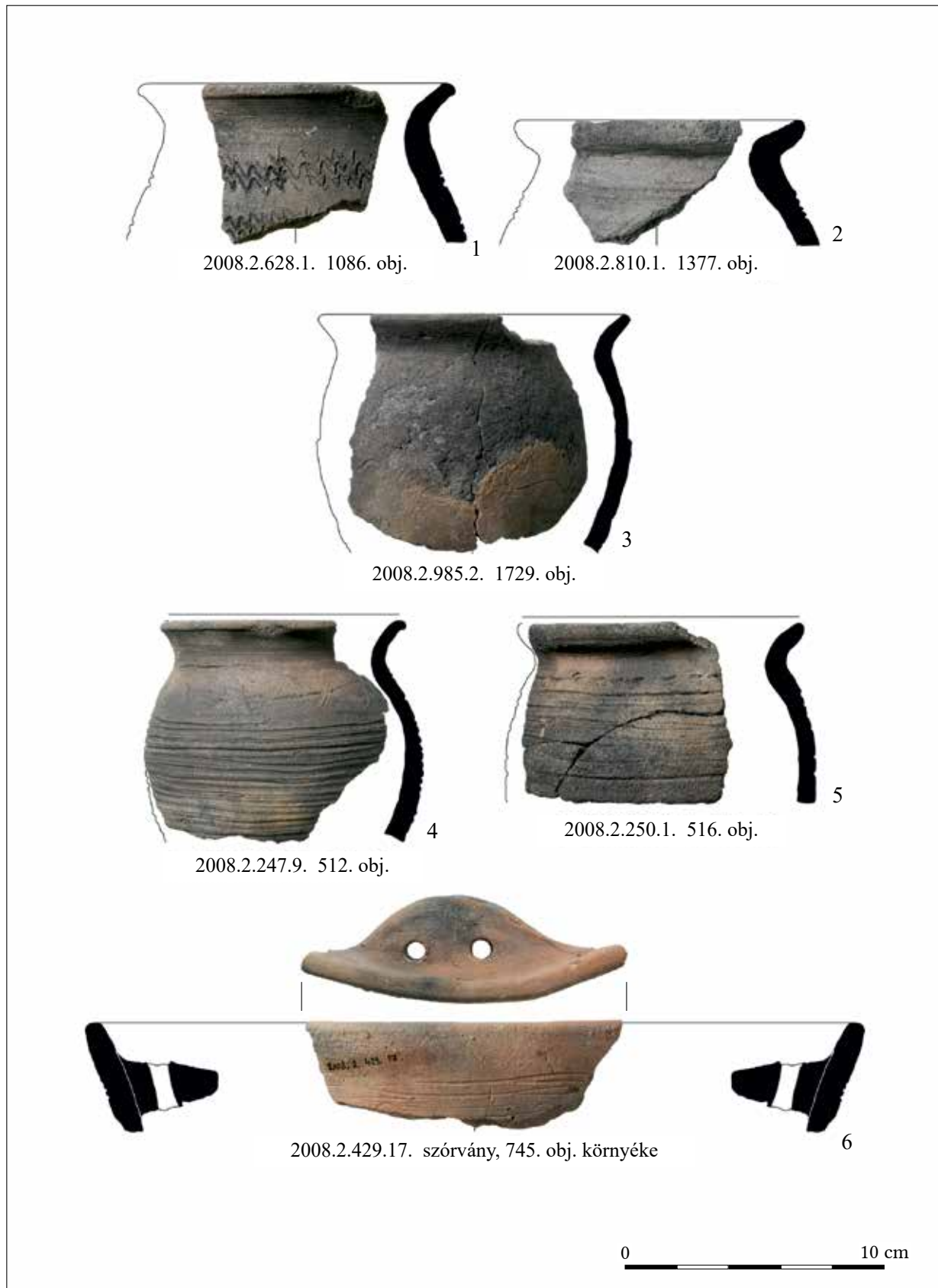
211. kép. Maglód I. lelőhely. 1–2: Gömbös testű edények
Fig. 211. Maglód, Site 1. 1–2: Globular pots

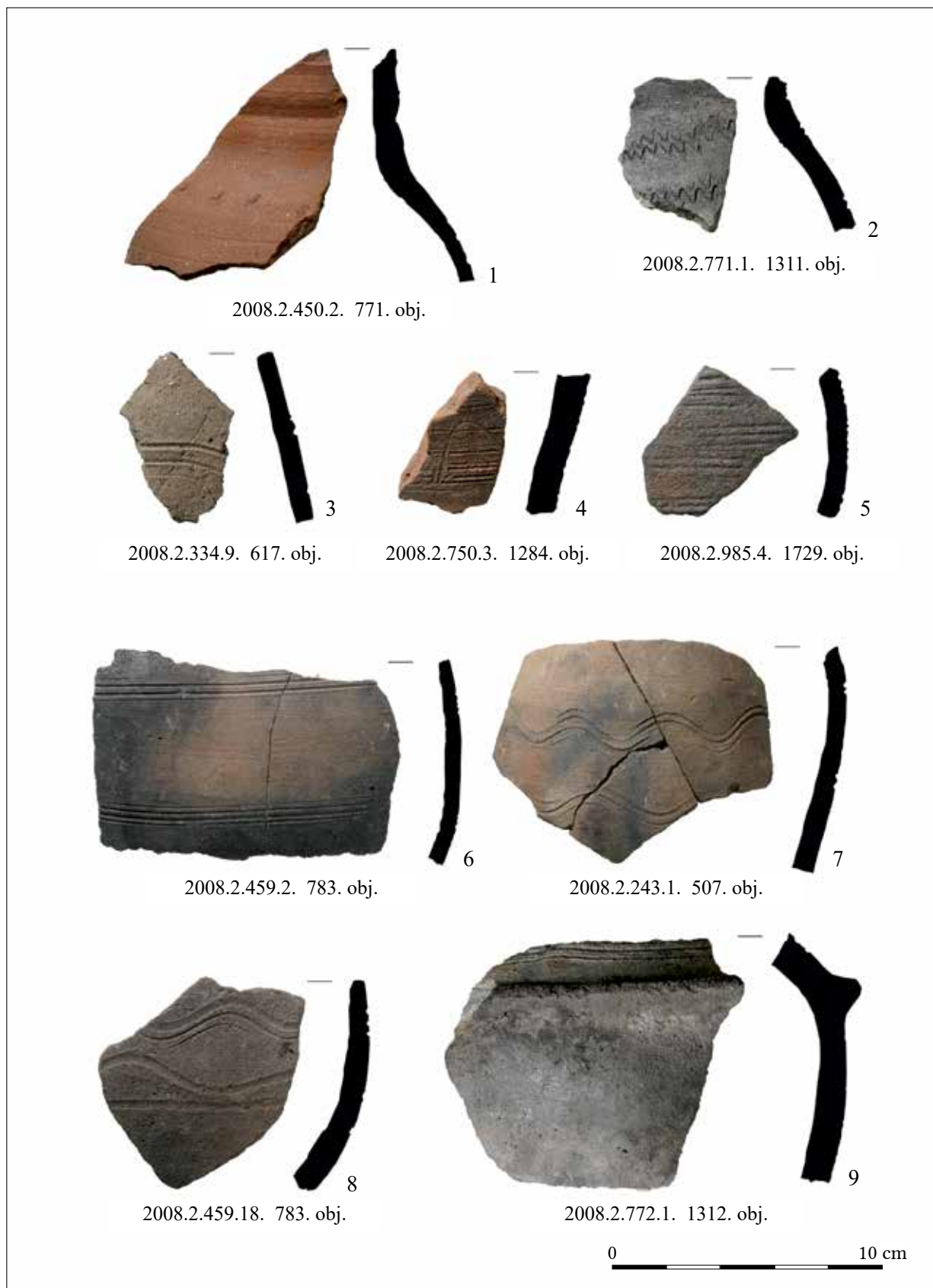
212. kép. Maglód 1. lelőhely. 1–3: Fazék peremtöredékek; 4: Nagyméretű vállas fazék
 Fig. 212. Maglód, Site 1. 1–3: Pottery rim fragments; 4: Large pot with accentuated shoulder

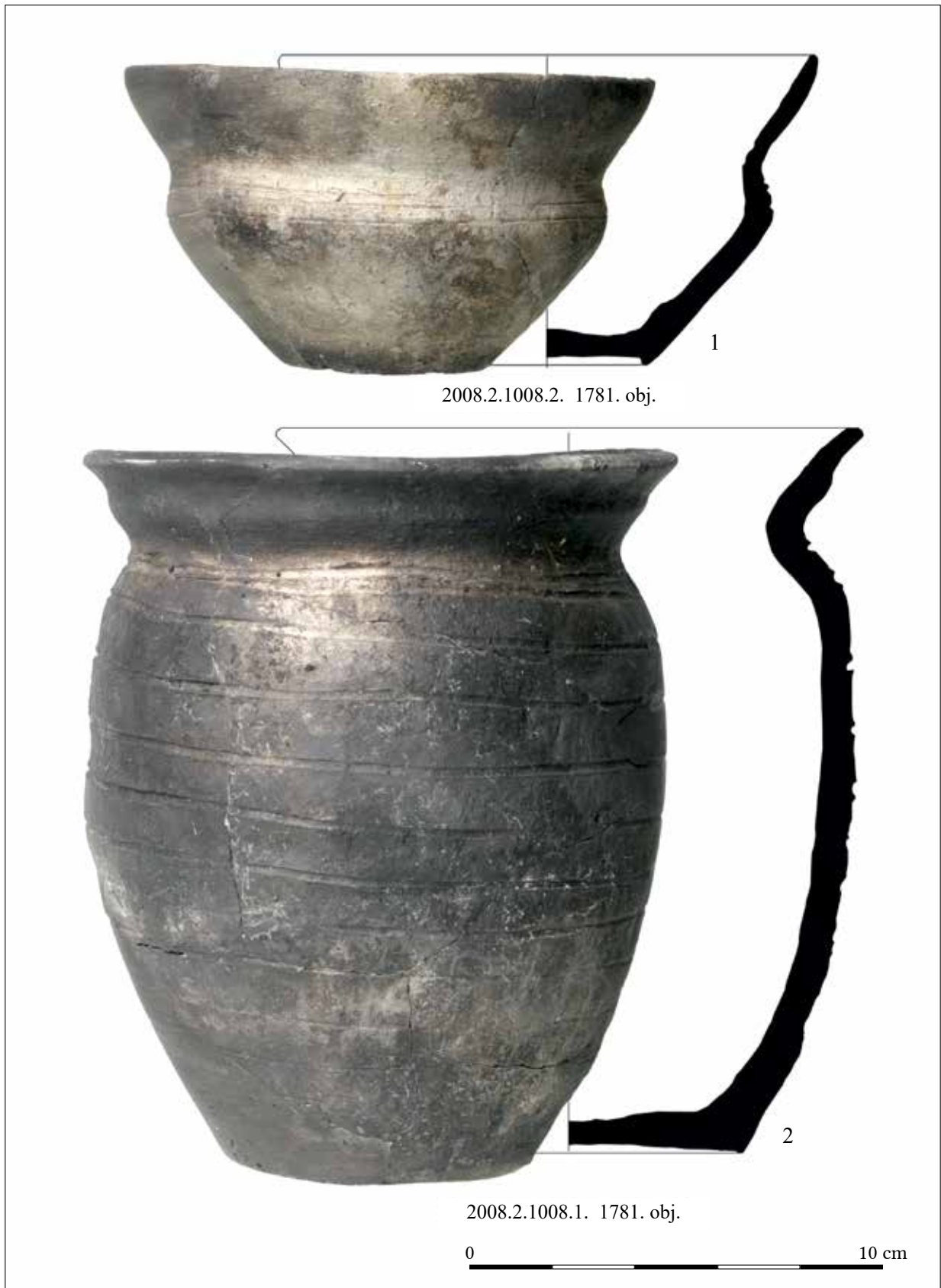
213. kép. Maglód 1. lelőhely. 1–2: Kisfazekak
 Fig. 213. Maglód, Site 1. 1–2: Small pots

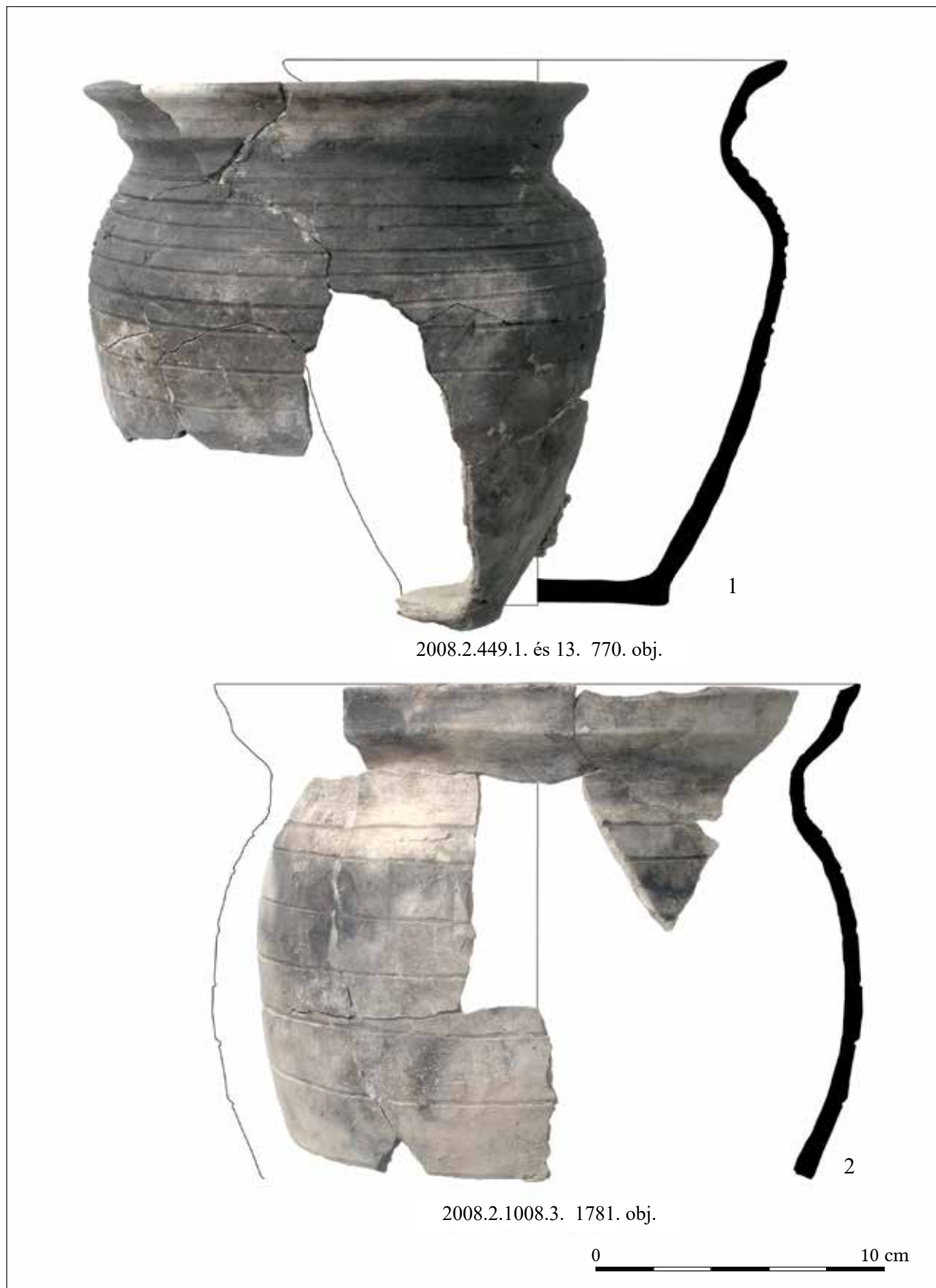
214. kép. Maglód I. lelőhely. 1–5: Kisfazekak; 6: Vödörszerű bogrács
 Fig. 214. Maglód, Site I. 1–5: Small pots; 6: Bucket-shaped cauldron

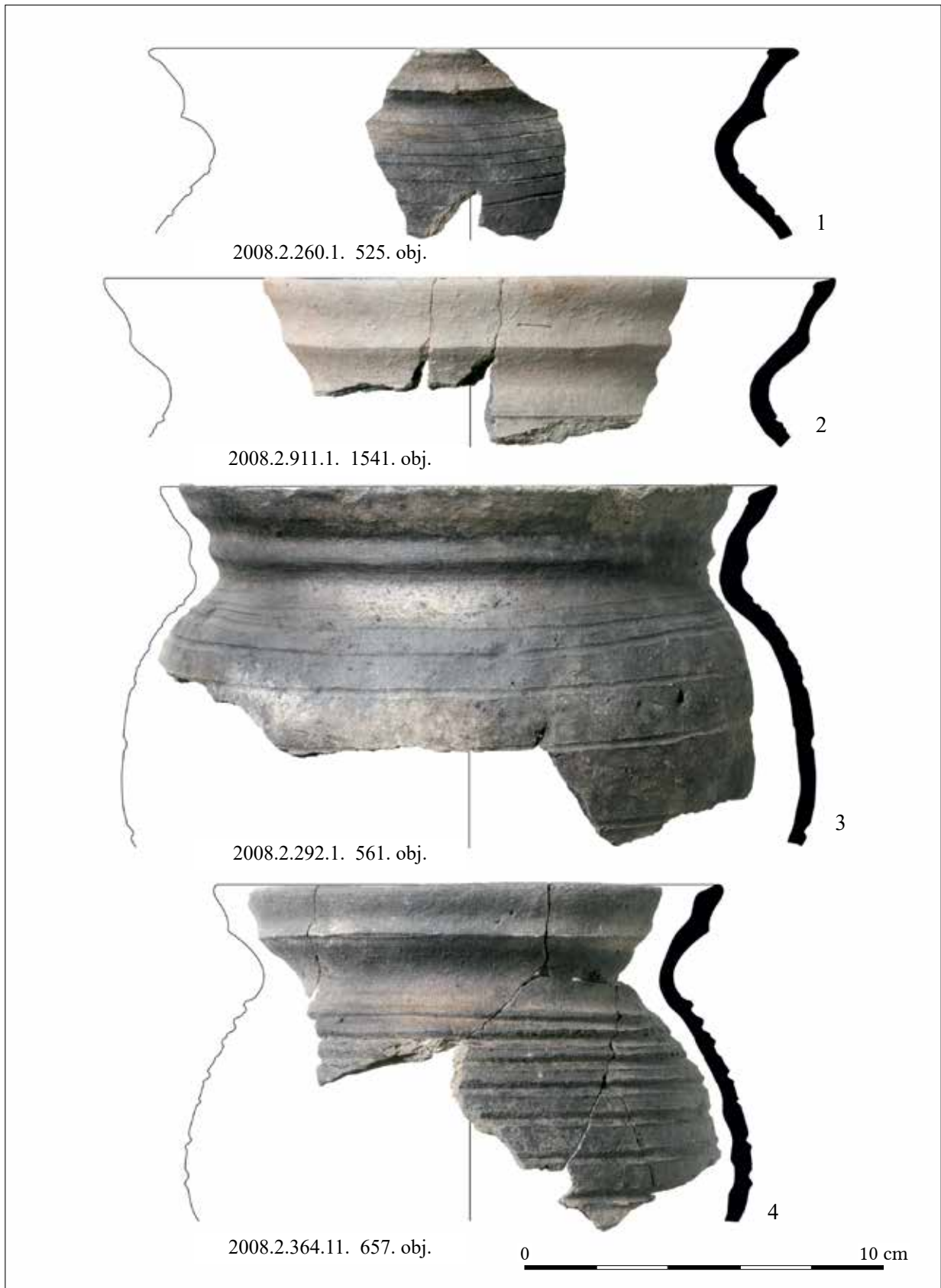
215. kép. Maglód 1. lelőhely. 1–9: Díszített edény oldaltörödékek
 Fig. 215. Maglód, Site 1. 1–9: Decorated pottery fragments

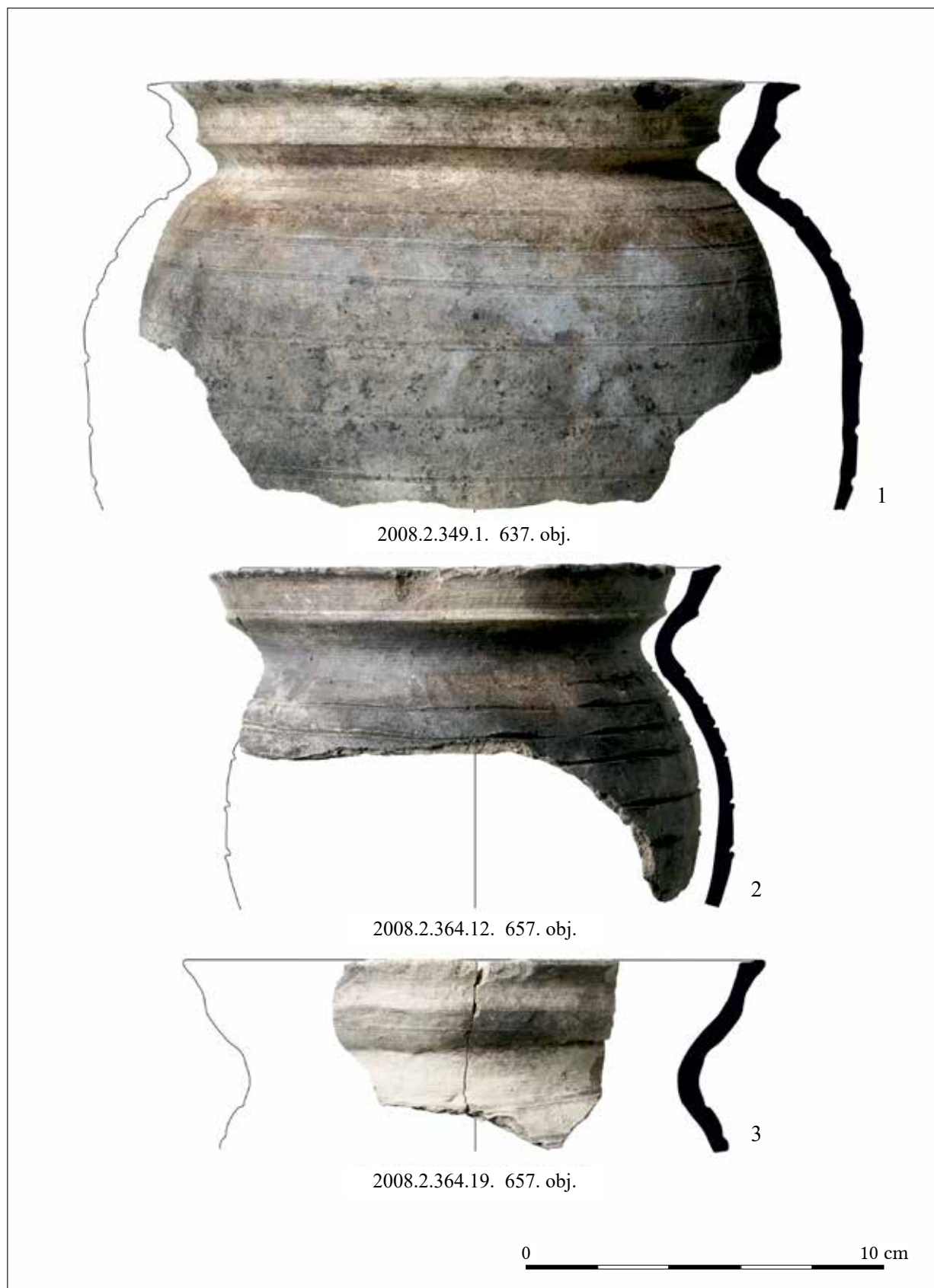
216. kép. Maglód 1. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1: Csésze; 2: Fazék
 Fig. 216. Maglód, Site 1. White ware. 1: Cup; 2: Pot

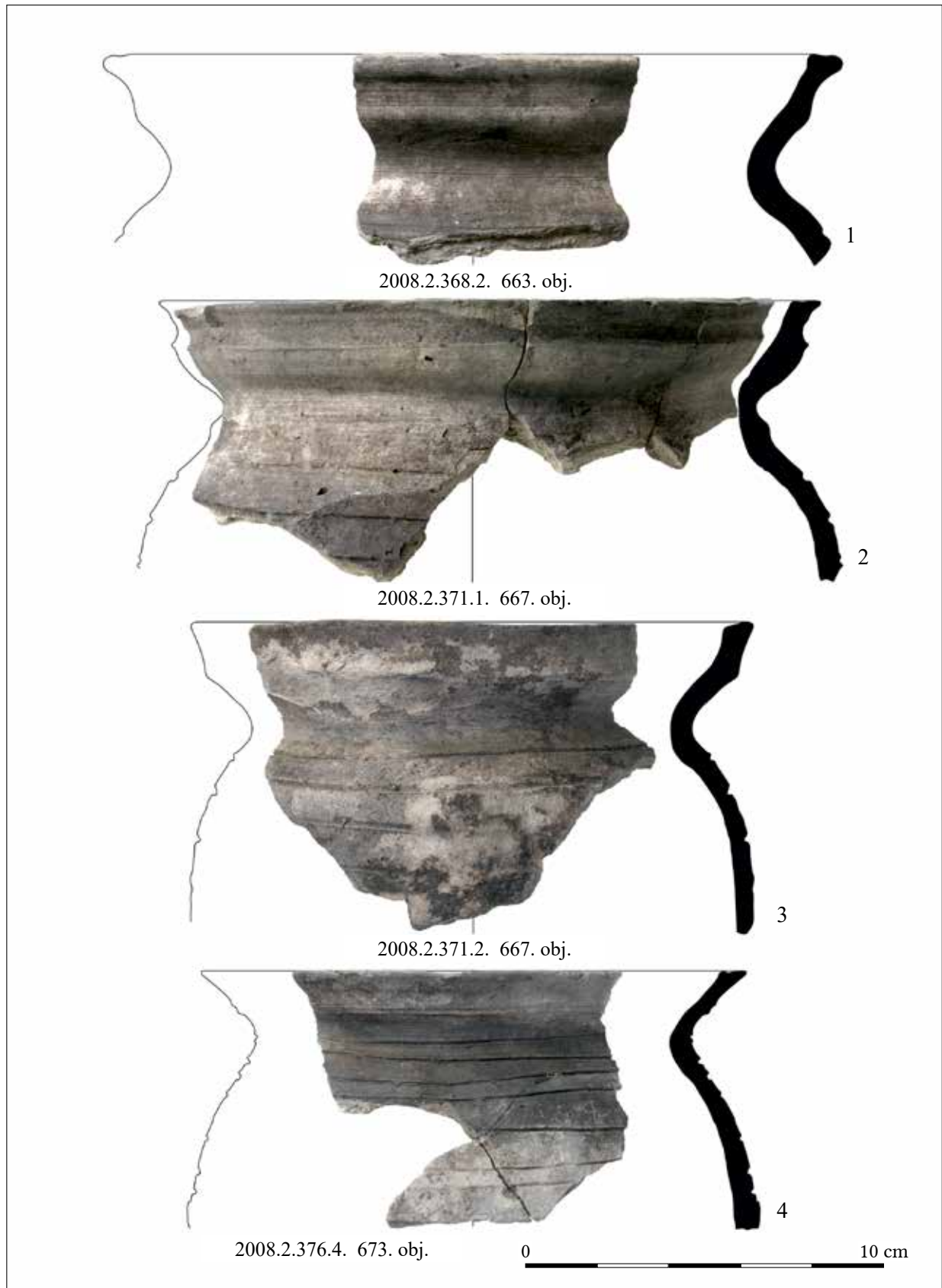
217. kép. Maglód 1. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1–2: Fazekak
 Fig. 217. Maglód, Site 1. White ware. 1–2: Pots

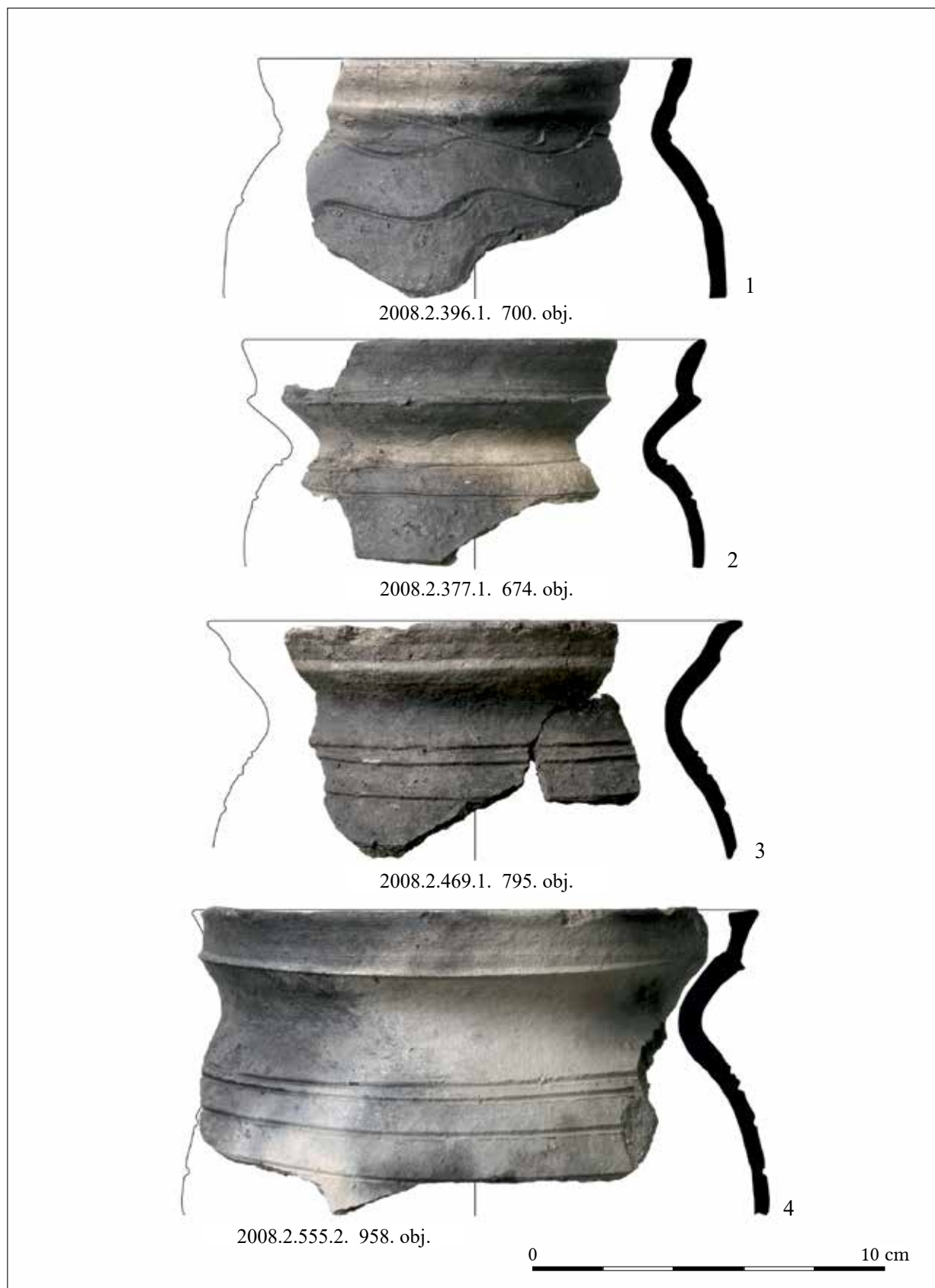
218. kép. Maglód 1. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1–4: Fazekak
 Fig. 218. Maglód, Site 1. White ware. 1–4: Pots

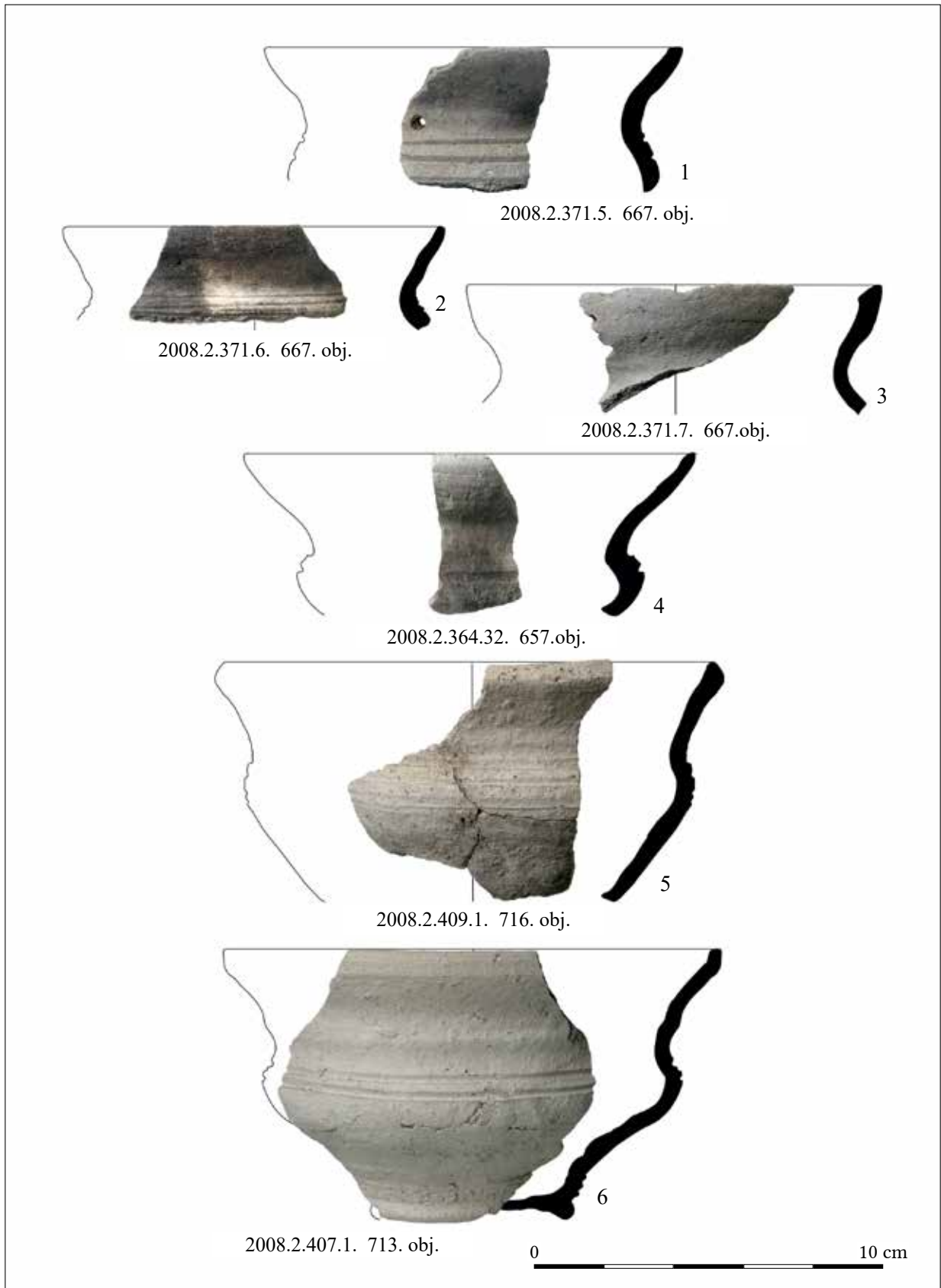
219. kép. Maglód 1. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1–3: Fazekak
 Fig. 219. Maglód, Site 1. White ware. 1–3: Pots

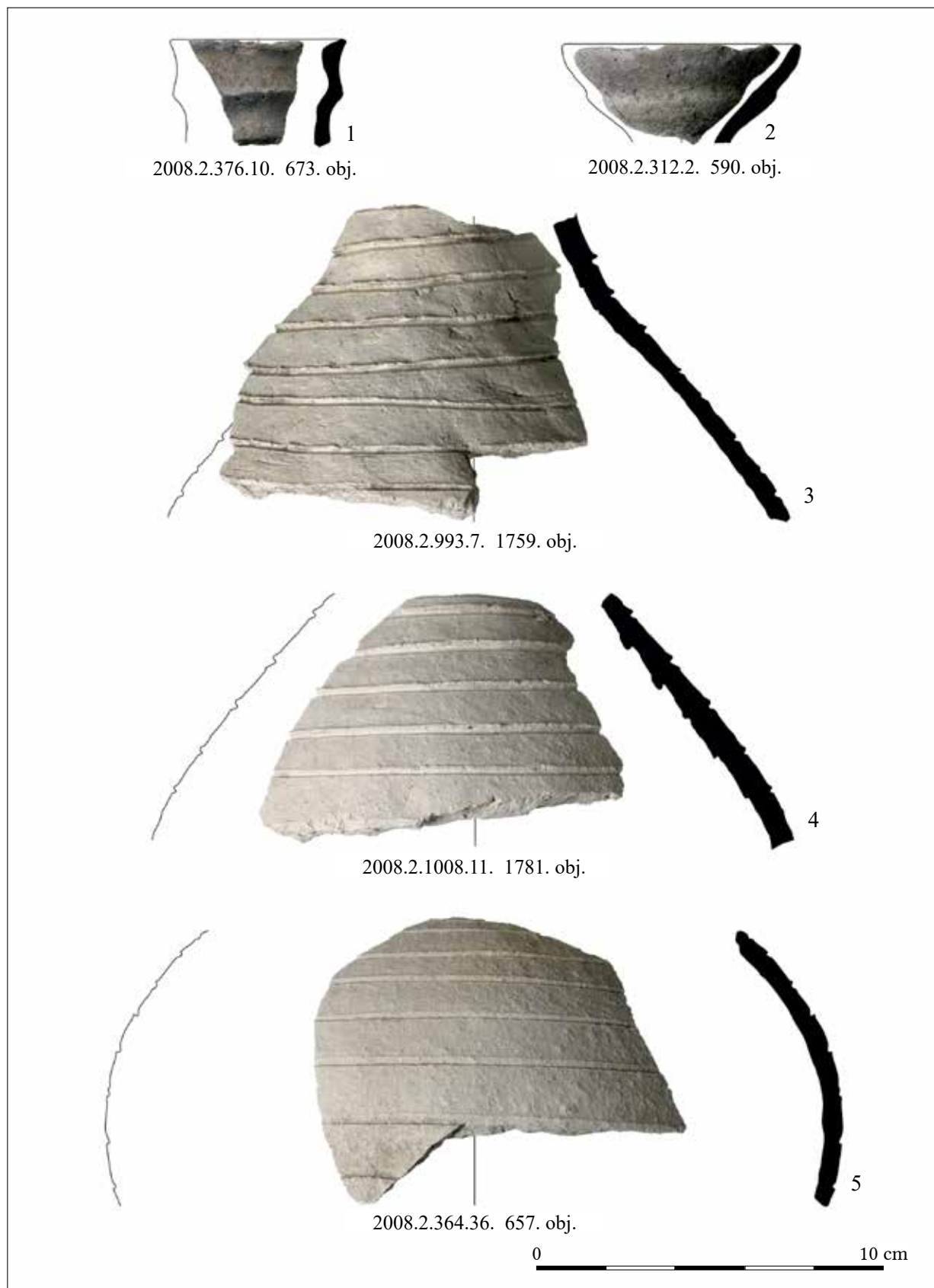
220. kép. Maglód 1. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1–4: Fazekak
 Fig. 220. Maglód, Site 1. White ware. 1–4: Pots

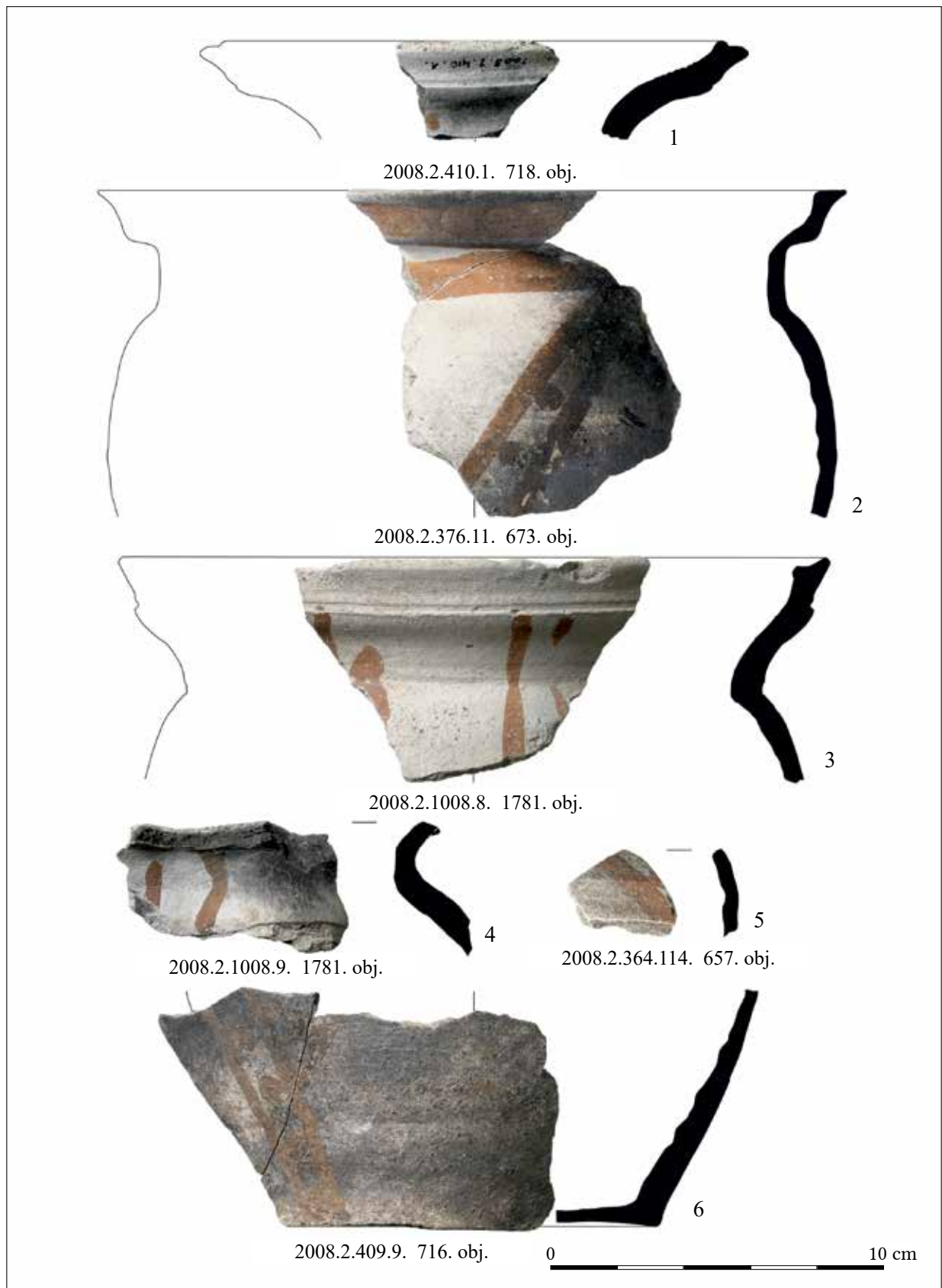
221. kép. Maglód 1. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1–4: Fazekak
 Fig. 221. Maglód, Site 1. White ware. 1–4: Pots

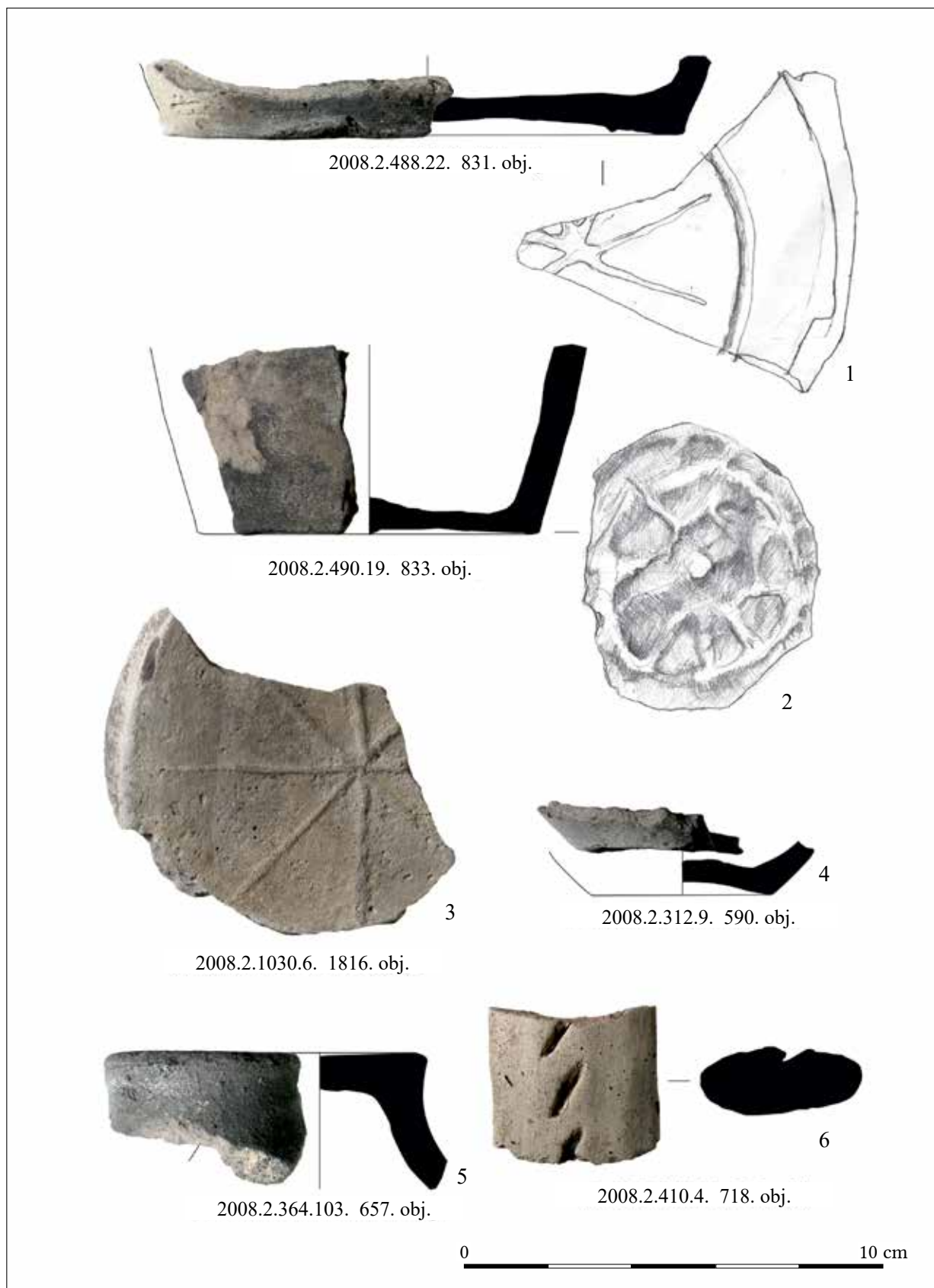
222. kép. Maglód 1. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1–6: Csészék
 Fig. 222. Maglód, Site 1. White ware. 1–6: Cups

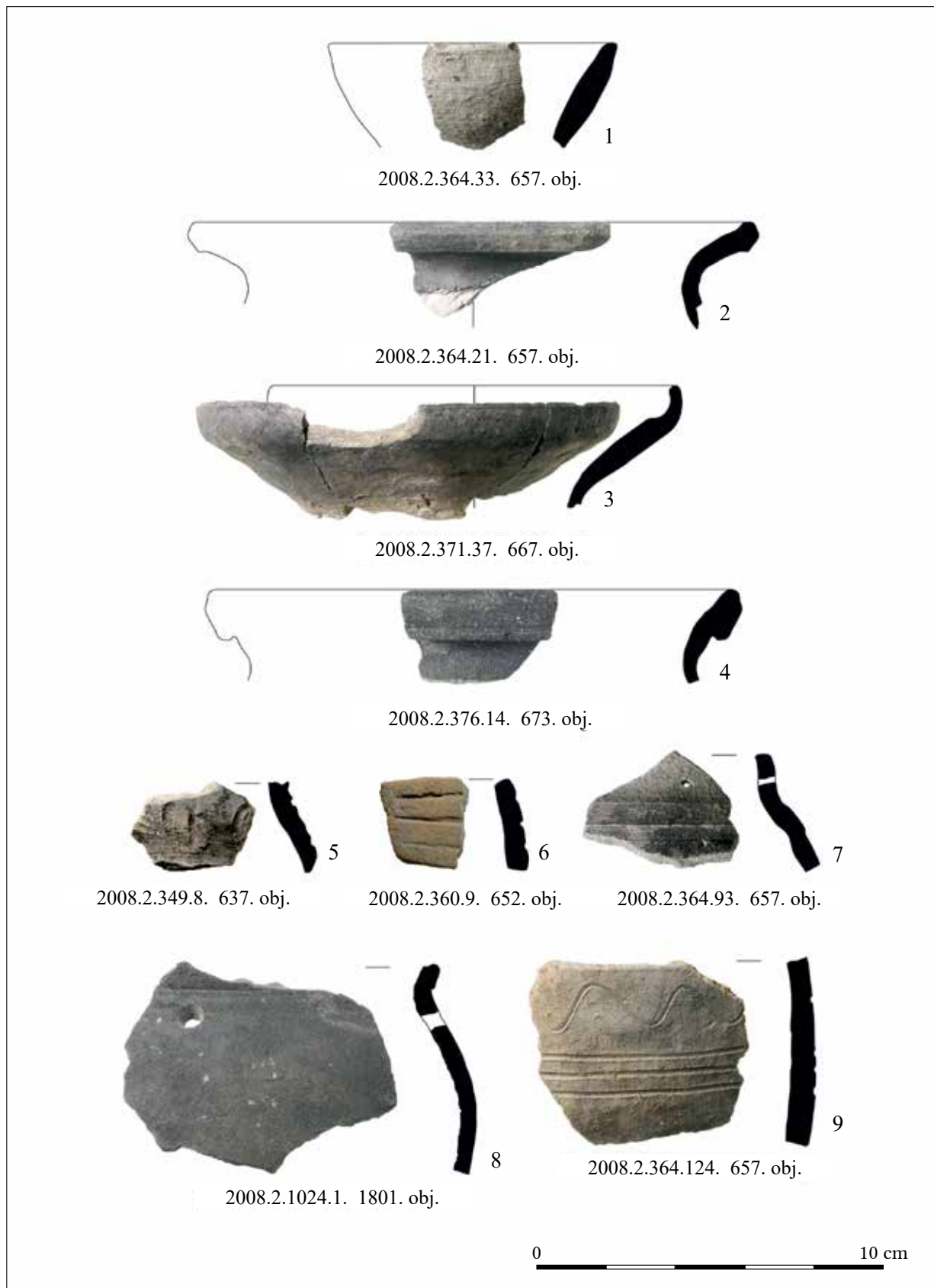
223. kép. Maglód I. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1–5: Palackok
 Fig. 223. Maglód, Site I. White ware. 1–5: Bottles

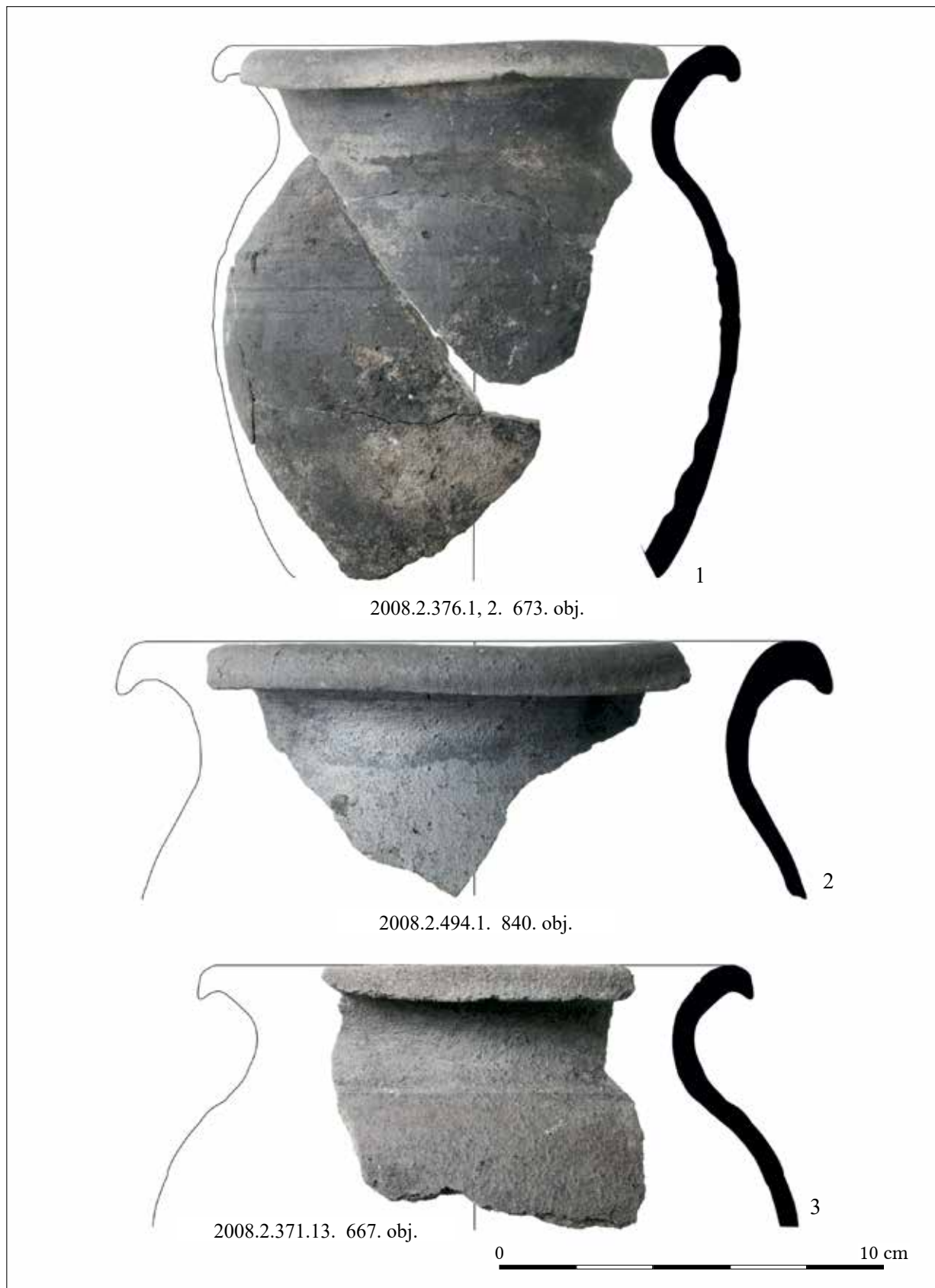
224. kép. Maglód I. lelőhely. Fehérré égő anyagú kerámia. 1–6: Festett kancsók
 Fig. 224. Maglód, Site 1. White ware. 1–6: Painted jugs

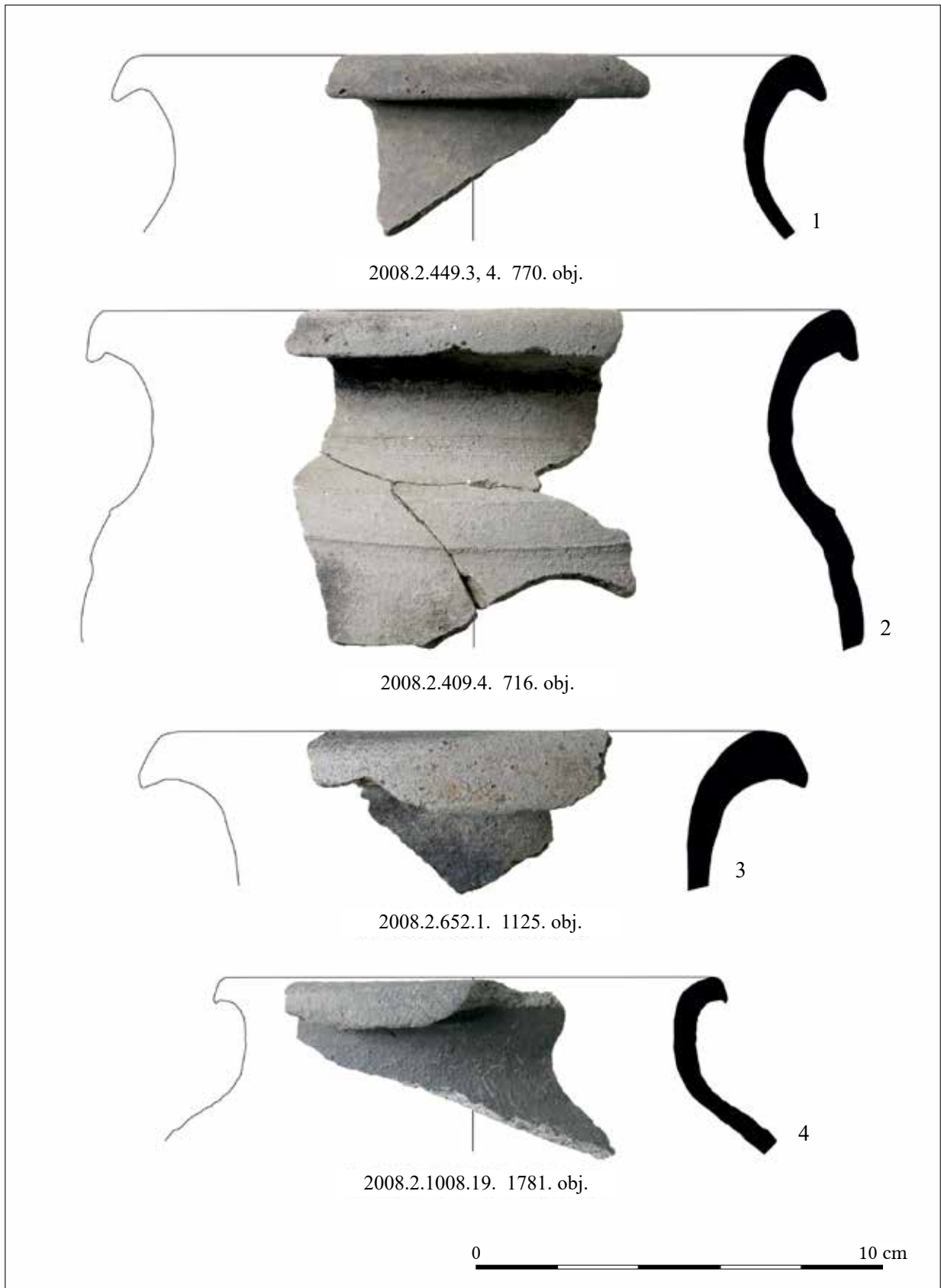
225. kép. Maglód I. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1–3: Fenékbélyeges töredékek; 4: Fenéktöredék; 5: Fedő fogantyúja; 6: Fültöredék
 Fig. 225. Maglód, Site I. White ware. 1–3: Fragments with bottom stamps; 4: Bottom fragment of a pot; 5: Lid gripper; 6: Handle fragment

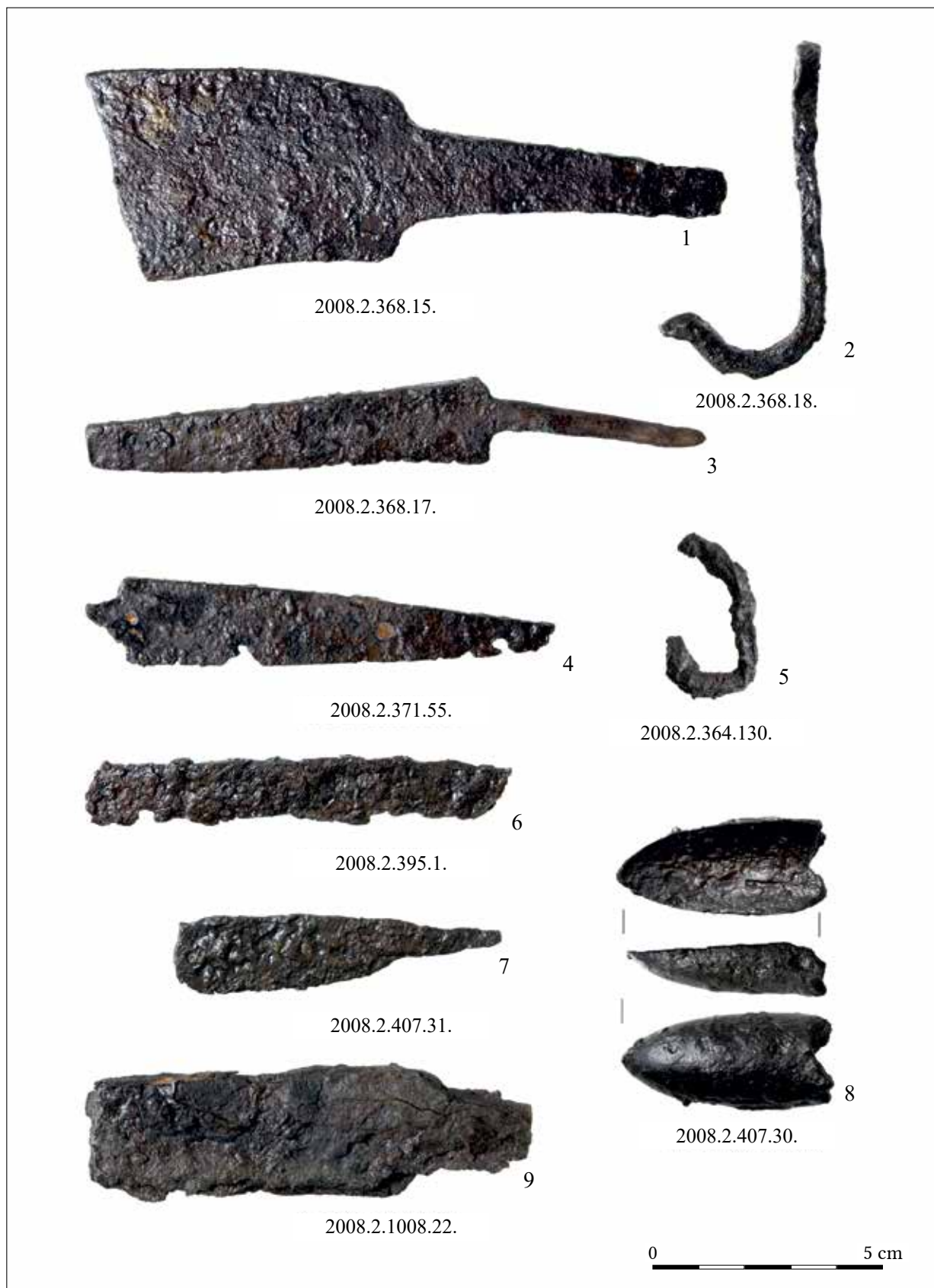
226. kép. Maglód I. lelőhely. 1–3: Fehérre égő anyagú kerámia. 4–9: Szürke és barna edénytöredékek
 Fig. 226. Maglód, Site 1. 1–3: White ware. 4–9: Grey and brown pottery

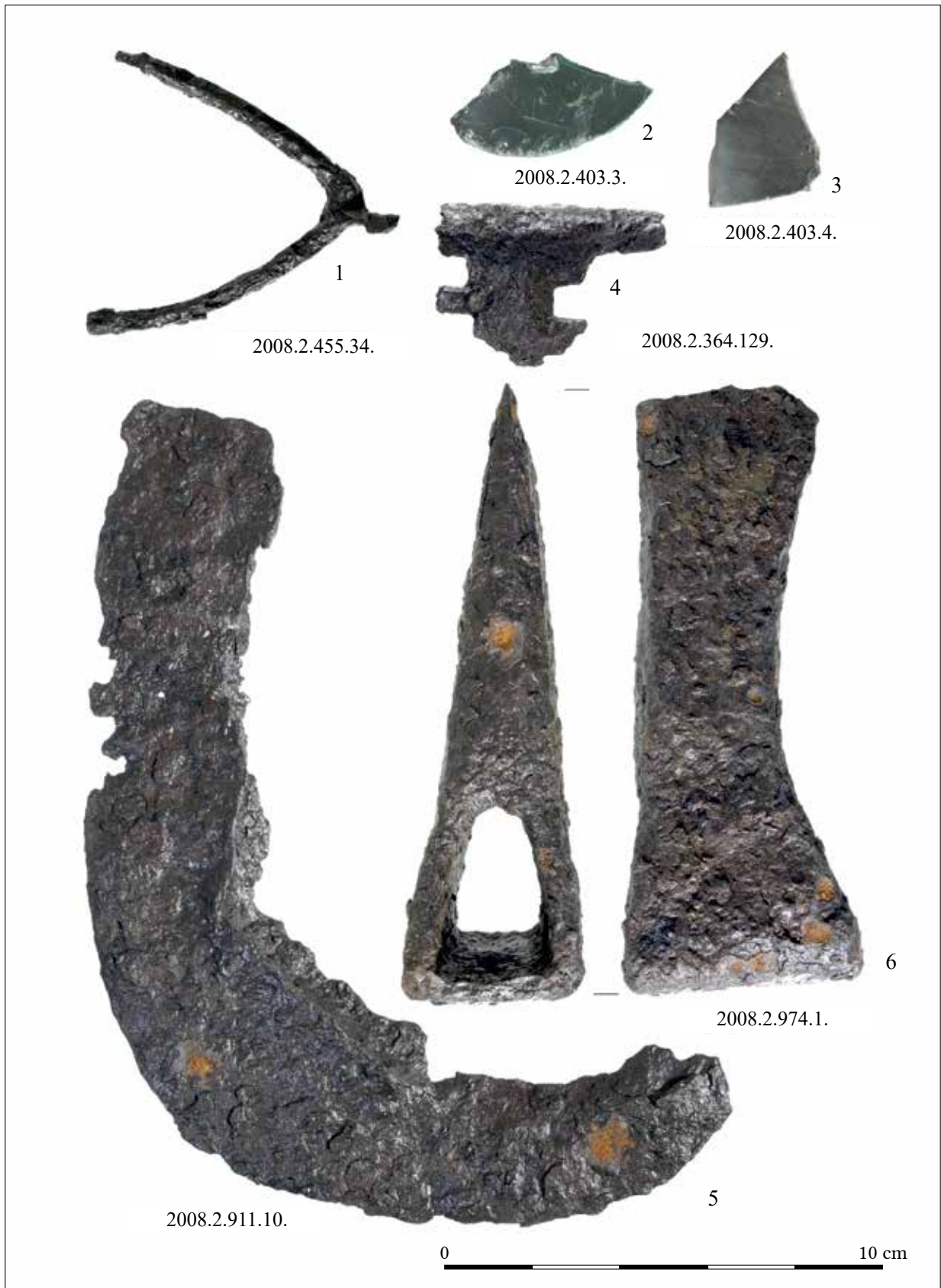
227. kép. Maglód 1. lelőhely. 1–3: Szürke, gyorskorongolt fazekak
 Fig. 227. Maglód, Site 1. 1–3: Grey pots thrown on a fast wheel

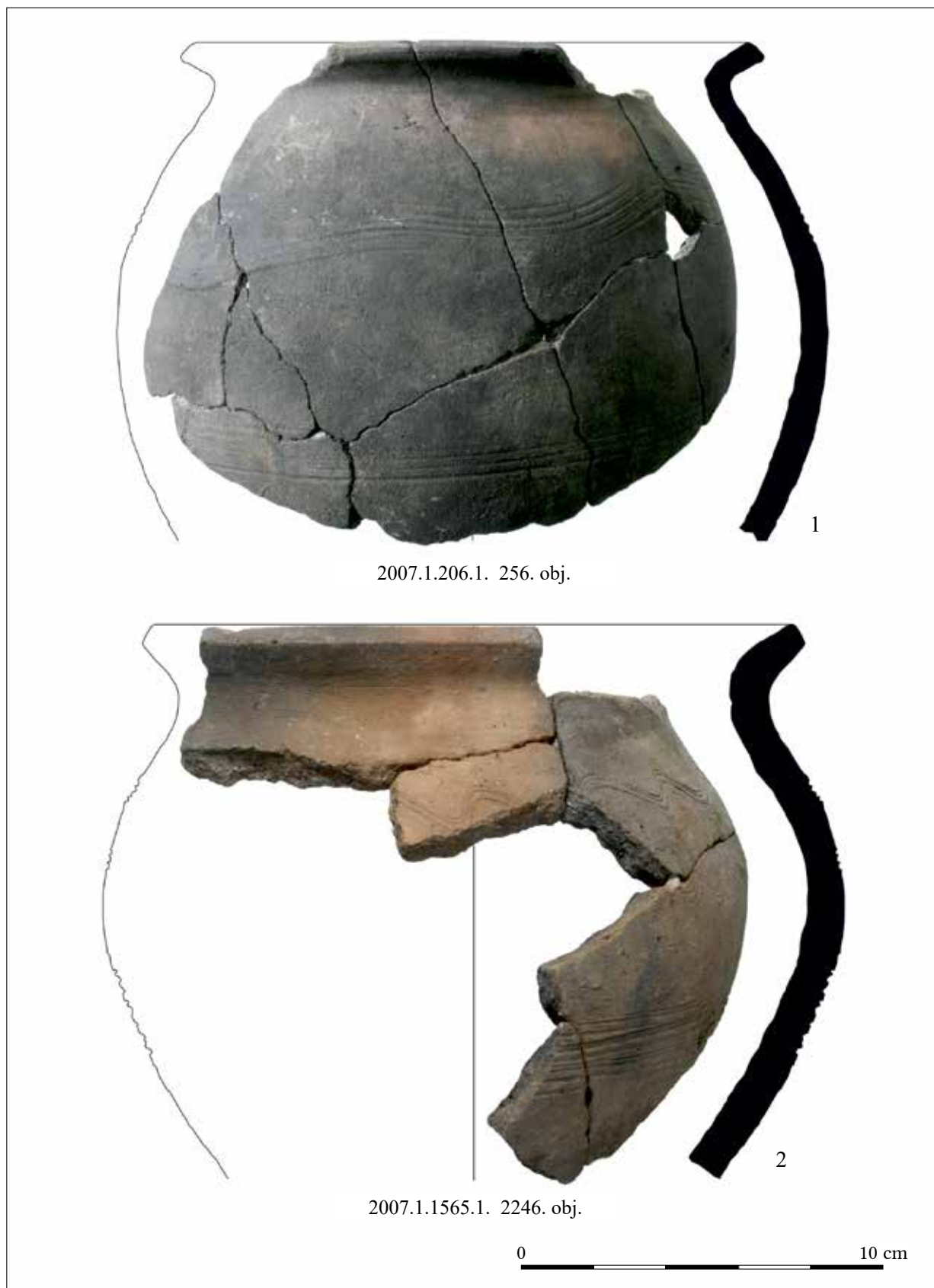
228. kép. Maglód I. lelőhely. 1–4: Szürke, gyorskorongolt fazekak
 Fig. 228. Maglód, Site I. 1–4: Grey pots thrown on a fast wheel

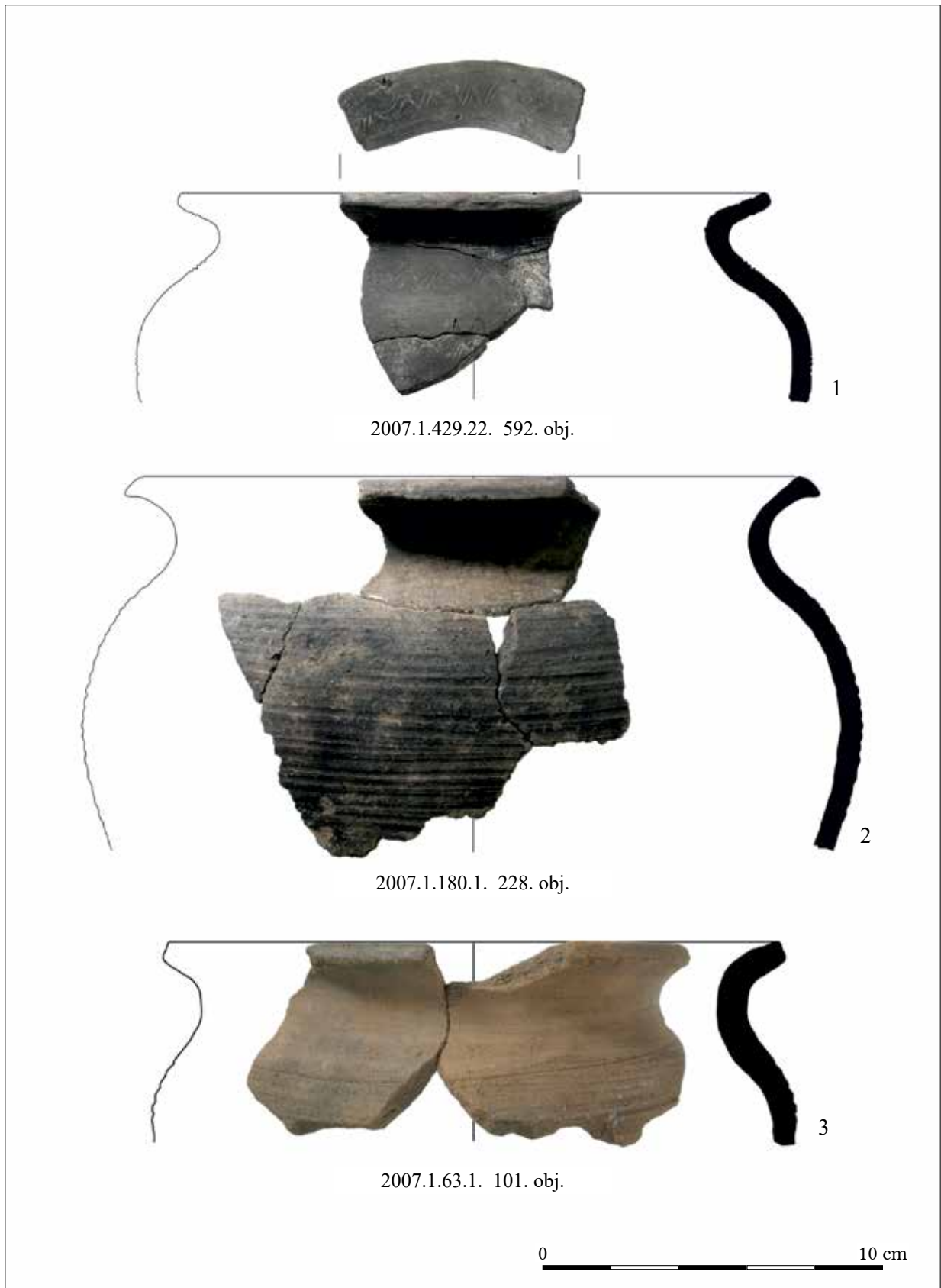
229. kép. Maglód I. lelőhely. 1–9: Vas leletek
Fig. 229. Maglód, Site 1. 1–9: Iron finds

230. kép. Maglód I. lelőhely. 1–6: Vas és üveg leletek
 Fig. 230. Maglód, Site 1. 1–6: Iron and glass finds

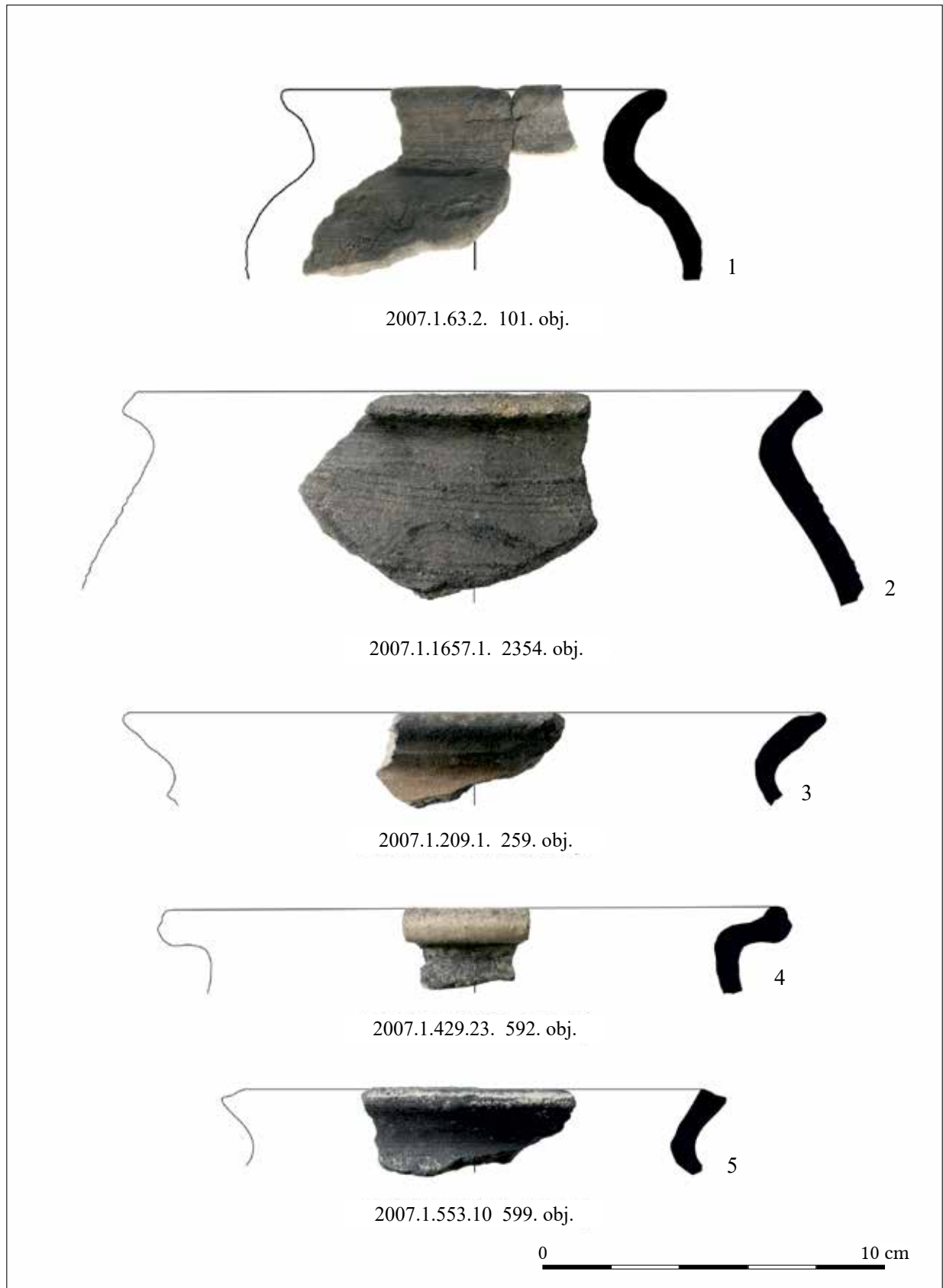
231. kép. Ecser 6. lelőhely. 1–2: Gömbös testű edények
 Fig. 231. Ecser, Site 6. 1–2: Globular pots

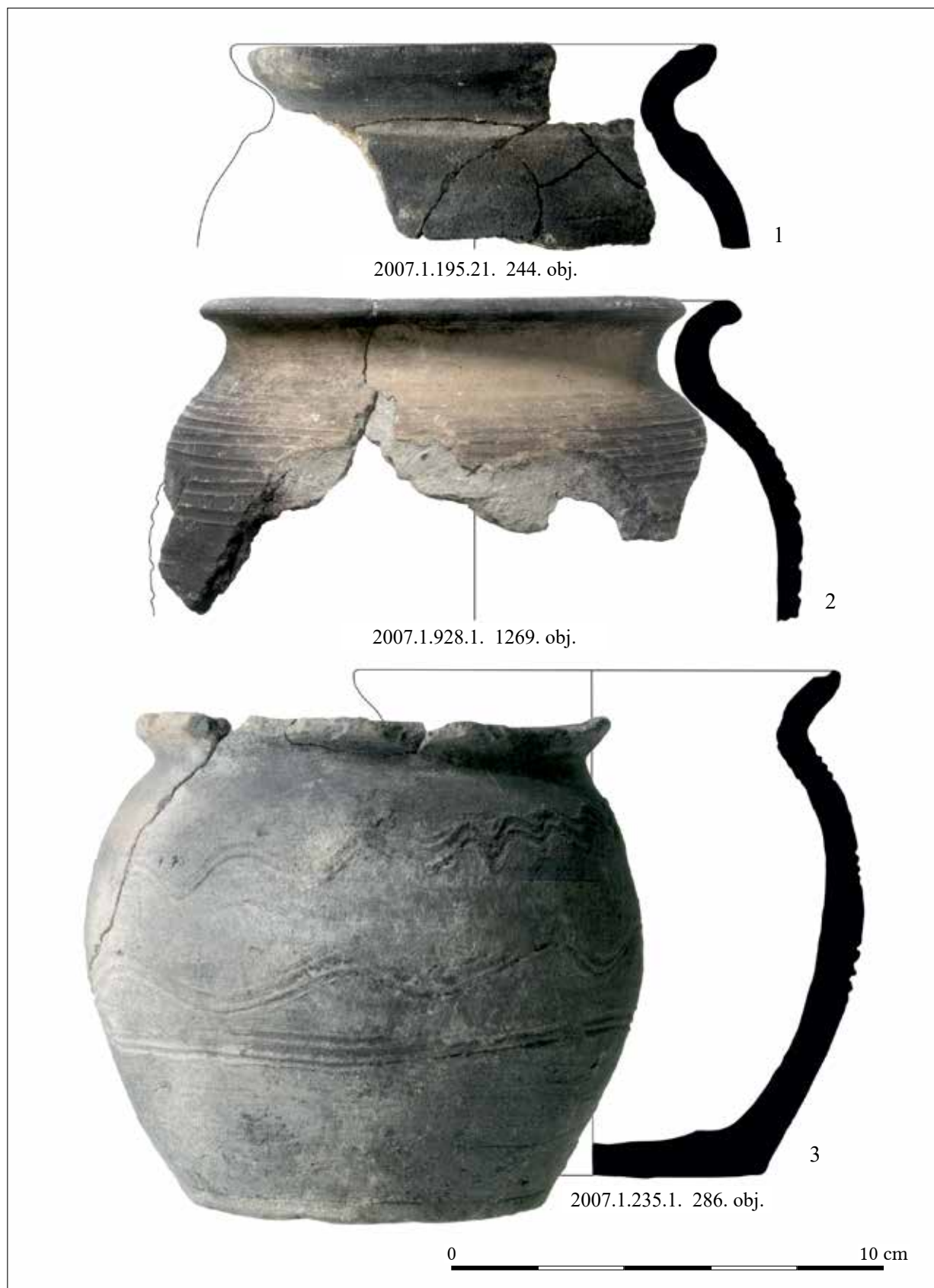
232. kép. Ecser 6. lelőhely. 1–3: Hangsúlyozott vállú fazekak
 Fig. 232. Ecser, Site 6. 1–3: Pots with accentuated shoulder

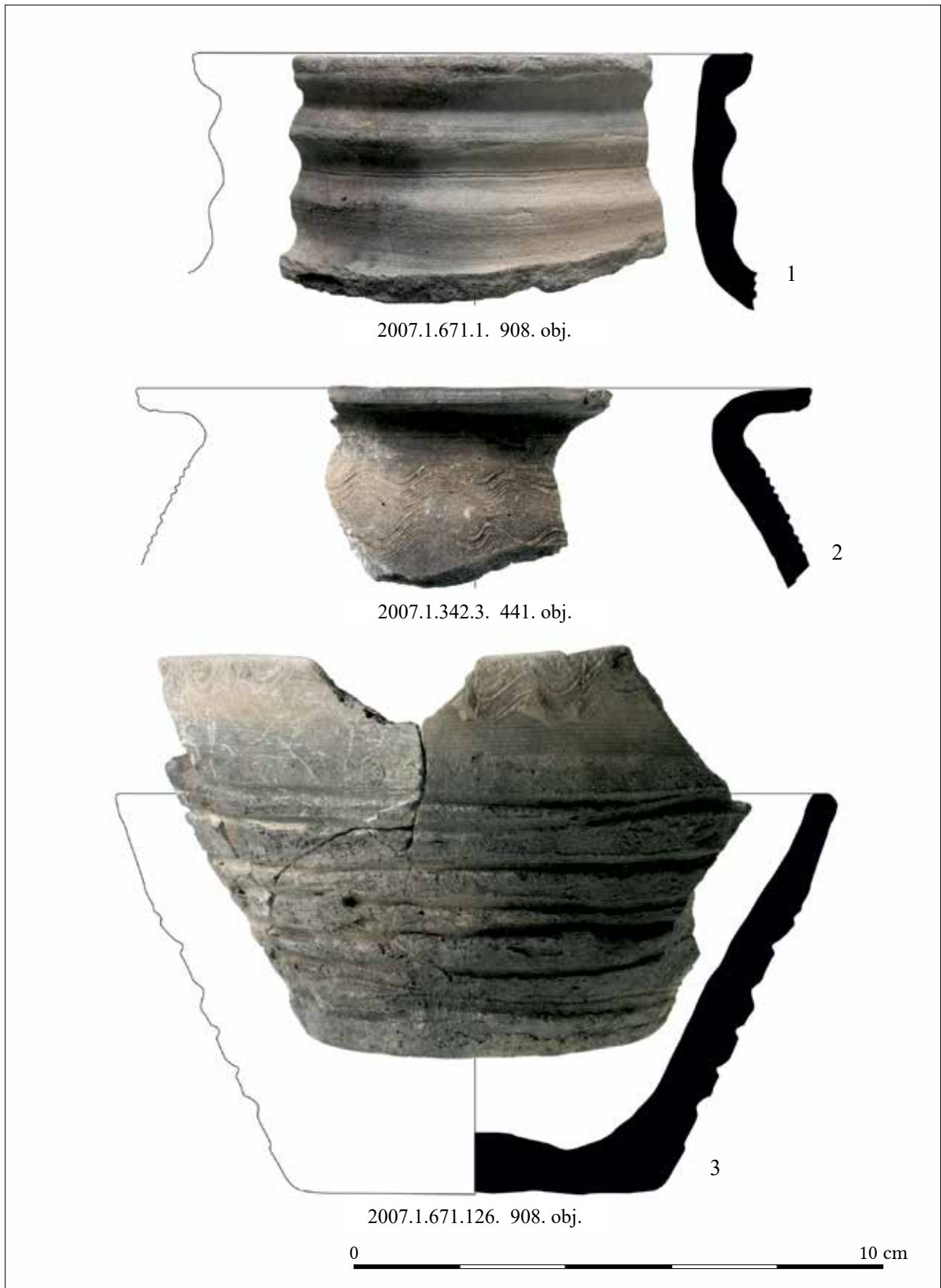
233. kép. Ecsér 6. lelőhely. 1–3: Vöröses narancssárgára égő anyagú fazekak
Fig. 233. Ecsér, Site 6. 1–3: Pots burnt to reddish orange colour

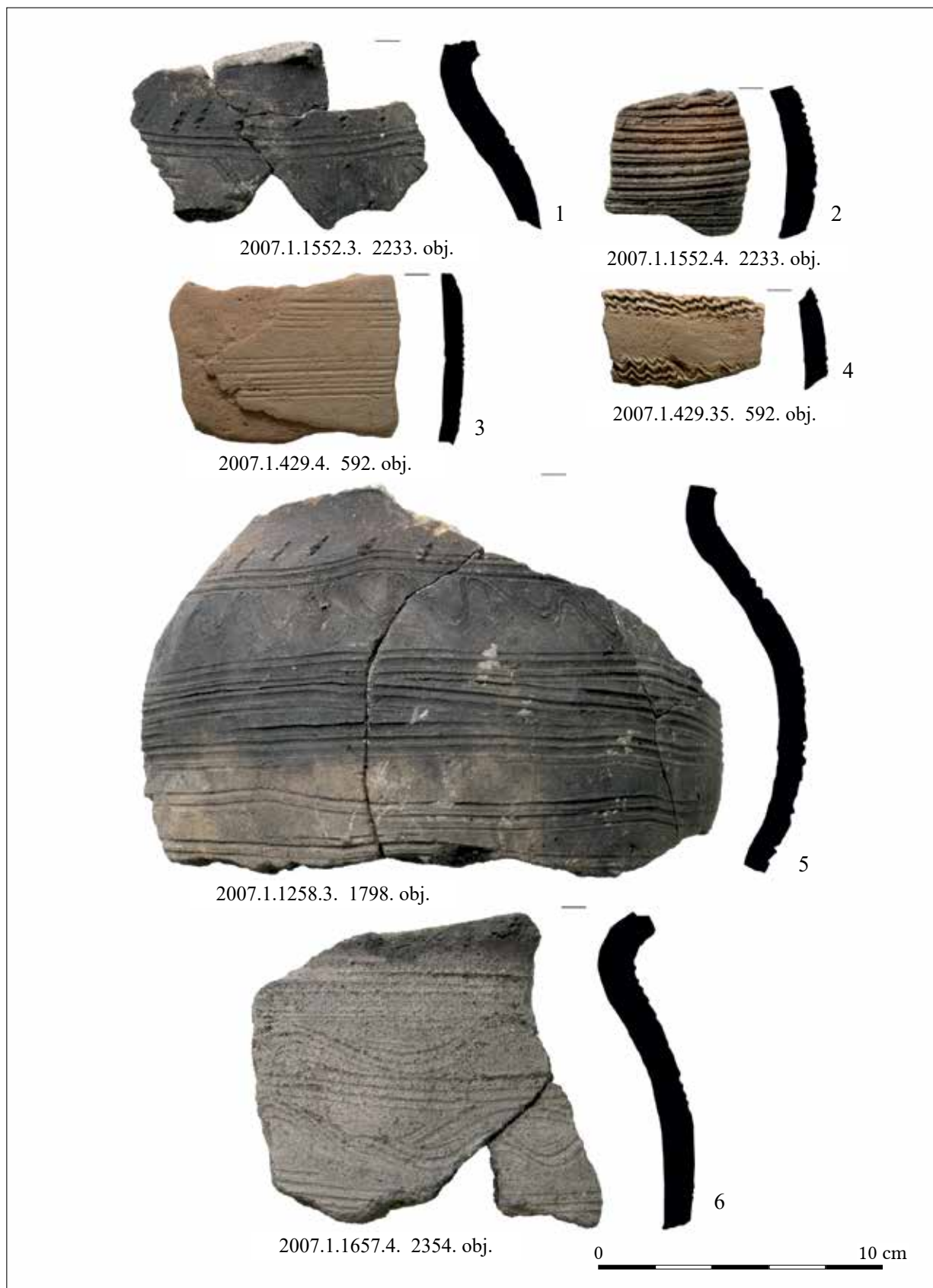
234. kép. Ecser 6. lelőhely. 1–5: Fazék peremtöredékek
 Fig. 234. Ecser, Site 6. 1–5: Rim fragments of pots

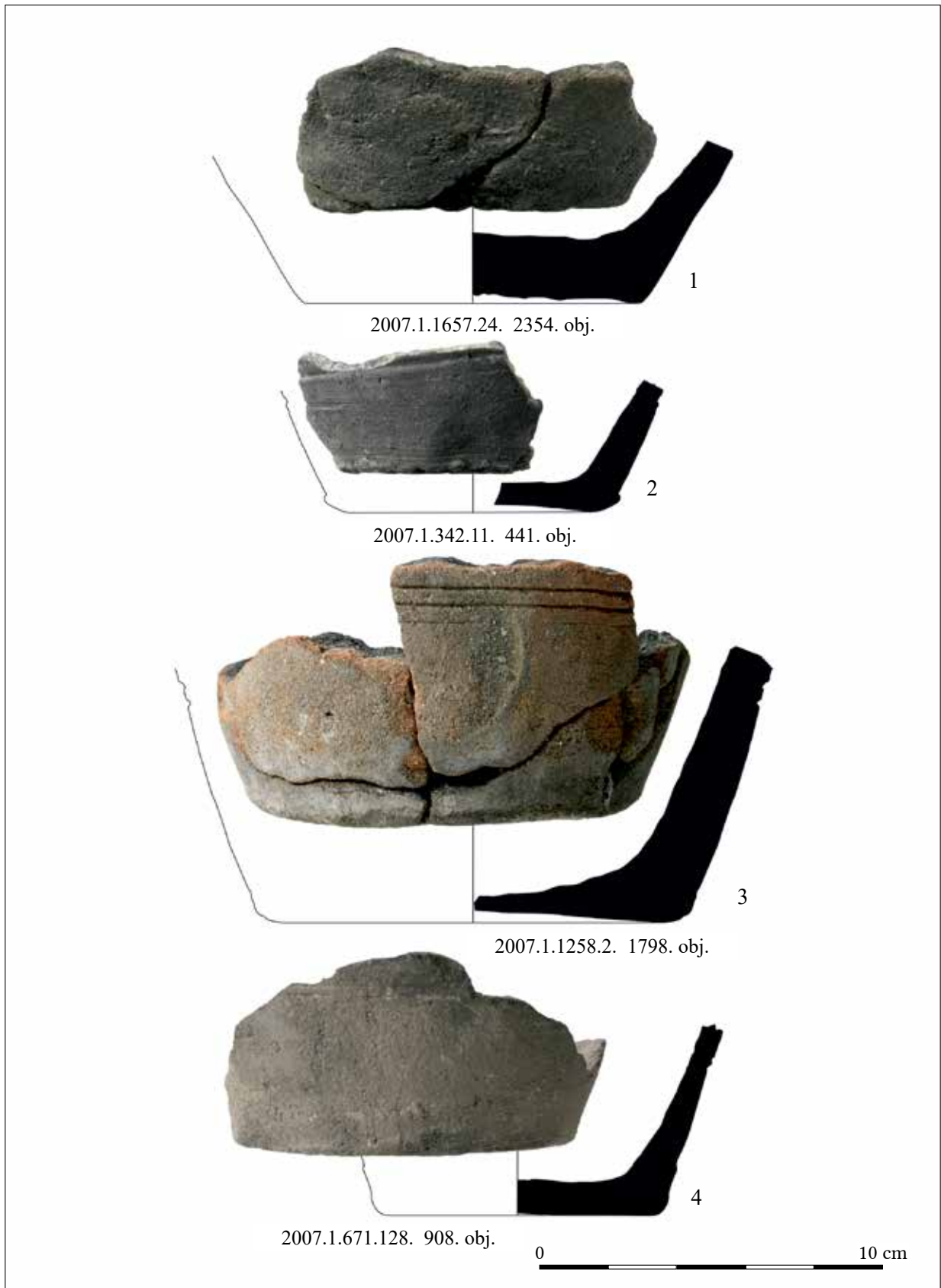
235. kép. Ecser 6. lelőhely. 1–3: Kisfazekak
 Fig. 235. Ecser, Site 6. 1–3: Small pots

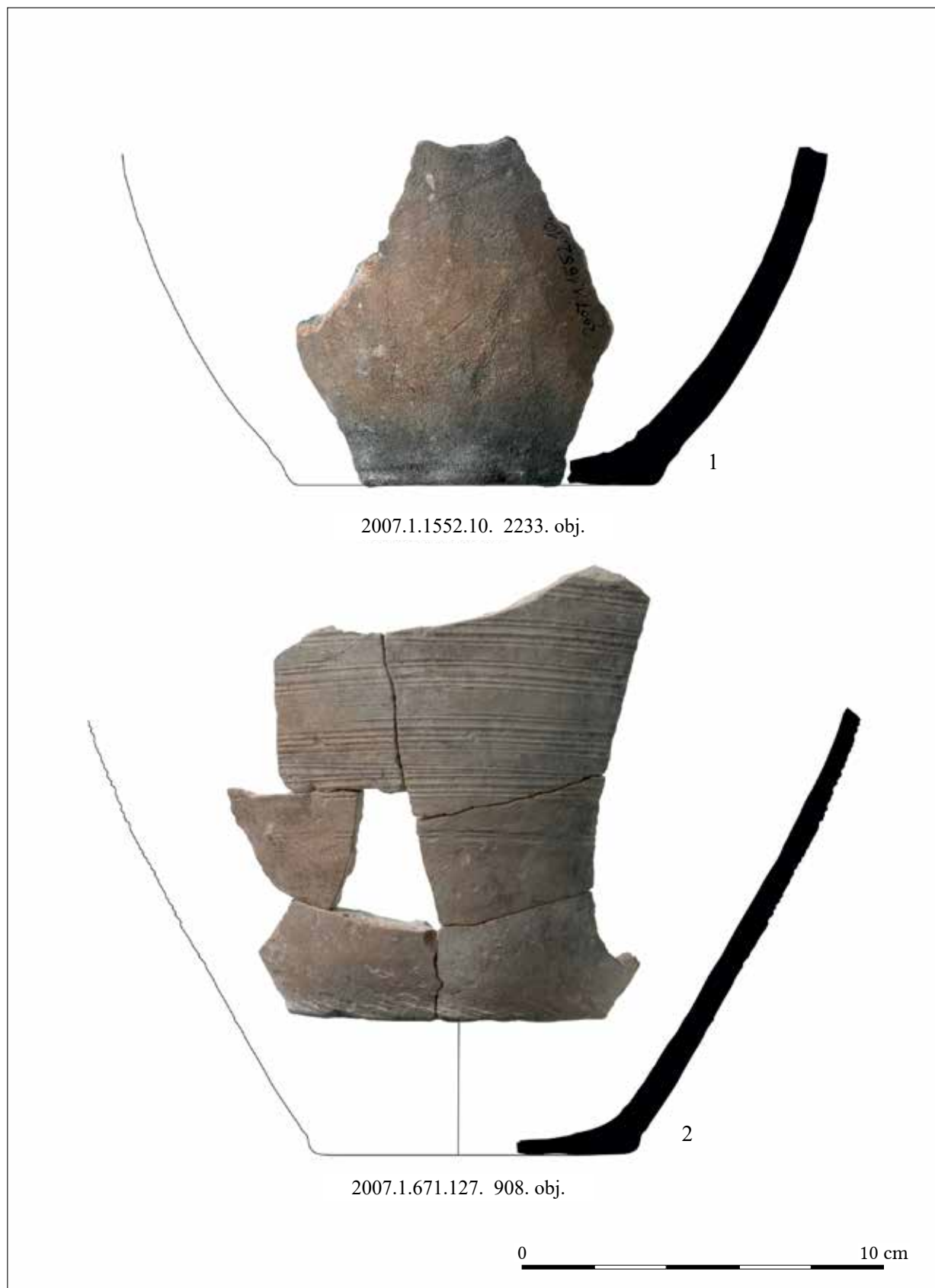
236. kép. Ecsér 6. lelőhely. 1: Bordázott nyakú edény; 2: Kisfazék; 3: Kónikus tál
 Fig. 236. Ecsér, Site 6. 1: Pot with ribbed neck; 2: Small pot; Conic bowl

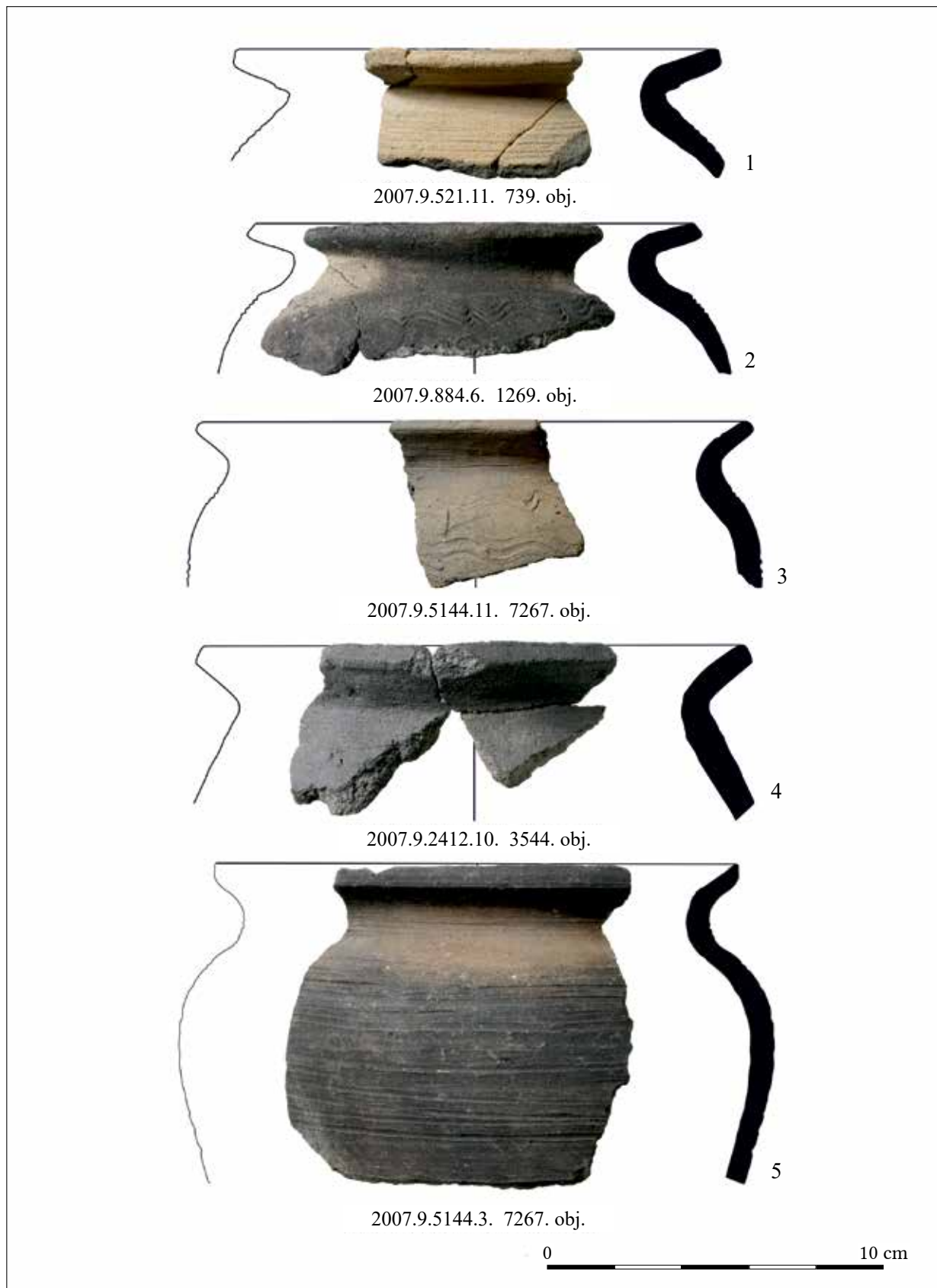
237. kép. Ecser 6. lelőhely. 1–6: Díszített edény oldaltörédek
 Fig. 237. Ecser, Site 6. 1–6: Decorated pottery fragments

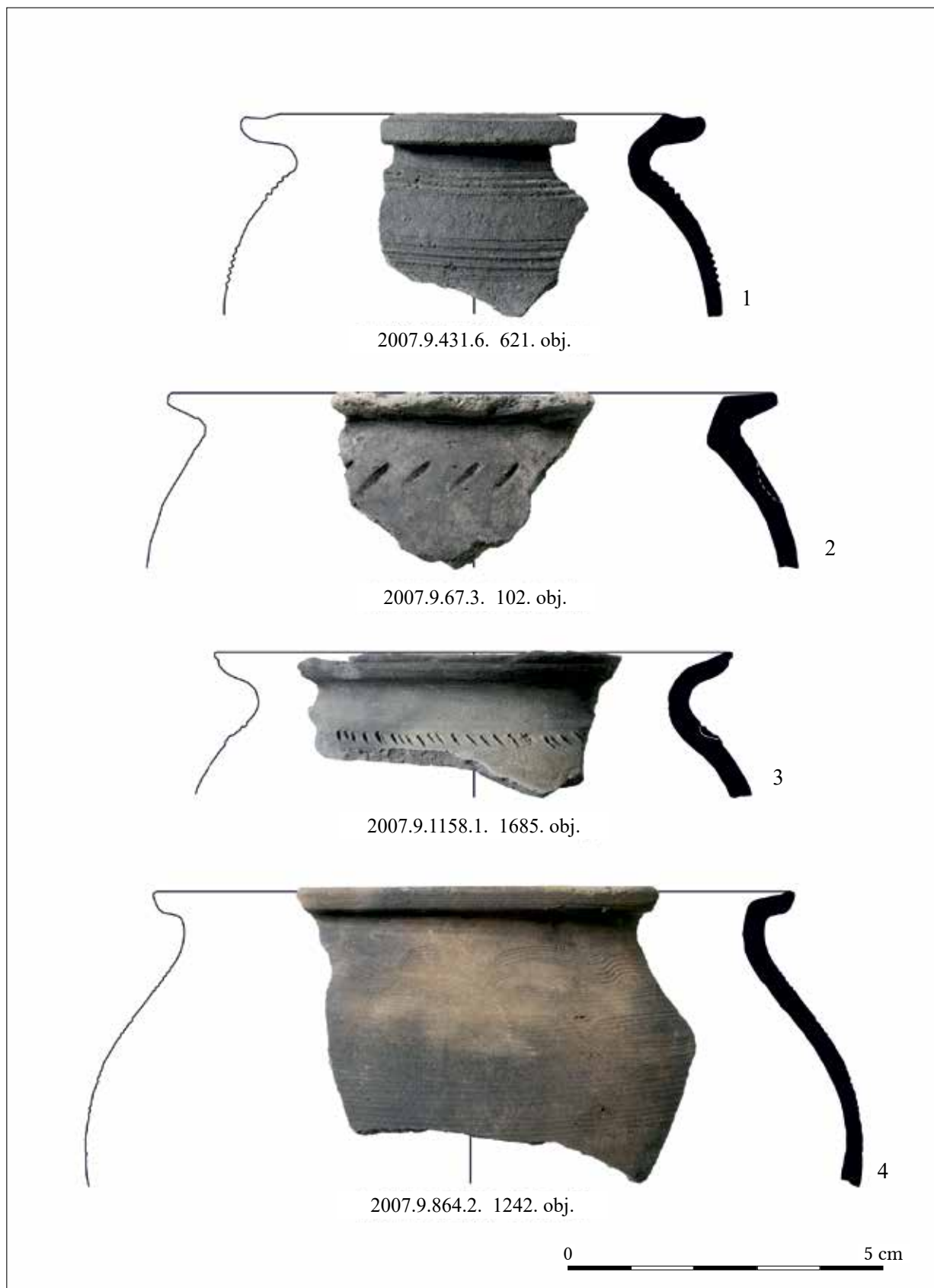
238. kép. Ecsér 6. lelőhely. 1–4: Fazék és kisfazék fenéktöredékek
 Fig. 238. Ecsér, Site 6. 1–4: Bottom fragments of pots and small pots

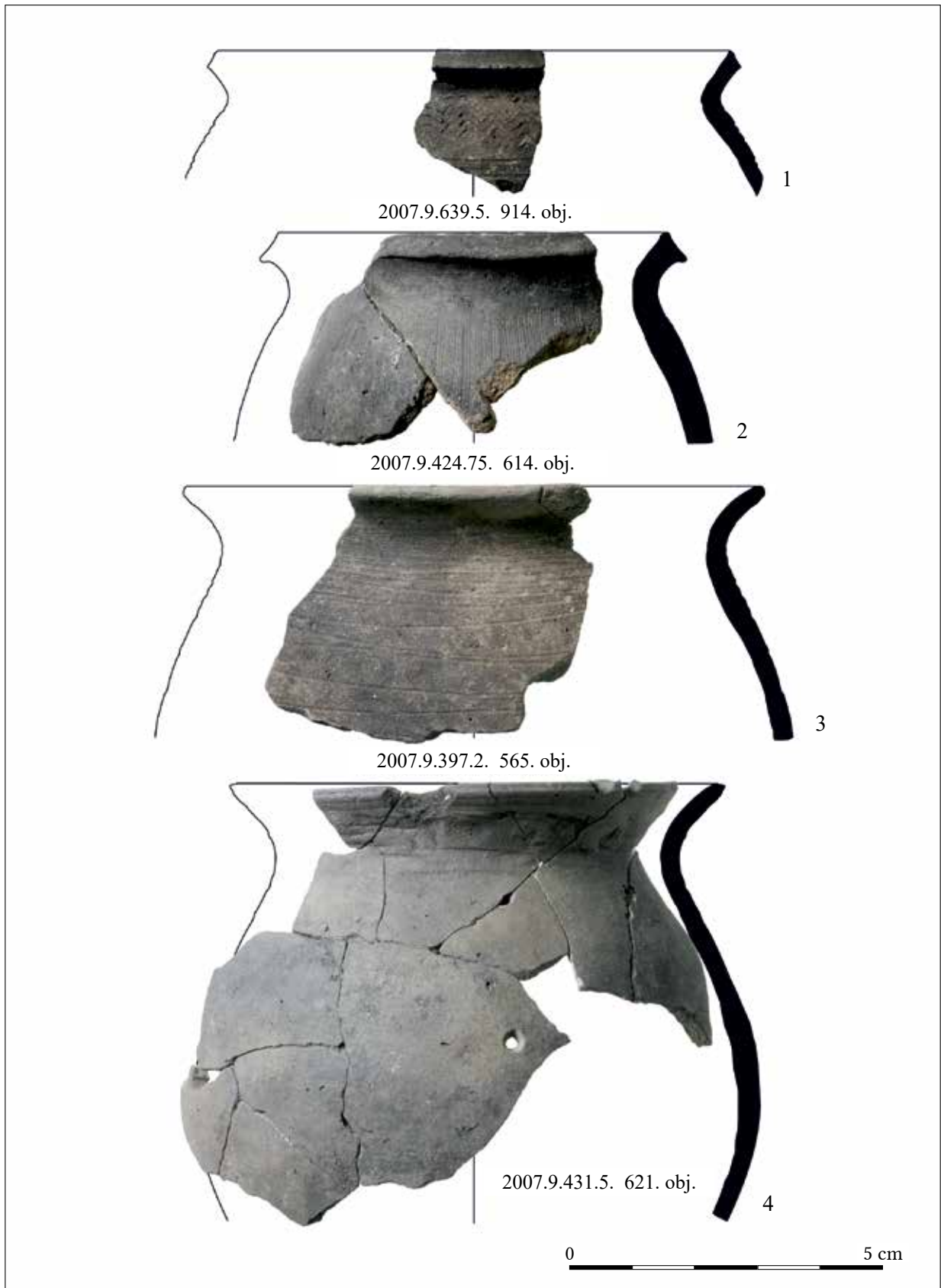
239. kép. Ecsér 6. lelőhely. 1–2: Fazék fenéktöredékek
 Fig. 239. Ecsér, Site 6. 1–2: Bottom fragments of pots

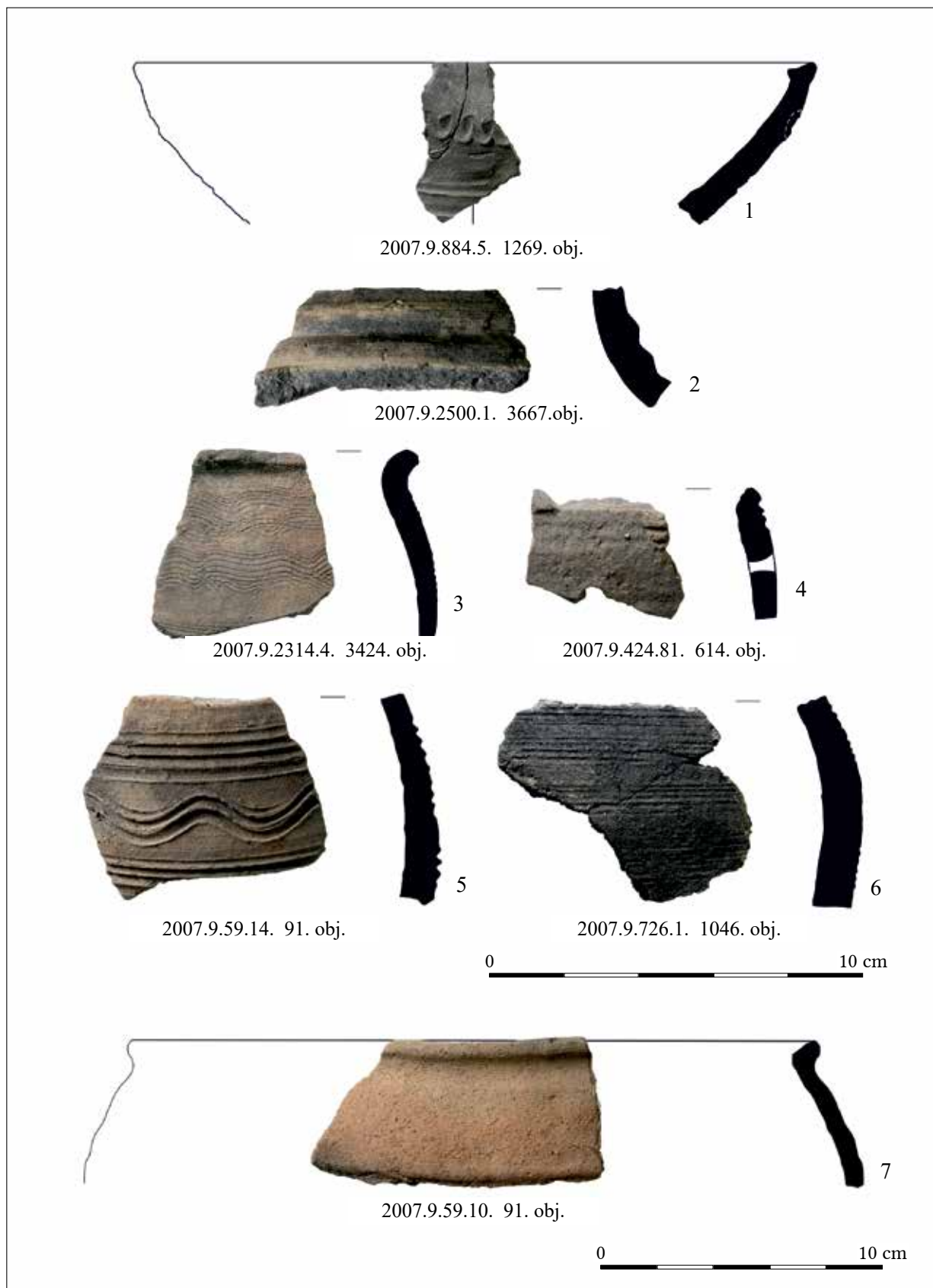
240. kép. Ecser 7. lelőhely. 1–3, 5: Hangsúlyozott vállú fazekak; 4: Fazék peremtöredék
 Fig. 240. Ecser, Site 7. 1–3, 5: Pots with accentuated shoulder; 4: Pottery rim fragment

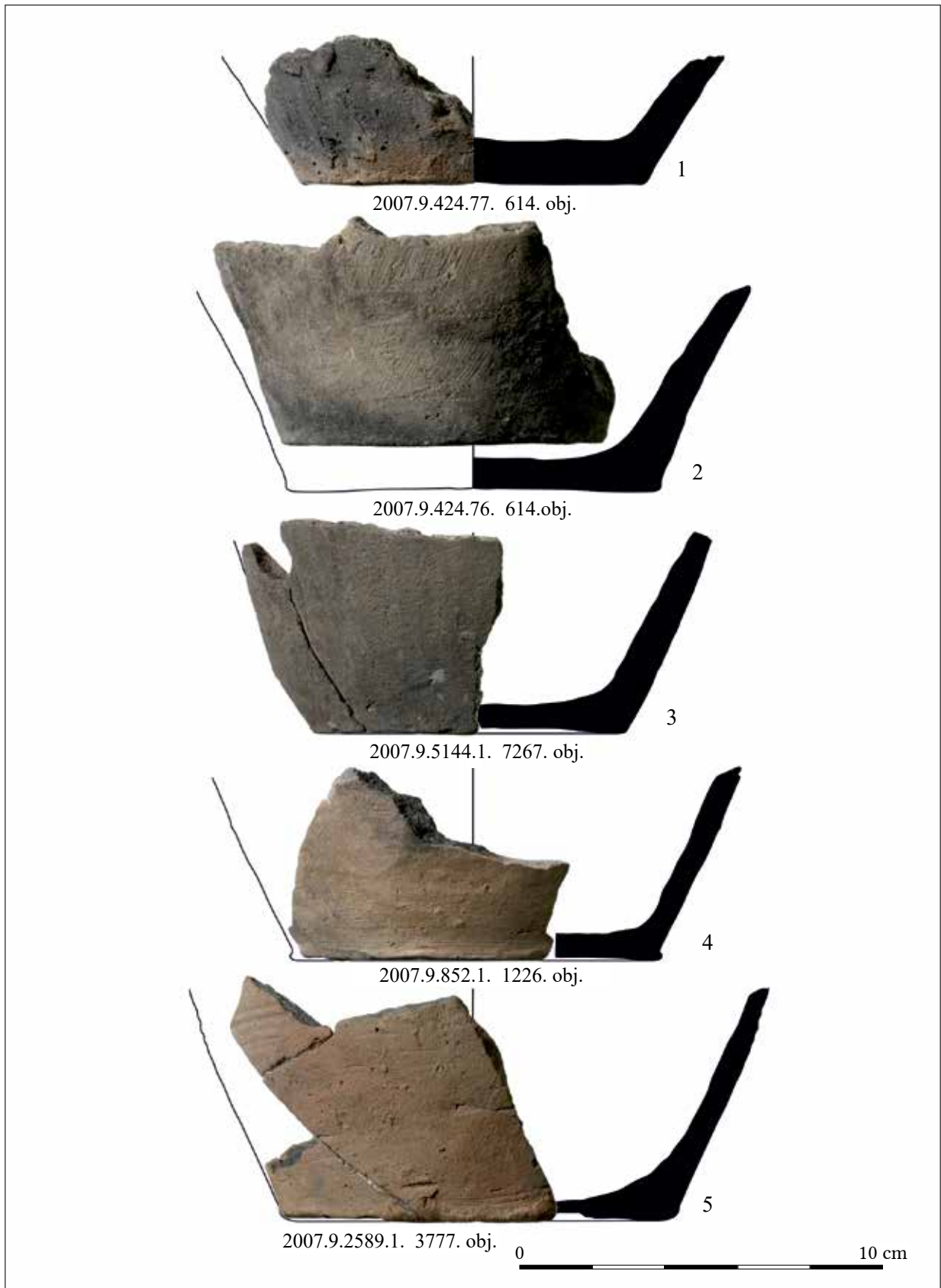
241. kép. Ecser 7. lelőhely. 1–3: Hangsúlyozott vállú fazekak; 4: Gömbös testű edény
 Fig. 241. Ecser, Site 7. 1–3: Pots with accentuated shoulder; 4: Globular pot

242. kép. Ecsér 7. lelőhely. 1–4: Hasban hangsúlyozott fazekak
 Fig. 242. Ecsér, Site 7. 1–4: Pots with accentuated belly

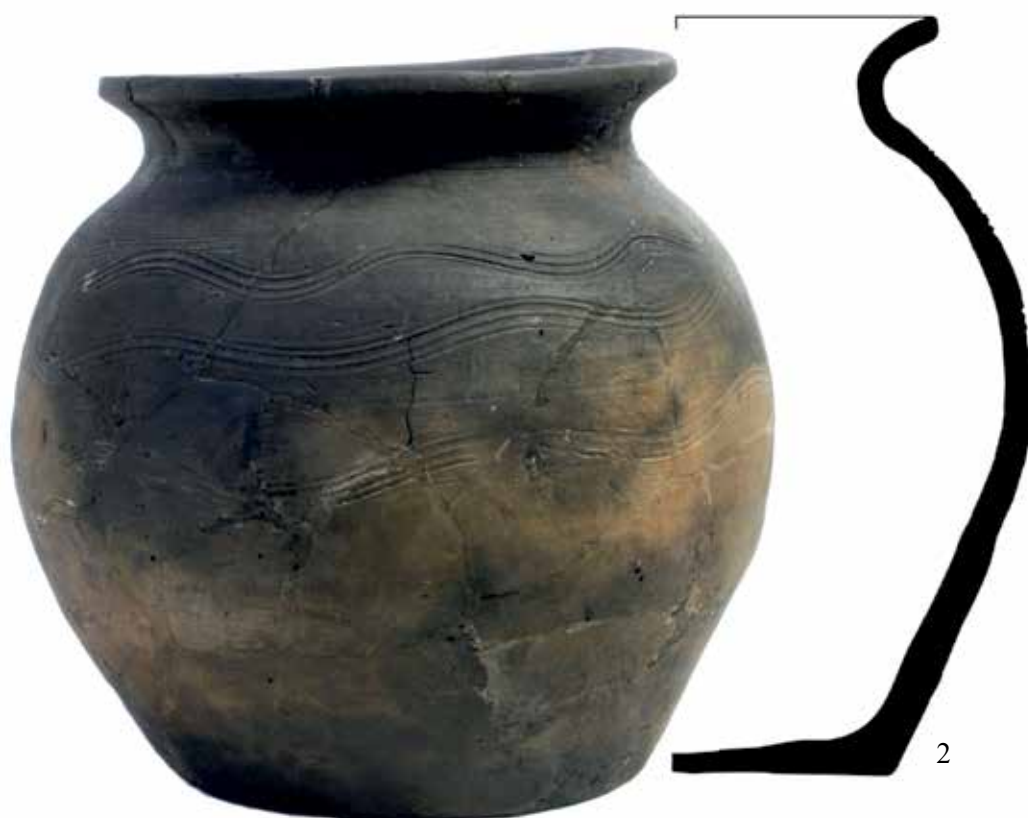
243. kép. Ecser 7. lelőhely. 1: Gömbszelet alakú tál; 2: Bordázott nyakú edény; 3–6: Díszített edény oldaltöredékek; 7: Bogrács peremtöredék
 Fig. 243. Ecser, Site 7. 1: Globular bowl; 2: Pot with ribbed neck; 3–6: Decorated pottery fragments; 7: Rim fragment of a clay cauldron

244. kép. Ecser 7. lelőhely. 1–5: Fazék fenéktöredékek
 Fig. 244. Ecser, Site 7. 1–5: Bottom fragments of pots

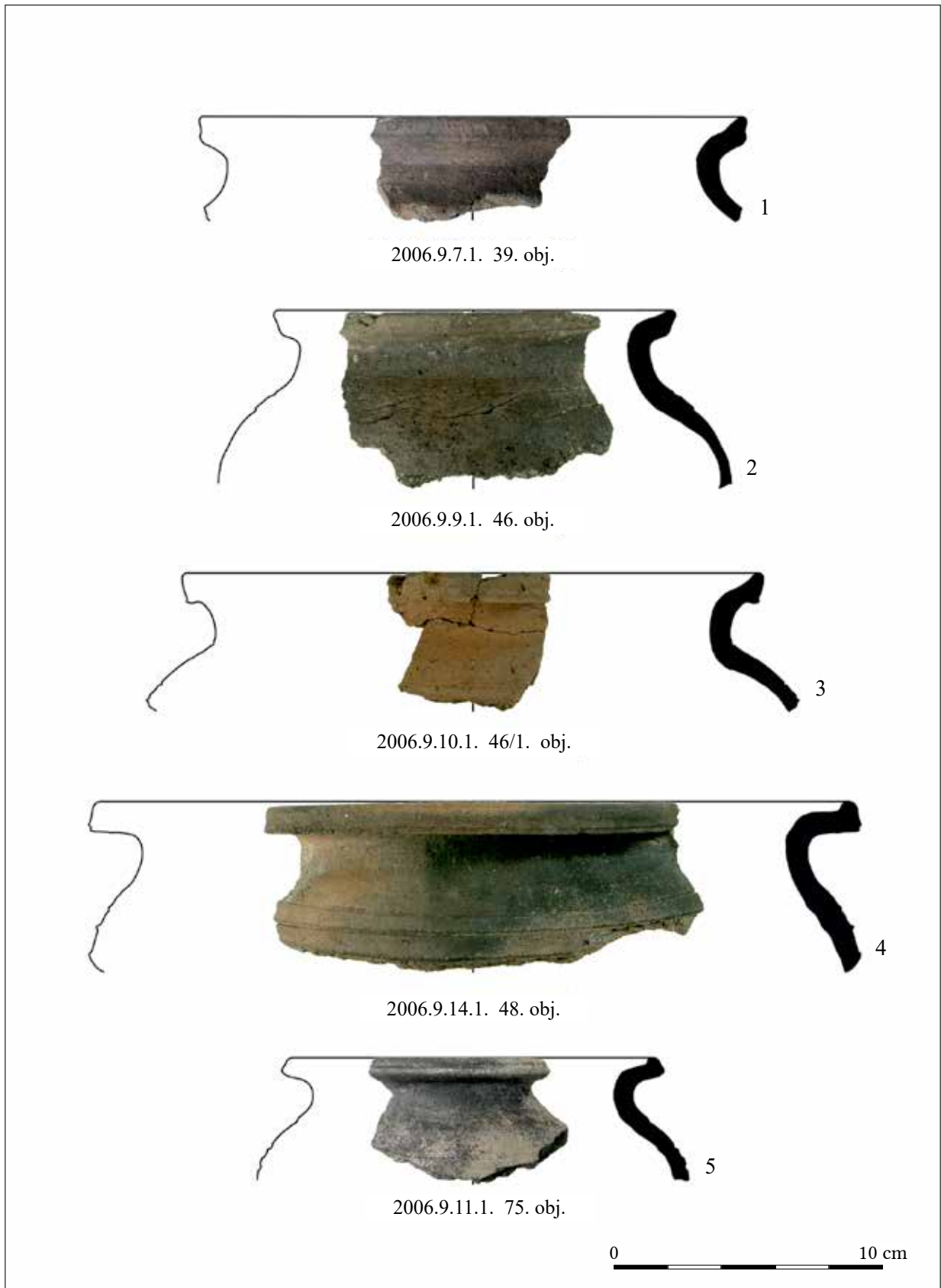
2006.9.1.1. 4. obj.

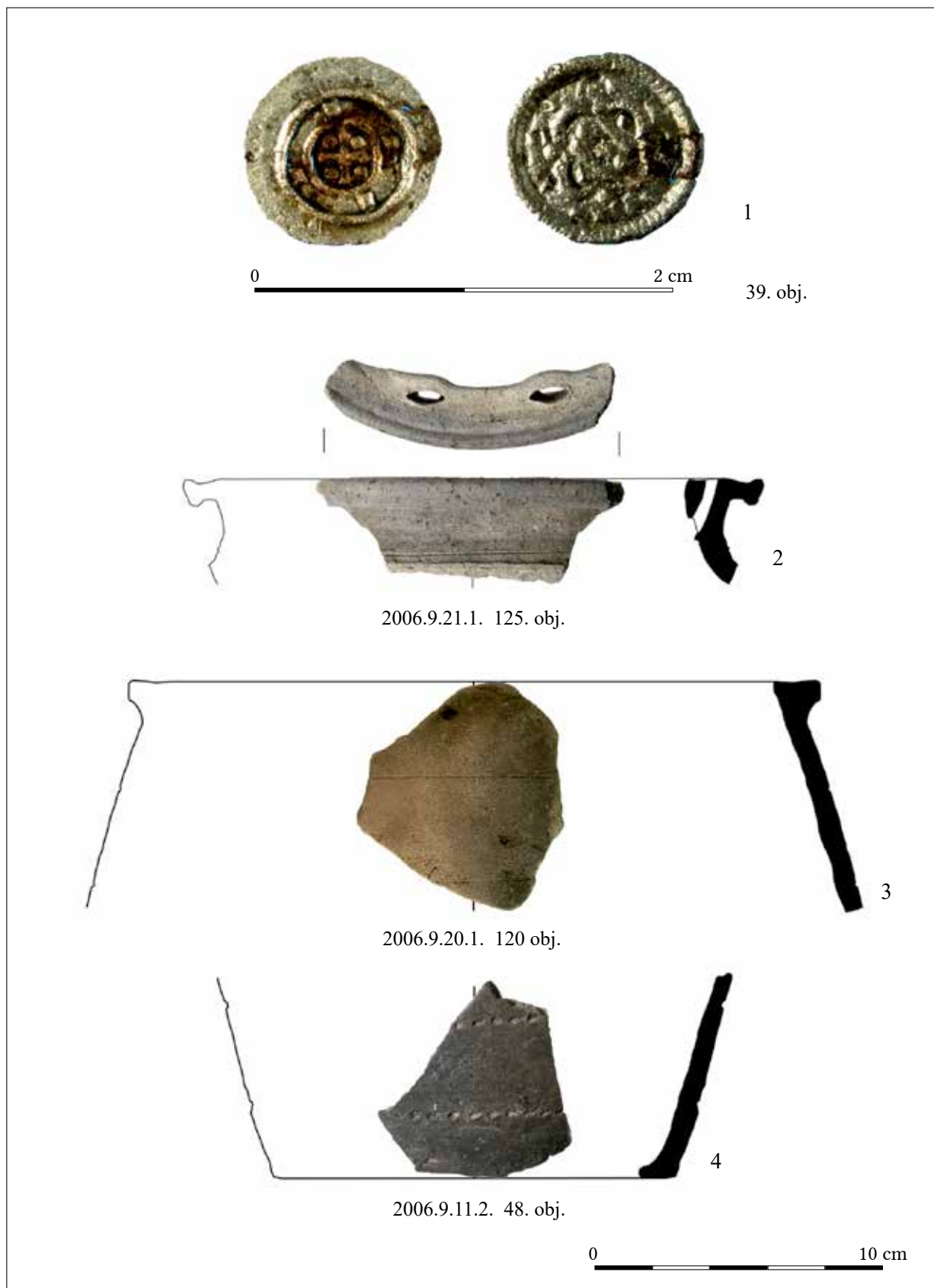
2006.9.2.1. 5. obj.

0 10 cm

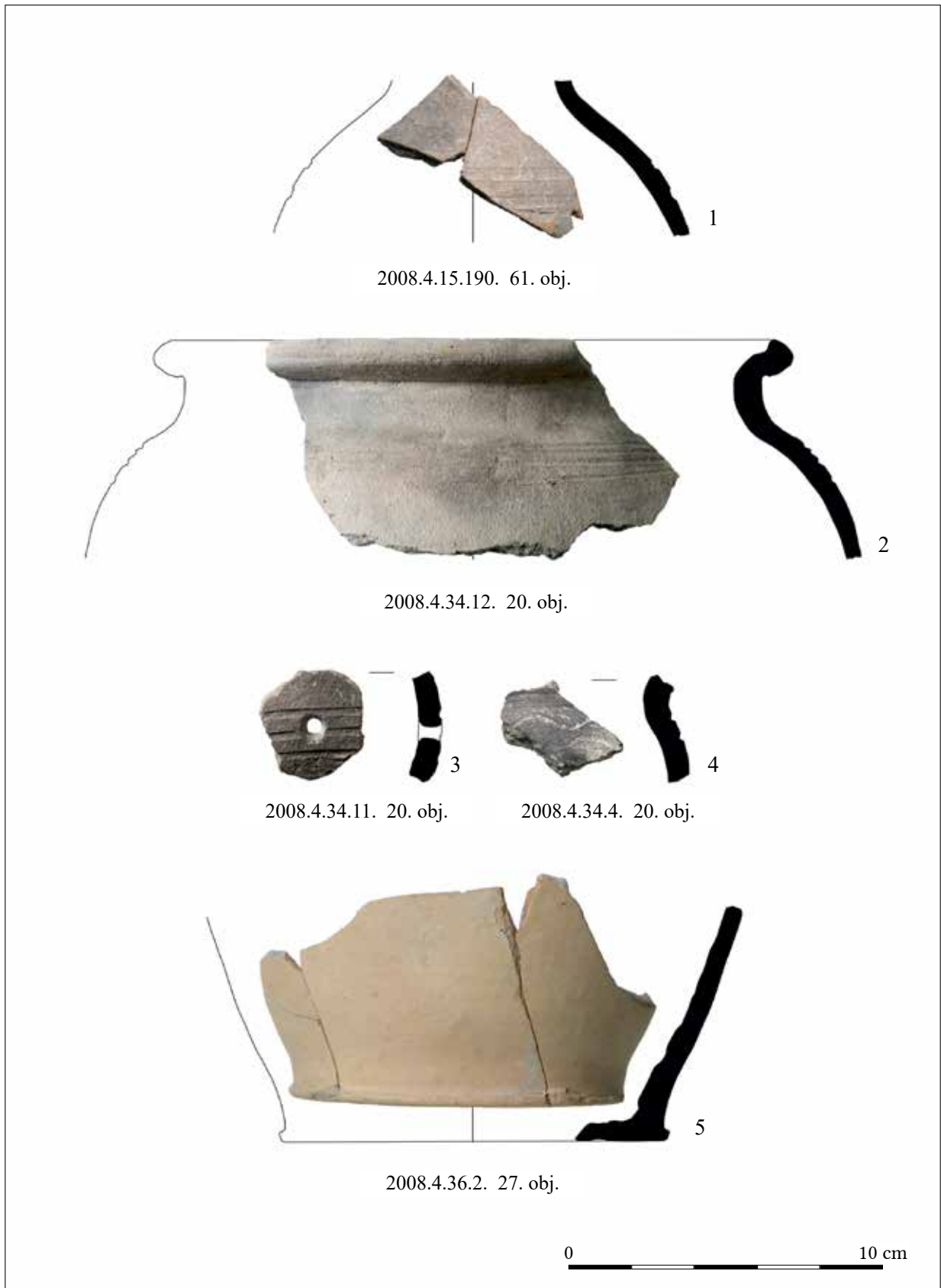
245. kép. Üllő 2. lelőhely. 1: Kisfazék; 2: Gömbös testű fazék
 Fig. 245. Üllő, Site 2. 1: Small pot; 2: Globular pot

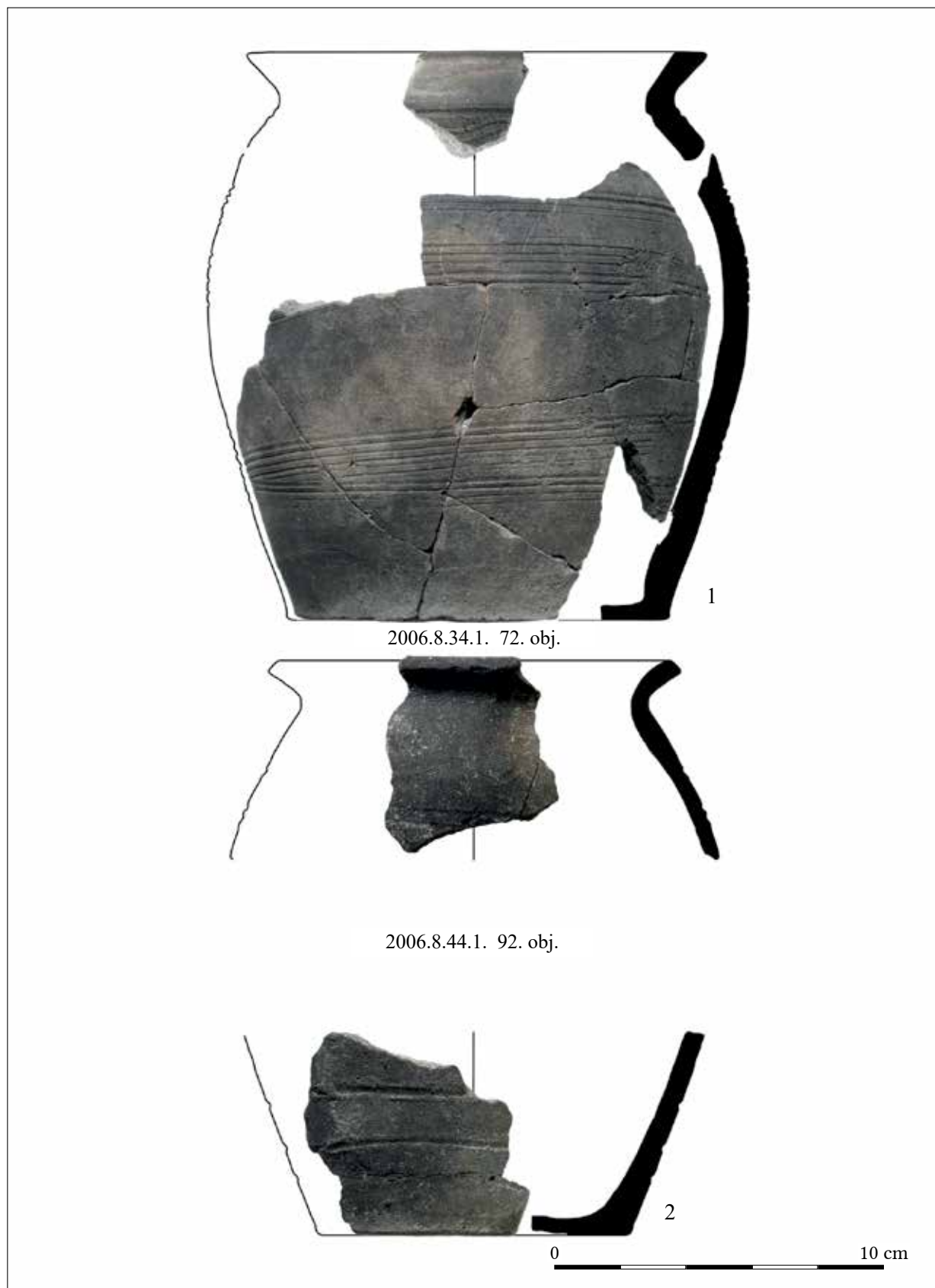
246. kép. Üllő 2. lelőhely. 1–5: Hangsúlyozott vállú fazekak és kisfazekak
 Fig. 246. Üllő, Site 2. 1–5: Pots and small pots with accentuated shoulder

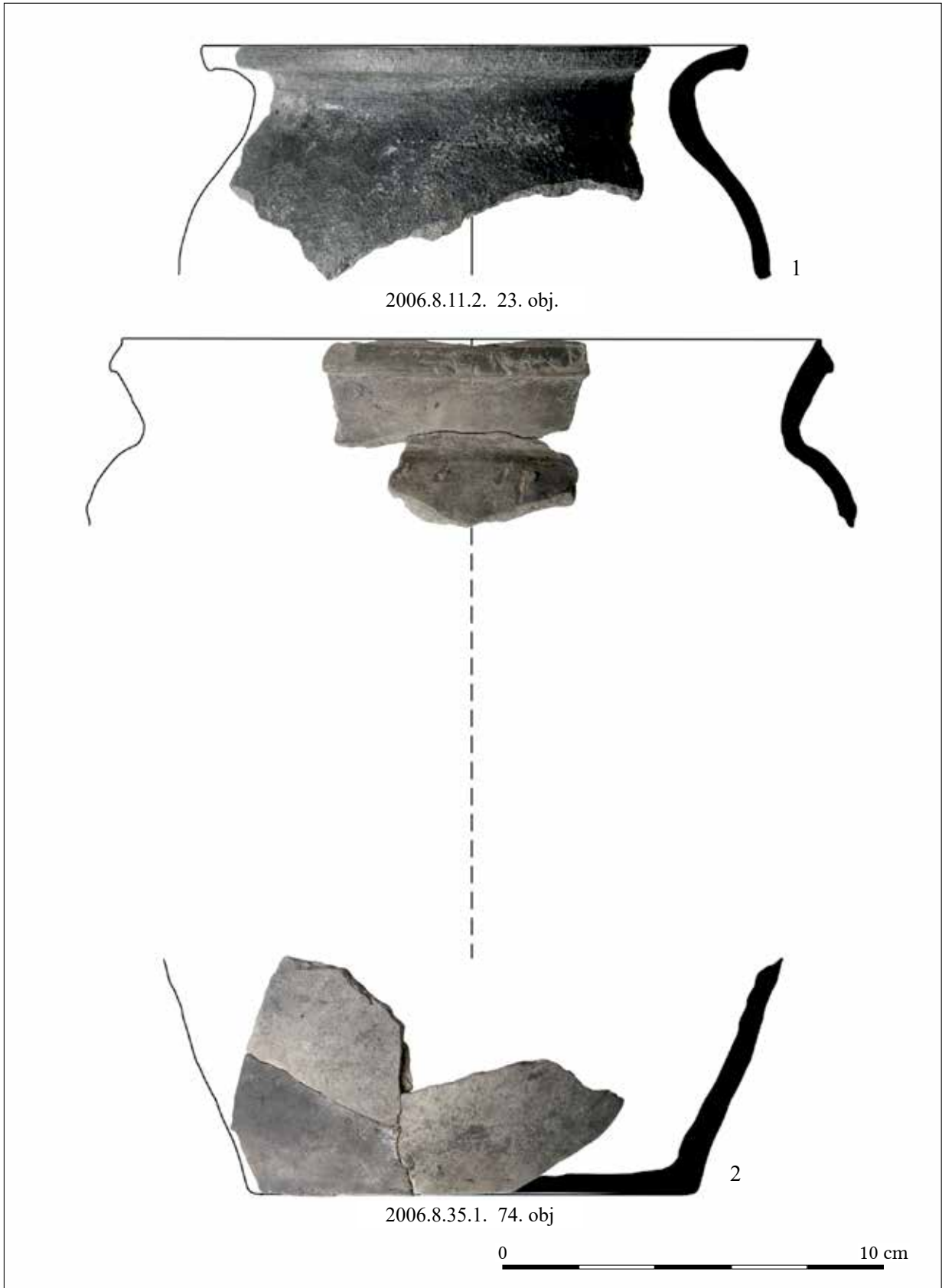
247. kép. Üllő 2. lelőhely. 1: Könyves Kálmán denárja; 2–3: Bogrács peremtöredékek; 4: Fazék fenéktöredék
 Fig. 247. Üllő, Site 2. 1: Denarius of Coloman; 2–3: Rim fragments of clay cauldrons; 4: Bottom fragment of a pot

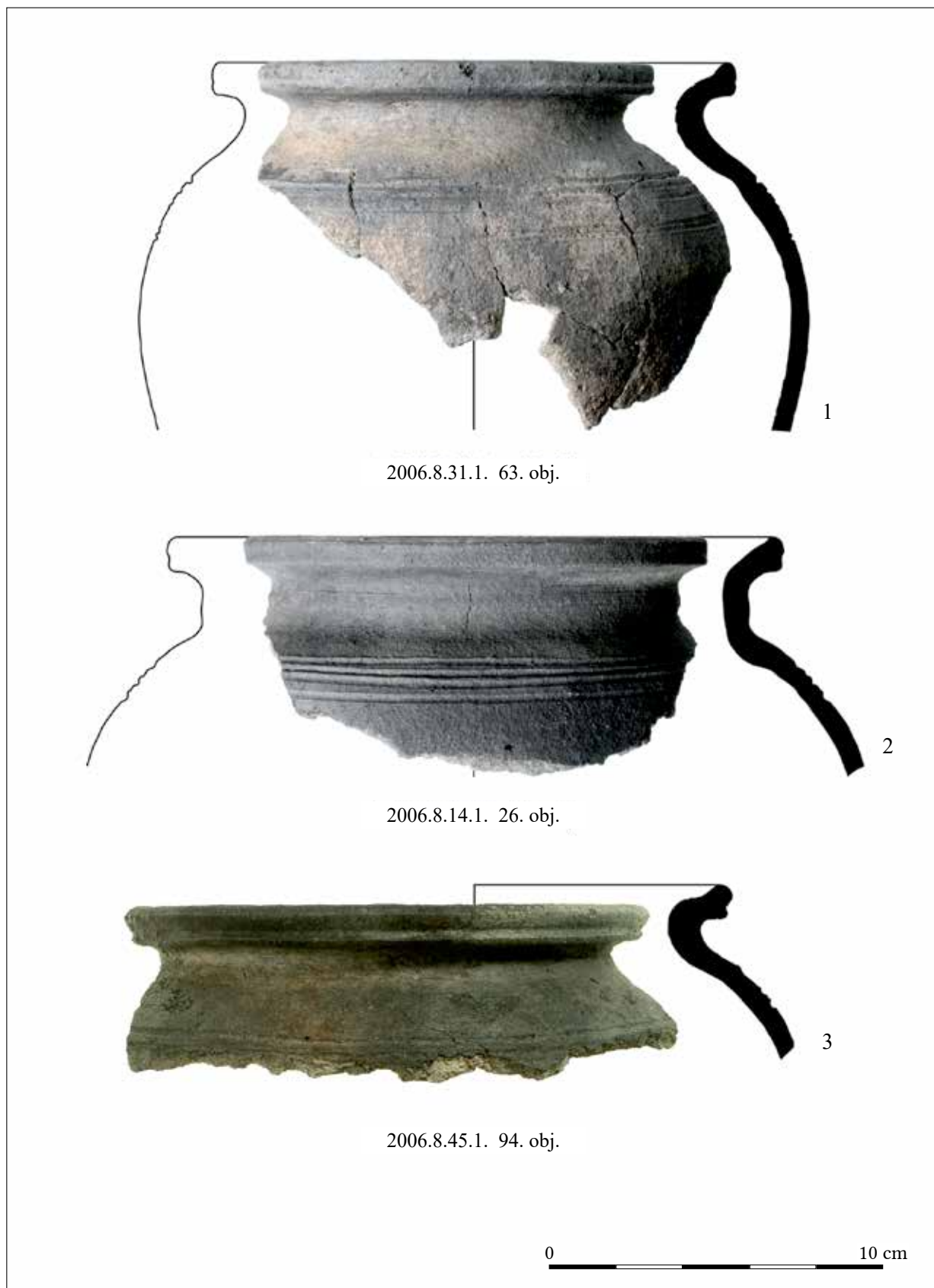
248. kép. Üllő 10. lelőhely. 1–2, 4–5: Fazék perem- oldal- és fenéktöredékek; 3: Orsókarika
 Fig. 248. Üllő, Site 10. 1–2, 4–5: Rim, shoulder and bottom fragments of pots; 3: Spindle whorl

249. kép. Üllő 1. lelőhely. 1–2: Változatos fazékformák
 Fig. 249. Üllő, Site 1. 1–2: Pots with various forms

250. kép. Üllő 1. lelőhely. 1–2: Változatos fazékformák
 Fig. 250. Üllő, Site 1. 1–2: Pots with various forms

251. kép. Üllő 1. lelőhely. 1–3: Hangsúlyozott vállú fazekak
 Fig. 251. Üllő, Site 1. 1–3: Pots with accentuated shoulder

2006.8.36.1. 75. obj.

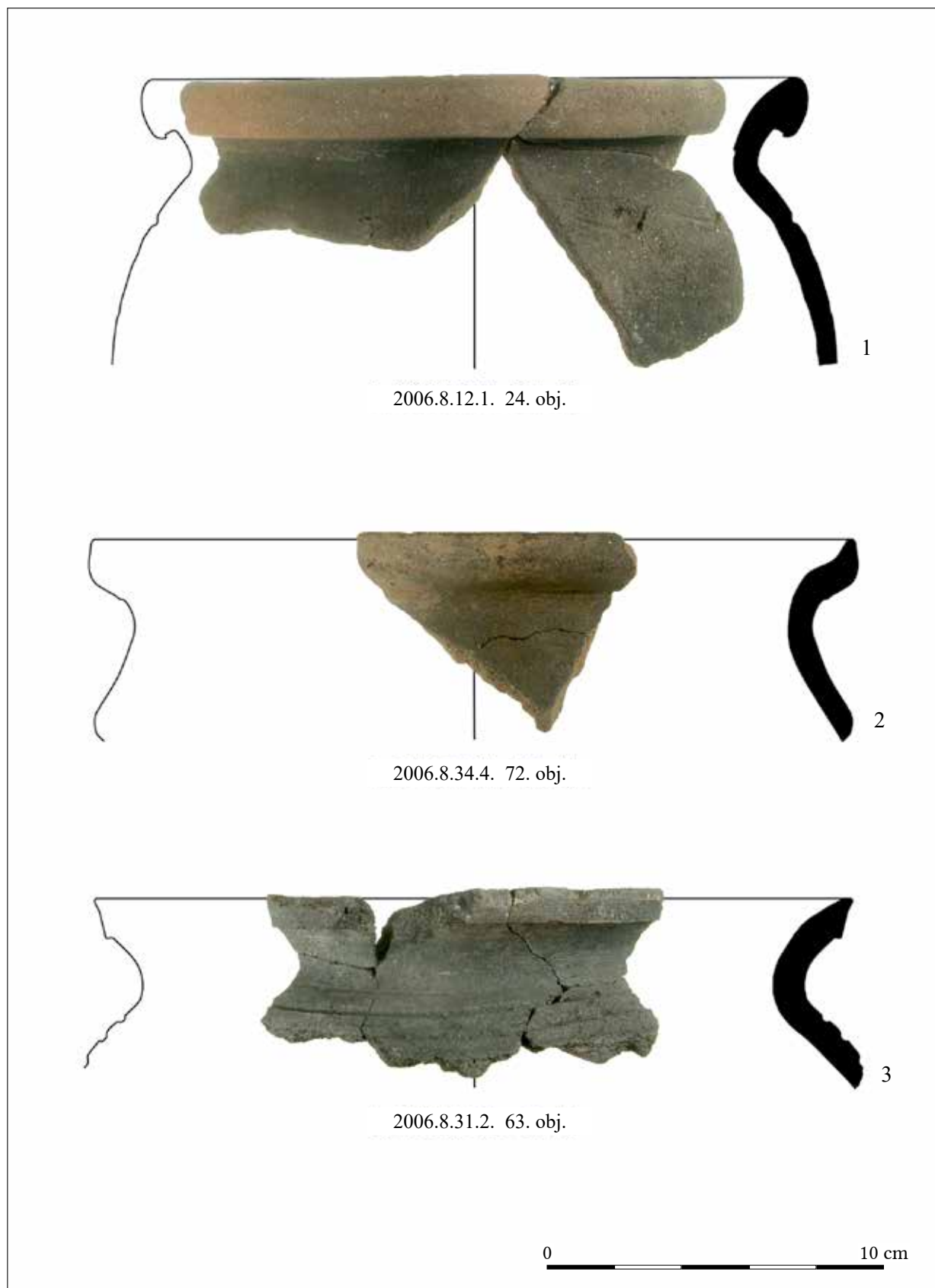
2006.8.12.4. 24. obj.

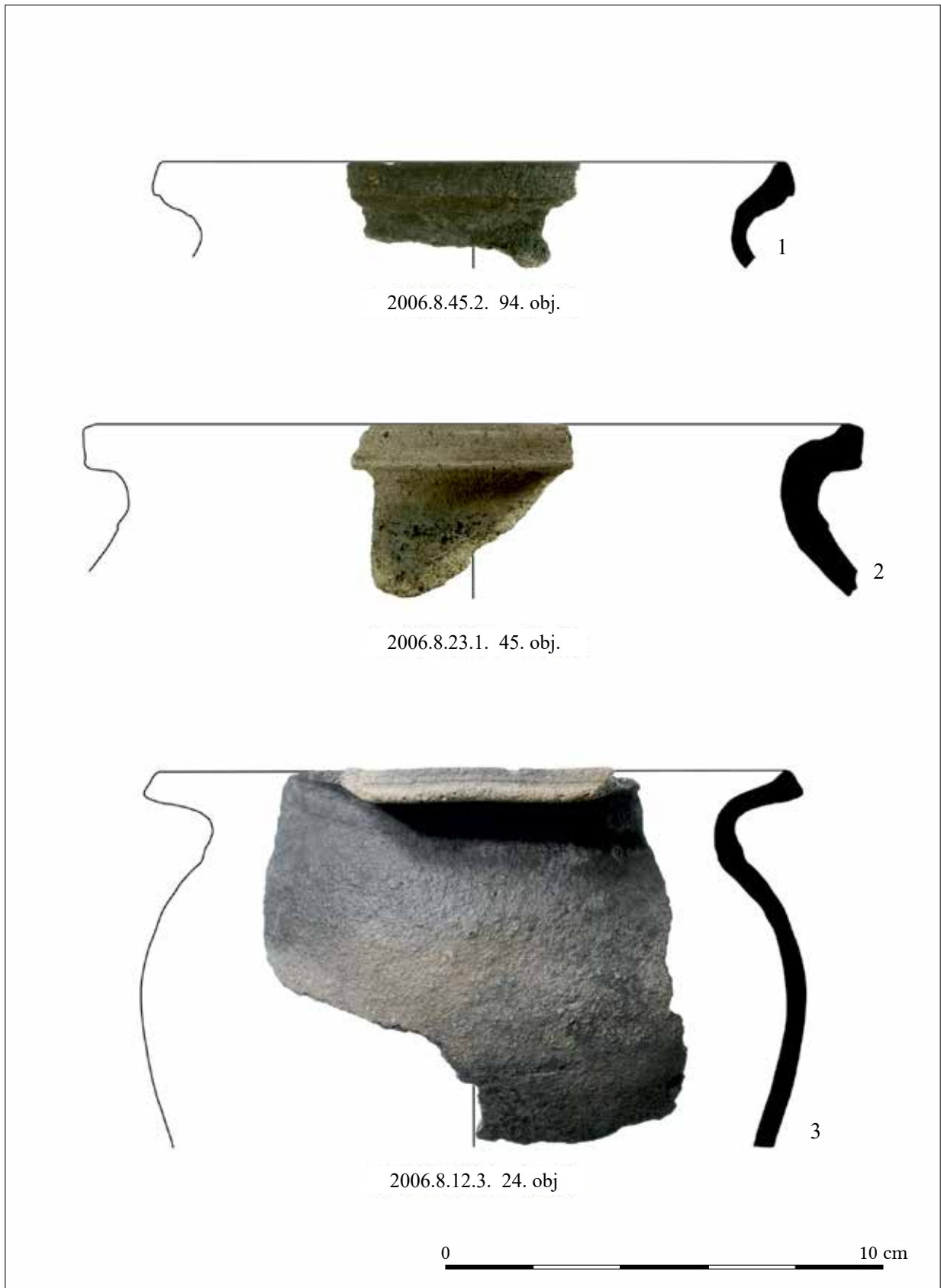
2006.8.12.2. 24. obj.

0 10 cm

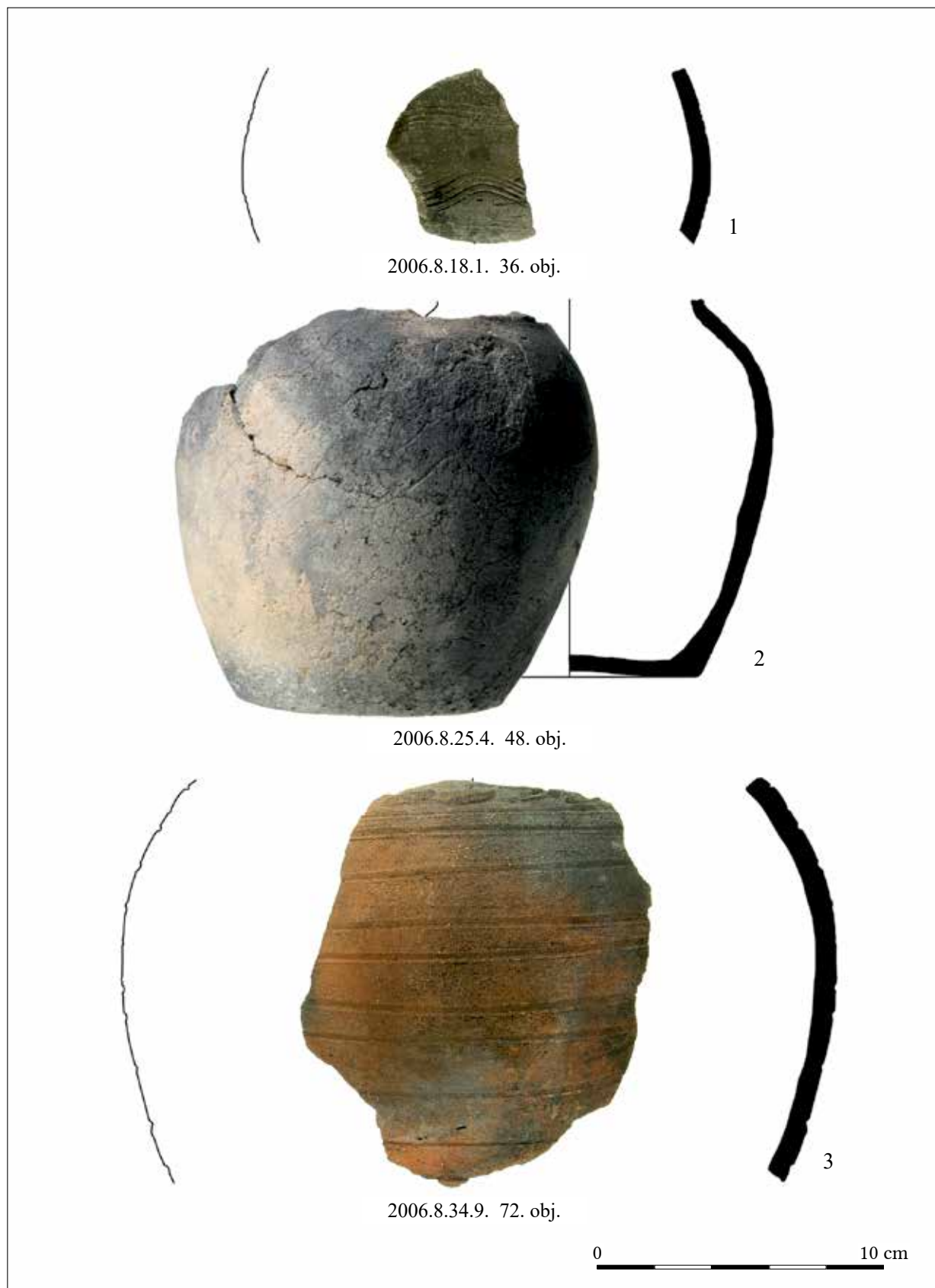
252. kép. Üllő 1. lelőhely. 1, 3: Hangsúlyozott vállú fazekak; 2: Kisfazék
 Fig. 252. Üllő, Site 1. 1, 3: Pots with accentuated shoulder; 2: Small pot

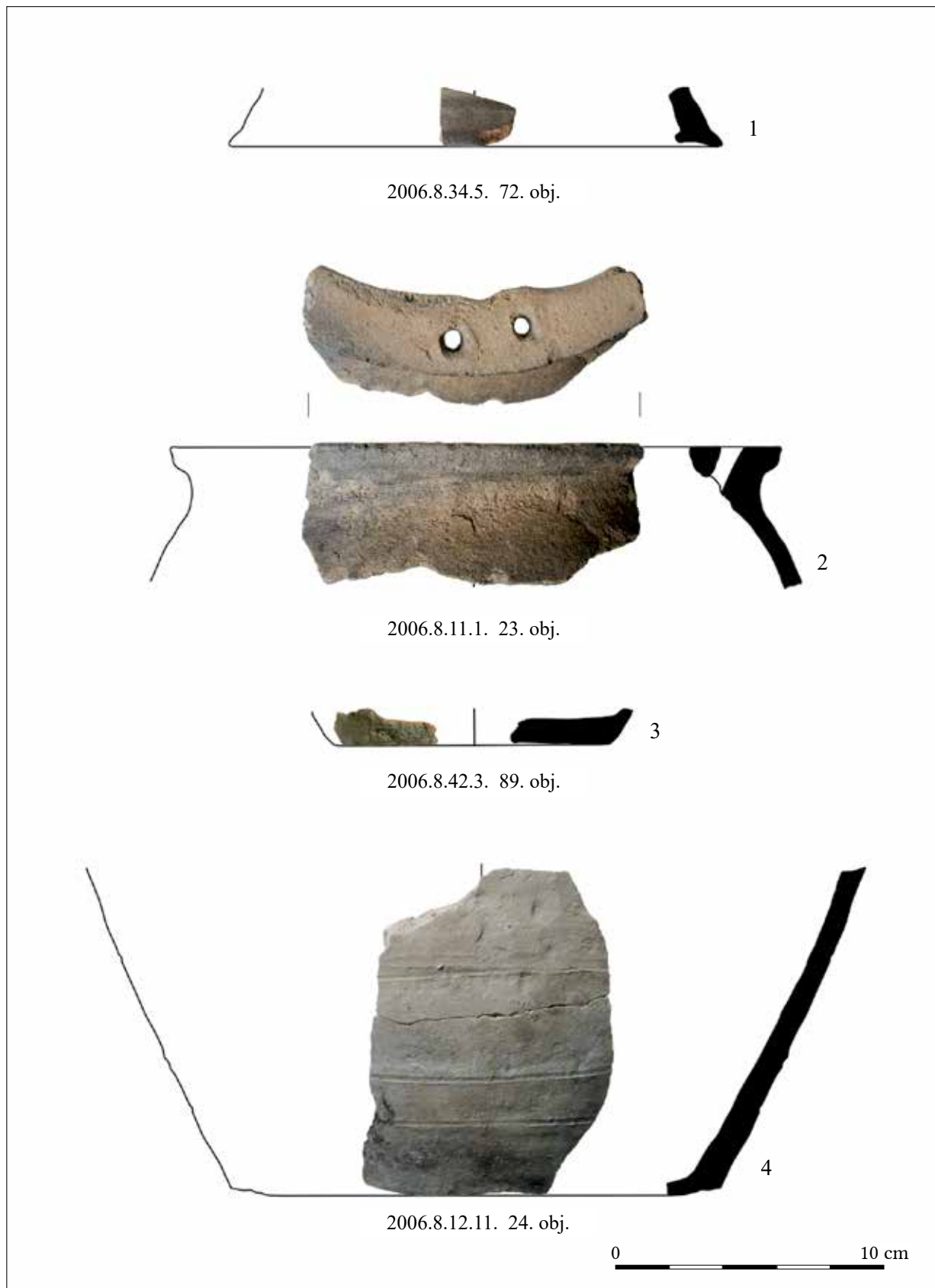
253. kép. Üllő 1. lelőhely. 1–3: Változatos peremformák
 Fig. 253. Üllő, Site 1. 1–3: Variations of rims

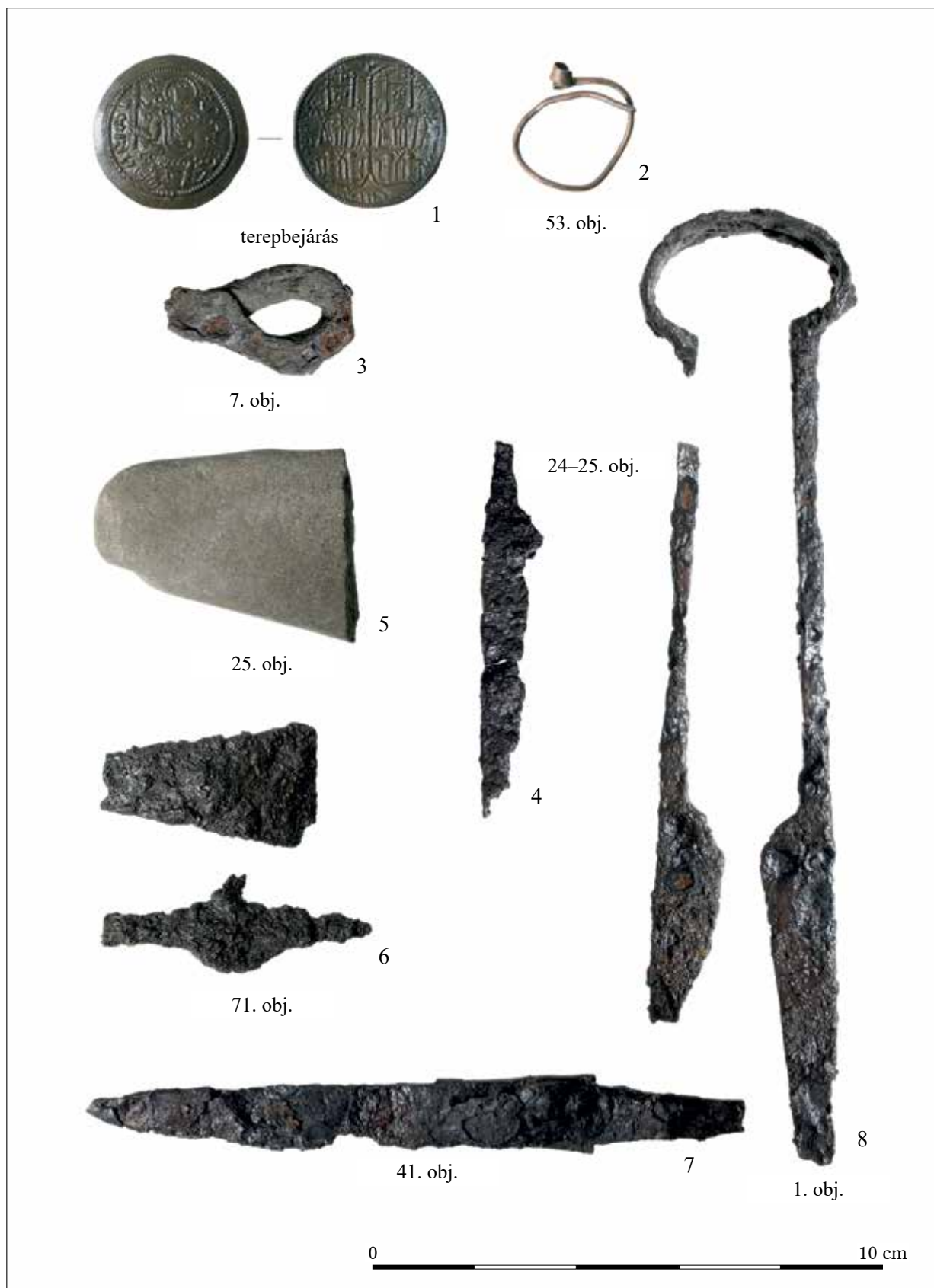
254. kép. Üllő 1. lelőhely. 1–3: Fazék peremtöredékek
 Fig. 254. Üllő, Site 1. 1–3: Pottery rim fragments

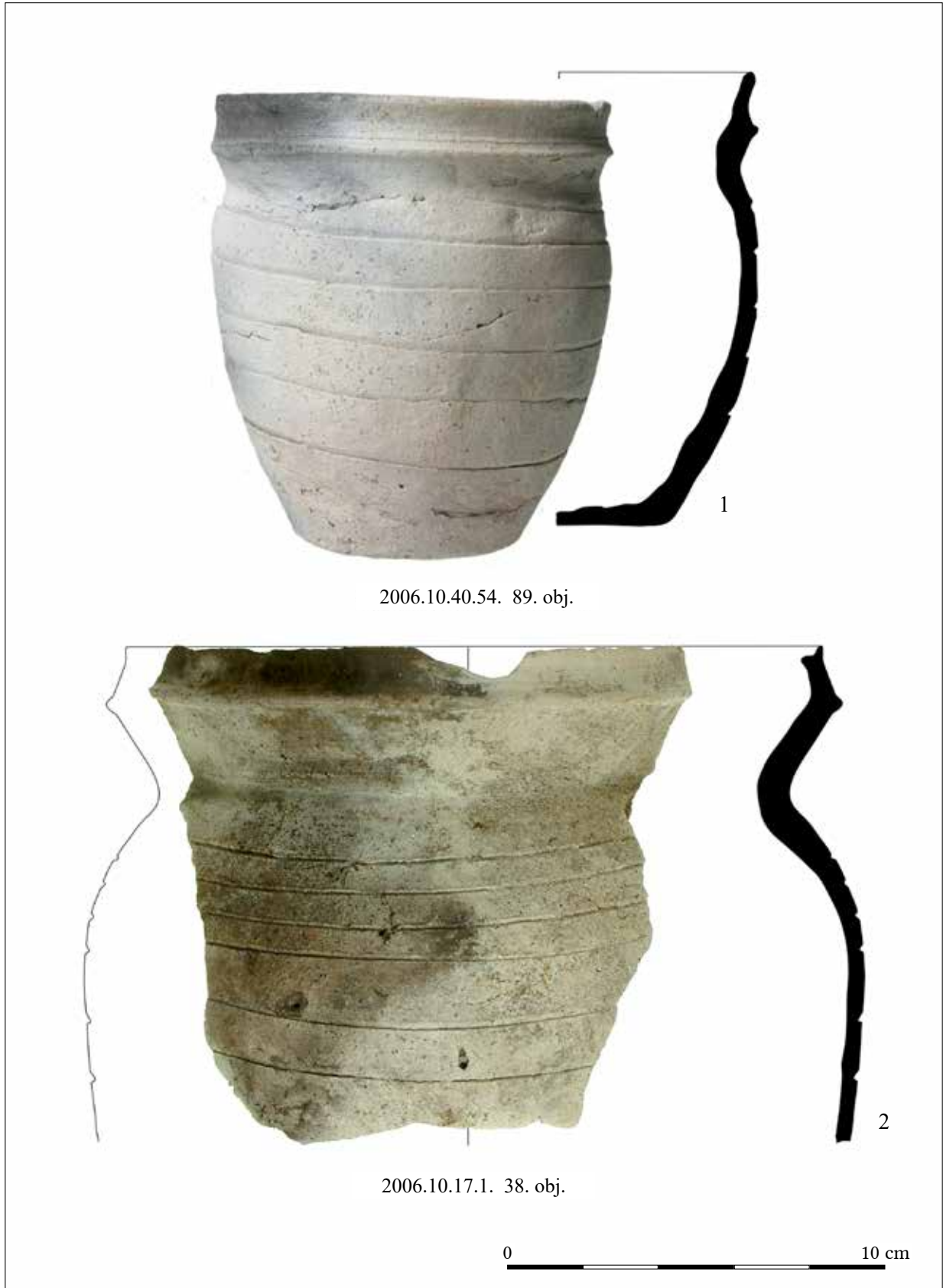
255. kép. Üllő 1. lelőhely. 1–3: Díszített edény oldaltöredékek
 Fig. 255. Üllő, Site 1. 1–3: Decorated pottery fragments

256. kép. Üllő 1. lelőhely. 1: Fedő peremtöredéke; 2: Bogrács peremtöredéke; 3–4: Fazék fenéktöredékek
 Fig. 256. Üllő, Site 1. 1: Rim fragment of a lid; 2: Rim fragment of a clay cauldron; 3–4: Bottom fragments of pots

257. kép. Üllő 1. lelőhely. 1: III. Béla verete; 2: S-végű karikaékszer; 3–4, 6–8: Vas leletek; 5: Fenőkő
 Fig. 257. Üllő, Site 1. 1: Coin of Béla III of Hungary; 2: S-ended lock ring; 3–4, 6–8: Iron finds; 5: Whetstone

258. kép. Üllő 7. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1: Kisfazék; 2: Fazék
 Fig. 258. Üllő, Site 7. White ware. 1: Small pot; 2: Pot

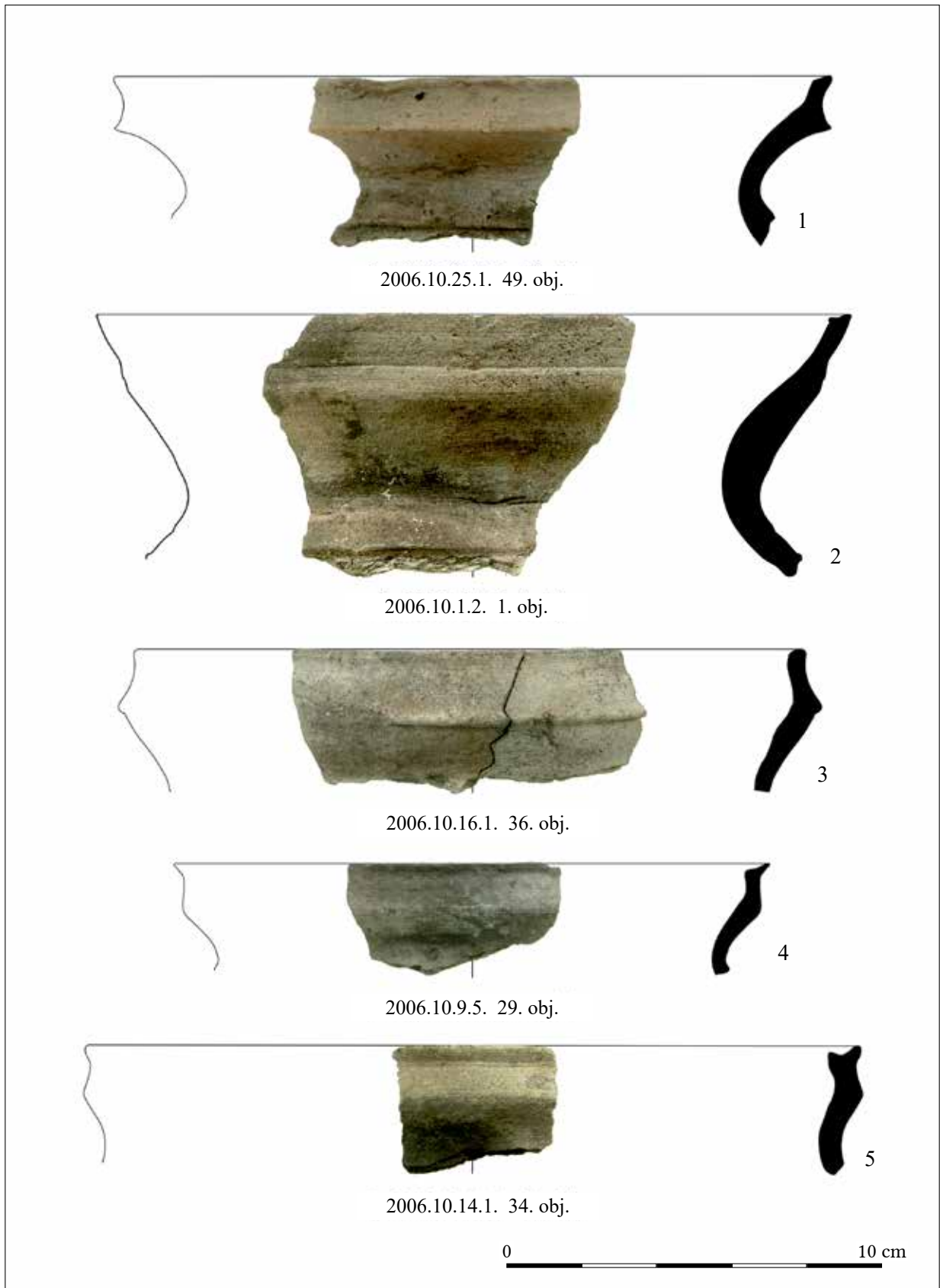
2006.10.40.1. 89. obj.

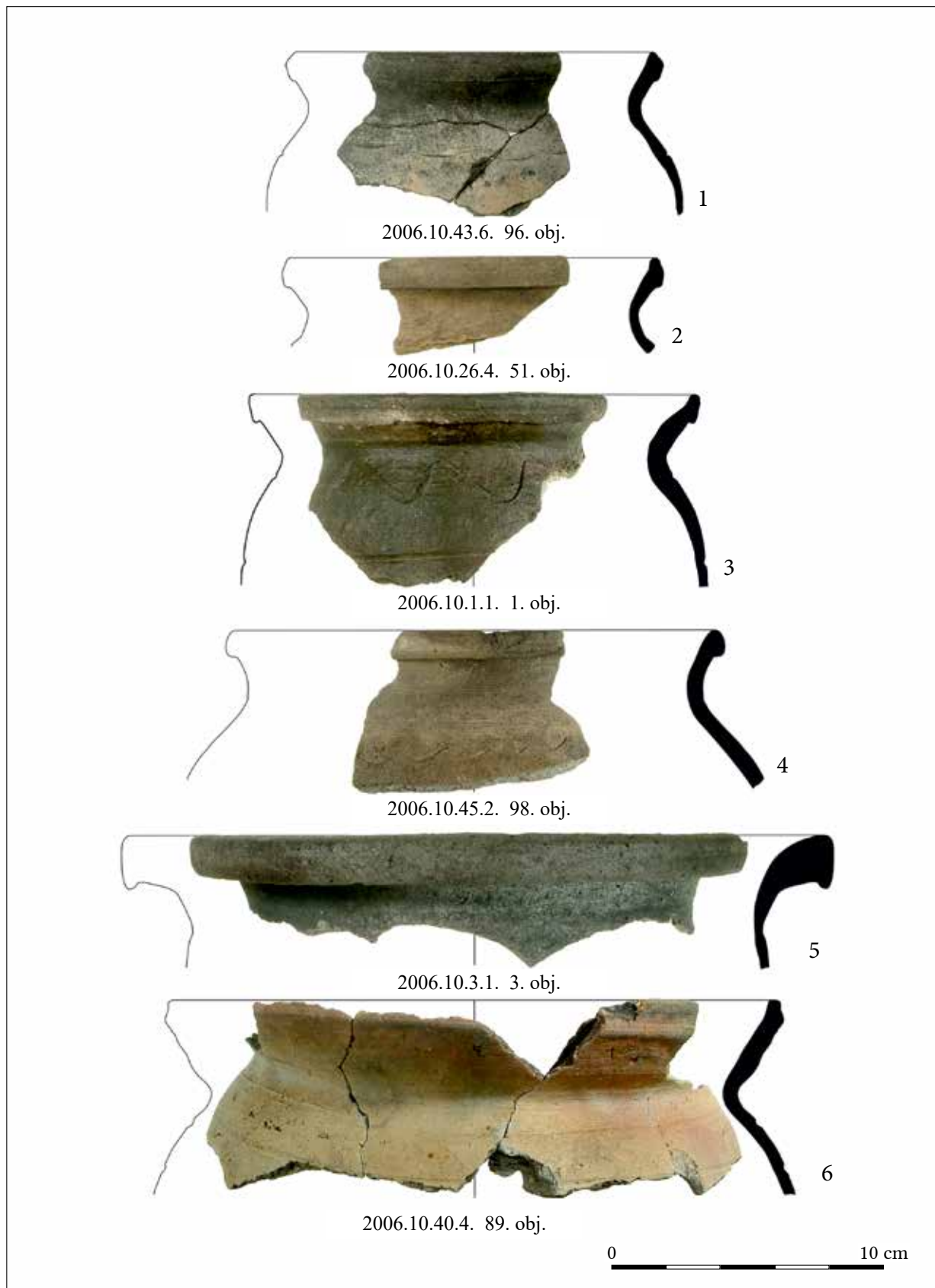
2006.10.45.1. 98. obj.

0 10 cm

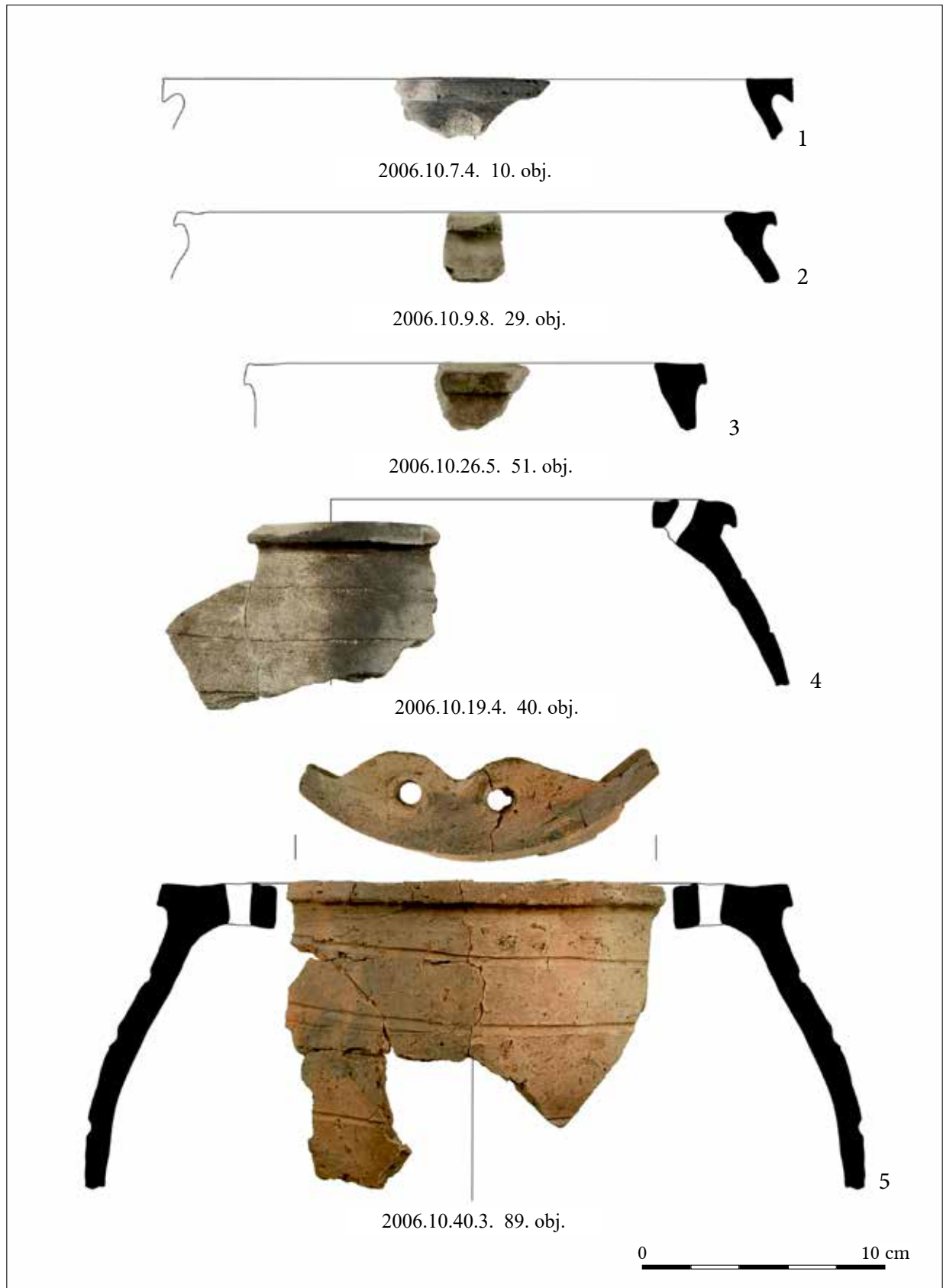
259. kép. Üllő 7. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1–2: Fazekak
Fig. 259. Üllő, Site 7. White ware. 1–2: Pots

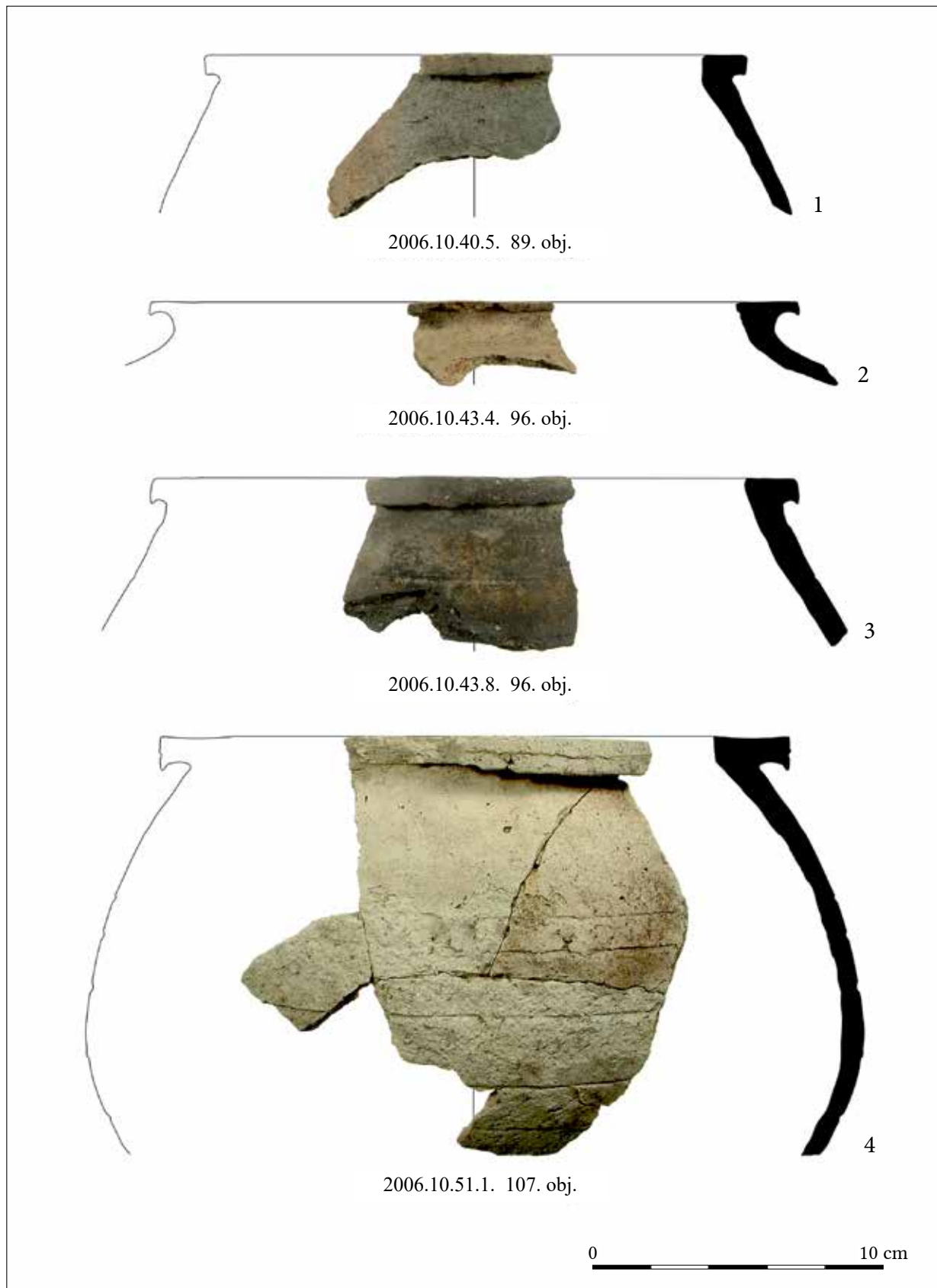
260. kép. Üllő 7. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1–5: Fazék peremtöredékek
 Fig. 260. Üllő, Site 7. White ware. 1–5: Rim fragments of pots

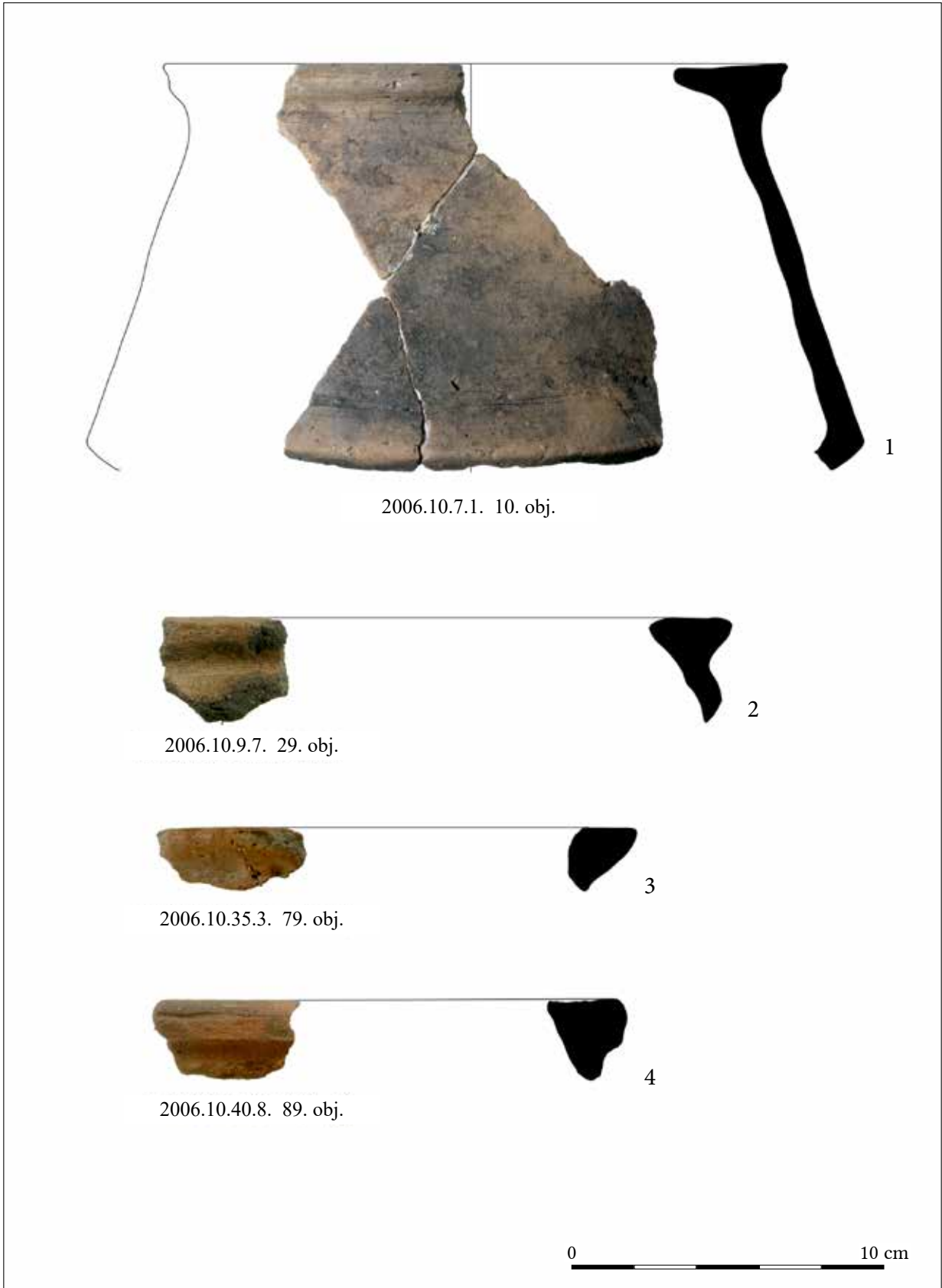
261. kép. Üllő 7. lelőhely. 1–6: Változatos peremformák
 Fig. 261. Üllő, Site 7. 1–6: Variations of rims

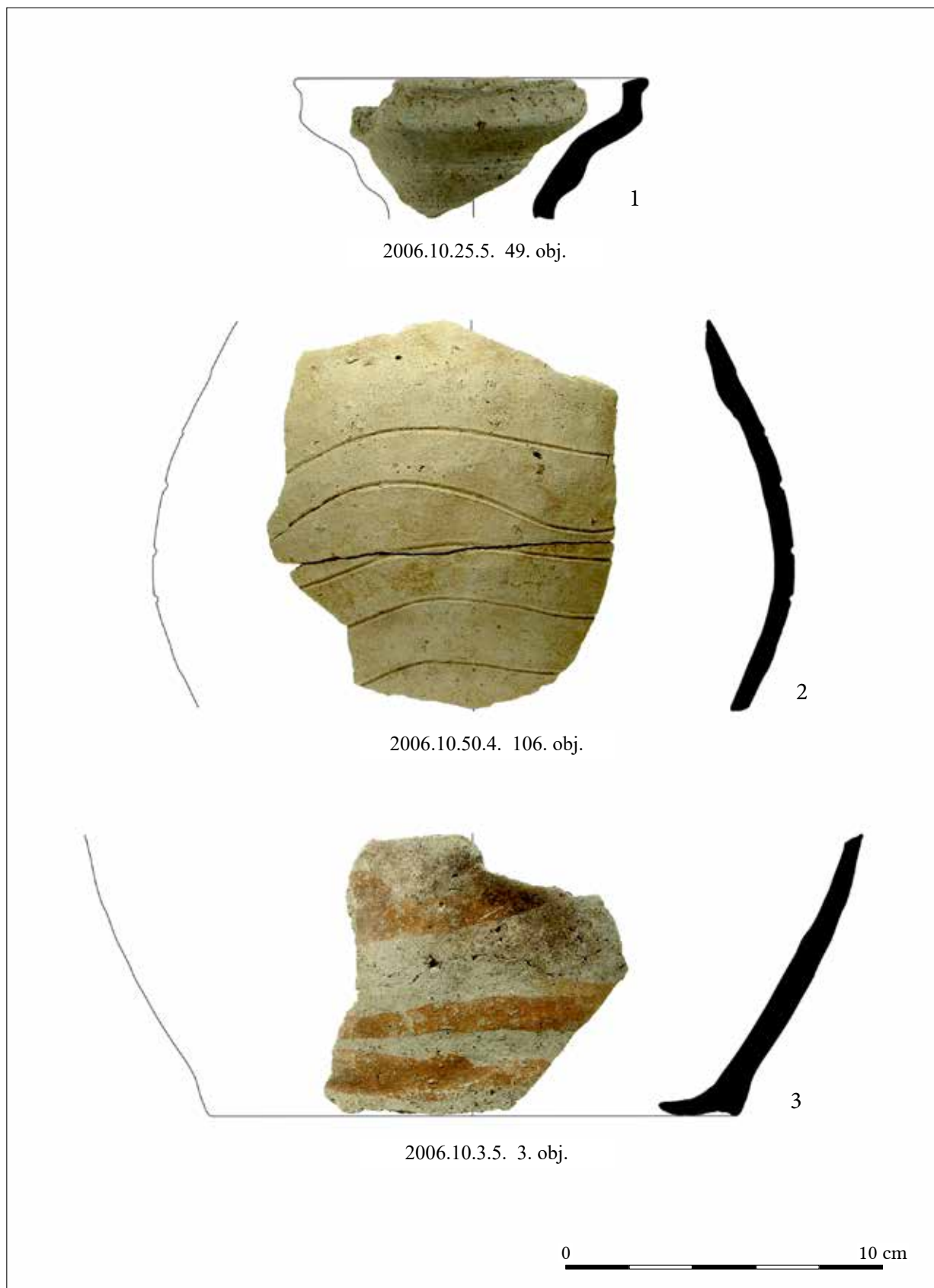
262. kép. Üllő 7. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1–5: Bogrács peremtöredékek
 Fig. 262. Üllő, Site 7. White ware. 1–5: Rim fragments of clay cauldrons

263. kép. Üllő 7. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1–4: Bográcsok
 Fig. 263. Üllő, Site 7. White ware. 1–4: Clay cauldrons

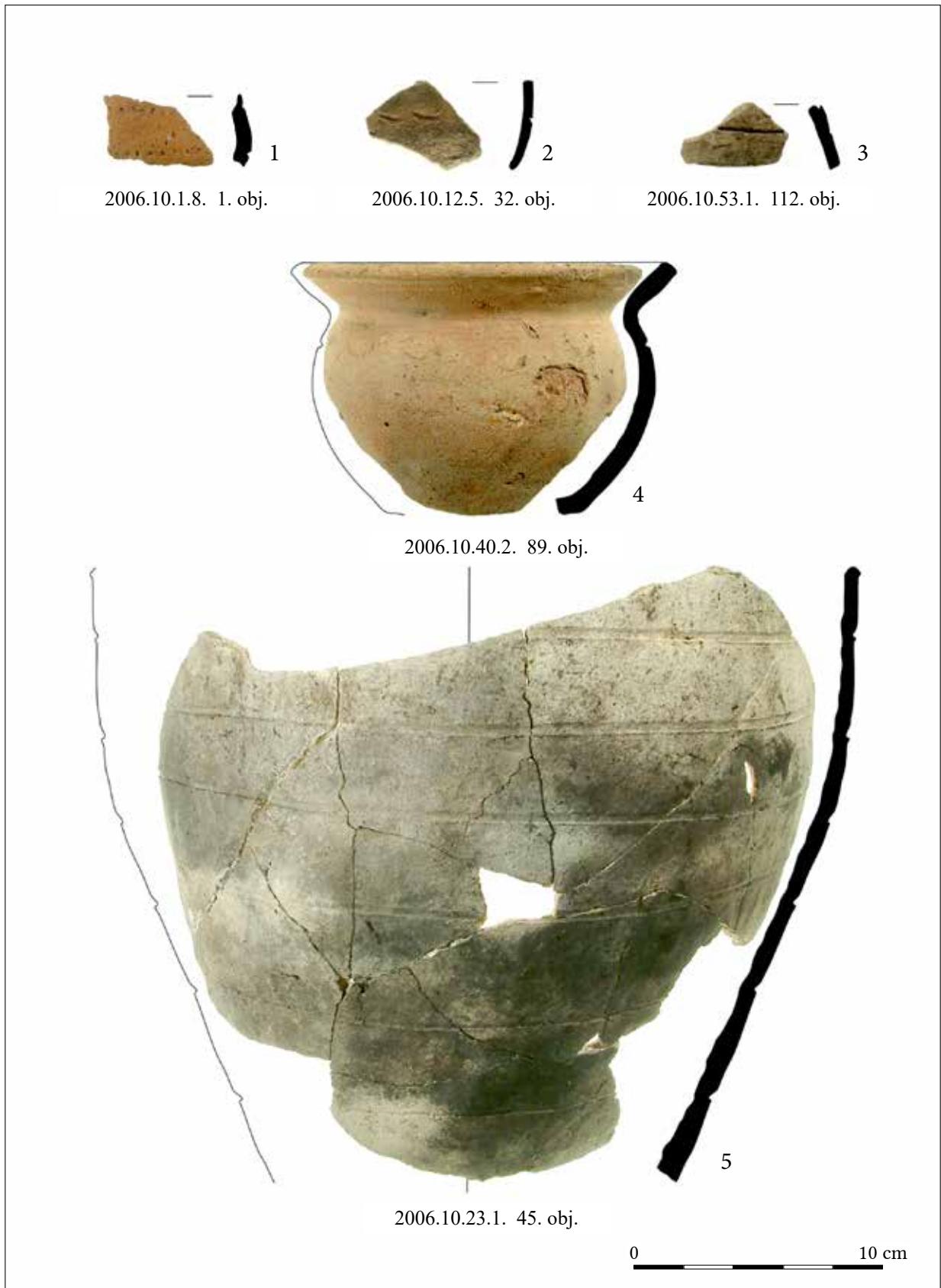

264. kép. Üllő 7. lelőhely. 1–4: Bográcsok
 Fig. 264. Üllő, Site 7. 1–4: Clay cauldrons

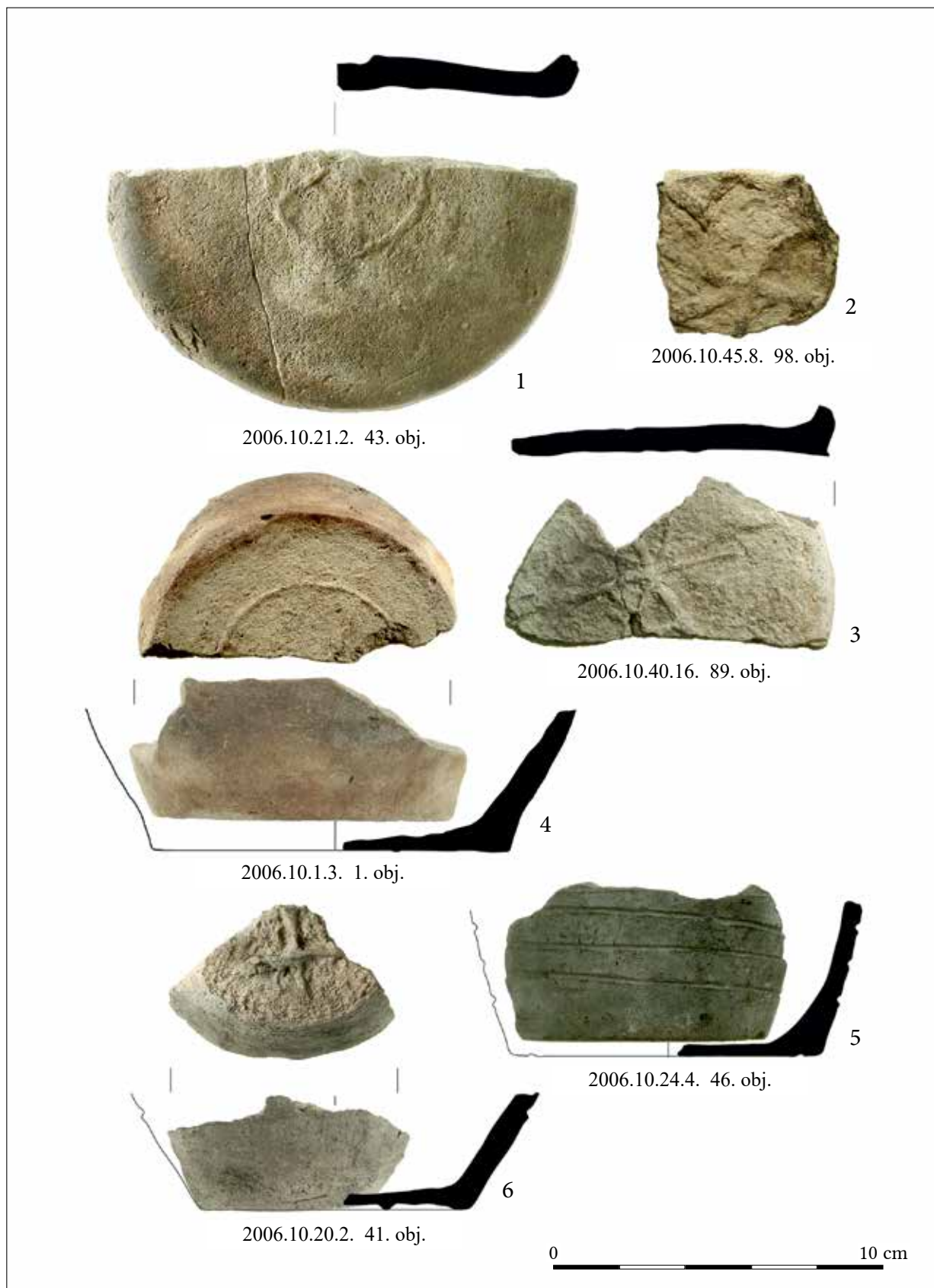

265. kép. Üllő 7. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1: Palack peremtöredék; 2: Díszített oldaltöredék;
3: Festett kancsó fenéktöredék

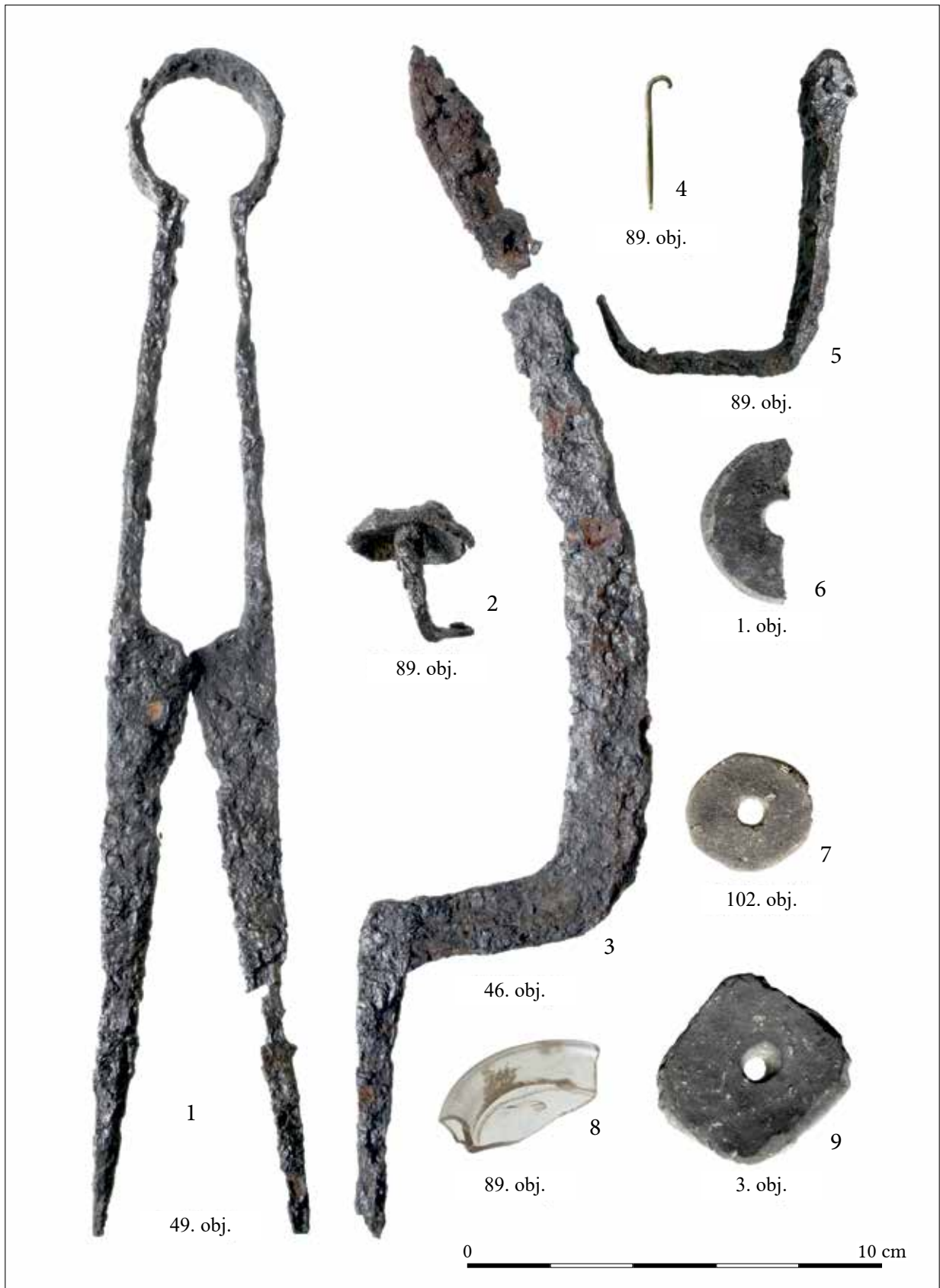
Fig. 265. Üllő, Site 7. White ware. 1: Rim fragment of a bottle; 2: Decorated pottery fragment;
3: Painted bottom fragment of a jug

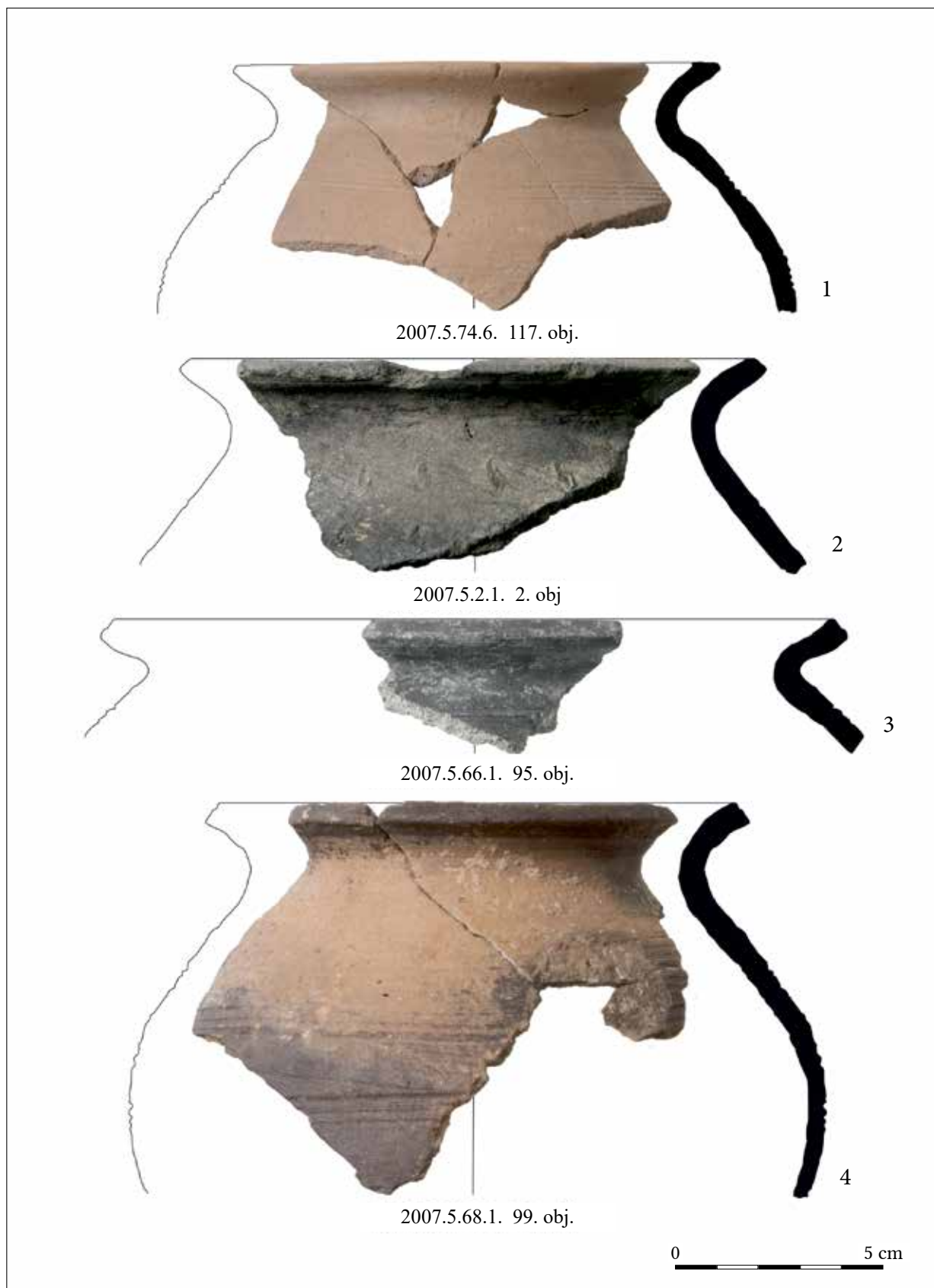
266. kép. Üllő 7. lelőhely. 1–3, 5: Díszített oldaltöredékek; 4: Széles szájú bögre
 Fig. 266. Üllő, Site 7. 1–3, 5: Decorated pottery fragments; 4: Wide mouth mug

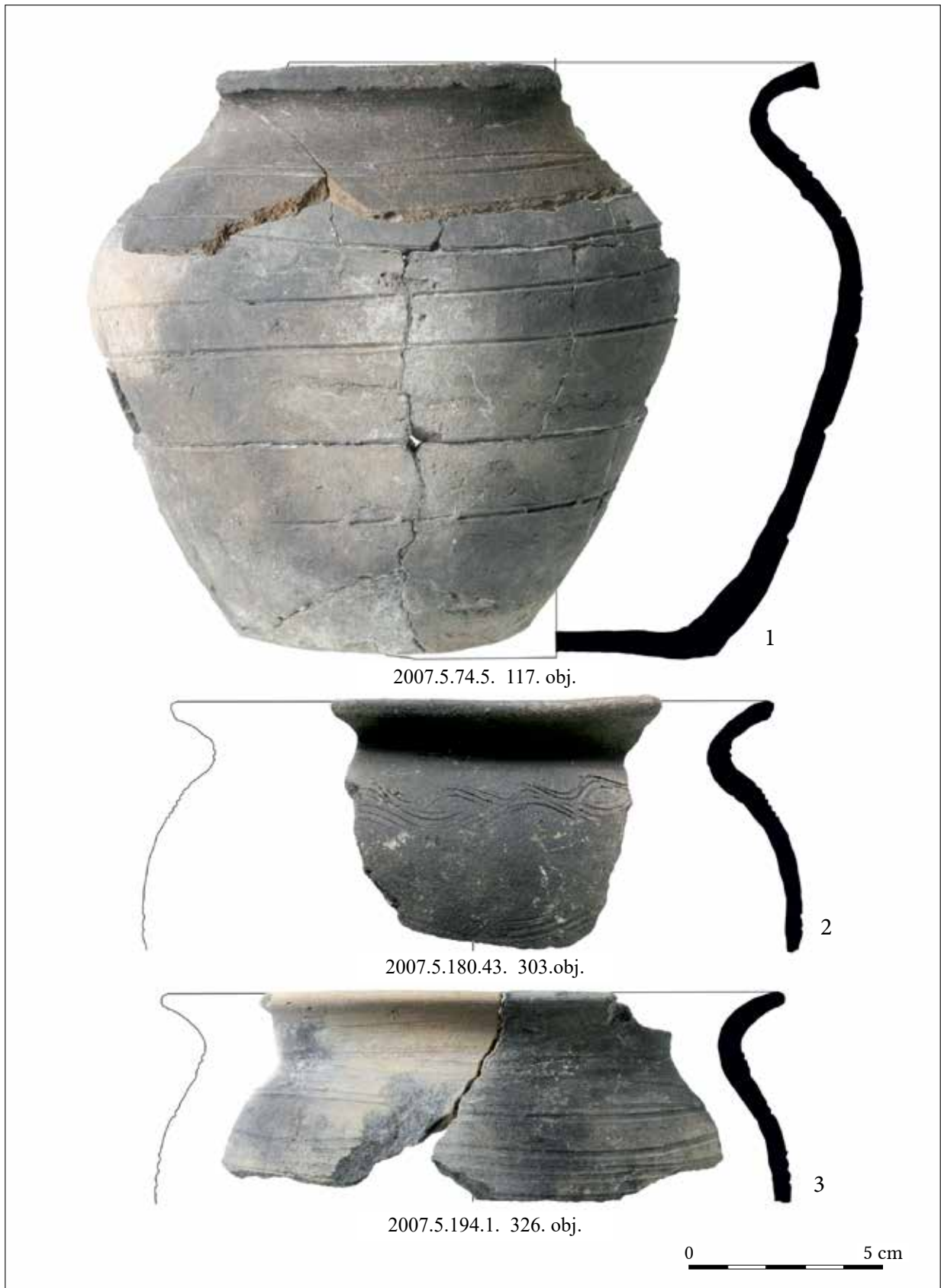
267. kép. Üllő 7. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1–4, 6: Fenékbélyeges töredékek; 5: Fenéktöredék
 Fig. 267. Üllő, Site 7. White ware. 1–4, 6: Fragments with bottom stamps; 5: Bottom fragment of a pot

268. kép. Üllő 7. lelőhely. 1–5: Fémleletek; 6–7, 9: Orsókarikák; 8: Üveg
 Fig. 268. Üllő, Site 7. 1–5: Metal finds; 6–7, 9: Spindle whorls; 8: Glass

269. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1: Vöröses narancssárgára égő anyagú fazék; 2–4: Vállban és hasban hangsúlyozott fazékformák
 Fig. 269. Vecsés, Site 67. 1: Pot burnt to reddish orange colour; 2–4: Pot forms with accentuated shoulder and belly

270. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–3: Vállban hangsúlyozott fazekak
 Fig. 270. Vecsés, Site 67. 1–3: Pots with accentuated shoulder

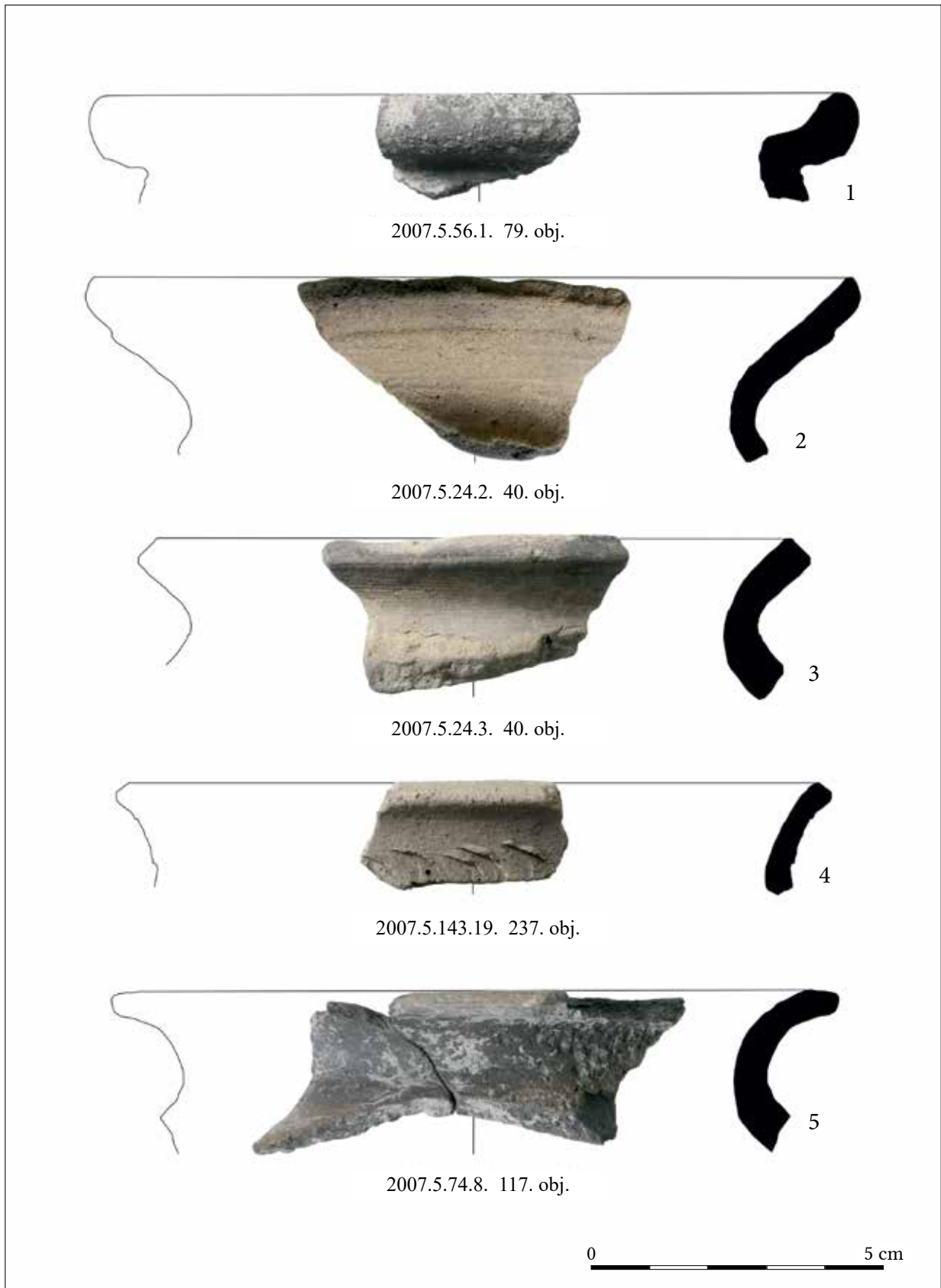
2007.5.24.1. 40. obj.

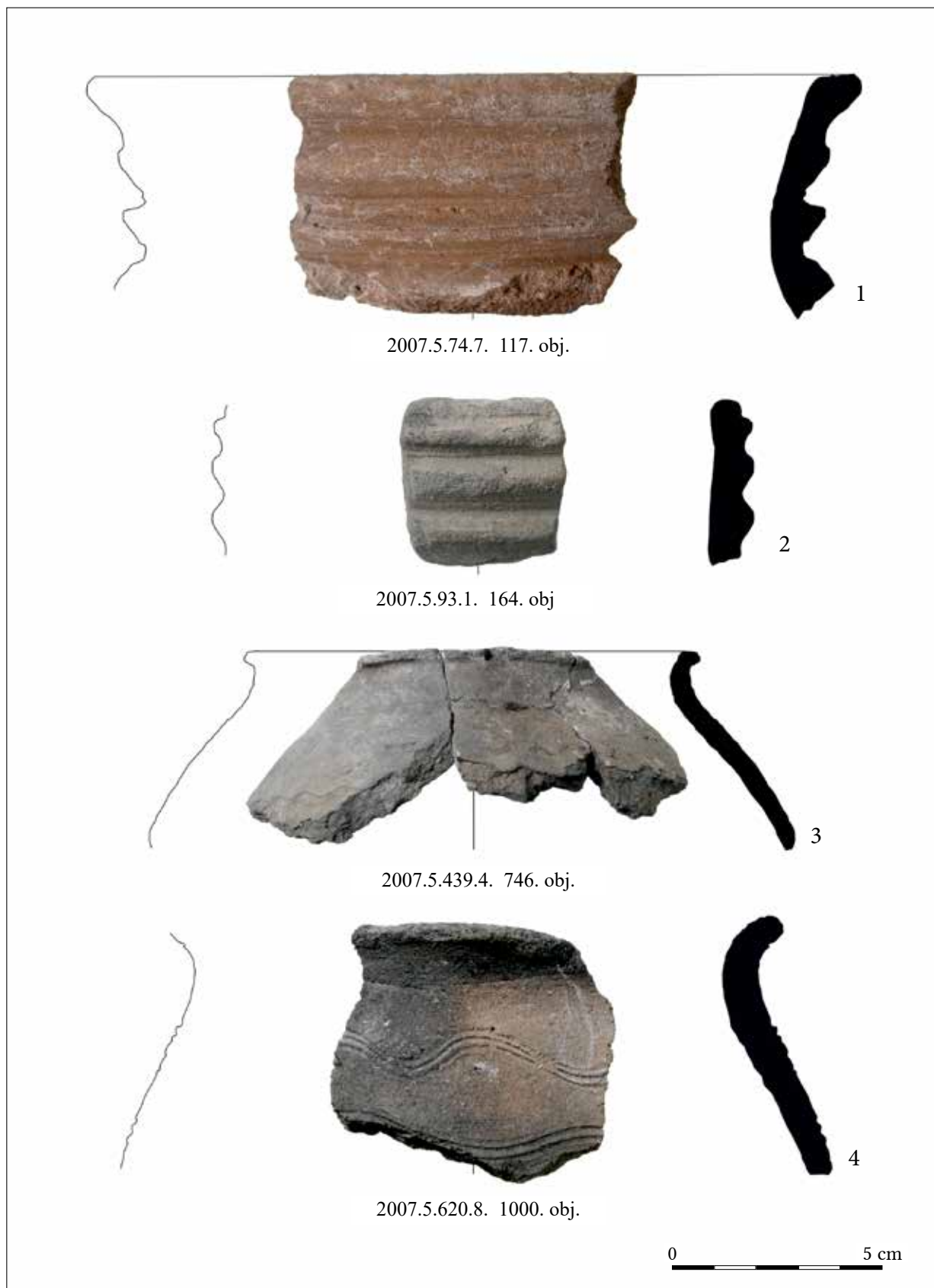
2007.5.211.7. 364. obj.

0 5 cm

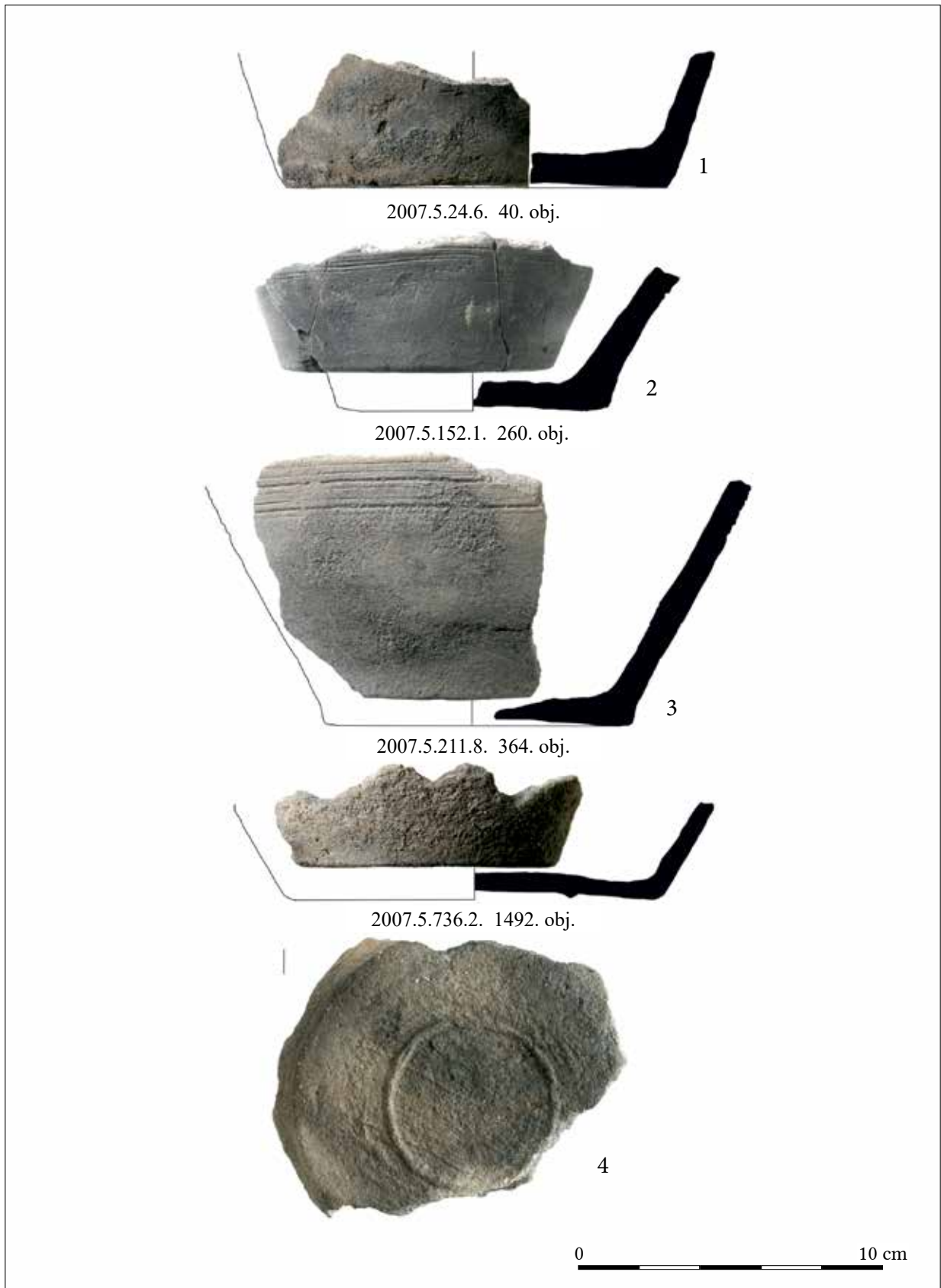
271. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–2: Kisfazekak
 Fig. 271. Vecsés, Site 67. 1–2: Small pots

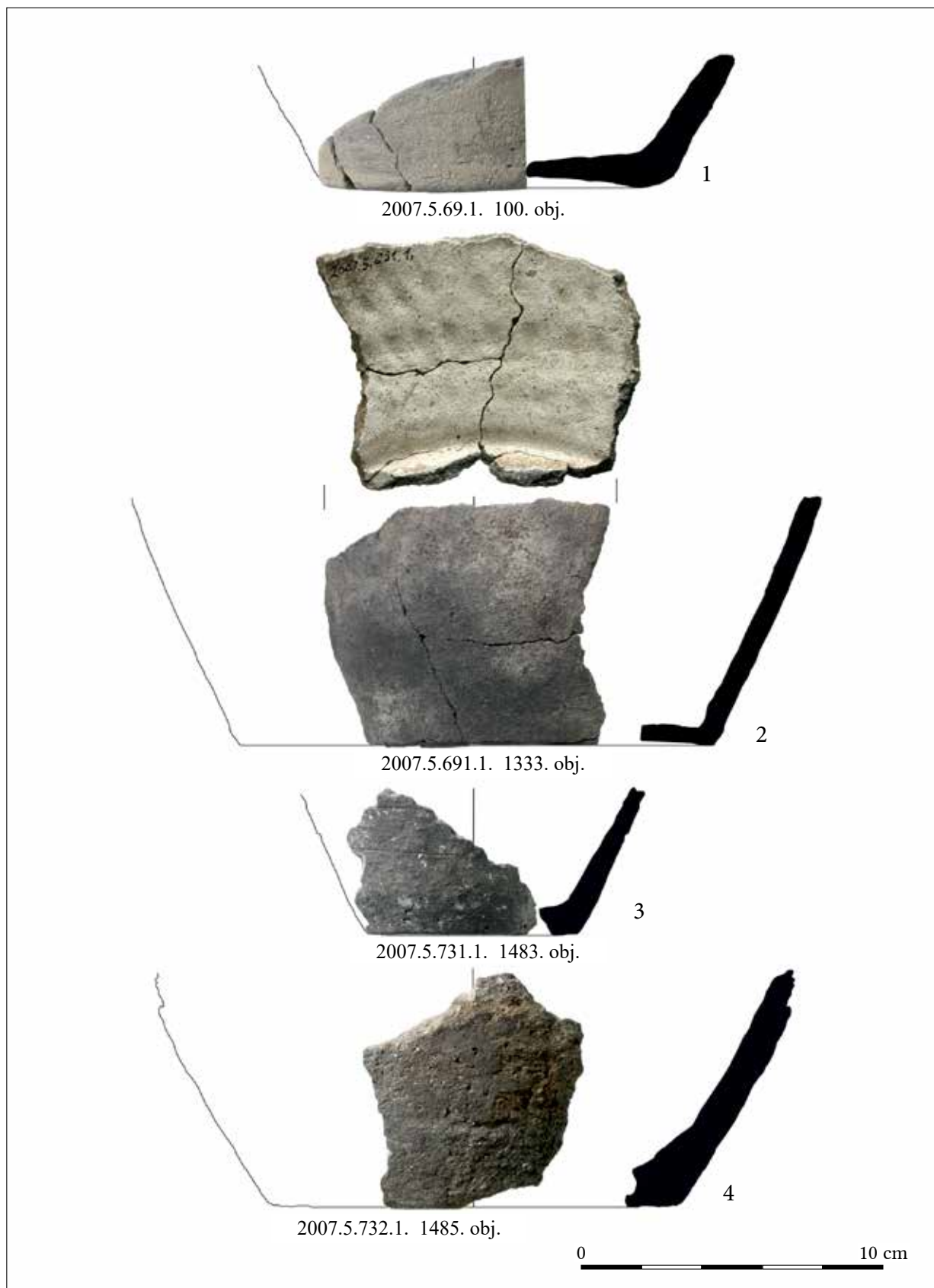
272. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–5: Fazék peremtöredékek
 Fig. 272. Vecsés, Site 67. 1–5: Pottery rim fragments

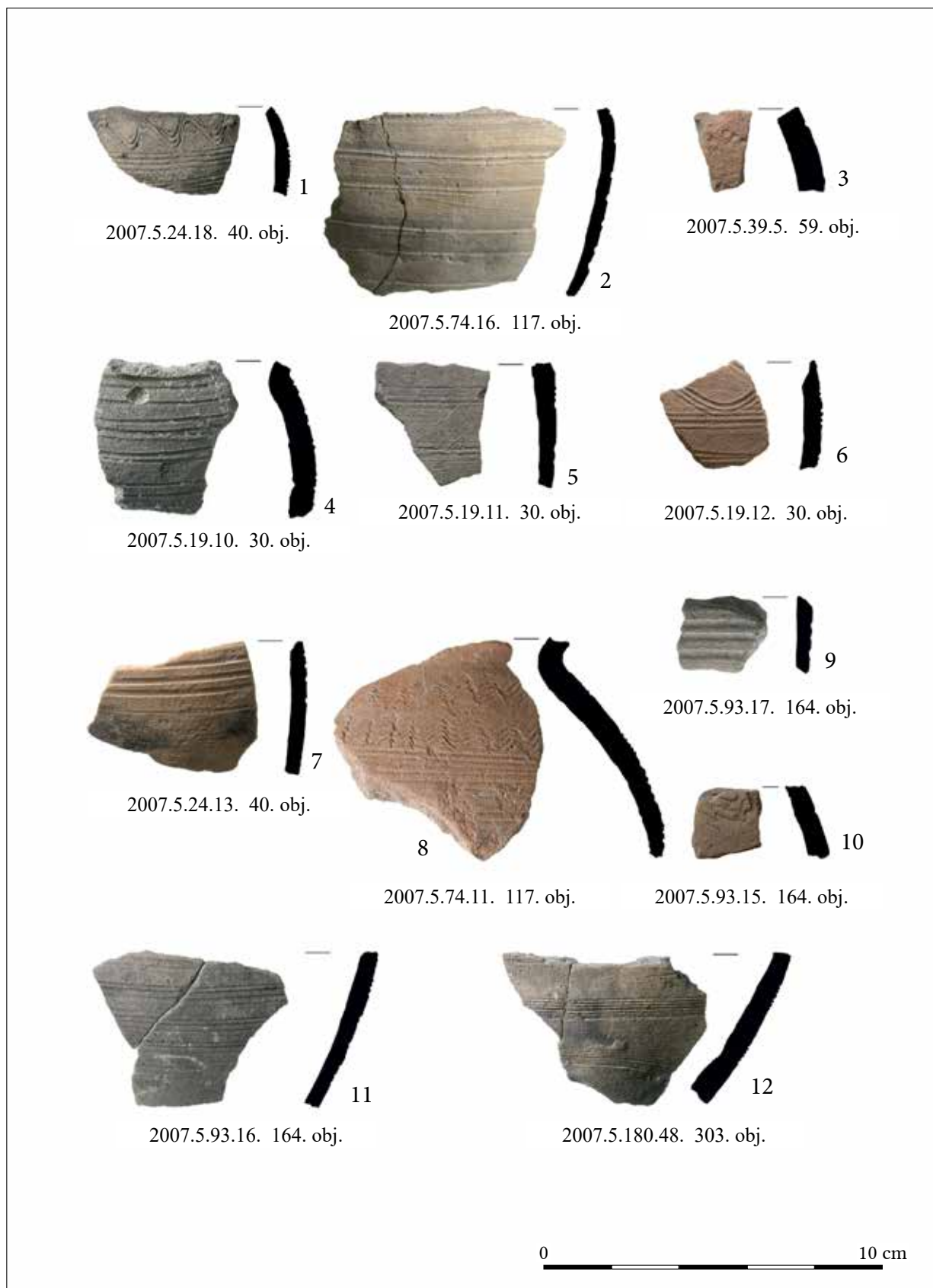
273. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–2: Bordázott nyakú edények; 3–4: Fazék peremtöredékek
 Fig. 273. Vecsés, Site 67. 1–2: Pots with ribbed neck; 3–4: Pottery rim fragments

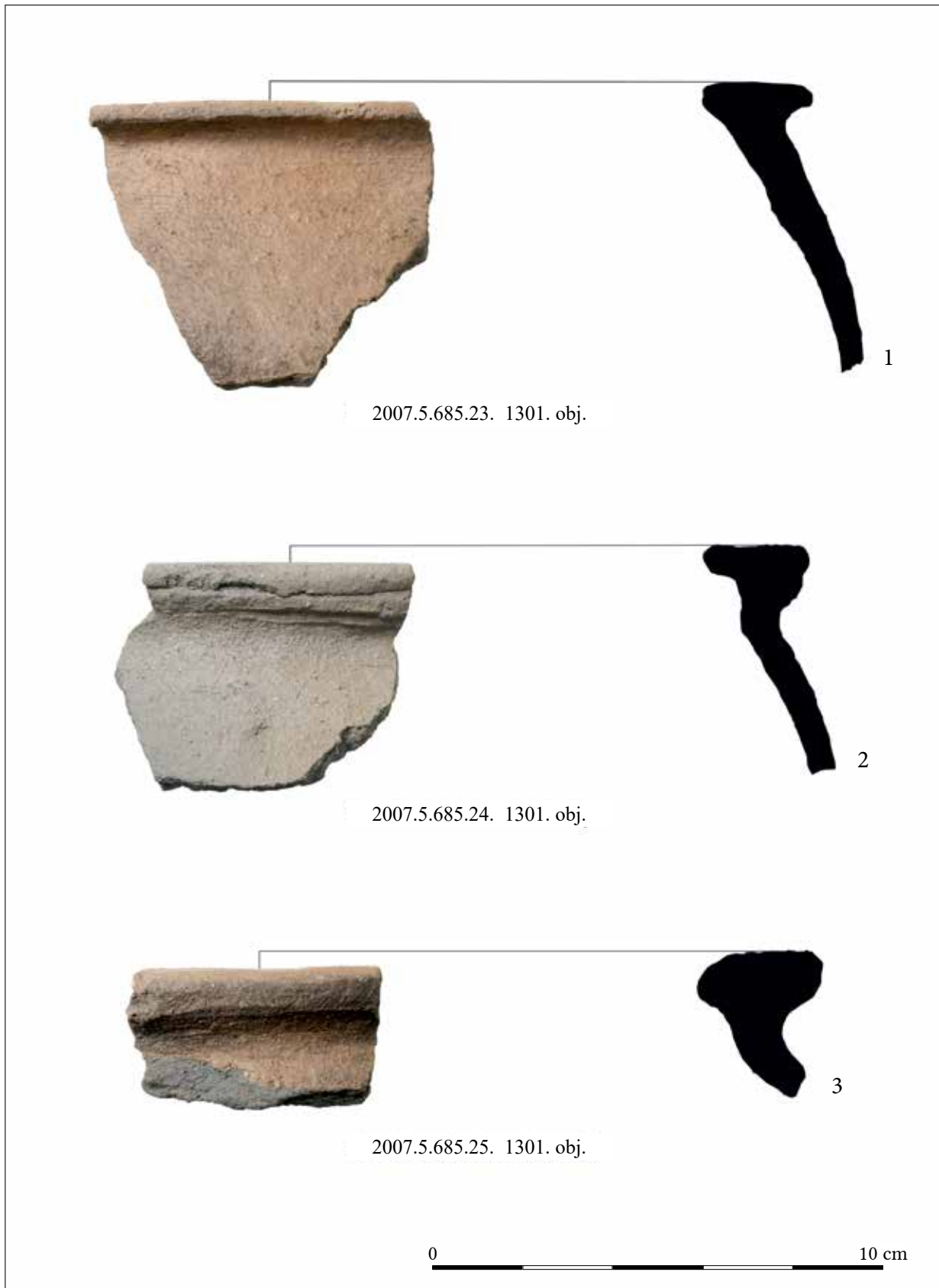
274. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–4: Fazék fenéktörödékek
 Fig. 274. Vecsés, Site 67. 1–4: Bottom fragments of pots

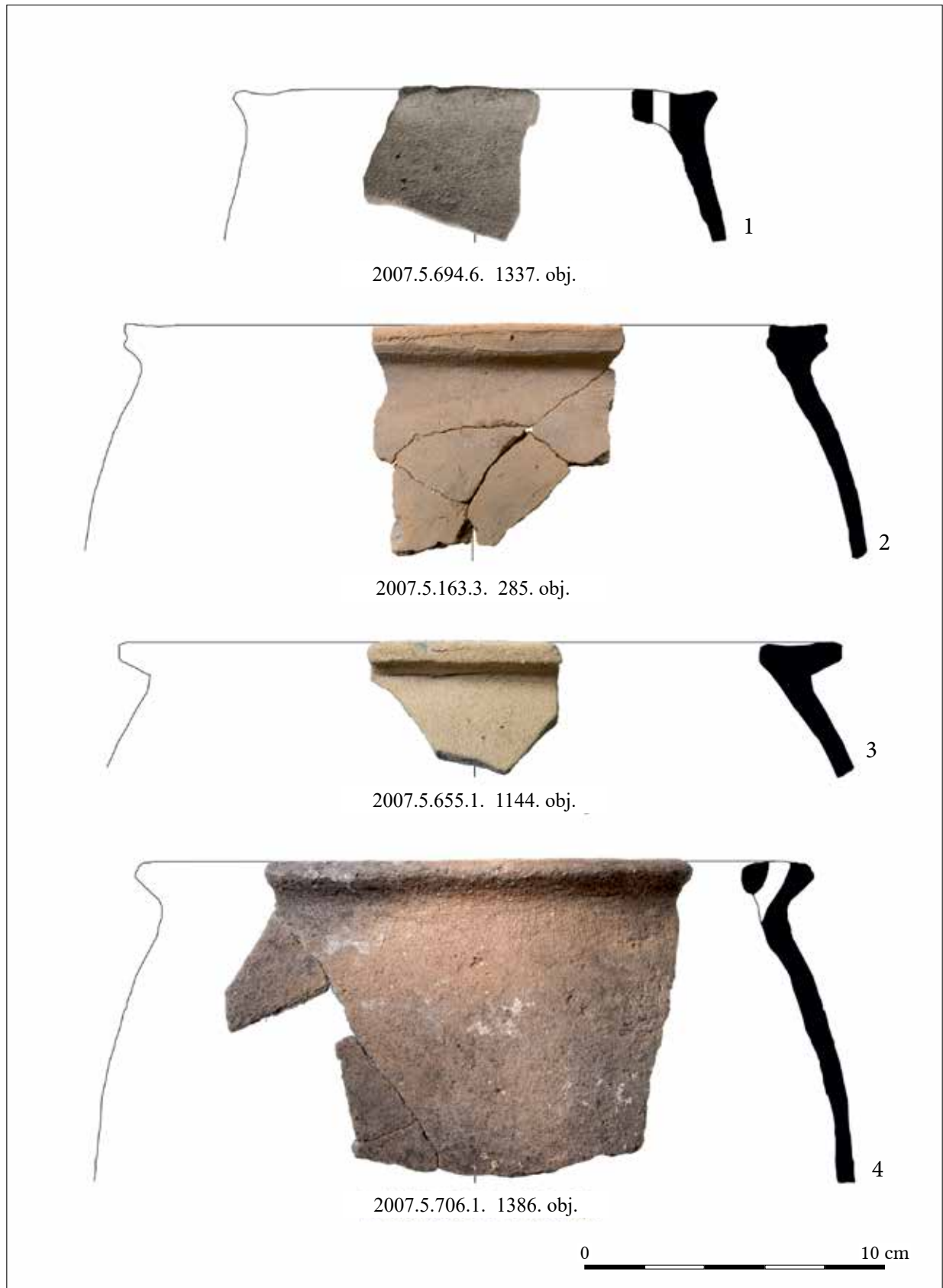
275. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–4: Fazék fenéktöredékek
 Fig. 275. Vecsés, Site 67. 1–4: Bottom fragments of pots

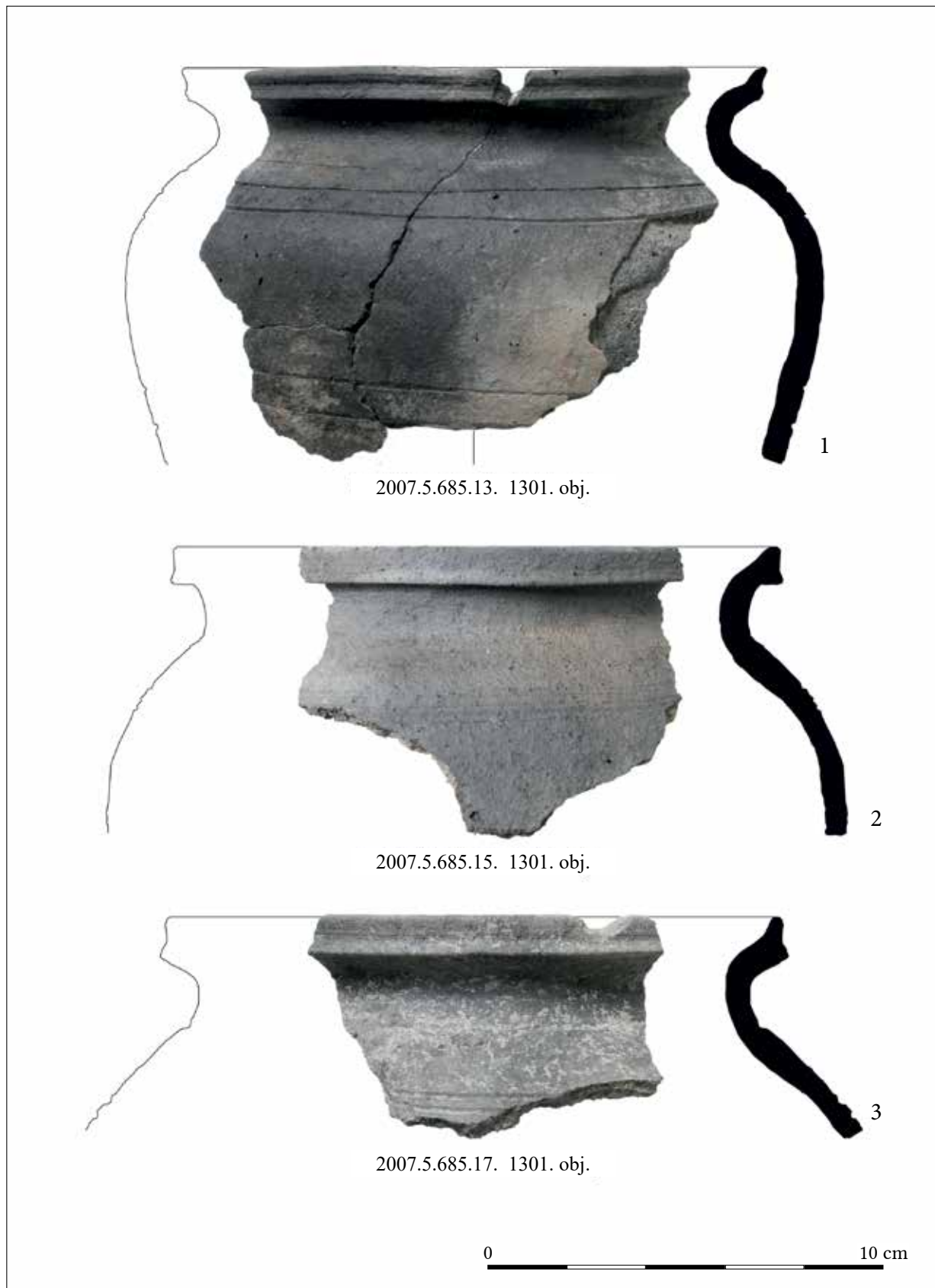
276. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–12: Díszített edény oldaltöredékek
 Fig. 276. Vecsés, Site 67. 1–12: Decorated pottery fragments

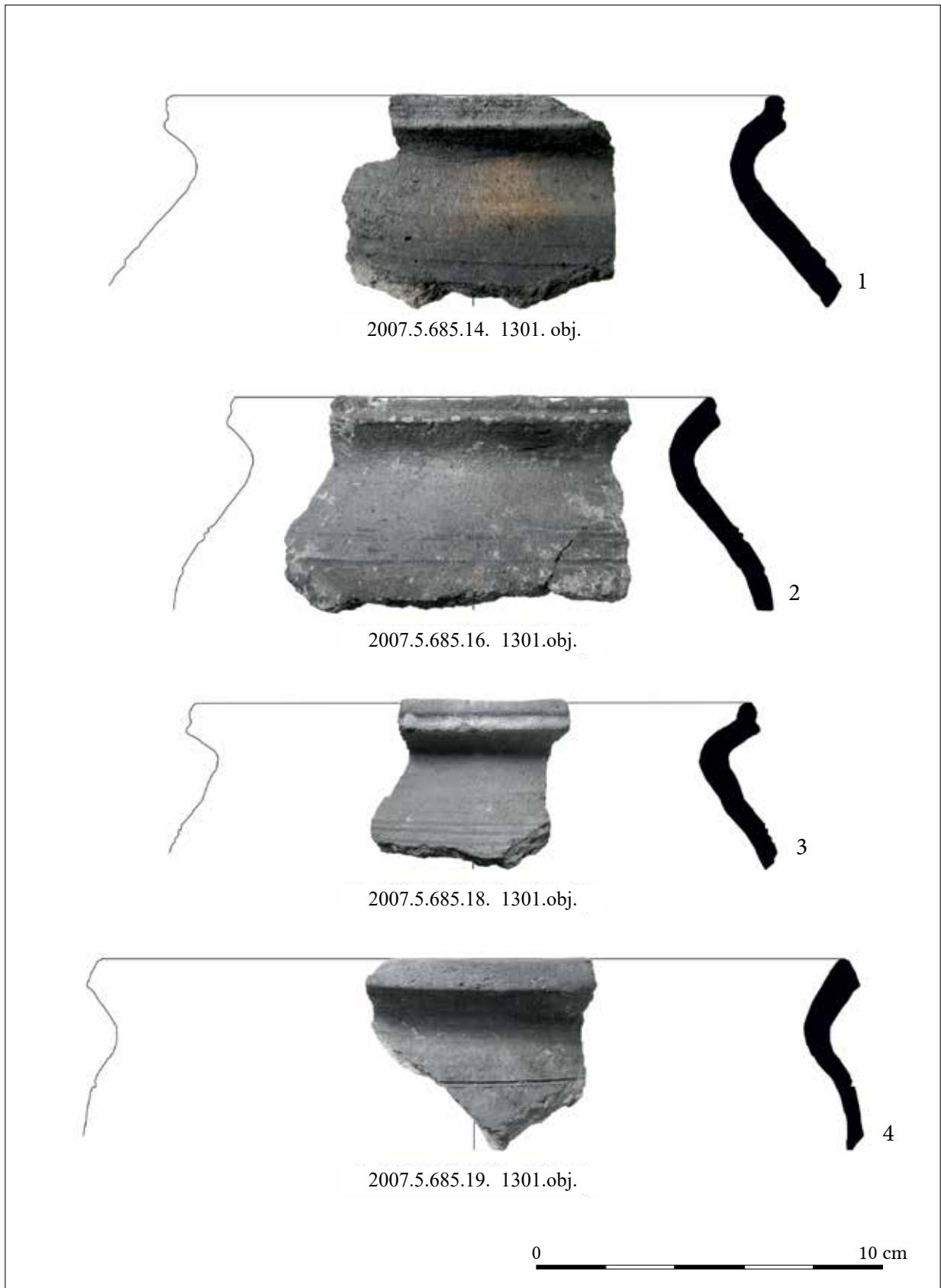
277. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–3: Bogrács peremtöredékek
Fig. 277. Vecsés, Site 67. 1–3: Rim fragments of clay cauldrons

278. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–3: Bográcsok
 Fig. 278. Vecsés, Site 67. 1–3: Clay cauldrons

279. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–3: Hangsúlyozott vállú fazekak
 Fig. 279. Vecsés, Site 67. 1–3: Pots with accentuated shoulder

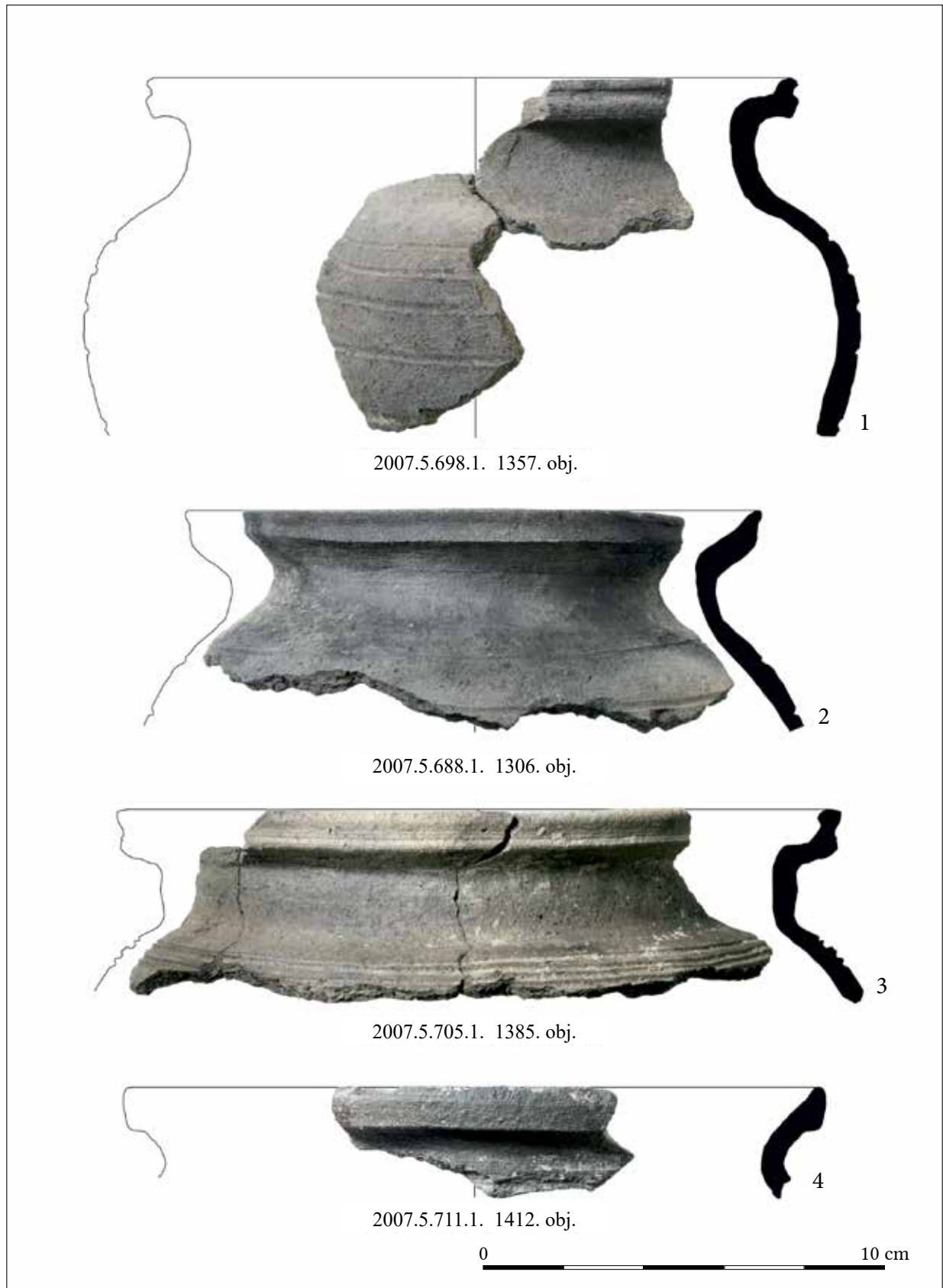
280. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–4: Hangsúlyozott vállú fazekak
 Fig. 280. Vecsés, Site 67. 1–4: Pots with accentuated shoulder

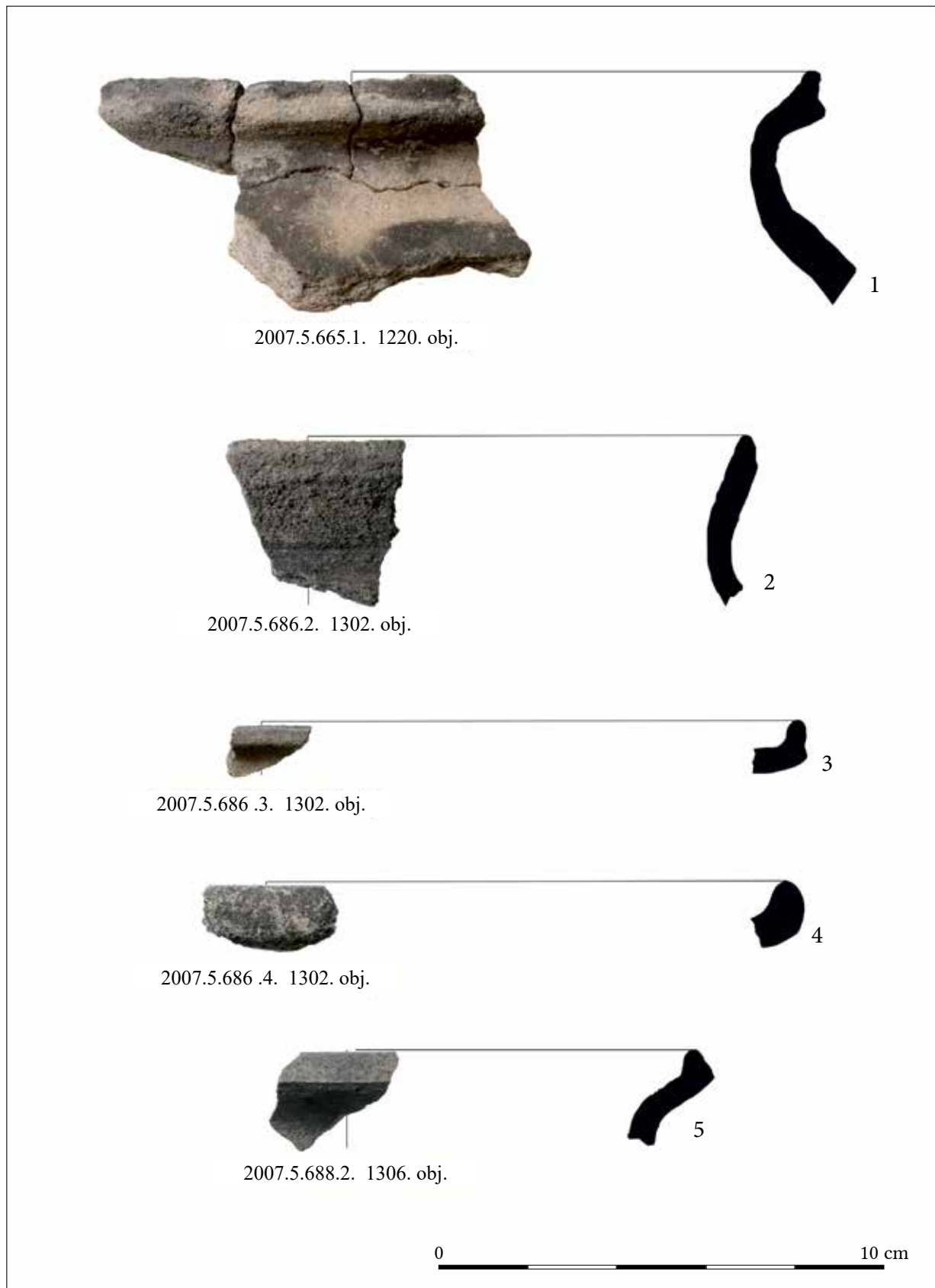
2007.5.733.1. 1486. obj.

0 10 cm

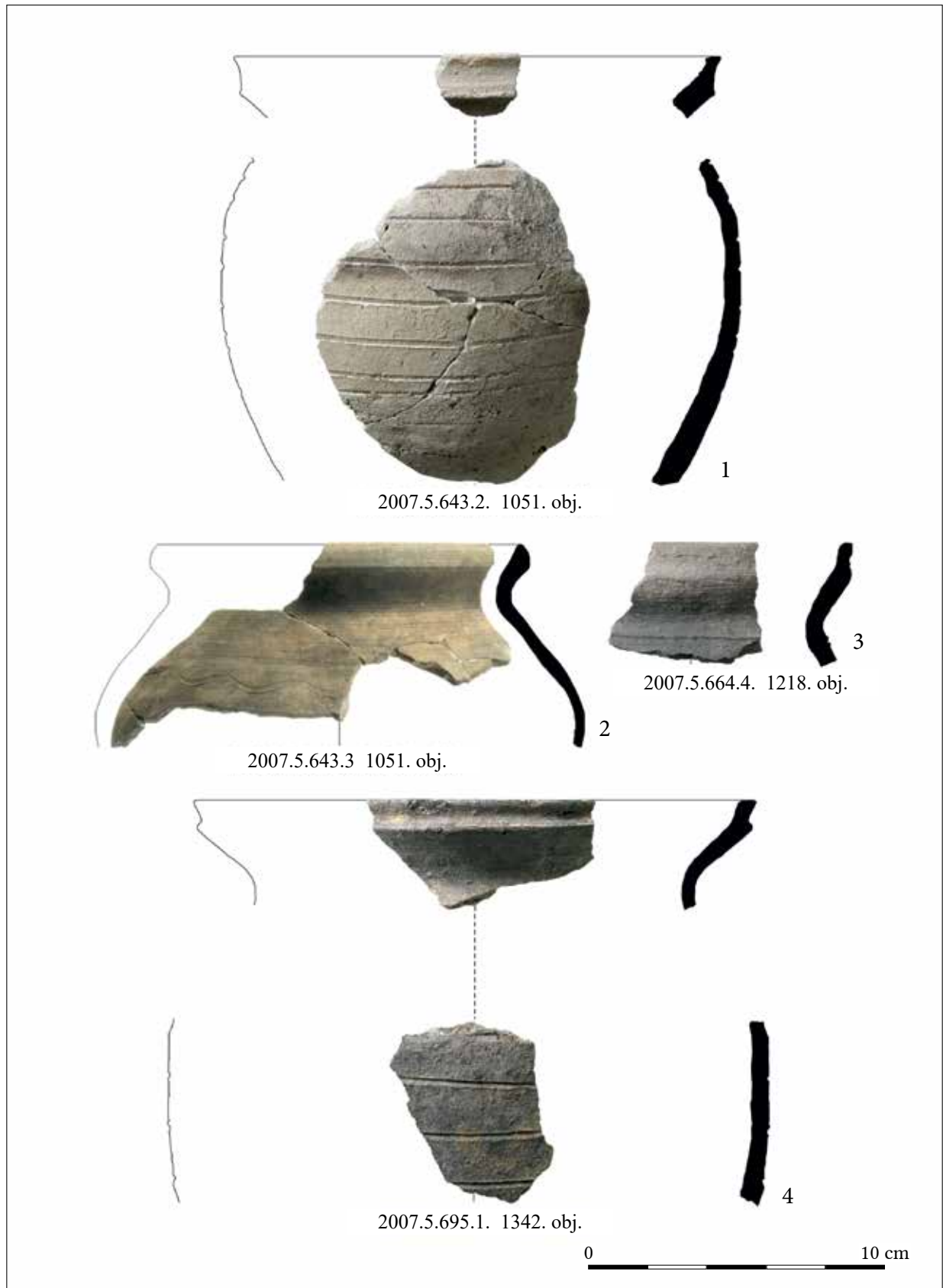
281. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1: Hangsúlyozott vállú fazék
Fig. 281. Vecsés, Site 67. 1: Pot with accentuated shoulder

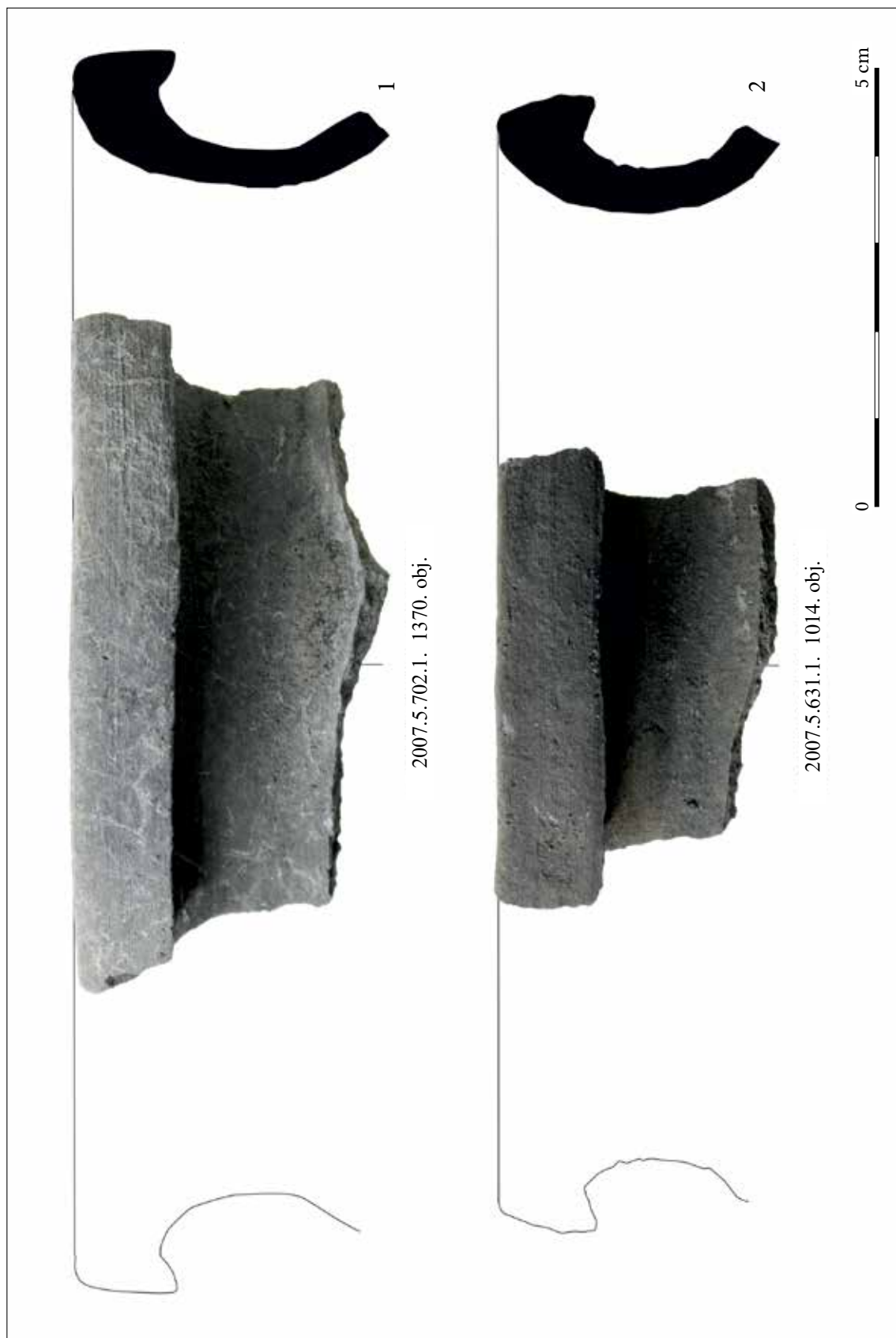
282. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–4: Hangsúlyozott vállú fazekak
 Fig. 282. Vecsés, Site 67. 1–4: Pots with accentuated shoulder

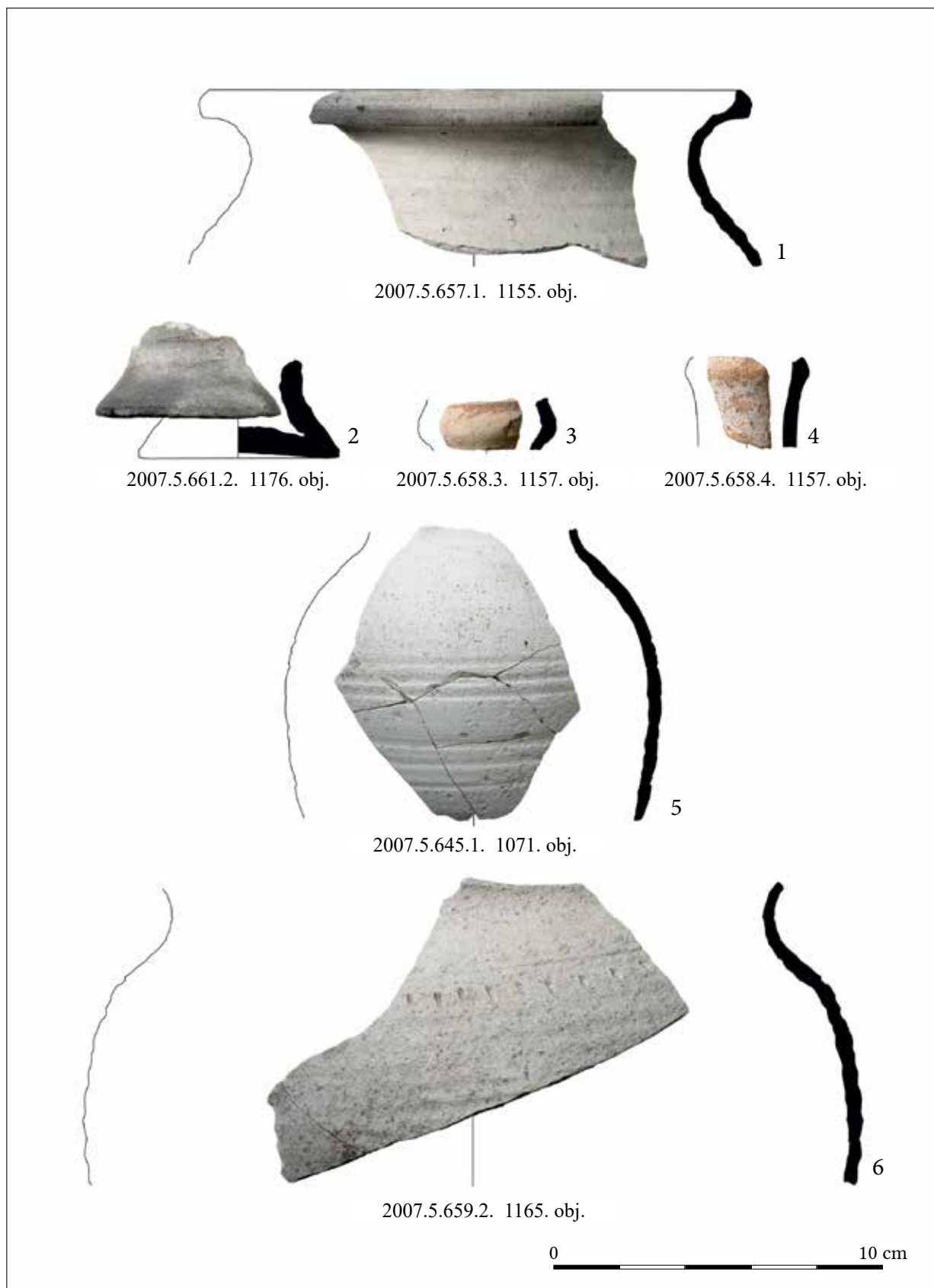
283. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–5: Fazék peremtöredékek
 Fig. 283. Vecsés, Site 67. 1–5: Pottery rim fragments

284. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1, 3–4: Fehérre égő anyagú kerámia. Fazék peremtöredékek; 2: Barna fazék
 Fig. 284. Vecsés, Site 67. 1, 3–4: White ware. Pottery rim fragments; 2: Brown pot

285. kép. Vécshés 67. lelőhely. 1–2: Szürke, gyorskorongolt fazekak
 Fig. 285. Vécshés, Site 67. 1–2: Grey pots thrown on a fast wheel

286. kép. Vecsés 67. lelőhely. Fehérre égő anyagú kerámia. 1, 5–6: Gyorskorongolt fazekak; 2: Pohár;
3–4: Palack nyaktörödékek

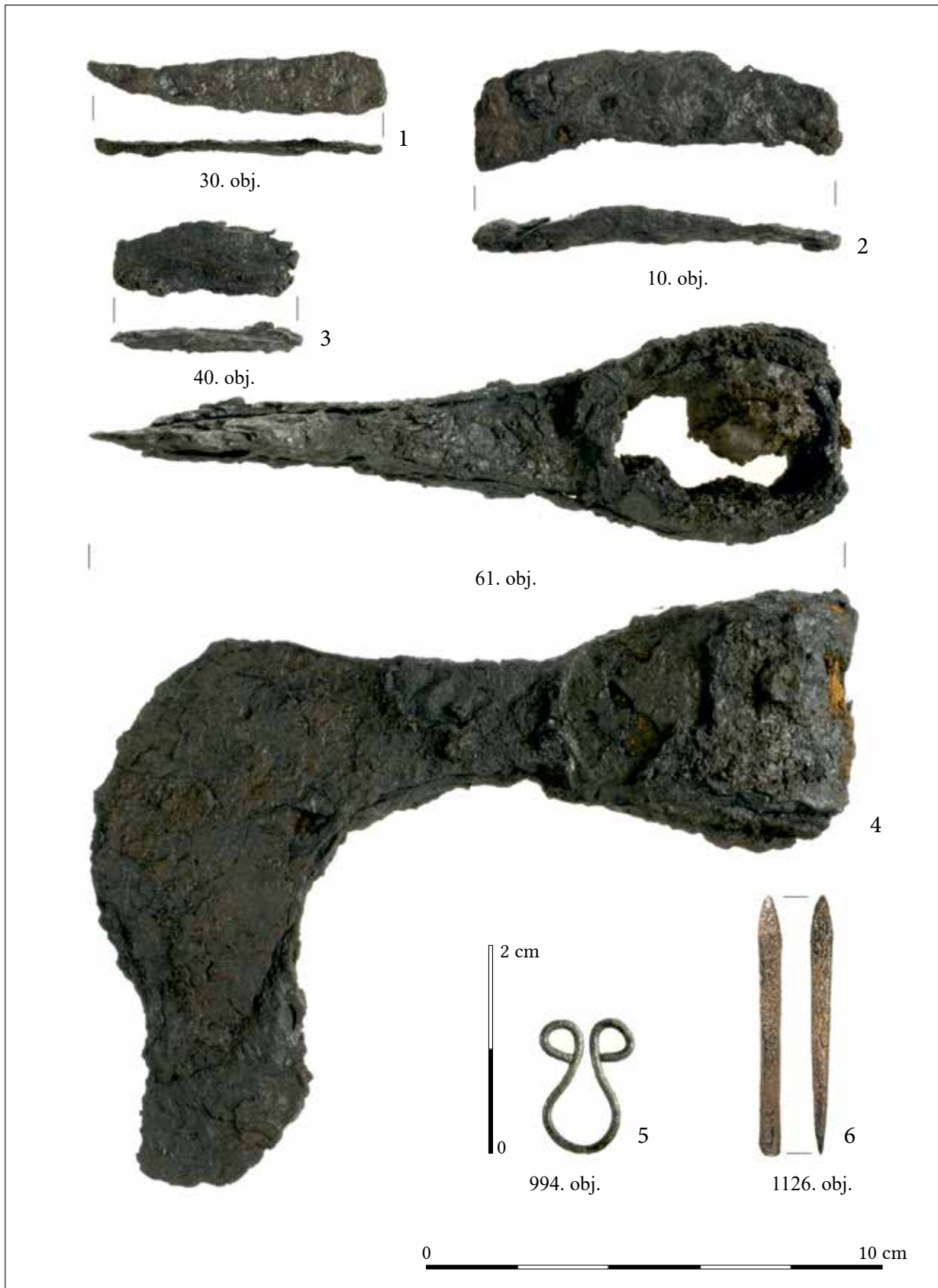
Fig. 286. Vecsés, Site 67. White ware. 1, 5–6: Pots thrown on a fast wheel; 2: Cup; 3–4: Neck fragments of bottles

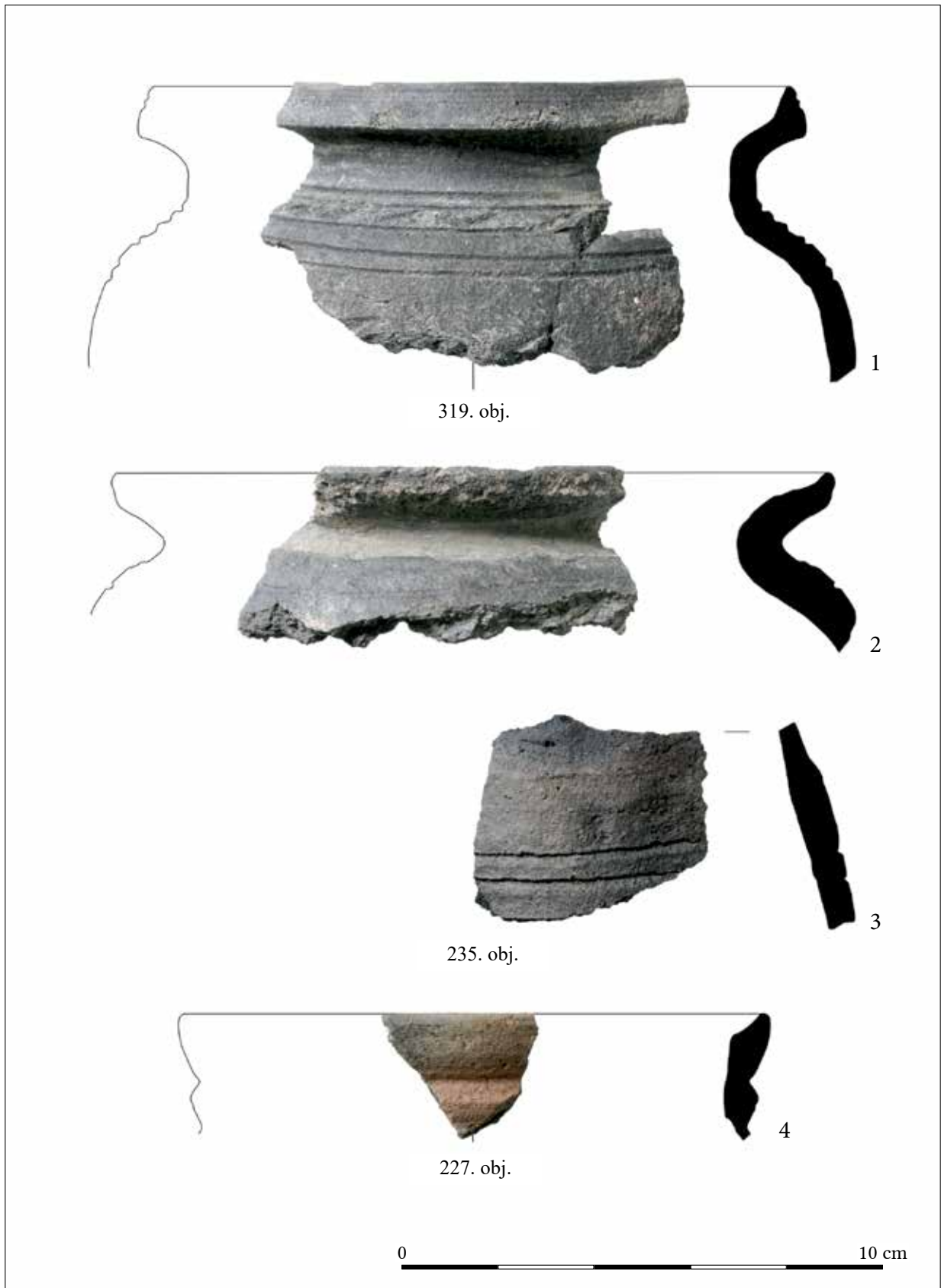
287. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–5: Orsókarikák; 6–8: Csonteszközök
 Fig. 287. Vecsés, Site 67. 1–5: Spindle whorls; 6–8: Bone tools

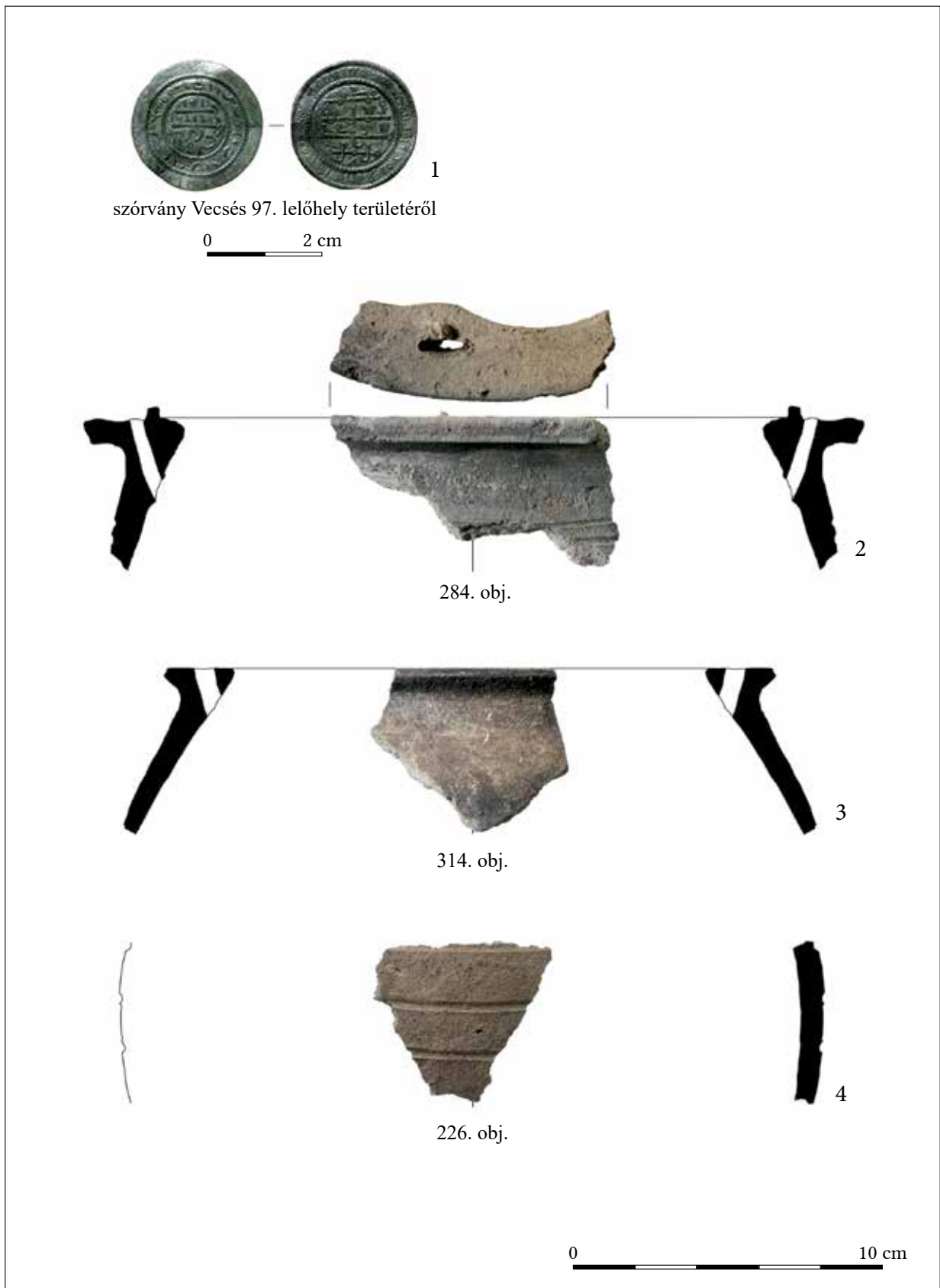
288. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1: Csonteszköz
Fig. 288. Vecsés, Site 67. 1: Bone tool

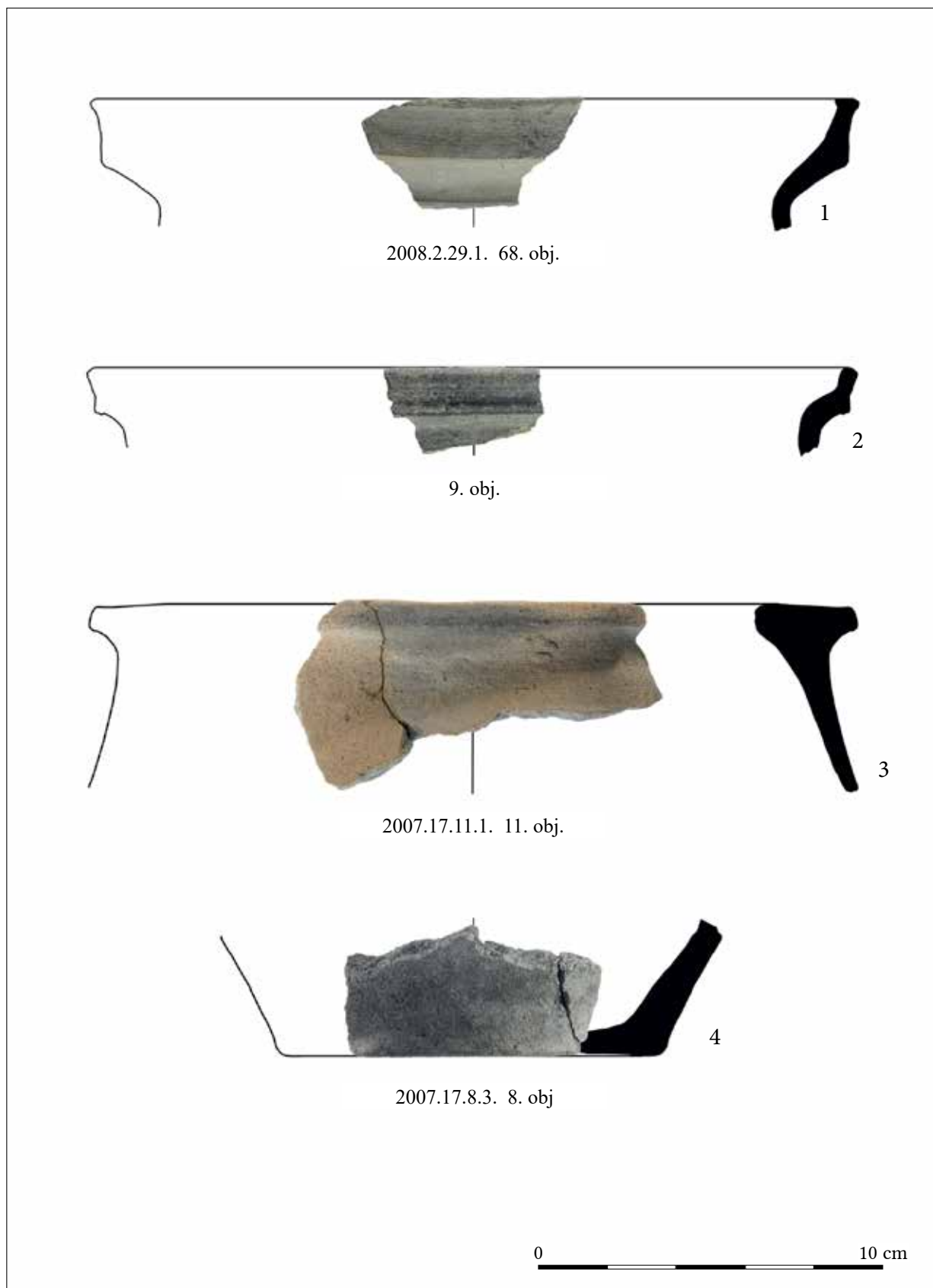
289. kép. Vecsés 67. lelőhely. 1–6: Fémleletek
Fig. 289. Vecsés, Site 67. 1–6: Metal finds

290. kép. Vecsés 97. lelőhely. 1–4: Hangsúlyozott vállú fazekak
 Fig. 290. Vecsés, Site 97. 1–4: Pots with accentuated shoulder

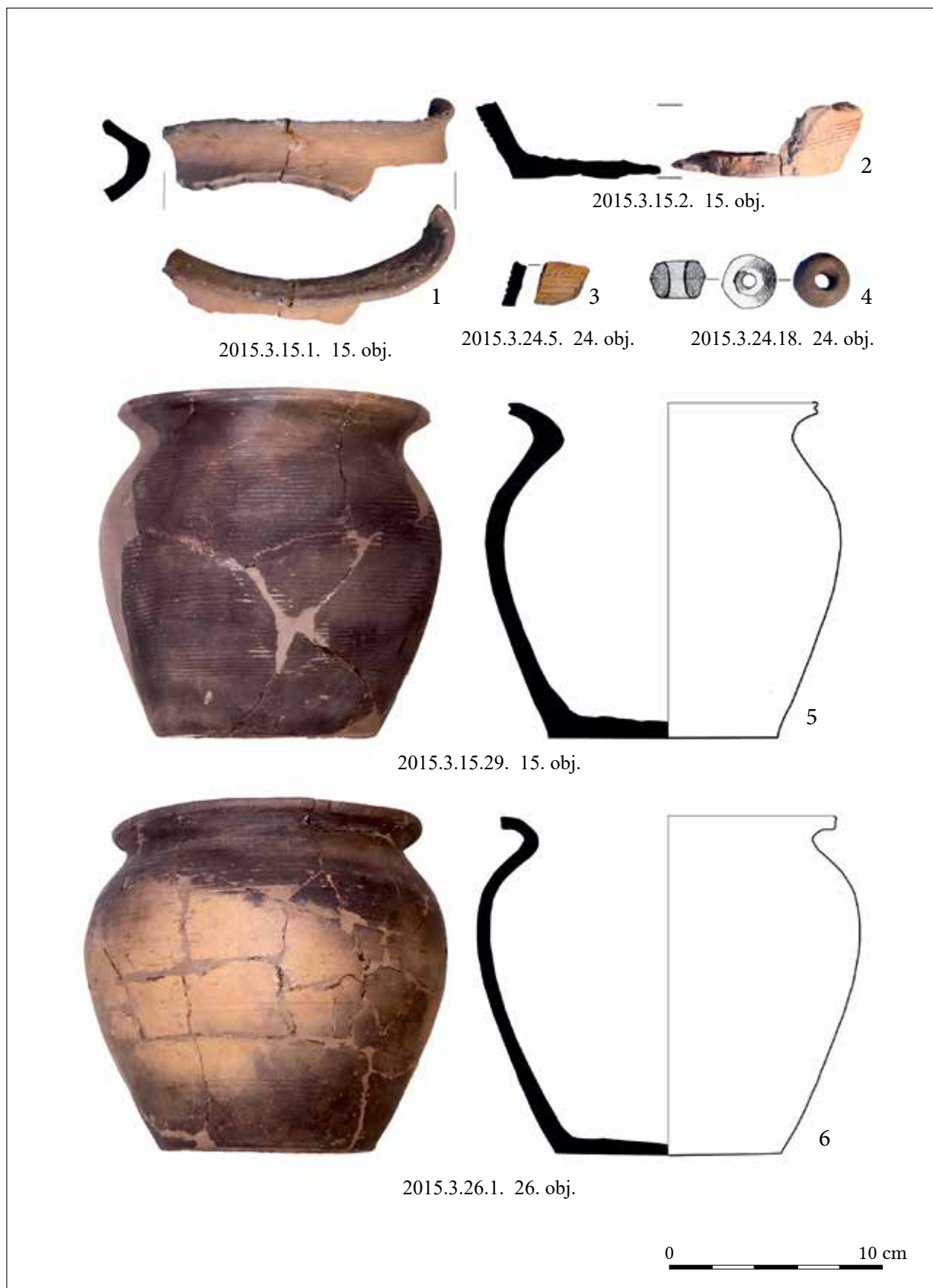
291. kép. Vecsés 97. lelőhely. 1: III. Béla verete; 2–3: Bogrács peremtöredékek; 4: Díszített edény oldaltöredék
 Fig. 291. Vecsés, Site 97. 1: Coin of Béla III of Hungary; 2–3: Rim fragments of clay cauldrons; 4: Decorated pottery fragment

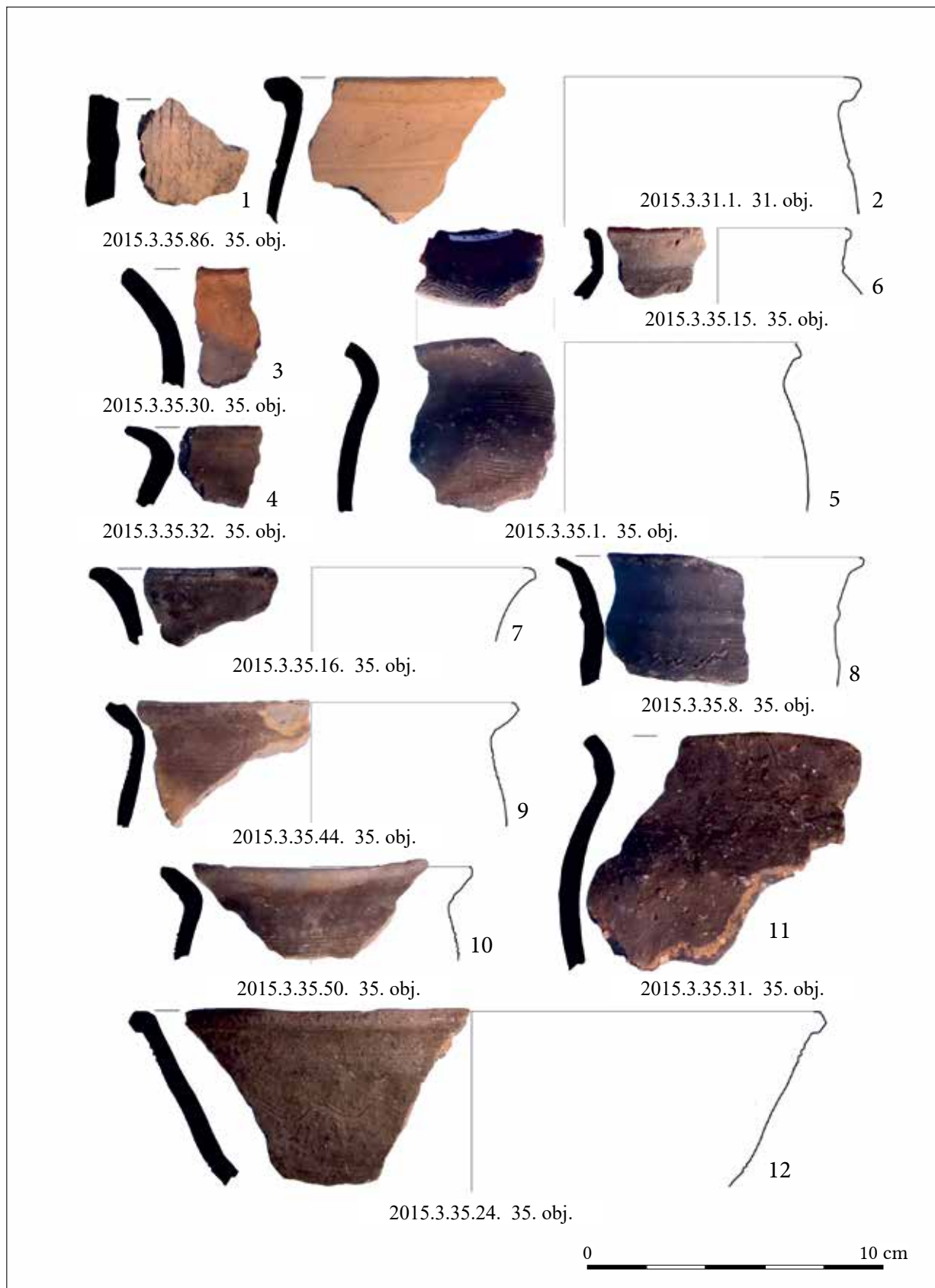
292. kép. 1: Ecser 2. lelőhely. Fazék peremtöredék; 2: Ecser 9. lelőhely. Fazék peremtöredék;
 3–4: Vecsés 98. lelőhely. Bogrács peremtöredék és fazék fenéktöredék
 Fig. 292. 1: Ecser, Site 2. Rim fragment of a pot; 2: Ecser, Site 9. Rim fragment of a pot; 3–4: Vecsés, Site 98.
 Rim fragment of a clay cauldrons and bottom fragment of a pot

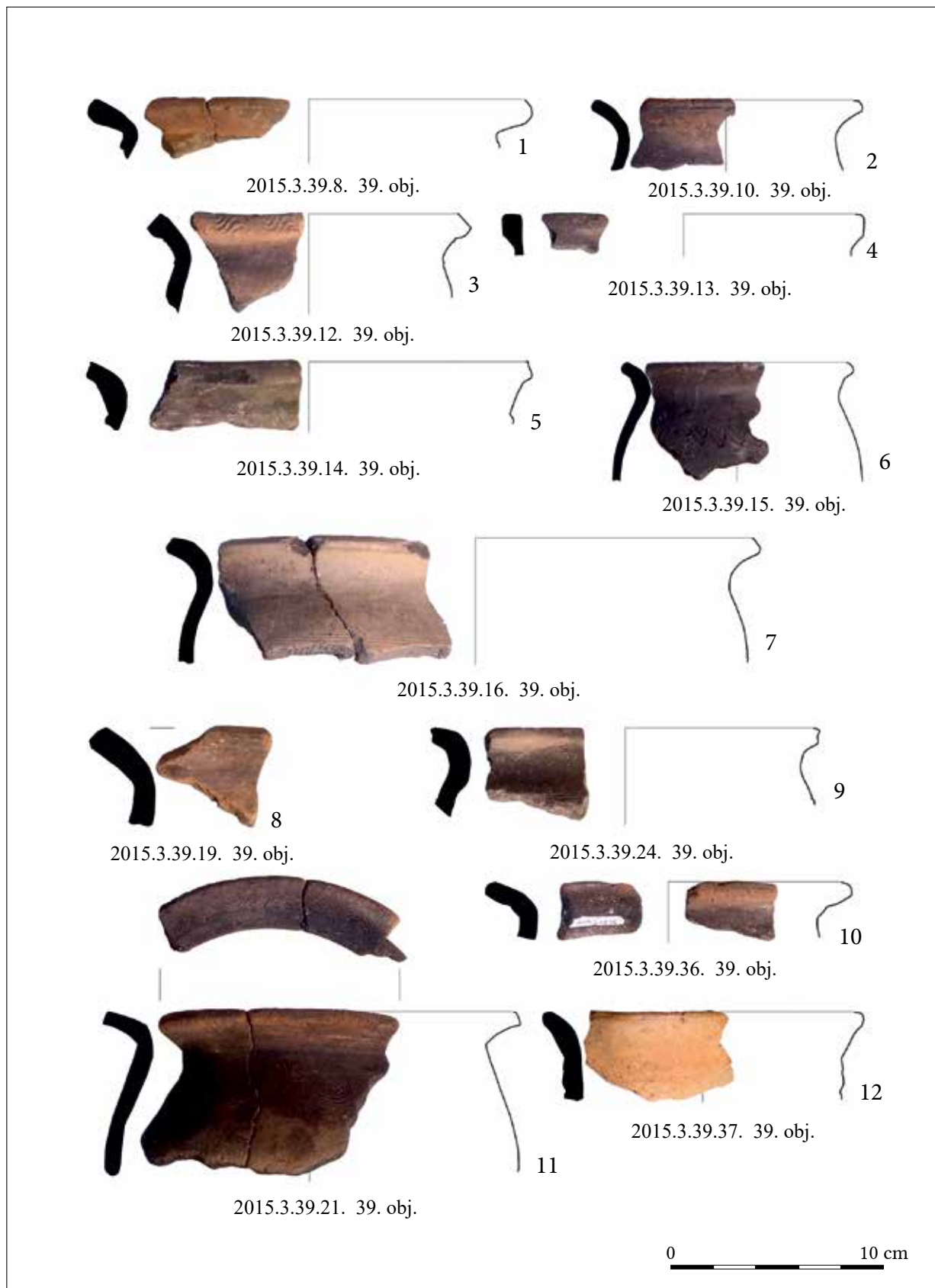
293. kép. Sződ, Nevelek-dűlő lelőhely. 1–8: Az Árpád-kori objektumok leletei
 Fig. 293. Sződ, Site Nevelek-dűlő. 1–8: Finds from the Árpadian Age features

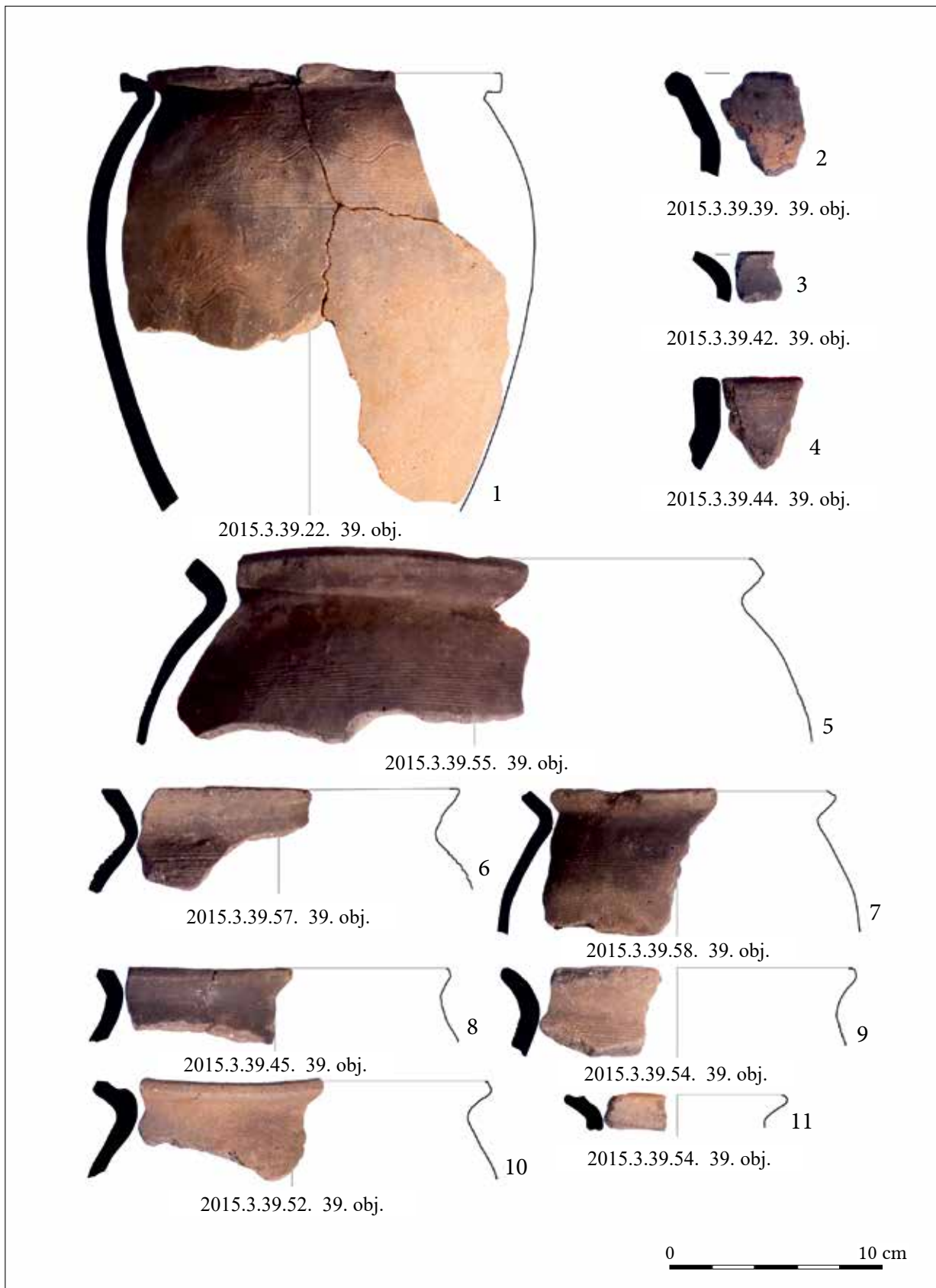
294. kép. Sződ, Nevelek-dűlő lelőhely. 1–6: Az Árpád-kori objektumok leletei
 Fig. 294. Sződ, Site Nevelek-dűlő. 1–6: Finds from the Árpadian Age features

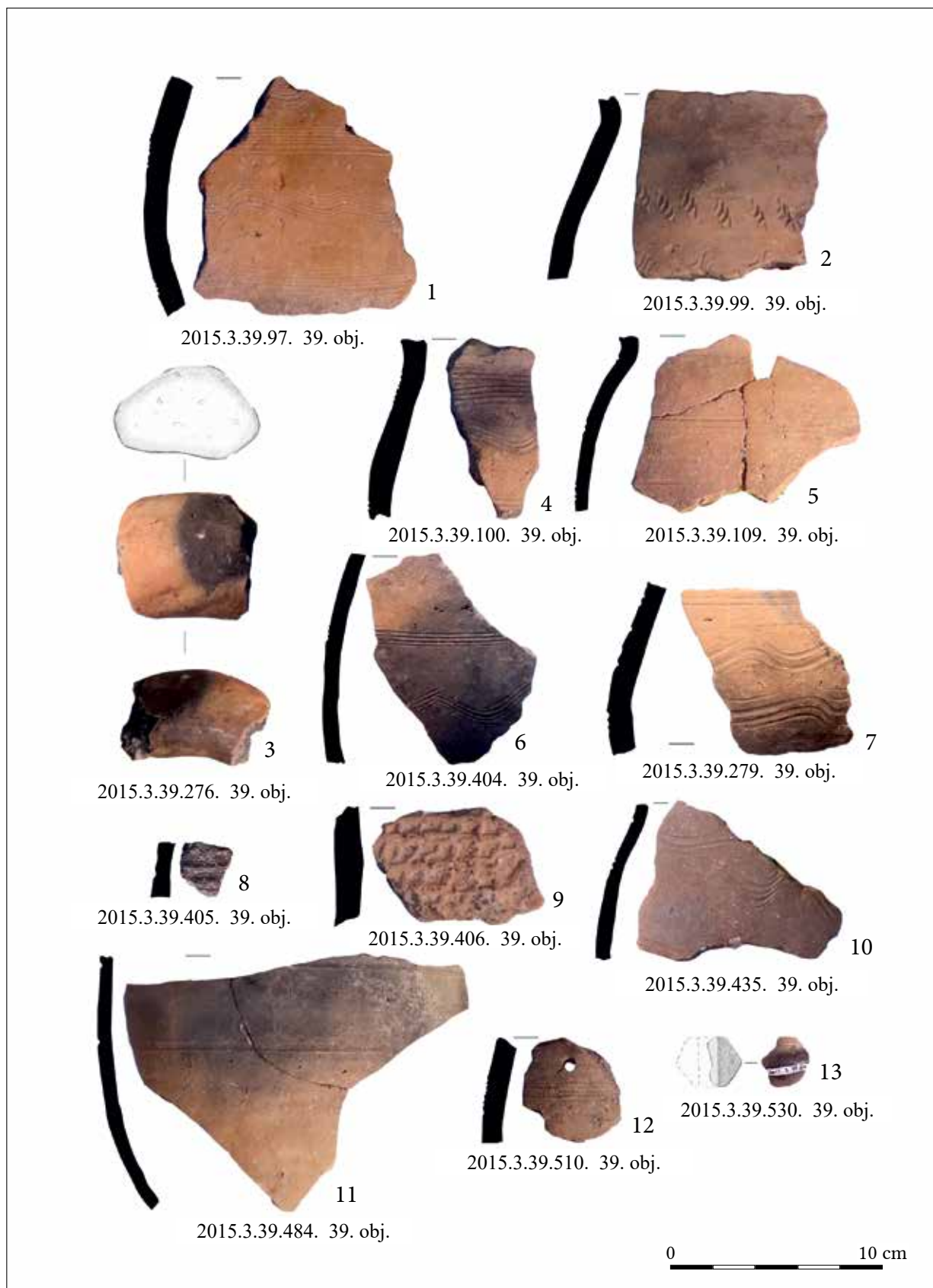
295. kép. Sződ, Nevelek-dűlő lelőhely. 1–12: A késő avar kori – 9. századi objektumok leletei
 Fig. 295. Sződ, Site Nevelek-dűlő. 1–12: Finds from the Late Avar Age – 9th century features

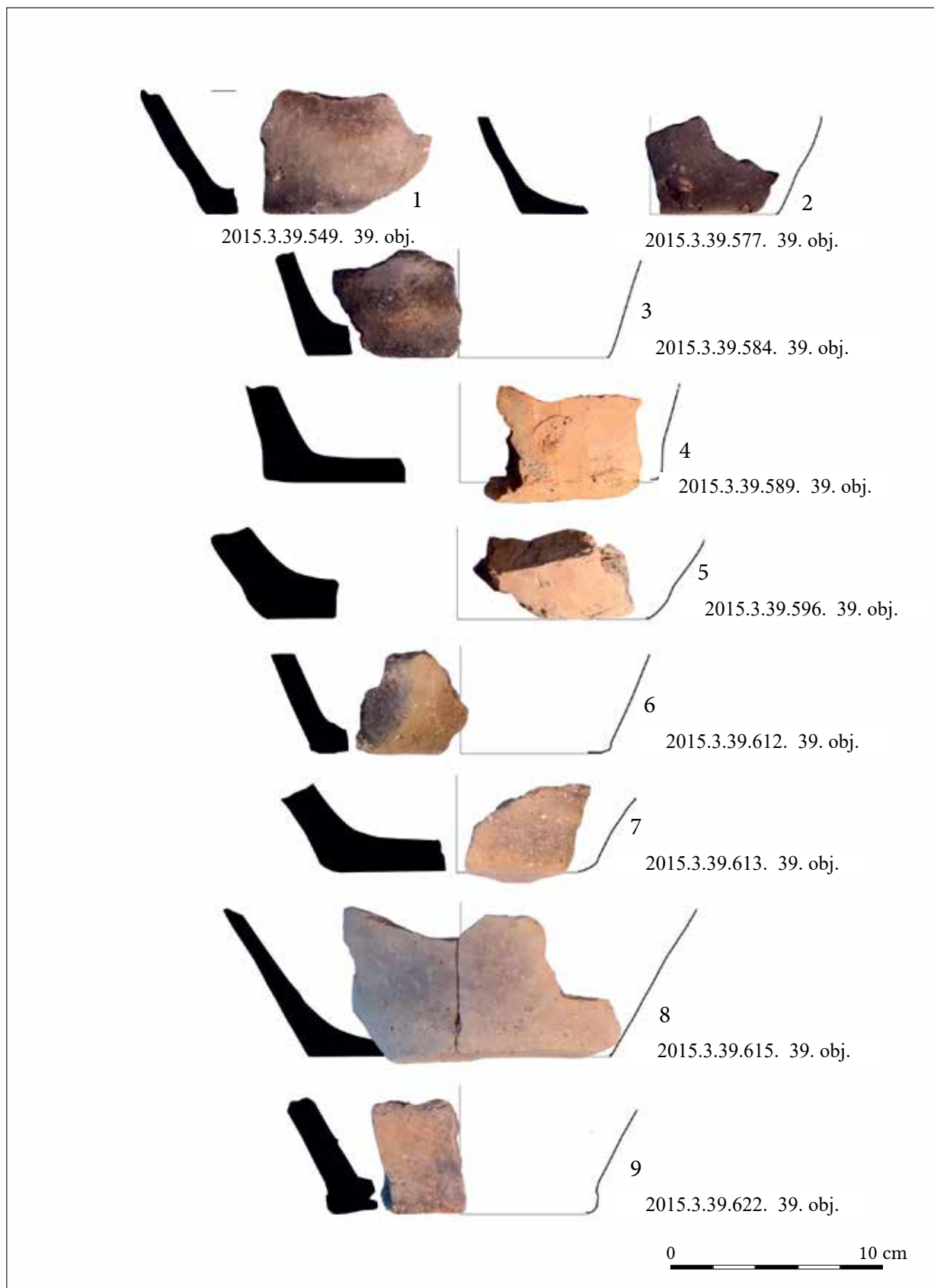
296. kép. Sződ, Nevelek-dűlő lelőhely. 1–12: A késő avar kori – 9. századi 39. árok leletei
 Fig. 296. Sződ, Site Nevelek-dűlő. 1–12: Finds from the Late Avar Age – 9th century ditch 39

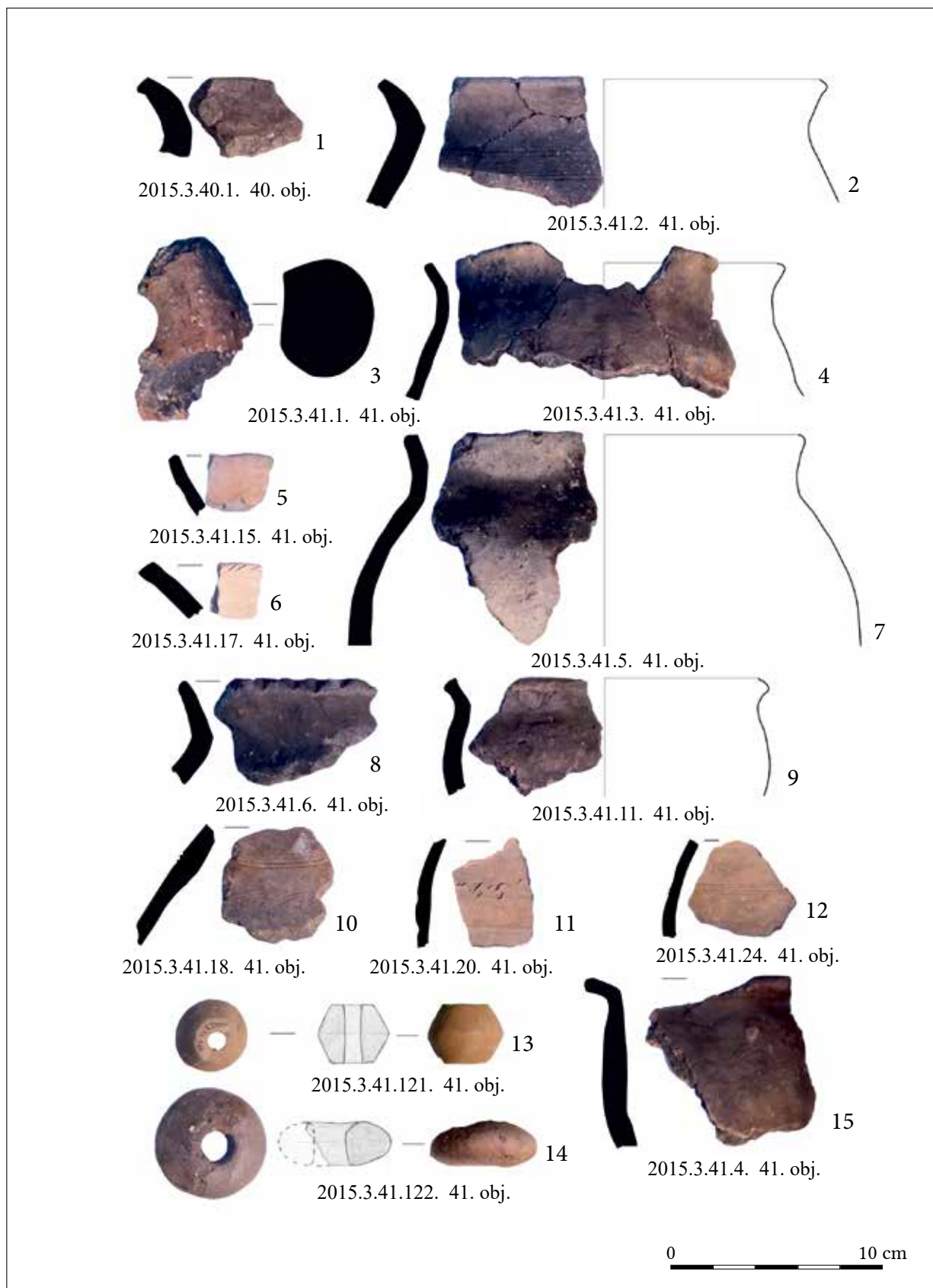
297. kép. Sződ, Nevelek-dűlő lelőhely. 1–11: A késő avar kori – 9. századi 39. árok leletei
 Fig. 297. Sződ, Site Nevelek-dűlő. 1–11: Finds from the Late Avar Age – 9th century ditch 39

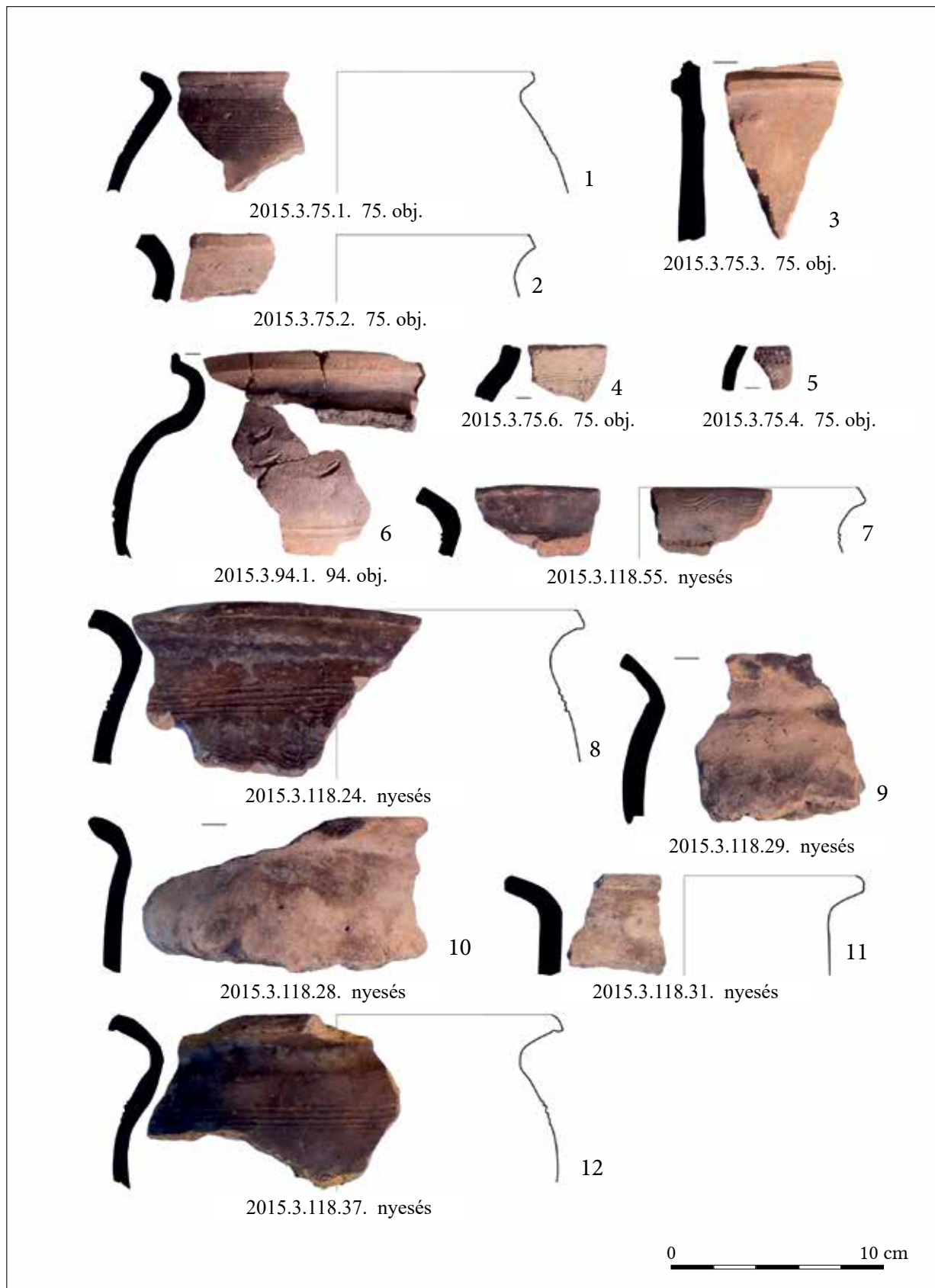
298. kép. Sződ, Nevelek-dűlő lelőhely. 1–13: A késő avar kori – 9. századi 39. árok leletei
 Fig. 298. Sződ, Site Nevelek-dűlő. 1–13: Finds from the Late Avar Age – 9th century ditch 39

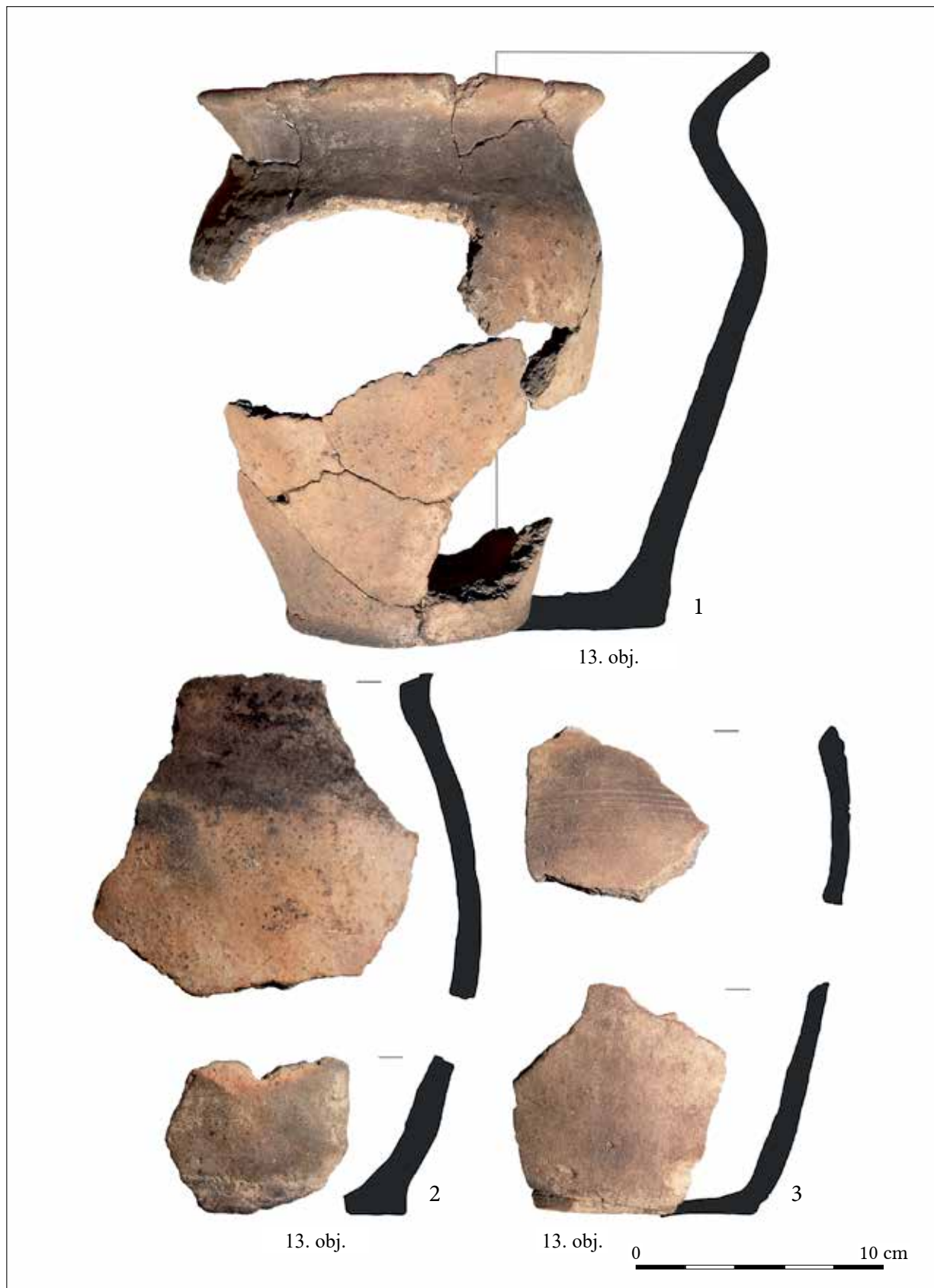
299. kép. Sződ, Nevelek-dűlő lelőhely. 1–9: A késő avar kori – 9. századi 39. árok leletei
 Fig. 299. Sződ, Site Nevelek-dűlő. 1–9: Finds from the Late Avar Age – 9th century ditch 39

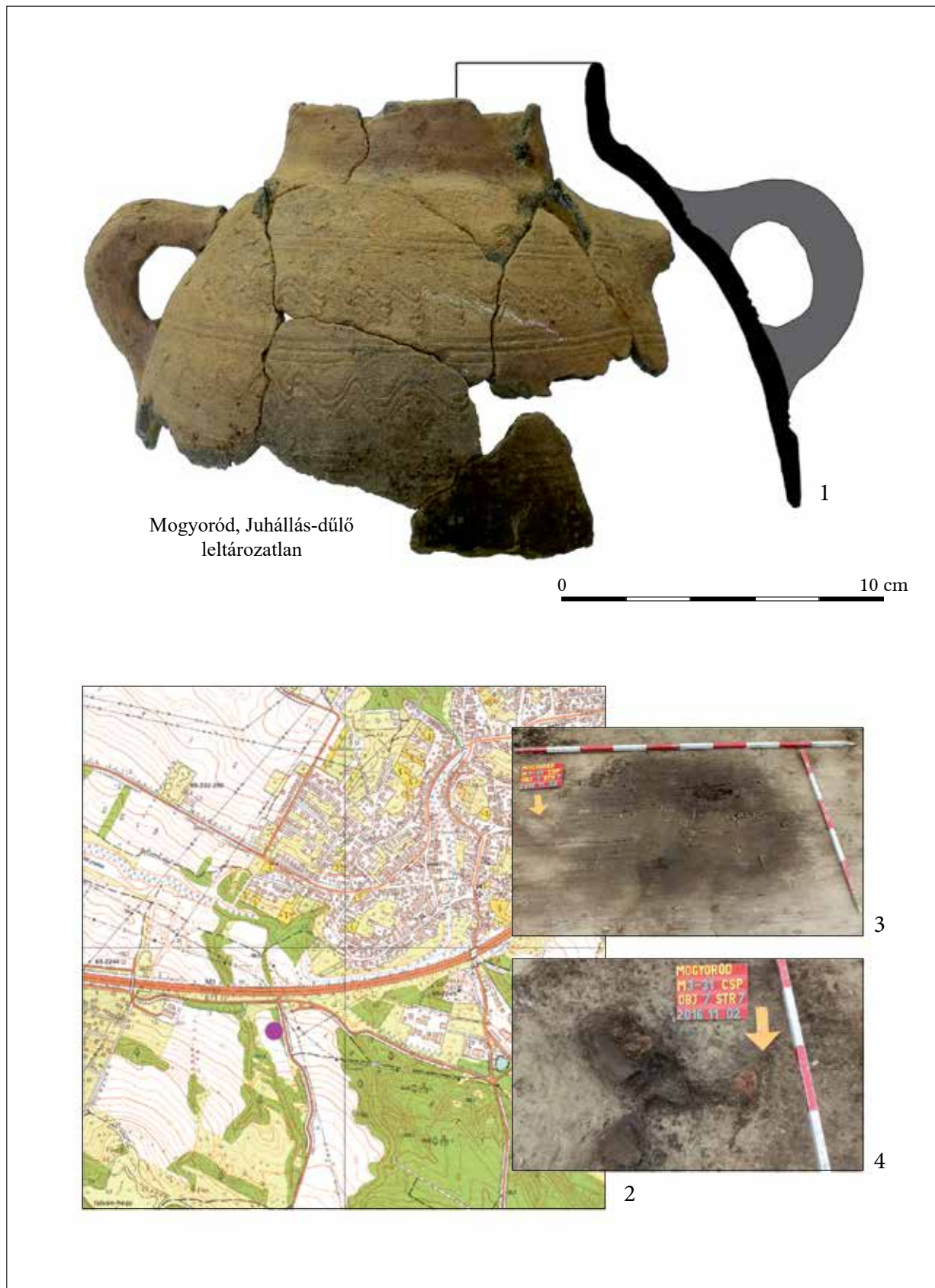
300. kép. Sződ, Nevelek-dűlő lelőhely. 1–15: A késő avar kori – 9. századi objektumok leletei
 Fig. 300. Sződ, Site Nevelek-dűlő. 1–15: Finds from the Late Avar Age – 9th century features

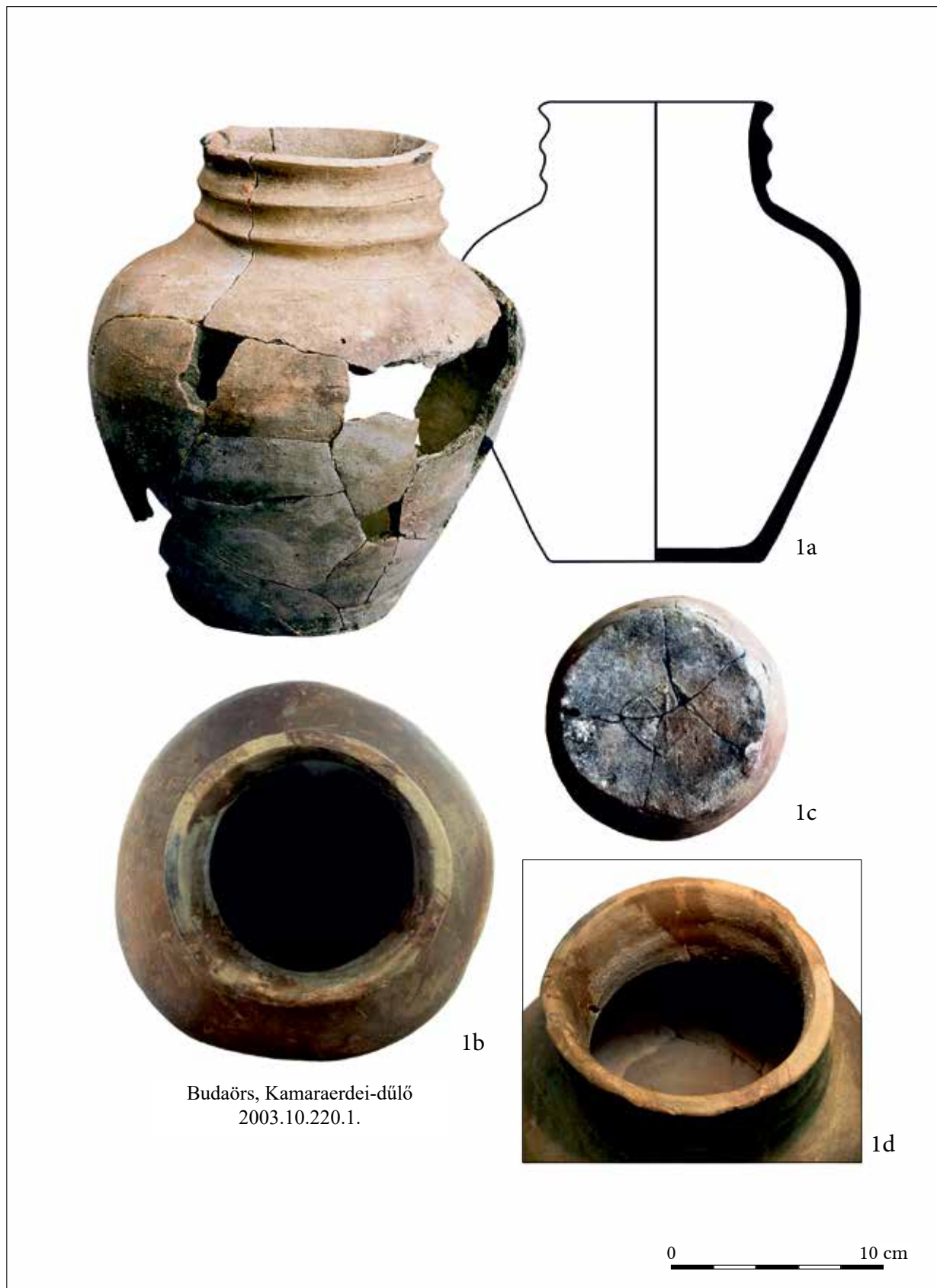
301. kép. Sződ, Nevelek-dűlő lelőhely. 1–12: A késő avar kori – 9. századi és Árpád-kori objektumok leletei
 Fig. 301. Sződ, Site Nevelek-dűlő. 1–12: Finds from the Late Avar Age – 9th century and Árpadian Age features

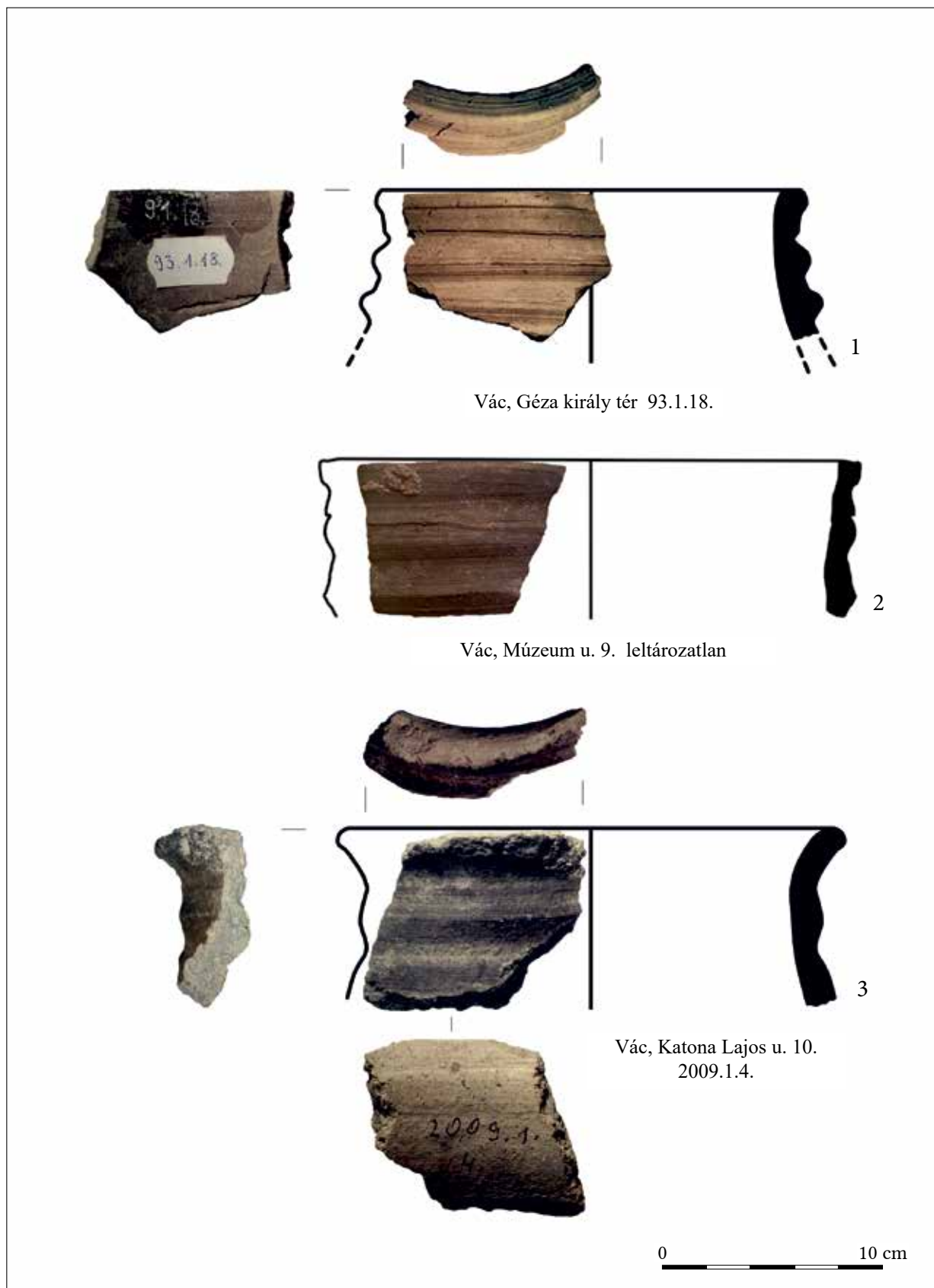
302. kép. Mogyoród, Mély gáti-dűlő lelőhely. 1–3: 9. századi fazekak a 13. árokból
 Fig. 302. Mogyoród, Site Mély gáti-dűlő. 1–3: 9th century pots from ditch 13

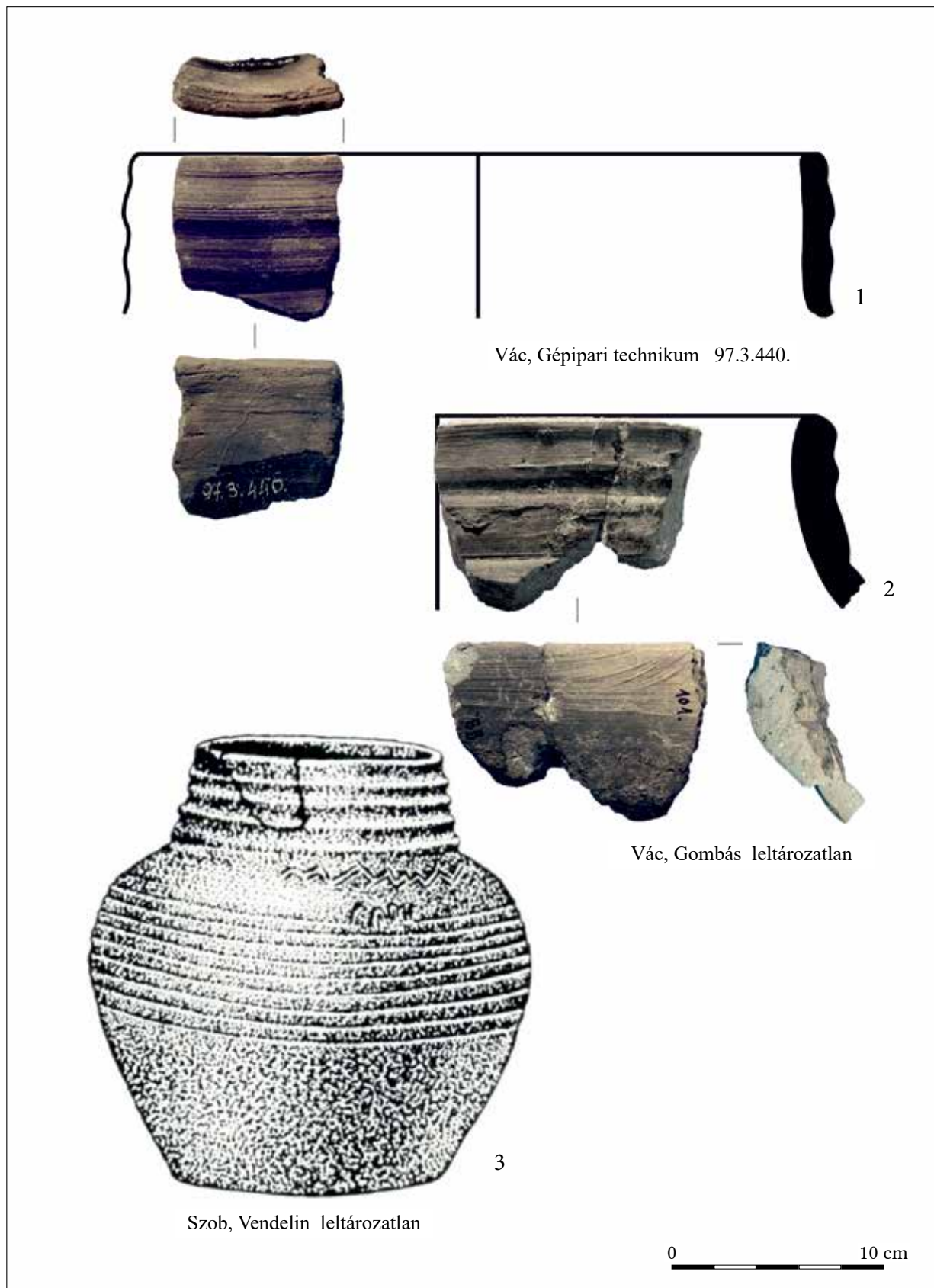
303. kép. Mogyoród, Juhállás-dűlő lelőhely. 1: Hengeres nyakú edény; 2: a 7. objektum előkerülési helye;
3–4: a 7. objektum fotói
Fig. 303. Mogyoród, Site Juhállás-dűlő. 1: Pot with cylindrical neck; 2: position of feature 7;
3–4: pictures of feature 7

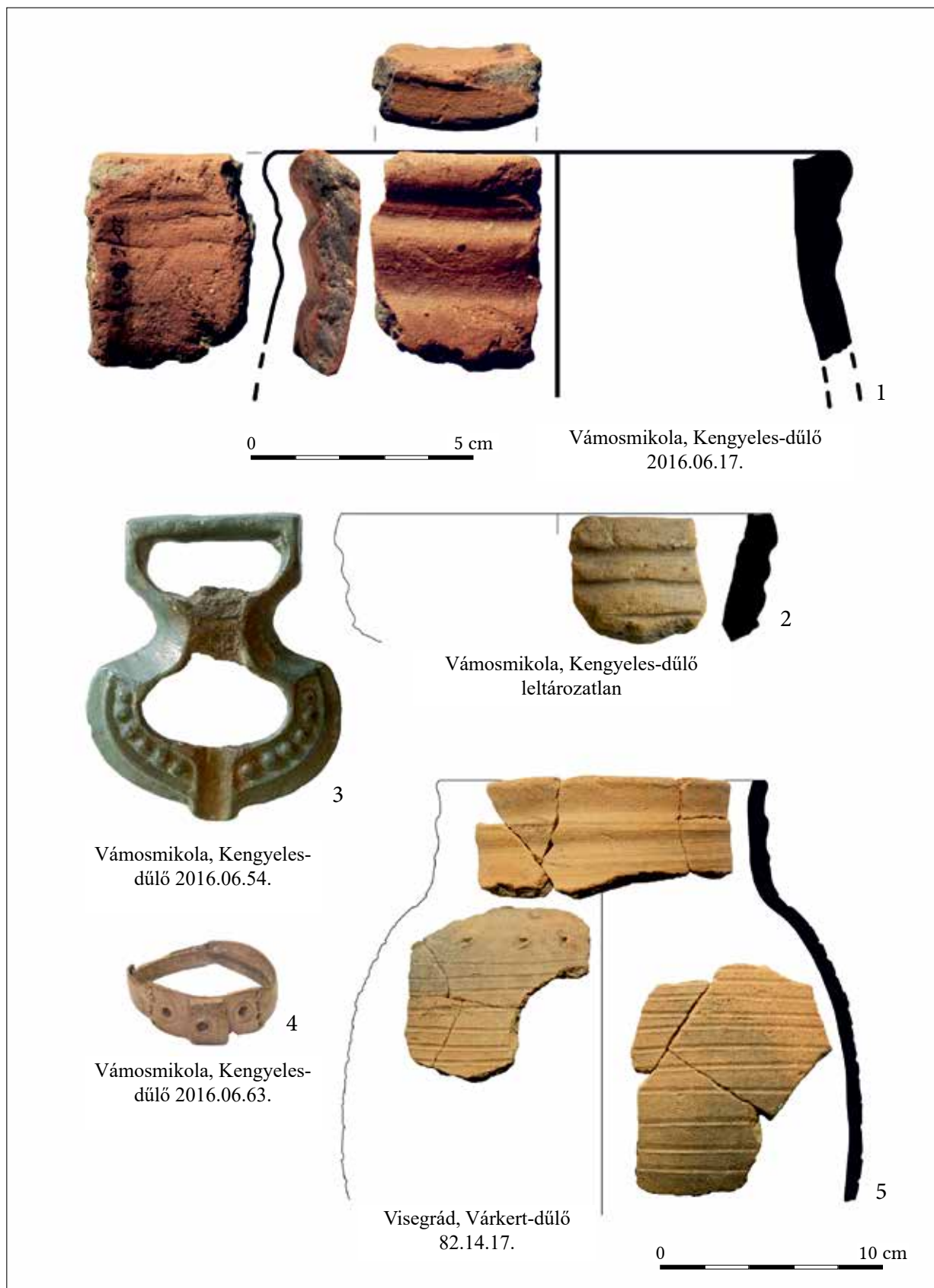
304. kép. Budaörs, Kamaraerdei-dűlő lelőhely. 1a–d: Bordázott nyakú edény
 Fig. 304. Budaörs, Site Kamaraerdei-dűlő. 1a–d: Pot with ribbed neck

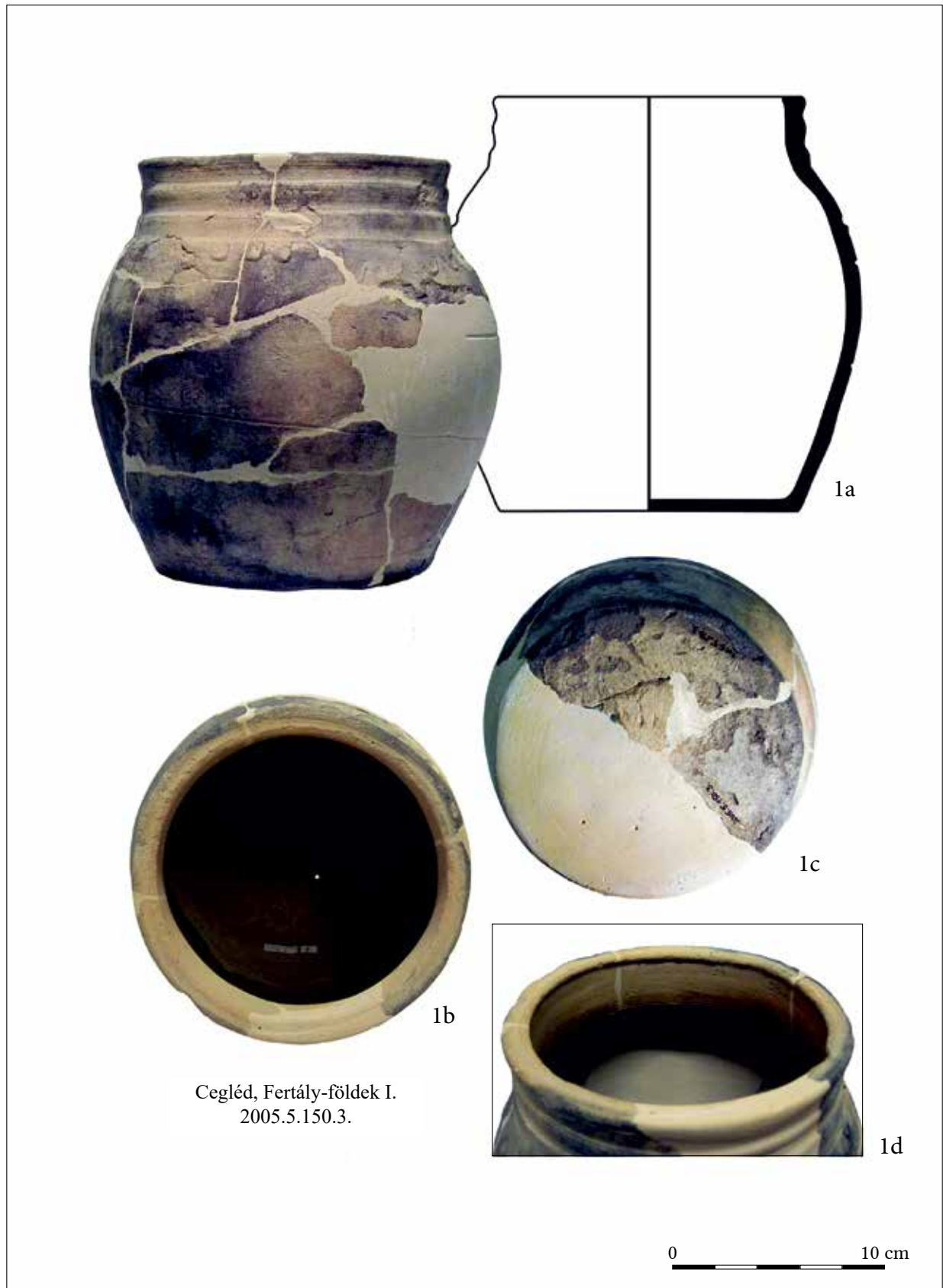
305. kép. Vác. 1–3: Bordázott nyakú edények
 Fig. 305. Vác. 1–3: Pots with ribbed neck

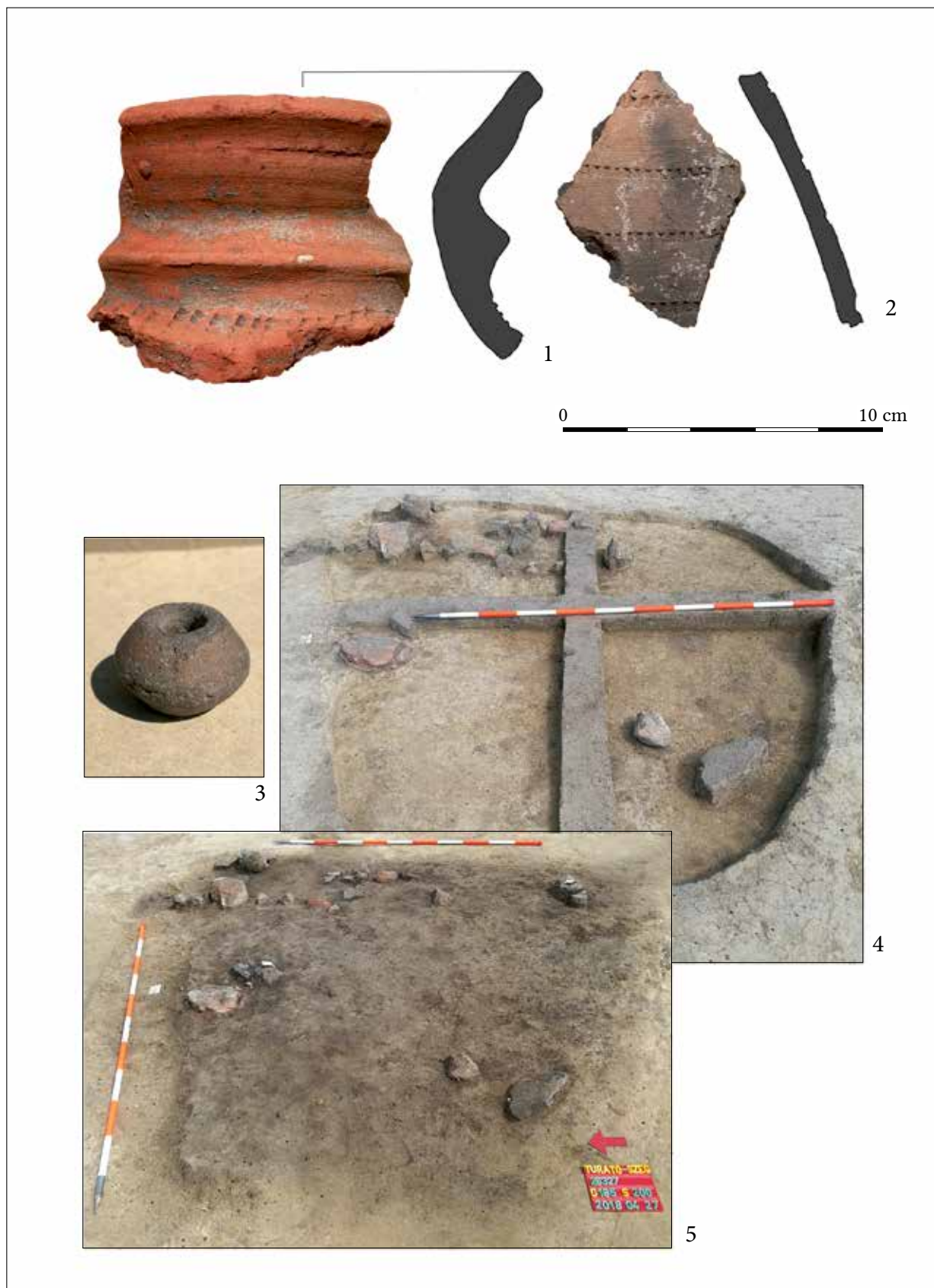
306. kép. Vác és Szob. 1–3: Bordázott nyakú edények
 Fig. 306. Vác and Szob. 1–3: Pots with ribbed neck

307. kép. Vámosmikola, Kengyeles-dűlő és Visegrád, Várkert-dűlő. 1–2: Bordázott nyakú edények;
3: Lira alakú csat; 4: Bronz gyűrű; 5: Bordázott nyakú edény
Fig. 307. Vámosmikola, Site Kengyeles-dűlő and Visegrád, Site Várkert-dűlő. 1–2: Pots with ribbed neck;
3: Lyra-shaped buckle; 4: Bronze ring; 5: Pot with ribbed neck

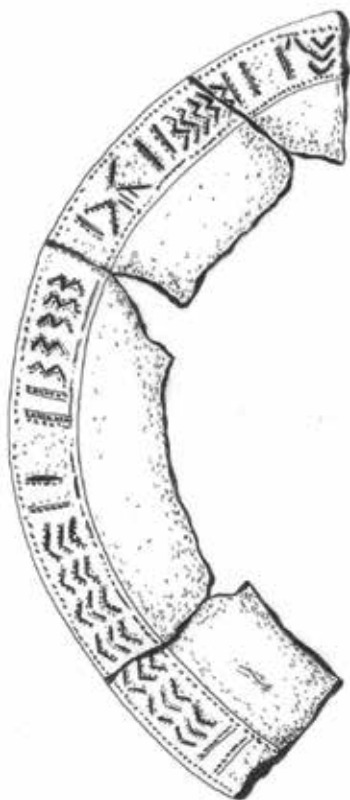

308. kép. Cegléd, Fertály-földek lelőhely. 1a–d: Bordázott nyakú edény
 Fig. 308. Cegléd, Site Fertály-földek. 1a–d: Pot with ribbed neck

309. kép. Tura, Tó-szeg. 1: Bordázott nyakú edény; 2: Fogaskerék mintás fazék oldaltöredék;
 3: Bikónikus orsógomb; 4–5: A 185. objektum képei
 Fig. 309. Tura, Site Tó-szeg. 1: Pot with ribbed neck; 2: Fragment of a pot with cogwheel decoration;
 3: Biconic spindle whorl; 4–5: Pictures of feature 185

A KÖTET MEGJELENÉSÉNEK TÁMOGATÓI

A Salisbury Kft. a régészet és műtárgyvédelem terén hazánk egyik legrégebben működő magánvállalkozása.

Országosan akkreditált vállalkozásként a régészeti munkák és az örökségvédelem területén a legkorszerűbb technológia segítségével nyújt teljes körű szolgáltatásokat.

www.salisbury.hu

ÁSATÁRS Kulturális

Régészeti Szolgáltató és Kereskedelmi
Korlátolt Felelősségű Társaság

TEVÉKENYSÉGI KÖRÖK

- megelőző feltárások, leletmentések szakmai-technikai lebonyolítása, ásatásvezetés
- régész és technikus biztosítása
- terepbejárások, egyéb régészeti terepmunkák
- régészeti kézi földmunka
- szakértői tevékenység, hatásvizsgálatok, ERD-k
- lelet- és adattári anyag leltározása
- régészeti feldolgozások: dokumentáció készítés, leletanyag rajzolása, fotózása, publikálás
- régészeti leletanyag restaurálása
- légifotózás

6000 Kecskemét, Futár u. 12.

www.asatarskft.hu

